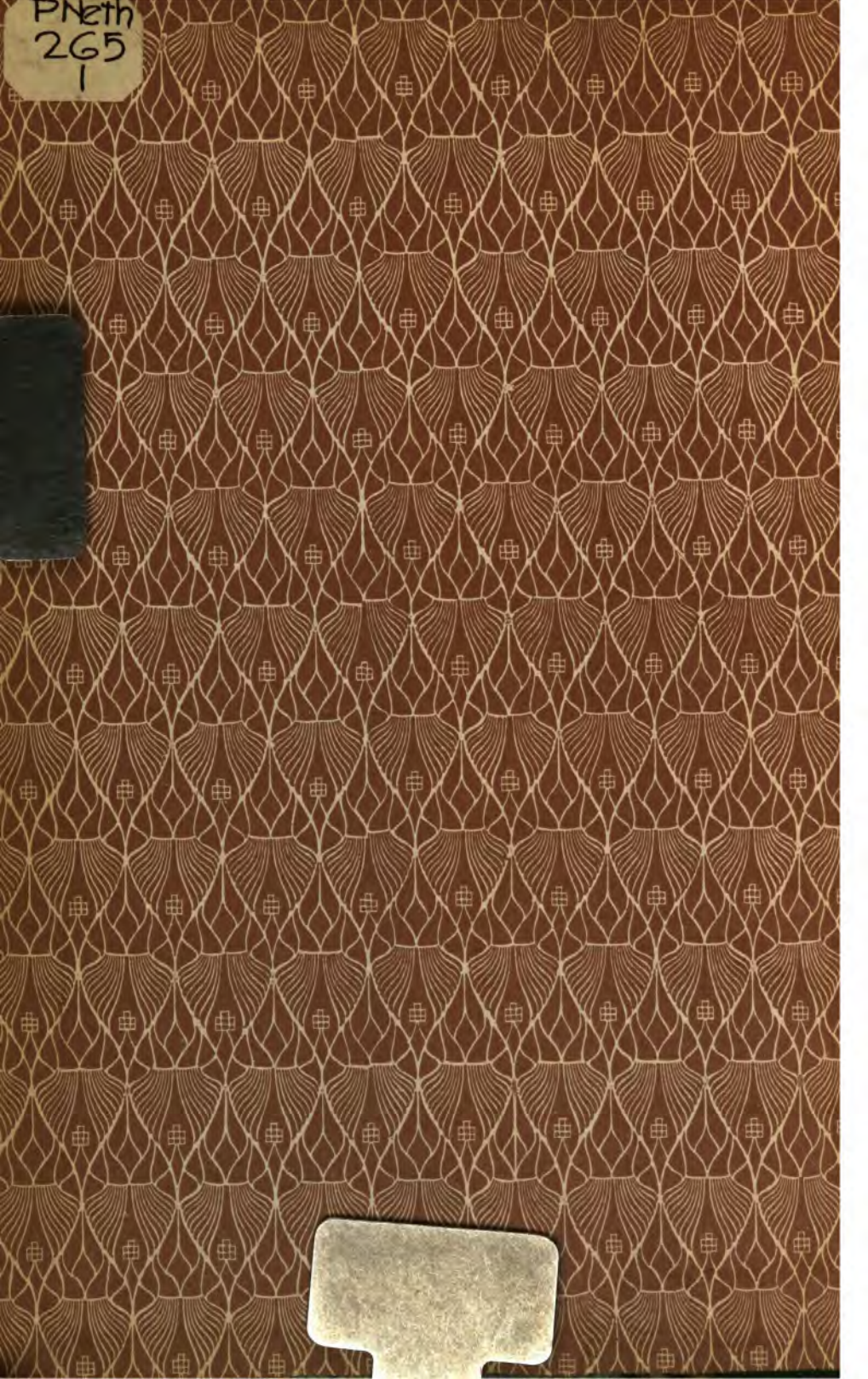

PNeth
265
1

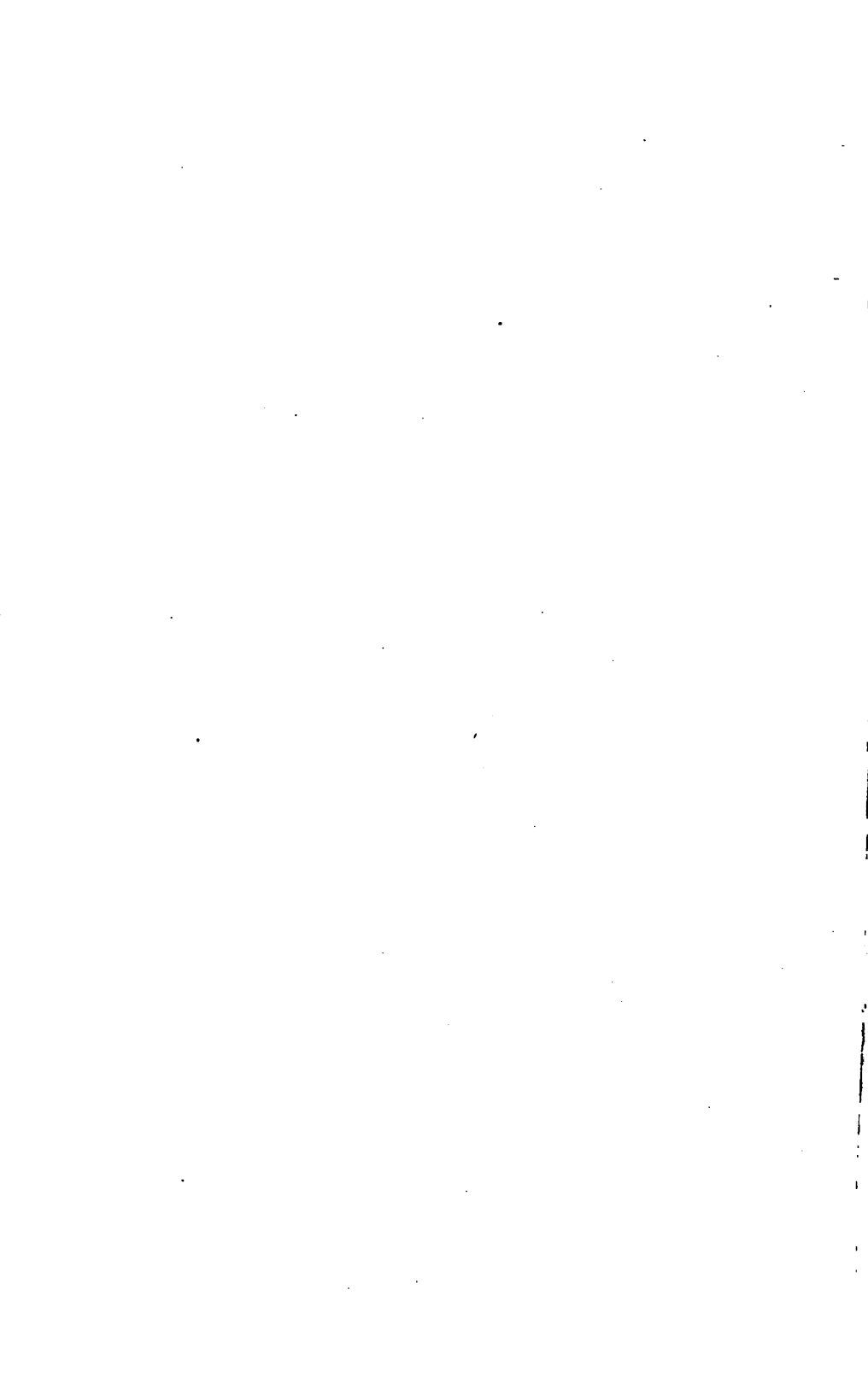

Tolle page 700 to 800

5/2/11

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAALENDE TIJDEN,

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijzbegeerte is levens-bespiegeling, geen doods-
betrachting.) SPINOZA.

1ste deel

ZUTFEN.
W. J. THIEME EN C^{IE}.
1865.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or author's name.

Gelijk de titel aanduidt, zal dit Tijdschrift op onbepaalde tijden, en al naar dat de geest getuigt en de schrijfsen . werk vond, verschijnen. Ieder stukjen is daardoor ook op zich zelf volledig.

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT
OP ONBEPAAALDE TIJDEN.

DOOR

DR. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doodabetrachting.)
SPINOZA.

ZUTFEN.
W. J. THIEME EN C^{IE}.
1865.

P Neth 265.1

v

Jackson fund
(12 vols.)

**Aan
de onbevooroordeelde minderheid der
Groninger Curatoren.**

Ik veroorloof mij deze weinige bladzijden aan u op te dragen, in dank voor het vertrouwen mij, in spijt der hardnekkigste tegenwerking, zoo volhardend geschonken. Bleken ook een bekrompen kerkelijk streven en de kuiperijen van een Leidsch kathederpédantjen te sterk voor de zedelijk-zwakkere meerderheid uwer medeleden, gij hebt u daardoor niet laten verbijsteren, noch uw eenmaal verkregen overtuiging flauwhartig prijs gegeven. Ik breng er u openlijk mijn ongeveinsden dank voor. Het voor en tegen eener verplaatsing naar Groningen heb ik hier niet te overwegen; maar ik mag in oprechtheid zeggen, dat, zoo iets mij derwaarts lokte, het vooral het denkbeeld was, in een gewest en eene gemeente te leven, en aan een school werkzaam te zijn, aan uwe onbekrompen zorg en verlicht beheer toevertrouwd. Een uwer schreef mij onlangs, dat hij hoopte, het gebeurde te Groningen, mij niet zou stremmen in mijn streven voor de „vrijheid der gedachte”; inderdaad zou ik mij zelf dan geheel ongelijk moeten worden; moge dus ook al aanstonds dit boekjen zelf een kennelijk blijk van het tegendeel zijn.

Waarheid, onvoorwaardelijke, krachtvolle waarheid, de eenige onbederfelijke levensbron, zal in de toekomst, gelijk in 't verleden, steeds de drijfveer en het doel van al mijn arbeid wezen. Gelukkig kan ik haar, zoo goed te Deventer als elders dienen, kan ik vooral dezen bode des onvergankelijken levens zoo goed van daar als van elders uitzenden. Moge hij alom open ooren en kloeke harten vinden, en zij hij, in de eerste plaats, u niet onwelkom, als een bewijs mijner oprechte waardeering van uw eerlijke en vastberaden houding.

DEVENTER,
31 Mei 1865.

VAN VLOTEN.

MIJNE HERINNERINGEN

AAN

DE GENESTETS.

(Maart, 1864.)

Wat al leven, wat al strijd, Wat al ommekeeren!
Veel te leeren geeft de tijd, Meer nog af te leeren;
Want, of 't u mishaag of niet, Klaar is 't, dat men heden
Vele dingen anders ziet, Dan in 't schoon verleden.

Daar ieder De Genestets *Leekedichtjens* van buiten kent, behoef ik wel niet te zeggen, welk Nederlandsch dichter deze even juiste als behartenswaardige opmerking uitte. 't Is inderdaad niet de eenige waarheid, die hij in zijn gulden boekjen, vol gezond vernuft en weldadige scherts, ter neêr stelde, en, als een soort van texten-rol voor *moderne* preeken of toespraken, ten beste gaf. Aan den bovenaangehaalden, kan men bijv. al aanstonds, bij wijze van grondtext, verschillende andere vastknopen, die er als een natuurlijk gevolg uit voortvloeyen, en die hij er, in even puntige als onweêrlegbare woorden stelde. Zij schetsen ons o. a., als met een enkelen pennetrek, de verschillende gewaarwordingen —

van onaangename aard voor velen — door dat noodwendige verschil van zienswijs in 't heden en verleden, die onvermijdelijke verandering onzer levens- en wereldbeschouwing verwekt, en aan welke zich het meerendeel zijner natuurgenooten zoo niet maar aanstonds wennen, waarin het zich niet maar zoo dadelijk vinden kan. „Dat gaat te ver!” zal men bijv., bij de eene of andere nieuwe en onverbloemd geuite waarheid, iemand al licht hooren uitroepen; maar de gevatte dichter neemt onmiddelijk het woord tot de even gepaste als beslissende vraag:

Te ver! wat meent ge er meê? spreek juister! zeg het mij:
Te ver! is dat het doel of wel — *uw* neus voorbij?

en wij zien den zoo bondig te recht gewezen beddiller met beschaamde kaken afdeinzen. Of wel een ander, die tijden en personen niet juist te onderscheiden weet, mompelt van „ketterij”, en meent daarmee een onherroepelijk doodvonnis, over 't geen hem even verwerpelijk als nieuw dunkt, te hebben gewezen. Maar de wakkere Leeke-dichter laat zich zoo gemakkelijk niet afschepen; hij vat den kortzichtigen ketterjager onmiddelijk op het woord zelf:

De ketterij die, zegt men, stinkt; —
Een woord dat niet welluidend klinkt.
Doch *ik* voor mij Houd ketterij
Juist voor het zout der maatschappij,
Die, zonder haar, lang waar ten roof
Aan Heerschzucht, Domheid, Bijgeloof.

En ook deze tweede voorstander van verouderde, en daarom thans verderfelijke begrippen, vindt zich een welverdiend zwijgen opgelegd. Een derde soort, meer van vrouwelijken aard of geslacht, een derde soort van lichtschuwe gemoederen, geeft zijn angstige bekommering voor „al die nieuwigheid” in meer bange jammerkreten lucht:

Zij zetten 't al op losse schroeven!
 't Is om de vromen te bedroeven,
 't Is meer dan akelig! —

„maar zacht!” valt haar de minder bekommerde dichter in de reden:

— maar zacht!
 't Is nu toch beter, welbedacht,
 Dan dat ze u op de pijabank schroeven,
 Of u verbranden, waarde Heer!
 Omdat gij afwijkt van hun leer.

Zoo toch ging het in vroeger tijden toe, die zich ook de taaiste behoudsman der onze niet terugwenschen zal. Er zijn er, ten vierde, ook anderen nog, die, minder behoudend dan genen, en in hun geest zelfs van een nieuwere zienswijs en gewijsigde opvatting niet afkeerig, toch doodsbang zijn, door hare ongeveinsde uiting een te groote ergernis te zien geven; die de zwemkunst zouden willen zien leeren, zonder dat men te water ging. Zij zijn zich nog niet van de juistheid der Apostolische opmerking bewust, dat de ergernis niet uitgaat van wie

ze geeft, maar van wie bekrompen genoeg is, ze te nemen. Onze dichter weet hen geestig te bespotten. „Verkond”, zoo laat hij hen spreken:

Verkond, wat gij gelooft en denkt,
Mits gij 't maar zoo bewerkt,
Dat uw opinie niemand krenkt,
En dat geen schepsel 't merkt!

„Haast al te pikant!” hoort men hen en hun geestverwanten uitroepen; maar ook daarop weet hen de dichter te dienen:

„Haast al te pikant” is juist van pas;
Want zoo het niet op 't kantjen was,
Dan was 't ook gaauw
Weêr wel wat flauw.

En inderdaad, ik ben 't geheel met hem, en onzen ouden dichtvriend, den ronden Roemer eens:

Die zonder hop zijn biertjen brouwt,
Die zijn kost kookt zonder edik of zout,
Brood bakt zonder te heven of zuren,
En maakt verzen zonder merg daarin,
Mag vrij denken, in zijn zachten zin,
Dat zijn zoetsappig werk niet lang zal duren.

Doch komen wij tot den eerst aangegeven grondtext terug; onze dichter breidt ze nog in een regel of wat uit:

Geen traditie staat meer pal, Oude muren zwichten,
Nieuwe kijkens overal, Stoute vergezichten! —
Sinds geen Paus verhindren kon, Schoon 't ook zorgen
baarde,

Dat onze aard draait om de zon, Niet de zon om de aarde,
Sinds, ach! ging er meer op aard Meê ten onderst boven;
Thans vooral, dat neemt een vaart! Om uw rust te rooven!
Sancta Theologia, Hoe ze zich mocht weren,
Vlood voor jonge *Fysica*, Met gescheurde kleêren!

En wat die Theologie betreft, wil ik, in 't voorbijgaan, op een even vermakelijk als merkwaardig teeken des tijds verwijzen. Ik telde, onder mijn hartelijkste oudere vrienden, een even geleerd en degelijk, als ouderwetsch rechtzinnig predikant; een man, gelijk hem ons zijn vriend Moll geschetst heeft, met „een helder hoofd en warm hart, beiden doortrokken van den geest der Heilige schriften, die hij van kindsbeen lief had, en met vrije zelfstandigheid wist te verklaren”¹; een man, die zich buitendien, ook als dichter en geschiedkenner, een welverdienden naam verworven heeft; ik zie zelfs, daar hij reeds een paar jaren in 't graf rust, en ik dus geen gevaar loop hem aan verkettering bloot te stellen, geen bezwaar, dien naam ronduit te noemen: het was de algemeen geachte herder en leeraar Van Groningen, van Ridderkerk. Het is nu ruim drie jaar geleden, dat mij de waardige man, in het vier-en-zestigste zijns levens, in vriendschappelijke scherts schreef: „ik geloof, dat gij, ondeugende Professor, hier of daar gezegd hebt, dat de Theologische wetenschap volstrekt onnoodig was, en *ik begin hoe langer hoe meer te denken, dat gij wel eens gelijk kont hebben.*”

¹ In zijn *Levensbericht*, achter de *Handelingen der Maatschappij van Ned. letterkunde* voor 1864.

Maar niet die Theologie alleen wordt — maar al te recht — door die Natuurkennis verjaagd; ook menig ander vroeger te uitsluitend beoefend, te eenzijdig gevierd gebied van wetenschap wordt, door een jnister en veelzijdiger blik op wereld en menscheid, met een even billijke als heilzame wijziging zijner beginselen en beperking zijner grenzen bedreigd:

't Is niet anders, of je al zucht, Vromer steeds en banger,
't Nieuwe licht zit in de lucht, Van gedachten zwanger;
Dus, zoo 't wezen kan, bewaar Nog een greintjen oordeel,
En gebruik dat, treuzelaar! Tot uw eigen voordeel.

En ik geloof inderdaad niet, dat dat zoo moeilijk zal wezen, als zich wellicht deze of gene, in zijn al te eenzellige gehechtheid aan 't oude, wel eens voorstelt. Ik geloof niet, dat er iets van 't geen werkelijk waard is, behouden te blijven, verloren behoeft te gaan; en dat alleen dat door den onweêrstaanbaren stroom des tijds verzwolgen worden zal, wat, in zijn verouderden vorm althans, niet langer houdbaar noch wenschelijk ware. Herdenken wij — met een enkel woord slechts; want ik zou, in dezen gemengden kring dubbel moeten vreezen, een grond te betreden, die zoo licht te dor en geleerd kon worden; — herroepen wij, voor onze gedachten, even den gang der menschelijke beschaving, sedert de Germaansche stammen onzer afkomst eerst met het Kristendom, en vervolgens met de herboren studie der klassieke Oudheid bekend raakten. Het

eerste — hunne kennismaking met het Kristendom — had, zelfs in Onroomsche landen, gelijk het onze, tot in de vorige eeuw toe, in opvoeding en onderwijs, een uitsluitend en noodlottig hangen aan Kristelijke kerkvormen en kerkbegrippen ten gevolge. In die begrippen achtte men alle mogelijke waarheid en wijsheid besloten. Men liet daarom zoowel den nog stamelenden kindermond zijn ongeoefende spraakspiertjens reeds naar de, voor 't tender gemoed geheel onverstaanbare, klanken van het kerkelijke leerstelsel buigen; als men den meer ontwikkelden en volwassen mensch, voor zijn wereld- en geschiedbeschouwing, ten uitsluitenden toonbeelde, op de voorstelling van het Israëlitische, het zoogenaemde Godsvolk wees, gelijk zich dat, in de latere eeuwen zijner geschiedenis, voor zijn eigen beperkten blik voordeed en vertoonde. Het tweede der aangevoerde geschiedpunten, de herboren kennis der Grieksche en Romeinsche Oudheid, bracht — naast die verouderde Joodsche wereldbegrippen — een niet minder overdreven en eenzijdige vergoding der zoogenaemd klassieke wereld te weeg. Het overstelpte onze Letteren bijv. met een, thans gelukkig allengs vergeten — of liever naar zijn jaisten en eigenlijken aard geschatten — voorraad van vermeend klassieke beelden en begrippen, van welke men waande, dat alle hoogere geestbeschaving uitsluitend uitging, en aan welke men deze onafscheidelijk verbonden achtte. Daarbij zaten dan dikwijls (gelijk natuurlijk is) die Bijbelsche en

klassieke opleiding en beschaving elkander niet weinig in 't haar; ontzag de eerste zich niet de laatste voor heidensch uit te krijten, de laatste de eerste voor plomp en bekrompen te schelden. Grieken en Joden bleven echter, naar de — trouwens zeer onvolledige — wetenschap, die men van beider bestaan en geschiedenis had, de maatstaf voor alle verstandelijke zoowel als zedelijke en maatschappelijke vorming en beschaving. Totdat, in 't laatst der vorige eeuw, door de minder bevooroordeelde Bijbelstudie van een Herder en zijn volgelingen, op 't Joodsche, gelijk door de oordeelkundige bespiegelingen van een Lessing en anderen op letter- en kunst-gebied, zich de eerste schemergloor van een zuiverder licht begon te vertoonen, dat, in onze eeuw, zich tot een helderen dag belooft te ontwikkelen. Door Herder leerde men het eerst, het Joodsche volk en zijne dicht- en geschiedboeken, met het zelfde oog als die van andere volken lezen, zijne ontwikkeling *naast*, en niet langer *boven* die van andere volken stellen. Door Lessing werd men een juist maatstaf voor 't schoone in kunst en letteren rijk, die 't oog voor de eigenaardige verdiensten ook der nieuwere tijden en volken in beiden opende. Maar ook op maatschappelijk gebied was er, reeds te hunnen tijde, de grondslag voor een nieuwe wetenschap gelegd; sedert Adam Smith zijne bespiegelingen over den rijkdom der volkeren in 't licht gaf, en de aandacht op de wetten leerde vestigen, bij de huishouding van den Staat in acht te nemen

Wat al nieuwigheden, van welke men vroeger niet gedroomd had! — Toch ben ik ook daarmee nog niet, waar ik wezen moet, om het pleit tusschen oud en nieuw, met een voor beiden even billijk en aanneemlijk vonnis, te beslechten. Ik heb nog tweederlei wetenschap, die der algemeene Taal- en daarmee zamenhangende Mythen-, en die der Natuur-kennis, in den meest omvattenden zin van 't woord, als getuigen op te roepen, om tot een voldoende beslissing te komen. Door de eerste is ons een nieuwe bron van kennis voor de ontwikkeling van den menschelijken geest, in zijn oorspronkelijk en onmiskkenbaar verband, onder de veelsoortigste en meest verspreide volken, geopend; en hebben wij tevens geleerd, dat — om er maar ééne te noemen — niet minder onze eigen taal, dan die der klassieke oudheid voor de diepzinnigste, zoowel als weldadigste bespiegeling en beoefening vatbaar is. Wel zal daarom ook ieder deskundige gaarne erkennen, dat de Romeinsche en vooral de Grieksche Oudheid, door den zuiveren smaak en den edelen eenvoud harer letter- en kunstgewrochten, onovertroffen meesterstukken heeft voortgebracht, die, ten allen tijde, de aandacht van ieder beschaafden mensch vorderen en trekken zullen. Doch niet alleen hebben, van de andere zijde, ook de nieuwere letteren, in hare edelste vernuften, op kunstgewrochten te wijzen, die, met een onverdoofden glans en eigenaardig schoon, naast die der Oudheid zullen stralen; maar ook de studie dier letteren en van

de talen, waarin zij zich aan ons voordoen, wordt thans in een niet minder *klassieken* zin — om dat woord te bezigen — beoefend, dan die der oude letteren zelven. Wat voor de betrekkelijk weinigen, die steeds tot de beoefening dier oude talen en letteren geroepen zullen blijven, uit dezen voortspruit, kan daardoor voortaan — voor een goed deel althans — uit die der nieuwere voor hen verwacht worden, wier taalkundige vorming zich daartoe bepaalt. Naast de algemeene taalstudie staat die der mythen en legenden of overleveringen der volken, die ons mede een geheel nieuw gezichtspunt op den zedelijken aanleg en ontwikkelingsgang der menschheid geopend heeft. Zij leert ons, voor allen zonder onderscheid, een zelfden eersten grondslag, de deels verbijsterende, deels weldadige indrukken kennen, door de natuurverschijnselen op 't gemoed van den mensch gemaakt, en zoowel voor den fijnbeschaafden Griek als voor den ruwen Germaan, voor den Bijbelschen Jood en Kristen als voor den natuurdienenden Indiër geldig. Kunnen wij ons natuurlijk ook hier niet langer met haar bezig houden, zij zal ons toch van zelf tot het laatstelijk nog vermelde punt, de gelouterde natuurkennis onzer dagen en de daartoe gevorderde wetenschappen moeten leiden; een bijna onverklaarbare doorn in het oog van zoo menigeen, als zich — in zijn bekrompen opvatting — geen natuurstudie zonder verdierlijking ¹ schijnt te kunnen voorstellen. In-

¹ Ik gebruik opzettelijk dit woord, om 't zoo dubbelzinnige van

tegendeel, mogen wij hem gewisselijk toevoegen, naarmate die natuur-studie en kennis zuiverder en grondiger, in den edelsten zin van 't woord, wetenschappelijker en degelijker is; zal ook de kennis van den mensch en de hem toegankelijke waarheid zuiverder, juister, en — in den waren zin van 't woord — verhevener en weldadiger zijn. Ook die mensch toch behoort tot de natuur, is een natuur-gewrocht, dat, van zijn stoffelijke beide en zedelijke zijde, in zijn meest verheven gelijk in zijn meer dierlijke eigenschappen, zich naar natuurlijke wetten ontwikkelt; dat, naar zijn geest beide en lichaam, in beider onafscheidelijk en belangwekkend verband, slechts door een grondige en doortastende natuurstudie, in zijn waren aard gekend worden kan.¹ Geen vreeze dus, dat deze studie — mits niet wuft en oppervlakkig, maar even waardig als naauwlettend beoefend — hem beneden zijne inderdaad verheven en edele — zij het dan ook louter aardsche — roeping en bestemming zal doen af-dalen.

Trekken wij, na dezen korten uitstap, onze slot-som: de nieuwere levens- en wereldbeschouwing, die niet van een uitsluitende verheffing van een of

materialisme te vermijden; wil men dit in dezen zin opvatten, ik heb er vrees mee, maar dan moet men het, van de andere zijde, niet met *monisme*, de leer der vereeniging van stof en geest, verwarren.

¹ Verg. daaromtrent Moleschott's Redevoering over *Die Grenzen des Menschen*; Giesen, 1860.

ander volk, met miskenning der natuur en harer wetten uitgaat; maar die ieder volk en elken tijd, naar hun waren aard en aanleg onderscheiden, en op hun juisten prijs te schatten leert, en die daarbij met een steeds naauwkeuriger studie en kennis der menschelijke zoowel als der algemeene natuur en harer wetten gepaard gaat; — die er naar streeft, deze zelf, bij hare ontwikkeling en beheer van staat en maatschappij, gelijk bij de opleiding en beschaving van ieder mensch ten grondslag te leggen; — die levensbeschouwing mist geen der voordeelen aan eene vroegere zienswijs verbonden, en behoeft daarenboven *niets* te bejammeren van *alles*, wat zij, als verouderd en verderfelijk, van die vroegere beschouwingswijs, even gewillig als verstandig, voor altoos prijs geeft.

Knijpt dan de oogen niet meer dicht Achter uw gordijnen,
Maar (zet ze open voor het) licht, (Helder reeds aan 't)
schijnen!

Ziedaar ons, als van zelf bij den lichtlievenden Leekedichter terug, van wien onze beschouwing uitging, en dien ik tot het, allen zeker welkome, hoofdonderwerp dezer voordracht wenschte te maken. Niet als Leekedichter alleen, want hij werd dat eerst in de laatste jaren zijns helaas! maar al te korten levens; maar zoo, als zich zijn even aandoenlijk als geestig en beminlijk beeld, uit de persoonlijke herinneringen van mijn tienjarig vriendschappelijk verkeer met den dichter, en uit zijne geestige en

trouwhartige brieven in dien tijd, aan mijn geest vertoont.

Ik had, als ieder in Holland, reeds dikwerf van den jeugdigen, naauw zijn kinderschoenen ontwas- sen, geestvollen en levenslustigen dichter hooren spreken, die, als Amsterdamsch student, zijn stad- en studiegenooten, op de eerste proeven van zijn rijke dichtgaaf vergastte, en ook wel buiten 's lands hoofdstad, zich in letterkundige kringen hooren liet. Ik had mij zelf ook reeds in enkele zijner van geest en leven tintelende verzen, in tijdschriften en jaarboekjens, vermeid, vóór ik nog zijne nadere persoonlijke kennis maakte, die — door een nader te melden toevallige aanleiding — al aanstonds zoo vertrouwtijk en hartelijk worden zou. Het eerst zag ik hem, naar ik meen, maar zonder nog per- soonlijk met hem in aanraking te komen, op 't Am- sterdamsche Taalcongres in 1850. Ik zag er hem, geheel zooals ons beider vriend Busken Huët hem na zijn dood geteekend heeft ¹, met die „grootte, in- nemende oogen, dat open en hoog gewelfde voor- hoofd, dat glanzige krulhaar om de jeugdige sla- pen”, zijn geheele voorkomen, naar Huët's uitdruk- king, „de getrouwe spiegel van zijn goedheid, zijn schranderheid, zijn doorzicht en ondeugend ver- nuft.” Inderdaad droegen zeker weinig dichters, in hun uiterlijk, zoo geheel het beeld hunner inne- mende Muze met zich om. Zoo „frisch en wakker, vrolijk en vrij”, als zijne verzen, was ook hun jonge

¹ In een korte herinnering aan zijn aandenken gewijd.

zanger zelf, die later zoo naar waarheid van zich getuigen kon:

'k Was nooit een dichter, om in lucht en wolk te zweven,
'k Zoek mijn fortuin liefst in de waarheid van het leven;

en wel niemand die ontkennen zal, dat hij 't er in de rijkste mate gevonden heeft. Anderhalf jaar later kwam zijn inhoudrijk bundeltjen *Eerste Gedichten* in 't licht. Dat ik 't mij aanstonds aanschafte, sprak wel van zelf. Herlezend genoot ik er op nieuw, wat mij, hier en daar verspreid, reeds vroeger verkwikt had; met een versch en des te grooter genot, verraste er mij zoo menig dichtjuweeltjen, als er — althans voor mij — voor 't eerst het licht zag. Daaronder vooreerst die korte en kernachtige toespraak tot *Iedereen*:

Als u het hart tot spreken dringt — zoo spreek;
Maar wat gij spreekt, of preëkt, of zingt — hou steek;
Nooit rake uw bol, wat zeng' of zied' — van streek!
Kort, krachtig zij uw toost, uw lied — uw preek! —

Geef nimmer zonder zin of slot — geluid,
En snoer, beleefd maar vrij, den zot — den snuit;
Zeg, wat gij meent, waar plicht gebiedt — recht uit,
De dwaas alleen verschiet om niet — zijn kruit.

Gij zanger, wien de boezem brandt — hef aan!
Uw lied zij ons een vrienden hand — of traan;
Maar weg met ijdlie dichtersmart — en waan! —
Gezond zij hoofd en harp en hart! — verstaan? —

Geef, meester in de kunst! kritiek — maar wik!
 En scherm nooit voor uw eigen klik — of ik!
 Ei, gun den dommen dwaas geen rust! — pik, prik!
 Maar, schreeuwt ge uit nijd of luim of lust — zoo *stik!*

Weet, wat gij zegt! Denkt, eer gij schrijft — of dicht!
 Maar zoo gij eeuwig wischt en wrijft — zoo zwicht!
 Een warkop, wat hij doet of broedt — ontsticht;
 Een helder hoofd, een rein gemoed — brengt licht! —

En naast deze toespraak ook vooral die, mijns inziens, nog steeds te weinig algemeen gekende, althans vermelde, bondige en gespierde verzen aan de kritiek. Even als 't andere, leggen zij, in den eerst achttienjarigen dichter — ze zijn van 't jaar 1846 gedagteekend — een waarlijk mannelijk besef aan den dag van de vereischten eener degelijke en deugdelijke, eener onafhankelijke en zelfstandige kritiek, met den onverbiddelijksten, maar meest welberaden weêrzin tegen alle oneerlijke uitspattingen van kritischen waan en vooroordeel:

Mijn boezem juicht u toe, waar, machtig en welsprekend,
 Van voorhoofd-rein, van hoofd gezond,
 Uw rechten op de faam en op 't vooroordeel wrekend,
 Gij fiks uw oogen slaat in 't rond!
 Waar gij den dwerg verplet, die zich een reus verbeelde,
 Den kikvorsch, die zich zwellen doet;
 Waar gij den jongling gispt, die zijn talent verspeelde,
 De dwaasheid of den overmoed;
 Waar ge, uit den laffen roes der onverdiende glorie,
 De helden van één avond wekt;

Waar gij het stof blaast van de rollen der historie,
 Of ginds een nieuwe star ontdekt!
 Waar gij de nevelen van damp en schijn doet zwichten,
 Als gij uw helder voorhoofd toont;
 Waar gij komt heerschen, of beschermen en verlichten,
 Maar rang noch jaren zelfs verschoont;
 Waar gij de rijen der onsterfelijke geniën
 Doet scheuren voor een nieuwen naam;
 En 't versch gelauwerd volk dringt op de trotsche kniën
 Voor 't stiefkind eenmaal van de Faam!
 Waar gij, met kalmen tred, voor allen eerbiedwaardig,
 In 't stuivend kamp der lettren treedt,
 Met opgehaald vizier, ook wrekend edelaardig¹,
 Een Engel Gods in 't witte kleed! —
 Waar gij, der waarheid trouw, een zinlooze eeuw komt
 richten
 En, donkre Muze der kritiek,
 Van hooger schoonheid blinkt, bij 't snorren van de schichten
 En 't knallen van de strijdmuziek.
 Ja, 'k min u nog, waar ge, als een adellijke schoone,
 Met vonklend oog en heldren blos,
 In 't statig golvend kleed der strijdbare Amazone,
 De toomen viert van 't steigrend ros;
 Als een hooghartig kind van koninklijken bloede,
 Dat, licht verbolgen en ontsticht,
 De zilvren rijzweep zwiept door 't luchtruim, en in woede
 Den hovling striemt door 't aangezicht.
 Maar wee u, waar ge, uw plicht, uw eer, uw rang vergeten
 (Een Furie van het marktplein!), scheldt

¹ De dichter schreef eigenlijk: *ook in uw wraak grootaardig*, maar hij ware zeker de eerste geweest, mijne wijziging goed te keuren.

En raast, en met een heer van woede- en lasterkreten,
 Maar *zonder oordeel*, vonnis velt.
 Wee, waar ge — uw handen vol met zinlooze pamfletten,
 Waarin partijzucht blaast en schimpt,
 En die ge ons opdischt voor orakelen en wetten —
 De vrije pers als troon beklimt!
 Of waar gij optreedt met de jaloezy in de oogen,
 Maar met een mom voor 't aangezicht,
 En, huichelaarster! als gij laster spuwt en logen,
 Zweert, dat ge in naam der waarheid richt!
 O, strenge Muze! wee, waar ge, als een half ontzinde,
 Een heks, in wie geen kind gelooft,
 Met scheele blikken loert, en rondtast in den blinde,
 En schaamtloos naam en eere rooft!

.
 Waar gij uw lof, uw gunst aan ieder gaat verkoopen,
 En 't beeld draagt van een slechte vrouw,
 Wier ademtocht de ziel des jongen kunstnaars slopen,
 En 't rijk der kunst verpesten zou,
 Had niet die kunstnaar nog wel zooveel bloed in de âren,
 En zooveel eerbied voor zich zelf,
 Dat hij (en zonder drift) u sleurde, bij de haren,
 Van uit uw donker spookgewelf! —

Weinig dacht de jonge dichter, toen hij die krachtige regels schreef, dat hij zelf zoo ras aan het „vonnis zonder oordeel” van een oppervlakkig en waanziek bedillertjen zou blootstaan, op 't welk het voor mij was weggelegd, hem naar verdienste te wreken.

„Frisch en vrolijk, wakker en blij,” maar niet minder ernstig en vastberaden — wij hoorden

't — ruischten De Genestets *Eerste Gedichten* van zijn klankrijke snaren, en heel Nederland mocht er zich van overtuigd houden, dat er een dichter op zijn grond verzezen was, die „frisscher dan de rozenknop, en jonger dan de morgen” — gelijk hij 't van zijn *jongen student* zong — tevens met die frischheid en jeugd zooveel waarheid en diepte van gevoel, en zooveel juistheid van blik en inzicht paarde. Want inderdaad mocht men zich afvragen, wat van driën men zich wel 't meest door zijne verzen getroffen voelde: „het hart, door hun zuiver en innig gevoel; het verstand, door hun gezonde en frissche gedachten; of de verbeelding, door hun levendige en aanschouwelijke, echt dichterlijke taal?” Zoo hebben er zeker velen met mij gewiefeld, en toch zag men, weinig maanden na de uitgave van den bundel, in den zomer van 1852, in den te dikwerf helaas! bevooroordeelden en bekrompen *Gids*¹, een ongenoemd kritikastertjen te voorschijn treden, die, als ware hem alle gevoel voor frischheid en leven, voor een gezond gemoed en levenslustigen geest ontzegd; als ware hij als een gemelijk oud manneken geboren; tegen De Genestets verzen allerdoelzinnigst te velde trok, en ze aan een beschouwing onderwierp, die men, had men ze niet met eigen oogen gelezen, gewis voor ondenkbaar houden zou. Daar het manneken, negen jaar later, zijn schuld, ten deele althans, eerlijk

¹ Mijn eigen ervaring is daar, van 't jaar 1843 af, de beste getuige voor.

bekend, en er boete voor gedaan heeft ¹, heb ik er hier niet langer over uit te weiden, om alleen slechts van de heugelijke gevolgen te gewagen, voor mij zelf, uit zijn onberedeneerden aanval voortgevloeid. Ik had inderdaad niet een zoo geheel anderen indruk van De Genestets frissche dichtten moeten erlangen, om er, tegenover zulk een onverklaarbare miskennis, niet door een krachtig verzet van te doen blijken, en, uit den drang des harten, een luide stem te verheffen tegen zulk een onverantwoordelijk bedrijf. Ik werd er rijk voor beloond. Nog had ik, hoewel laat in 't najaar, mijn Katwijksche zomerkwartieren niet verlaten, toen mij, een maand ongeveer, nadat mijn hartige weërspraak het licht had gezien; — de dichter zelf was onderwijf gehuwd, en, van zijn huwelijksreis, op zijn kerkelijke standplaats te Delft aangekomen; — toen mij van daar een schrijven van zijne hand gewerd, waarin zich geheel het dankbare hart van den steller, in al zijn beminlijke rondheid en gulhartigen eenvoud uitte, en dat een te belangrijke bijdrage voor de kennis van zijn innemend karakter is, om het hier niet in zijn geheel meê te deelen:

Delft, 17 November 1852.

Wel Edell Zeergeleerde Heer, mijn zeer vriendelijke beoordeelaar!

Gisteren, den eersten dag van mijn nieuw leven

¹ Zie *Onze jonggestorven vriend*, door Johan C. Zimmermanni, in den Gids voor 1861; bl. 9 van den afzonderlijken overdruk.

alhier, te midden van een roezigen verhuisboel — een ramp, dien ik zelfs mijn onplezierigen kritikus, den jongenheer Nurks in den Gids, niet dikwijls toewensch — ontving ik uwe.... hartelijke recensie. Op een splinterige verhuiskist gezeten, te midden van allerlei pakken en zakken, genoot ik het eerst uwe geestige en gunstige, uw welwillende en weldadige kritiek. Nu, na een dag vol herrie, gebruik ik het eerste oogenblik, dat ik niet geroepen word, het eerste papier, dat ik vinden kan, om u, met een afgetobden arm, want ik heb meêgewerkt, een nochtans fikschen en dankbaren handdruk aan te bieden, uit de verte in den geest, voor de belangstelling mij zoo treffend bewezen. Ik schrijf in haast en herrie; maar ik kon niet slapen gaan, eer mijn hart zich van den lieven plicht der dankbaarheid gekweten had. Zoo gij ooit herwaarts komt, ga s. v. pl. mijn huis niet voorbij; ik zal het zeker het uwe niet doen, als „ik en weet niet wat” mij eens naar Leiden voert; want ik verlang zeer den... ridderlijken kritikus van aangezicht tot aangezicht te leeren kennen, wien niet slechts mijn boeksken niet te min (!!) was, maar die ook de handschoen voor mij opnam, zoo vriendelijk en humaan.

Geloof mij, met hoogachting en dank,

Uw ZDW^e. Dr.

P. A. de Genestet.

Veel meer had ik u te schrijven en te antwoorden, maar ik ben — *op*.

Weinig weken later, toen mijn weg mij inderdaad eens langs Delft voerde, gaf ik der gulle uitnoodiging van den dichter gehoor, en bracht hem, in zijn vriendelijke woning aan den buitencingel een bezoek. In dat „oude huis”, dat hij ons later, bij het betrekken van 't nieuwe, aan den binnendelf, in zoo hartelijke en aandoenlijke scherts bezong:

Dat oude, dat daar, aan de vest,
 Zoo vriendlijk lachte in 't groen;
 Zoet nestjen, voor den zomer best...

maar ook thans, in 't midden van den winter, door de gulle vriendschap der bewoners, en „met zijn woonvertrek, zoo vol gezelligheên”, niet minder aantrekkelijk voor den bezoeker. „Levenslustig in den haard, Knapte er 't knettrend vuurtjen”, als het blijde beeld van de gelukkige en gezellige stemming der jonge echtelingen, die mij eerst den volgenden dag weder noode lieten scheiden. In vertrouwelyken kout bracht ik er, toen en later, menig aangenaam uurtjen door, en hield, in den tusschentijd, het verkeer met den jongen dichter en huisvader ook door briefwisseling levendig. In een briefjen van Mei 1853 schrijft hij mij o. a., in dank (naar 't schijnt) voor de toezending eeniger regelen over den Katholieken Volksalmanak van dat jaar: „den Almanak van Alberdingk Thijm zelf heb ik niet gelezen. Het spijt mij minder, veel minder, dan dat, in ons jeugdig huishouden, 's mans ingelegde, verduurzaamde snijboontjens zijn opgeraakt, zonder

dat wij er u nog eens op hebben kunnen nooden... Nu, eer de volle zomerzon de doperwtjens confijt, hopen wij u nog wel eens te zien." Een andere brief, uit February van 't volgende jaar gedagteekend, geldt eene geheel andere, minder stoffelijke spijs:

Waarde vriend!

Het heeft mij ontzaggelijk gespeten, dat ik u verleden week niet een lettertjen geschreven heb, om u te melden dat ik preëkte. „Dat hing toch van u zelf af”, zult gij antwoorden. Ja, maar luster: vooreerst dacht ik, half en half, dat ge mischien wel „uit uw eigen” — als men zegt, zoudt komen, en dan waart gij welkom geweest. Daarop evenwel heb ik het laten aankomen, omdat ik mij zoo onplezierig voelde, dat ik niet wist, of ik wel preëken zou; ja, zondag morgen ten negen uren nog denken moest „het zal niet gaan.” — Intusschen is het wèl gegaan, en heb ik mij weder gezond gepreëkt. Daarom zeg ik nù: het spijt mij, dat ik u niet geschreven heb; want gij mocht wel beginnen te denken, dat ik bang ben voor een hoorder... als gij; alsof ik u (daarvoor) niet (genoeg) had leeren kennen.... Laat ons (daarom) afspreken, dat ik u zoo spoedig mogelijk schrijven zal. Vergeef mijn gekrabbel; ik heb u geschreven, omdat ik 't niet kon uitstellen, maar ik had geen tien minuten tijd.

Liefhebbend de uwe,

De Genestet.

Weinig tijds later volgde zijn nader schrijven, en stoomde ik, den eersten saturday daaraan, naar Delft, om hem 's zondags morgens te hooren preêken. Ik moet guluit bekennen, dat ik thans niet recht meer weet, waarover. Inderdaad waren mijne gedachten meer met den preêker, dan zijne preek vervuld. Ik kon ze niet afwenden van die tengere gestalte daar voor mij op den kansel, die zich kenmerklijk afmatte naar lichaam en geest, en zijn zwakke krachten ondermijnde, eerst door het stellen van zijn preek; — hij schreef altoos makkelijker verzen, dan proza ¹; — en thans door haar niet minder inspannende en afmattende voordracht. Ik heb straks van 't aandoenlijke van De Genestets beeld gewaagd, en waarschijnlijk heeft men dat vooral van zijn vroegtijdig sterven verstaan; ik bedoelde er echter veeleer dat meê, wat ontegenzeggelijk — dóór 't overspannen der krachten, van den aanvang af — dien dood heeft aangelokt, dat sterven verhaast heeft: die noodlottige, door enkele vrienden en aanverwanten, te kwader uur voorgestane beroepskeus, die daarenboven, voor het hem als tegennatuurlijk opgedrongen kanselwerk, zijn schoonsten tijd aan den arbeid zijner eigenlijke levensbestemming en roeping, zijn dichtwerk, onttrok. Men schrijve 't — bidde ik — niet aan eene vermeende vooringenomenheid mijnerzijds tegen het preêkambt op zich zelf, tegen zijne kerkelijke betrekking zelve toe;

¹ Verg. Huët in 't reeds aangeh. stukjen, bl. 6.

het zal straks blijken, dat mijne meening op dit punt door anderen, door een zijner ambtsbroeders en vrienden zelf — al was 't ook eerst na zijn dood — beaamd werd; neen, het was het weemoedige, maar onloochenbare besef, dat daar een dichter voor mij stond, die met ieder uur, aan zijn kerkelijk beroepswerk geschonken, wellicht een jaar van zijn onwaardeerbaar leven, met ieder preek, waarop hij zijn brein had afgebeuld, zeer zeker een schat van poëzy voor zijn land deed verloren gaan. Men verhaalt van zijn Franschen dicht- en geestverwant, den schitterend begaafden Alfred de Musset, dat hij, in een landziekig levensuur, zich tot zijn hooggeplaatsten schoolmakker en vriend, den voor Frankrijks heil te vroeg gestorven hertog van Orleans, wendde, met het verzoek, hem op zijn krijgstocht in Algeriën te mogen verzellen. „Om dien te bezingen?” vraagde de hertog. „Neen, als soldaat,” hernam de dichter. „Onmogelijk!” zei de verstandige Prins. „Frankrijk heeft duizenden wakkere soldaten, maar geen drie dichters als gij; ik mag u Frankrijks dichtroem niet ontrooven, die mij niet minder heilig dan zijn krijgsroem is.” Volkomen hetzelfde laat zich, naar den gewijzigden landaard en omstandigheden, van De Genestet zeggen. Nederland telde honderden predikanten, zoo goed, en wellicht beter dan hij; maar waar een dichter te vinden, die hem vergoeden kon? — Helaas! waarom heeft ook hij niet een vriend gehad, zoo verstandig als de Fransche kroonprins, die hem, vóór

de aanvaarding van zijn beroepstaak, van dat verderfelijke besluit terug hield! — Hij zelf heeft later, als Leekedichter, den draak gestoken met dat Nederlandsche zwak, die als ingeschapen zucht van den landaard, zijn kinderen als preëkheer den kansel te laten bestijgen. Wie herinnert zich zijn geestige en behartenswaardige regelen „Aan een Hollandschen knaap” niet?

Jongen! reeds, met tintlend oog,
Ziet ge smachtend op
Naar dien preëkstoel, steil en hoog,
Uwer wenschen top.

Lacht u 't zalig denkbeeld aan,
Ook eens deftig dáár
Hoog en gants alleen te staan,
Neërziende op de schaar?

Kleuter van een redenaar!
Oefent ge u misschien
Reeds in 't plechtig handgebaar,
Ginder afgezien?

Doet ge al soms, tot eigen schâ,
Jeugdige *alias*!
Uw geliefden preëker na
Voor het spiegelglas?

Kweekt ge reeds, dien preektoon, die,
Eenig in zijn soort,
Vaderlandsche Oratorie
Kenmerkt en vermoordt?

En verkondt je moeder al,
 Met een lach vol vreê,
 Wat er van je worden zal,
 Zegge: een Dominee!

Hoor dan, kind! en overleg
 Eens dit ernstig woord:
 Op een gants verkeerden weg
 Dwaalt ge; ga niet voort.

Weet het: eerzucht, ijdelheid
 Lokte al meer dan een
 — Dikwijls werd de fout beschreid —
 Naar dien preêkstoel heen.

IJdelheid, door ouderzwak
 Roekloos aangespoord;
 Schoon de zoon in 's vaders vak
 Meer had thuis gehoord.

IJdelheid, die schittren woû
 Met... een mooye preek!
 Zwaayen met een priestermouw
 Heerschen met een steek! —

Nu, keer tot u zelf eens in,
 Kleine Samuël!
 Vrome zin of ijde zin,
 Wat drijft u toch wel?

O, voorzeker, het was noch ijdelheid noch eerzucht, die dezen dichterlijken „kleinen Samuël” op den kansel gedreven had. Voor zooverre hij zelf daarin betrokken was, kon het alleen de edele aan-

drift van zijn vroom gemoed wezen; maar het ijdele zwak van vrouwelijke betrekkingen, en het bekrompen gezichtspunt van jeugdige vrienden stijfden hem helaas! in plaats van hem tegen te gaan, in het onzalig opzet, door hem zelf alleen met de edelste bedoelingen aanvaard, en eerst opgegeven, toen het reeds te laat was! Ik herinner mij zeer goed, dat ik, op den eigen voormiddag, dat ik onder zijn gehoor gezeten had, en terwijl hij voor zijn matte hoofd en leden, in stille afzondering, wat rust zocht, met een zijner vrienden, in zijn tuin rondwandellend, de zaak uitvoerig besprak, maar hem te vergeefs de overtuiging zocht bij te brengen, dat De Genestet door de natuur bestemd was, niet om dominee, maar om *dichter* te zijn. Of hij thans in mijne meening deelen zou? Thans, nu hij ook van een jonger vriend en ambtsbroeder des dichters, van den Rotterdamschen kerkleeraar Tiele, in eenige hartelijke regelen, aan zijne nagedachtenis gewijd, met andere woorden, hetzelfde heeft kunnen vernemen? „Ik geloof” schrijft deze, „dat onze edele vriend niet was opgewassen voor de taak, die hij aanvaardde; — om de betrekking van vast leeraar in eene gemeente te vervullen, daartoe was hij te veel dichter, te warachtig kunstenaar. Iemand, die zulke eischen doet, als hij, kan niet iederen zondag optreden voor de gemeente, tenzij dan ten koste van groote folteringen en bovenmenschenlijke inspanning.”

Weinige maanden na 't besprokene, riep mij de Deventer Gemeenteraad tot mijn betrekking aan

zijn Doorluchtige School, en verwijderde daardoor mijne woonplaats van die van De Genestet. Ik zag hem nu alleen, wanneer de een of andere verpoozingsmaand mij naar Holland, en door Delft voerde. Tot de naartigste briefschrijvers behoort ik niet, en zoo werd mijn schriftelijk zoowel als mondeling verkeer met den dichter natuurlijk vrij wat schaarscher, dan toen ik slechts een drie kwartier stoomens van hem af woonde. Enkele brieven moet ik daarbij verlegd hebben, en vind uit de eerstvolgende beide jaren geen ander schrift van zijne hand, dan het versjen, naar aanleiding van zijn mislukt portret in de *Aurora*. Hetzelfde zwak, dat hem volstrekt als predikant had willen zien optreden, had er ook thans op gestaan, hem zoo preëmatig mogelijk te laten afbeelden, en had er dit zeker toe bijgedragen, die afbeelding zoo afzichtelijk te maken. Schertsend schreef hij mij, bij de toezending:

P. A. De Genestet is 't niet
 Goddank! dien ge op dit prentjen ziet;
 Die kijkt, bij gratie der natuur,
 Wat minder scheel, wat minder zuur;
 Die heeft in 't leven nog wel schik;
 Ook zijn 's mans lippen niet zoo dik,
 Vooral hangt nooit of nimmermeer
 Zijn onderlip zoo pruilend neêr;
 En zegt Taurel: „nu ja, maar 't is
 Toch zijn portret, zijn beeltenis,
 Dan liegen hij en 't plaatjen zaam,
 En daarvoor teekende ik mijn naam.

In November 1857 schreef hij mij o. a. : „in lang hoorde ik niets van u, en gij niets van mij. Gij vergeet mij toch niet? — Ik ben — 't zal u goed doen, dit te weten — ijverig aan het dichten. Mijn consciëntie vergunt mij en dringt mij, met nieuwe kracht, de zoete gave der poëterij te beoefenen. Zie mijn *Christelijke Volksalmanak*” — van welken hij toen Redacteur was geworden — „eens in. Antwoord mij spoedig; mijn vrouw en kindertjens zijn bloeyende.” Nog altoos de blijde zinsneden „uit het dagboek van een gelukkige”; nog altoos bleek er, gelijk hij 't erkentelijk zong, „meer licht dan bruin in (zijn) gezegend lot”; nog altoos was zijn „huis vol huwelijkszegen, kinderliefde en moedermin.” Anderhalf jaar later zou daar een vreeselijke verandering in komen; doch wie kent zijn hartroerenden Sterrezang niet?

Ik zag een starre schittren,
Maar 't was niet aan den trans;
't Was in twee lieflijke oogen,
Een starretjen vol glans.

't Betooverde en bezielde
Mijn hart, mijn geest, mijn jeugd;
't Spreidde, in mijn blijde woning,
Zijn licht en liefde en vreugd.

Het blonk op al mijn wegen,
Zoo vriendlijk en zoo zacht;
Een zonnetjen van zegen,
Bij morgen en bij nacht.

Het blonk van heilge liefde
 Voor zooveel goeds en groots;
 Het scheen een licht des levens,
 Maar 't bleek — een boô des doods.

Dat was het tering-starretjen;
 Beware u Gods genâ,
 Dat gij het nooit ziet schittren
 In 't oog van kind of gâ!

„Die hij het meest had lief gehad” werd hem en zijn drietal kinderen ontruk, en maakte in Delft en „t nieuwe huis”, dat hij er zoo weemoedig schertsende betrok, zijns blijvens niet meer. De dood zijner echtgenoot verhaastte het, ook door zijne veranderde godsdienstbegrippen reeds voorbe-reide opzet, zijn kerkambt vaarwel te zeggen, en zich, te midden zijner vrienden en nabestaanden, in 's lands hoofdstad te vestigen. Te gelijk met de gezamenlijke uitgave zijner allengs geboren *Leekedichtjens*, zei hij zijn Delftsche gemeente vaarwel, om voortaan niet meer voor haar alleen, in de scheemring der kerk, te „preêken,” maar voor 't gansche Nederland, in 't heldere daglicht op te treden, en als leek te „spreken.” Inderdaad waren zijne denkbeelden, sedert ik acht of negen jaar vroeger zijn kennis gemaakt had, aanmerkelijk gewijzigd. Hij deelde toen in die thans geheel verouderde, min of meer vrijzinnige begrippen, die onder den naam der Groningsche bekend staan; thans had hij openlijk Reinouds „Tubingsche zwaard”

omgord; (men herinnert zich zijn *Theologische Romance*.) — Wie hem dat had aangereikt? vraagt men wellicht. Niemand eerder gewis, dan zijn Haarlemsche vriend en geestverwant, met wien ik zelf door hem in naauwer kennis en betrekking kwam, de geestvolle Busken Huët. ¹ Diens *Brieven over den Bijbel* hebben er zeker het meest toe bijgedragen, De Genestet zijn Groningsche schemering vaarwel te doen zeggen, om een helderder licht te gemoet te streven. Dat hij daarbij steeds nog strevende, nog zwevende bleef, hij komt er gul voor uit in een schrijven — het laatste dat ik van zijne hand ontving — mij, in 't begin van January 1861, in antwoord op eene korte vriendschappelijke bespreking zijner *Leekedichtjens*, verstrekt. „Dat ik nog vaak in het onbestemde of eenigszins onbestemde zweef, geef ik u aanstonds toe. Het is waar, Hoe gaarne zag en sprak ik u eens over velerlei!” ¹ — Helaas! het zou daar niet meer toe komen. In 't laatst van Maart daaraan, zag ik hem eenige oogenblikken in zijn huis te Amsterdam, waar hij, den geheelen winter, in kwijnenden toestand zijn kamer had moeten houden, maar zich thans met het vooruitzicht streefde, om, bleef hij wat aan-

¹ Ook Huët schreef sedert: „Voor de leemten in de Genestet's bundeltjen ben ik niet blind. Ook hij heeft zijne illuziën gehad, en is kortzichtig geweest. Met name in zijn melankolisch piëtisme is iets, waarmede ik niet sympathizeer; en indien hij ware blijven leven, zou hij er ongetwijfeld toegekomen zijn, om ook op het hoogste gebied de werkelijkheid vrolijk en krachtig in de oogen te zien.”

sterken, over weinige weken naar Rozendaal te gaan, en daar verdere krachten te gären. Hij besprak zelfs de blijde mogelijkheid reeds, van daar uit, eens een uitstapjen naar Deventer te maken. Het werd ons niet gegund. Wel kwam hij, een week of wat later, naar Rozendaal, maar er niet weêr van daan. Afgemat en uitgeput lef hij zich, in den vroegen avond van den eersten July, ter ruste, om, zonder doodstrijd of lijdensbed, voor altoos in te sluimeren. — Verplaatsen wij ons, om met minder weemoedigen indruk van hem te scheiden, verplaatsen wij ons nog eenmaal, uit die kalme, maar droevige stervensure, in de zonnigste dagen zijner blijde jonkheid. Ik ken, onder al De Genestets verzen, geen, dat ons een zoo treffenden indruk geeft van geheel zijn even blijmoedig en levenslustigen, als degelijk en ernstigen zin, zijn even vrolijk als gevoelig gemoed, dan dat jubelende danklied, waarmeê hij, in zijn éenentwintigste levensjaar, op de duinen van Bloemendaal, zijn *Dagelijksch Brood* herdacht:

Mijn brood is 't brood der bloeyende aarde,
 Mijn brood is weelde en overvloed,
 De bloesems van mijn lentegaarde,
 De frissche lucht, die sterkt en voedt;
 Een uitgelezen schat van zegen,
 Die als van zelf vloeit in mijn schoot.....
 Mijn hart, verwonderd en verlegen,
 Och, stamel van uw daaglijksch brood! —

(Zie verder *Eerste Gedichten*, nieuwe uitgave, bl. 188.)

DE VRIJMETSSELARIJ EN HARE TOEKOMST ¹.

Onder de verschillende gebouwen, in de plaats van het vroegere klooster der Minderbroeders, tusschen de Nieuwmarkt en Broërenstraat, ter stede Kampen verrezen, maakt er zich een op den hoek der markt, door een rijtjen gebeeldhouwde boekdeelen in den gevel, met het onderschrift *ruit lora*, als een inrichting van onderwijs kenbaar, al werd sedert de zetel daarvan naar een andere zijde der

¹ Reeds vóór hare uitgave, heeft, naar mij gezegd is, deze te Deventer in 1868 gehouden lezing, tot eenig vrijmetselaargeschrijf-aanleiding gegeven. Moge de uitgave voor mijne goede bedoelingen met het stuk pleiten, en den BB. alle reden tot ergernis ontnemen. Het voert slechts tegen hun verouderde uiterlijke vormen en gewichtige onbeduidendheden strijd. Ik had daarom zeker ook niet verwacht; een man als B. J. van Lennep, die ons (in het *Vrijmetselaars-Jaarboekjen* voor 5843) den „gewichtigen” Vrijmetselaarstype, in al zijn vermakelijke deftigheid, zoo geestig heeft weten te schetsen, zelf in dien rol te zullen zien optreden, om mij, (in den *Navorscher* voor 1864) als vermeend „oningewijde”, het recht tot spreken in dezen te betwisten. Zoo ééne, dan mag inderdaad wel de vrijmetselaarsverborgenheid een straatgeheim heeten, en laatstelijk nog heeft B. Findel, in zijn uitstekende *Geschiede der Freimaurerei* (Leipzig, 1861), alles daaromtrent blootgelegd, wat een verstandig lezer maar kan begeeren, en waarvan ik dan ook in mijn opstel een dankbaar gebruik heb gemaakt.

stad overgebracht. Vóór ruim dertig jaar werd daar steller dezès en zijn aankomenden tijdgenootjens, door meer deugdelijke anders, dan juist „strengè meesters” geleerd,

Wat taal Demosthenes verkondde in Pallas' stad,
En Cicero voor 's werelds Heeren;

het strekte namelijk in die dagen, gelijk van oudsher, sedert de verbouwing van 't klooster, en nog ettelijke jaren later, tot Latijnsche school. Het diende echter daarenboven tot verschillende andere doeleinden, daar alleen de eerste verdieping reeds voor gene volstond. In de ruime vertrekken der tweede was de Leesbibliotheek, en tevens — uitlokkende nabuurschap, en verrukkelijk doelwit onzer kwàjongens-verbeelding! — de Kamper vrijmet-selaars-*loge*, *le Profond Silence* gevestigd. Door de week was die bovenverdieping voor de jeugdige betreders der lagere gesloten; maar op de beide dagen, dat de Bibliotheek voor den leeslustigen Kampenaar open stond, was de trap naar boven ook voor hen toegankelijk, mits ze maar de noodige zorg droegen, zich daarbij niet te laten betrappen. Het ware te veel van de natuurlijke aandrif hunner nieuwsgierigheid gevergd geweest, hadden zij niet, op 't gevaar dier betrapping af, de zoo ongezocht geboden gelegenheid gebruikt, om althans een steelschen blik te werpen in die geheimzinnige wereld, over welker raadselachtige strekking en duister bestaan, zij het ter nauwernood waagden, ook maar

fluisterend van gedachten te wisselen! Nauw was dan ook des saterdags het middaguur daar, dat hun voor die week van allen schooldwang vrij stelde, en hadden hunne meesters hun de plaats vrij gelaten, of de stoutmoedigsten hunner snelden in alle stilte naar boven, en slopen door de geopende deur naar een soort van zolder, van waar zij zich, door allerlei gaatjens en reten, een vrij bekrompen kijkjen in die beemden des geheims veroverd hadden. Ik houd mij overtuigd, dat de eerste van hen, die er zijn oogen in wierp, dat niet dan met het knellend angstgevoel deed, of hij er wellicht wel heel-oogs af zou komen. Iets huiveringwekkends, als de voorstelling van een onzichtbaar straffend veemgericht, sneed hem daarbij door de ziel; en werd hij al niet nu door blindheid gestraft, dan spookte hem toch zeker het denkbeeld voor den geest, dat hij te eener of anderer tijd, op 't onverwachtst zou opgelicht, en voor deze of gene sombere vierschaar terechtgesteld worden. Intusschen, dat gevreesde gevaar bleef uit, en ieder saterdag zag de nieuwsgierige begluurders der vermeende metselgeheimen, minder bevreesd voor de afgrijselijke gevolgen van hun vermetel opzet. De reetjens en gaatjens werden ongemerkt wat wijder en ruimer, de blik altoos vrijer en ongedwongener. Maar wat zij er, het zij door eigen gluren en onderzoek of door de ontdekkingen van anderen, van vernamen en zagen of ook meenden te zien, gaf hunner verbeelding de rijkste stof ter bewerking, en aan ieder hunner zijn

eigen, dikwerf met de andere zeer uiteenlopende, maar altoos zeer fantastische meening omtrent de zaak. Hoe luttel die echter ook later wellicht mocht blijken hout te snijden, zooveel gaat zeker, dat zij, van die dagen af, vertrouwd raakten met al de half sombere, half bonte tooi en zinnebeelden van de in zoo groote schemering gehulde broederschap, die hun daardoor, hoe geheimzinnig steeds, zeker minder schrikwekkend dan anderen bleef. Mogelijk zal het dan ook wel aan die eerste indrukken, die volle bevrediging zijner kinderlijke nieuwsgierigheid te danken zijn, dat steller dezès zich in later jaren nooit verleid vond, door persoonlijke deelneming in de zaak, daarin verder door te dringen, dan hij 't, van buiten af, reeds toen leerde doen. Het werd bovendien allengs te minder noodig, als hij het zoogenoemd geheim van 't genootschap, in proza beide en dicht — het eerst door Schouten en Witsen Geysbeek — op eene wijze zag ontsluyeren, die hem al ras genoegzaam inzicht gaf, om het in zijn waarschijnlijkèn aard te leeren kennen, het algemeene hoofddoel — in zijn edele strekking — te onderscheiden, en er ten slotte niets geheimzinnigs meer in te vinden, dan den ijdeluitigen praal en den vermoeyenden omhaal van allerlei omhulselen en beelden van een verouderde taal en tooi. Ook dezen konden hem echter — zoo min als eenig ander, die er zich meê wil inlaten — op den duur onverklaarbaar blijven. Letter- en kunst-studie, en met name die der bouwkunst en harer middeleeuw-

sche inrichtingen, en die van de nieuwere letteren en de wijsbegeerte der achttiende eeuw, moesten als van zelf licht brengen in een vraagpunt, dat ten nauwste met beiden zamenhing, dat er zich geheel ongevergd en onwillekeurig door oplossen en verklaren liet, en zich ten overvloede dan ook door de doorwrochte *Geschiedenis der Vrijmetselarij* van den Duitschen B.: Findel volkomen bevestigen zag. Ik stel mij voor, de uitkomst mijner kennismeming ten dezen, en de daaruit voortvloeyende beginselen, aan het beter oordeel mijner hoorders en lezers te onderwerpen.

Ik heb het voordeel, bij mijne bespiegelingen, geheel vrij te zijn; ik heb geenerlei belang noch bij noch tegen de te behandelen inrichting. Ik bekeer niets anders, dan haar, uit zuiver maatschappelijke belangstelling, als historisch verschijnsel te bespreken, en mijne daaruit afgeleide meeningen aan ieder onbevooroordeelde, 't zij daar binnen of daar buiten, gulhartig ten beste te geven. Voor schending van eenig den BB.: opgelegd geheim behoef ik niet te schromen; ik sta — gelijk zij zich plegen uit te drukken — geheel „buiten den get.: rand”, ik spreek als „profane” tot „profanen”, en zoo er van de BB.: onder mijn gehoor of mijne lezers mochten zijn, zij kunnen desbelust mijne „profane” woorden laten voor wat ze zijn. Hun „tempel”, zij weten 't, is (naar de woorden van een B.: dichter:

Al sluiten we onze tempels dicht
 Voor wie niet wandlen in ons licht¹;))

hun tempel is voor mij gesloten. Dat „licht” echter, ik durf het luide betuigen, werpt zulke helle stralen, dat het, in spijt dier afsluiting, ook den buitengesloten „profanen” wandelaar gelegenheid genoeg geeft, om te zien, wat daar binnen omgaat. Niets kwaads voorzeker (ik haast mij het al aanstonds te zeggen); veel goeds integendeel; maar ook veel, te veel — kinderachtigs. Zooveel, inderdaad, dat men, dat alleen in 't oog vattende, zich gemakkelijk die harde uitspraak van een Engelman² verklaren kan, „dat de vrijmetselarij een net bewerkt speeltuig is, voor het onschuldig vermaak van een aantal Heeren bestemd, die er veel van houden om bezig te zijn met niets te doen, en die het niet schijnt te vervelen, ieder *loge*-avond het langwijlige spel van een eeuwige eenerlei te spelen”. Ik ken echter onder de BB.: te veel mannen, die ik hoogachting en vriendschap toedraag, dan dat ik die uitspraak zoo onvoorwaardelijk onderschrijven zou. Ik hoop integendeel te doen blijken, dat ik, voor al dat kinderachtige, het goede niet voorbij zie, dat er meê gepaard, of liever onder verborgen gaat. Al beken ik tevens gaarne, dat zich dat en eenvoudiger en gemakkelijker en der openbaarheid

¹ Vaderland en Wereldburgerschap, in het *Nederl. Jaarboekjen voor Vrijmetselaren*, 5843, bl. 116.

² In het *Athenæum* voor 1862, bij de bespreking van een of ander vrijmetselaarswerk.

en zelfstandigheid onzer eeuw waardiger te weeg liet brengen. Verschooning voor mijne openhartige betuigingen behoef ik zelfs den BB.: niet te vragen. Ik heb slechts aantekening te nemen van 't geen voor weinig maanden een geacht Duitsch B.: schreef: dat sedert (het begin der eeuw) een nieuwe en grootsche tijd voor de vrijmetselarij (in Duitschland) is aangevangen; sedert zij namelijk, door de BB.: Krause en Moszdorf tot een onderwerp der openbare, wetenschappelijke navorsching en beoordeeling gemaakt, en, in spijt aller tegenstribbelingen, gebleven is, en dat steeds in toenemende mate blijven zal. Slechts zij (gaat hij voort), slechts die vrijmetselaren en logiës, die het licht der openbaarheid en der waarheid schuwen, en liever in een verborgen en zaligend donker willen dwepen, kunnen dat misprijzen." En wat voor Duitschland geldt, willen wij hopen, dat toch ook wel voor 't vrije Nederland gelden zal.

Wanneer men een of ander Vrijmetselaarsjaarboekje inziet, dan vindt men daar steeds een jaarcijfer aangegeven, dat een oningewijd sterveling uit de 19^e eeuw der gebruikelijke jaartelling verbazend hoog moet voorkomen, en hem al aanstonds geen geringen indruk van den eerwaarden leeftijd der broederschap geven zal. In plaats van nog geen twintig, vindt hij er bijna zestig eeuwen geboekt: 5863 jaren in dat, 't welk wij thans beleven. Heeft hij echter het verstand te bedenken, dat de

instelling nagenoeg zoo oud als de wereld heet — volgens sommigen zelfs ouder dan deze ¹ — dan zal hij, in plaats van overdreven, het cijfer eerder hoogst bescheiden achten, de nieuwere stellingen der aardkunde in aanmerking genomen. De zestig vrijmetselaars-eeuwen zijn blijkbaar uit een overlevering geput, die meer met de Bijbelsche legenden dan met de strenge eischen der hedendaagsche natuurkennis overeenstemt. Met die Bijbellegenden staan dan ook die der orde, over haren oorsprong en geschiedenis, in het nauwste verband. Wij zullen straks zien, door welke zeer natuurlijke reden. Lamechs beide zonen, Jabal en Tubalkaïn, waren de uitvinders van de beginselen aller wetenschap; Jabal vond de meetkunde, Tubalkaïn de smeedkunst uit; zij schreven die beginselen op twee steenen zuilen, opdat ze den zondvloed overleven zouden. Hermes vond een van die zuilen, en leerde ze nu aan anderen kennen. Bij den torenbouw van Babel werd er het belangrijkste gebruik van gemaakt, en liet zich de metselarij eerst in haar hooge waarde kennen. Koning Ninrod zelf — ons anders meer als geweldig jager vermaard — was, van wege den Babelschen torenbouw, een metselaar, en had veel met de wetenschap op. — Toen Abraham en Sara naar Egypte kwamen leerden zij den Egyptenaren de zeven vrije wetenschappen; onder hun scholieren was er een, Euclides genoemd, die een meester der

¹ De bij Findel l. 13 aangehaalde *Oliwer*.

wetenschappen werd, en het eerste voorschrift van broeder- en meesterschap gaf: allen zouden elkan- der onderling dien eersten naam geven, den laat- sten aan den ervarenste hunner. Langen tijd daarna begon koning David den Jeruzalemschen tempel te bouwen; hij schatte de metselaars hoog, en lei hun de plichten en gebruiken voor, die door Euclides waren opgesteld. En na Davids dood voleinde Sa- lomo den tempelbouw en bracht 40,000 steenwer- kers bijeen, die allen metselaars genoemd werden. Uit die 40,000 koos hij er 3000, die als meesters en leidlieden over 't werk gingen. Er was bui- tendien nog een koning, Hiram genoemd, die Sa- lomo hout voor zijn tempel verschaftte. Salomo be- vestigde de instellingen, door zijn vader David gegeven, en zoo werd de kunst der metselarij in het land van Jeruzalem bekrachtigd, en van daar in andere landen verspreid. Na den tempelbouw toch verstrooiden zich de metselaars over Klein- Azië en Europa, en onderrichtten daar de vrijgeboren mannen in hunne edele en vrije kunst.

Bijna zesduizend jaar van ons tot op Lamech en zijne zonen is zeker niet al te veel. Intusschen, 't zij ter eere der hedendaagsche Broederschap ge- zegd, wij gelooven niet, dat zij veel onder hare leden telt, die nog aan die overlevering hechten, die niet met Broeder Findel ¹ van gedachte zullen

¹ L. S. 161. Elders zegt hij nog: „Die einsichtsvollen und vorur- theilslosen Maurer aller Länder, halten sich gegenwärtig einzig und allein an die *beglaubigte* Geschichte ihres Instituts, indem sie mit

zijn, dat er voor de waardij der instelling een andere maatstaf moet genomen worden, dan dat zeer problematieke legende-verband met al die groote Heeren en gebeurtenissen uit de Joodsche Schriftuur. In hare toespelingen echter gaat zij er nog altoos van uit, en zoo vangt bijv. nog een „bouwstuk” van Broeder A., uit het Oosten van Deventer, voor een paar jaar in het Oosten van Zutfen door hem „opgeleverd”¹, met de woorden aan: „indien het waar is, dat de instelling van de orde der Vrijmetselaren haren oorsprong ontleent aan den bouw van den Salomonischen tempel”, enz.

Van waar echter die overleveringen, die thans te recht meer op den achtergrond gedrongen zijn? Van daar, mijne Heeren, van waar ook genoegzaam alle graden en zinnebeelden der Broederschap haren oorsprong hebben: uit de zoogenoemde Bouwhutten en metselaars- of liever steenhouwers-gilden der Midden-eeuwen, de vereenigingen der bouwmeesters, parleerders, en gezellen voor dien Romaanschen en Gothischen kerkbouw, aan welken bijna gansch Europa zooveel verheffende gewrochten van bouwkunst dankt. Werpen wij een blik op die vereenigingen, dan leeren wij met-een niet alleen den oorsprong kennen bijna aller vrijmetselaars-leuzen en zinnebeelden, maar wij zullen ons tevens ook hun hedendaagsche, van alle bouwpraktijk vervreemde

Recht dafür halten, dasz Ammenmärchen in die Kinderstube gehören“. Ald. S. 53).

¹ Zie *Charitas* voor 1861, bl. 89.

richting, in haar onderscheid dier vroegere instellingen, verklaren kunnen, en den leeftijd huns tegenwoordigen, dat is huns eigenlijken aanzijns, van zestig op nog geen anderhalve eeuw terug leeren brengen.

De eerste zelfstandig Kristelijke kerken, die van den zoogenoemden Romaanschen bouwtrant, gingen geheel van de Roomsche geestelijkheid uit. Dezer kloosters waren niet slechts de kweekscholen van de geleerdheid dier dagen, maar ook het brandpunt van alle kunstbedrijf, gelijk het uitgangspunt aller land-ontginning en nijverheid. Haar bewoners, en met name de Benedictijnen en Cisterciënsers, hielden zich met dat alles bepaaldelijk bezig, en legden zich, onder 't toezicht hunner abten, vooral ook op de bouwkunst toe. De eerste bouwvereenigingen gingen dan ook van hun uit, en nog leeft in Zuid-Duitschland, niet alleen in de romantische puinhoopen van 't klooster Hirschau, waar hij arbeidde, maar ook in de geschiedbladen der bouwkunst, de naam van dien grooten kunstenaar en kloosterabt, Willem van Hirschau, die eerst aan Sint Emmeraan in Regensburg was werkzaam geweest, en daarop den bouw en de uitbreiding van 't genoemde klooster leidde. Zijn naam verdient te meer vermelding, als hij de eerste schijnt, die, buiten geestelijke werklieden, ook leeken, die hij dan als leekebroeders met zijn klooster verbond, bij den bouw aan 't werk zette, en voor hun onderwijs en beschaving zorg droeg. Hij regelde het gemeenschappelijke

leven zijner „bouwhut”, naar vaste bepalingen, en scherpte als eerste les een broederlijke eendracht in, als door welke alleen het groote en heilige werk waardig kon voldongen worden. Na zijn tijd — het einde der 11^e eeuw — kwamen er, hoe langer zoo meer, uit geestelijke en wereldlijke werklieden zaamgestelde bouwgenootschappen tot stand, en ruim een honderd jaar later reeds doen zich „bouwhutten” voor ons op, geheel van de kloosters onafhankelijk, en die niet alleen op zich zelf gesloten waren, maar ook onderling in een broederlijk verband stonden. Zij hadden hunne geheime herkenningsteekenen en gebruiken, en waren aan zekere wetsbepalingen en zoogenoemde plichten onderworpen. Zij verschilden daarin eigenlijk alleen in zooverre van alle andere middeleeuwsche gilden en vereenigingen, als er door hun meer geheiligde werkzaamheid, hun gewijden kerkbouw, onwillekeurig iets van den geheimzinnigen glans moest afstralen, in de verstands-schemering der middeleeuwen, noodwendig aan al, wat godsdienst en kerk van zoo nabij gold, verbonden. Meer dan die andere gilden, leefden zij dus ook in de verhalen der bijbel- en kerk-overlevering voort, en verbonden, naar midden-eeuwschen trant, de bouwlegenden van vroegeren tijd met hun eigen bestaan en werkzaamheid. Geen wonder dan voorwaar, dat wij ze, van Tubalkaïn af, alles met zich in verband zien brengen, wat, naar de Joodsche schriften, ooit hamer of troffel gevoerd, en tot gewijden toren- of tempelbouw had bijgedragen. Wie

maar eenige kennis genomen heeft van de zoo naïve legenden-wereld der midden-eeuwsche schrijvers, van die verwonderlijke zamenvlechting van allerlei dikwerf geheel tegenstrijdige punten van geschiedenis en overlevering, ons thans (zijn we met geen waanwijze vitzucht besmet) even boeyend en vermakelijk als het onschuldige spel onzer kinderen; — wie (zeg ik) daar de minste kennis van genomen heeft, zal ook niets vreemds vinden in die metse-laarslegende. Hij zal het zich alleen minder kunnen verklaren, hoe er zich, nog vóór een honderd jaar, beschaafde lieden voordeden, die ze, niet vermaakshalve, maar als echte geschiedwaarheid overnamen, en ze ten grondslag legden hunner vereenigingen. Wilt gij, ter verduidelijking, een enkel voorbeeld van zulk een vermakelijke zamentasting der in tijd en ruimte meest gescheiden bestanddeelen? Welnu, door hoeveel handen, denkt gij dat de dertig zilverlingen van den apostel Judas gegaan zijn, voor zij zijn verraad en dood berokkenden? — Gij hieldt u zeker altoos tevreden, met de aanduiding, dat zij uit de Joodsche schatkist geput werden. Onze midden-eeuwsche natuurgenooten bleven daar echter niet bij staan; zij wilden er meer van hebben, en bepaaldelijk ook weten, hoe zij daarin gekomen waren? Zij brachten ze daartoe eerst met Melchior, een der bekende drie koningen van Nubië en Arabië, in verband, die ze te Betlehem aan 't kindeken in de kribbe offerde. Van wie waren ze echter tot dien Melchior zelf gekomen? — Oor-

spronkelijk van niemand anders dan Abraham, wiens vader ze had laten maken voor koning Ninus van Mesopotamië, en die er zelf te Hebron zijn grafspelonk meê betaalde; en dat toevallig wel aan die zelfde Ismaëlieten, die daarop, voor diezelfde 30 penningen, Jozef van zijn broeders kochten. Jozefs broeders brachten ze in Egypte en betaalden er hem het opgespaarde koren meê, en Jozef liet er vervolgens in Saba balsem en kruiderij voor koopen om zijn vader Jacobs lijk meê te balsemen. De koningin van Saba bracht ze daarop, met zooveel ander fraais, aan Salomo in den tempel; daaruit nam ze Rehabeam weêr, om er den Arabischen koning meê te betalen, die hem Jeruzalem had helpen veroveren. Zoo kwamen ze in de Arabische schatkist, en in koning Melchiors hand, van wie ze Maria voor 't kindeken aannam. Bij de overhaaste reis naar Egypte werden ze echter, met andere kostbaarheden, door haar verloren. Een arm man vond ze en gaf ze, tegen den tijd der kruisiging, aan Jezus den „gezondmaker”, tot loon voor zijn genezing. Jezus beval hem toen, ze op 't altaar in den tempel te leggen; daar nam ze de Joodsche priester als een waardige offerande aan, en lei ze in de schatkist, waaruit er toen Judas meê betaald werd.¹

Men ziet uit dit enkele staaltjen, hoe de midden-

¹ Zie het geheele verhaal in de *Nederlandsche Prozastukken* van 1225—1476 (Amsterdam Gebhard, 1851) bl. 89.

eeuwsche verbeelding voor geen kleintjen vervaard is, maar tevens, met welk een verrassend vernuft zij, in haar kinderlijk-boeyenden trant, de vreemdsoortigste bestanddeelen tot een even eigenaardig als treffend geheel te verbinden weet. Diezelfde verbeelding nu was bij de overlevering der middel-eeuwsche kerkebouwers werkzaam, en deze kan daarom ook niets vreemds voor ons hebben, al doet ze allen grond wegvallen voor de jaartelling der almanakken onzer vrijmetselaars. Doch wij zijn nog niet weder tot dezen genaderd; wij moeten eerst nog de „bouwhutten” in haar verdere ontwikkeling nagaan, en zien, hoe ver zij ons bij onze nasporingen brengen kunnen.

In de laatste jaren der twaalfde eeuw begon allengs de zoogenaamde Gothische bouwtrant, de puntbogenstijl, den Romaanschen der rondbogen te vervangen. In het Noorden van Frankrijk geboren, breidde hij zich van daar over Engeland beide en Duitschland uit. Maagdenburg, Trier, Merseburg en Keulen zagen hier in den loop der volgende eeuw hunne grootsche kerken verrijzen, wier bouw tot een langdurige vereeniging van bouwlieden in grooten getale aanleiding gaf, en allengs een zoogenoemde metselaars- of steenhouwers-broederschap deed geboren worden. Maagdenburg of Keulen gelden gewoonlijk voor de eigenlijke plaats harer wording; bij de laatste wordt zij dan met de werkzaamheid van den welbekenden middeleeuwschen wonderman Albertus Magnus (graaf van Bollstädt)

in verband gebracht, aan wien zij vooral haar zinnebeeldige taal en vormen danken zou. De oudste oorkonde echter, die ons van haar bewaard gebleven is, dagteekent eerst van twee eeuwen later, en is in 1459 van Regensburg uitgegaan; zij laat ons dus omtrent het juiste jaar der instelling geheel in onzekerheid. In deze Regensburger oorkonde vereenigen zich negentien Bouwhutten uit Midden- en Zuid-Duitschland, ter handhaving harer verordeningen, en ter wering aller allengs insluipende wanorde. Als opperste scheidrechters erkennen hare medeleden (in den drierlei graad van meester, parleerder, en gezel) de meesters der vier voornaamste hutten, die van Straatsburg, Weenen, Keulen en Bern; het hoogste beroep zou echter bij den Straatsburger meester zijn. Drie jaar later vereenigden zich ook de Noord-Duitsche bouwhutten, die van Maagdenburg, Halberstadt, Hildesheim, Merseburg en anderen tot een afzonderlijke orde, nadat zij de uitnoodiging tot aansluiting bij Straatsburg in den wind hadden geslagen. De Straatsburger bouwlieden, die daar den beroemden Munster tot stand brachten, waren de eersten die den naam van *vrije metselaars* aannamen, ter onderscheiding waarschijnlijk hunner vrije kunst van het onvrije handwerk.

Vroeger, vóór het jaar 1440, droegen zij den naam van St. Jansbroeders; een naam, die om meer dan eene reden onze aandacht verdient. Zijn oorsprong is dood-eenvoudig; hij dagteekent van den

tijd, dat het bouwbedrijf nog uitsluitend of bovenal in geestelijke handen was, en zich dan natuurlijk onder bescherming van een of ander heilige, als schutspatroon, stelde. Intusschen is juist die naam van St. Jan, bij de latere, de hedendaagsche vrijmetselarij, een groote rol gaan spelen, en werd dan zoowel van dien in den zomer, dat is de Dooper, als dien in den winter, den Apostel, verstaan. De St. Jansdagen zijn nog altijd de groote feestdagen der vrijmetselarij. Een overleden broeder in het Oosten dezer stad, die juist niet veel met kerkheiligen ophad, schrijft wel, omgekeerd, aan het vergaderen in zomer en winter deze voorliefde voor beide die dagen toe¹; maar de aloude samenhang met de middeneeuwsche kerkwereld maakt de tegenovergestelde meening wel zoo waarschijnlijk. Broeder L.², niet minder dan de ander, van zulke Roomsche kerkpatronen schuw, zoekt ze zich weder op een andere wijs van den hals te schuiven, en ze daartoe, met vrij wat overdadige geleerdheid, „met de twee tijdperken van den voorkristelijken, Romeinschen Janus, alsmede met de kolommen van Hercules, en de daarmee (naar 't heet) identische zuilen van den Jeruzalemschen tempel” te vereen-

¹ Mr. T. W. van Marle, *Charitus* voor 1862 bl. 50: „De gewoonte onzer voorzaten, om hunne voornaamste zamenkomsten te midzomer en midwinter te houden, bragt er hen toe, om de beide Sint Jansdagen te vieren, en naar middeneeuwsch gebruik, een Sint Jan voor patroon te houden.”

² Dez. voor 1861, bl. 52.

zelve. Zelfs de uit lamsleer vervaardigde „schootsvel en handschoenen der vrijmetselaars” geven van dat verband met den Dooper blijk; daar toch (gelijk men weet) het lam van ouds een zijner attributen is.¹ Dat onze vrijmetselaars dus beide St. Jans tot patronen hebben, laat zich wel 't geleidelijkst uit die aangevoerde kerkelijke herinnering verklaren. Buiten hen vierden de Straatsburgers en die zich met hun vereenigd hadden, ook de zoogenoemde *vier gekroonden* — Severus, Severianus, Carpoferus en Victorinus — martelaars uit de Kristenvervolging onder Diocletianus, en zelf naar de overlevering mannen van het metselaarsgilde. Aan het hoofd van de afdeelingen der broederschap stond een zoogenoemde meester van den stoel, die alle twistpunten beslechtte, en onder wiens toezicht men maandelijks vergaderde, om de gemeenschappelijke belangen te bespreken, de wanbedrijvers te straffen, en daarna een feestgelag te houden. De nieuw aangenomen broeders werden eerst als gezellen in de zinnebeelden en kunsttermen ingewijd, om zich dan, door studie en oefening, allengs tot den graad van meester te bekwamen. De zinnebeeldige plechtigheden, die bij hunne zamenkomsten en 't opnemen van nieuwe broeders, plaats grepen, dagteekenden — even als hunne heiligen, om ze zoo te noemen — voor een goed deel uit de vroegere klóoster-bouwhutten.² Klop en handslag zijn voorts

¹ Van Marle, t. pl.

² Zie daarover Findel t. pl. 575 en den daar aangehaalden Fallon

dezelfden, die — naar 't getuigenis van broeder Findel — nog bij de hedendaagsche, herboren broederschap in zwang zijn. Kwam een gezel — thans leerling -- voor 't eerst een bouwhut bezoeken, zoo klopte hij driemaal aan; hij naderde daarop den meester of, bij ontstentenis van dezen, den hem vervangenden parleerder (thans redenaar), met de drie vrijmetselaars-schreden, die ik u, als oningewijde, niet nader beschrijven kan. Al de andere leerlingen bleven daarbij staande, met haaks gezette voeten. Als heilige getallen golden hun inzonderheid de drie, vijf, zeven en negen; als zinnebeelden vooral passer, winkelhaak, hamer, en maatstok. Gelijk in de kerk de priester, had ook in de hut (later, met den uit Engeland overgeleverden naam, logië, ons *loots*) de meester zijn plaats in het Oosten; de opzieners zaten in 't Westen, het gelaat naar 't Oosten gekeerd; de drie hoofdpersonen stelden de drie zuilen der bouwhut — wijsheid, kracht en schoonheid — voor, nog altoos het den vrijmetselaars heilige drietal, dat hun, als van een hooger luister (naar een ontboezeming van broeder L.), de kristelijke trits, geloof, hoop en liefde vervangt¹; „bij 't vallen des blinddoeks“ toch zingt deze broeder:

De blinddoek nog voor 't aangezicht,
Zaagt ge, in geloof en hoop en liefde,
De *scheemring* van een hooger licht;

¹ Een ander broeder stelt er trouwens een tweede trits, Recht, Trouw, en Liefde naast; zoodat ook de laatste niet vergeten wordt.

Nederl. Jaarb. van 1843, bl. 52.

Ge aanschouwt thaus, in zijn volle pracht,
 Den glans der metslarij
 In wijsheid, schoonheid, kracht.¹ —

Tot de Hervorming toe bleef in Duitschland de bouwhutten broederschap in bloei; na dien tijd, verslapte, met de belangstelling in den kerkbouw, allengs ook de aankweeking zijner studie, en de broederschap der bouwlieden 'loste er zich allengs in de uitoefening van 't gewone metselaarshandwerk op. En wat de Hervorming en hare gevolgen nog van haar overlieten, ging in den dertigjarigen oorlog te loor, of werd, nadat zich Frankrijk — zijn tegenwoordigen keizer vooruitlopende — Straatsburg „geannexeerd” had, voor goed ter zij gesteld. Een Rijksbesluit van 16 Maart 1707 verbood alle verkeer met de Straatsburger bouwhut, en nam daardoor den band weg, die de in naam bestaande hutten nog altoos min of meer vereenigde. Vier en twintig jaar later werd, bij een nieuw besluit alle onderscheid tusschen hoofd- en bijhutten opgeheven, en den verschillenden landsheeren de beslechting aller geschillen opgedragen.

Intusschen was in dienzelfden tijd, de eerste jaren der 18e eeuw, van de overzijde der zee, in Engeland, reeds een beweging uitgegaan, die als eene herboorte en zedelijke herrijzenis van de middeleeuwsche afgestorvene te weeg brengen zou. In haar vinden wij de eigenlijke aanleiding tot de

¹ Charitas voor 1861, bl. 49.

vestiging der hedendaagsche broederschap, met haar streven naar een niet meer stoffelijken kerkbouw, maar dien van een zedelijken tempel, aan de veredeling der menschheid gewijd; een tempel, dien zij echter — gelijk wij reeds hoorden — tot dusver haar best doet voor die menschheid te sluiten:

Wij sluiten onzen tempel dicht,
 Voor wie niet wandlen in ons licht! —

Een schoon beginsel voorwaar, en in onze eeuw althans niet meer te verdedigen. Doch, voor wij hen daarover nader onderhouden, ons naar Engeland gewend, om te zien, wat daar was voorgevallen. Het zal ons van zelf op de hedendaagsche instelling terugbrengen.

Ook in Engeland ging de eerste kerkbouw van de geestelijkheid uit; ook daar vereenigden zich vervolgens de bouwlieden — om ze zoo te noemen — tot een broederschap, die echter minder vrijheid genoot dan de Duitsche. Zij stond, bij Parlements besluiten der 14e eeuw, onder toezicht der policie, en de sheriffs en andere beamten waren bepaaldelijk gehouden, bij hare driemaandelijksche vergaderingen tegenwoordig te zijn.¹ De naam, vrijmetselaar (*free-mason*, *free-stonemason*) komt het eerst in een stuk van 1350, onder koning Eduard III voor, en duidt (even als in Duitschland)

¹ Zie over een en ander Findel, I S. 93 ff., die er te recht tegen op komt, in dat bijwonen der vergadering een eervolle onderscheiding te zien, en het met een soort van patronaat of eerlidmaatschap te verwarren.

den bouwkunstenaar tegenover den handwerksman aan, gelijkerwijs ongeveer als zich een kunstschilder ten onzent van een huisverwer onderscheidt. In spijt van dien meer verheven naam, werden zij die hem voerden echter tot de ambachtslui gerekend. De wetten en verplichtingen hunner broederschap schijnen zij ongeveer te zelfder tijd, als de Duitse, op schrift gebracht te hebben. De oudste op rijk gestelde en, door den bekenden oudheid- en letterkundige Halliwell opgespoorde oorkonde, dagteekent van de eerste helft der 15^e eeuw, en komt in hare bepalingen vrij wel met de Duitsche overeen; alleen omvat de leertijd hier niet (als in Duitschland) vijf, maar *zeven* jaar, doch behoeven daarentegen de gezellen niet twee jaar te reizen, gelijk in Duitschland, maar kunnen dadelijk na afloop van hun leertijd meester worden. Buitendien bewegen zich (gelijk wij reeds hoorden) de Engelsche bouw hutten minder vrij en zelfstandig tegen over de staats-overheid. Men plag aan deze oorkonde eene tweede toe te voegen, de zoogenoemde Yorksche, die men uit den aanvang der 10^e eeuw rekende; hare echtheid is echter met grond betwist, en kan zij (althans in dien vorm) niet van vóór de hervorming dagteekenen.¹

Tot op 't einde der 16^e eeuw bleef de gothische bouwtrant in Engeland heerschen, toen werd

¹ Findel, 1 pl. S. 96 ff. Verg. daar tevens (S. 123 ff.) over het reeds door Lessing voor onecht verklaarde, zoogenoemde *verhoor* van koning Hendrik VI.

zij (door invloed vooral van de uit Italië gekomen schilder Inigo Jones) door dien der Renaissance, in Engeland de Augustische genoemd, vervangen. Wren, de bouwmeester der St. Pauls kerk, was in den loop der volgende eeuw, de hoofdvertegenwoordiger van den nieuwen stijl, en tevens de heksluiter, als 't ware, der vroegere bouwbroederschap van de na hem herrezen, zedelijke vrijmetselarij. Met het verval toch van haar bouwstijl ging noodzakelijk ook dat harer inrichtingen gepaard, daar de nieuwe stijl geheel andere voorschriften volgde, dan haar zinnebeeldige bouwbepalingen van vroeger eeuw. Daarbij kwamen de burgertwisten onder Karel I en Cromwell, die de gelegenheid tot vergadering steeds schaarscher maakten, en de belangstelling voor het bouwwezen uitdoofden. De groote brand van Londen in 1666 deed wel weder, voor een tijd lang ook den bouwlijver lichterlaaye ontvlammen, en de bouw hut van St. Paul zag zich als hoofd-logië erkend; maar de onlusten onder koning Jacob II traden op nieuw storend tusschen beiden, en al duurden ook onder koning Willem III de vergaderingen nog voort; al werd deze zelf, in 1695, als lid der broederschap, toegelaten metselaar (*accepted mason*), na zijn dood werden ze steeds zeldzamer. De hoofdstad was uit haar asch herrezen, de St. Paulskerk voltooid, de bouwlieden verlieten Londen en voor een deel ook Engeland, en de hutten of logië's der broederschap gingen ter ruste. Niet onvoorwaardelijk evenwel.

Gelijk wij van Willem III reeds vernamen, dat hij, hoewel geen man van 't vak, tot de broederschap was „toegelaten”; zoo had dat sedert een eeuw ongeveer — sedert het opkomen van den Renaissance-stijl vooral — ook met verschillende andere groote heeren plaats gehad ¹. Daardoor waren allengs bestanddeelen binnengedrongen, die, bij 't voortdurend verminderen der bouwpraktijk in de broederschap, daar allengs de overhand kregen, en, in verband met andere verschijnselen der eeuw — op godsdienstig en zedelijk gebied — tot dien ommekeer zouden meêwerken, dien wij nu vervolgens in de metselarij zien plaats grijpen, en die ten slotte hare hedendaagsche inrichting en geheel zedelijke bestemming te weeg brachten.

Verplaatsen wij ons, voor een oogenblik, op het gebied der maatschappelijke, met name der Engelsche beschaving, in de laatste jaren der 17^e en 't begin der achttiende eeuw. Willem van Oranje had de Stuarts vervangen, en in plaats der jammerlijke regeering van zijn oom en schoonvader, door zijn bezadigd bewind, een tijdvak van rustigen bloei voor het hem opgedragen koninkrijk geopend. Het natuur-onderzoek, dat zich onder alle staatsverwarring, en zelfs door den tweeden Karel begunstigd, in zijn Koninklijk Genootschap vrij ontwikkeld had, liet hoe langer hoe meer van zijn invloed op de burgerlijke beschaving blijken; terwijl de sedert Hob-

¹ Zie Findel I. S. 127 ff.

bes reeds zelfstandige wijsbegeerte, door Locke en de zoogenoemde Deïsten Shaftesbury, Collins, en Toland, op een bespiegeling neêrgekomen was, die, van allen kerkdwang vervreemd, haar eigenaardig onkerkelijk godsdienstbegrip onverholen uitte, en dat met een zedeleer in verband bracht, geheel op de rede gegrond, en met geen ander doel beziel, dan het algemeene heil der menschheid, uit hare zedelijke veredeling te putten. Met eene dergelijke richting der gemoederen viel nu de wijziging zamen, in de eerste regeeringsjaren van den eersten George, door de nog overgebleven vier bouw-logiës te Londen ondernomen. In February 1717 vereenigden zich dezen tot een hoofdlogië, die op St. Jansdag daaraan haar eersten grootmeester koos, en er zich nu weldra meê inliet, uit ouder en later oorkonden, maar naar den geest des tijds opgevat en toegepast, hare bepalingen zaam te stellen, en zoo het blijvende wetboek der van haar dagteekenende vrijmetselarij — onder den naam van „oude plichten” (*old charges*) — in 't leven te roepen. Te recht heeft een begaafd Duitsch schrijver — geen broeder, voor zoover ik weet — dat wetboek van den geest van 't Deïsme doortrokken genoemd, en als de eigenlijke prediking van dat Deïsme en zijn zedeleer voorgesteld; en met niet minder recht heeft hij de scherpe reuk van den heiligen vader doen opmerken, die, reeds in 't jaar 1738, over die Deïstische vrijmetselaren zijn doemvonnisspraak, omdat zij in hare zedekunde niet van kerkelijken,

maar zuiver menschelijken grondslag uitging, en den mensch van nature rechtschapenheid genoeg toekende, om zich deugdelijk te ontwikkelen. Juist dezelfde reden waarom ook, in onze dagen, de bekende Pruisische Godgeleerde, de pijler der Duitsche rechtzinnigheid, Hengstenberg, haar evenzeer als verderfelijk brandmerkte. Een uitspraak, die natuurlijk bij menschen van minder bekrompen gemoederen, dan Hengstenberg en de Paus, van geenerlei kracht is. In spijt dier erkende onrechtzinnigheid, waren het dan ook een Engelsch predikant en een Fransche predikantszoon, Anderson en Desaigneliers, de laatste als natuur- en werktuigkundige vermaard, die de zaak der gewijzigde vrijmetselarij tot stand brachten, en als hare eigenlijke stichters mogen beschouwd worden. Anderson zelf was het, die in 1721 het reeds genoemde wetboek zamenstelde, dat vervolgens gedrukt en twee jaren later als grondwet werd aangenomen. In Engeland en van daar naar 't vaste land breidde zich nu de nieuwe inrichting met verbazenden spoed uit; zoo zeer lag zij, met hare vrije beginselen en geheimzinnige vormen, in den geest van den tijd. In 't jaar 1721 waren er nauwelijks 300 broeders nog te vinden; in 1723 werd het nieuwe wetboek reeds door een twintigtal logiës onderteevend. In 1725 werd de eerste fransche logië te Parijs opgericht; in 1728 vestigde er zich eene te Madrid; twee jaar later in Bengalen; in 1731 in Ierland. In dezen zelfden tijd vinden wij ook in Noord en Midden

Duitschland verschillende medeleden der broederschap, die zich overal, waar zij elkander ontmoetten, met elkaar in verband stelden en tijdelijke logiës oprichtten. Hunne werkzaamheden bestonden in onderlinge mededeelingen, het lezen van 't wetboek, en lees oefeningen. In 1738 werd de eerste logië te Hamburg opgericht. Den 14^{en} Aug. van 't zelfde jaar werd de kroonprins van Pruisen, later als de groote Frederik beroemd, in de orde opgenomen; in den voorzomer van 1731 Hertog Frans van Lotaringen, later groothertog van Toskanen en Duitsch keizer, en wel in eene vergadering van Engelsche afgevaardigden in Den Haag. Drie jaren later werd in diezelfde stad, onder broeder Vincent de la Chapelle, de eerste Nederlandsche logië geopend, die in 1749 den naam *l'Union royale* aannam, en waaruit zich de broederschap weldra ten getale van 13 logiës in Holland uitbreidde. Den 27^{en} December 1756 vereenigden zich dezen, en brachten de Grootte Nationale logië der Vereenigde Nederlanden tot stand, wier eerste grootmeester de baron van Aerssen Beyeren tot Hogerheide was. Tot 1770 bleef zij min of meer van de Engelsche moeder-logië afhankelijk; toen werd zij door deze zelfstandig verklaard. In 't laatste der vorige en de eerste jaren dezer eeuw breidde zich, zoo in 't moederland als de koloniën, de broederschap steeds meer uit, en maakte zich, in 1808, door de stichting van 't Blinden-Instituut verdienstelijk, dat op aandrang van de broeders Holtrop en Vrolik, door de vier Am-

sterdamsche logiës bekostigd werd. In 't algemeen wordt den Nederlandschen broeders de welverdiende roem toegekend, dat zij, bij iedere gelegenheid, de plicht der weldadigheid ruimschoots betrachten, en nood en ellende „steeds naar hun beste krachten zoeken te lenigen”. Bij de inlijving in 't Fransche keizerrijk zocht zich het groot-Oosten van Frankrijk de macht over de Nederlandsche logiës aan te matigen, maar werd met waardigheid afgewezen. Na den keer der zaken in 1813, werd (gelijk bekend is) broeder Frederik, prins der Nederlanden, grootmeester nationaal, en is, van 1816 af, als zoodanig nog heden werkzaam. Niet lang na zijne benoeming werd hem een pakket schrifturen met een brief van vrouwenhand overgemaakt, geteekend C. geb. van T(eylingen?), als van haar vader herkomstig en door dezen, (grootmeester in 1798 en vv.) van zijn voorganger den Bn. Karel van Boetzelaar (1759—1798) ontvangen. Het omvatte de veel geruchtmakende Keulsche oorkonde van 't jaar 1535, waarin 19 zogenoemde meesters-vrijmetselaar — daaronder Melanchton en Colligny!! — zich heetten te verbinden, en de protocollen eener (naar 't heette) in Den Haag, van 1519—1638 werkzame logië, *het Vredendal* genoemd, en van welke onder anderen Prins Frederik Hendrik en zijn Secretaris, de dichter Huygens, leden geweest zouden zijn. Beide stukken waren niet anders dan een kinderachtige poging, de vrijmetselarij in haar tegenwoordigen vorm een eeuw of wat te verjongen, haar tot vóór de kruistochten

terug te leiden, en met de kristelijke kerk in verband te brengen. Denkelijk werden zij daartoe in de laatste helft der vorige eeuw zaamgeflanst.¹ De prins-grootmeester had ze evenwel onmiddellijk bij de Nederlandsche logiës rond gezonden, en zoo vonden zij bij eenigen van dezen, in spijt van den onmiddellijk bij anderen opgerezen twijfel, geloof.

Keeren wij van dit korte overzicht der geschiedenis van de broederschap ten onzent, tot hare vestiging in Engeland terug. Door de daar in 't werk gestelde wijziging of liever herschepping der inrichting, trad nu, met behoud en uitbreiding op enkele punten der oude plechtigheden en zinnebeelden, in plaats van den vroegeren kerkbouw uit steen, een zedelijke tempelbouw, als doel der broederschap, waarbij zij zich den zinnelijken van koning Salomo — wij hoorden 't reeds van broeder A. (zie boven) — als tegenbeeld stelden. De menschheid, en ieder vrijmetselaar, als mensch, in de eerste plaats zelf, is de tempel, waaraan de broederschap gelijk elk harer leden, met verwerping aller zelfzucht, en alleen met het liefdevol streven zijner en anderer veredeling in 't oog, bouwt en werkt. Als een „ruwe steen” wordt hij in de broederlijke werkplaats opgenomen, en is gehouden dien tot een sierlijken „kubiek” te verwerken, om zoo een waardige plaats in den bouw van het Heiligdom te kunnen innemen.

¹ Verg. Findel en de daar aangehaalde schriften, en Delprat, in een der laatste nummers van Nyhoff's *Bijdragen*.

Wijsheid en kracht, door de beide Jeruzalemsche zuilen, Jachin en Boas, voorgesteld, moeten de pijlers van dien tempel der algemeene menschenmin en verbroedering zijn, die zich, zonder onderscheid van kerkbegrip of staatsvooroordeel, voor ieder — openstelt? — durf ik niet zeggen; want juist dat is een mijner grieven er tegen; — maar althans ieder desverkiezende voorwaardelijk den toegang wel verleen wil, wanneer hij zich als belangstellend vragter op den drempel aanmeldt. „Hoogwaardige!” zoo spreekt dan de opziener daar binnen den voorzittenden meester toe: „er staat een vrij man, die in de orde wensch opgenomen te worden”. Is dan de naam, ouderdom, stand en zedelijke waarborg bekend gemaakt; dan wordt hem de degen der opzieners op de borst gezet, en hij naar 't altaar gevoerd, waar de meester met den hamer op slaat, terwijl de broeders met hunne schootsvellen ruischen. Heeft hij dan nog eens zijn wensch tot opneming geuit, zoo knielt hij op een voetbank en legt den eed van stilzwijgendheid af; de broeders richten allen hunne degens op hem en spreken met doffe stem: „God straffe den verrader”. Hij ontvangt schootsvel en twee paar witte handschoenen (een voor zich en een voor de uitverkorene zijns harten) en het erkenningsteeken wordt hem meêgedeeld. — Hoe smaakt u zulk een verwelkoming? — ik beken gaarne, dat ze mij te veel kinderspel en omslag meëbrengt, om ze uitlokkend te vinden. Doch slaan wij ook de vragen eens op, door den

„leerling” na zijn intrede te beantwoorden: Vr. Wat zoekt ge hier? A. Mijne hartstochten te overwinnen, mijn wil te leeren regeeren, en nieuwe vorderingen in de metselarij te maken. — Vr. Waarom werdt gij vrijmetselaar? A. Omdat ik in de duisternis wandelde en 't licht wensch te zien. — Vr. Wat beteekent dat licht? A. De kennis en 't geheel aller deugden; ook is het een zinnebeeld van den Opperbouwheer der wereld. — Vr. Wat gaf men u? A. Een wit schootsvel, en twee paar witte handschoenen. — Vr. Wat beteekent dat schootsvel? A. 't Is het zinnebeeld der arbeidzaamheid; de witte kleur predikt mij de reinheid van hart en zeden. — Vr. Waarom kreeg gij witte handschoenen? A. Om mij te leeren, dat een metselaar zijn handen nimmer door slechte handelingen verontreinigen moet.

In den Catechismus der gezellen, de broeders van den 2^{en} graad, luidt het o. a : „In welke streek is uwe logië? — In 't Oosten van 't dal Josafat, op een plaats, waar vrede, waarheid en eendracht heerscht. — Welken vorm heeft zij? Die van een rechthoek. — Hoe lang is ze? Ze reikt van het Oosten tot het Westen. — Hoe breed? Van het Zuiden tot het Noorden. — Hoe hoog? Ontelbare ellen. — Hoe diep? Hare diepte reikt van de oppervlakte der aarde tot haar middenpunt. — Waarmeê is zij bedekt? Met een hemel met starren bezaaid. — Waardoor wordt zij gesteund? Door twee groote zuilen. — Hoe heeten die? Wijsheid en

Kracht. ¹ — Verklaar mij dat? Wijsheid om te erlangen, en Kracht om te behouden”.

Broeder G., in 't Oosten van Amsterdam, verklaart ons deze vragen en antwoorden, als herinneringen uit den natuurdienst van t oude Sabeïsme, met toespeling daarbij op Deuter. XXVII : 5; de voorstelling der logië heet die der wereld uit de overoudheid. Ik heb daar niets tegen, maar vraag alleen, wat wij thans nog met een natuur- en wereldbeschouwing te maken hebben, die reeds sedert eeuwen verouderd is; „diepzinnigs” kan ik er, tot mijn leedwezen, althans voor onzen tijd niets in vinden. Ik zou ze daarom liever, met den Egyptisch-Pythagoreischen omhaal, waarop ons een ander broeder, Dr. Oppel, in 't Oosten van Frankfurt, onthaalt, ter zij schuiven, en alleen van historisch belang achten. „Het drietal”, zegt ons deze, „dat zoo dikwerf bij ons in veelbeteekenende slagen weêrklinkt, en overal in onze zinnebeelden terugkomt, was reeds vóór vier duizend jaar aan de priesters van 't Nijldal heilig; en de driehoek, die wij -- 't zij open of verscholen — overal aanbrengen, gold bij hun reeds als een veelbeteekenende figuur.” Hoe men — om hem in de reden te vallen — niet vat, dat, van welk een beteekenis zulk een figuur dien ouden Egyptenaren scheen, ze voor ons, die aan geen sterrewichelarij of getalkunst

¹ De derde zuil (zie boven bl. 51) die der *Schoonheid* komt eerst bij den meestergraad in aanmerking.

hechten, geenerlei gewicht meer hebben kan, en alle belangrijkheid verloren heeft! — „Drie in elkaar gevlochten driehoeken (zoo vervolgt hij) vormden het vijfstralige licht, dat de Grieken in Egypte leerden kennen, en naar Hellas overbrachten; van hen kwam het tot de Romeinen en van dezen — als pentagram — tot onze voorouders, die het den Druïden-voet noemden, en het als een behoedmiddel tegen tooverheksen en tooverij beschouwden; bij de vrijmetselaars eindelijk vonkelt het als een vijfstralige ster.” Ook in 't Oosten van Deventer spreidt die ster haren glans, maar — het spijt mij het te moeten zeggen — met een min of meer verbijsterend licht. „Niet van gisteren, maar van oudsher”, zoo spreekt een der broeders daar, „dreigen de driehoeken van den buitennacht met vele spitsen naar binnen te boren. Het is de taak onzer lichte driehoeken, die steeds te weren, steeds uit te vlammen tot opklaring van dien nacht. Al dekt een dichte muur ons tegen het N., terwijl zon en maan achter den horizon schuilen, toch omkruipt de duisternis onze vensters aan de dagzijden. Maar dan ook aanschouwen wij te meer den luister, die de onze is. Starren en lampen hebben wij met de buitenwereld gemeen; maar bovendien hebben wij een heilig licht, rondvlammende met vijf vlammen, van achter de geleidstar uit de overlevering. Dat licht is het onze: het behoort de buitenwereld niet: het bestraalt de binnenwanden des tempels. Reeds de leerling, die het aanstaart zonder het te kennen,

dankt er de ontwaring aan van hetgeen hem voorbereidt tot de waardering der drie grondslagen, welke ons gewelf onderschragen. En leggen wij het schootsvel af, om ons te verspreiden over den getanden rand, dan boort ieder onzer, met zijn aandeel van het verborgen licht, den nacht der ruime wereld in, om te helpen en aan te wijzen naar zijn vermogen. Maar als hij het schootsvel weder aangordt, dan lokke hij, als het te pas komt, uit de buitenwereld haar helder zonlicht, haar bekoorlijk maanlicht binnen, maar late haar nachtelijk donker buiten." Deze verheven onzin, die hoogstens ten doel kan hebben, den vrijmetselaar te beduiden, om van het voor hem stralende licht, iets over te brengen op de kinderen der duisternis daar buiten, zonder zich met hun eigen dwaallichtjens te veel af te geven; — deze onzin herinnert ons den wensch, door Broeder van Lennep in zijn schets van den „hoogdravenden vrijmetselaar" geuit, dat de zinnebeeldige „tooi der vrijmetselarij" in geen bonten opschik ont-aarde, die het oog niet bekoort, maar verwacht en verblindt. „De voorstelling der leer" (zoo zegt hij) „behoort klaar, niet nevelachtig te zijn," enz. Ongelukkig geeft echter juist die leer daar zelve noodwendig aanleiding toe, en lieden die aan Egyptische pentagrammen, Druidenvoeten en tooverfiguren hechten, die zich met wellust in vergelijkingen met den „grooten Thot" van 't oude Egypte verdiepen, kunnen onmogelijk anders dan den wansmakelijksten opschik ten toon spreiden. „De Egyptenaren" zoo

schrijft broeder Oppel, „noemden de zon den drie-maal-, de maan den tweemaal-grooten Thot, en de derde, dat was een mensch, de groote Thot zelf. Even zoo hebben de vrijmetselaars drie groote lichten: de zon is het eerste, de maan het tweede, en het derde — is ook een mensch, de voorzittende meester; zou dat louter toeval zijn?” — Doch genoeg van deze dwaasheden, die wij gewis voor velen van de broeders verouderd mogen rekenen. Ik vestigde er slechts uw aandacht op, omdat ik de zwakke zijde der broederschap, hare verzinking in overtollige zinnebeelden en verouderden poppekraam, ken-nelijk moest laten uitkomen. Haar edel doel verlies ik daarom niet uit het oog, al acht ik het ook met zulk een omweg geheel onbereikbaar. Dat doel is — wij herhalen 't — veredeling der menschheid, verlichting van 's menschen geest, verruiming van zijn gemoed. Dezelfde broeder, dien wij daar zoo over den grooten Thot hoorden raaskallen, besluit zijn Pythagoreisch verhoog, met de volgende allesins aanneemlijke woorden: „Wat willen de vrijmetselaars? Zij wenschen zelf verlicht te zijn en verlichting te verspreiden; daarom is het licht eener hunner hoofdsymbolen; zij willen veredeling, en elkander daartoe vermanen en verbeteren; daarom hebben zij het schietlood, en den passer, en is de Bijbel hun zinnebeeld, al omvat deze ook niet in al zijne deelen de reinste en hoogste zedeleer. Een helder hoofd en een warm hart zij hunne leus, en moge de broederliefde als hun schoonste sieraad,

steeds in allen levendig en werkzaam zijn!" — Ongelukkig kan, door hunne (om 't zoo te noemen) kunstmatige afsluiting, die liefde onmogelijk zoo onbekrompen zijn, dat zij met een gelijke hartelijkheid voor allen blake. Door die afsluiting wordt zij eigenlijk weinig beter dan een alleenzaligmakende kerk, en dreigt zij, in hare beoordeeling der buitenwereld, met dezelfde aanmatigende verwerping, als gene te werk te gaan.¹ „Wie niet gelooft, kan niet zalig worden," zegt de kerk; — „wij sluiten onzen tempel dicht Voor wie niet wandelt in ons licht," hoorden wij den vrijmetselaar zingen. — Dat moest anders zijn. Ik mistrouw hem en zijn bedoelingen niet; ik ben er, met broeder Venedey² van overtuigd, dat „menschelijkheid, menschenadel en verdraagzaamheid" het hoofdbeginsel van zijn broederschap zijn; ik geloof, met broeder Findel³ en broeder Susan,⁴ dat zelfverloochening en zelfkennis het edele doelwit van zijn streven is, dat hij in beiden het eenige middel en beginsel ziet dier

¹ Wie vrijmetselaar is," zegt br. Van Marle (*Charitas*, 1861 bl. 20) „onderwerpt zich aan geenerlei dogmen of stelsels." Alsof niet zijn geheele instelling op dogmatische leest geschoeid ware, en daarbij even uitsluitend in zijne zinnebeelden alle heil ziet, als de meest bekrompen kerk in de hare.

² In zijn *Dankschreiben an Albert Stols*. Lahn 1862, S. 23; verg. aldaar S. 26: „das Gesetz der lebendigen Liebe des Menschen gegen die ganze Menschheit ist die Grundlage alles Thuns und Lassens des Maurers.

³ T. pl. *Einleitung* S. 5.

⁴ *Charitas*, 1864 bl. 81.

veredelende liefde, naar wier verwezenlijking zijne broederschap zegt te streven. Maar ik vraag tevens: wat doen daartoe al hare verouderde zinnebeelden en vertooningen? — of liever: hoe kunnen die anders dan daarbij schaden? — Het is maar een al te ware opmerking van den begaafden niet-broeder Hettner: „de vrijmetselarij heeft zich, als *vrijmetselarij*, overleefd; wij zijn allengs gelukkig in beschaving en ontwikkeling genoeg gevorderd, om, ook zonder hamer en schootsvel, deugdelyke bouwmeesters te wezen aan den tempel der menschheid, dat is, om ons zelf en anderen tot ware en edele menschen te vormen.”¹ Maar ook onder de broeders zelve zijn er, die niet aarzelen, dit te erkennen. „Wij zelf,” zegt broeder Venedey, „hebben reeds lang gedacht en gezegd, dat de tijd der zinnebeelden en geheimenissen voorbij was,” en hij schijnt het alleen aan de moeilijkheid te wijten, om zelfs „de meest misplaatste misbruiken in wijderen omvang af te schaffen,” zoo de vrijmetselarij daar nog niet toe overging.² Waar men zich „binnen den getanden rand” zelf zoo openhartig verklaart, kan (dunkt mij) de tijd niet ver af zijn, dat men dien „rand” voor goed verbreke; dat het licht in den tempel, tot dusver zelfs den broeder-leerling niet in al zijn luister gegund, ook naar buiten strale en den „profanen” wandelaar, door zijn warmte en gloed verkwikke en verlichte. Wat zou hen daarin verhinderen?

¹ *Englische Litteraturgeschichte*, S. 231.

² *Dankschreiben*, S. 5.

Zij hebben een edel doel voor oogen; waarom het dan niet van de daken gepreëkt, dat een ieder het hoore, en er, naar zijne krachten, toe meéwerken kan? „Laat ons zamenzweren in het volle daglicht!” zei de edele Sardinische minister, de markies d'Azeglio, om de bevrijding van zijn vaderland tot stand te brengen. De broederschap heeft het veel gemakkelijker dan hij: zij heeft slechts in 't volle daglicht wèl te doen, en zich niet bij het armzalige kunstlicht harer pentagrammen en driehoeken aan dat daglicht te onttrekken, om, onder hoogdravenden onzin, het edele zaad te verstikken, dat zij zelve begeert tot een weligen wasdom te brengen. Stelle zij daarom al dat wufte poppespel ter zijde, dat in de kinderkamer t'huis hoort, maar beneden de waardigheid van zelfstandige en degelijke lieden is, gelijk zij zich roemt er te tellen: „volwassen mannen” (gelijk zich een der haren uitdrukt) „op menschelijke beschaving” uit. Vergadere zij daartoe in 't openbaar, spreke zij in 't openbaar, maar zonder noodelooze zinspelingen op middeleeuwsche geheimenissen, voor dien kinderleeftijd passend, maar den onzen onwaardig. Blijve zij weldadig, gelijk zij 't steeds geweest is, maar op nog ruimer schaal, en een grootsche werkkring staat haar open; worde zij weldadig in stoffelijken beide en zedelijken zin, tot verkwikking en veredeling der menschheid, van den rijkste tot den armste; helpe zij bovenal dien arme, den verschoppeling onzer nog zoo onvolmaakte maatschappij; zoeke zij hem, bij stoffelijke

verbetering van zijn toestand, tevens zedelijke sterking bij te brengen, hem tot heilzame werkkraft te sporen, om zoo mogelijk de grondvester van zijn eigen geluk te worden; reike zij hem daartoe hulpvaardig de hand, en steune zij hem bij ieder ernstige poging, door hem zelf daartoe aangewend. Een der haren, wijlen broeder Manvis¹, bracht het, vóór een twintig jaren, in herinnering, hoe haar „kleine tempel in het Oosten van Deventer” in het zelfde jaar, als Nieuwenhuizens nuttige stichting, werd gegrondvest. Trachte men — ook al vielen er daarin geen andere broeders bij — dien tempel thans zelf tot zulk een stichting te maken. Wat zou ’t verhinderen, met nog meer, nog praktischer „nut” dan Nieuwenhuizens Maatschappij, voor ’t algemeen werkzaam te zijn? — Men heeft zich den eernaam van ’t *Verwonnen Vooroordeel* gegeven, en wellicht behoorde er bij de vestiging der logië inderdaad moed toe, om het vooroordeel te overwinnen; dat toen onder de profane buitenwereld tegen de Deïstische richting der instelling heerschte. Thans echter kan men zich den gekozen naam eerst ten volle waardig toonen, wanneer men niet dat geheel verouderde en vergeten „vooroordeel” der wereld tegen de broederschap, maar zijn eigen „vooroordeel” overwint, dat nog altoos uit verjaarde geheimen en verouderde zinnebeelden, ook voor de toekomst, eenig heil zou willen verwachten.

¹ *Charitas*, 1862, bl. 17,

[Enkele vrijmetselaars-vereenigingen, zoo hier te lande als elders, de veroudering hunner instelling bevroedende, hebben 't zich in den laatsten tijd ten doel gesteld, ettelijke wijzigingen in hare statuten te brengen. Met drierlei daarvan liet ons de *Dageraad* dezer dagen (Maart 1865) kennis maken: te Parijs, Erlangen, en Amsterdam. Ik juich van herten al die wijzigingen toe; maar blijf er bij, alleen dan er een werkelijk en duurzaam heil van te verwachten, wanneer ze, in den boven aangegeven zin, met *volledige opheffing aller eigenlijke vrijmetselaarsvormen* gepaard gaan.]

VERGELIJKENDE GODENLEER;

SIMSON ALS ZONNEGOD.

(1863.)

Onder de vermakelijkste Bijbelhelden der oude bedeeing behoort voorzeker die Hercules der Hebreuwen en richter Israëls, Simson. Mij althans in mijn kindertijd — gelijk mijn kinderen nog heden — trokken in het langwerpig Bijbelsch prentenboek — dat zich anders door een even grooten rijkdom van afbeeldingen, als armoede van kunst onderscheidt — de voorstellingen van zijn bovenmenschelijke heldenstukken steeds niet minder aan, dan de verwonderlijke daden van een of ander middeleeuwschen reus of draakbestrijdenden ridder. Waarschijnlijk zal ook wel u als mij, uit de eerste Bijbel-indrukken uwer kinderjaren, de reeks zijner achtereenvolgende bedrijven het getrouwst zijn bijgebleven, en u zijne geschiedenis, bij de minste herinnering, nog als in de blijde dagen uwer kindsheid voor den geest staan. Veroorlooft mij haar heden

desniettegenstaande op nieuw bij u te verlevendigen. Niet natuurlijk, om ons, met kinderlijke wellust, met echte kwājongenspret, nogmaals in al de spierkracht van dien Joodschen vuistridder te verlustigen, en onze eigen lichaamskracht als 't ware, door de wederwerking der zijne, in onze verbeelding te voelen aangroeyen; maar om hem, in zijn eigenlijken aard en wezen, zijn oorspronkelijke, later zoo aanmerkelijk gewijzigde roeping, het aanvanke-lijk bestaan en de latere ontwikkeling van zijn wonderbeeld, te bescpieden en ga te slaan. Want inderdaad, wij zouden ons zeer bedriegen, wilden wij meenen, dat ons, in dezen kampvechter en Filistijnendooder der Joodsche overlevering, niets anders dan dat voor oogen trad; dat wij in dezen lichamelijk sterken, maar zedelijk zwakken aanbidders Delila's, niet anders dan het, door de verbeelding zijner stamgenooten bovenmatig vergroote beeld van een krachtig strijder te zien hadden; een strijder, die — als meer anderen vroeger en later — aan de voeten eener behaagzieke schoone al zijn elders betoonde kracht zag bezwijken, en zoo, door eigen schuld verzwakt, zijn vijanden ten prooi viel. In zulk een verhouding mag hem ons het meesterlijke schilderstuk van den Franschen kunstenaar voorstellen, waarvan sommigen uwer zeker de getrouwe lichtdruk bekend is, en op 't welk wij hem, met kabels gebonden, desniettegenstaande nog door minstens een twaalftal trekkende en duwende, schoppende en stootende vijanden met moeite

zien voortstuwten. Zijn ontrouwe schoone kijkt daar ter sluik en lachend bij toe, met geen minder vermaak voorzeker in de zichtbare werking der hem nog bijgebleven krachten — met welke zelfs een Engelsch vuistvechter, laat staan een gewoon mensch meer dan tevreden mocht zijn — dan in het schuldig genot van zijn eindelijke vermeerstering, door haar welgelukt verraad. Met zoo meesterlijke hand bewerkt, is ook dat vermakelijke tafereel eener spierkracht, al dien mannen nog „te erg”, de belangstellende beschouwing van ieder kunstvriend waardig, maar zou gewis niet volstaan kunnen, om er dit gansche spreekuur aan te wijden. Wij moeten, bij onze bespiegeling van dien Simson en zijne heldendaden, een geheel anderen weg in slaan; wij moeten hem ons in verband met geheel verschillende dingen voorstellen, en ons daartoe op een veel uitgestrekter gebied, dan dat van den vrij beperkten strijd van 't wordend Israël tegen de aanvallen der Filistijnen, wagen. Wij moeten ons op een terrein begeeven, dat inderdaad eerst in deze eeuw, in de laatste vijftientig jaren hoogstens ontgonnen heeten mag: dat namelijk der vergelijkende fabel- of godenleer, of — met een vreemd, maar niet minder bekend woord, *mythologie*.

Inderdaad, mijne heeren, de tijd is sedert lang verstreken, waarin men, met de galante pen van een Demoustier, voor een of ander schoone de liefde- en andere geschiedenisjens van de Goden en Godinnen der oudheid, te boek stelde, en daarmee

zeende al de weetgierigheid bevredigd te hebben, die, wie ter wereld ook, dienaangaande koesteren kon. Men heeft allengs geleerd, al die galante en andere avonturen van 't oude Godendom uit een gansch ander oogpunt, dan dat eener schandalen-kroniek van 't Olympische Godenhof te beschouwen. Door ze in haar wording en ontwikkeling na te gaan, heeft men tot de eigenlijke bron weten te geraken, van waar ze haar oorsprong namen: de menschelijke verbeelding, in hare argelooze toepassing op de verschijnselen der natuur en de indrukken door deze op haar gemaakt, als die allengs een buiten- en bovenmenschelijke wereld in 't aanzijn riepen, veel dichterlijker en aantrekkelijker in 's menschen oog, dan die der werkelijkheid die hem omgaf. Men is echter nog verder gegaan dan dat; men heeft zich niet tevreden gehouden, met hetgeen op die wijze, omtrent de Goden- en mythenwereld van een of ander volk — in de eerste plaats, dat der Grieken en der daarmee verwante, en maar al te dikwerf verwarde Romeinen — bleek. Nadat men eerst deze beide volken zelf, in het bij alle overeenkomst aanmerkelijk verschil hunner veelsoortige Goden en Godenverhalen, wat beter had leeren onderscheiden, heeft men die onderscheidende vergelijking ook tot andere volken uitgestrekt, en ze met genen in verband gebracht. En toen, nu sedert een dertig of veertig jaar, dat andere grootsche verschijnsel onzer eeuw op 't gebied van den geest, de Taalvergelijking, ons allengs in de nauwe ver-

wantschap is gaan inwijden, die onder dat rijke taalgeslacht bestaat, dat men met den eenigsins oneigenlijken naam van 't Indogermaansche gedoopt heeft, en waarbij, van den Ganges tot den IJsel en den Theems, en van den Taag tot de Newa, als ééne taalfamilie kenbaar is geworden, die zich in een aantal takken, maar allen van een zelfde moederstam herkomstig, splitst; — toen is men tevens, door de vergelijkende studie en kennis dier talen voorgelicht, zijn vergelijkende aandacht ook aan de denkbeelden en voorstellingen gaan wijden, door de dichters en denkers in die talen, in vroeger en later tijd geuit en geschetst, en men heeft duidelijk in allen de gemeenschappelijke, slechts naar tijd en omstandigheden gewijzigde herkomst dier op die bovenmenselijke wereld betrekkelijke verhalen, herkend. Wel zijn, in de toepassing der daardoor verkregen beginselen, eerst in de allerlaatste jaren, de eerste schreden nog pas op dien weg gezet; maar ook hier was gewis de eerste stap de moeyelijkste, en wij kunnen gerustelijk verwachten, dat vergelijkende taal- en mythen-studie, zoo ze de handen in elkaâr blijven slaan, ons steeds verder en zekerder zullen binnenleiden in dat even ruime als rijke gebied, dat, eenmaal opengesteld, van den aanvang af, reeds zooveel kostelijke schatten oplevert.

Bij deze beide studiën sluit zich nog eene derde aan, of liever zij is het noodzakelijk gevolg, de aanvulling der tweede, zij behoort tot de mythologische studie zelve: de kennismeming namelijk van

't geen nog in deze dagen, onder 't volk en ten platten lande, aan voorstellingen en overleveringen omtrent natuur- en andere verschijnselen in omloop mag zijn, en dat, in spijt van latere beschaving en kerkelijke tegenwerking, tot op den huidigen dag in zwang gebleven en, zij 't onder velerlei wijziging en omhulling, aangenomen is. Een veld van onderzoek, waarop met name de schepper der Germaansche mythologie, Jacob Grimm, met zulk een verrassenden uitslag is werkzaam geweest, en dat door allen, die zich met en na hem aan de verzameling van volksoverleveringen, volksprookjens en volksvertellingen gewijd hebben, nog altoos met dezelfde vrucht bewandeld wordt. Daar toch kan men de natuur zelve nog als op de daad betrappen; daar vindt men de scheppende mythenkracht des volks nog in haar oorspronkelijke werking, en kan in die werking, met de mythische vruchten der verbeelding van vroeger eeuwen vergeleken, ook de eigenlijke bedoeling van de uit haar geboren voorstellingen en legenden, kennen en beseffen leeren. De eigenlijke natuur toch van den mensch is ten allen tijde één; latere eeuwen — wij kunnen 't met blijdschap erkennen — mogen meerdere beschaving hebben aangebracht, de oorspronkelijke karaktertrekken blijven. En waar — als bij het minder beschaafde deel des volks — geen louterende verstandsontwikkeling nog die trekken, tot onkenbaarwordens toe vaak, heeft weggevaagd, daar toont zich de eigenlijke natuur nog in hare volle kracht; daar laten

zich in de meeningen van later tijd nog steeds die van vroeger eeuw herkennen, en zoo tot de eerste beginselen harer wording, de eerste vorming van haar kiem herleiden. Uit den steeds voortgeplanten, of telkens nieuwgeboren indruk van een of ander natuurverschijnsel, uit zijne steeds zich gelijk blijvende opvatting en verklaring in 's menschen geest, laat zich de werking afleiden, die het te allen tijde op dien geest gehad heeft, en zoo tevens de beeldrijke mythenwereld zich verklaren, door die werking, vroeger en later, in 't Oosten of Westen in 't leven geroepen. — Door die drierlei studie dus, taal- en mythenvergelijking en nasporing der nog altoos werkdadige volksverbeelding, wordt de juiste kennis van dat gebied des geloofs en der verbeelding geboren, dat in alle eeuwen en bij alle volken, de meest beschaafde niet uitgesloten, in niet altoos even groote, maar wel even werkzame mate wordt aangetroffen. Uit de haar zichtbare natuur-verschijnselen heeft de menschheid, door hare eigenaardige, beeldrijke opvatting en voorstelling daarvan, in den loop der eeuwen, dat geloof aan een bovenaardsche, bovennatuurlijke Godenwereld in 't leven geroepen, dat men steeds op nieuw zou zien geboren worden, als er een nieuwe menschheid van gelijken aard en aanleg oprad. Ook deze toch zou, van zich 'en haar standpunt uit, de haar omgevende, haar zichtbare natuur en wereld beschouwen, en met denzelfden beeldrijken uitslag te verklaren, er zich rekenschap van te geven zoeken.

Het mag voor den beschaafden, en op zijn beschaaving maar al te pratten Europeër een bevreemdende gedachte schijnen, om, wanneer hij zich de ruwe en plompe voorstellingen der Botokuden en Papoeanen voor den geest brengt, daarin begrippen te herkennen, van welke de gansche menschheid eenmaal uitging; de vergelijkende mythenstudie zal het hem echter leeren, dat de stamvaders van zijn geslacht, bij hunne eerste pogingen tot natuur- en wereldverklaring, niet minder ruw en plomp waren dan zij; dat er eeuwen verlopen moesten vóór de meer beschaafde menschheid zich tot meer verfijnde denkbeelden verhief, en zijn standpunt van heden kon voorbereiden, op 't welk zich voor 't overige nog genoeg mythologische droombeelden, onder meer gelouterde, volkomen zuivere voorstellingen menigen. Wat die mythologie ons van oudsher geeft, zijn inderdaad de oorspronkelijkste gedachten — wanneer men 't zoo heeten mag — en meeningen, het aanvankelijke geloof der menschheid, waaruit allengs verschillende, telkens meer gelouterde godsdiensten voortsproten. Zoodra zij de natuur en hare verschijnselen met zich en haar bestaan in betrekking bracht; en dat kan inderdaad niet lang zijn achtergebleven; moest zij ook de verschijnselen, in haar persoonlijke opvatting, al naar hun weldadigen of schadelijken aard, met dankbare erkentenis of schuwe ontzetting gadeslaan; en zoo kiemde in haren boezem het geloof aan een weldadige of kwelzieke Godheid, uit wier persoonlijke werking zij

een of ander natuurverschijnsel verklaarde, of die zij liever geheel argeloos persoonlijk daarmee ver-eenzelvigde.

Men heeft de opmerking gemaakt ¹, dat niet de regelmatige bewegingen in de natuur, maar de onverwacht en plotseling opkomende, verrassend en geheimzinnig werkende verschijnselen, 's menschen gemoed en aandacht het meest treffen en te werk stellen moesten. Dat daardoor natuurberoeringen als wolkenjacht en stormgeloei, donder en bliksem, regen en regenboog, als zooveel merkteekenen en uitingen eener andere, bovennatuurlijke wereld, in de eerste plaats op hem werken, en zijne onervaren verbeelding gaande moesten maken. Door deze, voor hem bovennatuurlijke, verschijnselen naar zijn dagelijksche bevindingen te verklaren, schiep hij zich allengs een tweede, bovenaardsche wereld, vol bezield, maar verbijsterend leven, en in verband met die zijner omgeving. Zij groeide van lieverlede tot zulken overdaad van mythologische gewrochten aan, als ze ons niet alleen de Indische, Grieksch-Latijnsche, en Scandinaafsch-Germaansche Goden-mythen, maar ook de Joodsche en Kristelijke Godslegenden in den loop van haar wording en ontwikkeling, opleveren.

In al deze godsdiensten, en bij de volken, van welke zij uitgingen of waar zij heerschten — en

¹ Verg. Schwarz, *Der Ursprung der Mythologie*, Berlin 1860, S. 17.

wij wagen daarbij, wat den Joodschen betreft, reeds een sprong van Indogermaansch op Semitisch taal- en volksgebied; — bij allen doen zich ons overoude, deels gemeenschappelijke, deels eigenaardig gewijzigde overleveringen voor, waarbij eene zoo te zeggen geloovige natuurbeschouwing ten grondslag ligt. In het drijven en werken dier natuur, en met name in hare lucht- en hemelverschijnselen, meende men het woelig bedrijf van soortgelijke dier- en menschelijke, of ook onbezielde wezens en voorwerpen te bespeuren, als men op aarde voor oogen zag. Zoo wekte bijv. het glansrijke zonnelicht de voorstelling van een schitterenden steen, een vurig rad, of een vonkelend hemeloog; de regenboog — naar den naam zelf — die van een boog, of ook van een sikkels of gordel; de slingerende bliksemflits van een vurigen hemelslang. Wanneer de stormwind gierde, was het een hond of wolf, die zich huilende hooren liet; wanneer hij floot, een jager die hem verzelde of nazat; rommelde de donder, het was het brullen van een of ander persoonlijk wezen. Zag men het zwerk in beroering en de wolken jagen, men meende haar door den wind vervolgd te zien; drongen en stapelden ze zich op een, zoo was men daar boven met bouwen onledig; regende het, men goot er water door een zeef, of het bruieste en stortte als een stroom naar omlaag. Stootten in het onweêr de wolken op elkander, dan scheen het, als had de haar nazettende wind haar bereikt, en de hemelwezens heetten zich te vermengen, waarbij de blik-

semflits dan als mannelijke roede gold en als zinnebeeld der hemelsche vruchtbaarheid optrad; of men sprak ook wel van een hevige krakeel en strijd daar boven, gelijk bijv. nog bij Homerus, de grommende vader van goden en menschen, met donderend rumoer een der hemelbewoners, den armen Vulkaan, naar beneden smakte, zoodat het ongelukkige slachtoffer van zijn toorn voor altoos kreupel bleef. Bij zulk een twist werd dan — gelijk zij bij den zelfden Homerus nog voorkomt — de bliksem tot een geesel, of tot een zonnige schicht of flikkerende lans.

Ziedaar eenige van de ruwste beginselen der mythen, die door een rijker en meer gekuischte verbeelding, een meer ontwikkeld leven en toenemende kennis, steeds en krachtiger en rijker en meer gelouterd werden, en bij welke dieren- en menschengedaanten al ras het middenpunt vormden, om welke zich al 't overige groepeerde. Zag men bijv. de zon, na een voorjaars-onweêr, schitterender nog dan vroeger stralen, dan heette het, dat de hemelslagen, d. i. de bliksemflitsen haar in 't onweêr hadden aangestoken; in 't verdwenen onweêr zelf zag men den geboeiden stormwolf, of men zei, dat het in den wervelwind werkzame wilde zwijn gedood was. Hemel en aarde smolten daarbij weldra zamen; het regenwater van genen en de bronnen en stroomen van deze, het vuur van omhoog en van omlaag werd één; en zoo werden niet alleen de onderaardsche Godheden dezelfde die in 't ont-

stoken zwerk huisden; maar deze laatste heetten zelf eerst uit de aarde opgekomen, en hadden haar eigenlijke woning daar beneden, waar zij de ruimste en zekerste schuilplaats vonden, en zich, bij ontstentenis van plaats daarboven, het geleidelijkst lieten onderbrengen.

Voor den regelmaat der natuurverschijnselen ging eerst veel later het oog open; de vaste wetten, waaraan vele van dezen, bij hun herhaalden wederkeer, kennelijk gebonden moesten blijven, konden eerst in een tijd de aandacht trekken, toen men aan meer afgetrokken denkbeelden gewend raakte. Van daar dat een Anaxagoras bijv., door de schijnbaar reeds zoo beschaafde Grieken, van Godslastering werd aangeklaagd, omdat hij de persoonlijkheid van de Zon, den Zonnegod, ophief, en dat hemellichaam aan onveranderlijke wetten gebonden achtte. In 't algemeen houdt natuurlijk de ontwikkeling en loutering der mythologische beelden en voorstellingen, met die der volken zelven gelijken tred; en mag men de vergelijkende mythenkennis daarom te recht als den getrouwen spiegel achten, waarin zich gene voor ons weërkaatsen. Terwijl voorstellingen van onbezielde voorwerpen of reedlooze dieren ons het eerste, ruwe tijdvak aanduiden, leggen beelden en legenden van jagers, herders, zangers, bouwmeesters, smeden en zeelieden, ons een altoos hooger ontwikkeling bloot. Met de eerste beoefening van den landbouw mag men dan de eerste voorstelling eener eigenlijke Godheid stel-

len, die zich dan echter in de grootste verscheidenheid van vormen en beelden voordeed, en tot de rijkste mengeling van mythen en legenden aanleiding gaf. Die mythen zelve verplaatsten zich in vervolg van tijd, en verwisselden voortdurend van helden, naarmate zij in een of ander land of eeuw, even onwillekeurig als ongedwongen, op andere tijden en personen werden overgebracht. Wij zullen gelegenheid hebben juist daarvoor, in den held van dit spreek-uur, tot wien het allengs tijd wordt, dat wij terugkeeren, een sprekend voorbeeld te vinden.

Onder alle natuurverschijnselen geen, dat tevens en weldadiger en schrikwekkender op de nog kinderlijke menschheid werken; haar gemoed en verbeelding met krachtiger nadruk treffen moest, dan — het vuur; het zij zich dat aan den hemel of op de aarde, en als verterende gloed of verwarmende straal, met verzengende hitte of bevruchtende warmte voordeed. Van daar dan ook de groote rol, reeds aanvankelijk door al wat het in zijn verschillende eigenschappen vertegenwoordigde, in de mythenwereld gespeeld. Het zou ons te ver voeren, en ook hier ter zake weinig afdoen, wilde ik u, op Kuhn's voetspoor¹, die in geheel zijn vergelijkende mythenbeschouwing van dat vuur uitgaat, de nog zoo kennelijke ontwikkeling schet-

¹ In zijn bekend geschrift *Die Herabkunft des Feuers und des Göttertranks*. Berlin, 1859.

sen, door de opvatting en bespiegeling der oorspronkelijke indrukken daaruit geboren. Wij hebben hier slechts met die reeds ontwikkelde voorstelling te maken, die wij door Anaxagoras' tegenstanders nog gehuldigd zagen, en die ons een persoonlijken Zonnegod voorstelt. Zulk een God trad niet alleen in Griekenland, maar (gelijk de aard der zaak en het belang van zijn werkkring dat meêbracht) o. a. ook in Indiën en Assyriën, Lydiën, Feniciën en Egypten op. In 't laatste was de Zonnestad — Heliopolis — zelve de hoofdzetel van zijn eerdienst, en werd, als het beeld van den Vuurgod, de uit zijn eigen asch herrezen, vonkelende vogel Fenix beschouwd. In Feniciën droeg hij den naam van Melkart, in Assyriën dien van Sandon. Zulk een God was nu oorspronkelijk ook die held onzer kinderdagen en onzer tegenwoordige beschouwing, de later als richter Israëls optredende Simson. Reeds zijn naam duidt dat, voor ieder die een woord Hebreuwsch verstaat, aan. Even als de Vischgod der Filistijnen, Dag-on, van den *dag*, d. i. visch, zijn naam ontleent, en de Israëlitische Nehust-an of Slangengod van de koperen slang, aan welks dienst eerst de vrome koning Hiskia een einde maakte ¹, evenzoo de Hebreuwsche Simson van de *schem's* of Zon. En wat zijn naam ons reeds te kennen geeft, wordt ook door zijn geschiedenis be-

¹ Verg. Steinthals nader aan te halen stuk over *die Sage von Simson*, S. 244.

vestigd¹. Ik behoef u wel niet dat krachtige heldenstuk te herinneren, waarmee hij het eerst voor ons optreedt, dien leeuw, dien hij uiteenscheurde, en in wiens lichaam hij later honig vond. Geen tandmeester kan met meer gemak een tandwisselenden kindermond hanteeren, dan Simson het, op het desbetreffend Bijbelprentjen, den bloedigen muil van den koning der woestijn doet; de geheele gebeurtenis staat u zeker, even levendig als mij, voor den geest. Hebt gij u intusschen wel ooit rekenschap gegeven van het raadsel, dat hij dientengevolge opgaf, en de zoo weinig sluitende oplossing die er op volgde. „Spijze ging uit van den eter” zei hij, „en van den sterke zoetigheid”, en hij gaf drie dagen tijd om het te raden; maar zoo het ons weinig verwonderen kan, dat men er in dien korten tijd niet meê klaar raakte, nog meer moet het ons bevreemden, dat men vrede had met het antwoord, hem zelve door zijn verraderlijke huisvrouw ontlokt: „wat is zoeter dan honig, en wat is sterker dan een leeuw?” Er werd immers naar geen dezer beiden, er werd alleen gevraagd, hoe er spijs en zoetigheid van den sterke en den eter kon uitgaan. De schrijver van 't boek der Richteren, die Simson vraag en antwoord in den mond leit, verstond blijkbaar die oude vraag der overlevering reeds niet meer, die hij hier voor een ant-

¹ Verg. bij 't volgende doorlopend Steinthals aangehaalde stuk, in zijne en Lazards' *Zeitschrift für Völkerpsychologie*, II. S. 280.

woord wil laten doorgaan: wat zoeter dan honig en sterker dan een leeuw is. Hij bracht haar, geheel willekeurig, met eene hem evenzeer overgeleverde legende in verband, die van den Simson die een leeuw verscheurde, welke echter een geheel andere voor ons nog licht te herkennen beteekenis had. De leeuw, van welken hier sprake is, is geen werkelijke, maar een mythen-leeuw; hij is het zinnebeeld der verschroeyende zonnehitte — de zon der Hondsdagen in den Leeuw — die door den weldadigen Zonnegod zelven te niet wordt gedaan, en waarbij deze laatste tevens als de beschermer van bijenteelt en honigbouw optreedt, die als de Zon in den Leeuw staat, het meeste voordeel aanbrengen. Even als de Fenicische, Assyrische en Egyptische Zonnegod beging ook de oud-Hebreeuwsche een soort van zelfmoord: hij doodde zich als verzengenden brand, om, met weldadig stralenden gloed — als de Fenix uit zijn asch — te herrijzen.

Op datzelfde bestaan als Zonnegod wijst ook het verhaal dier met fakkels voorziene vossen, die Simson in 't koren der Filistijnen jaagt, en met welke ook dat Oud-Romeinsche gebruik op 't feest der Graangodin zamenhangt, om vossen, met fakkels aan hun staart, door de renbaan te jagen, als zinnebeeldige herinnering aan den korenbrand, voor welken men in dien tijd van 't jaar — onze Grasmaand — het meest te vreezen had. De Filistijnen wreekten die vernieling hunner velden, die verdelging van hun

graanoogst, door 't verbranden van Simsons vrouw en vader, en hij slaat ze daarop, gelijk het Bijbelverhaal luidt, „met een grooten slag”, om zich daarna „in het hol der rotse Etams” schuil te houden. Een vreemde handelwijs voorzeker voor een richter en krijger Israëls, maar niet, wanneer men er dezen slechts in zijn karakter van Zonnegod bij weet te vatten. Evenzeer toch gaan ook Apollo, in de Grieksche legende, en Indra in de Indische aldus schuil; terwijl wat in een veldoverste vreemd zou klinken, in een zinnebeeldig zonnewezen, dat een weêrstrevende macht heeft te niet gedaan, alleins denkbaar is. Van den gedenkwaardigen zege, met één ezelskinnebakken bevochten, zal wel de gansche uitwerking en opsiering voor rekening der latere geheel gewijzigde opvatting komen, en mogen wij aannemen, dat alleen het werpen van dat vreemdsoortige wapentuig, en het daarna aan de rotskloof ontspringende water, oorspronkelijk zal zijn. Het stelt ons dan een door den Vuurgod geslingerden donderkeil, en de door zijne werking geboren bron voor; evenals, in de Indogermaansche mythen, een ezels- of paarde-kop de onweêrswolk, en de tand van 't everzwijn de bliksemfits aanduidt. Moeyelijker nog dan hier, is de oorspronkelijke Simson in dat Uilen- spiegelwaardige guitenstuk te herkennen, dat hem de poorten van Gaza uit hare hengsels doet lichten en boven op den berg brengen, die naar Hebron ziet. Men kan het alleen van een geheel averechts opgevatte voorstelling verstaan, volgens welke de

Zonnegod, de poorten van 't Doodenrijk of der Onderwereld verbrak; even als uit Hercules' kamp aan die plaats, *ἐν πύλῳ ἐν νεκύεσσιν*, door gelijke misvatting, een strijd in 't Grieksche *Pylos* werd. In dat zelfde Gaza geeft de latere Simson een proef van zijn bekende, sterk ontwikkelde zinnelijkheid en vrouwendrift: „en hij zag aldaar” zegt de Schrift, „eene vrouwe, die een hoer was, en hij ging tot haar in.” Deze gansche zinnelijke richting zijner natuur, die ook in zijn verdere geschiedenis zoo sprekend uitkomt, hangt weder ten nauwste met zijn karakter van Zonnegod zamen, als die de God der vruchtbaarheid en der voortplanting is, gelijk zich evenzeer Sandon, Hercules, en Melkart, in dit opzicht, niet minder krachtig betuigden. Van de drie Filistijnsche schoonen, met welke wij hem in betrekking vinden, wordt ons slechts ééne, Delilah, d. i. de *smachtende of tedere*, met name genoemd; zij woont in het dal Sorek d. i. het wingerdal, even als ook Hercules' Dejanira de dochter van Aeneus, den Wijnman, of naar anderen van Dionysos, den Wijngod zelf is, en Orion, op de dochter van Enopion, den wijnstok, uit is.

Simsons haar — het zinnebeeld van den zomerwasdom der natuur, gelijk het afsnijden daarvan dat van haar winterlijke schraalheid — herinnert, in zijn kracht, zijn afschering, en zijn weder-aan-groei, niet minder sterk aan den krachtigen zomer, den tijdelijken winterdood, en de latere herleving der natuur, als zijne gewelddadige berooving van

het licht der oogen ons — even als die van Orion — het verdwijnen van 't zonnelicht afteekent.

In later dagen bracht men die kracht van Simsons haar met een zoogenoemde Nazireërs gelofte in verband. Intusschen is niets meer in strijd met het onthoudingsbeginsel van den Joodschen Nazir, dan de geheele aanleg en aard en 't levensgedrag van Simson, en laat zich die weêrstrijd alleen verklaren, wanneer men aanneemt, dat latere Joodsche begrippen — van welke in den tijd van den profeet Amos het eerst sprake schijnt — op den held eener oude mythe zijn toegepast, die een gansch andere verklaring vereischte.

Reeds uit de wijze eindelijk, waarop Simson in de reeks der overige richters optreedt, maakt zich zijn geheel verschillende, en volkomen onrichtelijke aard aan ons kenbaar; zien wij blijkbaar een geheel onderscheiden persoon, een gansch ongelijkslachtig wezen voor ons. Terwijl die overige richters, een Barak, een Gideon, een Jeftha, aan 't hoofd van een grooter of kleiner, uitgelezen krijgshoor strijden, treedt Simson overal alleen op, en slaat honderden en duizenden òf geheel zonder, òf met geen ander wapen dan een ezelskinnebakken. Hij wordt ook niet, als genen, door een bepaald algemeen belangrijk doel in zijn werkzaamheid gedreven; hij schijnt geen anderen prikkel dan wellust, luim, en wraakzucht te kennen. Voldoet hij echter op die wijs volstrekt niet als krijgs- en staatshoofd; wanneer men hem als geheel persoonlijke voorstel-

ling, in 't karakter eens mythischen Gods opvat, beantwoordt hij volkomen aan zijne roeping, en maakt zelfs, tegen over anderen zijns gelijken, een vrij gunstige vertooning. Hij wordt dan eene dichterlijke schepping, even onderhoudend als verrassend door zijn oorspronkelijken luim, en den eigenaardig spotzieken trant, waarop hij zijn vijanden kwelt en verslaat; aan welken hij zelfs in zijn doodsuur getrouw blijft.

Hoe komt echter — moeten wij ons afvragen — bij dezen stand van zaken, zulk een vreemdsoortig persoon in een kring van mannen, waarin hij klaarblijkelijk zoo weinig past? hoe heeft zijn geheel eigenaardige oorspronkelijke roeping voor een zoo ongelijkmatige kunnen plaats maken? van waar, kortom, die zoo gewijzigde, geheel averechtsche opvatting van een karakter, als het zijne, bij zijne eerste wording en oorsprong, was? Bij eenig nadenken, mijne Heeren, zal ons de zaak weldra duidelijk worden.

Ieder Godsdienst laat zich uit tweederlei oogpunt beschouwen: of uit dat namelijk van zijne belijders zelven, of uit het licht, door de geschiedenis er op geworpen, en naar den gang zijner ontwikkeling in den loop der eeuwen. Het eerste is, voor Joden- en Kristen-dom, dat der kerk en der synagoge, en blijft geheel ter verantwoording van rabbijnen en predikanten; het laatste is dat der wetenschap, en tevens het eenige, dat ons hier voegt en van dienst kan zijn. Vraagt men 't eerste om raad, dan vindt men, in de boeken der oude be-deeling, een van den aanvang af gesloten, van den

Hemel zelf herkomstig geloofstelsel, dat van Adam af tot Kristus toe doorloopt, en waar de aanbedding van den éénigen Jehova of beter Jahve, gelijk de naam thans gelezen wordt, het middenpunt van uitmaakt. Raadpleegt men het laatste daarentegen, zoo komt men tot een geheel andere slotsom. Ik behoef u wel niet te zeggen, welke reuzenschreden onze kennis der Joodsche oudheid, sedert de dagen van Herder — den eersten, die een meer historischen weg daarbij betrad — en met name in de laatste dertig of veertig jaar gemaakt heeft. De onbevooroordeelde taal- en geschiedstudie van een De Wette, Gesenius, en Ewald met hunne volgelingen, hebben ons den aard der Joodsche geloofsbegrippen op een geheel andere wijze ontvouwd. Zij hebben ze ons in hun trapsgewijze en doorgaande ontwikkeling blootgelegd. Zoo zijn wij allengs tot het inzicht geraakt, dat er een duizendtal van jaren, vol strijd en inspanning, van Mozes tot Esra heeft moeten verlopen, vóór zich die zoo overoud geachte Jehova- of Jahvedienst voor goed en volledig bij 't Joodsche volk gevestigd had, en dat, vóór dien tijd, Natuurdienst en Veelgodendom het Hebreeuwsche geloof niet minder dan dat der naburige volken kenmerkten. Ook buiten onzen Simson zijn daarvan, in velerlei Bijbelverzen, de onmiskenbare blijken voorhanden. Zoo wordt ons, in 't boek van Job bijv., de almacht Gods nog in denzelfden geest en met dezelfde uitdrukkingen geschetst, alsof het den Indischen Indra of den Griekschen Zeus of Apollo

gold. „De zuilen des Hemels sidderen”, zoo heet het er, en ontzetten zich voor zijn schelden; door zijne kracht klieft hij de zee, en door zijn verstand verslaat hij den Rahab; door zijne adem verheldert hij den hemel, en zijne hand doorboort de wemelende slang” (26. 11—13). Omdat onder dien Rahab in andere Bijbelplaatsen Egypte verstaan wordt, heeft zelfs Ewald dit ook hier willen herkennen; het woord echter, hoewel later op dat land toegepast, beteekent eigenlijk: de woedende, en is oorspronkelijk een bijnaam van diezelfde onweerslang of draak, die ook in 't laatstaangehaalde vers voorkomt. Denzelfden draak vindt men ook bij Jezaja als Leviathan en Nachas: „te dien dage zal de Heer, met zijnen harden, grooten en sterken zwaarde, bezoeken den Leviathan, de langwemelende slang, en hij zal de Drake, die in de zee is, doden”. (32. 1.) Naar 't schijnt, dacht men zich dien draak oorspronkelijk in drierlei vorm: als zaamgerold of *wolk*, als wemelend en zich bewegend of *bliksemflits*, als uitgerekt of *regen*. In dien laatsten vorm verplaatste hij zich dan tevens uit de wolken in de zee, en werd Rahab of zeeslang. Jezaja zelf verstond dat waarschijnlijk reeds niet meer; zoo min als eenig ander later dichter of profeet, die hem in zijn beeldrijke taal aanhaalde. In plaats van een mythisch wezen, gelijk in den voortijd, was men sedert lang begonnen, met dergelijke namen een vijandelijk volk of dier aan te duiden. Zoo worden er, in 't boek Esra en de Psalmen,

de krokodil en Farao, en beiden als vertegenwoordigers van 't gehate Egypte, meê gedoopt. In Psalm 74 heet het van Jahve: „gij klieft niet de zee met uwe macht, en verplettert de koppen der draken boven 't water; gij verslaat den kop van den Leviathan; gij doet klievend ontspringen bronnen en beken, en machtige stroomen verdroogen.” Ziedaar een mythische onweêrschildering, waarbij — naar de oorspronkelijke voorstelling — de wolken gekliefd worden en de waterstroomen nedergudsen; maar waarbij hier — naar die van den Psalmddichter — het doorklieven der Roode zee, en Israëls wondertocht door hare water wordt geschetst. 't Geen oorspronkelijk, dus — naar de voorstelling der Oudheid — bij ieder onweêr plaats greep, is hier tot een bepaalde handeling geworden; en deze van een bekend wonderwerk verstaan. Op gelijke wijze past ook Jezaja het ergens toe: „zijt Gij het niet, die de zeelang, den Rahab, velt en de regenslang, den Tannin, doorboort? Gij, die de zee drooglegt en hare diepten ten weg maakt, dat de verlost en doortrokken?” Ook bij Habakuk wordt ons Jahve geschetst, als over de „wateren” schrijdende, en daaronder dan — geheel naar de oorspronkelijke opvatting — de wolkenzee verstaan. En zoo spreekt ook 't boek Job nog van de hoogten der zee d. i. der wolken; waarvan de profeet Amos den zin reeds niet meer bevroedt, en ze dus door „hoogten der aarde” vervangt. Terwijl, bij dienzelfden Amos, Jahve het Zevengesternte en den

Orion maakt, komt de laatste bij Job nog als de geknevelde mythische reus voor, als hij zegt: „kunt gij de strengen Orions losmaken?” Sterren en sterrebeelden treden daar blijkbaar nog als bezielde en persoonlijke wezens op; terwijl hetzelfde reuzengesternte bij Jezaja reeds tot zijn sterrengroep verbrokkeld is, en alle persoonlijkheid verloren heeft. — Doch genoeg om ons van de veelvuldige sporen te overtuigen, door het verouderde volksgeloof, in zijn latere wijziging en toepassing, in de Bijbelboeken nagelaten. Gelijk wij hier, voor den vroegeren Natuurdienst, dien van Jahve in de plaats zien treden; gelijk aan dezen daardoor, onder veelvuldige wijziging, wordt toegekend, wat oorspronkelijk van den mythischen Wolkengod en zijn werken gold; zoo werd ook door het tot Jahve bekeerde volk, en zijn geheele zoo voor-Mozaische als latere geschiedenis, uit dat Jahve-oogpunt beschouwd en gewijzigd, en dezes aanbidding, zoo goed en zoo kwaad het ging, tot vóór Jacob en Abraham, ja tot op Adam teruggebracht. Hij, de eenig ware, de Schepper van hemel en aarde, gold voor den aanvankelijk reeds gedienden God, van wien men eerst later was afgevallen; en de verschillende Godenmythen en Hemel-legenden werden op aardsche feiten en gebeurtenissen toegepast, en daar onwillekeurig meê verbonden. De oud-Semitische Goden werden tot wondermensen, helden, en patriarchen van den voor-Mozaischen tijd. Ewald en Bunsen hebben 't uitgemaakt, dat alle Bijbelsche namen vóór Abraham geenerlei his-

torische waarde noch beteekenis hebben, en, in welgeordende evenredige reeksen van zeven- en tientallen, slechts dergelijke zinnebeeldige wezens schetsen, als ook de Indische en Babylonische overlevering ze kende¹. Onopzettelijk en onbewust, zoo te zeggen, vervalschte de Mozaïsche Jood de vroegere geschiedenis van zijn geslacht, en beschouwde die geheel in het licht zijner latere Jahve-dagen. Haar in anderen zin te verstaan, ware hem geheel onmogelijk geweest.

In gelijken trant werd toen ook de legende van den Hebreuwschen Zonnegod Simson gewijzigd en omgewerkt. Nadat vuur en zon hun mythisch persoonsbestaan verloren hadden, en het veld voor minder zinnelijke natuurbeschouwing hadden moeten ruimen; nadat men hen niet als zelfstandige wezens, maar als zelf door de almacht geschapen had leeren beschouwen, was het ook met hun goddelijk en zelfbestaan uit. Hunne door de overlevering bewaarde daden werden daarom echter nog niet vergeten, maar nu van den God, die nevens den eenigen Jahve niet meer bestaan kon, op een wondermensch overgebracht, die onder genes bestuur zijne verwonderlijke daden volvoerde.

Zoo trad voor den rijkgelokten Zonnegod de ongeschoren Nazireër in de plaats; zoo werd de beschermgod der stede — gelijk het ook de Fenicische Melkart was — door den beschermer Israëls tegen zijn gehaatsten vijand, den Filistijn, vervangen; want

¹ *Geschichte des Volkes Israël*, I. S. 310 ff.

in den tijd der Richteren had deze den strijd aanvaard. En zoo werden ook alle verdere, nog bewaard gebleven en vaak averechts verklaarde bijzonderheden nopens den verouderden en vergeten Zonnegod, zoo veel doenlijk op den eenmaal gekozen plaatsvervanger overgebracht.

Verlangt gij u de mogelijkheid van zulk een overdracht nog kennelijker voor oogen gesteld? Verplaatst u dan slechts voor een oogenblik uit de Joodsche in de Germaansche en Scandinavische, om niet te zeggen Nederlandsche Oudheid. Ook daar bloeide oorspronkelijk een geheel ander geloof, dan het later ingevoerde Kristendom, en toch hebben, tot op den huidigen oogenblik, een tien- of twaalf-tal eeuwen niet volstaan, om er niet alleen in onze zeden en gebruiken de herinnering niet van uit te wischen, maar er ook hetzelfde te zien plaats grijpen, wat in Israël gebeurde: dat namelijk op Kristen-namen en -helden werd overgebracht, wat oorspronkelijk van oud Germaansche of Romeinsche Godheden gold. Nog heeten al de dagen onzer week, van den eersten tot den laatsten, naar Germaansche Goden en begrippen; nog leeft in St. Joris de herinnering van de drakendoodende Godheid der Ouden; nog blijft de éénige Moeder Gods met de taak belast, vroeger aan een reeks van Germaansche en Heidensche Godinnen opgedragen; bloemen en kruiden hebben haren naam voor dien van genen aangenomen; of wie kent o. a. het Lieve-Vrouwen bedstroot niet, dat voor het Latijnsche Venushaar in de

plaats trad. Nog verklaart het negentiende-eeuw-
sche bijgeloof, dat van 13 dischgenooten er steeds
één sterven moet, en men leidt dat van Kristus en
zijn twaalf apostelen af, terwijl het wellicht van een
twaalfalligen gesloten Godenkreits herkomstig is,
waarbij er voor geen dertienden Onsterfelijke plaats
was. De Scandinavische mythe eindelijk wist ons
van een boogschutter te verhalen, die zijn eigen
zootjen een appel van 't hoofd schoot; en nadat het
schuttersvolk der Zwitsers zich tegen Oostenrijks
dwangjuk zoo heldhaftig verzette, het zoo gelukkig
had afgeschud, wist men plaats, tijd en aanleiding
aan te geven, waarop en waarbij, zekere Willem
Tell dit niet op Scandinavischen, maar Zwitser-
schen bodem zou gedaan hebben.

En inderdaad Zwitserland, Scandinavië, of Pales-
tina, wordt niet elk van hen — 't zij dan in vroeger
of later tijd — van hetzelfde geslacht der menschen
bewoond, van gelijke natuur en gewaarwordingen,
op iederen hoe ook verschillenden bodem? — Wat
verwonderen wij ons dan, dat wat in 't eene land
en op den eenen tijd voorkomt, ook voor 't andere
op een anderen bruikbaar is? Hoeden wij ons
slechts tijden en personen te verwarren en te mis-
kennen, en verblijden wij ons in een eeuw te leven,
die, door onverdroten en doortastende geschied- en
taalvorsching, ons hoe langer hoe juister menschen
en dingen, landen en tijden, onderscheiden en ken-
nen leert!

GOD—LEVEN.

(1865.)

Mijn Utrechtsche vriend en ambtgenoot Brill heeft het zwak, zijne dikwerf diepgaande, zedelijke bespiegelingen, volstrekt in den leerstelligen vorm van het Hervormde kerkbegrip te willen hullen. Hij moet ze daardoor veelal in een kleed wringen, dat haar in 't minst niet past, en waarin zij zich aller-rampzaligst bekneld vinden. Voor wie dan den verouderden vorm van de inderdaad gezonde gedachte niet weet te onderscheiden, geeft dat tot een noodlottig misverstand aanleiding, en brengt tot een verwerping en veroordeeling van vermeende wanbegrippen, waar alleen van misprijzing eener averechtsche wijze van voorstelling moest sprake zijn. Ik herinner mij zoo, reeds een jaar of vier geleden, tegen de verkeerde verklaring te zijn opgetreden¹, waartoe zijne watersnoodsbespiegelingen hadden geleid, die toch, wel beschouwd en van haar kerkelijke inkleeding ontdaan, zeer aanneemlijke opmerkingen behelsden. „Wij zouden recht

¹ *Dageraad* voor 1861.

hebben" had hij o. a. geschreven, „om te gaan twifelen, of God ons aan ons zelf was beginnen over te laten, en niet als van ouds ons bezocht, zoo ons volksleven steeds zonder rampen afliep." Oppervlakkig klonk dat zeer geheimzinnig, en liet dan ook niet na, oppervlakkige lezers tot een geheel onbillijke opvatting en weerspraak te leiden, die alleen uit de kerkelijke beeldspraak voortsproot, waarvan de schrijver zich te kwader uur bediend had. Ontdeed men het daarvan, wist men — minder oppervlakkig — zedelijke gedachte en betoog van hun kerkelijke zegtrant en voorstelling, te scheiden; dan kwam men tot de zeer behartenswaardige waarheid, dat wereldsche rampen en tegenheden, zware beproevingen en verliezen moeten strekken om onze wilskracht te sterken, onzen zedelijken aanleg te ontwikkelen, onze gemoedstemming te veredelen, onzen karakter-adel te verhoogen. Het kwam dan alles op natuurwetten en natuurdwang neêr, tegen welke de zwakke mensch zich stoffelijk niet keeren, maar boven welke hij zich zedelijk verheffen, die hij zedelijk verwinnen en zich en anderen dienstbaar maken kan. Naarmate een volk of mensch meer en wreeder bezocht en beproefd is, en zich, in die bezoeking, krachtiger gehandhaafd, zijne beproevingen kloekmoediger ondergaan heeft, zal zijn zedelijke — en tengevolge daarvan ook weder zijn stoffelijke — winst des te grooter zijn. Te recht wees Brill zelf daartoe o. a. op 's lands roemrijke geschiedenis, en hoe zijn tachtigjarige worstelstrijd met

een eind-zege bekroond is, die al die jaren van pijn en benauwing meer dan vergoedde. En zelfs, waar de mensch, in den strijd tegen 't woeste geweld van natuur of medeschepselen, in spijt der meest onverdroten inspanning bezwijken moest, zal nog die inspanning voor zijn en anderer zedelijk zelfbesef weldadig zijn, en zoo tot eigen als anderer zedelijke vorming en ontwikkeling strekken. Waartoe echter dergelijke gezonde denkbeelden onder kerkelijke begrippen, onder het kerkelijke Godsbeeld zaamgedrongen, waarmede zij zich moeilijk laten paren? Waarom niet liever open en onverholen een onkerkelijke wereldbeschouwing gepreëkt, noch zijn brein afgesloofd, om deze volstrekt onder kerkelijke vormen aan den man te brengen? — Dit toch kan tot niets dan verwarring en misverstand leiden.

Ik werd aan deze opmerkingen herinnerd bij de inderdaad hoogst voortreffelijke *Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlanden*, naar aanleiding van enkele werken en geschiedpunten, in de beide vorige jaren door Brill in 't licht 'gegeven. Er spreekt uit deze behartenswaardige stukken een, in den besten zin des woords, zelfstandig-Nederlandsche zin; er straalt een zedelijke gloed en verheffing in; er worden opmerkingen en woorden in geuit van zoo dadelijke en blijvende toepassing, dat men ze ieder Nederlander in 't hart gegrift zou wenschen; en toch loopen ook zij ten slotte weder op een schijnbaar kerkelijke bespiegeling uit, die, minder juist verstaan, een gelijke misvatting zou kunnen baren.

„Herinnert u, Nederlanders, uwen adel!” zoo luidt het aan het slot van een dier voorlezingen, die over de tegenstelling van „*Nederlandsch en Spaansch*”: „gij hebt het bij uitnemendheid adellijke volk gedrongen, den hoogen adel van uwen geest te erkennen. Uit de vertrading zijt gij hoog verheven geworden, om den hoog verhevene tot den staat der vernedering te doen vervallen. Meent niet, dat die tijden hebben afgedaan; de beginselen, waarom het toen te doen was, zijn eeuwig..... de zaak, om wier wil deze bodem voet voor voet op den Spanjaard is veroverd, ten einde elke voethreed gronds de zetel van een zelfstandig leven zou worden — die zaak voor te staan, is nog steeds de voorwaarde van alle gezond en gezegend maatschappelijk leven.” Elders heet het, niet minder schoon en waar, als de slotsom van sprekers overzicht onzer geschiedenis: „wat legt (deze) allen, die tot het Nederlandsche volk behooren, zware verplichtingen op! Niets wat naar vergoeding zweemt van hetgeen slechts beeld is en geen wezen; niets wat de strekking heeft, om den mensch in eenig opzicht tot een knecht te maken, mag onder ons voorgestaan worden..... Wanneer onze voorouders gestreden hadden voor een godsdienstig stelsel, voor eene tijdelijke staatkundige orde, in één woord, voor een toestand en voor meeningen, die wij thans te boven zijn; dan zou zekere onverschilligheid ten aanzien van hun daden en lotgevallen volkomen gewettigd wezen; maar de zaak, voor welke zij geleden hebben, is

eene *eeuwige* zaak, waarvoor *altijd* te strijden valt. Wie die zaak niet is toegegaan, hij verzaakt het vaderland, in zooverre als het eervol bestaan van het vaderland met die zaak één is."

Maar nu de — gelukkig slechts schijnbare — schaduwzij dier treffende beschouwingen; de welgemeende, maar min doordachte, godsdienstige voorstelling, die er meê verbonden wordt, en die, in woordelijke toepassing, slechts verwarrend werken kan, en juist dat zou teweegbrengen, waartegen wij den spreker zelf te recht hoorden waarschuwen, een bepaald „godsdienstig stelsel” te handhaven. Nadat hij, na al 't voorgaande, nog de niet minder treffende stelling geuit heeft: „ik durf beweren: wanneer wij onderdrukt werden, het zou zijn, niet omdat wij stoffelijk te zwak, maar omdat wij geestelijk te dwaas, en zedelijk te slecht waren”; — laat hij daar terstond op volgen: „wij hangen van niemands genade af, dan alleen van God. De soldaten der mogendheden zijn menschen en geen God, hun monstergeschut is stof en geen geest. En de geest, die bajonnetten en kanonnen als dwangredenen gebruikt, is niet sterker dan de geest der waarheid. Maar het is waar, *men gelooft niet aan geest, men gelooft niet aan God*; men gelooft slechts aan macht, slechts aan geweld. O, liefelijke leer voor tyrannen: buig en kruip, wie geene stoffelijke macht heeft!” enz. In al deze woorden is waarheid en schijn allerverwarrendst dooreengemengd; kerkelijke en zedelijke begrippen en uitdrukkingen staan er, in

volkomen gelijke verhouding, naast en door elkaâr, treden er met gelijke rechten op, en weêrspreken dus, in den zin als wij aanstonds aangaven, de goede bedoeling van den schrijver. Zijn vereenzelving van den leerstelligen Godsnaam met het zedelijk begrip van den geest, en dit laatste in zijn uitsluitende tegenoverstelling aan 't stofbegrip, brengt zijn lezers niet alleen van zedelijk op kerkelijk gebied, en in een „godsdienslig stelsel” over; maar moet hen noodwendig ook in den waag brengen, dat de schrijver de leer van stoffelijk geweld en bajonnettendwang, alleen door het leerstellig geloof aan God en geest verwinbaar acht. In plaats van juist zijn hoorders en lezers, *gelijk uit al het voorgaande volgt*, zich een zedelijke kracht en eeuwige waarheid te leeren voorstellen en eigen maken, die van *alle* leerstellige begrippen, en „godsdienslige stelsels” onafhankelijk is; duwt hij ze hier één bepaald leerstellig begrip en beeld onder de oogen, waarvan hem dus — in hun oog — alle zedelijke waarheid en kracht afhankelijk schijnen moet. En toch kan — blijkens zijn eigen waarschuwing tegen het voorstaan en handhaven van een „godsdienslig stelsel” — niets verder van zijn bedoeling zijn. Waartoe dan dien leerstelligen naam daarin gesleept? geen enkele der vroeger aangehaalde, treffend juiste zinsneden, gaf er aanleiding toe. En ons ten slotte dus nog zulk een naam, een begrip en beeld, als noodzakelijk beginsel te willen opdringen, ware zeker niet minder lakenswaard, dan

't geen Brill zelf aan „Spanjes zonen” verwijt, dat zij namelijk voor „een beeld streden, dat slechts in het afgetrokken denken bestaat. Een kerkelijke leer”, zegt hij ook daar volkomen juist en treffend, „een staatkundig stelsel, zijn scheppingen van het menschelijke brein, en wie daarop eerbied en orde onder de menschen grondvesten wil, hij wil een schaduw leggen tot het fundament van een gebouw.” Is dan zijn „God” iets anders dan zulk een schepping, zulk een te kwader uur tot „fundament” opgedrongen „schaduw”? Hoor, hoe hij dit laatste betoog besluit, en moge dit voor ons — en zoo mogelijk voor hem — tot volledige opheffing van zijn gevaarlijk misverstand leiden: „de maatschappij wordt” zoo laat hij op 't gezegde volgen: „de maatschappij wordt, even als de geheele wereld, door niets gedragen, dan door den *levenden God* alleen.”

Neem hier dat inderdaad niet *levende* Godsbeeld weg; stel voor dien slechts leerstellig *levenden God*, het *leven* zelf in de plaats, en de zinsnede is volkomen juist, en sluit zich even geleidelijk als treffend bij al 't voorgaande aan. Geen „afgetrokken denken”, geen „kerkelijke leer”, geen bepaald „staatkundig stelsel” kan — als een ijdele schepping van 't menschelijke brein — der maatschappij ten grondslag strekken; alleen het *leven* zelf, het eeuwig krachtige, onuitputtelijke, even onbegonnen als on-eindige *leven* zelf, vermag dat. Laat de dooden hun dooden begraven! zoo moet het voor de rest heeten, slechts het *leven* heeft kracht en waarheid in. Wie

voor iets anders strijdt, doet als de Spanjaarts, en ijvert voor een schaduw en hersenschim. Nederland, in zijne geschiedenis dat toonbeeld des zelfstandigen levens, is bovenal geroepen, in kerk en staat beiden, dat eenig ware levensbeginsel voor te staan, wil het niet ontrouw worden aan zijn verleden. Wil gene, wil die kerk, zich dat *leven* onder haar bepaalden Godsvorm voorstellen; wil zij 't zich liever als een „levenden God”, dan in zijn eigen volle, oneindige kracht en werkelijkheid denken en ga slaan; men late er haar — binnen haar eigen wanden — de vrijheid toe, maar veroorlove noch haar aan iemand op te dringen, noch zoeke haar zelve door schijnbare instemming met hare meeningen, diets te maken, dat het aan dien vorm gebonden, zijn deugd en degelijkheid daarvan afhankelijk zou zijn. Niets ware minder waar; niets zou tot verderfelijker gevolgen in staat en kerk aanleiding geven, dan zulk eene afsluiting en beperking; gevolgen, even schrikwekkend en noodlottig, als die van Spanjes kleven aan zijn staats- en kerkbegrippen vóór drie eeuwen geweest zijn. Leven en ontwikkeling, ziedaar de eenig denkbare „grondslag” van alle maatschappelijke orde en beschaving; een ontwikkeling en leven, die ieder voorbijgaanden vorm in zijne geschiedwaarde erkent en opneemt, maar niet de dwaasheid heeft zich aan één enkelen te binden. Met dat onuitputtelijke leven meê te leven, er in te deelen, er zich één meê te voelen, ziedaar 's menschen trots en geluk; dat leven, naar de bescheiden mate

zijner persoonlijke krachten, te steunen en bevorderen, ziedaar zijn hoofddoel en heil. Voor de tijdelijke vormen daarentegen te ijveren, waaronder het zich in verschillende eeuwen en onder verschillende volken, heeft voorgedaan en vastgezet, zou zijn ongeluk en dat van anderen, zou een dwaasheid en dweepzucht zijn, bovenal den zelfstandig levenden Nederlander onwaardig ¹.

¹ „Een ieder die wil” (zegt Brill), „noodig ik nit, mij voor een dom mensch en een dweeper te verklaren, maar dergelijke stellingen te onderschrijven weiger ik.” Op de onze, wij zijn er van overtuigd, zal hij dat niet toepassen; bij al zijn leerstellige ingenomenheid met den Godnaam, is hij een te degelijk en doortastend denker, om aan een verschil te hechten, dat inderdaad niet anders dan een ijdele woordspeling zijn zou.

DE NIEUWE NEDERLANDSCHE WANSPELLING ¹.

(1865).

Schim van den grooten Siegenbeek! gij zijt gewroken. 't Is zestig jaar na uw lofwaardig streven, om de Nederlandsche spelling voor goed te regelen, aan twee uwer nastrevers gelukt, uw beginsellooze willekeur verre te overtreffen, met eene gewetenloosheid te werk te gaan, van welke zich een eenigzins zelfstandig taalvriend zeker geenerlei denkbeeld kan maken. En wat u daarbij tot versooning strekken kon, de mindere taalkennis en vergelijkende studie uwer dagen, kan voor hen — beproefde taalmeesters in hunne nasporingen — niet gelden. Hunne kennis moest hen berekend maken voor de taak, door hen op zich genomen; de beginselen zelfs, die zij daarbij aanvankelijk uitten, de wetten, die zij er bij volgen wilden, schenen allesins billijk en juist; — en toch, nu het op stuk van zaken komt, geven zij ons willekeur voor beginselen, de onbillijkste praktijk voor de schijnbaar

¹ *De grondbeginselen der Nederlandsche spelling. Regeling der spelling voor het Woordenboek der Nederlandsche Taal.* Leiden, D. Noothoven van Goor, 1865.

treffendste theorie. 't Is een bewijs te meer, dat voor alle degelijke wetenschap, in hare toepassing vooral op maatschappij en leven, niet minder karakter dan geleerdheid, zedelijke dan verstandelijke eigenschappen vereischt worden: Inderdaad behoorde er al de kleingeestigheid van een De Vriesjen, al de kleinmoedigheid van een Te Winkel toe, tot zulk een uitkomst te geraken, spellingswetten in 't leven te roepen, die — hopen wij 't — ook aan anderen dan ons spoedig dood geboren zullen blijken; die, in spijt van sommiger aanvankelijken bijval, nimmer algemeen aangenomen worden, en lang vóór de voltooying van 't Woordenboek, ten grave gedaald en vergeten zullen zijn. Mochten er ook al veel zich, uit loutere gemakzucht, en ter liefde eenter willekeurige eenparigheid, die daardoor niets aanlokkelijks heeft, tot aanneming verlokt vinden; anderen zich, uit blinde ingenomenheid met een der spellingleiders en kinderlijke erkentelijkheid voor bewezen diensten, tot onzinnige bewondering laten wegslepen¹, het gezond verstand en de deugdelijke „denkkracht der natie” (hoe durft men er zich op

¹ Zie *De nieuwe richting in de Taalkunde* door Mr. H. E. Moltzer, bl. 58, waar de „uitkomsten (dezer Taalkunde) niet onpraktisch” heeten, en voorts nog gezegd wordt: „gedreven door den hartstocht der werkelijkheid (!!) bouwt zij — de onlangs uitgekomen *Grondbeginselen der Spelling* getuigen hiervan almede — voor de wetenschap en het leven.” Wil spreker een raad van ons aannemen, hij wachte zich vooral, om zijn „beste vriend” in die zinledige gezwellenheid na te streven, die hem zoo eigenaardig kenmerkt.

beroeven?) zullen het overwicht behouden, en het broddelwerk der beide woordenboekschrijvers zijn verdiende loon laten wedervaren. „Indien eene verstandige spelling” zeggen dezen, zonder blikken of blozen, „gunstig getuigt van de denkkraft der natie, dan zal voorzeker die onzer moedertaal niet tegen ons volk getuigen.” Ik verwacht, dat dat „volk” hun vermete hoop beschamen zal; want zeker, zoo als zij daar ligt, getuigt die spelling allerongunstigst voor de redeneerkraft en de practische roeping der beide ontwerpers. Mocht ik mij daarin bedriegen, toont men zich inderdaad algemeen genegen, het dwangbuis van den Hr. Siegenbeek, met het tienmaal knellender der H.H. De Vries en Te Winkel te verwisselen, men zal het dan althans niet ongevaarschuid doen, en minstens ik verantwoord zijn door mijn openlijk verzet. Ik heb het volste recht, dat hier onbewimpeld te staven; ik heb toch, met de welwillendste bedoeling en den vriendschappelijksten aandrang, terstond na 't verschijnen van hun eerste „Ontwerp der Spelling (1863)”, en van mijne ingenomenheid blijk gegeven, met zooveel als er werkelijk door verbeterd werd, en mijne medewerking toegezegd voor het min belangrijke, waarin ik nog met hen van meening verschillen mocht, en hun mijne bedenkingen tevens niet onthouden voor het onaanneemlijke, dat er ook toen reeds in gevonden werd¹. Zij hadden „aan-merkingen” verzocht, ik

¹ Zie mijn schrijven, van Maart 1863, in den *Taalgids* V, bl. 89.

schreef hun *op*-merkingen te zenden, die ik aan hun beter oordeel onderwierp. In plaats van dat, schijnt hun oordeel zooveel te „slechter” geworden, hebben zij 't misprezene gehouden en verergerd, het inderdaad verbeterde weder teruggenomen, en beweren zij desnietteenstaande, dat hunne spelling „met bewustzijn, uit erkende en deugdelijke beginselen is afgeleid, en naar een vasten maatstaf geregeld; dat zij weet wat zij doet, en waarom zij zóó en niet anders handelt.” Zien wij wat daar, op allerlei punten, van aan is; wij vinden dan tegelijk gelegenheid, al het onpraktische der nieuwe spellingregels te leeren kennen.

Op „deugdelijke beginselen” had men, in 't eerste ontwerp, der miskende *y* haar aloude rechten teruggegeven; men had volkomen juist ingezien, dat men dwaas handelde, de taal die oorspronkelijk en van oudsher drierlei *i*-teeken rijk was, daar noodeloos één van te ontnemen. Men sloeg dus haar aanwending in woorden als *verfraayen*, *voltooyen*, enz. voor. Men „wist” daarbij natuurlijk, „wat men deed”, en waarom men „zóó en niet anders handelde”. Thans doet men daarentegen heel anders; thans laat men die in hare rechten herstelde *y* weder klakkeloos varen; en op welk „deugdelijk beginsel” wel? — Omdat het vorige „plan zooveel tegenstand gevonden” had, dat men „'t niet raadzaam achtte daarbij te blijven, en eene spelling aan te nemen, die algemeen mishaaft, doordien de eigenlijke waarde van het letterteeken *y* aan de meesten vreemd is geworden.” Maar, mijn waarde Heeren!

dan ware het immers aan u, taalwetgevers, geweest, die „eigenlijke waarde” aan allen weder te doen bevroeden; dan hadt gij niet aan dien onrechtmatigen eisch der „meerderheid” moeten toegeven. Wij hebben nu het gemakelijke verschijnsel kunnen beleven, dat een der leden dier meerderheid, de onverdroten verzamelaar onzer spreekwoorden, eerst de „vriendelijkheid” van ’t deftige De Vriesjen heeft moeten op de proef stellen, om, op „vier halfbladen” van zijn boek, de *y* — die hem „een tweede natuur” geworden was — door de *y* te vervangen, om hem vervolgens, bij die karakterlooze wijziging van zienswijs, in juichtonen te hooren uitbarsten over de „gelukkige verandering, in het spelingsysteem ontdekt”, en zijn uitbundige vreugde te hooren betuigen, „dat wij van die *y* verlost zijn, die hem” (het staat er letterlijk) „in ’t onderwijs zooveel moeite zou hebben gebaard.” Beide Heeren hebben zich dus den dank aller trage en luye schoolmeesters verworven; een zeer deugdelijk spellingsbeginsel voorwaar! Hoe dezen nu echter hun leerlingen bij het onoogelijke *voltooiing*, dat werkelijk niet uit te spreken is ¹, voor verwringing hunner spraakspieren zullen bewaren, blijve hun eigen hooge wijsheid overgelaten; ’t zal hun zeker niet minder inspanning kosten, dan zich de eenvoudige *y* eigen te maken. Een ander lid

¹ Niets minder trouwens dan ’t ook *voltoeien*, *bloeien* of welk ander derg. woord zijn; in die allen toch wordt een halfklinker vereischt, zonder welken ze onmogelijk uit te spreken zijn.

dier meerderheid, die daarvoor toch eigenlijk te hoog moest staan, Dr. De Jager, kwam vooral tegen het herstel van 't miskende letterteeken op, omdat het „op aanbeveling of voorgang van een enkel schrijver” geschiedde. Daargelaten, dat dit verwijt (?) volstrekt niet zoo uitsluitend waar is, had men toch niet naar de veelheid der stemmen, maar de gegrondheid van 't beginsel, de deugdelijkheid en waarheid der opmerking, te vragen; en dit hadden, bij hun eerste „ontwerp” de beide spellingmeesters gedaan. Zij hadden te recht begrepen, dat er niet de minste grond bestond, het Nederlandsche alfabet te verarmen, omdat Siegenbeek in der tijd een of ander letterteeken voor een indringeling verklaard had; eene aantijging, welker onwaarheid door Mr. Koenen sinds lang betoogd was. Zij hadden begrepen voorts, dat men voor den halfklinker tusschen twee klinkletters onmogelijk den vollen klinker *i* kon bezigen, dat men dan tot de *j* zijn toevlucht moest nemen; zij zagen echter nog bij tijds in, dat er geen reden bestond, waarom dan niet, in plaats dier *j*, den door *ij* verdrongen anderen halfklinker *y*, die van ouds die rol vervuld had, weder op te nemen. Het Nederlandsche alfabet kwam dan in al zijn rijkdom uit; het had voor zijn drierlei *i*, als klinker en halfklinker, ook drierlei teeken, door Siegenbeeks willekeur ten onrechte tot twee verminderd. Zij begrepen tevens nog, dat men wel den vroegeren rijkdom niet noodeloos bekrampen mocht, maar daarom nog niet de vroegere slordigheid behoefde

na te volgen¹; dat men dus, wat vroeger ongeregeld was, het 'onderscheiden gebruik der drie letterteekens, thans kon regelen, dat men ieder van deze haar eigen plaats en werkring aanwijzen kon: de *i* als volle klinker, de *j* als aanvangs-, de *y* als midden-halfklinker! En thans heeft men dat alles eensklaps weder vergeten; thans gaat men, op het onberedeneerd geschreeuw, de geheel ongegronde bezwaren door dezen en genen aangeheven en ingebracht, van zijn weldoordachte zienswijze af, laat niet alleen de *y*, maar ook zelfs de *j* — hier alleen anders bruikbaar — weder glippen, en zal ons dan nog, met de meeste driestheid, willen verzekeren, dat men „weet, wat men doet”; dat men alles „naar een vasten maatstaf geregeld”, en „met bewustzijn, uit erkende en deugdelijke beginselen (heeft) afgeleid”. Neen, waarlijk, men doet, men heeft dat niet. Dit blijkt niet uit de ongeluksgeschiedenis der *y* alleen, maar ook uit menig ander punt der nieuwe wanspelingswet. Onder het goede dat deze had; en ik reken daar, met alle erkentelijkheid — want ik wensch niet minder billijk dan streng recht te doen — vooral drierlei toe: de regeling der *e*- en *o*-spelling, die der zaamgestelde woorden, en 't herstel der *ck* in hare rechten; — onder het goede dan der nieuwe wet mag men hare *ck*-beginselen noemen; en toch maakt zij zich juist op dit punt aan eene

¹ 't Is namelijk een grief van Dr. De Jager, dat men om *breyen* te spellen, ook *brey* zou moeten schrijven, omdat men dat vroeger evenzoo wel eens deed; maar men schreef immers ook wel *nyet* en *jck*.

slordigheid schuldig, die te minder verschooning verdient, als men er, in spijt der dringende waarschuwingen van meer dan eene zij, met halstarrigheid bij volharden blijft; ik bedoel het onbruikbare *nogtans*. 't Woord is, als ieder deskundige weet, uit *noch* en *dan* zaamgesteld, of liever tot één geworden en zaamgegroeid; door die verbinding is de *d* van 't *dan* tot *t* verscherpt, en deze laatste dus alleen uit de *ch* van 't eerste lid der zamenstelling (het oude *noch*) te verklaren en met die *ch* behoudbaar. Desnietteenstaande weigert men hardnekkig *nochtans* te schrijven, omdat men 't op zich zelf staande *nog* thans met *g* schrijft; als of dit niet, in zijn verbandtenis met *dan*, een nieuwe rol had op zich genomen, die van zijn afzonderlijk optreden niet meer afhankelijk was. Nog belachelijker — ware 't niet zoo bedroevend tevens — dan deze onzinnigheid, is de potsierlijke wijs, waarop men in enkele bastertwoorden met de *f* en *ph* omspringt, en die vooral het onpraktische der nieuwe regels in 't krachtigste licht stelt. Met echte kamergeleerdheid van de stelling uitgaande, dat onze *f* niet volkomen de Grieksche φ noch Latijnsche *ph* teruggeeft; wat er niets toe doen zou, daar wij er ons volstrekt niet op toeleggen, die *ph* of φ in Latijnschen of Griekschen trant uit te spreken, maar beide — in de uitspraak — geheel tot *f* verhollandscht hebben; van die meening dus uitgaande stelde men voor, die *ph* zoo min mogelijk voor *f* te laten varen, en bleef dus behoorlijk zorg dragen, dat de wanspraak

aller mingeletterde Nederlanders *potograaf* niet verloren raakte. Want inderdaad is het volk zoo weinig op de hoogte dier spitsvondige onderscheiding onzer kamergeleerden, tusschen de Grieksche en onze uitspraak der *ph* en *f*, dat het bepaaldelijk weigert in de eerste iets anders dan een *p* te zien. Met de eenvoudige vervanging aller *ph*'s door *f*'s ware daar eensvooral een even heilzaam als billijk einde aan te maken. Natuurlijk echter, dat zulk een doen den Heeren te eenvoudig was; waarvoor zou dan hunne kamergeleerdheid dienen? — Zij komen daarom thans met een stelsel te berde, dat, hoeveel eer het hunner spitsvondigheid doe, den gezonden eenvoud van hun oordeel en practisch verstand jammerlijk op de kaak stelt. Zij slaan niet alleen voor, in enkele woorden, de *ph* als aanvangs- en de *f* als eindletter te nemen (*philosoof*, *photograaf*, enz., waardoor de volksmeening omtrent eerstgemelde nog te meer gestijfd wordt); maar maken zelfs een onderscheid tusschen *geographisch*, ja, *telegraphie*, en *telegrafisch*, door beide eerste met *ph* en 't laatste met *f* te schrijven!! Want, zeggen zij, „door een *telegrafisch* bericht verstaat men een bericht door den *telegraaf* overgeseind, niet door de geheele *telegraphie*.” Ik wenschte den schoolmeester wel te kennen, die dat onzen toekomstigen *telegraph*-neen, nu weder *telegraf-isten* aan 't verstand zal weten te brengen. Dergelijke wijsheid hadden zij waarlijk beter gedaan binnen de duffe wanden hunner studeerkamer te houden, dan ze in 't „leven”

aan den man te willen brengen. Heeft de „harts-tocht” ze hun ingegeven, dan zeker niet die „der werkelijkheid”, door den hooggeleerden Moltzer hun zoo welwillend toegekend. Wel niemand toch die beweren zal, dat hiermeê „voor de wetenschap” of „het leven” iets gewonnen is. Hun klakkelooze voorstelling (bl. 189), alsof men door *filosoof* te schrijven, ook *konstert* en *konsekwent* zou moeten spellen, is geheel ongegrond. Voor de *c* en *q* geldt wat boven over de *y* gezegd is, dat zij even min vreemde letters zijn, als een der andere. en men dus zonder eenig bezwaar *concert*, *consequent* en *inquiry* (zoo zou ik dit namelijk 't liefst gespeld zien) kan blijven schrijven. De *ph* daarentegen is een verkeerdelijk ingedrongen dubbel-letter, die — blijkens de wanspraak *potogr.* en de afkorting P. voor *Philippus* en derg. — in spijt aller kamergeleerdheid, der taal en 't volk steeds vreemd gebleven is.

Even onbillijk, als men bij die *ph* de stem en 't belang der „spraakmakende gemeent” voorbijziet, even ongepast en onjuist waagt men het, zich daar elders op te beroepen, ten einde een voorwendsel te vinden, om een *volmondig erkende* wanspelling te behouden: die van *ijzen* en *ijselijk* voor *eizen* en *eislijk* (bl. 56). Men maakt zich daarbij dan nog aan de onwaarheid schuldig, dat men „in die gewesten, waar de *ij* nog als *i* klinkt, *izen* en *iselik* zegt.” Wanneer de Heeren zich eens naar de aloude Zutfensche graafschap willen begeven, zullen zij zich, met eigen ooren, van het tegendeel overtuigen kunnen.

Een ander staaltjen van onpraktische spitsvondigheid is de onderscheiding, die zij tusschen *vonken* in eigenlijken en oneigenlijken zin willen maken, door 't laatste met een *f* te schrijven; een vrij wat onnoodiger en ondoelmatiger maatregel, dan de als juist erkende, maar desniettemin verworpen spelling van *oodmoed*, omdat „het publiek” daardoor in den waan zou komen, dat dit *ood* met dat van *kleinood* en *odevaar* iets te maken had. Alsof dat „publiek” zich òf daarvan rekenschap zou vragen, òf ook met het laatste woord elders, dan hier wellicht, in aanraking komen, en er dan zelfs onmiddellijk zijn *ooyevaar* in herkennen zou!

Als proeffen der wuftheid van beide spellingmeesters, niettegenstaande al hun ophef over „het langdurig onderzoeken, de veelzijdige bespreking, en telkens herhaalde beproeving” hunner schrijfwijze, mag ook de lichtvaardigheid gelden, waarmee zij omtrent *zamen* zijn te werk gegaan. Op gronden, (bl. 74 kortelijk herhaald) hadden zij daarin de *z* aanbevolen, en ik mij daar gaarne naar geschikt; gelijk ik, minder lichtzinnig dan zij, dat ook voortaan zal blijven doen; thans „nu zich op nieuw stemmen ten voordeele der *s* hebben doen hooren, aarzelen (*ze*) niet langer ¹ die schrijfwijze

¹ Dat „langer” klinkt inderdaad fraai, voor wie, op deugdelijken grond, niet „geaarzeld”, maar juist het tegendeel gedaan had; 't is buitendien genoeg bekend, dat het enkel een pleziertjen is, den Belgischen taalbroeders gegund.

aan te nemen", omdat er zich mede 't een en ander voor zeggen laat.

Doch verlengen wij hun zondenregister niet ¹; het aangevoerde is meer dan voldoende om ons te toonen, waartoe twee door-en-door wetenschappelijke lieden vervallen kunnen, wanneer zij, in plaats van met gezond verstand en karakter, met beginsellooze spitsvondigheid en onpraktische geleerdheid te rade gaan. Zij hadden — na de zestigjarige verwarring — der Nederlandsche taal eene spelling kunnen verschaffen, die, op de degelijkste studie gegrond, tevens aan alle eischen van den goeden smaak en 't gezonde oordeel voldeed; in plaats van dat, hebben zij — in spijt van enkele verbeteringen — een doodgeboren vrucht, een herrezen Siegenbeek ter wereld gebracht, van wien 't te hopen noch — gelukkig — te wachten is, dat hij zijn voorganger in duurzamen invloed zal overtreffen.

¹ Wij zouden anders met name nog over *je* en *jen* moeten spreken; maar verwijzen daaromtrent liever op al wat wij er vroeger in den *Taalgids* en elders over schreven.

EEN VEELBELOVENDE OUDE, EN VOOZE WELSPREKENDHEID ¹.

(1865.)

Omstreeks het midden van zomermaand komen er jaarlijks een tachtig vrolijke gasten, waaronder een kleine vijftig Leidenaars, zich „van heinde en verre” gelijk men hun diets maakt, maar inderdaad uit Leiden en de buurt, „vereenigen ², om door vruchtbare beraadslagingen, ” gelijk hun mede wordt voorgespiegeld, den vermeenden „bloei” eener geheel verouderde „maatschappij” te bevorderen; eigenlijk om, gelijk het meer naar waarheid luidt, zich „broederlijk” (soms, trouwens, ook vrij *onbroederlijk*) te vereenigen aan den gezelligen disch.” Vandaar dat de maatschappij dan ook sedert jaren, door hare gastronomen, voor die der Nederlandsche Letter-, die

¹ Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, over het jaar 1864.

² Op de laatste vergadering waren tegenwoordig 47 leden uit Leiden (waaronder 2 dominees van naburige dorpen), 18 uit Den Haag, 5 uit Amsterdam, 2 uit Rotterdam, 1 uit Haarlem, Schiedam en Utrecht. Van „verre” alleen de vijf letterkundige Heeren Sonstral, Kekhoff, v. d. Meuten, A. Hirschig, en Ds. Van Oosterzee.

der *Lekker*-kunde gedoopt is. Zeker is dit mede een der redenen geweest, waarom een harer bestuurders, Prof. J. de Wal, heeft begrepen, zijn medeleden, dezen winter, op geen gepaster wijs „aangenaam en nuttig” te kunnen bezighouden, dan door hun „over de rectorale maaltijden” te spreken. Wanneer men nagaat, dat, volgens het openhartige getuigenis van een vorig voorzitter, Prof. Fruin, de Leidsche leden voornamelijk worden gekozen, om „hoorders” bij de wintervergaderingen te hebben, en dat bij „beraadslagingen” vooral sprekers vereischt worden; dat zij daarenboven met de overige den ganschen voormiddag, voor 't grootste deel, reeds naar de broederlijke lekkernijen van den namiddag zitten te hunkeren; dan laat zich denken, wat er van die „vruchtbaarheid” aan is, die hun voorzitter, Prof. de Vries, hun op de mouw zoekt te spelden. Deze Hooggel. gaat ongelukkig maar al te zeer, aan dat in Nederland helaas! zoo bekende euvel van den „vergrootenden schrijftrant” mank, dat zich het best met den naam van „vooze welsprekendheid” laat brandmerken, en dat ik mij voorgenomen heb, hier, in zijn sprekend toonbeeld, waarschuwend in oogenschouw te nemen. Geen beter gelegenheid, haar in al haar ijdele grootspraak te leeren kennen, dan zijne hoogdravende toespraak bij zulk een jaarsvergadering der „veelbelovende” maatschappij, waarin zich, van het begin tot het end, niets dan onwaarheid, overdrijving en zelfbedrog vernemen laat. — „De Leidsche leden verheugen zich” (zoo gaat hij na het

aangevoerde voort), „u, die van elders komt zoo *talrijk* vergaderd te zien. Het bijeenzijn van *zoo-vele mannen uit alle oorden des lands*, die *allen* aan de uitbreiding der vaderlandsche wetenschap een werkzaam aandeel hebben genomen, verlevendigt bij ons de bewustheid, dat onze M. niet beperkt is binnen de enge grenzen der stad, waarin zij haren hoofdzetel heeft gevestigd.” De lezer die, in onze aantekening, tegenover deze brommende zinsnede, de zoo geheel verschillende werkelijkheid heeft leeren kennen, moet zich verbazen, hoe men, met stalen voorhoofd, dergelijke dingen durft zeggen, en *daaruit* de „herinnering” afleiden, dat de M. „haren werkkring moet uitstrekken over het gansche vaderland, dat zij het brandpunt behoort te wezen van alle krachten, die zich toewijden aan de handhaving van hetgeen ons Nederlanders, als een vrij volk bovenal ter harte gaat: onze taal, onze letteren, onze geschiedenis.” Zoo *moest* het zijn, ja, en zoo *kon* het zijn, begreep de maatschappij en haar bestuur wat gene, in onze eeuw, worden en wezen moest; maar zoo is het helaas! volstrekt *niet*, en al de pogingen, aangewend het daartoe te brengen, zijn juist op dat bestuur en haar grootsprekenden, woord-rijken maar waarheid-armen, hoofdman afgestuit. Op het welmeenende voorstel, in dat zelfde jaar, naar den eisch der wet schriftelijk ingediend, om de maatschappij tot zulk een „brandpunt” te maken, haar uit haar verouderd en kwijnend leven *got* een nieuw te doen herboren worden, en waar-

door zij inderdaad „haar werkkring over het gansche vaderland” had kunnen uitstrekken; werd door dat bestuur als præadvies uitgebracht, dat men ’t „niet raadzaam achtte dit voorstel aan te nemen, hetwelk *eene algeheele verandering in den aard en het wezen der M. ten gevolge zou hebben.*” Aanbiddelijke naïveteit! als of het niet juist om zulk een volledige „verandering” van „aard en wezen” te doen ware. Een voorstel tot radicale verbetering wordt verworpen, omdat het zulk een verbetering „ten gevolge hebben zou”! Maar de voorzitter vervolgt: „hoe meer zij aan die roeping *voldoet*, des te waardiger zal zij de eereplaats *blijven* bekleeden, die zij met recht verworven heeft.” Ongelukkig „voldoet” zij *in geenen deele* aan die „roeping”, en kan ook onmogelijk een eereplaats *blijven* bekleeden, die zij zich alleen in de zelfbegoocheling van haar hoofdman verwierf. Deze blijft echter voortsnorren: „Nog twee jaren slechts, en zij zal haren eersten eeuwkring *voltooid* hebben.” In ’t voorbijgaan gezegd, wanneer *het* woordenboek immer zoo verre *voltooid* mocht worden, zouden wij der *Redactie* deze zinsnede niet als proeve voor ’t gebruik van dat werkwoord durven aanbevelen: men *voleindt* een tijdkring, en *voltooit* een werk. Doch hooren wij verder: „achtbaar door haren ouderdom, en rijk aan de *edelste* herinneringen van *zooveel nut als zij voor het vaderland stichten* mocht, blaakt zij nog altijd van jeugdig vuur en gaat, met frissche levenskracht, eene *veelbelovende* toekomst tegemoet.” De maatschappij heeft zeker, vroeger

en later, enkele nuttige boeken uitgegeven, en wij zijn haar daar van harte dankbaar voor; maar of zij daarom, met zulk een snorkende zelfverheffing, van *zooveel* nut en zooveel moois en edels zwetsen mag, komt ons vrij twijfelachtig voor. Van haar „frissche levenskracht” dient zij andere bliken te geven, dan haar verklaarden onwil zich te verjongen en het weinige, dat zij sedert jaren volwrocht, in vergelijking vooral van 't geen zij, bij veranderde richting en werkzaamheid, zou vermogen. Hier wordt ons evenwel verzekerd, dat het „verstreken jaar op nieuw bewezen heeft, dat het in haren kring niet aan ijver ontbreekt; het was” (heet het) „*bijzonder rijk* aan vruchten van onzen gemeenschappelijken arbeid; het heeft krachtig getuigd, dat onze M. geene verzwakking van den ouderdom ondervindt, maar jong en lustig en werkzaam blijft, als in de bloeyendste dagen, die zij ooit beleefde. Was het toevallig, of heeft zij zelve begrepen, dat een jaar zoo overvloeyende van uitingen eener voorbeeldeloze vaderlandsche geestdrift,” enz. Er volgen hier namelijk een paar bladzijden opgewonden November-gegalms, die, wat er de spreker van de „*kernachtige taal des volks*” in mag roemen, ons in de zijne het tegendeel doen bespeuren. Liefst sparen wij ze daarom den lezer maar, om te gaan zien, welke hooggeroemde „daden” (het woord staat er letterlijk) tot al dien eigen lof recht geven, en — gelijk het wat bescheidener heet — den voorzitter „veroorloven, zonder schaamte verslag te leveren

van hetgeen in den afgelopen jaarkring verricht werd." De M. heeft „onafgebroken gearheid", dat wil zeggen „hare persen", die „twaalf maanden rusteloos hebben gezweet; niet minder (toch) dan 125 bladen druks zond zij in het licht." Hare „daden" blijken dus een macht van druk-bladen te zijn. De voornaamste vraag wordt dan, wat deze inhielden. Vooreerst, en daarop valt niets af te dingen, de drie laatste afleveringen van den *Spiegel Historiae*. Door deze uitgave, op welker roem zij trouwens „zeven jaren lang" heeft kunnen teren, heeft zich de M. inderdaad verdienstelijk gemaakt, en haar voorzitterjen niet minder door zijn *Inleiding*, die de kroon op dat werk zette. Verder gaven vier of vijf harer commissie-leden een *Repertorium van verspreide verhandelingen en bijdragen over de geschiedenis des vaderlands* uit. Mede geen onnut werk, maar dat dezelfde heeren even goed buiten de maatschappij tot stand hadden kunnen brengen, en dat in geen geval tot al die opgeschroefde zinsneden had moeten leiden, waarmee er hun hier sprekers „diepgevoelde dank" voor betuigd, en 't hun als „een nieuwe lauwer" toegerekend wordt. „Gij hebt getoond" zoo eindigt hij, „wat (onze commissiën) vermogen, indien hare leden met ernst *de handen ineen slaan*. De geest, door u *opgewekt*, blijve steeds beide commissiën bezielen." Zou men niet meenen, dat er van een of ander de menschheid verheerlijkend heldenstuk sprake waar, dat haar, voor een gansch tijdvak, met den edelsten geest bezielt, tot de edel-

aardigste daden had opgewekt? en dat alles voor een onnoozel paar afleveringen van een Register! Slaan wij, vóór wij de verdere drukbladen inzien, een blik in de vermeende werkzaamheid dier beide „steeds” zoo „bezielde” commissiën; de begoocheling — door al dezen ophef wellicht gebaad — zal zich dan nog deerlijker bedrogen vinden. Er zijn er twee: één voor taal en letteren, één voor geschiedenis. Hunne „verslagen zullen (ons) inlichten omtrent hetgeen in die engere kringen behandeld werd, (en wij) daaruit zien, dat *geene gelegenheid* verzuimd werd, om de *belangen* (der) maatschappij te *behartigen*.” Zoo zegt ons de opgewonden toespraak; wij slaan dus belangstellend die verslagen op, en vinden dan in dat der eerste de volgende proeven van „bezielde” werkzaamheid: „de vacature volgens de wet is in October vervuld; de commissie bestond dus uit (die en die) H.H. — *Tot het houden van vergaderingen is dit jaar geene aanleiding geweest*.” En de andere commissie? Zij „hield zich,” zegt haar verslag, „van hare eerste tot hare laatste bijeenkomst, voornamelijk bezig met de voortzetting en voltooying van het *Repertorium*. Behoeven wij u te zeggen, mijne heeren!” vraagt haar secretaris — Dr. Schotel — die den voorzitter der M., in opgewondenheid van toon en ingenomenheid met haar verrichtingen, waardig ter zij streeft, „dat deze arbeid bijna al den tijd vorderde, dien wij voor onze zamenkomsten hadden bestemd; en *toch* vonden wij nog oogenblikken tot het onderling bespreken van nieuwe plannen, tot

het mededeelen van merkwaardige byzonderheden, die ons in den loop onzer letterkundige studiën waren voorgekomen, tot het inzien van handschriften en zeldzame boekwerken, en tot het houden van wetenschappelijke gesprekken." Gelukkig wordt ons dat alles nader in bijzonderheden ontvouwd, wij zouden anders, bij zooveel ophef, licht in den waan kunnen geraken, dat er werkelijk door de commissie iets degelijks verricht was. Men „*vormde*” dan vooreerst „*het plan*” tot het vervaardigen eener lijst van schilderijen, aan de vaderlandsche historie ontleend. 2. Men besloot, in de mededeelingen op te nemen eene boekenlijst der bibliotheek van Bologna, in de boekerij der M. bewaard. 3. Dr. Jansen deelde byzonderheden mede nopens het huldtooneel bij Castricum en het daar gestichte monument. 4. Prof. De Wal deelde zijn aantekeningen meê omtrent Nederlanders, die te Heidelberg gestudeerd hebben, omtrent de Nederlandsche *epistolografie*, omtrent het geboortjaar van Prof. Boxhorn, en een brief van Van Wullen over 't sterfbed van Descartes; hij maakte buitendien zijn medeleden opmerkzaam op de afbeeldingen van Luther en Melanchthon, in 1559 op een antieken band afgedrukt. 5. Mr. Bodel N. onthaalde hen op voortbrengselen van vroegere en latere prentkunst, bracht hen in kennis met een inventaris van nagelaten HSS. en bracht nog eenige andere zeldzame HSS. en boeken ter tafel. — Uit dit alles” besluit dan de secretaris „*kunt gij opmaken*, dat de commissie ook dit jaar

wederom werkzaam is geweest." Wat onze lezers er uit zullen „opmaken", weten wij niet; maar mij komt het voor, dat deze hoofdcommissie uit het zoogenoemde „brandpunt van alle krachten, die zich toewijden", enz. enz. juist van geen heel schitterend noch 't vaderland verhelderend licht gestraald heeft.

Keeren wij tot de 125 drukbladen der M. terug; 't geen wij daarvan nog hebben in te zien, bepaalt zich tot een aflevering of twee van den Catalogo harer boekerij, en een „bundel levensberichten van afgestorvene leden (van) zoodanigen omvang, dat het noodig was, die in twee afzonderlijke gedeelten te verzenden." Die Catalogo heeft natuurlijk zijn nut voor wie van de boekerij gebruik wil maken, en behoort noodzakelijk bij deze. Die omvangrijke bundel levensberichten is een noodzakelijk kwaad der M., zoolang zij haar wet niet wijzigt; er zich als een lofwaardig en verdienstelijk werk op te beroemen, gaat echter niet aan. De leden, die werkelijk een levensschets, een uitvoerige levensbeschouwing verdienen, en wier leven en werkzaamheid werkelijk belangrijk was, zouden er zonder de M. wel een krijgen; voor de overige is het een onnoodige aanleiding tot pluimstrijkerij na den dood. Men heeft in dat opzicht meer dan genoeg, aan 't geen „de sierlijke toespraak" (gelijk het lid Delprat die dingen noemt) van den voorzitter, daarin oplevert.

Met heel wat meer voldoening dan ik — en waarschijnlijk ook mijne lezers — ziet die voorzitter op de

maatschappelijke „bezigheid” van ’t „afgelopen jaar” terug. Als ware er heel wat gebeurd, roept hij uit: „wij mogen niet blijven stilstaan bij hetgeen *volbracht* is; wij moeten *nieuwe* wegen opsporen, om voortdurend bezig te blijven.” Inderdaad zijn ook de oude — als wij bespeurden — wel wat platgetrapt. „Het bestuur” (zoo vervolgt hij met waardigheid) „heeft rijpelijk de vraag overwogen, op welke wijze wij het meeste nut kunnen stichten, in overeenstemming met de behoeften van den tegenwoordigen tijd.” (Zou men niet zeggen dat zoo’n deftige aanloop heel wat belofde?) „Wij zijn te rade geworden de bakens te verzetten, nu het tij verloopen is.” (Zou ’t manneken zich werkelijk bekeerd hebben, denkt de lezer, en ons ten slotte nog verrassen willen met eene herboorte der afgeleefde matrone? Maar reeds de volgende zinsneden helpen hem uit den waan.) Een „voorstel van den hoogl. De Wal, waaraan de maandelijksche vergadering haar zegel hechtte, wees ons het pad aan, dat wij behoorden in te slaan.” (Men hoort het, altoos hetzelfde vooze pathos, dat zich ook in ’t vervolg steeds gelijk blijft.) „Aan de jaarlijksche handelingen zal eene *belangrijke* uitbreiding gegeven worden door de toevoeging eener reeks van mededeelingen, bestaande uit verspreide bijdragen tot de kennis onzer taal, letteren, en geschiedenis.” Dit jaar zelf is daarmee een aanvang gemaakt; maar — tot ons leedwezen voor den *nieuwen weg* en de *verzette bakens* — in algemeene belangrijkheid laat de on-

derneming veel te wenschen over. Zij strekt in geenerlei opzicht, om ons een hoogen dunk te geven van de lichtstralen, door het geroemde „brandpunt van alle krachten”, enz., in zijn „veelbelovende toekomst”, over het vaderland te verspreiden. Verloochent onze oude vriendin in 't vervolg haar verleden niet betér (en hoe zou zij dat, bij de jammerlijke zelfverblindings en zelfvergoding, die wij in haar vertegenwoordigers leerden kennen?); dan mogen wij haar verlopen tij gerust als duurzaam beschouwen, en behoeven ons niet door den schijn te laten doeken, als had zij werkelijk haar bakens verzet. In spijt harer hoogdravende ontboezemingen, is daar niets van aan. Wie zich de moeite wil geven, haar eerste „reeks van mededeelingen” in te zien, zal zich daar klaar van overtuigen kunnen. Ondersteld echter, dat deze even zoo belangrijk waren, als zij het thans niet zijn, wat zou dat voor een gewenschte werking der maatschappij zelve nog beteekenen? Wat zou dat tot den invloed bijdragen, door haar, ware zij wat zij wezen en worden moest, op land en volk te erlangen? Doch vallen wij der oude best voor 't oogenblik niet langer lastig, en wenschen wij haar voorloopig een aangenamen honderdsten jaardag.

BUSKEN HUËT EN ZIJNE TEGENSTANDERS; NEDERLANDSCHE HOF- EN KONINGS-GEDACHTEN; MIJNE HERINNERINGEN AAN DEN GIDS *).

Het lezende Nederland heeft, in den aanvang van 't jaar, een nieuw blijk gegeven van zijn deerniswaarde bekrompenheid, en daarbij zelfs, zoo mogelijk, een vroeger van soortgelijken aard nog overtroffen. Een jaar of tien geleden schoot het, met al de heftigheid van zijn domme verontwaardiging, tegen den geestigen teekenaar van Van Lenneps *Vaderlandsche Geschiedprentjens* uit; in January laatstleden heeft het, niet minder heftig, den geestigen kout veroordeeld, in den *Gids* dier maand, op „een avond aan 't hof” gevoerd. De Nederlandsche Dagbladders van alle richtingen trok, met zeldzame éénstemmigheid, tegen den armen schrijver te velde, en zag, in die hoogst onschuldige almanak-praatjens niet minder dan *lèse-majesté*, *lèse-femme*, en de hemel weet wat fraayigheden meer! — Even als vroeger voor Van Lenneps prentjens, veroorloofde ik mij ook thans voor Huët weêr, verzet

*) *Aan C. Busken Huët, naar aanleiding van zijn opstel „een avond aan 't hof.”* 's Gravenhage, W. P. van Stockum, 1865. — *Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint*, door C. Busken Huët, Haarlem, L. E. von München, 1865.

aan te teekenen tegen die beklagenswaarde zienswijs, en vond althans één Nederlandsch dagblad — de *Middelburgsche Courant* — onbevooroordeeld genoeg, mijn weërspraak een plaatsjen te gunnen. Ik meende mij inderdaad — in tegenstelling dier verontwaardiging — voor Neêrlands koningin juist geen vereerder hulde te kunnen voorstellen. dan die, haar zelve als toonbeeld en beschermster van den goeden smaak en de ware poëzy te laten optreden, en haar hofkring, in hare tegenwoordigheid, een jaarboekjen te laten ontleden en veroordeelen, dat het, in spijt zijner onbeduidendheid, gewaagd had, zich met haar naam te sieren. Ik behoefde daarmee natuurlijk nog niet een of ander nitdrukking voor mijne rekening te nemen, aan Huëts pen ontvallen, en van welke men het schromelijkste misbruik gemaakt had, door ze als een staaltjen van 't geheel te geven. Maar wat beteekende dit en een paar andere smetjens, in een losweg geschreven opstel, bij al den ongedwongen geest, de waarheid en juistheid, die er in al 't overige doorstraalde. Hoe kon bijv. — om op maar één punt te wijzen — de koningin zich treffender en warer uiten, dan in die enkele uitdrukking over de Novembersteenlegging, waarin zij de inderdaad zoo hartelijke toespraak van haar gemaal, verre boven al de gezwollen perioden van den gewijden feestredenaar verhief. En hare hoffuffers? — 't ware inderdaad voor deze te wenschen, dat zij zich zoo smaakvol en geestig wisten te onderhouden, als het — een enkel misplaatst woord daar-

gelaten — de schrijver haar liet doen. Men mocht echter, gelijk het heette, het huiselijke leven zoo niet in 't publiek brengen, dat van 't hof zoo min als van een of ander burgerman. Wat zou — vraagde men — Huët zelf wel zeggen, wanneer men hem, zijn vrouw en zijn vrienden zoo koutende invoerde? — De aanmerking was volkomen juist, maar hier volstrekt niet van toepassing. Er was toch door Huët, in zijn avond aan 't hof, geen enkel hof- of huis-geheim verraden. De geheele voorstelling was kennelijk verdicht met onverdichte namen, en had — in dit geval — slechts dan onbetamelijk en verwerpelijk mogen heeten, wanneer er de koutende personen in plaats van geestig, onderhoudend en smaakvol, langdradig, wansmakelijk en zouteloos waren opgetreden. Dan had er wellicht van *lèse-majesté* kunnen sprake zijn; maar thans? — Een koninklijke vrouw, die algemeen voor fijn beschaafd en geletterd doorgaat, als een toonbeeld van goeden smaak te schilderen, en haar zich in dien geest te laten uiten; wat kon daar kwetsends in liggen, en waarom zou dat niet veroorloofd zijn? *) Integendeel, verdient zij dien naam inderdaad, dan kon het haar niet anders dan vleyen en strelen. Evenzeer als het voor Huët, of ieder ander Nederlandsch burger, niets onaangenaams zou

*) De *Punch* laat de Engelsche koningin wel bij heel andere gelegenheden nog optreden, zonder dat er zich iemand ooit aan geërgerd heeft.

kunnen hebben, in een of ander verdichte voorstelling, in dien geest en zin geidealiseerd op te treden, als zij 't in werkelijke leven gewoon zijn te doen *). Van dat denkbeeld was hij, bij zijn schrijven, kennelijk uitgegaan, en 't strekte daarom hun, die hem aanvielen, weinig tot eer, zich daarin zoo jammerlijk te misgrijpen.

Ik kom hier op dezen miagreep terug, naar aanleiding van een tweetal stukjens, over die zaak in 't licht verschenen; het eene van een zoogenoemd „vriend” van Huët, hem briefsgewijze over zijn „opstel” geschreven; het andere van hem zelf, en mede bij wijze van brief, aan mevrouw Bosboom-Toussaint gericht. Dat de ongenoemde „vriend” inderdaad op dezen naam geen recht heeft, blijkt uit de handelwijze, bij deze gelegenheid door hem in acht genomen. Deze zoo gezegde „vriend” toch, blakend van belangstelling voor Huët's talent en streven, zegt reeds lang minder behagen te hebben geschept in de onbarmhartige wijze waarop hij — als de kat met de muis — met verschillende Nederlandsche schrijvers en dichters is omgesprongen. Hij geeft hem wel toe, dat „onze letteren aan middelmatigheid sukkelen”; maar meent, dat hij dat minder scherp had moeten te kennen geven, dat „de beoordeelende pers geen pijnbank wezen mag”, enz. Wat er waars in deze opmerkingen liggen mag, zou

*) Ik weet zelfs niet, dat zich iemand over de minder geidealiseerde schets heeft verontwaardigd, in denzelfden *Gids*, in een vroeger jaargang, van een *Spectator*-avond gegeven.

het aan hem, op zijn feilen-toonend vriendenstandpunt, geweest zijn, Huët, reeds maanden geleden, in een werkelijken brief te schrijven, niet in een openbaren, en dat daarbij eerst thans — nu, om geheel andere reden, zich ieder op hem wierp. Wij hebben hier intusschen met den graad van hartelijkheid zijner vriendschap voor Huët, en zijn meerder of minder ingenomenheid met diens *kritiek*, minder te maken, dan met de wijze, waarop hij zich over het thans aanhangige vraagpunt uitlaat, en die in 't geheel den toets niet doorstaan kan. Er walmt ons, in dit opzicht, uit zijn schrijven, een zoo bedorven hoflucht tegen, dat het er voor minder geacclimatizeerde longen inderdaad niet bij uit te houden is. Vreesden wij niet misverstaan te worden, wij zouden zeggen: zijn boekjen — stinkt naar 't hof. Men versta ons daarom wel. Wij bedoelen, dat er al dat onnatuurlijke en kunstmatige, dat onware bestaan in gehuldigd wordt, dat het vroegere hofleven van zelf met zich bracht. Voor zoo ver dit ook nog in het tegenwoordig aanwezig mocht zijn, moet het daaruit allengs gebannen en verwijderd worden, om het meer met den geest van waarheid, ongesmukte maar daarom niets minder poëtische waarheid, in overeenstemming te brengen, die het kennelijk doel en streven van het heden en de toekomst is. De „aristocratie”, „onze hooge standen”, „de groote luf”, ziedaar de *exclusieve* dampkring, waarin deze „vriend” ademt, en buiten welken hij geen levenslucht erkent. De handeling van

Huët kan er niet toe strekken de „aristocratie” voor onze letteren te winnen, „onze hooge standen” met haar te verzoenen; hij zal gevaar loopen, door zijn onhebbelijk tafereel, bij „de groote lui” den naam van een Jacobijn te krijgen. Maar mijn hemel! in welk een eeuw leven we toch? hooren we te Versailles thuis, en een markies van vóór '89 spreken? — of kan men in onzen tijd, in ons Nederland nog thans een dergelijke taal voeren? — Wat deert het den Nederlandschen letteren, of zij al of niet in den smaak der „hooge standen” vallen? Beteekenen zij iets, zoo veel te erger dan voor die „standen”, nemen zij er geene kennis van. En wat raakt het Huët, met welken verouderden partijnaam, hem al of niet die vermeende „groote lui” van zijn „vriend”, die niet hier, maar in 't lang vergeten Versailles thuis hoort, begroeten? Wat behoeft hij zich in 't geheel om „kringen” te bekommeren, voor welke, naar de uitdrukking van zijn „vriend”, zijn „Hollandsch niet gefatsoeneerd, een bijna onoverkomelijke klip” is? Heeft hij zijn avond aan 't hof voor dat onhollandsche „hof” geschreven? Of voor zijn Hollandsche landgenooten, en er tevens een rechtmatige hulde in willen brengen aan een vorstin, die zich beijverd heeft, bij hare verplaatsing, de taal van haar nieuwe vaderland, grondig te verstaan en gemakkelijk te hanteeren? In haar moederland schijnt Huët tevens beter dan zijn „vriend” thuis, daar hij kennelijk aan Uhlands in Wurtemberg zoo geliefde *Metzelsuppen-lied* dacht, toen hij „à pro-

pos van „almanakken-*remplissage*”, daarop zinspeelde; 't geen hem hier als „geweldig stuitend” wordt voorgehouden, en niet minder hinderlijk dan de „soezenmand”, waarmede de „freule van Zuylen” heet rond te gaan. Alles „*low life*”, even als de „knip voor den neus” dien de „freule van Heeckeren” der „Hollandsche litteratuur niet gunt”. De „vriend” wou „om geen honderd pond klontjens” dien knip, die soezenmand, en die worst op zijn „geweten” hebben, en hij „zou sidderen op de gedachte, dat de koningin het stuk inzag.” Wil men weten waarom? — En dit is inderdaad wel het dolste, wat hij ons te lezen geeft, en het meest in dien oud-franschen hofzin, die noch in dit land, noch in deze eeuw thuis hoort: omdat hij het „scabreux” en „très-lourd” vindt, de koningin aan hare jaren en haar zilveren bruiloft te herinneren; hare „on-noodige uitweiding” daarover acht hij „ten hoogste ongepast.” — Wij laten daar, in hoeverre juist deze koninklijke echt zich tot de hartelijke viering van een zilveren bruiloftsfeest leende; maar daaromtrent bekommert zich de „vriend” blijkbaar niet; hem is het om de „jaren” te doen en den leeftijd, dien men, vijf en twintig jaar na zijn groene bruiloft, op zijn minst bereikt hebben moet. Een koningin daarvan te spreken! alsof die maar altoos twintig jaar kon blijven, en alsof er in een ouderen leeftijd schande stak! — Welk een onware, een ongave levens-beschouwing, welk een jammerlijke zienswijs! — vrij wat meer „révoltant” inderdaad, dan iets van

't geen Huët geschreven heeft. Een vorstin, die met eere in leeftijd klimt, behoeft zich dat inderdaad evenmin te schamen, als ieder burger vrouw van haar land, en heeft zij anders geen reden om voor een herinnering aan haar trouwdag te vreezen, dan kan zij zich in haar zilveren en gouden bruiloftsfeest met hetzelfde recht verblijden, als ieder ander. Deze herrezen Fransche hofjonker echter, deze markies van Versailles, die zich een eeuw overleefd heeft, vindt dat „*scabreus*” en „*très-lourd*”, en siddert „op de gedachte.” Laten wij hem sidderen, en hooren wij wat Huët-zelf ons, of liever zijn nieuwbakken heilige, mevr. Bosboom-Toussaint te zeggen vindt, die hem de „onverdiende belangstelling” heeft bewezen, naar zijn welstand te vernemen, en aan wie hij al „het belang” dank weet, dat zijn schrijven „aan haren naam” ontleenen zal. Wij komen daarmee van zelf van het Nederlandsche hof op den Nederlandschen koning; want hij behandelt er voornamelijk twee punten, beide slechts zijdelings met den avond aan 't hof in verband: het staken zijner voorgenomen lezingen te Rotterdam en van zijn medewerking in den *Gids*. Wat het eerste betreft, komen wij er rond voor uit, dat wij hem meer dan de Rotterdammers in 't ongelijk achten. Zijn beroep op 't geen in Parijs, ten behoeve der minder beschaafde volksklasse, door ettelijke Letterkundigen ondernomen werd, gaat niet door. Zonder te willen beweren, dat al zijne hoorders en hoorderessen Molière op hun duimpjen kenden,

mag men toch gerustelijk veronderstellen, dat zelfs de minst ontwikkelde onder zijn gehoor, beter op de hoogte van diens werken was, dan de ongeletterde Parijzenaars voor wie genen optraden, en die hij eer met het Zandvoortsche gezin en de Haarlemse fabriekskinderen vergelijken moet, aan welke hij, met zoo gelukkigen uitslag, de romans van Van Lennep plag uit te leenen en voor te lezen. Zijne veronderstelling mag dus zoo juist zijn als ze wil, dat men door de voordracht van letterkundige meesterstukken het best den smaak vormt; zij faalde hier in zooverre in de toepassing, als het door hem voorgedragene zijn hoorders over 't algemeen reeds genoegzaam bekend was, en zij dus — in dit geval — meer aan zijne opmerkingen dienaangaande, dan aan zijn voordracht van 't overvloedig bekend geachte hadden. Dat men daarbij in zijne bedoeling heeft misgetast, en, in de ergernis van 't oogenblik, aan achteloosheid geweten heeft, wat een in zijne oogen welberaden opzet was, is natuurlijk een misverstand, maar laat zich min of meer verklaren.

Minder verklaarbaar — voor wie ten minste geen onpractische school- en kamer-geleerdheid huldigt — minder verklaarbaar is de handeling der staatswetenschappelijke redactie-leden van den *Gids*, die, als ware letterknechts, zich aan den ijdel klank van een woord gehecht hebben, en daaraan hun beter oordeel ten offer gebracht. De aanleiding is bekend. In 't zelfde nummer van dat maandschrift, waarin de Avond aan 't Hof met den naam des

schrijvers voor kwam, was nog een tweede onge- teekend stuk van zijne hand opgenomen, waarin hij, met niet minder geest dan in 't andere, ettelijke ondeugende waarheden over 't parlementaire leven in Nederland en den geest van 't Nederland- sche bewind ten beste gaf, en met name ook zijne meening over 't begrip van volkssoevereiniteit uitte. In een vrijen staat, een staatswettelijk land, als de onzen, moest omtrent den juisten zin van dat woord, onder onze meest ontwikkelde landgenooten, geen verschil kunnen heerschen. Geen onbevooroordeeld mensch van gezond verstand en kennis moest er iets anders onder verstaan, dan de oppermachtige regeling, door 't volk — in zijn geheel genomen, en zoowel de hoogst- als de laagst-geplaatste burger of ingezetenen daar onder begrepen — van 's lands algemeene belangen. Voor die regeling, en om haar klem en vastheid te geven, stelt dat volk zich wet- ten, waaraan het zich even vrijwillig als welbera- den onderwerpt, waarin het zijne soevereiniteit, als 't ware, neêrlegt, en in welke het de onderscheiden staatsmachten, ambten en betrekkingen, en hunne wederzijdsche rechten en plichten, afbakent en be- paalt. Daarenboven stelt het er ook de voorwaarden in vast, waaronder, en schrijft het er den weg in voor, waarlangs in die wetten wijzigingen en veran- deringen kunnen aangebracht worden. Onder den — met allen eerbied, ijdel — naam van *koning*, is in die wetten een rijkbezoldigd, erfelijk hoofdamtenaar aangewezen, in wiens onwrikbare éénheid, zich het

uitvoerend bewind zamenvat, en van wien, onder den verouderden naam van soeverein, alle handelingen en besluiten van en in den staat uitgaan. Daar nu, in vroeger dagen en andere landen, die namen van koning en soeverein, heel iets anders te kennen gaven, dan zij 't in onzen, gelijk in ieder ander constitutioneelen staat van later dagteekening, doen, zijn er overal hun tijd overlevende, in 't verleden ademende lieden te vinden, die, met de schromelijkste verwarring van denkbeelden, onder 't constitutioneele koningsmom een oppermachtig heerscher van vroeger dagen zoeken. Maar het stond Huëts hooggeleerden Leidschen mede-redacteuren gansch niet fraai, tegenover hem den schijn aan te nemen, als ware dat hunne meening ook, en als moest zijne onverholen betuiging van 't tegendeel voor de gevaarlijkste ketterij gelden. Hij had daarom inderdaad groot gelijk, zich aan hunne aanmatigende en bekrompen eischen niet te onderwerpen, en liever zijn redacteurschap vaarwel te zeggen, dan hun kinderachtig spel met den koningsnaam en hun constitutioneele onoprechtheid voor goede munt aan te nemen. Zijne eigene voorstelling daarentegen is even juist, als in een treffende vergelijking gelukkig uitgedrukt: „wanneer ik” zegt hij, „een eerst bezoek breng aan het Paleis van Volksvlijt te Amsterdam, kan ik in den waan verkeerem, dat al die slanke zuilenrijen gehouwen zijn uit steen, en in den geest kan ik de negentiende eeuw geluk wenschen, dat het geheim der gothische tempel-

bouwers door haar teruggevonden is. Doch naderbijkomend bespeur ik, dat die zachtgrijze tint niet behoort tot het wezen der zuilen zelve, maar afkomstig is uit een Amsterdamsch magazijn van chemicaliën; met andere woorden, want ik wensch het derde van vergelijking naauwkeurig in 't oog te zien houden, dat de geheele wondervolle constructie uit democratisch ijzer bestaat, in een *waas van middeneeuwsche herinneringen* gehuld." Treffender kan men waarlijk het nieuwerwetsche, staatswettelijke koningschap niet schetsen: een middeneeuwsche tint over geheel moderne bestanddeelen gelegd, en die de Leidsche hooggeleerden, in plaats van het zinsbedrog in de hand te werken, best deden hun lezers en leerlingen, in al haar oppervlakkigen schijn glans, te leeren kennen. Inderdaad kan er voor de vorsten en volken van 't heden niets nutter noch aanbevelenswaardiger zijn, dan zich hoe langer zoo meer van die waarheid te doordringen, zich voor dat zinsbedrog te hoeden, en zich met den waren staat van zaken, door dat ijdele mom heen, gemeenzaam te maken. Dan zal van zelf allengs al het kunstmatige, met dien schijn thans nog verbonden, en waartoe deze voortdurend nog de krachtigste aanleiding geeft — wij zagen er in de verouderde hofbegrippen van Huëts „vriend” weêr een voorbeeld van — wegslijten, en alleen waarheid, reine, maar des te verhevener en treffender waarheid ook in al onze maatschappelijke inrichtingen en toestanden, gelijk in geheel ons nieuwere staatsleven stralen.

Men verbeelde zich daarbij vooral niet, dat zulk een beschouwing van het koningschap, dit in zijn wezenlijke waarde verkleinen, de eervolle roeping, door de diensten van den voorzaat, voor den koninklijken nazaat verworven — om, in onvervreemdbaar, erfelijk recht, aan de spits van 's lands bewind te staan — in belangrijkheid verminderen zou. Wie van geen doodsch en ijdel poppenspel, wie slechts van levensvolle en levenwekkende waarheid weten wil — en deze is het eenige, dat tegen alle verjaring bestand is — zal al dien ijdel en rommel, dien vergulden omhaal versmaden, en slechts op innerlijke, maar des te deugdelijker grootheid zien. Een raadpensionaris van het zelfstandige Holland met slechts één bediende was oneindig grooter en verhevener, dan het de later opgedrongen, afhankelijke Fransche koning, met een ganschen stoet van blinkende leëglouers en hooggeboren lakeyen, immer wezen kon.

Even als Huët verdient ook zijn mede-redacteur Potgieter lof, dat hij zich door die staatswettelijke lichtgeraaktheid en Leidsche betweterij niet heeft laten verbijsteren. Wij zijn het daarin vrij wat meer met Huët eens, dan met zijne voorstelling der werkzaamheid van den *Gids*, en den bijkans onvoorwaardelijken lof, dat tijdschrift en den heer Potgieter, als zijn hoofdvertegenwoordiger sedert zoo vele jaren, toegezwaaid. Tot mijn leedwezen moet ik heel wat anders getuigen, en ik vind juist hier de beste aanleiding, dat, als eene bijdrage tevens tot de geschiedenis onzer nieuwere letter-

kundige kritiek, met ronde woorden, bij een onbenevelen terugblik, te doen. Bij alle achting, die ik gaarne erken en voor het talent en 't karakter van den Heer Potgieter en voor het streven van den *Gids* in 't algemeen te hebben, zijn mijne bevindingen omtrent beiden — uit een tijd grootendeels, waarin Huët nog in geenerlei betrekking met hen stond — geheel verschillend van zijne voorstellingen. Ik moet, tegenover hem, ten stelligste ontkennen, dat de *Gids* en zijn hoofdredacteur Potgieter steeds zulke onbevooroordeelde, voor de ruimste beschouwingen vatbare organen waren, als ze ons uit de schets van Huët moeten schijnen. Integendeel, nagenoeg van den aanvang mijner vroegere medewerking in dat maandschrift af, kan ik zelf voor de beste toets strekken, binnen welke grenzen zich de betrekkelijke ruimte van inzichten van den heer Potgieter en zijn tijdschrift — want dat was en bleef het — bepaalde. 't Is nu juist twee en twintig jaren geleden, in den voorzomer van 1843, dat ik mijne eerste sporen op letterkundig gebied, door de uitvoerige weêrlegging van De Greuves geschrift tegen Strauss, en de uiteenzetting van dezès beginselen en verhouding tot de vroegere Godgeleerdheid, verdiende. Er waren reeds twee of drie volgnommers daarvan verschenen, toen Potgieters mede-oprichter, de eenige van 't redactiepersoneel mij bekend en op wiens uitnoodiging ik mij aan 't werk had gezet, het land verliet, en Potgieter alleen meester bleef van het terrein. Ik hou

dat steeds` nog voor een groote schade; in onbevooroordeelden omvang van blik, in wijsgeerige ontwikkeling, was Bakhuizen van den Brink Potgieter toen althans ver vooruit; had hij op den duur zijn zorg aan beider troetelkind kunnen blijven wijden, dan ware dit vrij wat zekerder geweest, op den duur aan Huëts vleyende schets te beantwoorden, dan nu het geval zou worden. Van den Brink was dan ook nauw nog de grenzen over, of ik ontving — bij de proef van 't laatste vervolg mijner beoordeeling — de beleefde uitnoodiging van de redactie, dit aan 't slot of met mijn — toen nog geheel onbekenden — naam te onderschrijven, of er eene aantekening der redactie aan te zien toevoegen, waarin zij zich van alle verantwoording voor mijne kettersche stellingen, ontsloeg. Daar ik niet de minste reden had mijn naam te verzwijgen, verkoos ik het eerste; maar had tevens gelegenheid gehad, de wijsgeerige diepte te peilen, den Gids onder den nog ver van *modernen* Potgieter, en den nog niet *modernen* Potgieter in den Gids, eigen. Een jaar daarna schreef ik een tweede stukjen — over Meybooms uitgave van Frans Hemsterhuis — dat onder dezelfde voorwaarde eene plaats vond, en daarop — twee of drie jaar later — eene beoordeeling van Da Costa's *Paulus*, waaraan de redactie, bij wijze van tegengif, eene uiterst behoudende beschouwing van 't zelfde boek, toevoegde, door den predikant Von Baumhauer, die sedert ook al meer gemodernizeerd is, opgesteld. Heel innig was de

verhouding dus al aanstonds niet. Ze beloofde — maar te vergeefs — iets beter te worden, toen de te vroeg gestorven De Clercq lid der redactie werd. Deze kon echter tegen den overwegenden invloed zijner medeleden — Potgieter en Veth vooral — niet op, en zoo moest ik — tot schande voor den *Gids* — ondervinden, dat de Doopschgezinde herder en leeraar, die, in die dagen, den Kunst- en Letterbode beheerde, Dr. Sybrandi te Haarlem, heel wat onbekrompener en vrijer dacht, dan de zoo hooggeroemde en aanmatigende *Gids*. Een stukjen over Plato's *Fædo*, naar aanleiding van Dr. Burgers vertaling, en waarin tevens over Plato's onsterfelijheidsbegrip gehandeld werd, werd (naar De Clercqs mededeeling, op aandrang vooral van Veth) in den *Gids* niet aangenomen, maar vond onmiddelijk de meest gastvrije ontvangst bij den Haarlemschen predikant, en gaf tevens de eerste aanleiding tot mijn latere voortdurende medewerking aan zijn onbevooroordeeld weekblad. Voor den *Gids* stelde ik desniettemin, op dringende uitnoodiging van De Clercq, mijn herinnering aan mijn uitstapjen, in den zomer van 1846, naar Baden en Wurtemberg, te boek, dat — waarlijk niet door de onbekrompen denkwijs der redactie — tot een volslagen vredebreuk zou leiden. Hare leden, en met name Potgieter, deelden toen nog zoo weinig in de modern-godgeleerde begrippen, die zij later aankleefden, dat zij een dood-onschuldige zinspeling op de Tubinger ketterijen, die er in voorkwam, schroomden, en mij verzochten

die te schrappen. Zulken kleingeestigheid — die zij een in hun gemodernizeerden toestand later zelf zouden belachen — verdroot mij, en ik schreef dus terug, dat men 't stukjen dan maar niet plaatsens moest. Zij deden dat echter wel, maar zonder er mij een nadere proef van te zenden, zoodat het nu als ware kakografie in 't licht trad; zij meldden mij tevens, dat ik voortaan niet meer als medewerker beschouwd zou worden. Daar ik toch weinig heil in die betrekking vond, en den onbevooroordeelden en onaanmatigenden Sybrandi verre boven deze zelfbewonderende *Gidsi viam nescientes* de voorkeur gaf, nam ik die mededeeling voor kennisgeving aan, en zond voortaan den Letterbode wat ik van tijd tot tijd opstelde. Natuurlijk, dat ik het bij den *Gids* des te meer verkorf. Het zou daar echter nog niet bij blijven. De *Gids* — „o vlek, niet af te wasschen!” — de *Gids*, Neêrlands letterkundig hoofd-orgaan, en vol van zijn eigen waardigheid in dit opzicht, beging de onvergeeflijke fout, De Genestets eerste gedichten te — *miskennen*. In 1852 plaatste er een van Potgieters kweekelingen zelf die hiervoren (bl. 18) reeds vermelde veroordeeling van het keurige bundeltjen, die mijne ondubbelzinnige weêrspraak ten gevolge had. Naarmate deze zelf alom meer onverdeelden weêrklank vond — wat bij de algemeene ingenomenheid met De Genestets frissche Muze maar al te natuurlijk was — maakte ik mij tevens des te onaangener voor den hoogstverbolgen *Gids*, en moest ik dat, in 't volgende jaar, in eene even be-

ginsel- als naam-looze mishandeling mijner Nederlandsche bewerking van Quinets Marnix ontgelden, eene mishandeling, bij welke mij niet ééne werkelijke misstelling of tekortkoming werd aangewezen¹, maar daarentegen zoo schromelijk tegen alle wetten van bezadigde en billijke kritiek gezondigd, dat een, in zake Quinet, Marnix, en mij zelf zoo weinig vooringenomen man, als de bestuurder der *Dietsche Warande*, Alberdingk Thijm, zich geroepen vond, er niet alleen persoonlijk den heer Potgieter over aan te spreken, maar er zich daarenboven in die *Warande*, geheel ongevergd, o. a. aldus over uit te laten: „schrijver dezes is geen onvoorwaardelijk voorstander van den anoniemen Byencorf-schijver Marnix, geen onvoorwaardelijk voorstander van den gniepigsten vertegenwoordiger van het Pantheïsme onzer dagen, Edgar Quinet, geen voorstander zelfs van de wijsbegeerte en geschiedbeschouwing van Dr. v. Vl., maar bijna nog grooter vijand dan van de hier aangeduide richtingen, verklaart hij zich van de even laatdunkende als kwalijk verborgen oppervlakkigheid, die de anonieme pen des recensents in het beste en beroemdste onzer tijdschriften bestuurd heeft. Wel hoe! we zouden het moeten beleven, dat voortaan in den *Gids* gansche halfvellen compresen druks gevuld werden met de meest onbekookte aanmerkingen op boeken, wier historische

¹ Ik zelf heb later gelegenheid gevonden dat te doen, in eene aankondiging van Janssens *Hervorming te Brugge* in den Letterbode.

inhoud en literaire form gelijkelijk recht hadden op eene degelijke kritiek! Zal de Gids (dan) empiëteeren op het gebied der kleine passies, alle-daagsche flaauwheden, ongemotiveerde vonnissen, en holle autoriteitstermen! Wij hopen het waarlijk niet. En toch — het (hier) gedrukte recensietjen vloeit over van zinledigen klap en dwaze abuizen van allerlei aard;" enz. — Ik denk dan ook niet, dat Huët beweren zal, dat, hoe „aggressief” de Gids hier was, hij ditmaal althans „met de beste bedoelingen” handelde, gelijk hij (bl. 33 van zijn brief) zoo onvoorwaardelijk stelt. Een jaar of vier later, grèep er plotseling eene verandering in de verhouding der Gids-redactie tot mij plaats. Zij, en met name de heer Potgieter, was onderwijl, zoowel met betrekking tot De Genestet en zijne waardeering, als in haar godgeleerd-wijsgeerige begrippen, vrij wat vooruitgeschreden, en had ook nieuwe leden, o. a. den jongen Van Limburg Brouwer, van gelijken geest, in haar midden opgenomen. Dit schijnt haar op het denkbeeld gebracht te hebben, al het vroegere maar als voorbijgegaan te beschouwen; althans ik werd in 't na-jaar van 1859 eensklaps met de toezending van Jonckbloets nieuwe uitgave der Beatrijs en Karel en Ele-gast vereerd, van de uitnoodiging begeleid daarover voor den *Gids* iets op te stellen. Ik had kunnen vragen, wat mij zoo klakkeloos die hooge onderscheiding verschaft, en hoe zich dit tegenover die vroegere versmading van mijn arbeid verklaren liet; ik had het boek ook hooghartig kunnen terugzenden,

zonder in eenige verklaring te treden; ik deed echter noch het een noch het ander, maar zette mij met de meeste liefde aan den arbeid, en zond het gevraagde opstel in, dat dan ook in 't eerste nummer van 1860 eene plaats vond. De vrede scheen dus volkomen hersteld, ik ontving geregeld maandelijks mijn exemplaar weêr, en zond vervolgens nog eene kleinigheid over de Nederlandsche plaatsnamen — waaraan zich onze koningsgeleerden zoo vergrepen hebben *) — die evenzeer werd opgenomen. Minder welkome ontvangst vond mijne beschouwing der briefwisseling van Alexander von Humboldt, met welke strekking de redactie verklaarde 't niet eens te zijn, en die nu vervolgens in den *Spectator* geplaatst werd. Een maand of wat later zond ik nogmaals een vrij uitvoerige beschouwing over Edmond Scherers verzamelde kleine stukjens, maar zag mij die, een week of wat daarna, tot mijn verbazing, terugzenden, met de aanminnige verklaring, dat men, „toch vreezende het t' avond of morgen eens te kwaad met mij te zullen krijgen, beter vond maar te voren alle betrekking af te breken.” Men moet dus wel een kwaad geweten hebben gehad. Ik nam ook deze verklaring weder eenvoudig voor kennisgeving aan, lei het teruggezonden stuk in mijn lessenaar, waar het nog ligt, en rekende dat het daarmee uit was. Daar men echter niet alleen in den

*) Zie laatstelijk vooral de uitvoerige terechtwijzing van Leendertz in den *Navorscher*.

oop van dat jaar, maar ook in 't volgende nog voortging, mij, als ware ik medewerker, een exemplaar van den *Gids* te zenden, en daar enkele andere leden der redactie, met dat nieuwe jaar, waren afgetreden, drie of vier anderen — daaronder Busken Huët en Engelbrecht — er waren bijgekomen, meende ik, dat die verandering van personeel eene verandering ook in de zienswijs der redactie had teweeggebracht. Om mij daarvan te vergewissen schreef ik Huët zelf, met de vraag wat er van zijn mocht; maar kreeg, door een misverstand zijnerzijds, niet van hem, maar van de redactie tot antwoord, dat men altijd nog een jaar lang een exemplaar bleef zenden, doch mijne medewerking inderdaad een einde had genomen. Datzelfde einde nemen dus ook hier mijne herinneringen aan den *Gids*, en mijne korte opmerkingen naar aanleiding der brieven van Huëts „vriend” en hem zelf.

ARBEIDERS-VEREENIGINGEN ¹.

Ik heb mij, vóór een jaar of twee, beklaagd ², dat, met weinig of geen uitzondering, onze staathuishoudkundigen tot dus ver verzuimden zich met het belangrijk Engelsch-Duitsche nijverheids-verschijnsel der arbeiders-vereenigingen in te laten. Sedert is daar eenige — hoewel slechts geringe — verandering in gekomen, en hebben laatstelijk twee hunner, Mr. W. R. Boer en Prof. Tellegen, van hunne belangstelling in de zaak doen blijken. Terwijl de laatste zijn opstel meer uitsluitend aan de Engelsche vereenigingen wijdt, neemt de eerste, die Schultze-Delitzsch' *katechismus* heeft omgewerkt, ook de Duitsche in oogenschouw. Beiden zijn het met betrekking tot onze arbeiders daarover eens, dat van die arbeiders zelf de hoofdwerving moet uitgaan, zal de zaak ook hier vruchten dragen. Tot dus ver is dat te vergeefs beproefd. Noch te Rotterdam, noch te Amsterdam hebben de winkel-

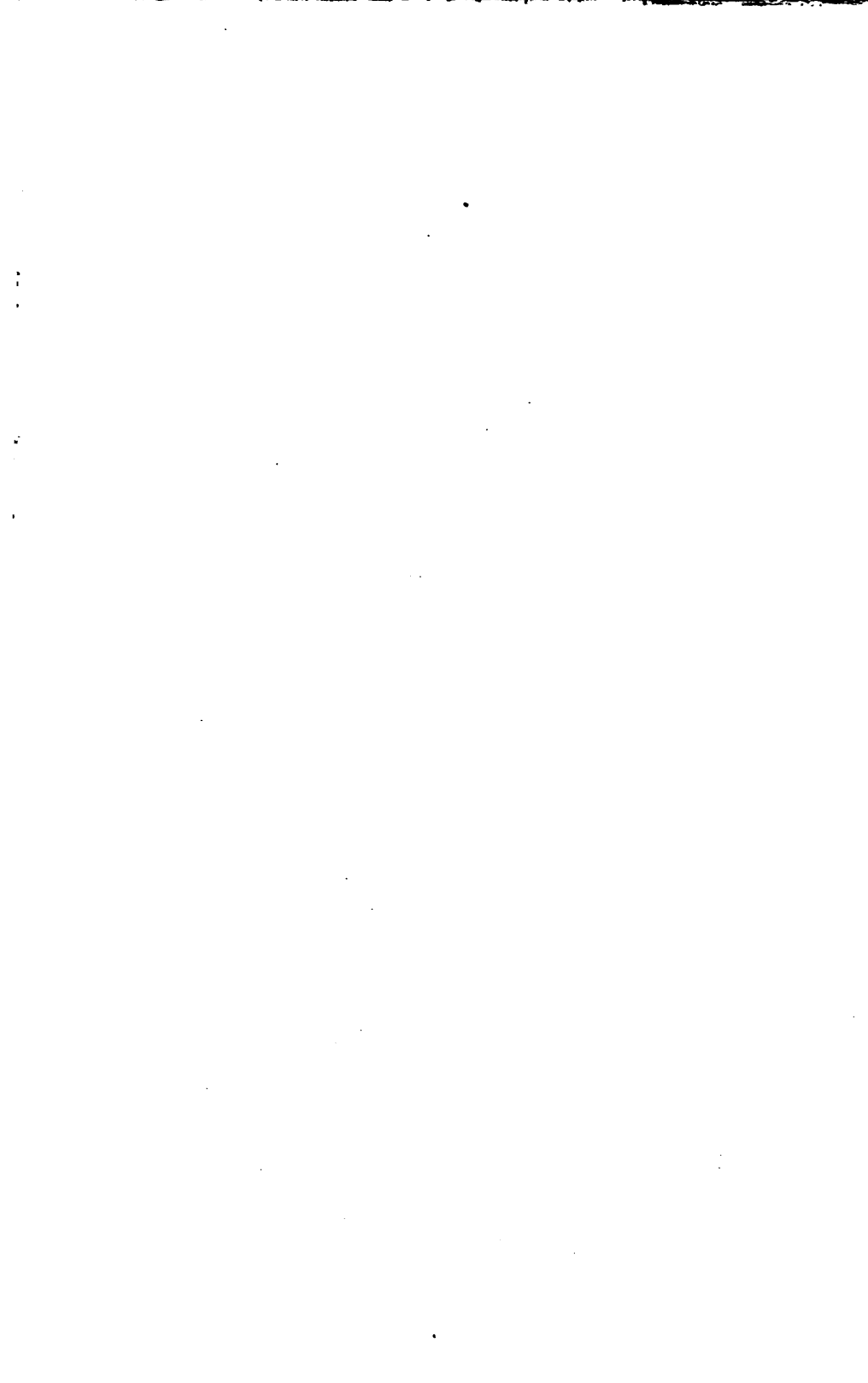
¹ Mr. W. R. Boer, *Inrichtingen, waardoor de toestand der nijvere klasse, in waarheid kan verbeterd worden*, in zijn *Handboek voor volkshuishoudkunde*, Amsterdam 1865, bl. 193 en vv., Mr. B. D. H. Tellegen, *Engelsche arbeiders-vereenigingen*, in den *Gids* voor Juny 1865.

² Over arbeiders-vereenigingen en vennootschappen van handwerkslui; eene staathuishoudkundige Nutslezing, enz. Deventer, Brouwer, 1863, bl. 13.

vennootschappen voortgang kunnen hebben, die in Zwolle is zelfs niet tot stand kunnen komen; elders weten wij niet dat er nog werk van gemaakt is. Deels zit daarvoor de schuld in de mindere ontwikkeling en veërkracht der arbeidende klasse zelve, deels ook in het minder gunstig oordeel — geheel ten onrechte — door enkele invloedrijke meer ge-goeden over de zaak geveld. Zoo had ik o. a. het genoegen, vóór eenige maanden, eene bijeenkomst van een vijf- of zestal der bestgezinde en meest ondernemende leden der Rotterdamsche vereeniging bij te wonen, en moest daar, tot mijn leedwezen, vernemen, hoe een der rijkste fabrikanten bij zijne werklieden de zaak zooveel mogelijk tegen te werken en te onderdrukken zocht; en gelijk hij dachten en denken er helaas! meerderen, de Hemel weet om welke nietswaardige gronden en vooroordeelen. Zij kwamen er trouwens tevens onbewimpeld voor uit, dat ook in hun eigen personeel, onder hunne medeleden en arbeidsgenooten, de reden van den minderen voorspoed hunner onderneming schuilde; dat met name gebrek aan zelfbeheersching, zedelijke traagheid en vadsige onwil zoo van dezen als hunner vrouwen het welslagen tegenhield en verhinderde. Er bleek mij anders onder hun zestal bovenal één te zijn, die in belangelooze liefde voor de onderneming, en belangstellenden ijver, haar, met opoffering van eigen tijd en gemak, tot stand te brengen, naast dien Engelschen wolsorteerder mocht geplaatst worden, door Prof. Tellegen (bl. 438) zoo

te recht geroemd, en die „daags zijn gewonen arbeid verrichtende, des nachts, ten koste zijner gezondheid, voor de maatschappij werkzaam was.” Ook deze Rotterdammer, den geheelen dag door met eigen handenarbeid bezig, wijdde zijn late avond- en nacht-uren aan het beheer der vennootschap. Hoewel zijne pogingen, haar in stand te houden, door gebrek aan medewerking faalden, mogen wij toch hopen, dat er zoo daar als elders, allengs meerderen nog hem gelijk zullen gevonden worden, die met kracht de zaak aangrijpen en door hun voorbeeld anderen tot weldadige samenwerking noopen. De stelling, door Prof. Tellegen (bl. 438) geuit: „het is geen zelfzucht, maar publieke geest, zucht om het algemeen belang te bevorderen, die hier werken,” is niet zoo onvoorwaardelijk als zij hier door hem gesteld wordt; ware zij slechts zoo uitsluitend algemeen en zonder terugslag op alle persoonlijk belang geldig, dan zou er wellicht aan geenerlei verwezenlijking te denken vallen. In deze stelling is echter niet in rekening gebracht, dat met het hier bedoelde „algemeen belang” het bijzondere ten nauwste samenhangt, er geheel in opgesloten ligt, en dat er dus niet slechts een belangeloos streven voor algemeen belang en heil, maar wel degelijk ook de — vrij wat algemener — zucht voor eigen stoffelijken en zedelijken welstand gevorderd wordt; dat slechts het noodige inzicht in het verband tusschen die beiden wordt vereischt. Dat dit nog weinig onder onze min-

dere klassen — is 't zelfs bij de meer gegoeden wel beter? — het geval is, erkennen wij gaarne, maar wanhopen niet hen daarin allengs te zien vooruitgaan. In afwachting daarvan en tot bevordering van dien vooruitgang geven wij, bij den minderen voorspoed onzer winkelvennootschappen, den belangstellenden in bedenking, om, in aansluiting bij de hulpbanken, de instelling der Duitse voorschotsbanken onder ons voor te bereiden, op dergelijke wijs als dit, naar aanleiding mijner Nutslezing, sedert een anderhalf jaar te Deventer, met het beste gevolg, beproefd wordt. Men heeft daar die hulpbank in een soort van vennootschap hervormd, waarvan ieder als lid en deelhebber beschouwd wordt, die niet verzuimd maandelijks minstens een kwartjen in te brengen, en dit tot een som van zestig gulden toe voortzet. Heeft deze behandeling der zaak eens algemeen ingang gevonden, en zijn de vennoten door hun kennisneming en genot van de baten, die hun vereeniging afwerpt, geheel op de hoogte der zaak gekomen, dan bestaat het voornemen, het thans nog onder bestuurders der vroegere hulpbank staande beheer der zaak aan hen zelf over te laten, en zal daardoor van zelf en ongemerkt een voorschotsvereeniging in Schultzes trant tot stand gekomen zijn. Statuten en verslagen der Deventer instelling (van 1864 en 1865) zijn, op beleefde aanvraag, bij hare directeuren zeker nog wel verkrijgbaar.

I N H O U D.

	Bladz.
Mijne herinneringen aan De Genestet	1
De Vrijmetselarij en hare toekomst	33
Vergelijkende Godenleer; Simson als Zonnegod	73
God—Leven	100
De nieuwe Nederlandsche wanspelling	109
Eene veelbelovende oude, en vooze welsprekendheid.	121
Busken Huët en zijne tegenstanders; Nederlandsche Hof- en Konings-gedachten; mijne herinneringen aan den Gids	132
Arbeiders-Vereenigen.	153

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAALENDE TIJDEN.

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doods-
betrachting.) SPINOZA.

II.

ZUTFEN,
W. J. THIEME & Cie.
1866.

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAAALDE TIJDEN,

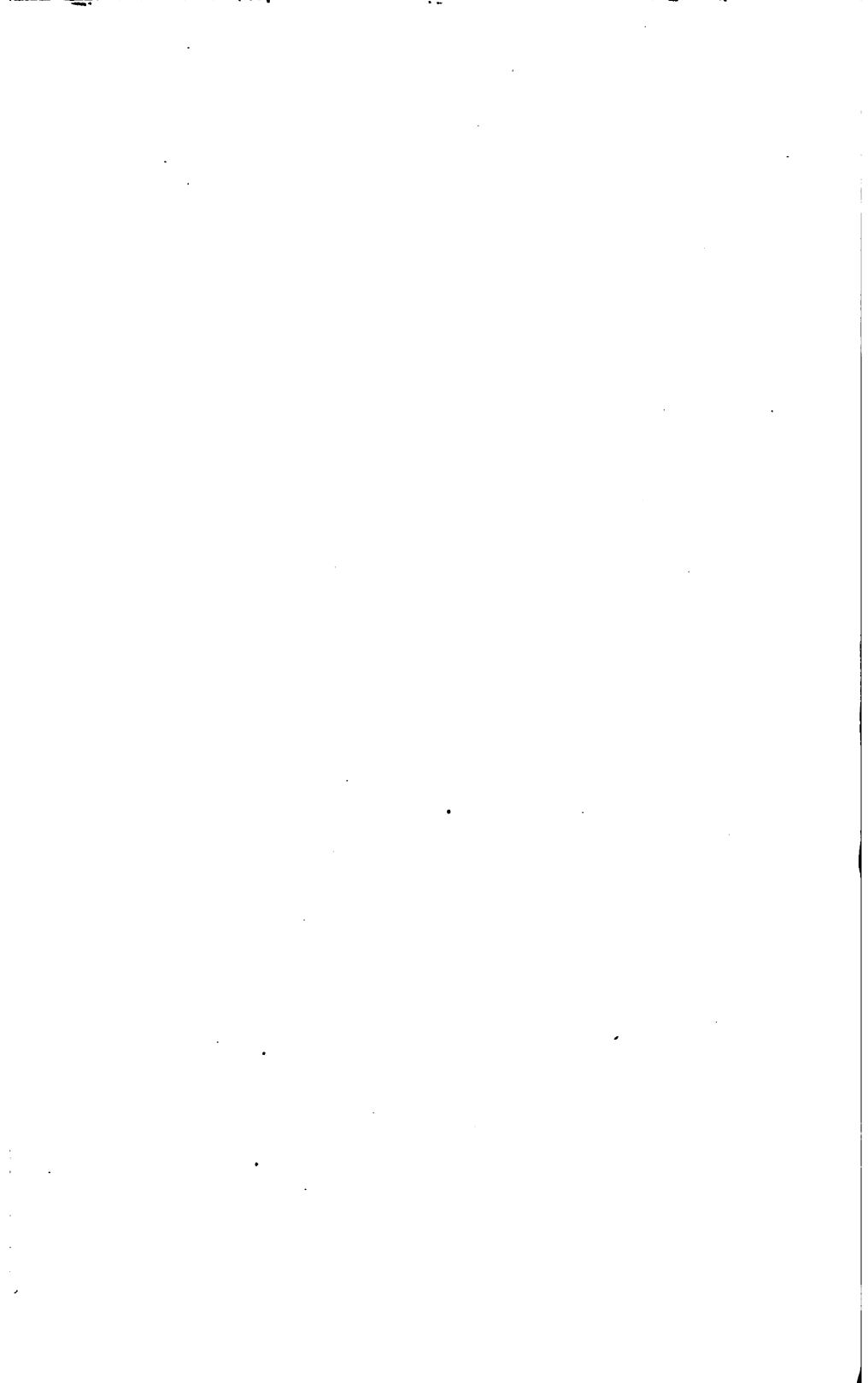
DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doedsbetrachting.)
SPINOZA.

II.

ZUTFEN.
W. J. THIEME EN C^{IE}.
1865.

Who so ever hesitates to utter that which he thinks the highest truth, lest it should be too much in advance of the time, may reassure himself by looking at his acts from an impersonal point of view. Let him duly realize the fact, that opinion is the agency through which character adapts external arrangements to itself — that his opinion rightly forms part of this agency — is a unit of force, constituting, with other such units, the general power which works out social changes; and he will perceive that he may properly give full utterance to his innermost conviction, *leaving it to produce what effect it may*. It is not for nothing that he has in him these sympathies with some principles and repugnance to others. He, with all his capacities and aspirations and beliefs, is not an accident but a product of the time. He must remember that while he is a descendant of the past, he is a parent of the future; and that his thoughts are children, born to him, which he may not carelessly let die. Not as adventitious will the wise man regard the faith that is in him. The highest truth he sees, he will fearlessly utter; knowing that, let what may come of it, *he is thus playing his right part in the world*; — knowing that if he can effect the change he aims at — well; if not — well also, though not so well.

HERBERT SPENCER.

(*First principles*, 1863; p. 123).

INHOUD.

	BLADZ.
Mijne herinneringen aan Bakhuizen van den Brink . . .	15
Het Nederlandsche Woordenboek, enz. op het 8e Taalcongres.	19.
Taalkundig wangevoel en betweterij.	41.
Nederlands Opstand uit een katholiek maar eerlijk oogpunt.	57.
Beginsellooze staatkunde en hare gevolgen.	89.
Alexander von Humbolts briefwisseling met Berghaus . .	114.
Een kloek besluit (Pierson).	140.
Een bede om zelfbehoud (Rauwenhoff).	148.
Misplaatste moderne preëklust (Opzoomer).	153.
Joh. Kinker misduid	167.

(Door later gebleken plaatsgebrek kon de bladz. 10 aant. ² vermelde bijdrage hier niet opgenomen worden, en blijft tot later bespaard.)

MIJNE HERINNERINGEN

AAAN

BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.

Een schitterend licht is voor ons ondergegaan. Op 55jarigen leeftijd is, een week of wat geleden, Dr. Bakhuizen van den Brink ten grave gedaald. Wie had dat, nauw veertien dagen, vroeger gegist, toen hij, vol levenslust, nog te Utrecht met ons aanzat aan den genootschappelijken disch, of, in 't verpoozingsuurtjen, in den tuin gulhartig zat te schertsen, met tal van vrolijke hoorders om zich, door zijn geestigen kout aan zijne lippen geboeid? Wat toen geen onzer echter vermoedde, is gebeurd, en de man in 't graf gezonken, die meer dan dertig jaren lang, op 't gebied van Neêrlands letteren en geschiedstudie een zoo belangrijke rol vervulde. Bijna even zoo veel jaren is 't geleden, sedert ik, zoo niet met zijn persoon, althans met zijn naam kennis maakte, als dien van den schrijver enkeler stukken in de *Muzen* — de voorloopsters van den *Gids* — die hij, met Potgieter en Heye, in 't jaar 1834 uitgaf. Ik was nog geen student, en omstreeks 16

jaar oud, toen mij achtervolgens de zes afleveringen van hun Tijdschrift in handen kwamen, en door de nieuwhed van haar vorm bij de aantrekkelijkheid van haar inhoud boeiden. Potgieters *Noorden*, Drost's *Pestilentie van Katwijk* verschenen daar in hun eerste fragmenten; aan de laatste dankte ik er zelfs mijn eerste kennismaking met den wakkeren Paschier de Fijne. Bij den indruk harer boeyende voorstelling, was zij niet zonder invloed zeker op mijn blijvende belangstelling in haar held, tot ik hem, bijna 20 jaren later, zelf naar leven en streven te schetsen zocht. Met de zwarte-tijdsverzen van Beets hielden voorts de Muzen tevens een beoordeeling van zijn *Jose* in, van dezelfde hand, naar men zei, die er een uitvoerige studie over Frans Hemsterhuis geleverd had, de hand van een gewezen Amsterdamsch en Leidsch student, thans nog ongepromoveerd naar Amsterdam teruggekeerd, en daar in 't ouderlijke huis gevestigd, Bakhuizen van den Brink. Even onwillekeurig als door Drost op Paschier, werd ik door hem op Frans Hemsterhuis gebracht, wiens naam toen buitendien, door de Socratisten te Utrecht, hoe langer zoo meer aan de orde van den dag kwam. Was er natuurlijk vrij wat in Van den Brinks studie over hem, voor mijn jonge hersenen lang niet bevattelijk noch verteerbaar, in mijn studententijd, en bij de kennismaking met Hemsterhuis' schriften zelf, kreeg ik het stuk nogmaals in handen, en wist er zoo allengs het mijne uit te halen. In de eerste helft van dien tijd viel

de uitgave van den *Gids*, nadat de *Muzen*, uit gebrek aan de noodige belangstelling, haar verschijning gestaakt hadden. Hoewel ook daar steeds nameloos optredend, was de schrijver van „Vondel met Roskam en Rommelpot” en van zoo menige letterkundige, godgeleerde of wijsgeerige beoordeeling, zijn Leid-schen lezers evenmin onbekend als die uit de *Muzen*, en als dezelfde met dezen welkom. Even als daar met dien van Hemsterhuis, dankte ik hem hier een eerste kennismaking met den naam van Schleiermacher, in die dagen — ik heb daar elders voorlang een en ander over geboekt¹ — in Leiden een geheel onbekende grootheid, gelijk er zijn snoodelijk verketterde werken een gesloten boek waren. Onder mijne godgeleerde tijdgenooten was ik steeds de eenige, die mij zoowel met hem nader inliet, als, in 1838 en volgende jaren, de *Hallische Jahrbücher* las, en daaruit de nadere kennis der godgeleerde en wijsgeerige beweging op Duitschen bodem putte, door welke die uit de tweede hand verketterde Schleiermacher zelf zoo spoedig reeds een verouderd standpunt innemen zou. In Leiden kende hem noch de *Jahrbücher* niemand ter godgeleerde wereld, en overschreden haar meest drieste burgers de nog zoo beperkte grenzen niet, in die dagen door een Ullmann en Hase getrokken. Meer dan hunne oppervlakkige Groningsche halfheid, trok mij daarom ook steeds de gesloten en doordachte afronding van

¹ Zie desbelust *De Leer der hervormde kerk en hare toekomst*; Schiedam, Roelants, 1849.

het rechtzinnig kerkstelsel aan, en plag ik er steeds mijn vrijzinnige kennissen — een De la Saussaye bijv., die toen tot de meest opgewonden Ullmannianen behoorde — door mijn onvoorwaardelijke trouwhartige aanprijzing der oud-Luthersche en Calvinische kerkleer te verbijsteren. Eindelijk achter 't geheim mijner voorkeur geraakt, verzaakten zij zelf daarom echter hun halfheid niet, noch leerden meer met Heidelberg of Dordt dan Groningen op te hebben. Nog veel minder volgden zij mijn voorbeeld, een Lessing, Schleiermacher, Strauss en Feuerbach te lezen, omtrent welken zij zich steeds volkomen vergenoegden met hetgeen hun uit de tweede of derde hand werd meêgedeeld. Ik werd inmiddels candidaat, deed mijn beide studentenpreeken, en zette mijn letterkundige en wijsgeerige studiën, op eigen hand, onverdroten voort. In dien tijd kwam de mare naar Leiden, dat de ongenoemde hoofdman van den *Gids*, de godgeleerde *doctorandus* Bakhuizen van den Brink zich, na zes jaren tijds, uit Amsterdam weêr naar Leiden zou begeven, om daar, de godgeleerdheid vaarwel zeggende, zijn halverwegen afgebroken letterkundige studiën voort te zetten en met een doctoraat te bekronen. Die mare werd weldra door de uitkomst bevestigd, en, eerst af en toe, daarop meer aanhoudend, kwam de gevierde „ongenoemde” naar Leiden, om zijn doctoraal examen te doen en zijn proefschrift te bewerken. Ik herinner mij niet meer, waar en hoe ik het eerst persoonlijk met hem in aanraking kwam;

daar hij zelfs in de jongere studentenwereld veel verkeerde, was daar overvloedig gelegenheid toe. Eens met hem in kennis geraakt, bleef ik dat, èn door zijn eigen belangstelling in al, wat de onbekrompen wetenschappelijke ontwikkeling ook van het aankomende jongere geslacht en de voortschrijdende beweging op 't gebied van godsdienst en wijsbegeerte betrof, èn door de mijne in zijn geestvol en leerrijk verkeer. In July 1842, kort na mijn eigen kerkelijk en doctoraal examen, promoveerde hij, maar kwam ook in 't najaar nog telkens naar Leiden, en daar, bij een avondbezoek op mijn kamer — ik herinner mij het oogenblik nog ten volle, want het gold een belangrijk punt in mijn wetenschappelijken levensloop — met de uitnoodiging te berde, een of ander stuk voor den *Gids* op te stellen. Zij was mij te meer welkom, als ik juist niet lang te voren, uit mijn leesgezelschap, De Greuves wanhopige proeve tot wederlegging van Strauss had ontvangen, en niets liever verlangde, dan — naar aanleiding van dat geschrift — mijn godgeleerde studiën met de onverbloemde blootlegging te besluiten van de ontkenkende uitkomsten, waartoe zij van lieverleê geleid hadden. Een uitvoerige beoordeeling van De Greuves boekdeel bood er de geschiktste gelegenheid toe aan, en geen welkomer plaats viel er zeker daarvoor uit te denken, dan hare opneming bij den nog in volle kracht werkzamen en bloeyenden *Gids*. Mijn aanbod, die *Weder-*

legging te toetsen, werd in dank aangenomen, en was Van den Brink zelfs waarschijnlijk te liever, als hij, in die nog zoo achterlijke dagen, voorzeker geen tweede had kunnen vinden, die, in den vereischten onbekrompen zin, die taak aanvaard hebben zou. 't Hield, door omstandigheden buiten mij, tot Nieuwjaar aan, voor ik behoorlijk aan 't werk kon gaan, en hem vervolgens de noodige bladzijden voor een eerste nommer zenden. In een briefjen, met postmerk van Maart 1843, schreef hij mij daarop het volgende:

Amicissime.

Uwe recensie van De Greuves *Wederlegging* heb ik met genoegen ontvangen en met genoegen gelezen. De pedant is tot op het been uitgeschud, en heeft goed getroffen en scherpe slagen van u ontvangen. Dat hij ook thans weder voor de onjuistheid zijner uitdrukkingen en zijn slecht Hollandsch op den kop krijgt, verheugt mij te meer, omdat hij eens, na dergelijke aanmerkingen van Roorda, dien op zijn uitgegeven gedichten verwees, als zooveel bewijzen, dat hij de taal in zijn macht had!! — Hetgeen ik ontvangen heb, maakt mij dubbel verlangend naar het vervolg, vooral om uwe belofte: „wij laten den heer De Greuve varen, en alleen de zaken die hij behandelde, niet de persoon die, de wijze waarop hij het deed, kunnen ons thans nog belang inboezemen.” Want veroorloof mij, om

den wille der zaak, eene kleine aanmerking. Ik ontken niet, dat, om een geschikt standpunt ter beoordeeling van het boek te winnen, eene beschouwing van deszelfs ¹ *genesis*, eene ontleding der motieven van De Greuve noodzakelijk is; ik ontken niet, dat dit door u even juist als scherpzinnig geschied is; maar — zoo scherp als uwe rede-neering is, zoo snijdend is ook de uitdrukking; en De Greuve, die nimmer stil kan zwijgen ², zal, hoewel hij overigens de beschermeling der „zekere partij” niet is, echter de goedmoedige menigte op zijne zijde krijgen, wanneer hij zich zelven als de wreedaardig vermoorde onnoozelheid uitschreeuwt.

.
 Dit is eene aanmerking om den wille van de zaak, van den Gids, van u zelven, zoo gij met uwen naam optreedt; maar eene aanmerking, die ons niet weêrhouden zal, uwe inderdaad *uitmuntende* resensie in haar geheel te plaatsen, zoo gij het eischt of wenscht. Is dit laatste echter volstrekt het geval niet, dan geef ik u in uwe keus, of ik de verzachtingskuur aan uwe te scherpe phrases zal beproeven, of het aan u overlaten; dat ik liever wensch, omdat er zoo veel individualiteit in den vorm van uw stuk is. Meld mij dus *s. v. pl.* wat

¹ Het woord staat er, hoe vreemd het ons uit deze pen luiden mag.

² Dat hij dit beweren hier logenstrafte, zal wel uit de ongeloovige strekking der beoordeeling zijn voortgevloeid; zij vond natuurlijk te weinig algemeenen bijval, dan dat hij 't noodig behoefde te oordeelen, er persoonlijk tegen op te komen.

gij hieromtrent begeert. Er zal aan voldaan worden. Maar al mogt ge zwart zien over de vermetelheid mijner aanmerking, weet, dat geen macht noch list uw stuk uit mijne handen of uit de armen van den Gids zal scheuren; omdat wij het veel te mooi en veel te fiksich vinden. Dit is geen compliment, maar de hulde van achting en oprechte vriendschap van

T. T.

Van den Brink.

Men kon onder min gunstige voorteekenen zijn eerste schreden op letterkundig gebied zetten. Door een naam, zoo hoog aangeschreven als deze bij 't geletterde Nederland, voor mijn nog onervaren letterkundig geweten verantwoord, kon mijn eersteling op wetenschappelijk gebied gerustelijk in 't licht treden, en zich vervolgens des te gemakkelijker omtrent de zure gezichten troosten, over het onverbloemd ongeloof van zijn onbekrompen gezichtspunt getrokken. Hij klonk, in dat opzicht, als een donderslag uit onbewolkte lucht; hij borst, als een bom in vreedestijd, over 't in zoete geloofsrust voortdommelende Nederland uit. Hij kwam daar inderdaad zelfs zoo onverwacht, dat er, in spijt van den knetterenden slag, de hemel even onbeneveld voortblauwde, en dat hij in die rust niets anders aanbracht, dan den plotselingen, maar onmiddelijk weêr vergeten schok, die ook de nachtrust van een benauwden droomer soms voor een

oogenblik te verstoren pleegt, maar waaruit deze zich onmiddellijk weër herstelt. Wat de gemaakte aanmerking betref, natuurlijk stemde ik gaarne in de voorgeslagen wijzigingen, en verzocht mij slechts de zinsneden aan te geven, waarvan men de verzachting wenschte. Toen 't er echter op aankwam dat te doen, bleek het aantal welbeschouwd zoo luttel, en de wijzigingen zoo onbelangrijk, dat men 't er ten slotte maar bij liet, en het stuk dus geheel zoo in den *Gids* werd opgenomen, als het uit mijne pen gevloeid was. Nog vóór het echter, in vier achtereenvolgende nummers, in zijn geheel was uitgegeven, verliet, tot groote schade van den *Gids* en zijne voortschrijdende richting, Van den Brink het land, en bleef — gelijk men weet — zich, een zes of zevental jaren, in Duitschland en Belgiëën ophouden. Ware dit niet het geval geweest, had hij zijne zorg op den duur aan de uitgave van zijn en Potgieters Tijdschrift kunnen wijden; het laat zich, naar de kennelijke strekking en onverbloemde betuigingen van zijn meêgedeeld schrijven, licht bevroeden, in welk een anderen zin dat, op wijsgeerig en kerkelijk gebied, reeds toen zich bij voortdoring geuit zou hebben, dan thans het geval zou zijn. In plaats echter van voor mijn vrijmoedige bespiegelingen zijn machtigen steun te erlangen, en zijn eigen pen in den *Gids* in gelijken zin werkzaam te zien, zag ik thans Potgieter zich haasten, den kerkelijken domper te zetten op het nauw ontstoken licht, en zou zijn Tijdschrift eerst

drie jaar later, onder de zooveel flauwer scheme-
rende flikkeringen der Opzoomeriaansche halfslach-
tigheid, zich voetjen voor voetjen allengs, en met
den angstvalligsten schroom, ook in voorwaartsche
richting beginnen te bewegen. Voor mij bleef het
daarbij echter zoo schuw, dat het — als ik vroe-
ger reeds meêdeelde ¹ — de kinderachtigste vrees
aan den dag lei voor de meest onschuldige uiting ²,
en mij liever maar, bij de eerste gelegenheid de
beste, voor goed van den hals schoof. Van mijne
zijde ging ik intusschen voort, om, zoo niet in den
Gids dan elders, „met een onberoerd gemoed, mijn
weldaân in den vloed” te werpen, zonder er natuur-
lijk van de „stomme vischjens” voor bedankt te wor-
den. Van Van den Brink vernam ik in dien tijd per-
soonlijk niets, hoorde alleen door de buitenwacht van
zijn wedervaren, en nam, uit de mededeelingen in den
Gids, van zijn Archief-studiën en scherpzinnige navor-
schingen over den Opstand kennis. Ieder herinnert
zich den indruk door zijn beoordeeling van Van Halls
Brederode, en het tal der daarin geschifte bijzon-
derheden uit het jaar 1566, gemaakt, en die sedert
door zijn *Cartons* uit denzelfden tijd gevolgd werden.
Het waren de eerste vruchten eener ontginning

¹ *Levensbode*, I bl. 147.

² Om mijne lezers zelf te laten oordeelen, zou ik hier slechts den
jaargang 1848 en mijn *Reisherinneringen* hebben op te slaan; daar deze
echter, door de vroeger aangegeven oorzaak, vol drukfeilen en misstel-
lingen zijn, neem ik ze liever in verbeterde lezing, aan het slot van
dit stukjen zelf, met de noodige bekorting op, en geef daar tevens de
misbillijkte zinsneden aan.

der rijke mijn, in het Belgisch Archief besloten, en waaruit ik zelf later gelegenheid vond, herhaaldelijk nieuwe schatten aan te voeren. Ook thans is die nog ver van uitgeput, en ligt zij dus voor 't oogenblik ook braak, uitstel zal wel geen afstel blijken, en haar beurt t' avond of morgen weêr eens komen. In 1850 of 1851 kwam Van den Brink terug, en zich aanvankelijk voor een korten tijd te Leiden vestigen, waar ik dus weêr gelegenheid had hem te zien en in zijn omgang te deelen. Daar ik mij echter intusschen, ver uit zijn oogen en zonder mij om wie ter wereld te bekreunen, zooveel doenlijk van alle zijden zelfstandig was blijven ontwikkelen, moest ik hem min of meer ontwassen zijn. Hij wist zich kennelijk niet meer voldoende in mijne „individualiteit” te verplaatsen, hoe bezorgd en nauwlettend hij zich vroeger betoond had, die ongedeerd te handhaven. Dat hij voorts mijn volle vertrouwen niet te herwinnen wist, kwam, ronduit gezegd, vooral ook daaruit voort, dat hij mij, in één opzicht, tegenviel. Met die volkomen onafhankelijkheid van geest, die zedelijke zelfgenoegzaamheid, die ik mij hoe langer hoe meer had eigen gemaakt, bij de jammerlijke ervaring van 't onzelfstandig en afhankelijk bestaan van bijna allen met wie ik in aanraking kwam; had ik, van den aanvang af, vertrouwd, ook in een verstandelijk zoo ontwikkeld man, als Van den Brink, een dergelijken, geheel onafhankelijken zin te vinden. Ik had dat, zoo te zeggen, nooit betwij-

feld. Bij onze eerste kennismaking en omgang, was het verschil in leeftijd en levenservaring tusschen ons te groot, dan dat daaromtrent zelfs een vraag bij mij had kunnen oprijzen. Thans echter, rijper van leeftijd en ondervinding en meer genoopt en bevoegd, hem van alle kanten ga te slaan, meende ik, bij alle omvang en ontwikkeling van geest, waardoor hij zich zoo schitterend onderscheidde, tevens allengs een gebrek aan vastberaden, zelfstandige en onafhankelijke werkkraft bij hem te bespeuren, waarvan ik vervolgens de noodlottige overtuiging nog vollediger erlangen zou. Hij bleek mij allengs te veel door allerlei persoonlijke beschouwingen geslingerd, en tevens ingenomen met allerlei ijdeluitigheden van geheel nutteloozen maatschappelijken pronk, waarbij niet de waarheid, maar de schijn gehuldigd werd, en die ik steeds beneden hem gerekend had. Had ik hem daarin nu willen nemen als hij mij voorkwam, met een *transeat cum ceteris*, daarin eenvoudig willen berusten, zoo had ik — naar de wereld — zeker wijzer gehandeld; maar dat wou mij niet van het hart. Ik had steeds te veel met zijn uitstekende gaven op, ik rekende mij te veel aan zijn vriendschap verplicht, ik stelde te veel prijs op geheel de waarde van zijn karakter, dan dat ik hem zoo klakkeloos zou hebben losgelaten. Ik nam echter evenmin — en ik reken mij daarin hoogelijk te beschuldigen — de moeite, om tot eene weêrzijdse uitdrukkelijke verklaring te geraken, die wellicht alle later misverstand voorkomen hebben zou.

Nu steeg dat van kwaad tot erger. Mijne hooghartige geslotenheid tegenover hem, zijne misvatting mijner handelingen en bedoelingen, brachten een steeds toenemende verwijdering en ten slotte zelfs een allerjammerlijkste botsing teweeg, die ik altoos te meer beschreid heb, als ze ons, voor 't beneveld oog van 't publiek, in eene ons beiden onwaardige houding moest doen voorkomen. De overtuiging intuschen der zwakheid, waarvan ik gewaagde, drong zich wel het onweersprekelijkst aan mij op, bij de herrijzenis, vóór nu een jaar of tien, dier deerniswaarde instelling, die men de koninklijke academie noemt. Het *smartte* mij inderdaad meer dan ik 't zeggen kan, een Bakhuizen van den Brink — die trouwens zelf nimmer na kon laten, ook in 't vervolg den smadelijksten en meest billijken spot met haar te drijven — voor de verzoeking te zien bezwijken, als haar medelid te pronken, en allerlei schijnschoone redenen — zijn vriendschap voor prof. Bake, zijn betrekking als staatsambtenaar enz., — te hooren verzinnen, waardoor hij, zoo 't heette, niet weigeren mocht er aan deel te nemen. Dat onze hooggeleerde ijdelheidjens, onze De Vriesjens, Opzoomer's en derg., er een verhooging van hun deftig zelfbehagen in vonden, als academielieden op te treden, lag in den aard der zaak; voor hen en huns gelijken zijn dergelijke inrichtingen als geknipt, gelijk zij er van nature voor bestemd zijn; maar van een Bakhuizen had ik beter gehoopt. Ik zou hem slechts op ééne voorwaarde

vergund hebben, dat lidmaatschap te aanvaarden, wanneer hij namelijk niet slechts daarbuiten — gelijk hij veelal plag — maar ook in de academie zelf, met die academie den draak had gestoken, en het zich al aanstonds ten doel had gesteld, haar in haar aangezicht te belachen. Had hij dat gedaan — en hij scheen er mij waarlijk volkomen de man voor; thans draag ik het bij gelegenheid eens aan Jonckbloet op ¹ — ik had mij met hem kunnen vermaken over de potsierlijke gezichten, door zijn meer gewichtige medeleden, bij zulk een gruwzaam spel met hunne deftige onbeduidendheid, getrokken. Nu was het daar helaas! verre van daan. Bakhuizen teekende zich, met al de waardigheid van een volledig „onsterfelijke”, „lid der koninklijke academie”; en hoezeer hij zelf zich veroorloven mocht, van tijd tot tijd met de fraaye instelling den spot te drijven, hij duldde dien spot bij anderen niet. Ik zou dat helaas! tot zijn en mijn schâ, maar al te zeer gewaar worden. Want ik reken die noodlottige botsing, waarvan ik sprak, vooral ook door den indruk bevorderd, dien een korte academische „Opwekking” mijnerzijds op hem maakte. 't Was naar aanleiding der aan de academie geweigerde gelden, tot voortzetting en voltooying harer voor den druk bereide werken. Vol deernis met het gewichtige lichaam, dat zich, door de onttrekking dier gelden, zoo wreedaardig van de openbaarmaking zijner belang-

¹ Zoo er althans nog iets van den lustigen Flanor in hem overgebleven is.

rijke geschriften verstoken zag, stelde ik een regel of wat van deelneming op, die ik bij den *Spectator* inzond:

OPWEKKING.

(Na de lezing van 't hartbrekend verslag der laatste vergaderingen van de beide afdeelingen der kon. academie.)

Milddadige landgenooten! Eenige koninklijk Nederlandsche geleerden hebben, in een onnoozel vertrouwen op den onuitputtelijken rijkdom van de Nederlandsche schatkist en van de lankmoedige genade der algemeene Staten, verzuimd, de tering naar de nering te zetten, en zijn zich te buiten gegaan in het schrijven en ter perse leggen van verschillende geleerde verhandelingen. Voor deze verhandelingen hadden zij, zoo ze slechts gewone stervelingen waren, gewis in ettelijke tijdschriften en bij verschillende uitgevers te recht gekund; hun verheven hoedanigheid echter van kon. Nederlandsche „celebriteiten” veroorlooft hen niet, ze anders dan op 's lands kosten met groote weelde te laten drukken. Daardoor zijn deze beklagenswaarde beroemde mannen thans nagenoeg geheel tot den bedelstaf gebracht. In de overweging echter, dat, wanneer ieder der meer dan drie miljoen „onberoemde” Nederlanders zich, voor een niet noemenswaarde kleinigheid, het lot dier „beroemde” ongelukkigen aantrekt, deze volkomen geholpen zijn; heeft steller dezes niet geaarzeld, al aanstonds

zijne bijdrage daartoe af te zonderen, en haar, met deze Opwekking, aan het bureel van dit blad, onder de letters B. v. d. B. overgemaakt, ten bedrage van twee koperen Willems, met het opschrift: *weinig, maar uit een goed hart*, en met het onderschrift:

Bis dat qui cito dat;

Voor van der B—n en D—t.

Deventer, 26 Jan. '62.

Ik kreeg mijn welmeenende regelen echter weldra terug met de ijdele verontschuldiging, dat men de regeering, die toch reeds zoo weinig voor de kunst deed, daarin niet zijdelings stijven wilde; als kon het eenig nadeel aan de kunst toebrengen, zoo men, heden nog liever dan morgen, de academie weêr ophief. Men liet het echter niet bij die verontschuldiging, maar plaatste in 't eerstvolgende nommer die beruchte pseudonyme aantijging, die vervolgens mijn „Ponschgod” uitlokke, en waarover men daar alles lezen kan. Met die aantijging en dien Ponschgod was de botsing daar, en wanneer ik hier thans beide woorden zoo koelbloedig ter neêr schrijf, het is waarlijk niet, om de herinnering aan 't feit te hernieuwen; 't is om mijn ongeveinsde vreugde te betuigen, dat, nog kort vóór den dood van Bakhuizen, bij gelegenheid van datzelfde genootschapsmaal, waar-meê ik deze herinneringen opende, de breuk uit die botsing geboren weêr geheeld werd. Buiten een oprecht gemeenden weêrkeerigen vriendendronk, was daartoe niets noodig, dan een hier nadrukke-

lijk te herhalen verzet tegen de onwaardige wijs, waarop men den onschuldig gekozen titel van dat boekjen, van den aanvang af, miskend en verklaard had. Onder den indruk eener geestige beschrijving van een Spectator-avond in den Gids, waarbij de ponsch een hoofdrol speelde en Van den Brink als de hoofdgod werd voorgesteld, had ik, zonder erg of bijdoel, aan dien ponsch en die godheid mijn opschrift ontleend, en alleen dus met kennelijke zinspeling op een weekblad, dat, gelijk 't ons in den Gids zoo aanschouwelijk geschetst werd, onder dergelijke bedwelmende geuren werd zaamgesteld. In plaats van deze voor de hand liggende en aangegeven verklaring, zocht men er — naar eigen vuigen wansmaak — een persoonlijke toespeling op Van den Brink in, die 't even verre beneden mij geweest waar te bezigen, als ik dan ook slechts deze betuiging noodig had, om hem zelf van zulk een hem opgedrongen voorstelling terug te brengen. Mijn laatste herinneringen aan hem zijn daardoor, gelijk mijn eerste, die eener weêrzijsche vriendschap, waaraan 't mij slechts leed doet, door het onverbiddelijke noodlot geen langeren duur te hebben zien gunnen. Menschen van zijn veelomvattenden, onbekrompen blik op leven en dingen zijn te dun gezaaid in den lande, dan dat men hun verscheiden niet luide bejammeren zou. Ik heb hem in den aanvang een schitterend licht genoemd, dat voor ons was ondergegaan. En dat was hij inderdaad in den treffendsten zin van het

woord. Waarheen zijn doordringende blik zijn stralen schoot, daar lichtte hij tot in de donkerste schuilhoeken voor, deed er alles in den heldersten glans vonkelen. Zijn velerlei studiën en beoordeelingen in den Gids, zijn Huwelijk van Willem den Zwijger, zijn Visscherij-betoog, waarin hij de Leidsche waanwijsheid zoo meesterlijk de les las, zijn er zooveel blijken van.¹ Dat hij dien blik niet aanhoudender, niet gestadiger stralen liet, dat hij soms ook meer grillig dan weldadig zijn licht liet vonkelen. dat, met één woord, zijn schittering steeds — schittering bleef, en niet als een gloedvol hemellicht, met steeds gelijkmatige kracht straalde; — men moge 't betreuren — zoo men wil — men heeft geen recht het hem te verwijten. Hij was en is geweest, wat hij wezen kon; de natuur geeft, zoo min als de pottbakker des Apostels, geen rekenschap van hare daden, en Nederland, dat in de schittering, die van hem is uitgegaan, zich nog lang zal kunnen verblijden, blijve haar steeds dankbaar voor de weldaad, door zijn aanzijn hem verleend!

¹) Wij kunnen er thans, met name, ook zijn doorwrochte en geestvolle bijdrage over Le Maire, in het laatste Gidsnummer, nog bijvoegen.

HET WOORDENBOEK,

ZIJN SPELLING EN SPELLINGMEESTERS,

op het achtste Nederlandsch taaleongres.

Wij schrijven den 15^{den} September, een der verrukkelijkste dagen van dezen schoonen nazomer, en juist geschikt om, op den zonnigen namiddag, in 't verkwikkende lommer, in zoete kalmte, al de woelige drukte der voorgaande dagen te overdenken en zijn Congresherinneringen bijeen te gâren. Vrolijk spelen de dartelende zonnestrallen over het groen gebladdert, en tintelen en vonken op de stammen en twijgen der elzenlaan, waar ik mij op de bank heb neêrgevlid. 't Is inderdaad een liefelijk plekje, dat „vriendelijk Mijsheerenland, Gelegen bij den water-rand,” gelijk een onbekend rijmer het bezong, en waar ik, af en toe, ettelijke dagen van den afge-loopen zomer, in al 't genot der buitenweelde mocht doorbrengen. Van de Binnenmaas omvloed, ligt er 't aloude Hof mijns Heeren van Moerkerken (in Vlaanderland), naar wien het zijn naam draagt, met zijn weelde van hoog iepen- eiken- beuken- en

kastanjehout, in half nieuw- half ouderwetschen aanleg en met al de „ingetogen majesteit”, door een ander zanger, in de vorige eeuw, aan zijn gastvrij „landhuis” toegekend. ¹ De teekening is wel zoo juist en waar, als de hoogdravende woorden, waar- mée hij het in éénen adem tevens als „Een lusthof, door God zelf geplant, Ja, aan des ouden Tigris boorden, Een ooftbosch in een eenzaam land” schetst. Hoe rijk in ooft en betrekkelijk eenzaam nog altoos, geen land, dat zeker minder onmiddelijk uit de hand des Scheppers mag heeten te komen noch aan de boorden van den Tigris herinnert, dan deze ingedijkte polderbeemden aan de Binnenmaas. Door zijn schromelijke onbekendheid voor ieder, die niet in de naasté buurt, tusschen Rotterdam, Maassluis en Dordt, zoo te zeggen, woont, kan men 't echter inderdaad nog steeds „van 't aardrijk afgescheiden” noemen; al „leiden” er thans, zoo geen „Heeren”- toch, van alle zijden, kostelijke schulp- en grintwegen heen”, die 't zelfs in den slijkigsten winter toegankelijk maken. In den zomer — ik heb 't reeds gezegd — in dezen schoonen nazomer vooral, is 't er allergenotvolst. En dat dubbel in tegenstelling der Congresbenauwing, die mij nog zoo kersversch in 't geheugen ligt. 't Zou inderdaad ten hoogste ondankbaar zijn, niet de onbekrompen wijze te roemen, waarop de Rotterdammers hunne Congresgasten ontvangen en onthaald hebben, den

¹ Jacob van Dijk, in zijn *Hof van Moerkerken*.

rijkdom van stoffelijke en zedelijke genoegens, hun in de drie dagen van hun verblijf verschaft; maar die onbekrompenheid van hun gul onthaal staat in omgekeerde reden tot de bekrompenheid der ruimte — het groot aantal bezoekers in aanmerking genomen — der vergaderzaal zelve. De beide dagen, dat ik er — en dat niet bij voortduring zelfs — aanwezig was, vond ik 't er, in den volsten zin, om te stikken; ik mocht mij dus dubbel over de huiselijke aanleiding verblijden, die ik had, om den derden dag maar geheel afwezig te blijven. Miste ik daardoor de nadere bespreking van 't spellingsvraagstuk, waarin ik mij anders gewisselijk gemengd hebben zou, ik vind er een reden te meer toe, dat thans op 't papier te doen. Zoo ben ik tevens in de gelegenheid, ook de zaak van 't Woordenboek zelf nog eens op het tapijt te brengen, die den vorigen morgen alleen bij monde van zijn hoofd-redacteur behandeld, of liever, met de gewone snorrende loftuitingen en de vooze opgewondenheid hem eigen, afgedaan werd. Ter liefde der zaak had ik er mij dien morgen al bij tijds heenbegeven, om er, vóór de zaal nog was opgevuld, een rustige zitplaats te kiezen. Tot loon van mijn belangstelling werd mij die weldra nog aangenamer gemaakt, dan ik mij had voorgesteld. De ijver, ook door Rotterdams vrouwelijke ingezetenen voor de Congreszaak betoond, en die aan twee derden mannelijke bezoekers, zeker nog een derde bezoekers toevoegde, en de gelukkige schikking of, wil

men, niet-schikking der plaatsen, die het geheel aan 't lot overliet, wie men al of niet naast zich kreeg, deed mij, juist dien morgen, al gaauw nadat ik gezeten was, een even lustig en ongedwongen als beschaafd buurmeisjen erlangen, dat mij in de benauwing van den dampkring allerverplichtendst met *eau de cologne* verkwikte, en mij — zooveel ons de wellevendheid veroorloofde — den tijd der lezingen en toespraken met vriendelijken kout hielp korten. In een zoo verfrisschende buurt liet zich inderdaad de drukkendste atmosfeer en de breedsprakigste congres-rede trotseeren. Nadat ons mijn Gentsche vriend Heremans — op wiens onderhoudende voordracht dit laatste epitheton natuurlijk in 't geheel niet van toepassing is — een poosjen aangenaam had beziggehouden, en door nog één of meer sprekers gevolgd was, trad weldra ook de redacteur van 't Woordenboek voor den lezenaar, en begon, als gewoonlijk, ons meê te deelen, dat hij wat langer dan den veroorloofden tijd, maar toch zoo kort doenbaar spreken zou. Daar dit — men bevroedt het — in zijn mond, juist niet heel veel zei, nog gansch niet *juror gros* was, wapende ik mij met den noodigen moed, en zette er mij toe, om, met alle onderwerping, toe te luisteren. Zoo kreeg ik al aanstonds weêr gelegenheid, in al haar omvang, die eigenaardige gaaf te bewonderen, om met macht van deftige woorden weinig of niets te zeggen, tal van zinsneden te koste te leggen, om te vertellen wat men niet zeggen zal,

en dat dan toch en bij herhaling zelfs te doen; en dat alles om toch — niet te lang te zijn. De bij ieder Congres op nieuw bezongen lof der uitgelezenste medewerkers kwam ook nu — eerst in 't algemeen, vervolgens voor ieder hunner afzonderlijk en bij name — weêr te berde, en werd thans nog met dien der drie „hooggeachte” uitgevers vermeerderd. Dezelfde korthed — die men thans ten deele zocht te betrachten — werd bij de bewerking van 't Woordenboek toegezegd, enz. Het duurde niet lang, of mijn buurmeisjen fluisterde mij in vertrouwen toe, dat zij 't „wel wat vervelend” begon te vinden. „Wil ze ook een uvelletjen?” vraagde een menschlievend Congreslid van meer gevorderde jaren achter ons, dat van haar stille verzuchting kennis nam. Zij neemt dat met een dankbaren hoofdknik aan, laaft mij zelf nog eens uit haar flacon, en zoo versterkt stevenen wij de ijle wateren der Vrieziaansche welsprekendheid, met verschen moed, weder in. Tot sprekers eer moet ik zeggen, dat hij ons niet te lang meer plaagde. Er kwam zelfs wat meer gang, hier en daar zelfs wat minder kunstmatige warmte in zijn rede, die slechts door een ondeftigen en persoonlijk hoogst ondankbaren schimp op een zoogenoemd „kritikastertjen” — waarover straks nader — ontwijd werd, en, bij wijze van slotperiode, met een sierlijk afgeronde beeldspraak sloot, waarbij het Woordenboek-scheepjen, onder zijn beide redacteurs en trits van „hooggeachte” uitgevers, met

vlag en wimpel de behouden haven binnenstoof, onder de luide toejuiching der vergadering. Geen mensch verlangde het woord; ik zelf, hoe gaarne ik 't reeds toen genomen had, gelijk ik 't hier thans doe, kon dat — bij mijn persoonlijke verhouding tot den spreker — *alleen* niet, wilde ik ook den minsten schijn van persoonlijke beweegredenen, bij 't verzet, dat mij op de lippen lag, ontgaan. Inderdaad echter verbaasde 't mij, dat niemand, na die even onbeduidende als opgewonden rede opstond, waarin, met grooten omhaal van geheel onbelangrijke zaken, juist alles onaangeroerd was gelaten, wat het (mijns inziens) voor de congres-leden van belang waar geweest te vernemen. Nogmaals, voor de vijfde of zesde maal den — uit eigen mond zoo stinkenden — lof van De Vries en zijn medewerkers te hooren uitrompetten, het ontzettende gewicht van *het* Woordenboek en den omvang van den arbeid daarvoor te hooren uitmeten, onnakoombare beloften van de meest wenschelijke beknoptheid en bekorting te hooren uiten, den „hooggeachten” winstlievenden uitgevers een lof te hooren toezwaayen, waarop zij waarlijk geenerlei aanspraak hebben; — dat was alles volkomen onnoodig, en had den Congresleden eerder bespaard moeten worden, dan er zich nog een verlenging van den veroorloofden spreektijd voor aan te matigen. Waar het daarentegen wèl op aankwam, waarvan het plicht ware geweest openlijk rekenschap af te leggen, nu de taak, op aandrang van 't eerste Congres onder-

nomen, een voorspoedig begin van uitvoering erlangd heeft, daarover hoorde men geen enkel woord. Trouwens, het ware ook een vrij netelig onderwerp geweest, waaromtrent men zeker 't gemakkelijkt vond, maar te zwijgen. Ik bedoel èn de hoogst onkiesche en onwaardige wijs, waarop met dat Woordenboek, bij zijn uitventing, gesold is geworden, èn de geldelijke verantwoording der onderneming. Voor 't eerste heeft de hoogdravende redenaar ter loops alleen op de „hoeken der straten” gewezen, waarop overal aanplakbiljetten van *hèt* Woordenboek getuigen. Hij had eerder van de met opzet gekozen stankhoeken zijner eigene woonplaats mogen gewagen, waar men dat Woordenboek, ten schimp van Neêrlands taal en volk, met reuzenletters aangekondigd vindt. Waarschijnlijk zal het almeê tot zijn ingenomenheid tegen het „kritikastertjen” uit den *Spectator* hebben bijgedragen, dat dit hem en zijn mederedacteur daar een welverdiende berisping over heeft toegediend. Inderdaad moesten toch de aankondigingen van het Nederlandsche Woordenboek noch daar, noch elders, naast en met biljetten van kermisvermakelikheden en derg., worden uitgekraamd. Ik wijt dat niet aan de drie „hooggeachte” uitgevers; dat zijn eenvoudige handelaars, die niet beter weten en uit hun handelsoogpunt wel niet anders konden. Zij stellen natuurlijk geen ander belang in Neêrlands taal en letteren, dan voor zoo ver deze de aanleiding zijn, hun geldbeurs behoorlijk te vullen. En

bij *het* Woordenboek, men weet het, zijn zij in dat opzicht, al heel wel gevaren, en verdient met name de heer Thieme, wien dit meer bijzonder werd opgedragen, allen lof voor de meesterlijke wijs, waarop hij zijn talrijken confrères exemplaren van het Woordenboek heeft weten aan te preêken, en ze hun bij menigten heeft afgezet. Ik wijt dus hem en zijn medeuitgevers al die onkieschheid niet; maar men had van beide redacteuren mogen verwachten, dat zij de uitventing van het Woordenboek op waardiger wijs, dan thans geschied is en nog altoos plaats grijpt, bewerkstelligd hadden. Dat lag geheel in hun macht niet alleen, maar ware ook hun schuldige plicht geweest. Ik schrijf dit onverbloemd verwijt met te geruster hand neêr, als hun handelwijs ten deze niet mijne verontwaardiging alleen, maar die van de grootste vrienden en voorstanders van De Vries heeft opgewekt, wier namen hier op te noemen, mij alleen de bescheidenheid verbiedt. Ik heb echter — als ik te kennen gaf — bij deze eerste nog een tweede grief te voegen, en die bepaaldelijk de geldzijde der zaak betreft. Ieder weet, welk een goudmijn voor de „hooggeachten” de uitgave van het Woordenboek geworden is; dat zij zich, in dien buit, het leeuwen-aandeel zullen weten te verzekeren, daarvoor staat ons hun uitgevers-talent en -geweten borg; zij zullen er echter — wij vertrouwen 't — ook beiden redacteuren wel een betrekkelijk ruim aandeel in laten toekomen. Zij hebben

zelfs de „grootmoedigheid” gehad, hun inteekenaren „geheel voor niet” een uitvoerige, weelderig gedrukte lijst van dezer eigene, dierbare namen te vereeren. Maar wie betaalt eigenlijk die geheel nuttelooze weidsche naamlijst, die wel het onvruchtbaarste geschenk is, dat zij dien inteekenaren konden doen? — Gaat het geld, daarvoor gevorderd, van hun eigen grove winst af, en verdienen zij dus inderdaad in zoo verre den lof eener belangeloosheid, hoe overbodig dan ook en averechts toegepast? Zij zouden ons dat gaarne diets willen maken, en ik heb het zelfs een hunner — den Heer Nyhoff — nog tijdens ’t Congres, met veel ophef, hooren verzekeren. Er is echter niets van aan. Die lijst, en zooveel meer nog in de onkosten van dat winstgevende Woordenboek, wordt betaald door de Nederlandsche schatkist. Zie hier toch — zoo men ’t niet weten mocht — hoe die vork in de steel zit. Bij het eerste op ’t touw zetten der onderneming, de voorloopige en voorbereidende werkzaamheden, daartoe vereischt, schijnt men geenerlei denkbeeld gehad te hebben van de vaart, die zij later nemen, den bijval, dien zij — dank vooral het aanbevelingstalent van den heer Thieme — vinden zou. Geen uitgever dorst er zich in steken, noch werd er wellicht over geraadpleegd; men zocht van elders geldelijke ondersteuning te erlangen bij een zaak, die later blijken zou, zulk een ondersteuning in ’t geheel niet te behoeven. Men wist zelfs, en daarmee kom ik waar ik wezen moet,

van de Nederlandsche regeering een jaargeld — ik meen van *f* 1400 — voor Dr. Te Winkel te verwerven, ten einde hij zich van alle verderen arbeid ontslaan en uitsluitend voor het Nederlandsche Woordenboek kon werkzaam zijn. Jaarlijks wordt dus die betrekkelijk groote som ten voordeele eener onderneming verstrekt, die op zich zelf reeds een geldwinning is, en de beurzen harer uitvoerders en belanghebbenden vult. Een gepast besef van kiescheid zou nu natuurlijk vereischen, dat men, in den tegenwoordigen stand van zaken, voor die geldelijke ondersteuning van 't land — geheel of ten deele althans ¹ — bedankte. Verre van dien echter; men gaat voort haar in dank te innen, en er den vermeenden „grootmoedige” voor te spelen met het geschenk eener naamlijst, die zeer zeker nog op geen 1400 stuivers komt. Ik nam de vrijheid die opmerking te maken, toen de heer Nyhoff daar met zooveel ophef van sprak; en ik hoorde mij van hem of een ander — daar wil ik af zijn — met de vraag beantwoorden: wat het er op aankwam, of het land een honderd gulden of veertien meer uitgaf? — Een vreemd beginsel voorzeker voor een Nederlandsch staatsburger, die ten minste zooveel burgerzin, zooveel hart voor 't algemeen

¹ Wanneer het er namelijk niet geheel af mocht kunnen; daarvoor ware evenwel een volledige blootlegging en verantwoording der geldelijke zijde van 't vraagstuk noodwendig, en het Congres had het recht die te verwachten. De Vries heeft er zich echter wijselijk van onthouden.

belang moest hebben, dat hem de staatbeurs zoo goed als zijn eigen aanging. 't Speet mij nu dubbel, dat de zaak niet dien morgen op 't Congres zelf ter sprake gekomen was, en de belangeloze opmerker mij daar zijn vraag had tegenworpen, alleen om de groote oogen eens te zien, die daar, bij 't hooren van een dergelijke betuiging, de beheerder der Nederlandsche geldmiddelen zou hebben opgezet. Ik veroorloof mij echter er hem en zijn ambtgenooten, bij de indiening van 't aanstaande *budget*, opmerkzaam op te maken, en 't hen bescheiden in overweging te geven, of men op die wijs 's lands penningen *verspillen mag!* — Men wane trouwens, bij deze ongeveinsde afkeuring der handelingen van de Woordenboek-redactie, men wane vooral niet, dat het mij te doen zou zijn, een man als Te Winkel in zijn geldelijk belang te krenken. Integendeel; maar vooreerst is het aan de uitgevers van 't Woordenboek, hem voor zijn arbeid behoorlijk te honoreeren, en dat niet aan 't land over te laten, om zelf met een zooveel grooter winst te gaan strijken; en ten tweede, acht ik — in spijt mijner misprijzing van zijn handelwijze omtrent Woordenboek en Spelling — de wetenschappelijke verdiensten van een man als Te Winkel zoo hoog, dat niets mij liever zou zijn, dan hem — bij onttrekking der *f* 1400 van 't Woordenboek, die hem *van landswegen* niet toekomen — voor een dergelijke som, onder een of ander titel, bij 't hooger onderwijs te Leiden te

zien aanstellen. ¹ Dat geld zou dan even waardiglijk besteed zijn, als het thans roekeloos wegge worpen wordt. Ik heb De Vries straks van persoonlijke onerkentelijkheid beschuldigd tegen het „kritikastertjen”, waarop hij zoo onwaardig gescholden heeft. Het is hier de plaats, daarop terug te komen. Dat „kritikastertjen”, een vermeende I. A. Boer uit het verdronken Roemerswaal, en wiens eigenlijke naam tot dusver is verborgen gebleven, verdiende in 't algemeen volstrekt dien smaad niet, en (mijns inziens) maar in één opzicht afkeuring, dat hij namelijk De Vries veel te hoog gesteld, en daarentegen Te Winkel geheel *onbillijk* verguisd heeft. *Ni cet excès d'honneur* voor den een, *ni* — veel minder nog — *cette indignité* voor den ander. Wie hij is, weet ik niet, en heb ook nog niemand gesproken, die 't mij wist te zeggen; maar hij schijnt een allerongegronde vooringenomenheid tegen Te Winkel te koesteren; noemt dezen een „schoolmeester” — in den slechten zin van 't woord — dat hij volstrekt *niet* is; wil hem niet als „schrander en scherpzinnig” erkennen, dat hij wel degelijk in hooge mate is; scheldt de spelling van 't Woordenboek voor „Winkel-spelling”, als had De Vries er minstens niet een even groot deel aan, enz. ²

¹ 't Spreekt van zelf, dat hij er dan niet voor aan 't Woordenboek zou mogen werken, en de uitgevers zich, *voor hun eigen penningen*, een ander redacteur konden aanschaffen.

² Tegenover deze geheel *onbillijke* en *ongegronde* persoonlijkheden komt dan het mij gedane verwijt wel wat vreemd uit, als ware

Ik betuig hem te ronder en openlijk mijn afkeuring over deze miskenning van Te Winkels verdiensten, als ik hem even gaarne verzeker, zijn vermakelijk stukjen voor 't overige met het meeste genoegen gelezen te hebben, en hem dan ook aanraad, zich aan de verbolgenheid van 't deftige Tijsjen II gansch niet gelegen te laten liggen. In spijt van de wijze, waarop hij dat aanmatigend persoontjen, ten koste van den miskenden Te Winkel, gespaard en zelfs vereerd had, moest het er zich toch te veel in zijn gewichtige zwak door aangetaast voelen, dan dat het er niet met zulk een vermakelijke woede tegen opgekomen ware.

ik te „scherp en personeel” tegenover De Vries geweest, en had hem, met name in mijn stukjen over de Leidsche maatschappij, „wat heel onbillijk beoordeeld.” Ik erken gaarne die *scherpte* en *personaliteit*, maar meen, dat die hier *volkomen* op haar plaats waren; waar men dergelijke *persoonlijke* gebreken, tot een afschrikkend voorbeeld voor anderen, in al haar belachelijkheid voor te stellen heeft, daar kan men niet anders dan *persoonlijk*, en moet men, in dezelfde verhouding, *scherp* zijn. Ik kan ook niet de *onbillijkheid* inzien van een verwijt, welks juistheid Boer zelf volledig erkent, en dat hij eenvoudig te vergoelijken zoekt, door te zeggen dat een voorzitter van een leëgzittende maatschappij, haar gebrek aan werkzaamheid wel achter „grootte woorden” moet verbergen. Alsof vooreerst die „grootte woorden” alleen dáár het zwak van De Vries waren (men leze zijn November-gezwets eens!), en alsof verder een verstandig voorzitter zich geroepen moet achten, met de deftigste onbeschaamdheid, het volkomen tegendeel der waarheid te verkonden, en niet rondweg zeggen mag, wat er van de zaak is, en dat zijn maatschappij, blijft ze op dien voet volharden, weinig of niets waard is.

Het zat een dergelijke woede kennelijk meer te verkroppen, toen, in de tweede helft der congressvergadering, waarvan wij spraken, 's middags na éénen, Alberdingk Thijm tegen zijn spelling der bastaardwoorden optrad, en te haren koste de lachspieren zijner hoorders en hoorderessen zoo gelukkig en aanhoudend in beweging wist te brengen. Inderdaad, *il y a de quoi*. Ik heb vroeger¹ zelf reeds op het belachelijke dier spelling gewezen, en behoef er dus hier niet op terug te komen. Wat het punt van verschil tusschen Thijms spelling en die van 't Woordenboek betreft, gaan beiden (mijns inziens) van de zelfde onjuiste opvatting uit, om namelijk de vier, door Siegenbeek als uitheemsch verbannen letters *c*, *q*, *x* en *y* inderdaad voor vreemdelingen te verslijten. Zij zijn niets meer of minder vreemd dan één der overige, maar ons, even als gene, uit het Latijn aangebracht. Zij hebben dus ook een gelijk recht op een gepast gebruik, en niets verhindert ons daarom steeds *concert*, *quitancy*, en derg. te blijven spellen, en even zoo de spelling *commies* en *commissaris* voor alle heeren van dien naam te bezigen, in plaats van dat zoo te recht belachen voorstel, de *c* of de *k* in die woorden van 't al of niet volksmatige hunner betrekking te laten afhangen. Had ik den volgenden morgen de behandeling dezer vraag kunnen bijwonen, ik zou niet nagelaten heb-

¹ Zie desbelust *Levensbode* I. bl. 117, v.

ben, deze eenvoudige opmerking in 't midden te brengen, en geef ze hier mijn belangstellenden lezers ten beste. Maken wij weder goed, wat Tijs I vóór een kleine zestig jaar bedorven heeft, en schenken wij, op Mr. Koenens aandrang — want hij is de man die, reeds vóór ettelijke jaren, voor het goed recht dier vier verstoelingen is opgekomen — dezen haar burgerlijke rechten terug; de spelling van 't woordenboek, gelijk die van Alberdingk Thijm zelf, kan er niet dan bij winnen.

Ik heb, als ik zeg, die vergadering van Woensdag niet bijgewoond; ik heb dus alleen uit de dagbladen kennis kunnen nemen van hetgeen daar verhandeld is: de verdediging van Dr. Te Winkel en de van ouds bekende „prop-haantjens” en „mop-hondjens” van Mr. Van Lennep. Veel nieuws is daardoor niet aangebracht, maar de aanval van Alberdingk Thijm in zijn volle kracht gebleven. Wat ik er echter vooral bij opmerkte, was de — trouwens licht te bevroeden — houding van De Vries, die, bij al dien redetwist, een meer deftig en aanmatigend dan bescheiden en billijk stilzwijgen bewaard heeft. Die houding trof mij des te minder nog, omdat ik ze verwachten kon. Reeds 's maandags toch had mij Te Winkel, in dit opzicht, zijn nood geklaagd. De Vries (zef hij) zal zelf niet spreken, maar 't aan mij overlaten, alle aanvallen op de spelling te beantwoorden. Ik bejammerde de kleinmoedigheid, waarmeê hij zich dat, al zuchtende, liet welgevallen, en er nederig in berustte de poes

te zijn, die de kastanjes uit het vuur haalde. Maar 't was niet anders; er viel geen praten tegen, en Bertrand de Vries heeft Raton Te Winkel zijn zelf-opofferende rol dan ook ten einde toe laten uitspelen. Terwijl hij zelf dinsdags avonds, in de diersgarde, met de *champagne*-kelk in de hand, ons door de gast-vrije Rotterdammers zoo onverdroten gevuld, de meest opgewonden-deftige toosten sloeg en op allerlei gezondheden uitbracht, zat de arme Te Winkel zijn brein te spitsen, en zijn vingers blauw te schrijven op het hopelooze verdedigingspleit, den volgenden morgen, te aanvaarden. En toen dat was uitgesproken en beantwoord, nam De Vries niet eens de moeite, althans mede een woordjen in 't midden te brengen, maar liet hem gewetenloos in den steek, om zelf stil te blijven voortrusten op de twijfelachtige lauweren, den vorigen dag zoo gemakkelijk behaald. In brommende zinsneden en hoogdravende woorden den lof van *het* Woordenboek en zijn bewerkers uit te kramen, ziedaar de wel-aangename taak, die hij zich zelf steeds heeft opgelegd; komt het echter er op aan, dat Woordenboek en zijn mislukte spelling tegen de welgegronde en geestig voorgedragen aanmerkingen van een ander te verdedigen, dan trekt hij zich, in 't volle besef van zijn persoonlijke waardigheid, die hij bang is er bij prijs te geven, terug, en laat het zijn *famulus* over, zich aan het kruisvuur bloot te stellen, waarin hij zich zelf niet waagt. Intusschen gaan beiden voort, hun wanspelling — als ware zij de volmaaktheid

zelve — aan hun landgenooten op te dringen. Bij ontstentenis — in de eerste dertig jaar althans, zoo 't er dan zijn mocht — van een volledig Woordenboek, wordt er een woordenlijst gedrukt, naar die spelling ingericht, en die dus de ongeletterde Nederlander maar zal hebben te raadplegen om te weten, hoe hij — naar 't oordeel beider spellingmeesters — schrijven moet. Zal de rustlievende hebbelijkheid van den landaard — op 't voetspoor der Zierikseesche onderwijzersvergadering, en in spijt der waarschuwende stem van dezer gezamenlijke inspecteurs — daar het hoofd bij neêrleggen, en gemakshalve — gelijk reeds enkelen begonnen zijn — die spelling aannemen? 't Is niet te hopen. Zal men dan nog steeds in den blinde blijven rondtasten, en, al naar men verkiest, schrijven? 't Is evenmin te wenschen. Wat ik, ten beste van taal en spelling beiden, verlangen zou; en ik had gewenscht mijne meening ten deze op 't Congres zelf te kunnen blootleggen; het is, dat men zich bij enkele uitnemende hoofduitkomsten van 't nieuwe spellingstelsel aansloot: de enkele en dubbele *e*- en *o*-spelling, de *ch*-spelling (met toepassing ook op *nochtans*), de leer der zamenstellingen, enz.; maar dat men 't aan den tijd en 't gezond verstand van dit en 't volgende geslacht overliet, om nopens de overige meer twijfelachtige of geheel verwerpelijke punten te beslissen. Getroosten wij ons tijdelijk nog eenige onzekerheid, in de overtuiging daarmede het best voor de toekomst te werken; en zoeken wij

vooral ons zelf noch anderen, gemak- en luiheids- halve, geen algemeene en volledige spelling op te dringen, die ons, zoo niet van kwaad tot erger, althans van Tijs I op Tijs II zou doen vervallen. Wat mij zelf betreft, het is vooral op de volgende punten, dat ik eene wijziging in de spelling van 't Woordenboek verlangen zou: 1. erkenning der vier uitheemsch verklaarde letters als Nederlandsche, en daaruit voortvloeyend gepast gebruik der *y* (als overgangs- of verlengings-*i*¹), der *x*, *q* en *c* in woorden, waar de afleiding die vordert (bijv. *teest*, *quitancy*, *concert*). 2. vervanging der *ph*, waar die ook moge voorkomen, door *f* (*fotograaf*, enz.). 3. herstel der door provinciale wanspraak afgebeten *n* in den verkleiningsuitgang *jen*. Bij 't vermelden van dezen laatste vergun ik mij — in 't belang eener juiste uitspraak — de opmerking, dat men die volstrek- telijk niet *jèn* (als in 't vrouwelijke van een haan, of 't voornaamwoord van dien vorm), maar *jun* heeft uit te spreken, zonder er daarbij de *n* meer in te laten hooren, dan een weloepvoed Nederlan-

¹ Ik lees in 't laatste nummer van den *Taalgids*: „Siegenbeek en zijne volgelingen wilden de zoogenaamde verlengde vormen met eene *j* gespeld zien (*baaijen*, *buijen*, enz.); Bilderdijk en de zijnen achtten de *j* ongepast en schreven *baaien*, *buien*, enz. De Redactie van het Woord. moest dus uit die twee gebruikelijke spellingen kiezen.” Ei lieve, waarom mocht zij geen derde aannemen, die beter was dan beiden? En niet alleen dat zij dat mocht, maar zij deed het zelfs, en nam, met mij, de *y* aan. Is zij zoo kort van geheugen? of wenschte zij dat liever vergeten te zien, en haar karakterloosheid in dezen maar te verhelen?

per het die der werkwoorden doet. Even als men ook hetzelfde onderscheid tusschen de *e* van 't lidwoord en van den boomnaam *den* in acht moet nemen. Een Hollander, die zich de thans geringe moeite wil geven eens naar Overijsel en Gelderland te komen, zal daar het volk op de straat, zonder eenige gemaaktheid of wanklank, de *n* van den verkleiningsuitgang even zuiver als die der werkwoorden hooren uiten; en wie, op grond der Hollandsche uitspraak *je* voor *jen* wil schrijven en spreken, (gelijk Siegenbeek dat vóór een zestig jaar heeft ingesteld) dient evenzeer, op gelijken grond *neme* en *geve* voor *nemen* en *geven* te zeggen en te schrijven.

Ik knoop bij deze taal- en spellings-vragen nog de beantwoording eener enkele andere aan, die er ten nauwste meê samenhangt en er zich geleidelijk bij bespreken laat: Hoe luidt het Nederlandsche alfabet? — Slaat men de nieuwste wetenschappelijke spraakkunst, Brills derde uitgave, op, dan vindt men daarvoor de volgende letterteekens aangegeven: *a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, v, w, z*. Een lijst, waarin geen onzer dat zijner jeugd en lagere schooljaren herkent, en dat hem niet anders dan zeer onvolledig voorkomen kan. De grond daarvan ligt vooreerst in het gemis der vier verschoppelingen van Siegenbeek, die, op zijn voetspoor, ook door Brill als onbescheiden indringelingen ge-weerd en slechts „in oudduitsche of ouderwetsch geschreven eigennamen” geduld worden. Wij hebben reeds gezegd, dat wij 't met die zienswijs niet eens

zijn, en nemen dus de vrijheid ze er tusschen te voegen, en wel de *c* na de *b*, de *q* na de *o*, de *x* na de *u*, en de *y* na de *i*. Waarom niet tusschen de *x* en *z*? vraagt welligt deze of gene, die haar van vroeger daar gewend is, al wordt zij er sedert lang niet meer *gehoord*¹? Omdat ik vooreerst die plaats voor een ander letter van nieuwer maaksel en later dagteekening (uit de 16^e en 17^e eeuw) bespaar, en omdat zij voorts, als derde *i*-teeken, het best tusschen de beide andere (*i* en *j*) voegt, zich daar als van zelf bij aansluit. De plaats tusschen de *x* en *z* bewaar ik voor een mede door Brill verstooten letterteeken, de *ij*. Deze, men weet het, was oorspronkelijk een dubbele *i*, die (naar de midden-eeuwsche schrijfwijz, verg. *Januarij*, enz. voor *Januarii*, enz.) op die wijz geschreven werd. Zij behoorde dus toen evenmin in 't alfabet, als eenige andere verdubbelde klinker; maar men zou onrecht doen haar daarom ook thans te weren, nu zij, sedert derdehalve eeuw, als *ei* uitgesproken, een zelfstandig bestanddeel van 't Nederlandsche klank- en letter-stelsel geworden is. Thans dient zij als zoodanig geëerbiedigd, en op die plaats gehandhaafd te worden, waar zij zich, in 't beloop van den tijd, ongemerkt en onwillekeurig, in den mond der „spraakmakende gemeent”, gelijk bij schoolkinderen en onderwijzers, sedert lang heeft vastgezet. Is daar-

¹ Laat namelijk, door welk kind of onderwijzer gij wilt, het alfabet opdreunen, en gij zult hen steeds *x*, *ei*, *z* hooren zeggen.

mede ons alfabet echter volledig? Nog niet; er dienen buitendien nog twee zaamgestelde medeklinkers in opgenomen, tot een van welke Brill zelf onwillekeurig noopt, wanneer hij van de „lettervereeninging *ch*” in ’t woord *kracht* spreekt. Inderdaad zoowel daar als elders, in *lichaam*, *loochenen*, enz. komt die zaamgestelde letter voor, met de kracht dier aangeblazen *g*, die in ’t Gothisch en Oudduitsch *h* geschreven werd. Wij dienen haar dus, niet minder dan die *g*, eene zelfstandige plaats te gunnen, en wijzen haar die liefst achter de *h* aan. Ook daarmede zijn wij evenwel nog niet klaar, maar vragen nog voor een tweede zaamgesteld teeken toegang, dat ons, veel meer dan de *ch* nog, in de praktijk onontbeerlijk voorkomt, de *ng*. Haar oorsprong en zuivere uitspraak dagteekent uit een tijd, toen de *g* nog niet haar tegenwoordigen klank, maar dien der Friesche, Fransche, en Duitsche *g* had. Zij heeft dien *g*-klank, bij een onvervalschte uitspraak van haar zaamgesteld geheel, ook thans nog behouden. Blijft men dien echter, in haar zaamgestelden staat, niet voortdurend handhaven; gaat men voort, gelijk men thans maar al te veelvuldig doet, haar als tweeledig te beschouwen, en — met name bij ’t lager onderwijs — in haar beide vermeende bestanddeelen te splitsen; dan loopt men hoe langer zoo meer gevaar, die wanhebbelijke uitspraak te verduurzamen, die men thans uit den mond zooveler Nederlanders hooren kan: *din-gen*, *jon-gelin-gen*, enz. Men hoort daar dan namelijk

niet die aloude *ng*, die de woorden *ding*, *jong*, *-ing* besluit, maar een slot-*n* door een hedendaagsche *g*, als beginletter, gevolgd. Er is slechts één middel dat voor goed te voorkomen: de woorden *dingen*, *ringen*, *jongen*, enz. niet achter de *n*, maar achter de *g*, zoo in 't schrijven als in 't spreken, te splitsen. Men zal dan van zelf de juiste en zuivere uitspraak erlangen. Daartoe is het dan echter tevens noodig, die *ng*, die hun eerste lettergreep sluit, als zaamgesteld letterteeken in 't alfabet op te nemen, waar het gevoegelijkst achter de *n* zijn plaats vindt. Ons vermeerderd en verbeterd Nederlandsch alfabet telt dan 29 letters, en luidt:

A, B, C, D, E, F, G, H, CH, I, Y, J,
 K, L, M, N, NG, O, P, Q, R,
 S, T, U, V, W, X, IJ, Z.

TAALKUNDIG WANGEVOEL

EN

BETWETERIJ.

Er worden nog altijd lieden gevonden — en daaronder van wie men dat niet verwachten zou — die, van een verouderd taalbegrip uitgaande, in de taal niet dat voortdurend en eigenaardig leven weten op te merken, waardoor zij zich van vroeger eeuwen her kenschetst, en dat zich in het geheele beloop der ontwikkeling harer vormen zoo krachtig uit. Zij schijnen haar integendeel nog altoos als een willekeurig zaamgeraapt woordenmagazijn te beschouwen, waaruit hij, die zich in haar uiten wil, slechts den noodigen voorraad uitdrukkingen te putten heeft, in vroeger en later tijd, door 't „gebruik” bijeengebracht. Dat ieder dier uitdrukkingen een eigenaardige en zelfstandige vorm en karakter heeft, en bij miskenning daarvan niet minder gekrenkt wordt, dan eenig levend voorwerp, deert hen niet; zij schijnen daar geenerlei besef van te hebben. Is hun taalmagazijn, uit welke hand dan ook, een of ander zegswijs of woordvorm, in

vroeger dagen, rijk geworden, zij nemen die gaaf aan, en zoeken hem, als volkomen deugdelijk, ook aan anderen op te dringen. Gelijk zij, omgekeerd, een of ander nieuw gebezigten woordvorm — moge hij nog zoo zuiver zijn, en met het wezen der taal strokend — verwerpen, omdat hij in hun magazijn niet voorhanden is, zij hem tot dusver niet „gebruikt” vonden. Hoe wel gestoffeerd nu, hoe rijkelijk voorzien hun voorraadschuur wezen moge, spreekt het wel van zelf, dat zij niet bij voorkeur geroepen mogen heeten, om bij de taalbelangen voor te zitten, en over het zijn of niet zijn harer vormen uitspraak te doen. Zij hebben alle recht, vinden zij een of ander bij hen bekende zegswijs, als niet voorhanden aangewezen, trotsch op hun zaamgegaarden schat, die uit hun rijkdom voor den dag te halen en als wel degelijk aanwezig te toonen; is ze niet alleen door dezen of genen gebruikt, maar deugdelijk en proefhoudend tegenover de levenswetten der taal zelve, men zal ze met hartelijken dank van hen aannemen. Maar zij kunnen niet eischen, dat men, òf ze ongetoetst uit hunne handen ontvangen, òf hun een beslissende stem geven zal omtrent de deugdelijkheid van dat, wat *niet* bij hen zelf bekend is, en daarom door hen als ondeugdelijk verworpen wordt. Ik wil deze redeneering met een paar voorbeelden ophelderen, tot welke mijn eigen ervaring in de laatste maanden mij aanleiding gaf, en die tevens, zoo niet hem, die ze mij verschafte, althans anderen een juister blik in

het taalleven geven kunnen, dan nog maar al te veelvuldig gemist wordt.

Onze begaafde en smaakvolle dichter, Mr. A. Bogaers, bewijst mij den dienst, mijne korte taalkundige aantekeningen op Vondel aan een nauwlettend toezicht te onderwerpen. Hij heeft mij daardoor reeds op ettelijke, mij ontsnapte misstellingen opmerkzaam gemaakt, en mij de gelegenheid verschaft, die, nog vóór de voltooying der uitgave, aan mijne lezers aan te wijzen en kenbaar te maken. De rijke voorraad woorden, die hij zich, uit vroeger en later schrijvers, heeft opgeteekend, en die inderdaad een aanzienlijk gestoffeerd magazijn vullen, maken 't hem gemakkelijk, mij daaruit van dienst te zijn, en zich de meeste aanspraak op mijn dank en dien mijner lezers te verwerven. 't Is mij daarom van mijne zij des te aangenamer, hem weêrkeerig den dienst te kunnen doen, om hem, zoo mogelijk, opmerkzaam te maken op het min voldoende eener dergelijke lijst voor een juist inzicht in 't eigenlijke leven der taal; zij kan, op zich zelf nimmer meer dan 't middel zijn, om daartoe te geraken. Een rijke ja, volledige kennis zelfs der uitdrukkingen in vroeger en later dagen, door verschillende schrijvers en in verschillende boeken gebezigd, is wel de weg om ook tot die van 't leven der taal door te dringen, maar kan het geheel of gedeeltelijk gemis dier kennis zelf niet vergoeden. Deze is iets anders, iets beters nog dan gene. Zij moet er uit geput worden, en kan dat alleen dan, wan

neer men haar inhoud niet slechts als een dorre, levenlooze opsomming van min of meer gebruikelijke zegswijzen beschouwt; maar deze *levendig* tot zich voelt spreken, en in haar eigenaardige levensuiting te deelen, met haar meê te leven tracht. In wien daarentegen het gevoel voor dat „lieve leven” min of meer faalt, kan met zijn woordenlijst anderen ten dienst staan, maar moet zich zelf, bij de toepassing daarvan op 't werkelijke leven en karakter der taal, mistrouwen. Even als Apelles' schoenmaker bij zijn leest, moet hij zich tot zijn lijst bepalen, en althans niet dan met de meeste voorzichtigheid op haar steunende, ook buiten haar willen oordeelen. Nu heeft zich voorzeker Mr. Bogaers, door zijn keurige verzen en proza beiden, al te zeer als een man doen kennen, met de eigenschappen zijner zoo smaakvol gehanteerde moedertaal vertrouwd, dan dat deze uitspraak ten volle op hem toepasselijk zou zijn. Zeker is het echter evenzeer, dat hij daarbij toch niet in het volle leven zelf der taal heeft weten door te dringen; dat zij voor hem altoos meer een dood werktuig gebleven is, waarvan hij zich slechts voor het beoogde doel met den keurigsten smaak wist te bedienen. Ik wil dat met een paar voorbeelden aantonen, waar hij òf, zijn woordenlijst ten onpas gebruikende, der taal een uitdrukking als gaaf en deugdelijk wilde opdringen, die hare levenswetten miskende, òf, door die lijst in den steek gelaten, geen besef toonde van de levensvolle juistheid eener uitdrukking, door een

ander gebezigd. Ik knoop daar dan vervolgens nog een paar andere taalkundige bedenkingen en beschouwingen aan vast.

In een zijner dichtwerken uit vroeger tijd, in zijn *Verwoest Jeruzalem*, zegt Vondel ergens:

Wij priesterlijke reyen

.

Niet hebben acht geslagen

En de onverwachte plagen

En 't voorspook dat ons met verwoesting dreigde,

Al gaf God, zonder spreken,

Zoo menig helder teeken, enz.

Nu zal zeker voor ieder, die eenig taalgevoel en besef van den aard der uitdrukking *acht slaan* heeft, een dergelijk gebruik dier uitdrukking stuitend, ja, ondenkbaar zijn. Men slaat niet *iets*, maar *op* iets acht. De uitdrukking komt dan ook verder bij Vondel niet meer voor, noch — voor zoover mij bekend — bij eenig ander onzer vroegere of latere dichters; behalve — valt ons nu Mr. Bogaers' woordenlijst in de rede — behalve bij zijn ouder tijdgenoot en kamerbroeder Spieghele. Deze heeft inderdaad ergens *iets* acht geslagen. De uitdrukking is dus volkomen juist, beweert zij en Mr. Bogaers met haar; het heilige „gebruik” heeft haar voor hem gewijd en gewettigd, en wie te veel met Vondels taal opheeft, om hem — nog in 't jaar 1620, en juist in 't eerste gedicht, dat hij later openlijk als zijner waardig erkende — een zoo lijn-

recht tegen allen gezonden taalbouw indruischen-
den zegtrant te laten bezigen, wordt over zijn ver-
meende aanmatiging berispt. Het lag namelijk voor
de hand om, met een uiterst geringe textwijzi-
ging, de verandering van een enkele letter, van
het eerste *En* een *In* te maken, en de verzen zoo
te lezen:

Wij priesterlijke reyen

.

Niet hebben acht geslagen

(In de onverwachte plagen

En 't voorspook, dat ons met verwoesting dreigde)

Al gaf God, zonder spreken,

Zoo menig helder teeken, enz.

Zoo was er geenerlei taalverkrachting meer,
vloeide de zin gemakkelijk en daarbij geheel in
Vondels manier, die, zoo in vroeger als later tijd,
van dergelijke korter of langer tusschensinnen hield;
gelijk hij dan ook in de voorgaande verzen er nog
een van langer adem bezigt:

Wij priesterlijke reyen

(Die voormaals, met schalmeyen,

Den vierdag plachten en de feesten in te wijden,

En steeds op Mozes' wetten

Aandachtelijk te letten,

En te vergâren 't volk op haar gezette tijden)

Niet hebben, enz.

Men ontging daarbij tevens nog den voor Vondel
min gebruikelijken schrijftrant „*En* de onverwachte

plagen *En 't voorspook*" voor „*Nock* de onverwachte plagen *Nock 't voorspook.*" Het vermeende gezag van een gewrongen taalverkrachter als Spiegghel gold echter meer, dan dit alles, en Vondel blijft, voor wie Mr. Bogaers volgen wil, met deze Spieggheliaansche taalsmet behept. Werd deze hier door zijn angstvallig gevolgde woordenlijst het spoor bijster, elders, waar hem die woordenlijst ongelukkigig begaf, het „gebruik" eener uitdrukking hem nergens — zelfs bij Spiegghel niet — gebleken was, veroordeelde hij deze, tegen alle taallevens in. Ik had in mijn *Baruch d'Espinoza*, om alle misverstand te voorkomen, en in de kalme overtuiging volkomen juist Hollandsch te schrijven, gezegd, dat de slotsom zijner en onzer bespiegeling geen andere kan zijn, dan „er wordt bestaan." Daardoor werd alle gevaar weggenomen, dat bestaan een te persoonlijk karakter te geven; het „bestaan" zelf werd erkend, maar door wie of wat er bestaan werd, in 't midden gelaten. Mr. Bogaers die zinsnede onder 't oog krijgende, en zich zulk een onpersoonlijk „gebruik" van 't woord bestaan niet herinnerende, slaat zijn woordenlijst op, vindt het ook daar natuurlijk niet, en noemt het — in een min of meer onvriendelijk schrijven — ronduit „brabbeltaal". Hij toonde dus zoo weinig besef van het innerlijke, karaktervolle leven der taal te hebben, dat hij — omdat het hem nooit was voorgekomen, en zijn rijke woordenlijst het hem niet aan de hand gaf — niet inzag, men, geen bepaalde zaken of personen

willende aanduiden, even goed kan zeggen, dat er „bestaan”, als dat er — onverschillig door wie of waar — gegeten, gewandeld, geschreven, of gevit wordt. Ik verwacht, dat de beide redacteurs van 't Nederlandsche Woordenboek, daarin minder bevooroordeeld dan hij, van mijn onpersoonlijke toepassing van 't woord zullen kennis nemen, en daardoor althans voor 't vervolg het „gebruik” zullen vaststellen.

Ook nog in anderen zin echter is voorzichtigheid bij 't raadplegen van zulk een woordenlijst raadzaam: dat men namelijk wel toezie, uit welke stukken zij getrokken is, en welke schrijvers en plaatsen men uit haar wil toelichten of verbeteren. Vondel laat, in zijn *Heerlijkheid van Salomo*, ergens een haan „zingen”. Daar het gedicht nu uit het Fransch vertaald en daarbij uit zijn vroegeren tijd is, meende ik dit gerustelijk een Gallicisme te mogen noemen. Mr. Bogaers slaat zijn lijst op, vindt daar herhaaldelijk „zingen” van een haan gezegd, en verwijt mij nu Vondel onrecht te hebben gedaan. Had hij echter de nauwlettendheid gehad, naar de herkomst der aangehaalde plaatsen nader onderzoek te doen, dan had hij bemerkt, dat zij allen naar het Latijn bewerkt waren, waar evenzeer *cantare* voor ons *kraayen* gebezigd wordt. Op een dier plaatsen, de eerste uit het *Leven van Jezus* in proza, zegt de schrijver zelfs uitdrukkelijk: „ende terstont so *sanck* of *kraeyde* die hane.” Het eerste schreef hij blijkbaar zich houdende aan 't *cantabat*

der Vulgata, die hij voor zich had, maar zich het eigenaardige Nederlandsche woord herinnerende, schreef hij er dat opzettelijk bij. Zoo min dus „in Vondels dichthof” als elders, behoeft een Nederlandsche haan nog te „zingen.”

In een vers van wat later dagteekening, der H. Agnes gewijd, zegt Vondel, dat

„D' Englen vrolijk haer ontmoeten ;
Die haer geleyen onbesurgt,
En *weren* hooch in 's hemels burcht.”

Nu 't kwam mij inderdaad verwonderlijk voor, dat èn Van Lennep èn Alberdingh Thijm, uit hunne heruitgave van dit gedicht, dit onzinnige *weren* niet geveerd, en door een ander zich van zelf als opdringend woord vervangen hadden. Ik aarselde geen oogenblik, het in *voeren* (oudtijds *vueren*) te veranderen. Die verwisseling eener dubbele met twee *v*'s verklaarde zich zoo van zelf¹, de zin liep dan zoo uitnemend af, dat ik niet gissen kon, iemand de juistheid mijner wijziging betwijfelen zou. Ik had echter buiten Mr. Bogaers en zijn Woordenlijst gerekend. Hij vindt daar *weren*, door verschillende schrijvers, in de beteekenis van *beschermen* gebruikt, en wil dat hier nu ook volstrekt aan

¹ Kort daarna kwam mij dan ook juist het omgekeerde in een versregel van den *Spieghel Historiaal* voor, waar *weghen* tot *vueghen* geworden was. Zie mijn *Beknopte Geschiedenis der Ned. Letteren*, (Tiel, 1865) bl. 118, aant. 1.

Vondel opdringen; hij geeft mij daarbij zelfs goedgunstig verlof, het des noods in *waren* te veranderen (omdat Vondel in dien zin dit laatste bezigt). Tot mijn leedwezen kan ik echter van zijn welwillend aanbod geen gebruik maken: èn omdat die verandering van *e* in *a* veel minder voor de hand zou liggen dan de mijne, èn omdat het woord ook onveranderd niet anders dan een gewrongen zin zou kunnen opleveren, èn omdat mij daarenboven een inzage der eerste uitgave van 't gedicht, voor 't bekende *Cieraet* van Stalpert van der Wiele (in 't bezit van den heer Alberdingk Thijm) mij de juistheid mijner gissing bewezen heeft. Er staat daar inderdaad, met oude spelling, *vuoren* en niet *weren*.

Er blijft mij nog een laatste punt, van wat meerder omvang, te bespreken, evenzeer met Mr. Bogaers en zijn *Woordenlijst* in verband. Hij had, in den vierden jaargang van den *Taalgids*, eenige juiste opmerkingen omtrent Brills beschouwing van den uitgang *ij* ten beste gegeven. Ik meende nu dat die, om alle misverstand te voorkomen, „in dien verstande verklaard (moesten) worden, dat, waar de verkorte vorm der woorden op *-ij* bij onze vroegere schrijvers voorkomt, dit niet als willekeurige verkorting van hunne zijde mag opgevat, maar zij geacht moeten worden, den *ouderen*, later min gebruikelijken, *korten* vorm dier woorden te bezigen.” Ieder, die de taal niet als een dood woordenstel aanziet, in een bepaalden toestand — en gelijk zij

zich thans bijv. aan ons voordeet — ter wereld gebracht, en daarin naar dichterlijken of anderen willekeur te hanteeren, kan (dunkt mij) in die opmerking niets ongerijmds, moet haar met den aard der taal overeenkomstig vinden, en deze er in hare rechten door gehandhaafd achten. Dat onze woorden op *ig* zamenstellingen moeten zijn uit dit achtervoegsel en een ander woord, is (dunkt mij) wel aan geen twijfel onderhevig; en dat dus, wanneer onze vroegere schrijvers dit achtervoegsel weglaten, zij den ouderen vorm van een dergelijk woord gebruiken, een vorm, die zijn zamenstelling met *ig* voorafging, is even onwedersprekelijk. Al hadden wij daar geenerlei voorbeelden voor, dan zou het nog uit den aard der taal volgen. Mr. Bogaers echter, die niets buiten zijn lijstjen doet en daar voor enkele dier afgekapte woorden geen voorbeelden vindt, wil dat niet aannemen. Op welke wijze hij zich dan toch die woorden wel gevormd denkt? Hij is er sedert reeds herhaaldelijk op teruggekomen, verwijt mij, dat ik geen voorbeelden voor hem wil „opscharrelen”, waarvoor hij, in zijn *dolce far niente*, vrij wat meer tijd heeft dan ik, en gaat maar altoos door weêr op hetzelfde aambeeld te slaan, en die afkapping niet voor een terugbrenging tot vroegeren staat te willen houden. De zaak is toch waarlijk zoo moeilijk niet. Wanneer wij de schrijvers van Vondels tijd en vroeger, voor die woordvormen met en zonder *ig*, doorloopen, dan zien wij, hoe zij die van veel woorden

dooreen gebruiken, hoe zij van anderen uitsluitend den een of anderen vorm bezigen, hoe van nog anderen de korte vorm zonder uitzondering in gebruik was, waar wij thans, sedert lang, alleen den verlengden vorm schrijven. Het is b. v. bekend, hoe wij in plaats van 't oude *som* thans nooit anders dan van *sommigen* spreken, hoe wij voor 't vroegere *korsel* steeds *korselig*, voor *vrek* (O. H.d. *freh*), thans tot een zelfst. nw. geworden, *vrekkelig* schrijven. En deze schijnbaar willekeurige, maar met het taalkarakter volkomen strokende handelwijs greep niet alleen bij zelfstandige, maar ook bij zaamgestelde woorden plaats. Men vindt bij Vondel o. a. *woestigheid*, *gerustigheid*, *roodigheid*, *reinigheid*, waar men gewoonlijk en later nooit anders, dan van *woestheid*, *gerustheid*, *roodheid*, *reinheid* gesproken vindt. Zooveel meer krachtig leven als er toen nog in de taal was, zooveel te gemakkelijker wist men zich in die verschillende vormen te bewegen; en dat dat leven ook nog thans niet uit de volkstaal geweken is, blijkt uit een vorm als *alleenig* (voor 't gewone *alleen*) reeds, die men nog dagelijks uit zijn mond kan hooren. *Vocht* voor ons *vochtig*, *godvruchte* en *wreevle* voor ons *godvruchtige* en *wrevelige*, zijn slechts twee even deugdelijke vormen van 't zelfde woord, met gelijke beteekenis. Want men wane niet, dat de woorden *vocht*, *godsvrucht* (Hoogd. *furcht*), *wrevel*, enz. oorspronkelijk uitsluitend zelfstandige naamwoorden waren, waaruit later door toevoeging van *ig* bijvoegelijke gevormd werden. Wellicht hangt

met zulk een misvatting ook Mr. Bogaers' ave-rechtsche voorstelling der zaak zamen. Integendeel werden, zoo niet in de onze van vroeger en later dagen, dan toch in stamverwante talen van ouder en jonger dagteekening die kortere vormen gevonden, en zoowel zelfstandig als bijvoegelijk gebezigd. Men herinnere zich naast *vocht* het Hoogduitsche *feucht* maar, dat geen verlengden vorm bij zich heeft. Men sla, om geen anderen te noemen, Graffs *Sprachschatz* maar op, en men zal voorbeelden genoeg van den oorspronkelijken korten vorm vinden, ook waar die in onze taal geheel te loor is gegaan. Zie hier een stuk of wat voor wie haar niet bij de hand mocht hebben, of zich de moeite niet willen geven haar op te slaan:

Oudhoogd. *forht*: thans *furcht*, zoowel in zijn zamenstelling met God (*gotforht*), als afzonderlijk; wanneer dus Vondel den verkorten vorm weder bezigde, keerde hij eenvoudig tot den oorspronkelijken terug. Evenzoo wanneer hij *woede* en *woeder* voor *woedige* en *woediger* schreef, en hij dus 't oude *wuot* weêr in 't leven riep. *Giri*, *ger*: ons *gier* of *geer* in de zamenstelling *nieuwsgier* en derg., thans algemeen *nieuwsgierig*. *Herzi*: ons *harte* (in *lafharte* en derg.) in *armherzi*, *miltherzi*, *rethherzi*, enz., waar wij thans alleen den verlengden vorm *barmhartig*, *goedhartig*, bezigen. Natuurlijk behoefden Vondel noch eenig ander schrijver daarom dien oorspronkelijken vorm niet te kennen; zij gingen daarbij geheel onbewust, maar met het zuiverste

taalgevoel te werk; een taalgevoel, dat Mr. Bogaers daarentegen schijnt te derven, of hij hadde zich even gemakkelijk van die afkapping rekenschap kunnen geven. Thans neemt hij, om haar te verklaren, tot een geheel onjuiste vergelijking zijne toevlucht, en wil er eene „weglating” dier zelfde „zachte *g*” in zien, die in de woorden *reinen* en *rein* (voor *regenen* en *regen*), *zeil* (voor *zegel*), *dweil* (voor *dwegel*), voeg er nog bij *teil* voor *tegel* en *brein* voor *bregen*, *tien* voor *tegen*, plaats grijpt. De verhouding is inderdaad zoo ongelijk mogelijk. Deze zamen-trekking van twee lettergrepen tot ééne, waarbij die *g* verloren gaat en de klinker verlengd wordt, is blijkbaar geheel iets anders dan het wegvallen van een aangehechte lettergreep die op een *g* uitgaat; om er een zweem van gelijkvormigheid in te brengen, moet hij dan ook niet *ig* maar *ige* als vergelijkingsvorm stellen, waarin de *g* ook tusschen twee klinkers in 't midden staat. Intusschen wanneer men, om de welluidendheid of de versmaat, dezen wil verkorten, laat men niet de *g*, maar de toonlooze *i* weg, en zegt bijv. *een'ge*, *heil'ge*, *veil'ge*, enz.

Het laatst aangevoerde woord brengt mij tot het voornaamste twistpunt in dezen, dat ik, in verband met het voorlaatste, hier nu ten slotte nog zoo niet uit maken, althans een goede schrede nader tot zijn beslissing brengen wil. Even gelijk wij naast ons *heilig* het oorspronkelijke *heel* — in verband met *heelen* — nog bezitten; evenzoo laat zich gemakkelijk ook naast ons *veilig*

(het middennederduitsch *föhlig*), een ouder *veil* denken. Is dit hetzelfde met ons tegenwoordige, in beteekenis geheel verschillende *veil*? Men moet dan beide zoo zeer uiteenlopende beteekenissen tot denzelfden wortel herleiden kunnen. Deze vindt zich ook in het Noordsche *fella*, Gothisch *filhan*, *bedekken*, waaruit zich de beteekenis van *veilig* volkomen zou laten verklaren. Die van *veil* echter minder onmiddelijk. Intusschen is dit *filhan* tevens het grondwoord voor ons en 't Duitsche *be-velen*, dat er mede vrij wat in beteekenis van te verschillen schijnt. Grimm heeft (in zijn *Wörterbuch*, op *befehlen*) den overgang in het *bestellen* der lijken zoeken te vinden; het *overgeven*, *toevertrouwen* aan 't graf of aan de vlammen, kon dan tot een *toewijden*, *aanbevelen* in 't algemeen, en zoo ten slotte tot een *bevelen* in den zin van *gebieden* leiden. Zegt hij te recht, dat daarbij op dit laatste punt veel onzekers nog blijft, dan wordt van den anderen kant, door de beteekenis van het Angelsaxische *felan* (*felhen*, *feolan*), verl. deelw. *folen* (*to devote*, *dedicate*), niet alleen deze overgangsverklaring gesteund, maar ook de zamenhang met ons *veil* (onzes inziens) vrij wat verduidelijkt. Van dit *toewijden*, *opdragen*, *aanbevelen*, *aanbieden*, is toch de stap tot een *aanbod te koop*, waarlijk al zeer gering. Niet minder geleidelijk laat er zich ook de beteekenis van *prijs geven*, zoowel in goeden als slechten zin, uit afleiden; zoodat men zoowel zijn „goed en leven” bijv. voor de goede zaak *veil* hebben of

„prijsgewen”, haar „toewijden” kan, als zijn eer of geweten voor geld. Neemt men dit aan, dan laat zich daaruit tevens gemakkelijk verklaren, waarom dit *veil*, nadat het eens zulk een bepaalde beteekenis aannam, in de andere (van *veilig*) zoo betrekkelijk weinig, en slechts bij dichters gevonden wordt. In veel grooter mate was dit met *heel* het geval, sedert *heilig* in zulk een bepaalden, kerkelijken zin gebezigd werd, en daarin nu voor geen afkorting meer vatbaar was. Aerssens' *onveil* toch en de *veiling* (niet *veiliging*) van de zee (gelijk men vroeger zei) strekken nog om te doen zien, dat hun grondwoord *veil* toen ook in dien zin nog gekend werd. Het Friesche *fel* (in „en *fele* lith”) wordt eveneens door Wiarda (bij Richthofen, op 't woord) uit het Nederlandsche *veil*, *veilig* verklaard.

NEDERLANDS OPSTAND TEGEN SPANJE,

uit een katholiek, maar eerlijk oogpunt bekeken. ¹

Ieder kent het parallellogram der krachten. De diagonaal geeft daar de juiste uitkomst van de werking beider buitenzijden aan. Bestaat er een dergelijke maatstaf ook op zedelijk en wetenschappelijk gebied? Zullen ook daar beide uitersten, ieder in hunne richting werkzaam, tot een slotsom brengen, die het juiste midden aangeeft, de waarheid zelve tot uitkomst heeft? De algemeene meening schijnt het aan te nemen: *audi et alteram partem* zegt zij: „beide partijen gehoord”, wanneer er verschil van gevoelen en voorstelling bestaat; en wel geen mensch die dit voorschrift niet beamen zal, daar eenzijdigheid nimmer tot kennis der waarheid kan leiden. Maar brengen twee eenzijdigheden zonder meer dat veel- of alzijdig inzicht reeds teweeg, dat tot de juiste waardeering der feiten vereischt wordt? Evenmin, gewis. En wanneer dus Prof. Fruin die Nederlandsche lezers,

¹ Geschiedenis van den oorsprong en het begin der Nederlandsche beroerten (1559—1567), door Dr. W. J. F. Nuyens. Eerste deel, Amsterdam, C. L. van Langenhuyzen, 1865.

van wie „men geen bronnenstudie kan vergen”, „de volle waarheid” omtrent de geschiedenis van den opstand wil doen „vernemen,” drukt zijn welmeenende, thans vervulde wensch, naar „een katholiek geschiedschrijver van dien opstand, waardig om algemeen gelezen te worden,” wel de behoefte uit aan een min „onvolledige” kennis, dan uit uitsluitend protestantsche geschiedschrijvers geput worden kan, maar is, in die vervulling, nog het middel slechts om, na hernieuwde bespiegeling en onderzoek, daartoe te geraken. Nederlandsche lezers zonder bronnenstudie, gelijk hij ze zich voorstelde, zullen, eerst Motley — als een sprekend voorbeeld der gemelde protestantsche zienswijs — en daarna den oprechten, maar eerlijken katholiek Nuyens lezende, zich her- en derwaarts geslingerd voelen; maar daardoor meer in den treurigen toestand van Buridans ezel verkeeren, niet wetende aan welke zijde toe te happen, dan zelfstandig, zonder aarselen, in de richting der diagonaal, den eenig waren, evenmin protestantschen als roomschen, weg in slaan. Er behoort meer dan een loutere kennisneming van beide eenzijdige zienswijzen; er behoort een geest en gemoed toe, even vrij van de weêrzijsche vooroordeelen en met even hartelijke belangstelling voor de billijke behoeften van beide partijen vervuld, om tot een zoo volledig denkbare kennis der waarheid te komen. Geen uitsluitend katholiek noch protestant, hoe eerlijk en welmeenend, is daartoe bij machte; en geen der gewone lezers van beiden

gezamenlijk wordt daartoe voldoende door hen ingelicht. Slechts wie behoorlijk onderlegd, maar tevens noch katholiek noch protestant, beider beschouwingen aan een even onpartijdig belangstellend nieuw onderzoek onderwerpt, zal tot een slot som kunnen geraken, die — al naar de juistheid van zijn blik en scherpte van zijn oordeel — de waarheid zooveel doenlijk nabij komt. Wil men een voorbeeld? Fruin heeft, bij 't uiten van zijn wensch, op 't „uitlokkend en bemoedigend voorbeeld” van den Engelschen katholiek Lingard gewezen, wiens geschiedenis „hoezeer in menig opzicht gebrekkig en onwaar” een gunstig onthaal en invloed gehad heeft. Door haar slechts voorwaardelijken lof lokt deze uitspraak Lingards geloofsverwant, Dr. Nuyens — die haar aanhaalt — tevens onmiddelijk een verzet uit de pen, met de betuiging, dat hij „gunstiger” omtrent Lingard denkt, die met „zulken liefde tot de waarheid en zulk grondig onderzoek” als weinige anderen mischien, schreef. Fruin (N. veroorlove ons de opmerking) had eigenlijk geen van beiden — zijn grondig onderzoek noch waarheidsliefde — miskend, en had gewis anders niet op zijn voorbeeld gewezen; dat hij hem dus nog voor „gebrekkig en onwaar” houdt, moet op een anderen grond rusten, en zal wel uit het kerkelijke standpunt voortvloeyen, waarop Lingard staat, en dat, zijns onbewust, op zijn opvatting en voorstelling van personen en zaken gewerkt heeft. Dr.

Nuyens echter deelt in dat standpunt, en kan daarom niet zoo onvoorwaardelijk met de klakkelooze veroordeeling van sommige der verkregen uitkomsten instemmen. Zijn katholieke zienswijs heeft hèm Lingards boek natuurlijk met een anderen blik dan den onroomschen Fruin doen lezen, en waar deze „onwaarheid” en een nog min of meer „gebrekkige” voorstelling vond, met Lingards schetsen en beschouwingen geheel doen instemmen. Doch het wordt tijd, dat wij ons van Lingard tot hem zelf wenden en tot het zoo verdienstelijke geschiedwerk, dat hij ons schonk.

Hij heeft daar inderdaad, in den krachtigsten zin van 't woord, een goed werk meê verricht. Hij heeft ons geen kerkelijk partijschrift voorgelegd, even onvruchtbaar van strekking, als bedroevend van beginsel; hij heeft ons, met kennelijke waarheidsliefde en deugdelijke grondigheid, na rijp onderzoek en naar zijn beste weten, de oorzaken en beweegredenen zoeken bloot te leggen van den opstand en zijn vermeende of werkelijke drijvers. Hij heeft, aan weêrszijden, naar louter billijkheid en waarheid gestreefd. Hij is daarbij, naar Fruins wensch, „uit het oogpunt zijner kerk, maar zonder blind vooroordeel” te werk gegaan. Kunnen wij daarom ons hoofd onvoorwaardelijk bij zijne uitkomsten neêrleggen, zijne beschouwingen als de onze aannemen? Hij zou dan een minder oprecht Katholiek moeten zijn. Zoo als ons zijn boek echter voor oogen ligt, met al de eerlijkheid en vast-

beradenheid van zijn Katholicisme en al de deugdelijkheid en degelijkheid van zijn onderzoek, komt het ons juist geschikt voor, om, uit een even eerlijken en vastberaden, maar noch katholieken noch protestantschen geest, met een zooveel doenbaar zuiveren geschiedzin beschouwd, door de eenvoudige, nadere bespreking en toelichting van enkele stellingen en uitspraken, tot een allesins bevredigende slotsom te kunnen leiden. Daartoe vooral nemen wij er hier de pen over op.

„Roomschgezind niet Spaanschgezind” is Nuyens’ leus; „Nederlandsch, maar Roomsch” zouden wij die liever stellen, want inderdaad, die Roomschgezindheid is zonder een zekere mate Spaanschgezindheid niet denkbaar, en gaat dan ook bij onzen schrijver daar onwillekeurig meê gepaard. Voor zoover Spanje en zijn koning (naar zijn eigen betuiging) de geroepen handhavers van den godsdienst (d. i. den Roomsch-katholieken) zijn, zijn zij de handhavers ook van zijn Roomschen zin, en in zoover dus geheel in zijn geest werkzaam. Hij verwijt hun dan ook volstrekt hun onderdrukking der godsdienstvrijheid niet; — al wat onroomsch is, kan geen godsdienst voor hem zijn, en slechts gedwongen in zijn latere vrijheid erkend worden; — hij meent, zijne „overtuiging is, dat het behoud van ’s lands voorvaderlijken godsdienst en ’s lands voorvaderlijke vrijheden zeer wel met elkander had kunnen gepaard gegaan.” Maar hoe dan omtrent die landgenooten te handelen, die wel van

die vrijheden, maar niet van dien „voorvaderlijken godsdienst” gediend bleefden? in wie de nieuwe zienswijs, op kerkelijk gebied, zich ontwikkeld had en zich te uiten verlangde? De schrijver — en dat doet zijn hart eer aan — zegt ronduit, dat hij de „inquisitie niet verlangde,” om de ketterij te keer te gaan; maar ik kan — buiten gene — als redmiddel tegen deze, in zijn gansche boek, geen andere toevlucht vinden, dan den ergens als proefhoudend geprezen maatregel van Parma: hen, die anders dan de moederkerk gelooven, vergunning te geven om te — vertrekken. Gewis eene „vrijheid”, waarop geen hunner gesteld zou zijn, en waarbij zij althans geen gelegenheid hadden, al die „voorvaderlijke vrijheden” te blijven genieten. Met het uitsluitend behoud van den alouden godsdienst konden dus de aloude vrijheden onmogelijk behouden blijven; en mag Dr. Nuyens dus ook al niet inquisitoriaal-Spaansch heeten, Farnesiaansch-Spaansch blijft hij altoos, en, in dit opzicht, meer Roomsch dan Nederlandsch. Nederland toch heeft getoond, zulk een uitsluitenden alouden godsdienst niet te begeeren; het erkent, naast hem, zooveel andere als er genegen mochten zijn, zich te openbaren of te vestigen. Dr. Nuyens leeft thans in dat vrije Nederland, en geniet daar, met mij en zooveel anderen, al de voordeelen van. Hij zou die noch zelf noch — ik ben er van overtuigd — mij of anderen willen zien derven; wat ik dus hier schrijf, geldt niet zijn staatsinzichten voor 't heden, maar

zijn beoordeeling van 't voorleden alleen. In dat voorleden nu en de beoordeeling zijner feiten, blijkt hij ons — krachtens 't aangevoerde — uitsluitend Katholiek, en zonder 't minste besef van de rechtmatigheid der behoefte aan een anderen godsdienstvorm dan den zijnen. De protestantsche geloofskracht der 16^e eeuw is hem niet anders dan een geheel den mensch-overweldigend „fanatisme”, maar waardoor de grondslagen der middeneeuwsche maatschappij ondermijnd werden. De hervorming zegt hij (bl. 100) „tastte dogma, beginselen, staatsinstellingen, eigendomsrecht, zoo als die in de 16^e eeuw nog bestonden, aan.” Toegegeven; maar wat bewijst dit tegen haar? dit kon alleen dan tegen haar pleiten, wanneer die beginselen en instellingen volmaakt waren geweest, en voor geen ontwikkeling vatbaar. En juist het tegendeel — de geschiedenis heeft het bewezen — was het geval. Wie ze toen voor volmaakt, voor onveranderlijk hielden, moeten voor kortzichtig en bekrompen doorgaan, en des te meer, naarmate hun standpunt hooger, hun maatschappelijke gezichteinder omvangrijker en ruimer was, en hun toeliet alles beter te overzien. Bekrompener koning dan Nederlands laatste graaf en hertog, Filips II Spaansch-Roomscher gedachtenis, viel er wel niet uit te denken. Die eigenschap alleen geeft ons den sleutel van geheel zijn karakter en bestaan, en spreekt op 't gebied der wereldgeschiedenis zijn oordeel en doemvonnis uit. Met dat lofwaardige streven naar

onpartijdigheid, dat Dr. Nuyens kenschetst, heeft hij in zijn beoordeeling ook 's konings „kwade hoedanigheden” niet verheeld. Hij heeft echter niet genoeg als de wortel van alle, als de eigenlijke — noodlottige — kern van geheel zijn wezen, dien hoofdtrek van zijn karakter doen uitkomen; en dat blijkbaar al weder, omdat hem — als hartgrondig Katholiek — 's konings bekrompenheid in dit opzicht niet genoegzaam in 't oog viel. „Hij was” (zegt hij bl. 30) „zeer godsdienstig” (lees er bij: in den meest bekrompen zin van 't woord), „met hart en ziel aan de katholieke kerk gehecht; maar in zijne zeden niet altijd” (lees liever: ver van) „onberispelijk; hij was buitengewoon werkzaam, en deze werkzaamheid ontsproot bij hem uit een besef zijner groote verantwoordelijkheid; maar zij ontaardde in „*kleingeestigheid*” (lees: maar door die bekrompenheid, die hem eigen was, kon zij niet anders dan hoogst kleingeestig wezen), „tot groot nadeel voor de gewichtigste belangen van zijn rijk. Hij was voorzichtig” (lees: angstvallig) „in de hoogste mate, (en) verviel hierdoor gewoonlijk in het groote gebrek van besluiteloosheid. Hij was wantrouwend; hij gaf in den regel twee personen te gelijk zijn vertrouwen in zijn staatszaken, hij zag niet ongaarne, dat deze met elkander niet op den besten voet stonden, opdat zij aldus elkander tot evenwicht konden dienen. Hij gaf (zei de Venetiaansche gezant) meer bewijzen van zijn bedoeling om billijk jegens (zijn dienaren) te zijn, dan wel

voor de kunst, om het naar hun verdiensten te gebruiken. Wel verre van stoutmoedig te zijn gelijk zijn vader, was hij veeleer beschroomd en vreesachtig." Is er wel een dier minder vleyende eigenschappen van den armzaligen koning, die zich niet uit zedelijke beide en verstandelijke bekrompenheid, en uit haar alleen verklaren laat? — Hij was niet bloeddorstig, zegt ons Nuyens (bl. 31) nog, en wij willen 't van hem aannemen, en Filips daarin geheel naar de meerdere wreedheid van zijn tijd beoordeelen: „God weet (schreef hij eens aan Margaretha) dat ik niets meer zoek te vermijden, dan het vergieten van menschenbloed, en dan nog des te meer het bloed van mijne Nederland-sche onderdanen. Ik zou het voor een der gelukkigste omstandigheden van mijne regeering beschouwen, als ik tot zoo iets *niet genoodzaakt* zou worden." Maar juist dat hij er zich toe „genoodzaakt" achtte; dat hij dat hier reeds, bij voorbaat, als mogelijk veronderstelde, bewijst al weder voor zijn „bekrompenheid", die zich geen rekenschap wist te geven van den afwijkenden aard en aanleg zijner „Nederlandsche onderdanen." Welgezien, is de schrijver dat dan ook geheel met ons eens, al zoekt hij het zich op andere plaatsen veeleer te vergoelijken. „Wanneer een gezonde staatkunde" (schrijft hij bl. 231) „het eenen vorst verbiedt, tegen de meening van de groote meerderheid zijns volks te handelen, dan handelde Filips (in 't doordrijven der inquisitie) onstaatkundig." En daartegen over:

„Filips was onverzettelijk op 't punt der godsdienstquestie... Aan bekrompenheid des geestes schrijft men zijne houding hierin toe. Maar is er dan geene grootschheid, geene kracht in dat fiere zelfbewustzijn, in die alles trotseerende houding van den Spaanschen monarch?... Is het minder groot, wanneer men strijdt voor de handhaving van zijnen godsdienst, dan wanneer men strijdt voor zijne vrijheid?” Wanneer die eerste strijd uit bekrompenheid voortspruit, is hij zeer zeker minder „groot” dan die voor de onbekrompen vrijheid van godsdienst en geweten. Volharding wordt dan koppigheid, en godsdienstzin fanatisme. En men mag het dus ook niet als een onrecht bejammeren, dat Filips, „wanneer hij openlijk zijn stelsel verdedigde, tot een bekrompen, hardnekkig (lees: koppig) persoon” gemaakt werd (bl. 242); want zijn stelsel zelf was bekrompen, en zijne handhaving er van dus koppigheid. Nuyens teekent er daarom ook opzettelijk bij aan, dat ook hij „Filips niet van bekrompenheid vrij spreken” wil; hij „handelde vaak bekrompen en geveinsd; maar zijne vijanden schrijven zijn onschuldigste handelingen daaraan toe.” Laten wij dat veinzen daar; hij deed dat, als de omstandigheden 't meêbrachten, en 't was weder een uitvloeisel van diezelfde bekrompenheid, die werkelijk in al zijn handelingen doorstraalde, en waarbij van geen „vaak” of „minder vaak” sprake wezen kan. De eene handeling geeft slechts minder aanleiding dan de andere, om haar te doen

uitkomen. Nuyens zelf komt er trouwens (bl. 204) voor uit, dat Filips „die eigenschappen des geestes bezat, welke in een secretaris of policie-directeur zeer” (lees: wellicht min of meer) „prijzenswaardig, maar in een monarch *zeer kleingeestig* moeten genoemd worden.” Hij meldt ons, hoe Filips door zijn stillen verklikker te Brugge — den „man naar haar het hart van Filips” voegt hij er bij, en geeft ons daarbij onwillekeurig den koning in al zijn kleinte bloot — Broeder Lourens van Villavicensa, „op de hoogte was van zelfs nietige omstandigheden”, zoodat hij steeds van alles onderricht bleef, „op een manier, die meer eer zou gedaan hebben aan een schout of provoost, dan aan den regeerder van zooveel machtige rijken.” Wat beteekent het, tegenover deze bekrompenheid van ziens- en handelwijs, of (gelijk Groen van Prinsterer zegt) „de koning handelde in overeenstemming met het publieke recht zijner eeuw, wanneer hij geen anderen godsdienst dan den zijnen gedoogde?” Dat „publieke recht” was tegenover den geest en de ontwikkeling des tijds, de behoefte der gemoederen en de roepstem der toekomst, „publiek onrecht.” Nuyens erkent dat niet; als katholiek kan hij ’t inderdaad niet erkennen; hij meent zelfs, dat Filips, in zijn strijd op leven en dood tegen de hervorming, niet slechts rechtens, maar ook „als koning handelde.” (bl. 104) „Omdat zij” (schrijft hij) „zoowel een politieke als een sociale omwenteling was, moest de koning, krachtens zijn vorstelijke

waardigheid en zijn recht, zich tegen de hervorming verzetten. De grondvesten van het maatschappelijk gebouw werden er door aangerand. De geestelijkheid was een der drie standen des rijks; zij was grondbezitster, zij bezat privilegiën, welke de vorst had bezworen. De hervorming tastte dit alles aan, zij schokte tot in de diepste grondvesten alles wat aan eene *natie* lief en dierbaar is; godsdienst, overlevering der vaderen, het maatschappelijk leven, in één woord, alles: zeden, gewoonten, wetten, instellingen, studiën, kunsten, zelfs volksvermakelijkheden hadden het katholicisme tot grondslag. Wanneer nu mannen komen opdagen, die dit alles willen omverwerpen; — dan is het de vraag: of de vorst, wien men het zwaard in handen heeft gegeven, als het zinnebeeld van macht, den scepter als dat van gerechtigheid; welke gezworen heeft *den* godsdienst te verdedigen, en dien beschouwt als de waarheid, als de grondzuil van den staat, als de eerste behoefte en de grootste weldaad voor zijn volk, dien godsdienst mag laten aanranden?" — Dit alles liet zich misschien uit een katholiek oogpunt, dat eener alleenzaligmakende kerk, eenigermaten hooren; maar, moeten wij toch vragen, behoorden zij, dien die kerk met hare instellingen en geheel haar maatschappelijken nasleep, niet meer „lief" was, niet evenzeer tot die „natie"? En was het dus niet de roeping van den vorst dier „natie", ook hunne rechten te erkennen? De persoonlijke neiging van den vorst — had hij

besef van zijn grootsche bestemming — mocht daarbij *niet* in aanmerking komen; of hem het katholicisme een „eerste behoefte en de grootste weldaad” docht, deed voor dat deel zijner „natie”, dat daarin van gevoelen met hem verschilde, niets af. „Een *groot getal* lieden” zoo stelt ons daarenboven Nuyens zelf vervolgens den staat van zaken nader voor (bl. 118) „was met hart en ziel aan de oude kerk, een *groot getal* evenzeer aan de nieuwe leer gehecht; tusschen de laatsten en de eersten echter bevond zich een *nog veel grooter getal*, dat door zijnen gemoedstoestand, zijn gebrek aan overtuiging of zijn wereldsche bekommernissen voorbeschikt was, omgevoerd te worden, werwaarts de vloed der omstandigheden ze meêsleeppte.” Laten wij eens (gelijk billijk is) dit „veel grooter getal” onverschilligen daar, waar blijft dan die „natie” met hare „liefde” voor den ouden godsdienst? — Zij verdampt dan geheel, en laat geen andere sporen van haar aanwezen achter, dan in dat eerstgenoemde „groot getal” gevonden wordt; tegen dit staat echter een tweede „groot getal” met lijnrecht tegenstrijdige beginselen, maar, als staatsburgers, gelijke rechten over. En wie gaf den koning recht, die te miskennen en te vertrappen? — De schrijver kan er ons geen anderen grond voor aanvoeren, dan ’s mans persoonlijke „innige overtuiging.” „Moesten zij” vraagt hij (bl. 108), die uit innige overtuiging geloofden, dat zij voor de toevertrouwde kerk moesten waken, traag en roer-

loos deze zien verstrooyen en verloren gaan?" Wij stellen daar de wedervraag tegen: moesten zij, wier nog inniger overtuiging hen de andere zijde opdreef, haar smoren ter liefde eener kerk, die zij ontwassen waren, en zich, wilden zij dat niet, laten bannen of verbranden? — De bekrompen Filips meende dat; „bescherming, uitbreiding van het katholicisme, onderdrukking der ketterijen" achtte hij „zijn levensdoel." Maar men moet — hij duide 't ons niet euvel — een zoo innig katholiek zijn als de schrijver, om „in dien strijd de hooge beteekenis van (zijn) regeering" te vinden, waardoor hij, „ondanks de middelmatigheid van zijn persoon, van zijn karakter en van zijn talenten, eene der grootste figuren in de wereldgeschiedenis blijft" (bl. 108). Neen, geheel die strijd kwam alleen uit die „middelmatigheid," die bekrompenheid van den koning voort, en hij zal daarom, voor ieder onbevooroordeeld toeschouwer, met al zijn hooggeroemde „overtuiging en plichtbesef", nimmer anders dan een jammerlijke vertooning in de geschiedenis maken. Hij heeft inderdaad geen andere verontschuldiging, dan die van ieder zedelijke misgeboorte: dat hij zich zelve niet gemaakt heeft. Hij was nu eenmaal tot een „vat der oneere" bestemd. Beklagen wij er hem over, zoo men wil, maar zoeken wij er ons niet voor te verblinden. De schrijver meent wel (bl. 104), dat die strijd noodzakelijk, dat het niet de vraag was, „of er ettelijke kristelijke gezindheden rustig naast elkander zouden

leven, maar of Europa katholiek of protestant zou worden," en dat, bij zulk een „vraagstuk van bestaan of niet bestaan voor de katholieke kerk, op Filips — als *defensor fidei* — de plicht rustte tot hare handhaving en tot onderdrukking der sekten." Hij beweert zelfs, dat hij niet minder recht had voor zijne staten het geloof, dat hem goed docht, te kiezen en gewelddadig door te drijven, als verschillende protestantsche het hunne deden. Maar al geven wij hem die protestantsche gewelddadigheden even gaarne prijs, als wij van de weêrpartij een afkeuring der katholieke verlangen; dan kan deze voorstelling wellicht eenigermaten als verklaring gelden, den tijd waarin men leefde in aanmerking genomen; zij vermag echter niet de handelwijze te verschoonen noch goed te maken, door Filips in Nederland bepaaldelijk gevolgd. Zijne lang niet volstreckte machtsverhouding tot dezès verschillende gewesten, maakten het hem nog des te eerder ten plicht, om — wat hem anders ook reeds de menschenliefde en zorg voor 't welzijn zijner onderdanen zou voorgeschreven hebben — met de nieuwgeloovigen in een of ander vergelijk te treden. In plaats van dat, dreef hij niet alleen de ten uitvoerlegging der Trentsche kerkbesluiten door, maar weigerde ook, in 't najaar van 1565 nog, plakaten en inquisicie te wijzigen of af te schaffen. Nuyens duidt het den prins van Oranje zeer euvel, dat hij er in den staatsraad op aandrong, Filips' uitgedrukten wil ten deze kenbaar te maken, en

den verschillende stadhouders zijn ten uitvoerlegging te bevelen; terwijl hij, na die kenbaarmaking en het bevel ook hem — als stadhouder gedaan — openlijk weigerde er gehoor aan te geven. Maar wat had een langer uitstel gebaat? en waarom mocht hij niet meêwerken, den kortzichtigen en bekrompen koning, die altoos-door geweigerd had te *hooren*, thans, door de gevolgen en den onrust en woeling alom in den lande te wachten, eens te doen *voelen*, wat hij met zijne dweepzieke hoofdigheid won. Viglius vertelt ons, dat hij hem zelfs met een zelfvoldanen lach zou gezegd hebben, dat men nu een fraai treurspel zou zien aanvangen, en gelijk anderen heeft ook Nuyens dat thans weêr, als een bewijs van 's prinsens dubbelhartigheid tegen hem aangevoerd. Zonder grond, naar 't ons voorkomt. Hij voorzag — en 't bewees voor zijn volledige kennis van 's konings karakter — dat er, nu alle gedane waarschuwingen ijdel bleken, geenerlei wijziging in Filips' beschikkingen zou te brengen zijn, en dat dus alle vertraging noodeloos ware. Hij wilde die dus liever openlijk weêrsproken en weêrestreefd zien, dan een nog langer onzekerheid, die daarop toch zou moeten uitloopen, afwachten. En terwijl hij zich daarom voorbeheld, als stadhouder, in 't belang van de gewesten hem toevertrouwd, dat te doen wat hem daar oorbaar voorkwam, drong hij er als lid van den staatsraad op aan, niet langer te talmen. Was men den koning niet lang genoeg met allerlei vertoogen en zendingen

aan boord geweest, om nu eindelijk alle verdere pogingen moê te zijn? Of zou iemand — katholiek of protestant — willen beweren, dat Oranjes doorzicht hem hier faalde, en een langer uitstel iets gebaat hebben zou? De zaak *moest* tot uitbarsting komen, en waarom dan niet hoe eerder hoe beter? In hoe verre de prins, bij zijn houding in den staatsraad, al of niet van het ontworpen verbond der jonge edelen kennis droeg, doet weinig ter zake; het eerste — en de waarschijnlijkheid is daar voor — gaf hem slechts zooveel te meer recht tot de verzekering van 't geen er te wachten stond. Daar echter eerst het volgende deel van Nuyens' werk die vraag zelve behandelen zal, laten we hare nadere bespreking ook hier nog daar. Zien wij thans liever, hoe hij ons, na den koning, den prins schetst. Niet minder dan aan Filips' slechte, tracht hij ook aan Oranjes goede eigenschappen recht te doen. Hij toont zich ook tegenover hem even eerlijk als jegens genen. Maar ook hier benevelt desnietteenstaande, hoewel in mindere mate, zijn kerkelijk standpunt zijn geschiedblik. Hij roemt hem als den „uitstekendsten” in de reeks der uitstekende Nassau's, van Engelbert I tot Willem III; „in staatkunde” zegt hij, „was geen zijner tijdgenooten, Granvelle alleen uitgezonderd ¹, zijn gelijke, en als krijgsoverste muntte hij, wel is waar, niet zooveel uit; doch zijne tegen-

¹ Neen, ook dezen niet; zie slechts, wat er verder volgt.

standers schijnen in (lees: *op*) dat punt zijn talenten miskend te hebben. In de kunst om menschen te leiden en harten te winnen, werd hij door niemand overtroffen. Als redenaar boeide hij en sleepte hij meê door zijn welsprekendheid. — Hij was (naar Burgundius' woorden) innemend voor het volk, zeer gemeenzaam in omgang en gesprek, en wist den geringsten man de eer te geven, die hem toekwam. — Ofschoon van een trotsche geaardheid en zeer heerschzuchtig, wist hij toch zich zelve zoo te beheerschen, dat hij zich altijd meester bleef en ongevoelig voor beledigingen scheen." Hoewel „dus in zoo vele opzichten een volksman, was (hij) misschien meer dan iemand met adeltrots doortrokken; hij kon niemand naast zich, ter nauwernood den koning boven zich gedoogen. — Tegenover zijne vijanden (Filips en Granvelle) deinsde hij voor geen middel terug, verdachtmaking, hoon, noch laster. Naar gelang het hem het voordeeligst was, wist hij eene zaak heden zus, morgen zoo voor te stellen. — Hij wist zich bij de stoutste aanslagen op de behendigste wijze achter de schermen te verbergen en door zijn handlangers iets te laten volvoeren, waarvoor hij zelf de verantwoording niet dragen wilde. Hij ontzag zich evenmin om, door ondergeschoven stukken, anderen tot zijn doeleinden dienstbaar te maken, als hen door overredingskracht meê te slepen. Noch Filips, noch Margaretha, noch Granvelle muntten uit door eerlijkheid in staatkunde; maar Willem

van Oranje was hun aller meester in de kunst van veinzen, in looze streken, in het volgen en opsporen van slinksche, verborgene gangen." Men kan deze schets niet anders dan vleyend noemen; zij kan ons niet anders dan een — naar gaven en karakter beiden — zeer gunstigen dunk van den prins geven. Of zou men dat om die „slinksche" gangen en oneerlijke staatkunde ontkennen willen. Helaas! staatkunde is nu eenmaal niet eerlijk; zij vereischt een hooge mate van veinskunst, en wie het daarin het verst gebracht heeft, is de beste staatsman. Staatkunde beweegt, bewoog zich toen vooral, op een oneerlijk terrein; sluwwaards als een Granvelle, veinsaards als een Philips de loef af te steken was geen gemakkelijke taak. In zijn „looze streken" en „verborgen gangen" was de prins dus geheel *de bonne guerre*. Het kwam er voor hem op aan — ik heb 't vroeger reeds gezegd ¹ — den bedrieger te bedriegen; en dat hij daarin meesterlijk slaagde, strekt hem tot den hoogsten lof. Wie dus den prins om zijn staatkundige sluwheid wou misprijzen, zou hoogstens mindere ingenomenheid verraden met het doel, waartoe hij haar bezigde. Dat doel nu miskent de heer Nuyens. Niet, omdat hij niet, *van den aanvang af*, een „vrijheids-" en „geloofsheld" in den prins wil zien. Wij doen dat evenmin als hij. Eerst de omstandigheden hebben hem daartoe verheven. Dit ontnemt ech-

¹ *Nederlands opstand tegen Spanje*, 1564 - 1567, bl. 35.

ter niets aan zijn waarde; want (gelijk de schrijver zelf (bl. 60) even juist als menschkundig opmerkt) „onder den loop der gebeurtenissen en omstandigheden ontwikkelt zich uit des menschen karakter, naar de kiem welke in zijn binnenste lag verscho- len en die slechts op de gelegenheid wachtte, om tot rijpheid te komen, het goed of het kwaad. Naarmate nu dit karakter is, en tegelijk met dit karakter de overtuigingen zijn, naar die mate werkt iemand, om de gebeurtenissen te leiden ten goede of ten kwade, tot verderf of tot heil zijner medeschepselen. Want de gelegenheid — om de woorden van een diepzinnig denker, Thomas à Kempis, te gebruiken — maakt den mensch niet [goed noch] slecht, maar toont, wie en hoedanig hij is.” Aan dezen door Nuyens zelf aan de hand gedanen maatstaf getoetst, houdt de prins volding- end proef. „Onder den loop der gebeurtenissen en omstandigheden” is de kiem die in hem lag tot „rijpheid” gekomen, en de „gelegenheid” heeft toen getoond, „wie en hoedanig” hij was. Niet geheel naar den smaak wellicht van den heer Nuy- ens en zijn geloofsverwanten; maar is dat vol- doende, om hem te veroordeelen? Bij hun hersen- schimmigen eisch tot uitsluitend behoud van den alouden godsdienst bij de aloude vrijheden, kunnen zij geen man behoorlijk waardeeren, die wel die vrijheden, maar niet dien godsdienst voorstond. Zij vangen dus, bij zijne karakterbeschouwing, al aanstonds aan, met deels het einddoel van zijn

werkzaamheid, de verdediging en handhaving der nieuwgeloovigen — te goeder trouw, wij gelooven 't gaarne — te verkleinen; deels hem zelf, in zijn persoonlijke verhouding tot den ouden en nieuwen godsdienst, zoo vroeger als later, van min gunstige zij te laten uitkomen. „Het verzet tegen de plak-katen”, zoo heet het bijv. wat het eerste betreft, „baatte de *sekten*, niet het *volk*.” Intusschen hebben wij reeds gezien dat het *volk*, buiten die sekten en de oudgeloovigen, slechts een denkbeeldige kracht was, en in een onverschilligen hoop bestond, die meêging waar 't zijn belang meê bracht. Dat verzet tegen de plak-katen baatte dus wel degelijk dat „grootte getal” van Nederlanders, dat „met hart en ziel” de nieuwe leer was toegedaan. „Willem van Oranje”, heet het vervolgens „is inderdaad slechts de leider geweest van een aanvankelijk kleinere partij, die zich van de regeering heeft weten meester te maken, en die, door het allengsch toetreden van alle onverschilligen in zake van godsdienst — allen bejagers van wereldsch goed en aanzien — de meerderheid is geworden.” Die „kleiner partij” was echter juist die krachtige minderheid, die uit innige geloofsovertuiging (door den heer Nuyens met geen meerder recht voor „fanatisme” uitge-maakt, dan hij die zijner geestverwanten daarvoor zou willen laten doorgaan) zich tegen koning en kerk zoo afdoende heeft weten te handhaven, dat zij vervolgens ook den onverschilligen hoop aan hare zijde bracht. Zij vond daarbij in Willem van Oranje

haar onverdroten leidsman, en wist onder zijne leiding dien Nederlandschen staat te vestigen, die in „de republiek der zeven vereenigde provinciën” naar Nuyens’ woorden, tot zulk een „schitterend resultaat” leidde. Dat die Oranje zelf, aanvankelijk in ’t geheel niet, later slechts betrekkelijk in haar geloofsovertuiging deelde, is van minder aanbelang; het geeft hem in zoover alleen op den naam van „geloofsheld” minder aanspraak. Wij kunnen gerustelijk met Bakhuizen van den Brink toegeven, „dat het staatsbelang zijne godsdienstige overtuiging beheerschte en wijzigde.” Oranjes opleiding en betrekking bracht meê, dat hij in de kerk slechts een maatschappelijke, met den staat ten nauwste samenhangende instelling moest zien, geheel naar „staatsbelang” te richten en te wijzigen. Daaruit verklaart zich ten volle zijn vroeger en later zoo verschillende verhouding tot haar. Maar even vast staat ook zijn latere volkomen vereenzelviging met haar belangen; zijn calvinistische eindrichting, zonder daarom persoonlijk in de uitsluitende strekking van haar onverdraagzaam leerbegrip te deelen. Aan hem lag het echter waarlijk niet, zoo zij zich, in haar toepassing op het staatsleven, op den duur onverdraagzaam toonen bleef; en men handelt zeker hoogst onbillijk, met hem aansprakelijk te willen stellen voor de maatschappelijke tegenwerking of verdrukking aller andersdenkenden, gelijk dat maar al te veel van katholieke zijde geschiedt. Die verdrukking (welk onbekrompen mensch zal ’t

loochenen?) is te misbillijken, maar vindt 'anders haar geschiedkundige verklaring voldoende in den voorafgeganen strijd. Die strijd was door de dwangmiddelen der weérpartij uitgelokt, door de onverbiddelijke hoofdigheid van Filips en de onmensche-lijke wreedheden van Alva aangestookt. Had men, van den aanvang af, beide partijen, bij vergelijk, maatschappelijk naast elkander kunnen of willen handhaven, men had hem wellicht voorkomen; eens uitgeborsten echter moest hij zijn loop nemen, op leven en dood gevoerd worden, en kon niet anders dan met de onderdrukking van een der beide eindigen. Eerst in veel later jaren, en nadat de nieuwe leer zelf zich in minder onverdraagzamen geest ontwikkelde en op nieuw verdeeld had, werd ook de staat zelf meer verdraagzaam; en, waarvan men in Oranje en Filips' tijd geen denkbeeld kon hebben, die staat zelf plaatste zich ten slotte geheel buiten de kerk, om des te gemakkelijker aan alle kerkgezinten van de meest uiteenlopende richting een vrijen werkkring in zijn schoot te verschaffen. Het is inderdaad — men neme 't ons niet euvel af — een ondoordacht en onbillijk verwijt, ook door den heer Nuyens herhaaldelijk geuit, den protestanten der 16^e en 17^e eeuw over hunne onverdraagzaamheid gedaan. Geen algemeene gewetensvrijheid zochten zij — zegt hij en zoovel^{en} met hem — maar vrijheid voor zich en hun leer en onderdrukking van elke andere. De voorstelling is niet juist: zij verlangden vrije uiting voor hun eigen

kerkbegrippen, maar zonder die te verkrijgen; zij *konden* die niet verkrijgen, wij nemen 't gaarne aan, de alleenzaligmakende kerk en de met haar zamenhangende staat *konden* haar die niet geven, wilden zij niet hun eigen doodvonnis onderschrijven; maar verhinderde dat het recht der anderen ze te eischen en, zoo niet goedschiks dan kwaadschiks, te verwerven? De katholieke kerk en staat hadden zelf het vraagpunt zoo gesteld; zij moesten dan ook de gevolgen voor hun rekening nemen, en hadden geenerlei recht te verwachten, dat, met zijn beslissing in anderen zin dan de hunne, de weêrpartij nu eensklaps hun zou te wille zijn, in 't geen zij zelf haar altoos hardnekkig geweigerd hadden. Moest men, met de katholieken, aannemen, dat beide kerken elkander uitsloten, de een niet de ander naast zich dulden kon; dan kon, toen zij zelve eens onderlagen, daar niet zoo eensklaps een einde aan komen. Men kreeg aanvankelijk een protestantschen — Geneefschen en Dordtschen — staat in plaats van den Roomschen; maar men mag daar niet de protestanten alleen voor aansprakelijk stellen, en veel minder nog dezulken onder hen, die, als een Willem I, een Coornhert, een Oldenbarnevelt en anderen, persoonlijk reeds toen niets liever gewild hadden dan een verdraagzaam zamenzijn allêr gezinten.

Even als bij Oranje, erkent Nuyens ook bij zijn broeder Lodewijk de „uitstekende” eigenschappen, die hem onderscheidde; „hij was fier” zegt hij

verder, „edelmoedig, levenslustig, een echt ridder.” Maar even als genen, miskent hij ook dezen in handelwijs en inzichten. „Als Duitscher” schrijft hij, „die zelfs geen duim Nederlandschen grond bezat, behoefde inderdaad vaderlandsliefde hem niet aan te sporen, om zich, gelijk hij deed, zonder recht in de aangelegenheden van dit land te mengen.” (bl. 84). Hij ziet daarbij — en als katholiek is hem dat te vergeven — zijn belangstelling in zijn nieuwere geloofsverwanten en hun welzijn over 't hoofd. Wat bij zijn oudsten broeder niet het geval was, was dat bij hem wel: hij blaakte van — protestantschen — geloofsijver; reeds zijn bekende uitval tegen de Nicodemussen kan ons daarvan tot blijk strekken. Niet als Nederlander dus, maar als protestant mengde hij zich, van zijn standpunt uit met het volste recht, in de Nederlandsche zaken, en sloot zich daartoe bij zijn gelijkgezinde begaafde Nederlandsche tijd- en stand-genooten, beide Marnixen, Hames, Escaubecque, en anderen aan. In zijn volgende deel moet de heer Nuyens ons dezen in hun zamenspannende werkzaamheid schetsen; wij zullen dan zien, in hoeverre hij zich in hun protestantsche geloofsdrift te verplaatsen weet. Bij Lodewijk van Nassau is hij hier begonnen, die voorbij te zien. Hij zal echter, wil hij niet eenzijdig wezen, hun aller uit de edelste beginselen gesproten zienswijs en handelingen, even krachtig moeten doen uitkomen, als hij, in dit deel, den Nederlandschen adel uitsluitend nog van zijn minder edele, zijn

baatzieke en heerszuchtige zijde geschetst heeft. Eene schets, die daardoor onvolledig is. „Aan den toestand” schrijft hij (bl. 95) „waarin zoowel de groote als de kleine adel verkeerde; aan hunne staatzucht, hunne aanspraken op rechten, onbestaanbaar met het koninklijk gezag en de voorwaarts schrijdende geest van centralizatie; aan hunne schulden en berooidheid; aan hun onrustigen aard, hieraan is voor een groot deel het ontstaan der Nederlandsche onlusten te wijten.” Inderdaad maakt de adel over 't algemeen wel het schitterendste, maar even zeker niet het edelste bestanddeel in de bouwstoffen van den Nederlandschen opstand uit, en laat zich in zoover tegen deze karakterschets weinig of niets inbrengen; maar des te billijker handelt men daarom ook, hem niet slechts van deze vuige en berooide zijde, maar ook in zijn edeler leden ga te slaan, en den belangeloozen godsdienstijver — in den besten zin van 't woord — die beide Marnixen en hun geestverwanten kentekende, naar eisch te waardeeren.

Een der grieven, door Nuyens (bl. 95) tegen den adel aangevoerd, is zijn aanspraak „op rechten, onbestaanbaar met het koninklijk gezag en de voorwaarts schrijdende geest van centralizatie.” „De zestiende eeuw,” zegt hij (bl. 86) was het begin van een nieuw ontwikkelingstijdvak in het leven der volken. De maatschappij der midden-eeuwen zakte ineen..... Die maatschappij rustte op twee grondslagen.... de kerk (en)... de feodali-

teit ¹. Het was aan de 16^e eeuw overgelaten, om het schouwspel aan te zien van het rustelooze opheffen der mokers tegen die beide.... instellingen." Wat de feodaliteit betrof, „moest het stelsel van afzondering de plaats ruimen voor dat van centralizatie, de feodale staat voor den monarchalen. Het was aan de vorsten uit het huis van Borgondië, en nog meer uit dat van Oostenrijk beschoren, die taak op zich te nemen. Zij volgden daarin de onmiskenbare strekking van hun tijd.” (bl. 98). Uit dien hoofde stelt ons dan Nuyens (bl. 162) Granvelle en Filips ook als — „mannen van vooruitgang in de strekking huns tijds” voor. „Alleen in het godsdienstige gedoogden zij geen verandering ²; in het staatkundige wilden zij verbetering van het bestaande, *naar de behoeften huns tijds*, geene omverwerping.” Hoe vreemd die vooruitgangslof in 't oor van menig lezer klinken moge, is de opmerking, in zekere mate, waar, en verdient het vasthouden van den adel en anderen aan persoonlijke voorrechten, tegen 't algemeen belang in, afkeuring. Er zijn echter verzachtende omstandigheden voor hun verzet aan te voeren. Vooreerst gaat die katholieke splitsing

¹ Nuyens — wij teekenen dit hier volledigheidshalve nog aan — noemt de eerste een „onveranderlijke, die zou blijven voortduren”, de tweede „een veranderlijke, die te niet zou gaan.” Wij laten deze uitspraak natuurlijk voor zijne verantwoording; in onzen gedachten-gang *hier* — daar wij 't over de feodaliteit met hem eens zijn — doet zij niet af.

² Als lag ook daar geen ontwikkeling in de strekking der eeuw.

van staats- en kerkbelangen niet door; de voorrechten der hoogere en lagere geestelijkheid hadden volstrekt geen meerder recht, zich gehandhaafd te zien, als die van den hooger en lageren adel; en Filips en Granvelle waren even groote begunstigers van beide eersten, als zij beide laatsten zochten te fnuiken. Verder laat die „verbetering naar de behoeften” van tijd en landaard (den laatsten ziet Nuyens hier voorbij) wel wat te wenschen over. De bekende regeeringsbeginselen, door Granvelle met het oog op 't algemeen belang onder 's konings volstreckte oppermacht, ontworpen ¹, hielden het verschil niet in 't oog tusschen 's konings verhouding tot Spanje en die tot de Nederlanden ². Hij was de volstreckte opperheer dezer laatste niet, en kon er dus niet naar zijn goedvinden meê omspringen. Voorts erkent Nuyens zelf, dat Granvelles handelsstelsel, hoewel in „de richting van zijn tijd, *niet* altijd met de Nederlandsche belangen overeenkwam.” Om dit te vergoelijken heeft hij daarbij dan nog de

¹ Men zie ze desbelust bij Nuyens zelf, bl. 34.

² Hoe weinig beiden het verstonden, zich naar den landaard te schikken, blijke ons o. a. uit de volgende opmerking van Nuyens zelf (bl. 22) omtrent het verschil hunner gedragslijn met die van den niet minder monarchalen Karel V. „Karel (zegt hij) riep de algemeene Staten dikwijls bijeen..... Hij betoonde hun dan eene welwillendheid en goedhartigheid, die hem aan zijn onderdanen dierbaar maakten, en die hun langen tijd de oogen deed sluiten voor zijne *willekeurige* regeering. Filips daarentegen koesterde een weêrzin tegen deze vergaderingen; alleen de noodzakelijkheid kon hem daartoe doen besluiten. Zijn staatsdienaar Granvelle versterkte hem in dien weêrzin.”

onvoorzichtigheid aan te voeren, dat „in de 16e eeuw *de godsdienst*, en niet de handel, de spil was, waarom zich de geheele Europeesche maatschappij bewoog.” (bl. 163). En juist in dien godsdienst weêrstreefden èn Filips èn Granvelle de „richting van hun tijd” en de onroomsche behoeften van den Nederlandschen landaard. Geen wonder dus, dat wie er die behoeften hadden, zich bij den voor een deel daarin eenstemmigen, voor een deel om andere — min billijke redenen — op den koning verstoorden adel aansloten. En geen wonder voorwaar ook, dat (gelijk Nuyens het uitdrukt) „de regeering van Filips”, bij een dusdanig streven naar „eenheid in den staat, eenheid in de kerk, eenheid in handelen” (bl. 169), in de Nederlanden dat „steunpunt miste”, waardoor andere regeeringen elders hun monarchale doel bereiken konden. De „staatzucht van den adel” werkte dus met de behoeften van het volk mede; en dat niet in 't kerkelijke slechts, hoewel daar voornamelijk, maar ook in 't wereldlijke tegenover de „heerschzucht” van Granvelle en Filips ¹. In overeenstemming daarmee dienen dan ook de volgende zinsneden van den schrijver, waarin hij (bl. 162) zijne denkbeelden omtrent den oorsprong van den Nederlandschen opstand zamevat, gelezen en verklaard te worden: „naar onze meening zijn de Nederlandsche beroerten aanvankelijk ont-

¹ „Eer en heerschzucht” zegt Nuyens zelf (bl. 164) „waren aan beide kanten, zoowel aan die van Filips' minister (Granvelle) als aan dien der groote heeren.”

staan uit een zamenloop van de staatzucht der grooten, het wantrouwen tegen een vorst van vreemden aard en zeden, en de zucht van de aanhangers der nieuwe leer, om hunnen godsdienst te doen zeevieren." Die „staatzucht" namelijk hing — als wij zeiden, en de heer Nuyens zelf niet ontkent — in meer dan een opzicht met het volksbelang zamen; dat „wantrouwen" was meer dan gewettigd tegenover een vorst, die noch zijn eigen landaard, noch zijn volstrekte oppermacht elders, noch zijn persoonlijke geloofsbegrippen uit zijn gedachten stellen kon, en alle drie ook in de Nederlanden wilde doordrijven; een vorst, die — N. zelf deelt het ons met zooveel woorden meê — als kastiljaan trotsch, als koning hoogmoedig, als mensch staatzuchtig, en meer dan dat alles nog katholiek was ¹. Wat viel er, met zulke beginselen, in de 16^e eeuw en in de Nederlanden uit te richten? — „Die zucht der aanhangers van de nieuwe leer" eindelijk, was een innerlijke en zoo krachtige overtuiging, dat zelfs Filips' Katholicisme te zwak bleek, om haar te smoren; gelijk Nuyens dan zelf ook, weinig regels vroeger beledigt, dat „de hervorming — misschien de voornaamste der grondoorzaken van de Nederlandsche omwenteling" is. Wat hij er bijvoegt: „doch het is niet waar, dat de meerderheid en de

¹ „Het Katholicisme" zegt hij (bl. 218) „was zijn levensadem, zijn kracht" (een kracht, die ongelukkig de jammerlijkste zwakheid bleek); „Kastiljaansche trots, monarchale hoogmoed, staatzucht, alles stelde hij daarvoor op den achtergrond."

kern der natie opgestaan is om den wille van den godsdienst, of uit haat tegen de godsdienstvervolging" ontzenuwt de kracht dier eerste uiting niet. Wat dat „meerderheid" beteekent, hebben wij — naar zijn eigen betuiging — vernomen; en of men niet de „kern" der natie bij die krachtvolle onroomsche minderheid zou moeten zoeken, die de onverschillige meerderheid allengs met zich meê wist te tronen, en uit welke zelfs een Willem van Oranje zijn ware kracht putte ¹, zou nog te bewijzen staan. Wij zijn het daarom ook niet met hem eens, dat „na de komst van Alva, de gedaante van den Nederlandschen opstand verandert" (ald.). De zelfde oorzaken toch werkten in heviger mate voort. Het was een verschil in graad niet in aard. De godsdienstvervolging werd heftiger, de staatzucht van Nederlands grooten en adel gewelddadiger onderdrukt, de zelfstandigheid en de rechten van den landaard meer gekrenkt. Maar het was slechts de toepassing der zelfde regeeringsbeginselen, door Filips van den aanvang af voorgestaan. De schrijver erkent dan ook ronduit, dat deze „voor de gruwelen van Alva aansprakelijk" is (bl. 230, aant.). Verwonderlijk klinkt het dan echter, wanneer hij, als kon dat tot 's konings verontschuldiging strekken, er in éénen adem bijvoegt, dat „Alva door

¹ Nuyens beroept zich daaromtrent (bl. 72) op mijn eigen woorden: „in die dagen was Calvinisme kracht en Oranje zelf vermocht niets, vóór hij met hart en ziel Calvinist was geworden, en zich met de belangen zijner hervormde landgenooten vereenzelvigd had."

Filips teruggeroepen, en zijne handelwijze zoo goed als gedesavoeëerd werd." Dat was alleen toch de handelwijs van een man, die zich op zijn werktuig boos maakt, omdat dit, bij 't gebruik, niet aan zijn domme verwachting beantwoord heeft. Hij wilde 't toen eens met een ander beproeven; maar ook dit zou hem geen baat geven: om de eenvoudige reden, dat hij — 't zij tijdelijk strenger of zachter gestemd — in zijn noodlottige bekrompenheid, altoos bleef wat hij geweest was: trotsch, hoogmoedig, staatzuchtig, en, boven alles — uitsluitend katholiek.

BEGINSELLOOZE STAATKUNDE

EN

HARE GEVOLGEN.

Clemens, Wenzel, Nepomuk, Lotharis, vorst van Metternich, en later, door de genade des konings van Napels, hertog van Postella, werd den 15^{en} Mei 1773 te Coblens geboren. Na, meer voor den naam dan het onderwijs, de hooge scholen te Marburg en Meins doorloopen te hebben, ving hij hier te lande, als keizerlijk gezant in den Haag, zijn staatkundige loopbaan aan, en mocht, bij zijn kort daarop gevolgd huwelijk, van den oud-oom zijner vrouw, den bekenden oostenrijkschen minister Kaunitz, het getuigenis wegdragen, „een *aimabel* jong mensch, van den bevalligsten geest, een volmaakt *cavalier*” te zijn. Alles eigenschappen, gelijk het dan de uitkomst ook bewezen heeft, uitnemend geschikt hemzelf een weelderig levenslot te verschaffen, maar voor de degelijkheid zijner staatsbeginselen van

¹ Uit een voordracht tijdens Italiës bevrijding door Garibaldi.

maar al te luttel waarde. Men beweert, dat hij later het verzuim zijner studiejaren, door zijne praktische werkzaamheid, met name in Frankrijk, zoo-veel doenlijk weder heeft ingehaald; en zeker moest hem zijne natuurlijke begaafdheid, zijn buitengemeene gemakkelijheid van opvatting en lenigheid van geest daarin van veel dienst zijn; maar de oorspronkelijke aanleg zijner natuur en de overeenkomstige leiding zijner jongelingsjaren, aan ijdele verstrooyingen gewijd, hadden zijn karakter reeds te zeer gezet, het dien eigenaardigen plooi gegeven, die hem steeds bijbleef, hielden zijn geest te uitsluitend tot dien ijdelen kring beperkt, waar binnen hij zich steeds verder ook geboeid toonde, om hem door een werkzame, maar beginsellooze praktijk te laten vergoeden, wat zijn natuur in diepte van aanleg, zijn studie in degelijkheid te kort schoot. Noch zijn Haagsche werkkring buitendien, noch de daaropgevolgde Duitsche, gaven hem aanleiding tot anderen dan oppervlakkigen, min beduidenden staatkundigen arbeid. Eerst zijn afvaardiging naar Parijs in 1806 gaf hem gelegenheid, in dat staatkundige brandpunt van den tijd, aan het hof van den overmachtigen Franschen keizer, door veelzijdige opmerkzaamheid zijn staatkundige ervaring te verrijken, en zijn natuurlijke sluwheid, zijn scherp verspietersblik — door een kenner als Fouché zelf geroemd — te oefenen en allengs ook zelf te leeren toepassen. Toch ging ook thans nog — gelijk steeds later — zijn staatkundige bedrijvigheid met de ze-

delooze voldoening zijner verliefde luimen en verlerlei zingenot gepaard. Hij bleek er zelfs een kennelijk behagen in te scheppen, zich op zijn wuiftheid te verheffen, haar met gemaakte ingenomenheid ten toon te spreiden. Zoo naakte de plotse-linge ommekeer in Oostenrijks betrekkingen tot Frankrijk in 1809, die hem het eerst in staat zou stellen, een belangrijker rol in 't Europeesche staatsleven te spelen, en er die plaats allengs te gaan innemen, waarop hij zich sedert — ongelukkig genoeg — wist te handhaven. De krachtige Stadion trad als Oostenrijksch minister van buitenlandsche zaken af, om door Metternich vervangen te worden; en Metternich, tusschen de beide vuren van vrees voor den Franschen keizer en den geldelijken nood des lands geplaatst, wist niet beter dan met de omstandigheden te schipperen, en, als het eenige middel, om elk onverwacht gevaar te voorkomen, den vrede met Bonaparte tot den prijs zelfs eener Oostenrijksche keizersdochter te koopen. Hij begeleidde de nieuwe Fransche keizerin naar hare hoofdstad, waar zij de huwelijkskoets zou deelen van den Corsicaanschen gelukzoeker, den ontrouwen echtgenoot der verstooten Jozefine. Met recht heeft men reeds in deze handelwijs een eerste, maar afdoende proef gezien van den juistten aard der Metternichsche staatkunde. Terwijl een man van beginselen en karakter, als de Pruisische minister Stein, thans als balling in Boheme verscholen, tot krachtige en doortastende maatregelen van hervor-

ming en omkeering ried, gelijk hij die zelf twee jaar vroeger met Scharnhorst in Pruisen had aangevangen, zien wij den nieuwen Oostenrijkschen minister van alle doortasten schuw, alles zoo goed — of liever zoo ongelukkig mogelijk — naar de omstandigheden plooyen, en reeds bij dezen aanvang van zijn ministerloopbaan die beginsellooze voorkeur voor staatkundig lapwerk aan den dag leggen, die hem ook verder steeds gekenmerkt heeft. Laveeren, zoo goed of zoo kwaad het ging, naar de wind het meêbracht; ziedaar de leus, waaraan hij zich, van dien eersten tijd af tot op zijn late levenseinde, gehouden, die hij eeniglijk gehuldigd heeft. Zoo bracht het zijne natuur zonder eenigen zedelijken kern meê, en zoo meende zijn kortzichtige staatswijsheid, de hulk van 't arme Oostenrijk het best door de branding te sturen, tot hij ze zelf eindelijk nog, in de laatste maanden zijns levens, zoo jammerlijk zou zien stranden.

Beginsellooze staatkunde: staatkunde van het oogenblik en van den stilstand, die zich gaarne voor behoudende staatkunde zou doen doorgaan, omdat zij, wat er dreigt te slijten of te scheuren, steeds met lappen en knutselen in stand te houden zoekt. Met de staatkunde des waren behouds, heeft zulk een knoeyersbedrijf niets te maken; deze weet dat men het staatsleven, zoo min als 't lichaamlijke, met enkel oplappen niet wezenlijk behouden kan; dat stilstand ook op staatsgebied de dood, en behoud alleen in voortdurende ontwikkeling gelegen

is; dat hier geen schipperen, geen plooyen, geen doeken of bemantelen baten kan; dat men den staatspatiënt, gelijk dien van 't dagelijksche leven, wellicht een tijd lang met kunstmiddeltjens gaande houden, maar hem geen leven schenken kan, waar de levensgeest zelf ontbreekt; en dat die levensgeest alleen van zijn eigen gezonde sappen kan uitgaan. Doch slaan wij onzen Oostenrijkschen staatsarts bij zijn verdere bemoeyingen gade.

Het nauwe verband met Frankrijk, door 't huwelijk met de aartshertogin bezegeld — hoe vernederend het ieder eenigsins kiescher gevoel dunken moest — had Oostenrijks staatsminister niet het minst gekost. De zedelijke dwang, daaruit voortgesproten, om zijn legerbenden bij die des Franschen keizers in zijn Russischen veldtocht aan te sluiten — een noodzakelijkheid in het onderworpen Pruisen slechts knarsetandend ondergaan — scheenden Oostenrijkschen staatslieden eerder de heugelijkste uitzichten te bieden; daar zij zich — naar hun eigen uitdrukking — „niets dan voordeel beloofden uit die krachtige afleiding in het Noorden, onder een zoo hoogbegaafd en ervaren veldheer.”

Men weet, hoe wreed die blijde verwachting bedrogen werd, en hoe weinig aangenaam de „ervaren veldheer” zich door de vlammen van Moskou ver-rast zou vinden. Wat was de werking dier uitkomst op Metternichs staatkunde? Sloot zij zich bij de algemeene beweging der gemoederen aan, die, de zoo onverwachte gelegenheid aangrijpend,

den gehaten overweldiger, na dien eersten, zoo gevoelig aangebrachten slag, met vereende krachten verder te lijf wilden, en, vóór hij zich mogelijk herstellen kon, voor goed fnuiken? Of zou men het voor lofwaardige trouw aan het eens gesloten verbond willen houden, dat zij, verre van daar, de Fransche belangen, zooveel doenlijk, behartigen bleef? — Neen voorzeker, aan geen trouw, aan geen neiging zelfs voor keizer Frans' laaggeboren schoonzoon viel daarbij te denken. Metternich had zeker gaarne Oostenrijk weêr vrij gemaakt van het Fransche overwicht, het zijne vroegere zelfstandigheid teruggegeven; maar hij werd, in deze betrekkelijk goede bedoeling, door zeer tegenstrijdige denkbeelden gestremd en weêrhouden. Hij koesterde een onoverwinnelijk wantrouwen tegen Rusland, en een nog grooter zoo mogelijk tegen de Pruisische volksbeweging, en den zich overal openbarenden volksgeest. Niet ten onrechte heeft men dan ook beweerd, dat hij, in dien rampzaligen tweestrijd, zich liever aan Napoleons dan aan de Russisch-Duitsche zijde hield. Genen, den Franschen keizer, toch moest hij, met zijn waardigen geestverwant, Gentz, als „het algemeene redmiddel tegen de hoofdkwaal — den vrijheidsdrang — der eeuw, en voor het behoud van inlandsche rust en veiligheid, tegenover de gevreesde vrijheidszucht des volks” beschouwen. En daarom gaf hij, bij de eerste met Napoleon gevoerde onderhandelingen, Rijn en Alpen, Noord- en Zuid-Nederland, Zwitserland en de nieuwbakken Napo-

leontische tronen in Duitschland gaarne prijs, mits Oostenrijk slechts een deel van 't verloren grondgebied en zijn verband met de zee terug erlangde. En van dezelfde kleingeestige inzichten ging ook al zijn verder bedrijf van dit en 't volgende jaar uit. Daarom zocht hij de zegevierende legers der bondgenooten, onder den voortvarenden Blucher, zooveel mogelijk in hun zegetocht te stremmen, in hun krachtige bewegingen te verlammen. Hij zelf heeft er zich later op beroemd, en den geschiedschrijvers dier jaren — eerst Thiers zag den waren stand der zaken in — hun gebrek aan doorzicht op dit punt verweten. „Men heeft gevraagd” zoo sprak hij, „waarom Zwartsenberg — de Oostenrijksche veldheer — na den slag van Brienne niet terstond naar Parijs is voortgetrokken? — Hij *mocht* dat niet; onze bepaalde afspraak beval hem het tegendeel. Reeds van den aanvang af, toen ons verbond met Frankrijk, eerst in een gewapende onzijdigheid, toen in een gewapende bemiddeling verkeerde, meenden sommigen, dat men maar voorwaarts, altijd voorwaarts dringen moest. Zoo nauw waren wij echter niet met elkander vereenigd; van een bondgenootschap (tusschen Oostenrijk, Rusland en Pruisen) was er nog geen sprake. In onzen krijgsraad te Chaumont liet zich drierlei meening hooren: die eener bezadigde zekerheid van ons Oostenrijkers, die der doortastende krijgsdrift van Pruisen, door Blücher vertegenwoordigd, en die der bemiddeling van den Russischen keizer, die het aan

ons beiden overliet, om het eerst onder ons zelf eens te worden. Zoo iemand" — zoo besloot Metternich zijn mededeeling — „mag ik mij dus beroemen, Napoleon langs langzamen maar zekeren weg dood gereden te hebben." Hij deed wel er bij te voegen, dat deze „zich trouwens door zijn eigen schuld nog meer in 't ongeluk gestort had." Zonder die schuld toch had men zich, in die hooggeroemde langzame zekerheid der Oostenrijksche krijgsbewegingen, allicht kunnen verrekenen. En wel niemand, die 't in ernst om de bevrijding uit de Fransche overweldiging te doen was, die 't niet met Blucher tegen Zwartenberg en zijn leidsman — den beginselloozen vorst van Metternich — houden zou.

Minder gelukkig dan deze berekening — door de toevallige medewerking der tegenpartij, den Franschen patiënt zelf — viel de verraderlijke kuur uit, door Metternich, in 't volgende jaar, op 't naar zijn inzien kranke Zwitserland beproefd. Daar hadden zich, in de laatste vijftien jaar, de volksbelangen krachtdadig tegen het verouderde baatzieke beheer der Bernsche Patriciërs en hun aanhang doen gelden en een ontwikkeling der staatsinstellingen ten gevolge gehad, die hoe weldadig in 't oog van elk weldenkende, den Oostenrijkschen staatsman, in zijne vrijheidschuwe bedoelingen, niet minder tegen de borst moest zijn, dan de luide openbaring van den volksgeest in Pruisen en Duitschland. In plaats dus van de kracht des lands in de bevordering dier ontwikkeling, de bevestiging der gewijzigde staatsinstellingen te zoe-

ken, gelijk 't ieder man van beginselen zich tot roeping achten moest, en ook het algemeen belang — dat een krachtig Zwitserland tegenover 't nog zoo onwisse Frankrijk eischte — meêbracht; in plaats daarvan stelde Metternich zich een rugwaartsche beweging, tot herstel der verouderde instellingen en van de verloren overmacht dier Patriciërs voor, aan welker drukkend beheer de kantons van Aargou en Waadtland beiden zich, zijns inziens, geheel ten onrecht onttrokken hadden. Om dit doel te bereiken, liet hij nu de onder Zwartsenberg vereenigde Russische en Oostenrijksche troepen onderling zoo verdeelen, dat de bewegingen van de Russische geheel van die der Oostenrijksche afhankelijk werden. Ongelukkig liet zich met den Russischen alleenheerscher minder gemakkelijk dan met zijne troepen omspringen, en toen dus, op 't aanstoken van Metternichs handlanger te Bern, Senft Pilsach, de oude Bernsche stadsregeering weder hersteld was, paarde zich, bij de daardoor in Waadtland te weeg gebrachte opschudding, zulk een toornige uitval van Alexander, die — alleenheerscher of niet — het zeer onbillijk zef te achten het Zwitsersche staatswezen alleen naar den gril en in 't belang van eenige weinige familiën in te richten, dat Metternich zijn opzet moest laten varen. Een jaar later treffen wij hem te Weenen, als voorzitter bij 't beruchte Congres aan, dat onder zijne leiding, over de toekomst van Europa beslissen moest. Hij onderscheidde er zich, van den aan-

vang af, door de dubbelhartige wijs, waarop hij er zelfs de ondubbelzinnigste vragen te beantwoorden en naar eigen goeddenken op te lossen zocht. Het schuldigst kwam er wel zijn beginsellooze handelwijs in de baatzieke loosheid uit, waarmede hij zich tegen zijn vaderland in ruimeren zin — hij was immers geen geboren Oostenrijker, maar Westfaal — tegen den Duitschen Bond bezondigde. Zijn eenigste verontschuldiging daarbij mag de lijdelijke medewerking dergenen heten, die in de eerste plaats geroepen waren, hem met hun beter inzichten omtrent de ware Duitsche belangen te bestrijden. Zijn hoofd-doel bij de Bondsinrichting moest het natuurlijk zijn, den invloed, het overwicht (zoo mogelijk) van Oostenrijk daarbij te bevorderen. Waar het hem onmogelijk bleek dit — en daarmede zich zelf — de heerschappij over de Bondstaten te verzekeren, bracht zijn belang het meê, om den band dier staten zoo zwak mogelijk te maken, en de mildheid zijner instellingen tevens zooveel doenlijk te temperen en te verhinderen. Daarop lei hij het dan ook toe, en nog zucht het verbrokkelde Duitschland onder de naweeën van zijn wanbedrijf. Want zijn toeleg tot Bondsverzwakking gelukte hem; maar zij gelukte hem alleen helaas! door de onvergeeflijke matheid zijner betergezinde tegenstanders, mannen als een Stein en Wilhelm von Humboldt, die hem zeker evenzeer in zielenadel en geestverheffing te boven gingen, als zij hier, o jammer! blijk gaven achter te staan in onverdroten werkkraft. Bij de vestiging van

den Duitschen Bond heeft zich ongelukkig, ten nadeele der Duitsche belangen, dat zoo bekende, zoo dringend, maar te vergeefs waarschuwende verschijnsel weder voorgedaan, dat ons — naar de bekende Evangelie-uitdrukking — de kinderen der duisternis als behendiger schetst dan de zonen des lichts.

Wat genen in eerlijkheid van bedoelingen te kort schieten, winnen zij ruimschoots door verdubbelde werkkraft; terwijl dezen helaas! met die eerlijkheid van bedoeling (naar 't schijnt) tevreden, veelal den zedelijken moed missen, om hun goede zaak door te drijven, er ten einde toe bij te volharderen. Waarom — zou men vragen willen — is die groot-sche vereeniging van geestkracht en gemoed, van verheffende zienswijs en onverdroten werkkraft, die alleen ware grootheid vormen kan, zoo zeldzaam? — Hebben wij niet ten onzent van hetzelfde verschijnsel, op zooveel kleiner schaal, maar al te dikwerf de treurige proeven gezien? — Op zooveel grooter schaal was hetzelfde op 't Weensche Congres bij den sluwen, maar onverdroten Metternich, en zijne edele, maar afgematte tegenstanders het geval. En zoo Duitschland recht heeft zijne nagedachtenis te vloeken, de hunne voorzeker moet het zich eerder geneigd vinden, te bejammeren dan te zegenen.

Doch het wordt tijd, dat wij, tot het hoofddoel onzer beschouwingen gekomen, hem in Italië en het daar door hem gewrochte gadeslaan.

Met den val van het zoogenoemde Italiaansche koninkrijk, door de genade des Franschen keizers

tot zijn kortstondig leven geroepen, en door 's keizers stiefzoon, Eugène, naar 's keizers wenken, bestuurd, kwam het sedert bijna twintig jaar aan Oostenrijk ontrukte Lombardijë, tegelijk met de Venetiaansche landstreek, weder onder het beheer van den Duitschen Keizerstaat. De herinneringen aan het Oostenrijksche bewind van vroeger en aan de betrekkingen dier jaren met Weenen, konden niet dan aangenaam zijn. Zij hadden niets dat aan den haat kon doen denken, die later, die zoo spoedig reeds beide landen verdeelen zou. Italiaansche toonkunst en letteren werden in de Oostenrijksche hoofdstad gevierd, en terwijl Oostenrijksche staatslieden Lombardijes belangen te Milaan behartigden, bekleedden de Italiaansche daarentegen te Weenen de hoogste staatsambten. Het twintigjarige Italiaansch-Fransche tusschenbewind kon daar geen andere wijziging in doen verwachten, dan die uit het denkbeeld mocht gesproten zijn, van, gedurende die jaren, een — in naam althans — zelfstandig Italiaansch rijk te hebben uitgemaakt. Die indruk echter van een eigen bestaan, hoe flauw wellicht in 't oog van velen, viel bij den Italiaan niet weg te nemen, en daarop in de eerste plaats had men dus bij de beginselen acht moeten slaan, volgens welke men de herwonnen landstreek besturen ging. Met den indruk van dat zelfde bestaan vereenigde zich de herinnering aan de vrijzinnige instellingen, waarmee de Fransche heerschappij, hoe drukkend in andere opzichten,

gepaard was geweest; en Oostenrijk had dus, in de tweede plaats, te zorgen, dat men zich daarop nimmer tegen hem beroepen kon. Beginselen echter en vrijzinnigheid waren twee woorden, van welke in Metternichs staatsleer geenerlei melding werd gemaakt, en die hij dus allerminst op Oostenrijks wingewesten toepasselijk achten zou. Nauwelijks was dan ook — den 17en Juny 1814 — het geringe uitzicht, door enkele opgewonden Lombarden, op eene bestendinging van den zelfstandigen toestand gekoesterd, door de inlijving van hun land bij Oostenrijk, de bodem ingeslagen, of Oostenrijks staatsbeheerder liet het de uitheemsche hand des nieuwen meesters, in hare weinig aantrekkelijke werking, al aanstonds gevoelen. Eene verordening van 26 Augustus begon met de tot dusver niet slechts gedulde, maar zelfs begunstigde vrijmetselarij af te schaffen niet alleen, maar hare verraden medeleden van alle ambten uit te sluiten. Bij een tweede verordening, weinige weken later tegen desertie uit den krijgsveld dienst uitgevaardigd, werden burgers en geneesheeren uitdrukkelijk tot laaghartige verklikking verplicht; iets dat — naar de opmerking van Gervinus — bij de Italianen alleen dat den verordenaar krenkende stilzwijgen op alle navraag te weeg moest brengen, dat de Italiaansche staatspartijen niet minder kenmerkt, dan hun verraderlijke haat jegens elkander. In plaats van zich voorts door het zoo werkzame middel eener vermindering der opbrengsten bemind te maken, stond men —

tegen de algemeene maar al te billijke bede om verlichting van 't verarmde land — ten strengste op hare stipte voldoening. Naauwlijks was dan ook het nieuwe jaar aangebroken, of het misnoegen maakte zich overal luide kenbaar. Op de muren van Venetië, gelijk in de straten van Verona, waren brieven aangeplakt, die aan de rechten van 't volk herinnerden en 't in de wapens riepen. Het gevolg was, dat, bij Napoleons vlucht van Elba en de daarop gevolgde beweging, Oostenrijk bang begon te worden, en nu de oprichting van een zelfstandig Lombardisch-Venetiaansch rijk onder een onderkoning beloofde. Tevens echter werd de zoo gehate conscriptie bestendigd, welker afschaffing men eerst had voorgespiegeld. Dit baarde alom in den lande zulk een wrevel, dat men het daartoe strekkende besluit twee jaar lang buiten werking hield, om het toen — door een veel drukker stelsel te vervangen. De benoeming van den gunstig aangeschreven aartshertog Anton tot onderkoning, had wel eenige verbetering in de stemming gebracht; maar daar deze zich na weinige maanden te recht weinig ingenomen toonde met de voorwaarden, waarop hij bewind voeren moest, werd hij door den onverschilligen, slechts op eigen geldelijk voordeel bedachten aartshertog Reinier vervangen, die al zijn gezag aan de beide onder hem werkzame, maar van 't Weensche hof geheel afhankelijke goeverneurs in handen gaf. Reeds vóór den Oostenrijkschen onderkoning, was daarenboven het

Oostenrijksche straf-, burgerlijk, en huwelijkswetboek— zonder den minsten eerbied voor of wijziging naar 's lands zeden en gewoonten — ingevoerd geworden. Grievender echter dan het opdringen van deze vreemde wetten, was dat van het verraderlijke verspiedingsstelsel der Oostenrijksche policie, die daarboven in de volgende jaren — na de bewegingen van 't jaar '20 — onder de leiding van den baatzuchtigsten aller policiehoofden, den ridder Torresani, met de verworpenste voorwerpen tot zijne handlangers, tot de snoodste willekeur en omkoop- ping leidde. Niet binnen zijn eigen Lombardisch-Venetiaansche grenzen echter, bepaalde zich al aanstonds Oostenrijks pijnlijk overwicht; ook daarbuiten liet het zich, en dat met veel minder recht nog, gelden. Zijn troepen bleven, in spijt van 's konings aandrang, Piémont bezetten, en trokken eerst in 1816 af, na de kostbare Napoleontische vesting- werken aan den Tanaro vernield te hebben. In Tos- canen zocht, het uit zijn verwantschap met het re- geerend huis, het recht op krijgsbezetting af te leiden. De pauselijke Legatiën wilde het maar niet ontruimen; Parma, waar Marie-Louize in 1815 den keizer, haar vader, het geheele voorloopig beheer had opgedragen, en Modena schenen niet anders dan Oostenrijksche domeinen. Aan Napels werd in hetzelfde jaar, van Weenen uit, zijn geheele staatsinrichting voorgeschreven; en waar, gelijk in Florence, Lucca en elders, slechts de gedachte aan iets, dat naar een vrije staatswet zweemde, te

ontkiemen dreigde, droeg men zorg, haar nog voor haar geboorte te verstikken. Van het ware denkbeeld eens staatslevens, gelijk het ons door een Gervinus o. a. geschetst wordt, had Oostenrijks staatskanselier niet het geringste besef. „In den waren staat”, zegt gene, „is de mensch zich van zijn leven voor 't algemeene best bewust; het denkbeeld van gemeenschappelijke werkzaamheid voor een hem zelf overlevend duurzaam iets, voor instellingen, die op een blijvend volksbestaan, niet op den korten leeftijd eens enkelen gegrond zijn, bezielt hem.” In zulk een staat leeft en ervaart de mensch, buiten zijn eigen leven, ook dat zijns volks; maar daaraan viel voor geen Oostenrijker, laat staan een Italiaan, onder Metternich te denken. Hij dulde bij den laatsten zelfs de levendige herinnering aan zijn letterkundigen roem, aan zijn klassieke dichters niet. „De Oostenrijksche censuur” zegt dezelfde geschiedschrijver, „is eigenlijk te klein voor de ernstige bladen der geschiedenis; maar in Italië is die censuur tot een warachtige geschiedhoogte geklommen. Niet alleen, dat er alle staatkundige geschriften vóór de geboorte geweerd, dat de latere geschiedwerken van Botta of Colletta verboden werden; maar ook de klassieke Italiaansche dichters werden deels den Italianen ontzegd, deels voor hen besnoeid; hun oudere geschiedschrijvers werden òf, als Verri, Giannone en and. verminkt, òf, als Machiavelli, Pignotti en and. in 't geheel niet meer toegelaten.” Toch zijn desnietteenstaande

de Italiaansche letteren ook in Oostenrijksch Italië blijven bloeyen; en geheel de even wreede als on-verstandige verdrukking heeft niet anders te weeg gebracht, dan er allengs bij allen die vijandig-trot-sche houding te baren, die het der regeering on-mogelijk maakte zich een eigen partij te vormen, die den adel noopte zich aan het staatswezen, zijn zonen aan de krijgsdienst te onttrekken en den trouw-lustigen Duitscher ieder huwelijksaanzoek met zijn dochters af te slaan, en die eindelijk geheel den aanzienlijken stand bewoog, zijn gezelschapszalen voor Oostenrijksche militairen en beambten te slui-ten; een afsluiting, door Metternich zelf als een der verderfelijkste staatskwalen erkend. Steeds verder echter ging die verwijdering, steeds wijder gaapte de kloof, steeds heftiger werd de vijandschap en steeds dieper wortelde de haat; maar niet later dan 't Congres van Verona — in 1822 — voelden zich Oostenrijksche zegslieden zelf reeds gedwongen te erkennen, dat de behandeling van Italië als een Oostenrijksch wingewest, het reeds toen tot het doelwit aller omwentelingsgezinden maakte; en nog twee jaar vroeger telde het Italiaansche rijmpjen, onder de drierlei kanker van het land, naast den Tyfus en de Monniken, ook de Duitschers reeds:

Ecco d'Italia i fati:

Tifo, Tedeschi, e Frati.

En tot welk middel zou Oostenrijk, bij dien steeds klimmenden wrevel tegen zijn wanbestuur, zijn toe-

vlucht nemen? welk voorschrift zou zijn staatswijsheid, gelijk zich die in zijn eersten staatsdienaar, in Metternich, verlichaamde, tegen de altoos dreigender kwaal weten aan te wenden? helaas! mijne lezers, Metternichs eenigste staatsregel, gelijk hij er herhaaldelijk voor is uitgekomen, was: „dat ieder rijk in de eerste plaats noodig heeft te leven, en dat in gevaarvolle tijden het gezond verstand voorschrijft, alle zorgen op zijn behoud te richten.” Mocht iemand zulk een regel — een overtuiging gelijk hij 't noemde — den indruk van een beginsel geven, hij zal zich spoedig genoeg van dien waan bevrijd zien. Het behoud hier bedoeld, het staatsleven hier als hoofddoel voorgesteld, is toch alleen dat leven bij den dag, dat rekken van een geheel voos bestaan, dat slechts voor hem, wiens kortzichtigheid voor zijn eigenlijk karakter, zijn wrakken aard blind is, een schijnbare waarde hebben kan. Zulk een kortzichtige was de Vorst van Metternich, en zoo hebben hem ons reeds, èn later èn bij 't Congres van Weenen, scherpzichtiger — althans voor *zijne* gebreken scherpzichtige — staatslieden geschetst. Zij noemden hem een *politique de semaine*, een staatsman die bij de week, die van de hand op den tand leefde; en dat bestaan is hij, zoo in Italië als elders, dan ook steeds getrouw gebleven. Zijn eenigste beginsel was (zou men kunnen zeggen), er geen .te hebben. Hij zelf noemde dat: steeds bij zijn zinnen, bij zijn verstand, steeds „nuchter” — dat was zijn woord — te blijven, en

hij beroemde er zich op, dat altijd gedaan te hebben. Schoone zinnen inderdaad en een verheven verstand! maar daarentegen wel degelijke „nuchtheid” in den kalverzin van het woord, en die hem en het land zijns beleids ten slotte de danigste parten gespeeld heeft. Soms nam hij in zijne handelingen inderdaad den schijn aan, werkelijk van een beginsel uit te gaan, dat hij dan zoo uitdrukte, als ware hij „het behoud der wettig bestaande zaken” toegedaan. Maar ware dat werkelijk zijn beginsel geweest, dan ware, van de dagen van Carlsbad en vroeger af, tot op de splitsing van 't koninkrijk der Nederlanden en de inlijving van Krakou toe, niemand er meer ontrouw aan geweest dan hij zelf. En ook in Italië was hij dat, toen van hem bijv., na de onderdrukking der Napelsche omwenteling van 1820, in 't geheim het voorstel aan den hertog van Modena uitging, Sardiniëns wettigen erfopvolger, in spijt der Salische wet, van zijn troon te verdringen; en het was niet zijne wijsheid, maar het beter oordeel van dien bekrompensten aller Italiaansche vorsten, den Modenaschen hertog die dat afsloeg, met de welwijze opmerking „dat, daargelaten de schending aller beginselen en het slechte voorbeeld er door gegeven, het buitendien een aanleiding tot langdurigen oorlog zijn kon, daar zich de verstooten prins onmiddelijk tot Frankrijk of elders om bijstand wenden zou.” In dien tijd echter, dat hij 't voorstel deed — de dagen van 't Laibachsche Congres — was de zich

altoos zoo nuchter roemende Metternich brooddronken van weelde, over 't welslagen — naar zijne meening — zijner pogingen, om de Napelsche vrijheidsschreeuwens en hun geestverwanten in Piémont voor goed tot zwijgen te brengen, en achtte hij zich daardoor nu gewis tot alles gerechtigd. „Daar zie je nu, wat een omwenteling is, die men maar bij tijds aandurft!” zoo heeft men hem te Laibach laten uitroepen, en indien ook al niet volkomen gewaarborgd, is die triomfkreet — naar Gervinus' opmerking — zeker geheel in zijn karakter. Maar zijn zegezing was inderdaad zoo weinig gegrond, dat degelijke geschiedstudie, in de gebeurtenissen die hem uitlokten, slechts het eerste bedrijf des grootschen schouwspels heeft gezien van Italië's bevrijding, waarvan nog in deze dagen het laatste niet is afgespeeld. Mogen ook de verwinnaars in dat eerste bedrijf het tevens voor het laatste, en hun triomf voor blijvend verzekerd hebben gehouden; later tijd heeft het hun anders geleerd. Zelfs niet lang daarna reeds hadden zij zich — bij minder blindheid — van den dalenden glans hunner gloriezon ten klaarste overtuigen kunnen. In den aanvang steeds door het zoogenoemde Heilige Verbond gerugsteund, zag Metternich zijne werkzaamheid op Europeesch staatsgebied doorgaans met goed gevolg bekroond. Al lens echter begon de eenstemmigheid tusschen de onderling verbonden vorsten minder te worden, het bezwaar, gemeenschappelijke besluiten tot stand

te brengen, nam toe; men begon, hoe langer zoo meer, de onfeilbare dengdelijkheid der Oostenrijksche inzichten te wantrouwen. Engeland ving aan verzet aan te teekenen, Frankrijk verkoelde, Duitschland zelf waagde reeds in 1819 te Weenen, Metternichs opvattingen en voorstellen als „uitingen van een al te groote vrees en overdrijving” te berispen. En zoo werd, drie jaar later, het Congres van Verona het laatste, dat Oostenrijks kanselier dorst zamenroepen, werd hij sedert hoe langer hoe meer gedrongen op eigen kracht te vertrouwen, en, waar die kracht te kort schoot, zoo goed doenlijk met de omstandigheden te schipperen.

Waar zij echter te kort schieten mocht, in Italië vooreerst nog niet. Daarvan is ons èn de toon het bewijs, waarop er, van Weenen uit, den vorsten steeds nog de wet werd voorgeschreven, hun handelingen schoolmeesterlijk werden goed of afgekeurd, èn de inlichtingen, uit Italië, door die vorsten over hun staatsbeheer en de hen daarbij leidende begrippen gegeven. „Zijne keizerlijke majesteit” zoo schreef Metternich o. a. naar Napels, stelt er zich voorloopig meê tevreden, zijn opmerksaamheid en toezicht op alles, wat in uw rijk voorvalt, te verdubbelen, maar is tevens vastbesloten, geen heilzamen raad noch ander middel te sparen, om het Napelsche Cabinet aan die richting te houden, die met zijn toestand en behoeften in overeenstemming is. De keizer heeft voorgenomen, eenigen tijd in Italië te verblijven, en dan met bijzondere

oplettendheid de aangelegenheden van het Schiereiland ga te slaan." Den hertog van Modena daarentegen, het toonbeeld, in zijn oogen, van een beredeneerd en verstandig regent, roemde hij wegens „de verlichte en juiste inzichten, die hij beleeft, en die hij hem (Metternich) bekend noemde." Wenscht men te hooren, welke die zoo geroemde staatsinzichten waren? — Een Italiaansch geschiedschrijver, Farini, heeft ons de zes punten meêgedeeld, onder welke die voorbeeldige regent al de staatswijsheid zamenvat, waarmede hij, sedert het Congres van Laibach, zijn gezegend landjen bestuurd heeft: 1. De begunstiging der kerk en hare dienaren, om daardoor den invloed te vermeerderen eener instelling, die zoo weldadig en nuttig is voor de rust der staten en de vorming van vreedzame onderdanen. 2. Verheffing van den adel, dien onontbeerlijken steun van 't koningschap, opdat men van de edelen ijverige medewerking verkrijge bij het beleid der zaken, en hen bovenal belang doen stellen in het behoud der bestaande orde. 3. Uitgebreider uitoefening van het vaderlijk gezag, en herstel daarvan in zijn geheelen omvang. 4. Verbetering der wetgeving, met betrekking tot de misdaad van majesteitsschennis, en met name vereenvoudiging van den rechtsgang, om, zoo veel doenlijk, bij ontkenning der beklagden, alle beschikking der rechters te hunnen gunste te weren, en de middelen tot overtuiging gemakkelijk te maken; opdat ook hen, die blijven loochenen, de

gansche zwaarte der wet treffe. 5. Verbetering van de opvoeding der jeugd en vooral haar verspreiding over verschillende plaatsen, in plaats van ze aan hoogeschole te vereenigen. 6. Waakzaamheid omtrent de drukpers en tegen de verspreiding van slechte boeken."

Is het wonder, dat despootjens, die in de toepassing van dergelijke stellingen het welzijn van hun land, of liever het behoud van hun eigen rust zoeken; toen, ettelijke jaren later, die rust eindelijk voor goed een eind nam, of liever hen, buiten hun grenzen, zeer tegen hun wil voor goed geworden zou; — dat zij toen de eerste waren, gedwongen, niet hun regeringsbegrippen slechts, maar hun troontjens zelf vaarwel te zeggen? Toen die stellingen echter, onder de hooge goedkeuring der Oostenrijksche geestverwanten, op schrift werden gesteld, was die tijd nog verre; maar naderbij toch, dan zij in hun kortzichtige zekerheid vermoedden. Nog geen acht jaar later toch stortte, in het woelziek Parijs, de verwante troon der Borbons ineen, en raakten èn daar èn vervolgens in 't naburige België geheel andere staatsbegrippen in zwang, dan waarvan de staatswijzen der Congressen, waarvan de vorst van Metternich met de zijnen had kunnen droomen. Toch werd deze door den loop der gebeurtenissen en de voorkeur, die hij aan zijn hooge staatsbetrekking en zijn invloed in Europa boven zijn behoudende staatsinzichten gaf; toch werd deze daardoor gedrongen, aan de gedane zaak

zijn zegel te hechten. En in Italië? — daar zou het bloed der martelaren nog meer dan dertig jaar lang den grond moeten vruchtbaar maken, eer het zaad der vrijheid er in volle halmen opschieten kon. Men heeft te recht doen opmerken, dat, zoolang — van de Napelsche bewegingen in 1820 te beginnen — de Italiaansche staatsberoerten slechts een veranderde staatswet, wat meer of minder burgerlijke vrijheid en voorrechten, of een enkel gewijzigd staatsbegrip golden, ze met te veel onderlinge verdeelheid der inheemsche partijen te kampen hadden, om met zulk een kracht werkzaam te zijn, als voor 's lands gansche bevrijding noodig ware; dat het Italiaansche volk eerst de waarheid van Machiavelli's juiste opmerking moest leeren inzien, dat uit omwentelingen, naar aanleiding van ondragelijk geworden druk, als een onwillekeurige zamenzwering aller ingezetenen uitgebarsten — dergelijke, als er ons eigen vaderland in de 16^e eeuw eene heeft ervaren — een weldadige verjonging van het staatsleven kan geboren worden; terwijl daarentegen de waarschijnlijke uitslag aller beredeneerde, opzettelijke zamenzweringen van enkelen een onvruchtbaar rumoer zal zijn. Toch kon het bloed, dertig jaar lang, bij die verschillende Italiaansche rumoeren gestort, voor de groote zaak der Italiaansche vrijheid niet anders dan heilzaam werken. Reeds het verheven voorbeeld, door tal van belangelooze martelaars in hun edele zelfopoffering gegeven, moest ook op anderen een verheffenden

invloed oefenen; maar bovenal moest in het steeds verder om zich grijpen van den weêrzin, den wrovel, den haat tegen Oostenrijk en zijn uitheemsch beheer, het gevoel van Italië's onderlingen zamenhang, der eenheid van 't volk naast die der taal, steeds levendiger worden. Italië moest zich, naar Gervinus' woorden, van het aardrijkskundig begrip, waartoe een Metternich 't beperken wilde, tot het denkbeeld van een eigen staats- en volks-bestaan ontwikkelen, wilde het zich met vrucht tot een nieuw, zelfstandig leven herboren zien. Was dat denkbeeld, eerst in den boezem zijner edelste zonen ontkiemd, allengs ook het algemeen besef der meerderheid geworden; dan behoefde slechts de man des geestes en des vuurs nog op te dagen, bij wien die meerderheid zich, als haar aanvoerder, ten heiligen vrijheidsoorlog aansluiten kon. Welnu, die man, men weet het, werd gevonden, en dat denkbeeld van Italië's volkseenheid schijnt thans inderdaad in aller gemoederen tot rijpheid geraakt. Wat de toekomst omtrent zijn verwezenlijking beslissen zal — is nog onzeker; wenschen wij den verderen leiders der beweging, bij hun edele geestdrift voor de goede zaak, die zij voorstaan, dat welberaden overleg bij hun hachelijke onderneming, dat alleen tot een krachtig en duurzaam bestaan, een bestaan als dat van ons eigen vrije vaderland, leiden kan!

ALEXANDER VON HUMBOLDTS

Briefwisseling met Berghaus.¹

Op den 15^{en} Augustus 1815, reed er een jong Pruisisch genie-officier op den weg van Senlis naar Parijs, in welks omstreken hem zijn diensttaak riep, en waar hij, een paar dagen later, den tijdelijken commandant der stad, den Pruisischen generaal Von Müffling bezocht, dien hij, als liefhebber van aardrijkskundige studiën, al aanstonds in zijn zwak te vatten en voor zich te winnen wist. De generaal ried hem aan, wetenschappelijke bezoeken te maken, verontschuldigde zich, hem zelf niet bij de beroemdste mannen van 't vak te kunnen rondleiden, maar beloofde hem daartoe een schriftelijke aanbeveling bij één van hen, hun beider landsman, die hem wel verder helpen zou. De brief, dien hij hem daartoe den volgenden morgen ter hand stelde, was aan 't adres van den *Baron Alexander von Humboldt*, en strekte om den jongen Pruisischen

¹ Briefwechsel Alexander von Humboldts mit Heinrich Berghaus, aus den Jahren 1815—1858. Jena, Costenoble 1863.

geleerde, den later zoo bekenden geograaf *Heinrich Berghaus* bij den beroemden natuuronderzoeker binnen te leiden. Hij beantwoordde aan dat doel zoo volkomen, dat hij aanleiding gaf tot een vier en veertig jaren lang voortgezet verkeer en briefwisseling, welke laatste ons, vóór ruim een jaar, in drie, niet al te lijvige boekdeelen, door de drukpers is meêgedeeld. Dat de omvang van die briefwisseling in allen opzichte met hare belangrijkheid in overeenstemming is, zou ik niet durven beweren. Ter bijzondere kennisneming van ettelijke aardrijkskundige en andere wetenschappelijke punten, moge zij den man van 't vak wellicht van eenig aanbelang zijn; maar voor de kennismaking met den mensch Humboldt staan hare deelen zeker bij het ééne der brieven van Varnhagen, zoo niet zelfs bij het bundeltjen Herinneringen van den jongen vriend achter, waarover ik elders reeds handelde. ¹ Zij zullen ons echter, bij 't doorsnuffelen, genoegzame aanleiding geven, de oogenblikken niet te beklagen, die wij, ter voortzetting onzer kennismaking met den „koninklijken geleerde”, aan de doorbladering willen wijden.

De eerste meêgedeelde brieven, van 't jaar 1815, verplaatsen ons al aanstonds te midden der ontdekkingstochten, van wege de Fransche regeering in 't eerste vierde dezer eeuw ondernomen. „Zulke zee-tochten” schrijft Humboldt (S. 11) „zijn

¹ Zie „een koninklijk geleerde” in den *Nederl. Spectator*. 1862.

een kostbare zaak. Een kleine dosis nationale en persoonlijke ijdelheid is daar zeker bij in het spel. Na den vrede van 1815 wou de Fransche marine der Engelsche bewijzen, dat zij, onder haar oude koningsvlag, in wetenschappelijke ondernemingen te volbrengen wist, wat haar, onder de driekleurige, door het sluiten der zee, niet doenbaar was geweest. Zoo bewerkte Fraysinet sedert 1816 den eersten tocht, en Duperrey was zijn eerste luitenant. Het plan tot een nieuwe reis werd, tegen 't einde van 1821, den marine-minister van die dagen, De Clermont-Tonnerre, door dienzelfden Duperrey en Dumont d'Urville ingediend. De minister keurde het plan goed en stelde de corvet *la Coquille* ter beschikking van beide officieren; Duperrey wilde zijn eigen naam ook als aanvoerder aan een groote ontdekkingsreis hechten, en Dumont d'Urville werd nu *zijn* luitenant. Er valt niet aan te twijfelen, of deze zelf zal nu ook met een plan voor een derden tocht komen, om van D'Urville's reis te laten spreken. Dat is een menschelijke zwakheid, die men echter gaarne door de vingers ziet, als er de wetenschap slechts bij winnen mag. Laat u daarom" — zoo besluit de menschkundige natuuronderzoeker — „deze persoonlijke bijzonderheden niet verdrieten; zaken kunnen zonder personen en de hen leidende drijfveeren niet gedacht worden" (5 July 1825). Van hoeveel belang Dumont d'Urville's eigen reizen — met de *Astrolabe* (1826—1829) en de *Zélée* (1834) — voor de wetenschap geweest zijn, is ieder bekend.

Is het alleen sedert den Engelsch-Indischen opstand, dat wij ons met de aardrijkskunde van 't Engelsche Indiën, nader bekend gemaakt hebben, of was Humboldt zoo bepaaldelijk meer in 't nieuwe werelddeel zijner eigene bergreizen dan in 't oude thuis, dat wij hem, den grooten aardrijkskenner, in Aug. 1826, na 't ontvangen van een brief uit Indiën met verbazing de volgende vraag hooren doen, die hem thans allicht ieder kind beantwoorden zou. „Deze brief is uit *Cawnpore* gedagteekend. Waar ter Indische wereld ligt deze plaats ergens? Ik weet het niet en vind het op geene kaart, en ook geen der geografische luf te Parijs kan het mij zeggen; zelfs Lapie niet, die toch zooveel kaarten van alle landen der wereld gemaakt heeft, en voortdurend nog — fabricceert. Ik moet mij ter opheldering wenden naar de hoofdstad „der Duitsche beschaving”, gelijk men hier thans Berlijn, wat nit de hoogte, begint te noemen. Gij zult wel weten, waar dit Cawnpoor ligt; wees dus zoo goed mij heel gauw te melden, in welke streek van Hindostan ik het zoeken moet.”

Humboldt vond zich door Berghaus' antwoord niet weinig verrast, dat het een stad met 100,000 inwoners, hoofdplaats van een district, en een der belangrijkste krijgspunten in Bengalen was, waarna zelfs één der zeven diviziën van 't leger genoemd werd. Hij verwenschte de oppervlakkigheid der Fransche geografen en landkaarten; maar hoe was 't mogelijk, dat hij zelf — de latere wereld-

bespiegelaar in den rijksten omvang van 't woord — dat niet vroeger wist? — Een brief van ruim een jaar later (Dec. 1828) is ons, uit het laatste oogpunt, dat zijner wereldbespiegeling, belangrijk, daar er namelijk — naar Berghaus' opmerking — het eerste denkbeeld van den *Kosmos* in wortelt:

„De boven verwachting levendige belangstelling, door mijne *voorzelingen over natuurkundige aardrijkskunde* gewekt,” zoo schrijft hij, „zullen waarschijnlijk aanleiding geven, dat ik die in een of anderen vorm laat drukken. Cotta heeft mij voorgeslagen, om het gesproken woord, door een geoeffend snelschrijver op papier te laten brengen, dezès aanteekeningen, na ieder voorlezing, door te zien, en hem het aldus erlangde handschrift toe te zenden, om het terstond ter drukkerij te geven en dan blad voor blad aan den man te brengen. Hij belooft zich van deze rondgifte van voortdurend *versche* waar het meest grootsche gevolg, en heeft mij uit dien hoofde schitterende voorstellingen gedaan. Deze kunnen mij echter noch verblinden noch verleiden. Ik heb hem geantwoord, dat niet alles, wat men op den leerstoel sprekend uit, zoo maar klakkeloos gedrukt worden kan; wat de pers voor een langere toekomst bestemt, moet rijpelijk en wel overlegd, daarna te boek gesteld, overzien, geschift en gelouterd, en met de bewijsplaatsen der aangehaalde schrijvers in de aanteekeningen bevestigd worden. Ik zou echter, naar aanleiding der aanteekeningen, die ik voor mijne voordrachten maakte en gebruikte,

een boek over natuurkundige aardrijkskunde willen maken." Zoo werd dus de wereldberoemde *Kosmos* voorbereid, en won er zeker niet weinig bij, zoo bedachtzaam en weloverwogen ter wereld te komen, in plaats van, in den lossen uitgevers-vorm dier altoos versche waar, en blad bij blad te worden verspreid.

Toen Humboldt dezen brief schreef, had hij Parijs voor goed verlaten, en te Berlijn zijne betrekking van „onafhankelijke afhankelijkheid”, gelijk hij 't ergens noemt, aanvaard: zijne betrekking tot den koning en 't hof, die hem zooveel gelegenheid tot opmerking en meêdeeling gaf. Ook in zijn brieven aan Berghaus geeft hij hier en daar een niet onvermakelijk staaltjen uit het hofleven ten beste. In Dec. 1849 ging er, op een of ander avond, een nommer der *Illustrirte Zeitung*, waarin een afteekening van de voornaamste berghoogten der aarde voorkwam, in den hofcirkel rond, en werd door 't gansche hof, den koning niet uitgesloten, bewonderd. Toen het ook in Humboldts handen kwam, en hij het wat had ingezien, begon hij hard op te lachen. „Waarom lachje zoo hartelijk?” zei de koning; „omdat dit,” hernam Humboldt, „een oud prul is, waarschijnlijk een Parijsche cliché van een twintig jaar vroeger, en ik lachen moet, dat de goê gemeente zich zulken ouden kost, als een spiksplinternieuwe zaak laat opdisschen.” De koning, die zelf ongelukkig tot die „goê gemeente” behoord had, nam hem zijn

opmerking vrij kwalijk, en toen Berghaus, een dag of wat later, op Humboldts verzoek, de *Zeitung* behoorlijk te recht had gewezen, en Humboldt den koning zijn te recht wijzend artikeltjen in die *Zeitung* wees, keek Z. M. 't vluchtig in, en lei het toen, zonder iets te zeggen, ter zij. Hij vond het natuurlijk minder aangenaam, aan 't gebeurde herinnerd te worden. Trouwens, hij kon er met minder kosten een jaargang of wat van een geïllustreerd weekblad, dan even degelijke als kostbare werken van aardrijkskundige wetenschap op na houden, om op de hoogte van deze te blijven. Humboldt verhaalt ons o. a., dat er, buiten zijn eigen exemplaar van zijn groote *Americaansche reisbeschrijving*, nog maar twee andere in Berlijn waren; het eene in de koninklijke boekerij, het andere in 's konings eigen boekverzameling, maar dit laatste onvolledig, omdat Z. M. de prijs van de vervolgstukken te hoog kwam. Ook eerstgemelde, de koninklijke boekerij, bevatte niet, wat zij moest, ten gevolge van het — ook elders gedeelde — zwak van hen, die op den boeken-aankoop invloed hadden, om de minder beduidende, maar dikwerf meer geldvereischende boeken hunner liefhebberij, boven 't nuttige en noodige, voor te trekken. Berghaus had er te vergeefs het groote geografisch-historische werk van den Italiaanschen graaf Zuccagni-Orlandini gezocht. Doch Humboldt schreef hem, dat hij zich daar niet over verwonderen moest: „de bibliotheek kan zich zulke

dure dingen niet aanschaffen; in plaats van voor ons geleerden te zorgen, moet zij hare gelden aan de *Mémoires* van Mad d'Abrantes en derg. verspillen. De princessen laten bijna ieder dag bij Pertz, den bibliothecaris, om dat soort boeken vragen, en de man is daardoor een ware martelaar in zijn betrekking; hij moet er een leesbibliotheek voor die dames op na houden."

Hoe onafhankelijk in zijn uitingen en gedragingen aan en over 't hof, deelde Humboldt, met ieder ander schrijver, in de afhankelijkheid van elk die voor de drukpers werkt; die namelijk, gelijk hij 't ergens uitdrukt des „stellers" van den „zetter," en was hij daarom altijd op een „leesbaar" afschrift van zijn „onleesbaar" handschrift uit. Desniettegenstaande liet men hem o. a. eens van de „*pernicieuse*", in plaats der „*précieuse*" mededeelingen van den Russischen staatsraad Chanikoff spreken.

Wij hebben bij een vroegere gelegenheid Humboldts weêrzin in titels en ridderlintjens reeds leeren kennen. Ook in zijn brieven aan Berghaus vinden wij daar herhaaldelijk weder de proeven van. Zijn anders zoo uitstekende broeder Wilhelm schijnt van dat zwak niet zoo vrij geweest te zijn, en er, nadat hij eenmaal als *minister* gediend had, steeds op gesteld te zijn gebleven, dat men hem *Excellency* noemde. Toen Berghaus hem eens een bezoek moest brengen, waarschuwde hem Alexander, om toch „vooral de *Excellency* niet te vergeten." Omtrent zich zelf daarentegen schreef hij, toen

Berghaus een „openlijk schrijven” aan hem ter perse zou leggen: „ik wou, dat gij van deze gelegenheid gebruik maaktet, om ons Duitschers van die bekrompen, buiten 's lands algemeen bespote titelaturen te bevrijden. Door een goed voorbeeld kunt gij daar veel aan doen. Schrijf eenvoudig: „Brief aan Alexander von Humboldt”, en laat de Excellency's weg. Een eenvoudig *gij* is mij 't aange naamste en tevens in den besten smaak.” Toen hem, een jaar of wat later, de kaart der kust van Peru zou opgedragen worden, liet hij er zich slechts met den grootsten weêrzin toe overhalen den *Excellency*-titel te houden; maar bleef tegen dien van „werkelijk geheimraad” en alle „ordenhieroglyfen” (gelijk hij 't noemde) onverbiddelijk. Slechts zijn lidmaatschap van allerlei wetenschappelijke lichamen mocht vermeld worden. Berghaus herinnert zich dan ook niet, hem meer dan tweemaal met een *decoracy* gezien te hebben: ééns, in April 1828, bij gelegenheid 't jubel-feest van den inspecteur Reymann, waar Humboldt voor een minuut of wat aan kwam deelnemen, om van daar bij den koning te gaan eten; de tweede keer, toen hem, als eereburger van Londen, door eenige afgevaardigden uit den raad en de overheid, het diploma daarvoor werd uitgereikt, en hij een zwarten rok, met de ster van den rooden Adelaar 1^e klasse op de borst, droeg.

Geen minder afkeer dan van titels en orden had hij — wij weten 't — van alle kerkelijke be-

krompenheid. Toen er, in February 1828, sprake van was, dat Berghaus zich naar Munchen, aan 't hoofd van Cotta's geografische inrichting, zou verplaatsen, schreef hem Humboldt: „mogen ook in Munchen een Schelling en Thiersch leven, zoo komt mij toch het denkbeeld, dat een van alle kerkelijke geloofsartikelen onafhankelijk zelfdenker, als gij, in die *grootte spelonk* van 't Duitsche Ultramontanisme zou gaan leven, zoo vermakelijk voor, dat ik, het plan in Cotta's brief met allen ernst besproken vindende, hartelijk lachen moest.” Een jaar of wat later, toen Berghaus ergens van 't „welzijn der kristelijk-beschaafde menschheid” ge- waagd had, vraagde hem Humboldt, of hij „ook bij dien kristelijk-germaanschen staat zwoer, die te Berlijn allengs in de 'mode kwam”? hij toch rekende „de beschaving aan geen kerkelijke leer- stelling gebonden.”

Hoe afkeerig van orden en titels voor zich — een weêrzin, dien hij met Berghaus deelde — waren beiden toch niet blind voor de enkele gevallen, waarin voor dezen of genen, door een of ander bijkomende omstandigheid, een lintjen zijn nut kon hebben. Het geval deed zich onder anderen met een schoolkennis van Berghaus voor, zekeren Dr. Garthe uit Hessen, een leeraar der meetkunde te Rinteln, die omstreeks 't jaar 1827 een zoogenoemden *Kosmogloob* had uitgevonden. Op dezen kon men, naar Berghaus' zeggen, veel beter en eenvoudiger, met veel minder moeite en inspanning, dan

op eenige aard- en hemelglobe, eenig Planetarium of Tellurium, de meest ingewikkelde zoo wel als de eenvoudigste verschijnselen van 't heelal nagaan en bepalen; en de zamensteller kwam nu naar Berlijn, om er octrooi voor aan te vragen. Berghaus bracht hem bij alle beroemde mannen van 't vak, bij Humboldt, Encke, en Ideler, Carl Ritter, en anderen, die allen eenstemmig in den lof der vinding waren; Humboldt sprak er toen ook aan 's konings tafel over. Ook de koning toonde zich nu begeerig het ding van naderbij te kennen. Humboldt zei, dat Dr. Garthe zich zeer vereerd zou voelen, zijne majesteit den kosmogloob voor te stellen en uit te leggen. „Neen,” zei de koning, „jij verklaren, Humboldt; Albrecht schrijven; morgen in de voor-kamer zetten; voor den eten verklaren.” Garthe was als een kind zoo blij, toen hij, dien zelfden avond, van den geheimen cabinetsraad Albrecht een schrijven ontving, waarbij hij werd uitgenoodigd, „zijn kosmogloob, den volgenden voormiddag, in 't koninklijk paleis, in een nader aan te wijzen kamer te zetten, waar het Zijner Majesteit behagen zou, zijn uitvinding in allerhoogste oogen-schouw te nemen, en de kamerheer von Humboldt haar uitleggen zou.” Het stuk voldeed bijzonder, en weinig dagen later kreeg Garthe schriftelijk last „een fraai bewerkt exemplaar van den kosmogloob in te zenden; het had Z. M. den koning behaagd, om het voor allerhoogst zijn jongsten zoon Albrecht tot een Kerstgeschenk te bestemmen; en 't diende

dus acht dagen vóór Kerstmis in Berlijn te zijn". Het kwam bij tijds, werd waarschijnlijk betaald, maar raakte verder geheel in 't vergeetboek; en de door Berghaus aan Humboldt herhaaldelijk geuite wensch, dat het Z. M. nu ook behagen mocht, den verdienstelijken maker eenig uiterlijk teeken van gunst en welgevallen te vereeren, bleef geheel onverhoord. In Maart 1828 schreef hem Humboldt eindelijk: „dat hij gaarne dat gunstbewijs eens op 't tapijt zou brengen, maar, in zijn onkunde van dergelijke zaken, vreesde, dat men Garthe iets geven zou, dat hij wellicht niet wenschte. Het roode adelaarslintjen,” schreef hij, „zal hem de koning niet geven; en wat zou Dr. Garthe dan verlangen, het eere-teeken of een prijsmedalje?” — Berghaus begreep echter, dat, om er iets meê uit te werken, de Dr. noch een eerepenning, die wel wat ducaten waard was, maar niet gedragen worden kon, noch het algemeene Pruisische eere-teeken, waarmede nachtwachts en gensdarmes, bruggewachters, policiedienders en kamerknechts voor langdurige en trouwe diensten beloond werden, kon gebruiken; dat hem alleen een adelaarslintjen helpen zou, en hij schreef nu in dien zin aan Humboldt. Deze antwoordde: „ik begrijp, dat gij den vriend uwer kinderjaren gaarne een genoegen zoudt doen; maar hoe stemt dat voorstel met uwe bekeude meening omtrent decoratiën zamen; een euvel, waaraan we vreeselijk beginnen mank te gaan. De edelste belooning voor Dr.

Garthe is het zelfbewustzijn, iets goeds tot stand gebracht te hebben." Op Berghaus' verklaring, dat hij van zijn vroeger geuite meening daarom niet afweek, maar dat het den Dr., door dat Pruisische lintjen, ook buiten Pruisen, in Hannover en elders in den Bond, zooveel gemakkelijker zou vallen, octrooi voor zijn uitvinding te krijgen, schreef Humboldt terstond terug: „gij hebt gelijk; de menschen zijn nu eenmaal zoo dom, zich door dergelijke fraayigheden te laten inpakken, en daar er voor uw vriend, door 't wit- en oranjelintjen in zijn knoopsgat, eenig stoffelijk voordeel te wachten is, zal ik al het mogelijke voor hem doen." In spijt van dat goede voornemen, kwam er intuschen niets van, en de geheele kosmogloobvinding nam een ongelukkigen keer. In Hannover werd de argelooze maker door een persoon bedrogen, die zich in zijn vertrouwen had weten te dringen, en het slot was, dat zijn uitvinding nooit in 't leven trad. —

Berghaus leert ons in deze brieven ook den omstandigen loop van zaken kennen, waardoor, buiten toedoen des oorspronkelijken dragers, den zeevaarder *Vespucci*, *America* geheel toevallig zijn naam kreeg. Hij wordt ons door Humboldt in een hier vertaald opgenomen schrijven aan Letronne meêgedeeld. Zekere Martinus Hylacomilus, professor te Freiburg in den Breisgouw, was gewoon, om tijdens den wijnoogst naar Lotharingen te gaan, welks hertog René een groot voorstander der geografie, en met

Vespucci in kennis was. Deze man stelde in 1507, in zijn Cosmografische Inleiding, den naam *America* het eerst voor, en bewijst daardoor de valscheheid der aantijging, dat Vespucci zelf zijn naam op de kaart der nieuwe wereld, als opperloods — *piloto mayor* — des konings van Spanje gesteld zou hebben. Hij kreeg dien titel toch eerst den 22^{en} Mei 1508. Hylacomilus zelf — wellicht de geograaf Waldseemüller, van wien een duitsche zeekaart bekend is — verwarde Columbus met Vespucci, „zoo als (schrijft Humboldt) het hedendaagsche publiek dikwijls de kapiteinen Ross en Parry verwart”. In datzelfde jaar 1508 verscheen, in een uitgaaf van Ptolemaeus, de eerste kaart van het nieuwe Vasteland, maar nog zonder den naam *America*. In 't jaar 1509 daarentegen, drie jaar vóór Vespucci's dood, en twee jaar nadat de Freiburgsche professor den naam had voorgeslagen, wordt hij in een naamloos kosmografisch werk, dat te Straatsburg gedrukt werd, gelezen. In een brief uit Weenen, door Vadianus in 1512 aan Rudolf Agricola geschreven, en in zijn Commentaar op Pomponius Mela uitgegeven, komt de naam mede voor. De eerste gegraveerde kaart van de nieuwe wereld met den naam *America*, is een andere wereldkaart van 1520 van Petrus Appianus. Op die kaart is de landengte van Panama van een zeekanaal doorsneden; een des te opmerkelijker dwaling, als zij evenzeer op een globe van Johan Schoner voorkomt, die uit hetzelfde jaar herkomstig is. Deze kaart van

Appianus voegt er, in 't zuidelijke deel van 't nieuwe vasteland, de opmerking bij, dat dit door Columbus in 1496 ontdekt werd; zoodat er het jaar der vermeende ontdekking van Vespucci met den naam van Columbus gepaard gaat; terwijl men daarentegen in een verbeterde uitgaaf van Appianus' *Liber cosmographicus* van 't jaar 1509 leest: het vierde werelddeel draagt den naam zijns ontdekkers Americus Vespuccius. Het werd in 1497 ontdekt. „Zoo groot,” zegt Humboldt ten slotte, „en langdurig was de verwarring der beide namen van Columbus en Vespucci, die tusschen Lotharingen, den Elzas, Freiburg en Weenen een oorsprong nam, en geheel zonder toedoen van den laatste-zelf, tot den naam — America aanleiding gaf. De eerste uitgave van Ptolemaeus, waarin de naam voorkomt, was die van 1512, en dat is juist dezelfde, van welke ons Phrysius, in een bijlage, verzekert, dat de toen overleden Hylacomilus een deel der kaarten bewerkt heeft.”

In dat zelfde Zuid-America deed de nog jonge wereldbespiegelaar zijn vervaarlijkste reistochten, en liet er zich, naar hij schertsend ergens aan Berghaus schrijft, niet weinig op voorstaan, er van alle stervelingen het hoogste in de wereld geklommen te zijn: op de helling van een reuzenberg, den Chimborazo. „Hoe lang,” schrijft hij, „hebben zich de menschen niet verbaasd over de hoogte der Cordilleros, die hun door Lacondamine en anderen bekend geworden was, en ik heb in die

verbazing gedeeld en ben trotsch geweest op mijne hemelstijging. Met een zeker gevoel van benijding zag ik daarom ook de mededeelingen aan, door Webb en consorten omtrent de bergen in Engelsch Indiën gedaan, van welker reusachtige hoogte men wel eenig vermoeden had, maar geen door behoorlijke metingen vastgestelde cijfers. Ik heb mij omtrent die Himalaya-reuzen gerustgesteld, omdat ik meen te kunnen aannemen, dat mijne werkzaamheid in Zuid-America den Engelschen den eersten stoot gegeven heeft, zich wat meer met die sneeuwbergen af te geven, dan sedert anderhalve eeuw gebeurd was. In dezen tijd tocht hebben zij den hoogen bergwal, die de onmetelijke vlakten, door den heiligen stroom, den Ganges, bevrucht, in 't Noorden dekt, zoo te zeggen gedachteloos aangestaard, zonder ook slechts in de verte de vraag op te werpen, hoe hoog die bergreuzen waren? — Ik zei bij mij zelf: die Andesketen van Quito blijft toch in haar recht voor de nieuwe wereld, is daar het hoogste gebergte, en de Chimborazo daarin de verhevenste top; en daarmee wist ik het benijdend gevoel, mij door de Indische bergstreek gegeven, tot zwijgen te brengen. Wij hebben dat vroeger reeds besproken. En zoo herinnert gij u ook zeker mijn verdriet van een half jaar geleden nog wel, toen ik vernemen moest, dat een jong Engelsman, dien ik het genoeg had persoonlijk te kennen, mij van het genot was komen berooven, de Andes

van Quito voor het hoogste deel der Cordilleros te houden, en dat hij den Chimborazo van zijn verheven troon gestooten, en daar andere bergen, meer zuidelijk in 't hooge Peru gelegen, op geplaatst had. Deze Engelsman, Mr. Pentland, heeft mij thans uitvoerige mededeelingen over zijne gewichtige ontdekkingen gedaan.

Er scheen uit die mededeelingen nu inderdaad te blijken, dat niet de Chimborazo, maar twee andere bergen, de beide toppen van den Illimani en die bij 't dorp Sorate, de hoogste zouden zijn. Hoewel nu de berekeningen van Mr. Pentland Humboldt al aanstonds aan twijfel onderhevig schenen, en vóór men ze met zekerheid kon aannemen, een nader onderzoek en bevestiging vereischten; bleef hij daaromtrent toch jaren lang in onrust — als men 't zoo noemen mag — verkeerren, en putte onder anderen nog zeven jaar later zijn troost uit het denkbeeld, dat „mocht ook Mr. Pentland van zijn Illimani en Sorata opsnijden; mocht er ook in de Himalaya-keten een Montblanc — *Dhawalagiri* — en een gansche reeks reusachtige sneeuwbergen prijken, de Chimborazo toch — sedert de dagen van Bouguer en Lacondamine, een zoo populairren naam had, dat er ook thans nog vele lieden waren — en dat lieden, die zich op de hoogte verbeeldden te zijn van de aardrijkskunde — die den Chimborazo voor den hoogsten berg in de wereld hielden. Ik bid u daarom” — zoo vraagt hij Berghaus — „den lezers uwer *Annalen* van dien po-

pulainen berg wat te vertellen. Ik zend u een brief van Boussingault aan mij, waarin hij de proef hem te bestijgen beschrijft, die hij, in gezelschap van den ongelukkigen, te Quito vermoorden, Engelschen overste Hall, ondernomen had. Beiden hebben ongeveer hetzelfde pad ingeslagen, dat ik ook betreden had; maar het is hun, zoo min als mij, gelukt, den eigenlijken top te bereiken; zij zijn tot een hoogte van 18,483 Parijsche voeten geklommen, dat is 385 voet hooger dan ik, in Juny 1802. Boussingaults bericht is zeer leerrijk, en ik ben 't volkomen met hem eens, wanneer hij het dikwerf met persoonlijk lijdën gepaarde, gevaarlijke beklimmen van hooge bergen berispt, zoolang dit niet in 't belang van natuurvorsching en dampkringstudie ondernomen wordt. Voor hem, zoowel als voor mij, is Saussure nog altijd de eenige, die den top van den Montblanc bereikt heeft, al mag deze berg sedert zijne dagen, meer dan eenmaal beklommen zijn. Zijnen naschrijders toch hebben wij niets te danken; omdat zij, als gewone Toeristen, die van zich wilden laten spreken, ons niets geleerd hebben, wat de gevaren van zulk een reis waardig ware. Het bereiken van groote hoogten, wanneer zij ver boven de sneeuwlijn liggen, blijft echter altijd van beperkt gewicht; omdat zij slechts voor luttel uren bezocht kunnen worden. Zeer belangrijk is de herhaling der proef, door Sennebier, met de door Saussure op den *Col-de-Géant* verzamelde sneeuw, genomen, om het zuurstofgehalte der

daaruit ontbonden lucht te ontledeu. Boussingault heeft boven op den Chimborazo evenzeer een flesch met sneeuw gevuld; de daardoor verkregen uitkomst is echter, gelijk hij zelf toegeeft, niet boven bedenking verheven." —

Eerst dertien jaar daarna, in den zomer van 1848, kreeg Humboldt de zekerheid, dat zijn twijfel aan de juistheid van Pentlands eerste berekening gegrond was. Den 8^{en} Juny van dat jaar gaf het hydrografische bureel der engelsche Amiraliteit Pentlands kaart van Noord-Bolivia uit, op welke geheel andere en veel lagere hoogtecijfers der eerst zoo hoog-geroemde bergtoppen voorkwamen; en Humboldt kon dus Berghaus, tot zijn niet geringe vreugde, melden, dat de Chimborazo in zijn eer hersteld was. Pentland zelf aarselde dan ook niet; Humboldt, op zijn schriftelijke aanvraag, gulhartig te betuigen, dat zijne afmetingen van 1827 geheel onjuist waren geweest, en de thans openbaar gemaakte, uit een nieuw onderzoek in 1838 voortgesproten, de juiste waren. Wel traden er nu, naar Pentlands zeggen, twee andere bergtoppen, als gevaarlijke mededingers op, en dreigden — naar zijne meening — Humboldts troetelkind op nieuw van zijn hooge eereplaats te berooven; maar, gelijk hij en Berghaus opmerkten, Pentlands berekeningen konden niet meer voor onfeilbaar gelden, en werden dan ook reeds weinig maanden later, door den Franschen reiziger Pissis, weêrsproken, al schenen ook dezès eigen afmetingen niet volkomen betrouwbaar.

Hoewel ons Humboldt, in vorengaande mededeelingen, zijn — men mag wel zeggen — kinderlijke belangstelling in de hooge bergtoppen der nieuwe wereld blootlegt; hij versmaadde daarom de oneindig vlakkere natuur van 't Noord-Oostelijke Duitschland niet. „Ik ben,” schreef hij aan Berghaus, naar aanleiding van dezes hoogte-metingen aldaar: „ik ben door de grootsche en verheven natuur der Andes en van 't Altaïgebergte niet zoo bedorven, dat ik in deze berekeningen minder belang stellen zou. Niets is *groot* noch *klein* op de oppervlakte der aarde, en het is een groote verdienste, dat gij ons leert, ook dáár zooveel verschil van hoogte te vinden, waar alles voor den oppervlakkigen blik geheel effen en eenzelvig schijnt.”

Als Chimborazo-beklimmer vond Humboldt, op 't alleronverwachtst, eens in den omtrek van Potsdam een mededinger, die hem, als zoodanig, te plomper op 't lijf viel, als hij hem snoevend te kennen gaf, hem-zelf verre achter zich te hebben gelaten. De ontmoeting is te vermakelijk, om ze hier, naar het omstandig verhaal van Berghaus, in verband met het voorgaande, niet mede eene plaats te gunnen. Op den zoogenaamden Brouwerij-berg, een hoogte van waar men een fraai uitzicht had, en die daarom dikwerf door Humboldt bezocht werd, zat hij, van de daar geplaatste bank, op een zomeravond van 't jaar 1835, dit op nieuw te genieten, toen een jong mensch hem vluchtig groetend naderde, en zich naast hem neêrzette. Humboldt begon, met zijn

gewone gezellige minzaamheid, een gesprek met hem, en roemde daarbij het fraaye gezicht, dat men van die bank had. „Je hebt wel gelijk,” hernam de ander, „het uitzicht is hier heel aardig, men kan het zelfs fraai noemen; maar wat beteekent het in vergelijking met dat van de Alpen, en veel meer van den Chimborazo nog? — het zegt dan volstrekt niemendal.” Humboldt, niet weinig verrast, zich te Potsdam zoo plotseling den Chimborazo voor den neus te zien schuiven, vraagde verwonderd en nieuwsgierig: „Je waart dus in America en op den Chimborazo? Ik dacht, dat er tot nu toe nog maar twee pogingen gewaagd waren, dien berg te beklimmen; den eersten keer door Humboldt en zijn vrienden Bonpland en Montufar, en de tweede maal, ruim dertig jaar later, door Boussingault en Hall; maar jij schijnt het dan ook beproefd te hebben?”

„Boussingault en Hall? — onbekende grootheden!” zei de ander verachtelijk; „maar wat mij betreft, ik heb het niet alleen beproefd, maar ben ook boven op den top geklommen; mijn reismakkers konden niet verder, die moesten een paar duizend voet lager blijven.”

„Mag ik vragen, wie je makkers waren bij die gevaarlijke onderneming?”

„Je doet waarlijk”, zei de vreemdeling nu, „alsof je ook van bergtochten kont meêpraten, dat je zoo van gevaren spreekt; die zijn er lang zoo veel niet bij, als ze den luf wel wijsmaken.”

„Nu ja,” hernam Humboldt, „een enkelen berg

tocht heb ik ook meêgemaakt, en daarbij onder-
vonden, dat, buiten de gevaren, waaraan men door
de gesteldheid van den grond blootstaat, de per-
soonlijke kwelling, waaraan men in de hogere lagen
van den dampkring is onderworpen, ook niet ge-
ring is."

„Gekheid!" zei de ander; „alles overdrijving en
windmakerij. Op mijn woord, er behoort alleen
maar wat moed toe; dien heb ik gehad, en daarmee
ben ik op den top van den Chimborazo geklommen;
mijn makkers verloren hun moed, en daarom ble-
ven zij beneden."

„Mag ik mijn vraag herhalen, wie al zoo tot je
gezelschap behoorden?"

„Wie mijn reisgezelschap uitmaakte? Wel, je hebt
ze zelf straks genoemd! Humboldt had nog den
meesten moed: die wou me overal na, maar raakte
eindelijk zijn krachten kwijt; maar de Franschman
wou met ieder stap omkeeren, en de verwijfde
Spanjaard deed niets dan jammeren en kermen."

Humboldt, niet weinig verbaasd, met zulk een
onbeschaamden snoever te doen te hebben, die zijn
tastbare leugens tevens zoo trouwhartig opsneed,
zei nu: „je lijkt me weinig ouder dan 30 jaar,
mijnheer! en 't is toch drie-en-dertig jaar geleden,
dat Humboldt den Chimborazo beklom; hoe reken
je dat dan uit?"

„Ik vraag je wel om verschooning; je bent met
de cijfers in de war; 't is niet 33, maar 23 jaar
geleden, dat ik met Humboldt en Bonpland in

Zuid-America was, en ik was er toen even twintig oud."

"'t Is verwonderlijk!" riep Humboldt uit; „ik heb altijd maar van twee personen gehoord, die in Humboldts reistocht deelden; en ook in 't jaartal meen ik me niet te vergissen."

„En toch doe je dat, op mijn woord. Ik, die er bij geweest ben, dien het toch zelf wel te weten; 't was in 1820, en niet, zoo als jij schijnt te denken, in 1802. Wanneer Humboldt, gelijk het schijnt, in zijn reisverhaal geen gewag van me gemaakt heeft, dan is dat zeker alleen uit nijd gebeurd, omdat ik op den top van den berg geweest ben, en hij zoo hoog niet komen kon. Dat ergerde hem."

„Humboldts gemoed schijnt dus nog al voor nijd vatbaar?"

„Je ziet het aan mijn eigen voorbeeld. Het hinderde hem geweldig, dat ik hem de baas was geweest; hij was sedert heel slecht op me te spreken, en liet me dat dikwijls genoeg merken. Ik wou dat niet verdragen, en las hem niet minder duchtig de les. Eindelijk raakten we erg aan 't kijven; we scheidden, en ik ging alleen naar Europa terug."

Humboldt, die tot dusver alles glimlachend had aangehoord, begon nu een ernstiger toon aan te slaan, en zei:

„Ik hoor gaarne geschiedenisjens à la Munchausen-mijnheer! wanneer ze goed verzonnen zijn; maar

uw historietjen is slecht verzonnen, en wordt daarbij nog door den leelijken karaktertrek ontsierd, dien gij er een man in toedicht, zich ten volle bewust, daar steeds tegen gewaakt te hebben."

„Ken je dan Humboldt misschien?"

„Ik ben Humboldt zelf;" en naauw had hij 't woord uit den mond, of de vreemdeling staaarde hem verschrikt aan, sprong op, en maakte zich haastig uit de voeten. 't Was een zeker assessor uit Potsdam, om zijn Munchauseniaansche snoeverijen berucht.

Een weinig minder potsierlijke ontmoeting, hoewel van eenigszins anderen aard, bereidde hem, een paar jaar later, de in natuurstudie liefhebberende Pruisische generaal Von Müffling, dien wij reeds, in 't jaar 1815, als Pruisisch commandant in Parijs aantreffen. In 't najaar van 1857 werd Humboldt namens hem, door een zijner adjudanten, met een lijvig handschrift onder zijn arm, bezocht, met de verplichtende boodschap, dat hij belast was, hem dat voor te lezen. „Waarover handelt het?" vraagde Humboldt.

„Ik heb," zei de adjudant, „op bevel van den generaal een nittreksel uit Bischoffs boek over de Warmteleer moeten maken, en kom u dat nu voorlezen." Humboldt moest zich geweld aandoen, om den man niet in zijn gezicht uit te lachen. Hij wist zich echter te bedwingen, en zei bedaard, dat hij den generaal zeer verplicht was voor zijn beleefd opzet; maar dat zijn adjudant zich geen

moeite behoefde te geven, hem zijn uittreksel voor te lezen, daar hij 't boek zelf nagenoeg van buiten kende. De goede man droop verlegen af.

Had Humboldt echter geen lust, met uittreksels uit hem overvloedig bekende boeken kennis te maken, des te deelnemender toonde hij zich omtrent alles, wat er op 't gebied bovenal van reizen in ondoervorschte landstreken voorkwam. Geen wonder, dat dus Barths tochten in Midden-Africa een ijverig en belangstellend kennismemer in hem vonden. „Wat het zeggen wil,” merkte Humboldt, in 't jaar 1852, naar aanleiding van deze en een van Barth uit Koeka ontvangen brief, op: „wat het zeggen wil, maanden lang onder een temperatuur te leven, die voor dag en nacht gelijk staat, heb ik zelf eenigermaten aan den Orinoco ondervonden; en in 't binnenst van Africa is dat nog zoo veel erger. Jammer, eeuwig jammer echter, dat Barth zich zoo weinig om plaatsbepaling bekomert. Daardoor zal onze kennis van Midden-Africa groot gebrek aan juistheid lijden. — Ik ben er ver van daan, zijne groote verdiensten te miskennen; ik heb die vroeger reeds geroemd; maar ik moet zijn reismakker Overweg, in dit opzicht, de voorkeur geven, daar hij 't verstaat, behoorlijk de plaats te bepalen waar hij zich bevindt. In geschied- en taal-kennis heeft Barth zich daarentegen op een hoogte gesteld, van waar hem zoo licht geen ander verdringen zal. Wanneer hij zelf maar een wat vloeyender Duitsch schreef; zijn zinzbouw

is waarlijk al te ingewikkeld. In dit opzicht is hij een tweede koning Lodewijk van Beyeren. — Wat de onderneming zelf betreft, daar hebben Carl Ritter, Bunsen, en 't Berlijnsche geografische genootschap alleen al de eer van. De noodige geldmiddelen bij de afreis zijn volstrekt niet van den koning gekomen. Eerst een jaar na zijn vertrek, heeft de koning, op Bunsens aandrang, een bijlage toegestaan. Veel geld heeft men bij ons voor zulke dingen niet over; dat kan nuttiger besteed worden, zegt men. En van een onderneming, zoo ingericht als 't eigenlijk moest, zal daarom ook wel nimmer komen. Daaromtrent had Barths zwarte vriend, de Vizier van Bornoe zeer gezonde denkbeelden, waarin ik geheel en al deel. Met minstens tien man zamen, moest men in Africa zoeken binnen te dringen. Waar echter tien wetenschappelijk gevormde mannen te vinden, bereid, om hun leven voor een doel te wagen, dat het grootste deel hunner tijdgenooten, slechts op stoffelijk levensgenot uit, voor een dwaasheid houdt? En werd er zulk een tiental gevonden, waar dan de gelden te zoeken voor een zoo kostbare onderneming?" — Dat daaromtrent, ook na Barth, de inzichten nog niet verbeterd zijn, is ons allen bekend, en zullen wij dus voor de nadere kennis van Midden-Africa op later dagen moeten hopen. — Met den wensch, dat die zich niet te lang laten wachten, zeggen wij Humboldts en Berghaus' briefwisseling vaarwel. —

EEN KLOEK BESLUIT

EN

OPGEHELDERD MISVERSTAND. ¹

Uitnemend, Dr. Pierson! dat is flink en verstandig gehandeld, en het schoonste antwoord, dat gij geven kont op mijne welmeenende woorden, vóór nu vijf jaren tot u gericht. ² Treffender kont gij mij niet logenstraffen, wanneer ik het daar nog als „twijfelachtig” stelde, of gij u wel tot „meerdere helderheid” in uw tweeslachtige bespiegelingen dier dagen zoudt laten brengen. Het is u zelf thans volkomen licht geworden in het schemerdonker uwer kerkelijk-wijsgeerige beginselen, die noch de kerk noch de wijsbegeerte bevredigen konden. Zij zijn u niet minder dan mij een „walging” geworden, die „geheel verouderde termen voor nieuwerwetsche denkbeelden”; gij ziet het ten volle in, dat men

¹ Dr. A. Pierson, *Aan zijne laatste gemeente*. Arnhem, D. A. Thieme, 1865.

² Zie *Een Misverstand?* — in den *Dageraad* voor Juny 1860.

zich zelf slechts „krachteloos” maakt, door „nieuwen wijn in oude huiden te willen bergen.” Welk een onderscheid tusschen het heldere doorzicht, waarvan uw wakker boekjen in bijna elke zinsnede getuigt ¹, en die „zeventig bladzijden godgeleerden wawelens” (gij vindt nu niets meer „pijnlijks” in 't woord ²), waartegen ik de vrijheid nam, een zoo krachtig verzet aan te teekenen. Ik behoef thans „al het talent” niet meer te „bejammeren, aan uwe godgeleerde bespiegelingen door u verspild”, noch „den tijd” te „beklagen” voor zoo veel „vrucht-dragender studie” door u verloren. Gij hebt thans zelf begrepen, dat al uw streven „ter bevordering van 't geen (gij) 't ééne noodige acht,” zoo niet „belemmerd of onmogelijk gemaakt”, althans „ge-neutraliseerd” werd, zoolang (gij) dat doel trachtte te bevorderen, in de hoedanigheid van predikant bij

¹ Slechts op een enkele plaats is er nog iets of wat van den Op-zoomeriaanschen zuurdeesem overgebleven, gelijk bijv., waar (bl. 17) „het gebied van het godsdienstig geloof” dat der „waarschijnlijkheid” genoemd wordt, en het antwoord op zijn vragen slechts „problematisch” heet.

² Reeds in Jan. l.l. schreeft gij mij toch van „zekere kritiek, waaraan ik altijd bekennen moet veel te danken te hebben, hoe *pijnlijk* de auteur mij *destijds* ook aandeed.” Eene betuiging mij te welkome, tegenover al de kinderachtige bezwaren omtrent het persoonlijke en scherpe mijner kritiek, waarmede de zoetsappige gemeente mij op den duur vervolgt. Alleen door op den man af en met de noodige juistheid te spreken, kan men bij verstandige lezers eenige werking verwachten. Al dat gekenvel om de dingen en personen heen, baat daarentegen niets.

een gevestigde kerk." (bl. 11). „Laat uw Kristus en Kristendom varen" riep ik u, vóór vijf jaren, toe, „huldig Jezus van Nazareth om zijn zelfverloochenende liefde, gelijk gij 't andere groote mannen der geschiedenis doet; maar noem hem niet, gelijk hier, „oversten leidsman en voleinder des geloofs"; dat zijn uitdrukkingen, die op uw onkerkelijke, uw onkristelijke lippen niet meer passen, en alleen daar thuis hooren, waar dat geloof — dat gij niet meer hebt — gepreëkt wordt." In het voortreffelijke boekjen, ons thans toegekomen, spreekt gij geheel dienovereenkomstig. „Jezus, ondanks het onbegrijpelijk vele, dat wij hem verschuldigd zijn", is u „slechts een der uitnemendste, een der gezegendste onder de kinderen der menschen" (bl. 17); zijn „bloed, hoe kostbaar ook in (uw) oogen" heeft ook voor u „geenszins een specifiek andere waarde, dan dat van elken eerlijken martelaar voor de zaak van waarheid en vrijheid" (bl. 21). „Het begrip *menschheid*" is thans voor dat van „kristenheid" in de plaats getreden (bl. 25); „boven het *middeleeuwsch* en toen hoogst eerbiedwaardig denkbeeld van *kristenheid*" (zegt gij met ronde woorden, bl. 36) „staat het denkbeeld van *menschheid*", en „boven de kerk de maatschappelijke samenleving." De kerk zelve is u „te eng geworden", en gij beseft tevens ten volle, dat „hare grenspalen nog meer te willen uitzetten, gelijk zou staan met haar te vragen, dat zij haar eigen doodvonnis onderteekene" (bl. 35). „Diep doordrongen van de noodzakelijkheid, dat

mannelijke fierheid en rondborstigheid allerwegen zegeprale over flauwheid, halfheid, transactiegeest," kunt gij er u niet langer toe verledigen, uw „gehoor te stichten met behulp van velerlei reticentiën en holle klanken, of ook door kerkelijke handelingen, waaraan gij voortdurend een duiding moet toekennen, die deze handelingen overtollig maakt." Gij wilt „den doop" niet langer „bedienen", omdat gij „geen redelijken zin" meer vermoogt „te hechten aan de doopformule." Gij hebt een rechtmatigen afkeer gekregen van al die kerkelijke handelingen, die, eenmaal zoo in al haar ijdelheid erkend, slechts „formalisme en onnatuurlijkheid in de hand werken." Gij wilt niet langer dien „demoraliseerenden invloed" op uw geweten hebben, die „onwillekeurig op de maatschappij moet worden geoefend, door „een man, die zich een prediker der waarheid noemt," doch die „het uitbarsten van de ergernis der gemeente doorgaans alleen voorkomen kan, door het gebruiken van voor hem zinledige uitdrukkingen of het deelnemen aan voor hem overtollige handelingen" (bl. 21 en 22). Alles even eerlijk gedacht als wèl gesproken; alles woorden, naar de Apostolische zegswijs, „aller aanneming waardig." Zullen ze werkelijk aangenomen worden, en weldra allen er zoo over denken? Gij verwacht het zeker zoo min als ik. Er zijn helaas! maar al te weinig steeds, die òf naar een eerlijke overtuiging streven, òf, hebben zij die al verkregen, haar onverbloemd en eerlijk uiten. „Er zijn er"

daarentegen maar al te veel, „die zich”, naar uwe uitdrukking (bl. 22), „in die wereld van onnatuurlijkheden gemakkelijk kunnen schikken; die zich met een verwonderlijke, misschien benijdenswaardige, naïveteit blijven bedienen van allerlei woorden en voorstellingen, die nochtans door hun eigen wetenschappelijk standpunt gevonnisd zijn.” Er zijn er te veel, maar al te veel ook onder de gemeente, die zich (al weder naar uwe woorden, bl. 30) „bij de kerk voegen uit sleur, uit zwakheid, uit vrees voor de openbare meening, uit vrees voor benadeeling van hun stoffelijk belang” (bl. 30); „die hunne kinderen ten doop brengen om allerlei bijredenen” (bl. 37). Och! of ettelijke derzulken thans, door uw mannelijk en treffend woord en voorbeeld bezielde, al die onwaarheid eens van zich leerden werpen, en, in plaats van een inrichting in stand te helpen houden, die gij zoo te recht „innerlijk vermolmd” noemt, „het groote beginsel” leerden huldigen „van zich zelve te helpen, van niet te leunen op groote, geconstitueerde lichamen zonder kracht, maar zelf de handen uit te steken”, ook waar het hun zedelijke belangen geldt. Leerde men toch eindelijk eens ophouden, zijne kinderen, van hun eerste levensjaren af, door het huldigen van allerlei kerkelijke onbestaanbaarheden, tot „ordentelijke huichelaars” te vormen. Zocht men er niet langer middeneeuwsche kristentjens, maar levensvolle menschen van te maken, niet in de catechizatie-kamer tot aanstaande ouderlingen en derg. afgericht, en tot den

voozen steun eener dagelijks meer verkwijnende instelling bestemd, maar, zoo ver mogelijk daar buiten, tot krachtvolle leden der menschelijke samenleving ontwikkeld. „Dwingt toch uwe kinderen niet”, zegt Pierson te recht, „tot het bijwonen van godsdienst-oefeningen, die voor hen vaak louter oefeningen zijn in de kunst om ledig te zitten. Leert hen hunne natuurlijke oprechtheid niet af door ze tot elken prijs te willen vervormen naar een afgesproken type, door een oppervlakkige openbare meening vastgesteld. — Boezemt uw zonen fierheid in, want de samenleving heeft mannen noodig, geen bloodaards; kloeke rechtschapenheid, want de samenleving heeft zelfopofferende liefde noodig en geen zelfzucht; zin voor de natuur op ieder gebied, want de samenleving vraagt naar oprechten levenslust en niet naar onvruchtbare kwezelarij.” En zelfs op de meest moderne catechesatie kunnen zij niet anders dan deze — in hoe geringe mate dan ook — leeren. Want, hoe billijk en toegeeflijk men ook, met Pierson, die daarin inderdaad voorbeeldig te werk gaat, omtrent die zijner voormalige ambtgenooten denke, die in zijn onkerkelijk standpunt nog niet ten volle deelen; die er nog geen bezwaar in zien, in de kerk te leeren; — het laat zich, met hem, niet loochenen, dat zij „als predikanten eener gevestigde kerk” altoos door die kerk en hare leerstellingen, hoe dan ook tot onkenbaar wordens toe vaak verflauwd, min of meer gebonden, en in zoover onnatuurlijk

en onwaar, schoon dan ook niet „oneerlijk” zijn. „Oneerlijkheid (toch) vangt eerst aan, waar men aanvangt te handelen, *niet* tegen het beter weten van anderen, maar tegen eigen beter weten aan.” En men kan dus zeer zeker „te goeder trouw” in de meening verkeeren, dat men ook in de kerk en in kerkelijke vorm onkerkelijke dingen leeren kan. Pierson zelf „heeft te lang in die meening verkeerd, om haar niet te begrijpen en te achten”; al houdt hij er zich niet minder van overtuigd, dat onze „moderne theologen, hoe meer zij tot een helder inzicht komen, zoowel van de beteekenis hunner eigen beginselen als van het karakter van den invloed die de kerk uitoefent, ook des te levendiger zullen gevoelen, dat zij met hunne kerkelijke positie zich zelf in den weg staan; maar zoolang dat nog niet het geval is, mag niemand zelfs in de verte hen van oneerlijkheid beschuldigen” (bl. 12). Daarmede dienen zij zich dan echter ook tevreden te houden, en moeten zich wel wachten ons op te dringen — gelijk er reeds enkelen aanstalten schijnen te maken — dat zij niet alleen voor hun eigen geweten, maar ook voor dat van anderen, in hun recht zijn¹. Hun standpunt is er een van overgang

¹ Nog vóór het afdrukken komt ons reeds, in den *Tijdspiegel* voor November, De Keizers verzet onder 't oog. Het strekt dezen tot eer, dat hij Piersons „humaniteit” omtrent hem en zijn geestverwanten, in die verdediging hunner „eerlijkheid”, ten volle erkent, al acht hij haar wat „duur betaald.” Zijn blijde waan echter, dat Pierson „morgen licht weér dwaling zal erkennen” in 't geen hij heden huldigt, en dus „zijn brief aan zijn laatste gemeente nog

slechts, waarop zij zich persoonlijk tevreden mogen voelen, maar dat, voor wie wat verder ziet dan zij, weinig benijdenswaardigs heeft. „De kerk toch is er niet op ingericht, om hem, die het kritisch standpunt (der nieuwere wetenschap) tot het zijne maakt, ongehinderd en met lust werkzaam te doen zijn”. Omtrent de vraag, of men, „met de onvoorwaardelijke omhelzing van dat standpunt, in het kerkelijk kader kan werkzaam zijn, zonder te kort te doen aan veel van 't geen de *hoogste* humaniteit ons predikt: mannelijkheid, natuurlijkheid, eerlijkheid *zonder eenig voorbehoud*”; — omtrent die vraag, „eerbiedigen” wij gaarne, met Pierson, „het gevoelen van elk. die ze toestemmend beantwoordt”; maar gelijk hij nu „sints eenigen tijd”, hebben wij zelf er nooit anders dan „een ontkenkend antwoord op kunnen geven”, en daarom ook met die nu eenmaal verouderde kerk liever nooit iets te doen willen hebben. Wij blijven ons desniettemin over iedere schrede verblijden, die, ook binnen hare wanden, tot hare ontwikkeling en daaruit noodwendig voortvloeyende eindelijke ontbinding gedaan wordt.

eens, al spoedig wellicht, bitter beklagen”, zal hij wel niet vervuld zien; omdat er hier blijkbaar geen lichtvaardige verwisseling, maar een ernstig en aanhoudend streven naar ontwikkeling in 't spel is, met het gelukkigst gevolg bekrond. Wij zullen De K. nog eerder tot P. zien voortschrijden, dan P. tot De K. teruggaan.

EEN BEDE OM ZELFBEHOUD. ¹

Qui nous délivrera des — Théologiens? — Taayer volkjen toch dan dat bestaat er inderdaad niet. Van den middeleeuwschen paus en zijn meesterstuk van kerkelijke verstandsverbijstering, de *Encyclica*, af, tot den Leidschen vaandoerder der zoogenoemd *moderne* godgeleerdheid, prof. Rauwenhoff, toe, zijn ze allen met één sap overgoten, het zaligend geloof hunner onmisbaarheid en onverderfelijkheid. En dat geloof schijnt zich zelfs te krachtiger bij hen te doen gelden, als er alle teekenen der tijden op wijzen, hoe overtallig en vergankelijk zij eigenlijk zijn. Prof. Rauwenhoff, die, wellicht door 't pauselijke voorbeeld uitgelokt, zich verplicht vindt, bij de opening zijner lessen, een proeve van godgeleerd machtbetoon aan 't Nederlandsche publiek ten beste te geven, is zelfs *modern* genoeg om te erkennen, dat, even als een staatskerk, ook een staatsfaculteit van hervormde godgeleerdheid een ongrondwettig en dus

¹ *De faculteit der Godgeleerdheid aan de Nederlandsche hooge scholen.* Toespraak van Dr. L. W. E. Rauwenhoff, Leiden, S. C. van Doesburgh, 1865.

onbestaanbaar iets is. Hoewel nu daaruit eenvoudig volgen zou, dat men haar, hoe eer hoe beter, en althans bij de gewenschte invoering van een nieuwe onderwijswet, ophief. zou dit laatste echter minder met zijn vrome wenschen stroken. Hij heeft er daarom iets anders op uitgevonden. Na een beroep op het bekende geschriftjen, waarin zijn oud-ambtgenoot Van Hengel, vóór een jaar of wat, met zoo-veel „degelijkheid” het goed recht der godgeleerdheid „op hare plaats aan de Academie” gehandhaafd heeft; eene degelijkheid (in 't voorbijgaan gezegd), die vooral ook in dien schitterenden bewijsgrond uitkwam, uit haren Griekschen naam van *Theologie*, in verband met *Astrologie*, zelf afgeleid¹; — na dat beroep, zoekt hij ons, uit het onbaatzuchtig oogpunt van „staatsbelang en algemeen welzijn”, een niet uitsluitend hervormde, maar algemeen theologische faculteit aan te bevelen, die in de behoefte aan godgeleerde vorming aller gezinten zou kunnen voorzien. Een droombeeld, zeer verklaarbaar zeker uit het brein van een modern godgeleerde, die *de* godgeleerdheid zoekt te beoefenen, en zijne zogenoemde wetenschap daarenboven gaarne aan den laatsten stroohalm boven water zou willen houden; doch in de werkelijkheid niet alleen even onpraktisch als onuitvoerbaar, maar waarin ook, voor zoover uitvoerbaar, reeds bij een behoorlijke ver-

¹ Zie daarover, gelijk over geheel het boekjen, des belust mijn *Woord over de faculteit der Godgeleerdheid*, enz. Den Haag, 1851.

tegenwoordiging der overige faculteiten geheel is voorzien. Men overwege slechts. Volgens Rauwenhoff zou deze faculteit „niet voor *kristelijke*, niet voor *protestantsche*, niet voor *hervormde*, maar eenvoudig voor theologie bestemd”, en derhalve „eene faculteit zijn, wier katheders toegankelijk waren voor bekwame godgeleerden, onverschillig van welk kerkgenootschap of van *welke dogmatische richting*.” Maar dat is immers geheel met zich zelf in weêrspraak; of hoe wil iemand van onverschillig welke, maar een of ander bepaalde „dogmatische richting”, een godgeleerdheid onderwijzen, die geenerlei richting is toegedaan, die zelfs niet eens algemeen „kristelijk” wezen mag? In zulk eene onkristelijke faculteit zouden blijkbaar geene godgeleerden — die altoos een of ander richting, hoe modern dan wellicht ook, moeten toegedaan zijn — maar wijsgeerig ontwikkelde leeraren moeten werkzaam wezen; en uit dat oogpunt wordt er dan ook door een behoorlijk gegeven en volledig bezet wijsgeerig onderwijs volledig in voorzien. Algemeene godsdienstleer — filosofie van den godsdienst, gelijk R. zegt — behoort blijkbaar tot de letterkundig-wijsgeerige, en vereischt geen afzonderlijke godgeleerde faculteit. Volgens Rauwenhoffs voorstelling daarentegen, zou men eene faculteit erlangen — ware die denkbaar — waarin dan eens een Jood, dan een Katholiek, dan een rechtzinnig, dan een modern Protestant, dan nog wêër een ander, of ook wel die allen of eenigen van hen te zamen zitting hadden. Dit zou,

naar zijn naïve opmerking, wel „veel meer verschil van gevoelen” opleveren, „dan thans in de theologische faculteiten het geval is;” maar hoe deze zoo verschillend gezinde hoogleeraren elkander tot eene algemeene, noch joodsche, noch katholieke, noch protestantsche, noch zelfs „kristelijke” godgeleerdheid zouden moeten *neutraliseeren*, gaat althans mijn verstand te boven. Ziet hij inderdaad niet in, dat voor zoo ver het onderwijs *dier* zaken, waarmede de godgeleerde faculteit belast is, *neutraal* is. en niet met het oog op eene bepaalde kerkleer gegeven wordt, zij elders thuis-hooren? dat geschiedenis en zedeleer, zoo goed als algemeene godsdienstleer, in de wijsgeerig-letterkundige faculteit moeten voorgedragen worden? dat die drie vakken daarentegen, voor zoo ver ze niet algemeen zijn, en een of ander kerk of het kristendom in 't algemeen raken, kerkelijke geschiedenis dus, kristelijke zedeleer, en godsdienstleer uit het oogpunt van een of ander godsdienstig geloof, in die kerk en bij dat geloof behooren, maar buiten de zorg van den staat liggen? — De staat stelt hare scholen voor ieder, die er zich tot eenig geleerd vak wil bekwamen, open, en geeft daartoe zoowel den toekomstigen kerkleeraar, als ieder ander zijner aankomende burgers gelegenheid. De eerste kan er zich door behoorlijke studie van taal, wijsgeerte en geschiedenis, vindt hij 't noodig, tot zijn toekomstigen werkkring voorbereiden; wat zijn bepaalde kerkelijke vorming daarentegen aangaat, moet hij

zich niet tot den staat, maar de geheel van haar gescheiden kerk wenden. Daardoor vervalt ook geheel het bezwaar, als zou, door 't oprichten van kerkelijke seminariën, de algemeene vorming en beschaving der toekomstige kerkleeraren verhinderd worden. Zij kunnen, ja, moeten zelfs, zullen zij behoorlijk onderlegd voor den dag komen, van al die academische lessen gebruik maken, waarin de kerk, op hare beurt, noch behoeft, noch vermag te voorzien. De heer Rauwenhoff schijnt, bij zijne voorstelling, alleen aan de Rooms-katholieke kweekscholen gedacht te hebben; dezen nu zullen zoowel na, als vóór een nieuwe onderwijswet wel even afgezonderd blijven. Zijn joodsch-katholiek-protestantsch-moderne faculteit zal hunne voedsterlingen denkelijk wel evenmin naar Leiden of elders lokken, als het vroeger hooger onderwijs ze derwaarts getrokken heeft. Hij had echter, als Amsterdammer, zich veel geleidelijker het voorbeeld der Remonstantsche, Luthersche en Doopsgezinde Seminariën voor oogen kunnen stellen, wier kweekelingen, met den besten uitslag, de lessen van de overige Amsterdamsche hoogleeraren bijwonen, en alleen voor hun leerstellig onderwijs aan een eigen hoogleeraar gebonden zijn. Evenzoo stel ik 't mij van een toekomstige kweekschool der hervormde kerk voor, die zich zeer geschikt te Leiden zou kunnen vestigen, en waarbij dan prof. Rauwenhoff in kerkgeschiedenis, prof. Scholten in dogmatiek, en prof. Prins voor uitlegkunde en pas-

toraal — allen gelijk zij tot dusver aan de akademie zelve werkzaam waren — konden aangesteld worden. Prof. Kuenen kon dan bij de litterarische faculteit, voor Hebreuwsche taal, letteren en oudheidkunde blijven, en de seminaristen — voor zooveel noodig — daar van zijn lessen gebruik maken; even als zij er, zooveel andere lessen zij wilden en de tijd hun toeliet, konden bijwonen. Zelfs in hun verkeer met de studentenwereld behoefde daardoor zoo min verandering te komen, als er thans, naar ik meen, te Amsterdam, in de studentenmaatschappij eenig verschil tusschen seminaristen en anderen is. Het schrikbeeld dus, door den heer Rauwenhoff voor den staat opgehangen (*videant*, zegt hij zelfs, op plechtigen toon: *videant consules, ne quid respublica detrimenti capiat*), als ware van een kerkelijke kweekschool, door een vermeende, maar werkelijk niet voorhanden, afscheiding harer kweekelingen, meer gevaar voor „sectehaat en partij-schap” te duchten, is geheel uit de lucht gegrepen, en niet minder hersenschimmig dan geheel zijn fraaye faculteit. Integendeel, zouden wij zeggen, wij hebben nu *zonder* seminariën der hervormden. drie eeuwen lang, zooveel „sectehaat en partij-schap” van den kant dier hervormden in ’t land gehad, dat het reeds uit dien hoofde niet onraadzaam ware, het nu eens *met* zulke seminariën te beproeven. Verliezen kunnen we daarbij nimmer.

MISPLAATSTE MODERNE PREËKLUST.¹

— 283 —

„Mr. Opzoomer gaat preëken, nu ik er meê op-hou,” zei mij, vóór ruim een jaar reeds, een modern vriend — toen hij den preëkmantel aflei — naar aanleiding (meen ik) van genes vertoogen over Godsdienst. En de zaak is maar al te waar. Wel heeft dat preëkerige altoos reeds meer of min in den Utrechtschen hoogleeraar gestoken, en hing voor een deel zeker met zijn aangeboren redenaars-aanleg zamen; maar het heeft zich ook hoe langer zoo meer bij hem op den voorgrond gedrongen, en komt thans, in zijn laatste redevoering, meer dan ooit uit. Legt men deze naast Piersons bijna gelijk-tijdig verschenen afscheidswoord, dan wordt men onwillekeurig tot een dergelijke opmerking genoopt, als die van bovengemelden ontkanselden vriend: dat, nu Pierson 't er aangeeft, Opzoomer het preëkwerk des te onverdrotener voortzet. Trots den vurigsten modernen predikant, tijgt hij hier zoowel tegen de arme „antiekken” te velde, als hij zijn zoogenoemd redelijk Godsgeloof op onverbeterlijken kanseltoon aanpreëkt, en zich ten slotte zelfs bij een bekende mystieke zinsnede van den — kerk-

¹ Oud of Nieuw, redevoering ter opening der academische lessen, door Mr. C. W. Opzoomer. Amsterdam, Gebhard en Cie. 1865.

vader Augustinus neêrlegt. Wij weten niet, in hoeverre hij zijn kanselgaven ook in 't Fransch zou kunnen doen gelden, maar anders zouden wij hem den Rotterdammer Waalschen, met het volste vertrouwen, tot opvolger van hun der kerk ontsnapten herder en leeraar aanbevelen. Hij maakt zich hoe langer hoe meer waardig, den ongewijden leerstoel voor den gewijden kansel vaarwel te zeggen. Zijn „vriend Pierson” krijgt dan ook, in 't voorbijgaan, een veeg voor 't geen hij reeds eenige maanden geleden verklaarde, „dat de moderne theologie aan tegenstrijdigheden lijdt, die geen wijsgeer zich laat welgevallen.” Wat zal hij dan nu wel zeggen, nu Pierson voor goed met die theologie gebroken, en haar „tegenstrijdigheden” van zich geworpen heeft? — Zijn tegenwerping: „hoe kon (zulk een betuiging) uit den mond vloeijen van den man, die jaren lang de ijverige pleitbezorger dier theologie is geweest, en toch zeker niet in den waan heeft verkeerd, dat hij in al die jaren geen wijsgeer verdiende te heeten?” — Deze ondoordachte tegenwerping mist zelfs haar weinige kracht, nu Pierson inderdaad zijn halfheid in „al die jaren” verloochend heeft, en er rond voor uitgekomen is, dat hij eerst allengs het onhoudbare standpunt der modernen op zijn onwaarde heeft leeren schatten. Hij is (zegt hij) „gaandeweg tot een overtuiging gekomen, verschillend van die waarmede hij acht jaar lang gearbeid” heeft.¹ Met

¹ Dr. A. Pierson, aan zijne gemeente, bl. 11.

de eerlijkheid dezer bekentenis paart hij de heuschheid, zijne moderne geestverwanten niet aansprakelijk te stellen voor 't geen zijn persoonlijke bevinding is; maar houdt zich tevens met het volste recht „zeker, dat de moderne theologen, hoe meer zij tot een helder inzicht zullen komen van hun beginsel en den invloed door de kerk uitgeoefend, des te levendiger zullen gevoelen, dat zij daar zich zelf in den weg staan.”¹ Kennelijk geeft hier dus Opzoomers oudste en beste leerling hem een deerlijk *démenti*; blijkt hem, met zijn onwijsgeerige „tegenstrijdigheden”, als denker boven 't hoofd gewassen, al legt hij het thans als modern preëker tegen hem af. 't Is trouwens zijn verdiende loon, en het onvermijdelijk gevolg dier halfheid, die hij altoos heeft voorgestaan, en die — juist als halfheid — wèl uitnemend geschikt is, om moderne predikanten te vormen; maar, waar één van dezen tot meer dan dat bestemd bleek en alle halfheid verzaakte, hem daarmee noodwendig ook aan zijn tweeslachtige wijsbegeerte moest onttrekken. Wij wenschen er Mr. Opzoomer van harten nog veel dergelijke toe, al zullen die hem zelve waarschijnlijk minder naar den smaak zijn, dan zijn *âme damnée* te Groningen, op wiens *coup d'essai*, als is 't ook niet *de maître*, wij in de volgende bladzijden nog een oog willen werpen.

¹ Zie de boven (bl. 146) aangeh. plaats.

JOHANNES KINKER MISDUID¹.

Arme Kinker! geniaal en krachtig denker, gespierd en geestig dichter! was dat voor u weggelegd? moest daartoe de maatschappij van fraaie kunsten een prijsvraag over u uitschrijven, om u, door een onervaren, opgewonden denkertjen op hoo- gen toon te hooren smaden, en u al aanstonds voor de voeten te zien gooyen, dat gij „geen genie” waart? Als stake er niet heel wat meer geniaals in uw — zij ’t ook mislukte — greep, de wetten, door Kant voor de bespiegelende rede aangewezen, ook op ’t gebied der practische geldig te toonen, dan in de armzalige kwājongenstactiek, waarmede hij en zijn meester, om zich de moeite van ’t door- denken te sparen, zich hun erbarmelijk redelijk ge- loof in de armén werpen.² Gij zijt „geen genie”,

¹ Mr. Johannes Kinker; door Jhr. B. H. C. K. van der Wijck, hoogleëraar te Groningen. Tweede vermeerderde druk. Groningen, J. B. Wolthers, 1864.

² Zonderling steekt tegen deze onnoodige verkleining van Kinker, de onbezonnen opschroefing van schrijvers geestverwante tijdgenoo- ten af, gelijk wij die o. a. in zijn „Openbaren brief aan Ds. W. Scheffer, predikant te Leiden (Gron. 1865), vinden: „Nederland” heet het daar, „telt vele beroemde geleerden. Toch geloof ik, dat er maar weinigen zijn, die, wat *oorspronkelijkheid en denkracht*

zegt hij, maar „een opgewonden denker”; gij hadt „niet zoozeer een bonzend hart, als wel een kokend hoofd.” Of u dat „bonzende hart” nu juist minder „opgewonden” en meer „genie” gemaakt hebben zou, durf ik niet beslissen; maar wanneer men u (gelijk almede in de eerste bladzijden gebeurt) een „opgeschroefde stijl” aanwrijft, dan moest men zich zelf toch wachten, zoo „opgeschroefd, onstuimig en

betreft, met Prof. Scholten op ééne lijn kunnen staan. Ten volle begrijp ik, dat gij Prof. Scholten huldigt. Maar waarom mij voor de voeten geworpen, dat Prof. Opzoomer mijn „aangeboden leermeester” is?.... Weet, dat ik te *fier* ben, om te vleyen. Weet tevens, dat ik te *fier* ben, om iemand te onthouden, wat hem toekomt. De twee *grootte denkers*, wier namen ik zoo even neêrschreef, zijn boven kleingeestige jaloersheid verheven. Waarlijk, de eenige wijze, waarop *wij, geesten van minderen rang,*” enz. — Bevroedt men bij dergelijke overdreven en onhandige loftuitingen niet, welken droevige vertooning men haar slachtoffers bij den nazaat maken laat, die ze toevallig eens mocht inzien? Grappig klinkt het daarenboven, in 't onderhavige geval, die beide „onjaloersche” grootheden hier zoo broederlijk bijeen te vinden, voor wie zich hun vroegere verhouding herinnert. O, gij goede en „fiere” Van der Wijck! al te nederige en bescheiden „geest van minderen rang”! vraag uw „aangeboden leermeester” zijne en zijns „grooten” mededenkers strijd-schriftjens uit de jaren 1846 en volg. eens ter inzage, en neem voorts, tot loon uwer belangelooze zelfverlaging, de verzekering aan, dat gij u gerustelijk met beiden, of hen met u, op ééne lijn stellen kunt. Van der Wijck zegt ergens van Kinker sprekende: „de natuur is karig en scheidt slechts zelden een onsterfelijke; met deze woorden gewapend, hoopt de schrijver aan de *lues Boswelliana* (Boswell's blinde aanbidding van Johnson) te ontsnappen.” Paste hij haar, in 's Hemels naam, toch in de eerste plaats op zijn eigen — *Johnson*, Mr. Opzoomer, toe, wiens *Boswell* hij tot dusver niet adiet te zijn.

opgewonden" te schrijven. Men kon anders gevaar loopen, van, in spijt van zijn jonkheerschap, voor een „burgerman" gehouden te worden; althans wanneer zulk „een zwellende (lees: *gezwollen*) toon" die „van den opkomenden burgerman" is, gelijk ons, op dezelfde bladzijde, door den jonkheer-professor verzekerd wordt. Uw „kokend hoofd" intusschen — als 't dan zoo heeten moet — is ons meer waard, dan zijn „onbekookte" denkbeelden. „Onnatuurlijk is hun opgewondenheid, opgeschroefd hun toon, belachelijk vaak hun aanmatiging", zoo laat er zich met zijne eigene woorden (bl. 5) van zeggen. Wij hebben zijn boek slechts op te slaan, om er ons van te overtuigen. Beginnen wij echter, met den lezer, die Kinker minder nog kennen mocht, door de pen van Van der Wijck zelf, een degelijker en aantrekkelijker voorstelling van hem te geven, dan hij uit de boven aangehaalde woorden trekken mocht. Het is onze schuld niet, zoo hij daardoor met zich zelf in weerspraak raakt. — „Kinker mag niet vergeten worden" (schrijft hij bl. 3); „Mr. van Hall deelt ons meê, dat hij iets oorspronkelijks, iets eigenaardigs had in zijn geheele wijze van bestaan. Wij gelooven dit gaarne; want Kinkers geschriften dragen er den stempel van. Zij doen hem kennen als een man, die de waarheid lief had met zijn geheele hart. Hij wilde niet leven *van* haar, maar uitsluitend *voor* haar. *Vitam impendere vero* is steeds zijne leus geweest. Vandaar zijn moed om recht op het doel af te gaan, zonder om te zien naar de voor-

oordeelen of liefhebberijen van tijd- en land-genoot. Vandaar zijn onbegrensde minachting voor al hetgeen slechts op traditie, op conventie steunde." En elders (bl. 7): „Kinker (was) niet slechts een vrijheid-lievende, maar tevens een onafhankelijke geest; (die) zich nooit door eenige partij op 't sleeptouw liet nemen. Geestig hekelt hij niet slechts de pruiken, maar ook de oproermakers, die, onder de leus van grondwettig herstel, zich allerlei buitensporigheden veroorloofden." Bij Neêrlands inlijving in Frankrijk zijn (bl. 9) „zelfs de moedigsten vertsaagd. Kinker *niet*. Waar allen deinzen, vat hij post. Den dwingeland ten spijt, zwelt zijn lied, als ware het een juichtoon; het ruischt ons te gemoet, als een onfeilbare profetie van een beter toekomst.... Ziet (dan ook) dat strenge en hooggewelfde voorhoofd, die lichtelijk zaamgetrokken wenkbrauwen, geschapen om den zetel van *mannelijke gedachten* te zijn, die ineengedrongen, maar forsche gestalte, dien tegelijk peinzenden en blijmoedigen oogopslag; het geheel maakt op ons den indruk, die door zijn schriften bekrachtigd wordt: een ijverig denker vol zelfvertrouwen, een oprecht vriend van waarheid en kracht. Doch laat ons over Kinker als wijsgeer spreken:.... de kundige lezer (bl. 15) bemerkt terstond, dat Kinker de Kantiaansche wijsbegeerte niet slechts heeft aangeleerd, maar verteerd. Het is *zijne* wijsheid geworden, een integreerend deel van zijn geestelijk (lees: *zedelijk*) bestaan, zaamgevlochten met het weefsel van zijn gedachten. Ook zou men

schier vragen, of zijne *Proeve* (over Kants *Kritiek*) niet eer een oorspronkelijk stuk dan een verslag verdient te heeten, en Kants stijl is volstrekt niet luchtig, maar degelijk (lees: stevig) en zelfs uiterst zwaar van gang; het is een stijl van pakpapier, gelijk Heine geestig zegt. Daarbij is het soms, alsof het oog van zijn geest door een dikke mist beneveld wordt; bij tijd en wijle is hij ongelooflijk duister.... Kinkers *Proeve* daarentegen is bondig, klaar, en nochtans vrij volledig. Hij houdt den lezer, van het begin tot het einde, een helderen spiegel voor; er zijn geen scheuren onder, en blazen in het glas; Kants *Kritiek* kaatst er zich in hare hoofdtrekken zoo nauwkeurig mogelijk terug. Indien dus iemand geen tijd meent te bezitten noch lust gevoelt, om uit de bronnen zelve te putten, en desniettemin een indruk van het Kantianisme erlangen wil, zoo kan hij niet beter doen, dan Kinkers *Proeve* te lezen en te overdenken. De geringe inspanning zal kostelijk worden beloond.... Terwijl Kinker, in 't vervolg van tijd (bl. 32), naauwlettend de Deutsche beweging op wijsgeerig terrein gasloeg, ontstond in hem de overtuiging, dat de onsterfelijke Koningsberger wel een nieuwen weg gebaad, maar dien niet ten einde bewandeld had. Hij gevoelde, dat Kant zijne volgelingen in één voornaam opzicht althans in den steek had gelaten.... Het leed bij hem geen twijfel, dat de klove tusschen theoretische en practische filosofie moest worden gedempt.... Zijn doel was (bl. 220), de ongerijmdheden uit den weg te ruimen, waartoe Kant vervallen was door

de onderstelling, dat in den menschelijken geest zeker *monstrum horrendum ingens* gevonden wordt, dat hij *practische* rede geliefde te heeten..... Zonneklaar is echter het begrip eener *practische* rede slechts eene *contradictio in adjecto*; daar elke rede theoretisch is, en aan hare uitspraken de eigenschap der *waarheid* moet kunnen worden toegekend..... Kinker begreep, dat Kant eenzijdig was geweest..... en de geheele reeks (zijner) Categoriën werd (daarbij) door hem aan eene herziening onderworpen..... (Maar) terwijl hij aldus (bl. 33), op de adelaarswieken der bespiegeling, hoog boven de werkelijkheid uitvloog, verbeelde men zich niet, dat hij zijn woning bouwde op een eenzame rots, om van daar, met een onverschillig oog, op het lijden en strijden der lichtzinnige en onnadenkende menigte neder te zien. In tegendeel volgde hij met groote belangstelling de lotgevallen van Europa, en in 't bijzonder die van zijn volk. Hoe zou hij ook anders wijsgeer hebben kunnen zijn? Om den samenhang der dingen met ruimen blik te kunnen overzien, moeten verstand en hart beiden voor al wat menschelijk is openstaan. *Naturae par ingenium* is het kenmerk van den *echten* filosoof."

In dit alles worden ons het karakter en de waardij van Kinker als mensch en wijsgeer kort en bondig voor oogen gesteld; en wanneer de schrijver, dit beeld op den voorgrond stellende, van daar was uitgegaan, om ons Kinkers werkzaamheid wat nader te ontvouwen en te beoordeelen, in plaats van ons vóór dien tijd, door zijn onzinnig geschrijf over

zijn zoogenoemd „kokend hoofd”, zijn „opgewonden-” en „opgeschroefdheid”, tegen hem voorintenenen; dan ware daaruit van zelf voor den lezer de gelegenheid geboren, zijn juisten prijs als wijsgeer te bepalen, en zich de mate van zijn *genie* — een onbestemd woord, door den schrijver blijkbaar in veel te uitsluitende beteekenis genomen — voor te stellen. Thans heeft hij dien lezer slechts in de grootste onzekerheid en verwarring gebracht, hoe zich hem te denken. Geen *genie*, maar een man met een „kokend hoofd”, een „opgeschroefden en opgewonden” stijl, en dan toch weder een „echt filosoof” en wat er verder al voor goeds van hem gezegd wordt. 't Moet hem volkomen onmogelijk zijn, daar eenig helder denkbeeld aan vast te knoopen. Van waar dit noodwendig gemis aan helderheid van den indruk, door Van der Wijck van zijn held gegeven? Uit de onhelderheid zijner eigene denkbeelden alleen. Uit de onnadenkende „opgewondenheid”, die — niet Kinker, maar — hemzelf in zoo hooge mate kenschetst, en die — niet Kinker, maar — hem tot „opgeschroefdheid van toon” en „belachelijke aanmatiging” brengt. Wij zijn er zoo weinig warsch van, om, bij alle billijke waardeering van Kinkers wijsgeerige verdiensten, ook de zwakke zij zijner bespiegeling beiden en praktijk te erkennen, dat wij en volgaarne zijne geniale poging, om Kants eenzijdigheid te heelen, in hare uitkomst gefaald noemen, door zijne onjuiste opvatting bepaaldelijk der wilsvrijheid, en gaarne toegeven, dat zijne beschouwingen over algemeene taalkunde

aan het euvel der eenzijdigheid lijdend, en evenzeer volkomen met Van der Wijck instemmen, dat zijne toegepaste staatsleer ver van „onberispelijk” is. „Hij gruwet” zegt deze (bl. 35) „evenzeer van anarchie als tirannie, maar is een weinig te hartstochtelijk om volkomen liberaal te zijn. Soms is hij geneigd, om de bedoeling der tegenpartij te miskennen..... Zelfs is hij geen vijand van preventieve maatregelen, en vergeet, dat deze niet slechts het booze, maar ook het goede in de wieg smoren..... Voor onze natie is zijn ideaal: een krachtig bestuur, een goede volksopvoeding, geen splitsing der oppermacht, *geen contrôle der regeering*, welke uit den aard der zaak een tegenregeering moet zijn. Hij wil niet, dat het parlement heersche in naam van eenige papieren constitutie: *de vorst zelf moet de teugelen des bewinds houden*. Hij is een warm vriend van koning Willem I.” Maar deze leemten toegegeven, gaat de verdere veroordeeling zijner wijsgeerige beschouwingen en de uitkomst, waartoe hij — met name tegenover een hersenschimmig *dualisme*, dat droombeeld van Van der Wijck en zijn meester — geraakte, met een scheefheid van opvatting en voorstelling gepaard, slechts uit de onbekookte opgewondenheid te verklaren met de halfslachtige begrippen, hem door zijn meester aangewaaid, en door hem-zelf als de hoogste wijsheid gepreëkt. Kinkers stelling, dat God en natuur „zijn één in tal, in doel, in kracht en duur”, en zijn Spinozistische vereenzelving van ’s menschen bestaan met dat der natuur:

Genoeg! — wij zijn slechts één, met haar die eeuwig leeft
 Wij rijpen in haar voort met al wat adem heeft!
 Haar alomvattend, eind- en deelloos, onverbreekbaar,
 En in haar strekking onverdelgbaar zelfbestaan —
 Eenzelvig met de ziel — kan worden noch vergaan; —

die beiden leiden hem tot de volgende preekmatig opgeschreefde, onberedeneerde ontboezeming: „Voorloopig zal ieder, die niet in pantheïstische stelsels rondzwaart, het geloof aan persoonlijke onsterfelijkheid nog wel *heerlijker* achten..... Den mensch is een ideaal in het hart gedreven, dat hem, op een zekere hoogte van ontwikkeling, met brandend verlangen *moet* doen staren op het ver verschiet, daar hij het hier beneden niet verwerkelijken, niet bereiken kan. Welk ander wezen droomt er van volkomen zaligheid, van oneindige wijsheid, van onbezoedelde heiligheid? — Indien men moedwillig voorbijziet, dat de mensch, en hij alleen van het geheele schepselendom, voor zoover wij het kennen, zich de omtrekken schetst van een ideaal; dat dit ideaal, bij iedere schrede, die de mensch voorwaarts doet, schooner wordt; indien men vergeet, dat dit ideaal 's menschen kroon en heerlijkheid is, datgene wat hem doet zijn van Gods geslachte, ja, zoo is het geloof aan de onsterfelijkheid een hersenschim, een krankzinnige eisch. Maar even zeker is het, dat ieder, die het oog niet sluit voor den adel der menschelijke natuur en tevens vertrouwt op een verstandig, liefderijk God, het leerstuk der onsterfelijkheid, als *bij uitstek redelijk*, onmogelijk verwerpen *kan*..... Ons hart gaat met brandend verlangen

tot den *transcendenten* God." — Evenzeer als men het bejammeren moet, dat een schrijver met dergelijken aanleg voor den meest opgewonden kanselstijl, den preek- voor den leer-stoel vaarwel heeft gezegd, waar die evenmin thuis hoort als hij op genen zou voegen; evenzeer mag men zijn eerlijkheid prijzen, die hem tevens ronduit belijden doet, dat hij deze „redeneering” (het woord is minder gelukkig gekozen voor een zoo onberedeneerd brokjen preeks) „aangaande de onsterfelijkheid geenszins voor een wetenschappelijke bewijsvoering (tracht) uit te geven; wij hebben hier met een dogme des geloofs te doen.” De welmeenende waarschuwing is even gepast als billijk. Maar wat doet dan dat alles in een wetenschappelijk boek, en wat heeft dat opgedrongen „geloofsdogme” met ons wijsgeerig onderzoek te maken? Het brengt niets dan verwarring aan, en vervoert den schrijver dan vervolgens ook tot de meest tegenstrijdige begrippen en een mengmoes van waarheid en onwaarheid, alleen in staat den lezer volkomen te verbijsteren en 't hoofd op hol te brengen. Men hoore: „buiten twijfel is het *atheïsme* dwaasheid; ons hart dringt naar *den* oneindige.” (bl. 86) Deze tegenstelling lijkt naar niets; *de* oneindige is een persoonlijk wezen, en *atheïsme* in den uitsluitenden zin der ontkenning van zulk een oneindig persoon genomen, is geheel een ander *atheïsme*, dan dat hetwelk men, op goeden grond, voor *dwaasheid* zou mogen uitmaken; een geheel ander ook, dan in de nu onmiddelijk volgende woorden bedoeld kan zijn, waar het heet: dat „het

wezen van den godsdienst" is „vertrouwen op de waarheid, ook wanneer de waarheid verduisterd is, vertrouwen op het recht, ook wanneer het recht met voeten getreden wordt; vertrouwen op de toekomst, ook wanneer het heden hopeloos schijnt" (bl. 87). Wat heeft al dat vertrouwen met een persoonlijk Godsbestaan te maken? en wil men het gemis van dat vertrouwen atheïsme noemen, dan mag men dat woord niet tevens in zijn eigenlijken zin van verwerping van zulk een bestaan bezigen, wil men zijn lezers niet èn tot de schromelijkste verwarring èn tot de meest onbillijke miskennis hunner ongeloovige naasten verleiden. Godsdienst, heet het dan echter terstond daarna weder, is „geloof aan de *transcendente* bestemming der menschheid." *Proficiat!* — voor wie 't verstaat; maar uit de pen van een *soi-disant* ervaringsman luidt zulk een *transcendente* wijsheid al heel verwonderlijk, komt zij al heel potsierlijk voor den dag. Wij gevoelen geenerlei lust de onvoorwaardelijke verdediging van Kinkers Godsbegrip op ons te nemen; God met de natuur te vereenzelvigen en dan toch nog iets anders in hem te willen zien, dan het oneindige leven dier natuur — gelijk hij, met alle Pantheïsten, doet — gaat niet aan. Maar de veroordeeling er door Van der Wijck over uitgesproken: „geniete het, wie genieten kan; het is een nevel, die optrekt; zoodra de zon van het heldere denken er hare stralen op schiet" (bl. 301); die veroordeeling klinkt uit den mond van iemand, die, op 't punt van God en onsterfelijkheid, zoo lichtschuw is,

dat hij zich voor „de zon van 't heldere denken” in 't donker van 't kerkgehoof verschuilt, zoo on gepast en aanmatigend, dat men zich haast niet verklaren kan, hoe hij de driestheid heeft, haar te uiten. De eenige verklaring, die wij er voor te vinden weten, is de volgende proza-dithyrambe op de „inconsequentie,” als een „gelukkige gave”, van welke de vermeende „denker soms een goed en heerlijk gebruik maakt. Wij zijn gewoon te blozen” (heet het) „wanneer men ons op zonden tegen de logica betrapt; wij verdedigen ons alsof het gold een zedelijk gebrek, en inderdaad er behoort dikwijls een groote mate van rechtschapenheid toe, om niet door valsche redeneeringen ons zelf en anderen te verschalken..... Inconsequentie is (dus) in den regel eene ondeugd..... Doch hoe vaak gebeurt het niet dat midden in een gedachtenreeks..... een (vermeend) juist inzicht met zoo groote kracht zich van ons meester maakt, dat wij de oogen voor het licht der (vermeende) waarheid niet langer kunnen toedrukken, en wij ons nu in de armen der inconsequentie werpen, ten einde ons beginsel niet aan die waarheid, noch die waarheid niet aan ons beginsel prijs te geven” (bl. 160). Nemen wij van deze lofspraak kennis, en denken wij ons den schrijver en zijn meester overtuigd van de juistheid hunner denkbeelden omtrent God en onsterfelijkheid; dan kunnen wij ons geleidelijk verklaren, hoe zij, midden in hun gedachtenreeksen, zich eensklaps dier geprezen „gelukkige gaaf” in de armen werpen, en zoo „insequent” mogelijk worden. Kunnen zij 't voor hun

denkersgeweten verantwoord, wij gunnen 't hun van harte; maar zij moeten dan tevens niet van een „zon van 't heldere denken” willen snoeven, noch anderen even of minder „inconsequent” als zij — een Kant¹ en Kinker bijv. — die „gelukkige gave” verwijten, van welke zij zelf — naar hunne meening — zulk een „goed en heerlijk gebruik” maken. „Blozen” zij zelf al niet meer, over hun „zonden tegen de logica”, dan is het toch de onbeschaamdheid waarlijk wat verre gedreven, anderen dat te willen laten doen; en nog erger is 't, uit hun eigen denkwonden de bewijzen te willen putten tegen de slechts vermeende feilen van anderen. Zoo doet Van der Wijck, wanneer hij, met niet minder ophef dan onrecht, op grond van zijn eigen geloofs-dualisme, tegen 't wijsgeerig monisme van Kinker te velde trekt. „Het dualisme” zegt hij (bl. 186) „dat Kinker meende bezworen te hebben, verheft op nieuw zijn hoofd..... In het heelal een plan aan te nemen en nochtans het bestaan te loochenen van een *persoonlijk* God, die *a fronte* de dingen naar zich toe beweegt, daartoe zijn wij met onze alle-daagsche geestvermogens volstrekt ongeschikt”; dat zijn slechts „ongerijmdheden”, waartoe men alleen

¹ Zij doen immers geheel en al hetzelfde, wat Van der Wijck dezen met zooveel woorden, terecht verwijt: „terwijl hij in zijn *Kritik der reinen Vernunft* den onverbiddelijken filosoof had gespeeld, die, met de wapenen der logica, alle bewijzen voor het bestaan van God en onsterfelijkheid uit de handen sloeg, maakte hij in zijne *Kritik der pract. Vernunft*, eene stoute en onverwachte, rugwaartsche beweging, en schonk ons alles, in naam van de dringende eischen der werkelijkheid” (gelijk zij uit die hunner hartsbehoefden) „terug.” (Bl. 221.)

komt, zoodra men „op de vleugelen der bespiegeling zich boven de ervaring verheffen en het wezen der dingen zelf grijpen” wil; „ons wordt op deze wijs geleerd, dat uitsluitend de enge weg der empirie tot waarheid, tot wetenschap voert” (bl. 288). Die „enge weg” nu is „de Utrechtsche wijsgeerte”, volgens welke „de mensch niets van zich zelven weet, maar al zijn kennis uitsluitend aan de ervaring te danken heeft” (bl. 204). Hoe komt men echter van dien „engen weg” op den zeer breedten van ’t *dualisme*? — Alleen weder door de vermelde „gelukkige gaaf”, die er met een kerkelijken sprong op brengt, en waarvan dus niemand, hoe ervarings- maar minder kerksch-gezind, zich nog verplicht behoef te gevoelen gebruik te maken. Trouwens wou deze daarbij van een „plan” gewagen, dan had men zeker gewonnen spel, en ging Van der Wijcks rede-neering volkomen door. Maar waar haalt men dat plan van daan? Van daar, van waar alle scheve en onhoudbare opvattingen van ’t oneindige natuurleven voortvloeyen: uit de vermenschelijking zijner verhoudingen. De mensch heeft een plan, een opzet bij zijne ondernemingen, en meent dat in de natuur en hare voortbrengselen terug te vinden; hij dicht dien voortbrengselen daarom een even zelfbewusten maker toe, als hij ’t zelf is, zonder er zich om te bekreunen, of dat mogelijk zij. En gelijk met dat plan, is het met de zoogenoemde „zedelijke wereldorde”, waarvan ook Van der Wijck steeds den mond vol heeft. Ook deze is een aan de menschelijke werking ontleend begrip, maar dat men te vergeefs

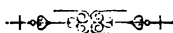
in 't oneindige leven des heelals zou willen terugvinden. Er bestaat daar geen „zedelijke orde”, of, wil men liever, onze beginselen van zedelijkheid zijn daarop in 't minst niet toepasselijk. Reeds vóór twee eeuwen heeft ons Spinoza dat ontvouwd, al zoeken ons thans onze „grooten denkers” nog steeds het tegendeel diets te maken. In die zoogenoemde „wereldorde” komen dagelijks, ja ieder uur en minuut, de wanordelijkste gruwelen — naar den mensch gesproken — voor, en voor welke geen vergoeding noch vergoëliking denkbaar is. De zedelijkheid en hare wetten spruiten uit de menschelijke maatschappij en staat voort, maar zijn op 't oneindig natuurgebied niet geldig. Men moest daarom eindelijk eens ophouden, er daar steeds op te wijzen, en er allerlei beschouwingen op te willen gronden. Ware een persoonlijk wezen voor de „zedelijke wereldorde” aansprakelijk, het ware — naar menschelijk recht en billijkheid — duizend en meer malen daags ten hoogste strafbaar. Gelukkig echter bestaat er zulk een wezen niet, en hebben wij het dus ook niet, met den Hebreuwschen dichter, aansprakelijk te stellen voor al het „kwaad,” dat, niet „de Heer”, maar de natuur „in de stad” en daar buiten „doet.” Godsdienst, in den vorm van persoons-aanbidding en eerdienst, vervalt daardoor natuurlijk, en komt tot zijn eigenlijken aard — naar de strekking van 't Latijnsche en Romaansche *religië* — terug: belangelooze nauwgezetheid, uit 's menschen plaats en verhouding in het oneindig natuurverband afgeleid, en door zijn rede bestierd. Het godsdien-

stigt in dien zin is hij, die, met de edelste zelfverzaking, voor 't algemeene heil, voor waarheid en recht, naar alle zijden, in alle opzichten, onverdroten werkzaam is. Onze „grooten denkers”, onze Opzoomers en Van der Wijcks hebben daarvan echter geenerlei besef. Hun zedelijke denkkraacht gaat te loor in een vermeende wereldorde, die eerder wanorde heeten moet, en een onbestaanbare, oneindige persoonlijkheid, die zij *niet* uit hun hooggeroemde doch jammerlijk verzaakte „ervaring”, maar uit hun vermeend-redelijke hartsbehoefden putten. En terwijl zij zoo hun eigen heilzaam ervarings-beginsel juist dáár met voeten treden, waar het er op aankwam het in al zijn kracht te doen gelden, veroorloven zij zich, een doordenker als Spinoza voor „vermetel” uit te krijten, omdat hij — naar zij schrijven — „ieder fundamenteel onderscheid tusschen denken en uitgebreidheid, tusschen geest en stof” reeds „bij de eerste schrede” opheft (bl. 277). Zij geven zich den schijn „de onsterfelijke verdienste zijner ontwikkeling van de leer der hartstochten” te waardeeren (ald.), en vatten zelfs het noodwendig verband niet, waarin die met zijn „vermetel” gescholten „monisme” staat.

I N H O U D.

	Bladz.
Mijne herinneringen aan Bakhuizen van den Brink	1
Het Woordenboek, zijn spelling en spellingmeesters, op het achtste Nederlandsche taalcongres	19
Taalkundig wangevoel en betweterij	41
Nederlands Opstand tegen Spanje, uit een katholiek, maar eerlijk oogpunt bekeken	57
Beginsellooze Staatkunde en hare gevolgen	89
Alexander von Humboldts Briefwisseling met Berghaus.	114
Een klok besluit (PIERSON)	140
Een bede om zelfbehoud (RAUWENHOFF)	148
Misplaatste moderne preéklust (OPZOOMER)	153
Joh. Kinker misduid	157

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAAALDE TIJDEN.

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is *levens*-bespiegeling, geen doods-
betrachting.) SPINOZA.

III.

DEVENTER,
JAC. VAN DER MEER.

1866.

John. King
Essex

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAAALDE TIJDEN;

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doods-betrachting.)
SPINOZA.

III.

DEVENTER,
JAC. VAN DER MEER.
1866.

La réforme des idées finit par réformer le reste, et la lumière de l'esprit produit la sérénité du cœur..... La science approche enfin, et approche de l'homme; elle a dépassé le monde visible ou palpable des astres, des pierres, des plantes, où dédaigneusement on la confinait; c'est à l'âme qu'elle se prend, munie des instruments exacts et perçants dont trois cents ans d'expérience ont prouvé la justesse et mesuré la portée. La pensée et son développement, son rang, sa structure et ses attaches, ses profondes racines corporelles, sa végétation infinie à travers l'histoire, sa haute floraison au sommet des choses, voilà maintenant son objet..... Non, l'homme n'est pas un avorton ni un monstre..... Il est un produit comme toute chose, et à ce titre il a raison d'être comme il est..... Qui est-ce qui s'indignera contre la géométrie? Surtout qui est-ce qui s'indignera contre une géométrie vivante? Qui au contraire ne se sentira ému d'admiration au spectacle de ces puissances grandioses qui, situées au cœur des choses, poussent incessamment le sang dans les membres du vieux monde, éparpillent l'ondée dans le réseau infini des artères, et viennent épanouir sur toute la surface de la fleur éternelle de la jeunesse et de la beauté? Qui enfin ne se trouvera ennobli en découvrant que ce faisceau de lois aboutit à un ordre de formes, que la matière a pour terme la pensée, que la nature s'achève par la raison, et que cet idéal auquel se suspendent, à travers tant d'erreurs, toutes les aspirations de l'homme, est aussi la fin à la quelle concourent, à travers tant d'obstacles, toutes les forces de l'univers? Dans cet emploi de la science et dans cette conception des choses, il y a un art, une morale, une politique, une religion nouvelles, et c'est notre affaire aujourd'hui de les chercher. —

TAINÉ (naar SPINOZA).

Histoire de la Littérature Anglaise,

III, p. 611, ss.

N. B. Door te laat bemerkte achteloosheid van den zetter ontbreken tusschen bl. 16 en 17 van dit nummer de volgende regels :

derwijs der recruten duurt voor de fuzeliers slechts 28, voor de jagers 35 dagen; de jaarlijksche herhaling voor de eerste jaren (21—34) 6 en 3 dagen, voor de cadets en het geheel; in de reservejaren 2 en 1 dag. Buitendien zijn dan nog oefeningen in 't scherp schieten voorgeschreven. De artillerie bedraagt ruim 10,000 man, die anderhalve maand recruten-onderwijs erlangen, met herhalingen van 12 dagen, om de twee jaar; hetzelfde geldt voor de genie — sapeurs of pionniers en pontonniers — ten bedrage van 1500 man. De ruitery kan natuurlijk in Zwitserland betrekkelijk weinig talrijk zijn; zij bestaat in 't geheel nog uit geen 3000 man, bijna uitsluitend voor veiligheids- en policiedienst en tot onderling verband der leger-afdeelingen gebezigd.

VOLKSWAPENING;

Nederlands weerbaarheid (te land); de Hsellijs
en de vesting Deventer.

Er wordt wel (naar 't schijnt), door den belastingplichtigen Nederlander, geen onaangenamer geld opgebracht, dan de twaalf of meer miljoen Nederlandsche guldens, die strekken moeten; om ons de schitterende weelde onzer zoo onvoldoende legerwapening te verschaffen. Morrend en pruttelend staat de wisselvallige meerderheid onzer volksvertegenwoordigers telken jare den veeleischenden minister zijn hooge geldbede toe; en onder een evenredige verzuchting en beklag verneemt de landzaat gewoonlijk, dat hem de gevraagde geldsom weder voor een jaar verleend is. De vermeende noodzakelijkheid van het kwaad is het eenige, wat beiden telkens weder bij de gedane zaak het hoofd doet neêrleggen. Is dat welgedaan? — Gewis niet, zouden wij meenen; het is een noodzakelijkheid te veronderstellen waarvoor geenerlei grond bestaat, waaraan men, bij de minste welberadenheid, ieder jaar een einde kan maken. En het mag daarom ook de plicht en roeping van ieder rechtgeaard Nederlander geacht worden, haar in hare minbe-

duidendheid te leeren erkennen, deze in het licht te stellen, en zoo de vervanging van den tegenwoordigen, door een zoowel voordeelijker als vooral deugdelijker en eeniglijk aanneemlijken toestand, met alle kracht te bevorderen. Ik behoor niet tot hen voorwaar, die het elken Nederlander onwaardige wanbegrip huldigen, als ware er, ook met den besten wil, aan geene verdediging van het land tegen een overmachtig vijand te denken; ik heb integendeel niet zonder verontwaardiging en ergernis de onmanlijke taal gelezen. nog onlangs door den geleerde geuit, geroepen aan 's lands oudste Hoogeschool de geschiedenis van ons roemrijk Vaderland te onderwijzen, en die daaruit geen andere lessen schijnt geput te hebben, dan die eener deerniswaarde vervalsing en jammerlijke mismoedigheid¹. Ik heb mij daarom ook te meer verblijd, in hetzelfde Tijdschrift, waarin hij zijn onwaardige woorden stelde, slechts weinig tijd later, de krachtigste weërspraak daarvan te mogen lezen. „Springt u,” vraagde men er,

¹ Prof. Fruin, in den *Gids* voor 1865, IV. bladz. 253: „Ons koninkrijk bestaat slechts door den naijver onzer machtige bureu, die elkander het voorrecht niet gunnen van ons bij zich in te lijven.... Het gevoel van eigen krachten, het gevoel van zelfgenoegzaamheid ontbreekt ons” (*Lees: mij*). „Ons volks-karakter zou moediger, voortvarender wezen, zoo wij ons als natie weerbaar en krachtig gevoelden.” Als deed niet Prof. Fruin juist al zijn best ons op te dringen, dat wij dit niet zijn. Veel mannelijker en waardiger is de Nederlandsche geschiedbeschouwing van zijn Utrechtschen ambtgenoot Brill, in zijn belangwekkende *Voorlezingen over de Nederl. geschiedenis* (Leiden, 1865).

als met opzettelijken weêrslag op zijne uiting, „springt u het hart niet op van toorn, als gij elk jaar door de Nederlandsche volksvertegenwoordigers onze machteloosheid officiëel hoort betoogen? Kunt gij 't verdragen, dat men alreede (God betere 't!) in onze kringen fluistert van de mogelijkheid, dat Pruisen ons, bij de eerste gelegenheid, zou willen inlijven, zonder dat zich daarbij een andere gewaarwording openbaart dan die van flauwhartige vrees? zonder dat er een ander woord gesproken wordt, dan dat onmanlijk gekerm: wat zullen wij er tegen doen?”¹ — Ik zou mij daarom ook schamen, mij aan de zijde van hen te scharen, die op een vermindering van 't oorlogsbudget aandringen, om de fraaye reden, dat er toch aan geen verdediging te denken valt. Mijn weêrzin tegen zijn miljoenen gaat dus van een geheel ander beginsel uit, streeft veel minder naar bezuiniging, dan wel verbetering in 's lands verweringsstelsel. Ik wensch niet langer alleen in een voortdurend besoldigd leger, de „uitdrukking” (gelijk men 't zoo gelukkig genoemd heeft) „van 's lands weerbaarheid” te zien; ik verlang de „nationale kracht”, waartoe (naar een bekend woord) de Nederlandsche grondwet allengs worden moet, bovenal ook in de volledige toepassing, de doortastende verwezenlijking te zien uitkomen van die bekende wets-bepaling, waarmee het hoofdstuk over 's lands verdediging geopend

¹ Zie aldaar, 1866, de woorden Piet Kole, bij den *Tafelkout*, in den mond gelegd.

wordt: „het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat, en tot beveiliging van zijn grondgebied, blijft een der eerste plichten van *alle* ingezetenen.” Niemand kan meer dan ik, van het onbetamelijke, het onredelijke, het onmenselijke van den oorlog overtuigd zijn, van de wenschelijkheid, volken en vorsten toch eenmaal zoo verstandig te zien worden, dat zij hun welzijn niet in den krijg, maar in den onderlingen vrede zullen zoeken; maar zoo lang zij nog dat verstand niet hebben, zoo lang de algemeene begrippen daaromtrent nog niet voldoende gezuiverd zijn; zoo lang men voorts, gelijk in 't dagelijksche leven aan de onwelkome bejegening van onbillijke en oneerlijke personen, zoo, in 't openbare en staatsleven, aan die van roofzieke en eerzuchtige naburen blootstaat; zoo lang zal men er ook wel op bedacht moeten zijn, zich tegen beiden behoorlijk te kunnen te weerstellen. Er kunnen zich in de geschiedenis dus nog altoos omstandigheden voordoen, waarbij het Nederlandsche volk zich tot noodzakelijke zelfverwering, tot de handhaving van zijn bestaan tegenover anderen, tot verdediging van zijn zelfstandigheid en onafhankelijkheid geroepen ziet ¹. Maar wie moet het dan verweren? wie het, tegenover een wellicht drie- of vierwerf overmachtigen vijand, verdedigen? — Zijn leger? — Om het, ook bij de manmoedigste houding, den weg van 't jammerlijk verraden, het wreed

¹ Verg. Knoop, *Krijgs- en Geschiedk. Geschriften*. I, bl. 289.

vertreden Denemarken te zien opgaan, en, na luttel dagen, zijn gewesten aan den gewetenloozen roover ten prooi te zien? — Helaas! geen twaalf, geen twintig miljoen jaarlijks, zouden baten ons een leger te verschaffen, in staat den overmachtigen vijand te keeren. Neen, geen leger, hoe welingericht en geoefend, slechts het volk zelf vermag dat, wanneer het van het gevoel zijner zelfstandigheid doordrongen is, en uit aandrang daarvan zelf geleerd heeft, de wapens te voeren, of, bij gemis zelfs van deze, de handen te roeren weet, om den gehaten indringer buiten te werpen. Dan laat het niet aan enkele, daartoe opzettelijk bezoldigden, de verdediging zijner grenzen en haardsteden, maar snelt gezamenlijk te wapen, om te verwinnen of te — sterven. Dat was het gevoel, dat de leus, waar- onder Nederland zelf zich, vóór ruim drie eeuwen, tegen alle armzalige berekening in, aan Spanjes overmachtigen dwang ontrukkt en zelfstandig gevestigd heeft; en onder die leus alleen, wil het zich zelf niet onwaardig worden, moet het zich ook in de toekomst steeds handhaven.

„Algemeene volkswapening”, ziedaar het beginsel, waarvan men, bij de overweging van 's lands verdedigingstelsel, moet uitgaan, en die van zelf ten gevolg zou hebben, dat eer minder dan meer miljoenen voor 't oorlogs-budjet gevorderd, of deze althans doeltreffender besteed werden. Twijfelt men aan de deugdelijkheid van het middel, aan de juistheid der becijfering, aan de uitvoerbaarheid

van den maatregel? — Mijne volgende beschouwingen mogen op dat drierlei vraagpunt het antwoord geven.

Ik begin met, voor de groote verkieslijkheid eener volkswapening boven elke staande legermacht, een getuige op te roepen, dien ook de meest legerlievende krijgsvriend niet zal noch kan wraken: wijlen den Oostenrijkschen veldmaarschalk Radetzky. In zijne „Krijgkundige beschouwing van Oostenrijks toestand in 1828”¹ schreef deze: „een staatsregeling alleen is voor een volk niet voldoende. Het zal ook, langs den daarin aangewezen weg, steeds naar vermindering van lasten en uitdelging van schulden uitzien en verlangen; een doel, slechts door besparingen en een nauwlettend huishoudelijk beheer te bereiken. De belangrijkste besparing zou daarbij dan wel uit de vermindering der staande legers voortspruiten, en dit brengt ons tot de gewichtige vraag: wordt door zulk een vermindering niet de zekerheid en het bestaan zelf van den staat in gevaar gebracht, en is het mogelijk, om datgene, wat die zekerheid daardoor derven moet, langs anderen weg te vergoeden en terug te erlangen?” — Het antwoord luidt: „het stelsel der staande legers past wel voor zekere tijden en omstandigheden, maar niet voor alle noch overal. Het is toereikend, zoo lang het in alle staten de gewoonte blijft, met staande legers oorlog

¹ Aangehaald in *Die Nachteile des stehenden Heerwesens von G. Fr. Kolb*, Leipzig, 1862. S. 17.

te voeren; zoo lang men er niet slechts de verhouding der volksmenigte, waar ook die der staatsinkomsten niet in aanmerking neemt. Het *zal* en *moet* daarentegen van zelf vervallen, zoodra deze voorwaarden een einde nemen. De staande legers hebben, in 't nieuwere Europa, den luister van landweer en burgerwapening geheel verdoofd. En toch berust de krachtigste sterkte van een staat op een doelmatig ingerichte landweer. Die instelling is de natuurlijkste en daarom ook de beste. Zij levert den staat, met betrekking tot zijn bevolking, het grootste aantal verdedigers; zij houdt bij 't volk het besef levendig, dat het zich zelf verweert, en boezemt het daardoor een in goeden zin krijgshaften geest in, die nimmer ontaarden kan, omdat zij, in wien hij leeft, tevens nimmer ophouden, burgers te zijn. Zulk een geest maakt een volk onverwinnelijk. Nergens blijkt dit duidelijker dan in de oude geschiedenis. Hare staten waren slechts door hun landweer groot en machtig. Zij vervielen meestal in dezelfde verhouding, als die landweer ontaardde" (veeleer: door de, veroveraars en dwingelanden meer welkome, staande legers vervangen werd). „In de latere geschiedenis doen ons de Zwitsers een opmerkenswaardig voorbeeld aan de hand. Zij zegevierden, bijna onafgebroken, over den kern der Ridderschap en de talrijke legers der dapperste vorsten, en wisten zich zelfs, na hunne nederlagen in de veldslagen van Novara, Marignano, en Bicocca weder krachtig te herstellen. In de laatste eeuwen

gaf het gemeenebest der vereenigde Nederlanden het eerste grootsche voorbeeld van dezen aard; een tweede de Vereenigde Staten van Noord-America, nog andere de Fransche republiek, en de Spaansch-Portugeesche weêrstand tegen Napoleon. Uit al die voorbeelden nu laat zich een leering trekken, die niet weêrsproken worden kan: dat, namelijk, een strijd tusschen gewapende burgers en geregelde legerbenden wel, in 't begin, enkele nederlagen der eersten ten gevolge zal hebben; maar dat dezen, bij voortdurende volharding, den prijs ontwijfelbaar zullen wegdragen. De oefening vormt weldra den gewapenden burger tot krijgsman; hij leert spoedig de zwakke zijde van zijn vijand kennen en gebruiken, en is, tegenover een staande legermacht, op menig punt in zijn voordeel. Vooreerst blijft zijn krijgskunst, eenvoudig en zonder omslag, met de natuur in overeenstemming en ver van alle gekunsteldheid; voorts is een zoo gevormde landweer overal bruikbaar; verder nog laat zich een gewapende burgermacht gemakkelijker en spoediger aanvullen, omdat, waar zij gevonden wordt, de gansche menigte wapenmachtige burgers ter beschikking staat. Een laatste, maar verre het belangrijkste voordeel is, dat zij voor eigen zekerheid, welzijn en behoud strijdt; alles, zedelijke hefboomen, die met de meeste kracht werken. Ontwijfelbaar toch moet ten slotte hij steeds verwinnaar blijven, die het meest besloten is, dat te *willen*. Een staat voor 't overige, slechts van landen omgeven, die hun veiligheid in de landweer

zoeken, heeft geene vestingen meer noodig, omdat hij voor geen oorlog meer te vreezen heeft; en waar alle uitzicht verdwijnt, door zulk een oorlog veroveringen te maken, heeft ook die oorlog geen doel meer, en zal dus allengs wel geheel achterweden blijven."

Waar een geboren krijgsman als Radetzky zoo spreekt, moet alle verdere aanbeveling zijner beginselen overbodig schijnen. Hij zelf schreef er daarenboven, zes jaar later, in December 1834, de meest dringende voor neêr, in die uitzondering, die hij toen op zijn regel stelde: „het stelsel der volkswapening heeft veel aanlokkelijks, en is ook daar, waar tusschen vorst en volk een volkomen eenstemmigheid bestaat, allesins uitvoerbaar. Begon het dat volk echter eens moeilijk te maken, zoo is het met den vorst en zijn bewind gedaan; hij heeft het dan zelf den stok in handen gegeven, waarmee het hem slaan kan.”¹ Zoo mocht een krijgsoverste in dienst van Italië's onderdrukkers, van 't toen nog zoo bekrompen Oostenrijk spreken; in Nederland kan natuurlijk zulk een gevolgtrekking nooit of nimmer van toepassing zijn. Hier, in dezen vrijen staat, waar de naam en 't verleden van het regeerend vorstenhuis zelf het zegel zet op den vrijdom des lands, is geen bezwaar geldig, uit zulk een toekomstig gemis aan overeenstemmig geput. Hier gaf immers ook niet een of ander vorst het volk den

¹ Mede aldaar, S. 19.

stok in handen; neen, hier namen — vóór drie eeuwen — volk en vorst te zamen dien stok eigenmachtig op, om er hun gemeenschappelijken Heer en meester wakker meê op de huid te komen, en zich voor goed van zijn waanzinnig dwangbeheer te ontslaan. Is er daarom ook één land toegankelijk voor die door Radetzky zelf zoo geroemde volkswapening, hier bovenal zal dat het geval zijn. Hij is echter niet de eenige krijgsman, die haar aanbeveelt; ook de Beyersche generaal Raglowich, die, van 't begin der omwentelingsoorlogen tot den val van Napoleon, bijna alle veldtochten mede maakte, liet er zich niet minder gunstig over uit. „De staande legers,” zei hij ¹, „hebben hun oorsprong vooral aan het beginsel te danken, steeds tot den oorlog, of veel eerder den *overval* van naburige staten, gereed te zijn. Daargelaten nu echter, dat juist sedert de doorgaande invoering van zulk een legermacht, de oorlogen èn met des te groote lichtzinnigheid begonnen, èn wellicht krachteloozer en slechter dan ooit gevoerd zijn, is het een onwrikbare waarheid: dat zij op verre na de kosten niet beloonde, die men er, met achterstelling aller overige geldbelangen van den staat, aan besteedde, en dat zij, bij het blind vertrouwen, dat men in haar stelde, door haar bederf, de staten zelf in den afgrond heeft gestort. Zoo het Pruisische leger bijv., in 1806, na den slag van Jena; want werkelijk

¹ Mede bij Kolb, S. 21.

zou men, in de gansche geschiedenis, te vergeefs naar een voorbeeld uitzien van een door landweer verdedigden staat, welks voortbestaan op deze wijs, door een enkelen veldslag, geheel van de genade eens zegevierenden vijands afhankelijk gemaakt werd. Men vergelijkte daarbij, als tegenhanger, met dezen noodlottigen val van 't Pruisische leger in 1806, de houding der Pruisische landweer in 1813. In 't begin had men deze toen nog niet geheel ter beschikking, en de eerste strijd werd door een staande legermacht en de Russische troepen gevoerd. Napoleon voerde tegen beiden geen oude en geofende krijgsbenden, maar onverhoeds in beweging gestelde burgerwachten en geheel versch gelichte recruten aan, die, ten deele, op marsch zelf nog geoefend werden. Toch zegevierde hij daarmee te Lutzen en Bautzen ¹. Hij ging daarop voort zijn troepen te oefenen en ook ouder krijgers te laten aanrukken; van de Pruisische zijde togen echter die der landweer in 't veld, en de veldslagen van Katzbach, Groszbeeren; Havelberg, Dennewitz en and. hebben bewezen, hoe krachtig zich dezen tegen zijne krijgshoofden wisten te doen gelden."

De algemeene deugdelijkheid echter, de aanlokkelijkheid en voortreffelijkheid van het stelsel toegegeven, is het ook in de doorgaande toepassing en geldelijk boven 't andere voordeelig en uitvoerbaar?

¹) Verg. ook Knoop, I. bl. 194. Dat zij daarbij een aanvoerder als Napoleon hadden, deed hun echter zeker geen kwaad.

Op beide vragen wordt door de ervaring zelve, in het wakkere Zwitserland, een afdoend antwoord gegeven. Daar toch wordt, sedert jaren, met het beste gevolg het stelsel toegepast. Daar, in dat landjen van derd'half miljoen inwoners, bedragen al de onkosten voor 't krijgswezen nog geen twee miljoen 's jaars, en kan men toch telkens binnen weinige etmalen een leger van 150,000 man op de been brengen. Wat beteekent daartegen over onze legermacht, bij anderhalfmaal zooveel inwoners en met vijf of zesmaal verdubbelde kosten? — Men rekent daar een maand genoegzaam tot volledige wapenoefening van den infanterist; een week meer, voor die van den artillerist en scherpshutter voldoende. Acht men die tijdruimte wat krap genomen, de vroegere Pruisische oorlogs-minister Von Strotha verklaarde zelf eens in 's lands vergaderzaal, dat men tot een volledige oefening in den wapenhandel voor den infanterist slechts drie maanden noodig had; de overige tijd, zoo beweerde hij, was noodig, om den recruit met hetgeen hij den „soldatengeest" noemde, te bezielen.¹ Op zulk een

¹) „Een goed geoefend soldaat" zegt ook Knoop, in zijn aanstonds aan te halen later opstel, „is in weinig maanden tijds gevormd; men moet dien tijd maar goed weten te gebruiken. In Zwitserland, waar men alleen op het degelijke let en de bijzaken voorbij ziet, zijn weinige weken voldoende, om den burger tot soldaat te vormen; in Pruisen, waar men veel op bijzaken let, beweren sommige dat een oefening van twee jaar nog niet voldoende is; en toch staat, naar het oordeel van meer dan één deskundige, het krijgswezen in Zwitserland, wat de militaire bruikbaarheid der troepen betreft, in geenen deele achter bij dat van Pruisen."

uitsluitenden „soldatengeest” echter zal hier wel niemand gesteld zijn, en men zich licht met het antwoord kunnen te vreden houden, dat een Oostenrijksch generaal — al weder een man van ’t vak dus — vóór den laatsten Italiaanschen veldtocht, aan een lid van den Beyerschen landdag gaf: dat, wanneer ’t eten van kommiesbrood en ’t kazerneleven den soldaat moet vormen, zijn troepen onoverwinnlijk zouden zijn; kwamen echter die langgedrilde soldaten voor den vijand, dan zou ’t blijken moeten, in hoeverre zij tegen dezen al of niet bestand waren”¹.

Er is zeker wel niemand van ons, die niet met zekere deernis steeds het wekelijksche poppenspel onzer schutter-evolutiën gaslaat, waarvan ons de onschuldige indruk zoo volkomen wordt weêrgegeven door dien bekenden kinderlijken juichkreet: „moeder, daar komen de *schuttertjens* aan!” Wanneer men dus eene gewenschte toekomstige volkswapening naar dien indruk en maatstaf afmeten wou, dan zou men zich zeker tweemaal bedenken mogen, vóór men tot dien maatregel overging. Men mag zich echter door die schijnbaar zoo gegronde bedenking noch tegen het deugdelijke en uitvoerbare van ’t beginsel, noch zelfs tegen onze schutters laten innemen. Tegen de laatsten niet, om de jammerlijke dubbelzinnigheid hunner roeping

¹ Evanzoo zegt ook Knoop, „de ondervinding, verkregen in de kazerne en de wachtkamer, op geen hoogen prijs (te) stellen.” *Geschriften*, t. pl. bl. 195.

en instelling, waardoor zij noch soldaten noch gewapende burgers zijn, en grootendeels tot geen ander doel werkzaam schijnen, dan om de straatjeugd en leêgloopende gemeent' den tijd wat te helpen korten.¹ Maar ook tegen de deugdelijkheid van 't stelsel eener goedgeordende volkswapening, mag de halfslachtige schutterdienst niet aangevoerd worden. Want het spreekt van zelf, dat het bij eene eigenlijke volkswapening geheel anders dan bij genen toegaan zou. Daar zou, van den aanvang af, een doorgaande oefening, met belangstellenden ernst ter harte genomen, bij plaats vinden, en, van de schooljaren af reeds, alles daarop ingericht zijn. Naast het onderwijs in de gymnastiek — maar geheel daarvan onderscheiden — zou dat in den wapenhandel komen, en met velerlei oefeningen en bewegingen gepaard moeten gaan. Dat onderwijs en die oefeningen zouden door mannen van 't krijgsvak geleid en gegeven moeten worden, gelijk dat in Zwitserland het geval is. Daar ziet men gewone instructeurs, lagere en onder-officieren er zich geregeld meê bezig houden, terwijl

¹ „De tegenwoordige inrichting onzer schutterij is gebrekkig en slecht; niemand spreekt dit tegen, en het is derhalve overbodig om in eene uitvoerige uiteenzetting van die stelling te treden; het is overbodig, om te wijzen op de gebrekkige oefeningen onzer schutterijen, den algemeenen regel, die slechts een klein aantal eervolle uitzonderingen heeft”, enz. Knoop, in zijn behartenswaardig „*Woord over onze Schutterij*” in den *Gids* voor 1863, III, bl. 3. Er zal dus nog vrij wat noodig zijn, om deze „waarlijk nationale instelling” inderdaad tot „eene volkskracht” te maken. Ald. bl. 2.

een overste of majoor het oppertoezicht voert. De uitstekende krijgsoverste Ziegler, Dufours opvolger in 't bevelheberschap, aarselt niet het zoogenoemde „cadettencorps” (gelijk men de ten krijgsdienst vereenigde Zwitsersehe schoolknapen noemt) zijn hoogste zorg te wijden, het leering en wenken te geven, en, naar omstandigheden, te prijzen of te laken. Voor de gymnastische lessen worden in Zwitserland wekelijks drie uur bestemd; voor den wapenhandel en de krijgsoefeningen besteedt men 's zomers gewoonlijk twee namiddagen 's weeks. Op 't eind van ieder schooljaar, heeft, op twee verschillende dagen, een gymnastie- en krijsfeest plaats, waarmeê een prijsuitdeeling verbonden is. Soms ook worden er bijeenkomsten en vereenigen van de cadettencorps der verschillende cantons gehouden. Een jaar of wat geleden kwamen te Zurich de cadetten uit geheel Oost-Zwitserland bijeen, waarbij niet alleen de meer naburige cantons Aargau, St. Gallen, Apenzell, Lucern, enz., maar ook het meer afgelegen Grauwbunderland en Tessino beiden vertegenwoordigd waren. En het was éen lust te zien, hoe deze knapen, allen tusschen de 12 en 18 of 19 jaar oud, niet slechts in den handel van snaphaan en geschut, maar ook in krijsbewegingen en een welberekend gebruik van 't terrein uitblonken. ¹ Wie door zulk een schoolonderwijs gevormd is, heeft later weinig of niet meer noodig, om ten allen tijde gereed te zijn,

¹ Kolb, t. pl. s. 31.

voor 't vaderland in de wapenen te snellen, en het manmoedig te verweren. Geen Zwitsersch cadet heeft daardoor ook noodig, om, is de tijd zijner eigenlijke weerbaarwording, zijn 21^e levensjaar, daar, de gewone oefeningen meer meê te maken, die hem, sedert zoolang reeds, vlug van de hand gaan.

Die staat van volle weerbaarheid duurt in Zwitserland vier en twintig jaar lang, van het 21^e tot het 45^e jaar; daarna behoort men dan nog tot den zoogenoemden landstorm. Tien jaar vroeger begint men tot de reserve te behooren, om met zijn 40^e tot de landweer over te gaan. De krachtigste diensttijd strekt zich dus van het 21^e tot het 34^e levensjaar uit. ¹ Den 31^{en} December 1861 telde het Zwitsersche leger van dien laatsten 82,747 man, omstreeks drie ten honderd der bevolking; van de reserve 42,292, en van de landweer 64,887 man ²; te zamen dus bijna 200,000 weerbare mannen, en in staat ook het overmoedigste vijandelijke leger buiten hunne grenzen te drijven. Omstreeks de helft van 't gansche aantal zijn infanteristen — $\frac{2}{3}$ fuseliers, $\frac{1}{3}$ jagers — waaronder een 7000 man scherpschutters, die door Knoop ook voor Nederland zoo wenschelijk geachte instelling. ³ Het on-

¹ Zie *Das Heerwesen der Schweiz*, in *Unsere Zeit*, I. S. 177.

² Berghaus, *Wat men van de aarde weet*, I. bl. 486.

³ „In geen land ter wereld kunnen de buksenjagers met meer vrucht, met meer voordeel worden aangewend dan in het onze.” *Geschriften*, t. pl. bl. 197.

In den eedgenootschappelijken generalen staf, zooveel doenlijk uit officieren van alle cantons zaamgesteld, vinden de dienstplichtigen dezer cantons hun gemeenschappelijke vertegenwoordiging en algemeene leiding. Die staf bestaat uit den eigenlijken generalen staf, en dien der artillerie en genie; de eerste wordt door een 40tal kolonels (oversten), 65 oversten (overste-luitenants) en majoors, beide andere door een 4tal kolonels, en 25 oversten en majoors gevormd, en voorts een onbepaald aantal officieren van lageren rang, waarbij dan nog een gerechts-, commissariaats-, en gezondheids-staf komt. In geval van oorlog benoemt de Zwitsersche Bondsraad een opperbevelhebber of generaal en het hoofd van den generalen staf, gewoonlijk uit het getal der kolonels. Ook de algemeene benoeming en bevordering bij den generalen staf geschiedt, naar de bepalingen der wet, door den Grooten Bondsraad. Alle overige officieren echter worden door de krijgsafdeeling van hun verschillende cantons, de onderofficieren door hunne hoplieden of kapiteins benoemd. Alle officieren zijn aan een wetenschappelijk examen onderworpen, en die der genie, artillerie en cavalerie ontvangen hun voorbereidend onderwijs in de militaire academie. Voor vrijwillig eigen onderricht en voortgezette krijgsoefeningen bestaan er cantonale vereenigingen, als onderdeelen van een algemeene Zwitsersche officieren-vereeniging. Ook de onderofficieren hebben er op zich zelf dergelijke.

Onmiskenaar is dan ook, in de laatste 25 jaar, de ijver voor theoretische en practische krijgsstudiën in belangrijke mate toegenomen, waarvan de vruchten in menig belangrijk krijgskundig werk en beharenswaardede opmerking in 't licht traden. Een goede voorbereidende kweeschool voor zijne toekomstige officieren vindt Zwitserland daarenboven in de reeds genoemde cadetten-corps, welker oefeningen (als wij reeds opmerkten) geensins als spel, maar met den meesten ernst behandeld en geleid worden. Hun gunstige invloed op de deugdelijke vorming der officieren is vooral in die cantons, waar zij reeds langer bestaan, allesins merkbaar. Van niet minder beteekenis zijn die cadetten-corps, natuurlijk, als eerste vruchtbare kiem voor het algemeene volks-onderricht in krijgszaken, waarin reeds lang alle deskundigen (gelijk met name de gevierde Pruisische maarschalk Gneisenau) de eeniglijk voldoende voorbereiding voor een degelijk volksleger erkend hebben. Zoo als toch thans de zaak overal ingericht is, komt de staat met zijne militaire oefeningen en africhting, op negentienjarigen ouderdom, veel te laat. In plaats van die oefeningen op jonger leeftijd te brengen, begaat hij de groote staathuishoudkundige fout, den jongen recruit juist dan voor zich te eischen, wanneer hij tot zijn volle arbeidsjaren gekomen is. Een jaar of wat vroeger daarentegen, in zijn school- en jongensjaren, kon men hem zonder het minste tijdverlies, en als een weldadige afwisseling van zijn schoolarbeid, eerst in

houding en gang, scherping van 't gezicht en derg., daarna in den wapenhandel zelf oefenen. Niet alleen als toekomstig krijgsman, maar ook in 't burgerlijke leven, zou de daaruit geboren gewoonte aan orde en samenwerking, en de gezonde lijfsbeweging en lichaams oefening, niet anders dan de beste vruchten voor hem zelf en anderen kunnen dragen.

Men heeft zich ten onzent onlangs te recht over de geringe belangstelling beklaagd, voor de beoefening der krijgskennis in 't algemeen aan den dag gelegd. Men heeft, ter gemoetkoming daarin, eene vereeniging gevormd, die aanvankelijk reeds goed gedijt en die wij ook verder den besten uitslag toewenschen. Maar — moet men vragen — hoe had het eigenlijk wel anders kunnen zijn in een land; waar men er nu eenmaal aan gewoon is geworden, de weerbaarheid van den staat geheel in een bepaald aantal personen en inrichtingen uitgedrukt te zien, en dezen daar uitsluitend voor aansprakelijk te stellen? Hoe geheel anders zou dat niet worden, wanneer, reeds van de kinderjaren af, het denkbeeld van Neêrlands weêrbaarheid zich met dat onzer eigen opleiding vereenzelvigde, en het grondwetsartikel, dat 's lands verdediging de roeping van ieder welgeschapen staatsburger is, van de lagere school af reeds, door de daad zelve, in ieder onzer wortel schoot en voortdurend levendig werd gehouden. Dan had men geen kamergeleerden meer te duchten, van den onwaar-

digen waan bevangen, dat de staat, bij de minste aanranding van een bemoeiziken nabuur, jammerlijk te gronde moet gaan. ¹

Het is een juiste opmerking, dat, in den sleur der gewoonte, al wat eenmaal in zwang is geraakt, voor niet minder noodzakelijk dan gebruikelijk gehouden wordt, en dat zelfs de minst doelmatige en onnatuurlijkste inrichting, op die wijs, geheel naar de orde en onveranderlijk gevestigd schijnt. Een voorstel tot verandering van 't eenmaal zoo bestaande, hoe heilzaam in de gevolgen, hoe door de natuur der zaken geboden, komt dan licht roekeloos en onuitvoerbaar voor. Wellicht zal dat dezen of genen ook omtrent de voorgeslagen wijziging van ons verweringsstelsel het geval dunken. Men is nu eenmaal, niet alleen ten onzent, maar,

¹ Verg. daaromtrent ook Knoop, t. pl. I, bl. 186. „Wanneer wij in den kamp tegen een onzer vijanden bezwijken, dan moeten wij dit alleen toeschrijven aan onverstand of lafheid; wij kunnen ons niet beroepen op het gebrekkige van onze verdedigingsmiddelen; —” „wanneer de sommen voor het leger bestemd slechts goed worden besteed; wanneer men ons verdedigingsstelsel zoo eenvoudig mogelijk maakt; wanneer men de schutterij zulk een inrichting geeft, dat zij zich bij het leger spoedig kan aansluiten en zijn kracht (daardoor) verdubbelen; wanneer men bij ons volk het gebruik der wapenen al meer en meer algemeen maakt, en den krijgsgesest tot alle standen doet doordringen; vooral ook, wanneer men bij allen de vaderlandsliefde levendig houdt, en allen bezielt met de overtuiging, dat Nederland sterk genoeg is, om zijn vrijheid tegen elke aanranding te verdedigen. Een verstandig zelfvertrouwen en gevoel van eigenwaarde is voor een volk den grondslag van kracht en grootheid.” — Dez. in den *Gids* t. pl. bl. 25.

op 't enkele Zwitserland na, in geheel Europa zoozeer aan staande conscriptie-legers gewend geraakt, dat eene eigenlijke volkswapening¹ velen een niet minder ongewoon en vreemd, dan onuitvoerbaar denkbeeld dunken zal; dat men het hoogstens als een vromen wensch zal willen aanhooren. Het zal, wij vertrouwen 't, daarmede echter even zoo gaan, als met zooveel, dat, van vroeger — en hoeveel vroeger dan nog — herkomstig, ten slotte toch voor den onweêrstaanbaren drang der openbare meening heeft moeten wijken, en door beter en maatschappelijk weldadiger inrichting vervangen is. En gelijk wij ons thans vaak verwonderen, hoe het zoo lang heeft kunnen duren, eer men 't omtrent de gematigder rechtsbeginselen onzer dagen, tegenover de even wreede als onrechtvaardige van vroeger tijd, eens was; zullen onze nakomelingen het zich wellicht niet verklaren kunnen, hoe men zoo lang zich met een verweringsstelsel heeft kunnen tevreden stellen, dat niet minder geldroovend dan ontoereikend en voor den landzaat drukkend mag heeten; dat de schatkist uitput, over den vrijen staatsburger, in zijn beste levensjaren, als over een lijfeigene beschikt, en de maatschappij de nijvere hand van zoo menigen kloeken arbeider doet derven, zonder ten slotte aan zijn eigenlijk doel, land en volk in krijgs-

¹ In oneigenlijken zin toch, kan men ook reeds het thans bestaande stelsel eene volkswapening noemen, die dan echter geheel met zich zelf in weêrpraak komt.

gevaar de noodige veiligheid te verzekeren, bij mogelijkheid te beantwoorden.

Wel zou daarom ieder rijksbewind, dat eene wijziging van 't verdedigingsstelsel, in den aanbevolen zin, ter harte nam en wist voor te bereiden, de maatschappij een onwaardeebaren dienst bewijzen, en zich den dank van tijdgenoot en nakomeling waardig maken. Mogen wij het van 't Nederlandsche verwachten? of zullen met name onze krijgsministers zich steeds te veel uitsluitend soldaat blijven toonen, om er de hand toe te leenen, laat staan de overgangs-maatregelen voor te stellen, die een volledige ommekeer, met wijziging van enkele uitdrukkingen in de daartoe betrekkelijke grondwetsbepalingen, noodwendig vooraf moeten gaan? Laten wij het beste van hen hopen en op hunne krachtadige medewerking rekenen, maar juist daarom, van onzen kant, ons niet minder werkzaam toonen, en van onze belangstelling in de zaak nadrukkelijk doen blijken. Laat er van 't volk eene krachtige stem des verlangens uitgaan, om zijn weérbaarheid, door de grondwet als een zijner „eerste plichten” voorgeschreven, niet langer aan een gering deel zijner medeburgers te zien opdragen, maar haar zelf in zijn geheel, te verwezenlijken. Uiten wij, onder de onverbidde-lijke leuze „volkswapening”, onzen vurigsten wensch te dier zake; vereenigen wij ons, onder die leus, om dien wensch hoe eer hoe beter vervuld te zien, en laten wij in geen geval af, ons daartoe

aaneengesloten en, met vereende krachten, werkzaam te houden, tot zoolang die leus zal verwerkelijkt zijn.

Dat, bij die verwerkelijking, de eigenaardige toestand waarin wij, met betrekking vooral tot Indië, verkeeren, in 't oog gevat moet worden, behoeft wel geen betoog. Deze kan echter onzer volkswapening zelf slechts tot voordeel gedijen. Wij vinden toch in Indië, wat Zwitserland vroeger in alle landen van Europa vond, waar het zijne zonen als soldaten werkzaam zag: een praktische krijgs- en oefenschool voor onze hoogere en lagere officieren. In de staande troepen, die onze Indische belangen voortdurend zullen vereischen, en die, om met vrucht te kunnen werken, talrijker moeten zijn, dan de thans daar gebezigde krijgsmacht, vinden wij — wat Zwitserland voor 't oogenblik derft — eene gelegenheid tot dadelijke krijgserverving, die bij de opleiding hier te lande niet anders dan gunstig werken kan. Een deel dier troepen kon men voortdurend in Europa houden, als de kern, bij welken zich, in tijd van onverhoedschen overval, de best geoefende en snelst gewapende burgers konden aansluiten, om de bedreigde punten onmiddelijk tegen den eersten aanval, en terwijl zich de rest van 't volk wapende, te dekken. Doordien, blijkens het herhaaldelijk aangevoerde grondwetsartikel, onze tegenwoordige tweeledige krijgsinrichting, militie en schutterij, in beginsel en schijn reeds als een volkswapening moet beschouwd wor-

den, zou de werkelijke overgang tot zulk een volkswapening gemakkelijk kunnen voorbereid en met betrekkelijk geringe wijziging gemaakt worden ¹. Men heeft toch daartoe die militie en schutterij slechts in een te laten vloeien; men late voorts (even als in Zwitserland) den dienstdienst eerst bij de mondigwording, op 21jarigen leeftijd, aanvangen, breide het eerste tijdvak daarvan tot op het 34ste jaar uit, van daar tot het 40ste het tweede (den zogenoemden reservedienst), dan tot het 45ste de landweer, en daarna den landstorm ². Men heeft wel beweerd ³, dat, door gemis van genoegzame voorbereiding eene eigenlijke volkswapening ten onzent minder wenschelijk zou zijn; dit bezwaar echter is natuurlijk slechts tijdelijk en vervalt na luttel jaren. Bij de wapenoefeningen daarenboven, zoo spoedig doenlijk, bij 't onderwijs op de burgerscholen in te voeren, en die al onze schoolknapen, na betrekkelijk korten tijd, als Zwitsersche cadetten zullen

¹ „Onze Grondwet laat te dien aanzien (bijna) geheele vrijheid van handelen; (zij geeft) niets dan korte algemeene bepalingen, volstrekt geene belemmeringen.” Knoop, in den *Gids* t. pl. bl. 4.

² In beginsel en bedoeling komt dit bijna geheel overeen met hetgeen Knoop, onder andere woorden, verlangt: „Waarom voor de mobiele schutterij geen gebruik gemaakt van de oefening, die de militie heeft ontvangen? Waarom die mobiele schutterij niet zaamgesteld uit de ontslagene militie, zoodat dezelfde man, die van zijn 20^e tot 25^e jaar een deel heeft uitgemaakt van de militie, dan van zijn 25^e tot 30^e jaar een deel uitmaakt van de mobiele schutterij?” T. pl. bl. 16.

³ Knoop, I, bl. 270. Verg. ook het aangehaalde opstel in den *Gids* bl. ^o 23.

leeren manoeuvreeren, is die voorbereiding nog des te krachtiger, en zal hun, bij den eigenlijken aanvang hunner militie-jaren — het 21ste — bijna geheel die tijdroovende oefening, gelijk die thans vereischt wordt, noodeloos maken. In 't algemeen zal men, met vaststelling van een zoo kort doenbaren, uitersten termijn, den duur dier oefening zeker het best van de verkregen kennis en handigheid der jonge militiëns of schutters (hoe men ze noemen wil) laten afhangen, 't geen den ijver, om zich reeds te voren die bekwaamheid te verschaffen, nog des te meer zal prikkelen. Natuurlijk vervalt alle denkbeeld van vrijstelling voor ieder welgeschapen en gezonden Nederlander, en is er van geen loting, met haar onbillijk en verderfelijk stelsel van plaatsvervangings¹, meer sprake. Hoe vreemd dit voor 't oogeblik, in 't oor van menig oorlogschuw landgenoot klinken moge, [na weinig jaren zal men er algemeen aan gewend zijn. Op de schoolbanken reeds ingeprent zal het denkbeeld, 's lands weerbaarheid van zijn eigen en zijner makkers en landgenooten wakkerheid te zien afhangen, ieder zijn wapenen alras even lief doen krijgen, als hij ze thans wellicht nog gaarne, voor een goede som gelds, liefst een ander zou aangorden. De schutterdienst, thans voor bijna allen een lastpost en kwelling, zou een aangename afwisseling en verpoozing, bij de inspanning² en arbeid van 't dagelijksche werk en

¹ Zie over deze Knoop, t. pl. bl. 191, en laatstelijk ook De Roo van Aldewerelt in den *Tijdspiegel*, 1866, Maart.

bedrijf. zijn. Die dienst zou daarenboven èn minder talrijke èn meer doeltreffende èn meer volledige krijgsoefeningen vorderen. Want niet alleen in den infanterie-, maar ook in den artillerie- en cavalerie-dienst zou door de volkswapening voorzien moeten worden¹. Artillerie, zoo te veld, en voor een deel ook rijdend, als voor den vestingdienst bestemd. Hoe toch ook, in den loop der tijden, de denkbeelden omtrent het doel en de waarde der vestingen gewijzigd mogen zijn, als deugdelijke verweringsmiddelen kunnen zij niet geheel gemist, en moeten de onmisbare in des te proefhoudender staat gehandhaafd worden. Behooren daar die aan den IJssel toe? — Geen Deventenaar, die niet liefst het tegendeel zou wenschen, maar niet ook gaarne, in 't algemeen belang, en liever dan 't vaderland in nood te brengen, zich aan de voortdurende benauwing zijner wallen zou willen onderwerpen. Zien wij dus de zaak wat van naderbij aan. De vestingleer onzer eeuw gaat, tegenover vroegere wanbegrippen, die alle heil alleen in die vestingen vonden, van het juistere denkbeeld uit, dat een vesting op zich zelf eer schadelijk dan voordeelig, en zij alleen in verband met het geheele verdedigingstelsel van waarde is. Vestingen dienen dan 't zij tot verzekering van oorlogsmagazijnen, 't zij tot steunpunt of, bij tegenspoed, tot wijkplaats van de troepen,

¹ „Vooral de vorming van compagniën vesting-artillerie bij de mobiele schutterij zal een zeer hooge waarde hebben voor een land als het onze”, enz. Knoop, *Gids*, t. pl. bl. 21.

't zij tot handhaving van belangrijke punten, 't zij tot verdediging van het gewichtigste deel van 't vaderland¹. Vestingen, die tot geen dezer doeleinden kunnen medewerken, brengen niet alleen geen voor-, maar enkel nadeel aan. Van daar, dat tal van vestingen, die vroeger van groot aanbelang werden geacht, gelijk bijv. de Boertange, Koevorden in 't Noorden, Bergenopzoom, Breda, Grave, Venlo en Maastricht in 't Zuiden, thans van geener waarde worden gerekend, en (gelijk men 't met Bergen reeds begonnen is) liefst hoe eer hoe beter gesloopt moesten worden. En de IJselvestingen dan? Omtrent de IJsel- en Grebbe-lijn zijn de gevoelens niet alleen verdeeld, maar bij sommigen allengs zelfs gewijzigd. In 1848 o. a. schreef de generaal Knoop, „door de bevestiging van Doesburg, Zutphen, en Deventer wordt de verdediging van den IJssel weinig of niet begunstigd; de vijand kan toch gemakkelijk die rivier overtrekken, zonder ééne dier vestingen te belegeren of in te nemen; en is hij die rivier eens over, dan zijn die vestingen geheel afgesneden, de daarin geplaatste krijgsmacht kan niet meer voor de verdediging van Holland dienen, en gaat nutteloos verloren. Zulke vestingen verzwak-

¹ Zie o. a. Knoops *Kort Begrip der krijgskunst*, 2e stuk, *Strategie*, bl. 48. Een boekje, dat voor de mil. Academie geschreven werd, maar daar — naar eigenaardige militaire inzichten, zoo 't schijnt — niet gebezigd wordt. 't Ware echter wenschelijk, dat men 't niet alleen daar, maar ook op de hoogere klassen onzer burgerscholen gebruikte.

² *Krijgs- en geschiedkundige Geschriften*, I, bl. 176.

ken ons, strekken ons ten verderve; wij juichen dus het besluit toe, om de vestingen aan den IJsel te sloopen" ¹. „Slechts aan den mond van de rivier bij Kampen en Zwolle, wenschten wij een sterke stelling tot stand gebracht, en achten die van groote strategische waarde, omdat zij de gemeenschap met Holland onderhouden zou, en een voordeelig uitgangspunt opleveren voor de aanvallende bewegingen tegen een vijand, die reeds tot het sticht zou zijn doorgedrongen" ². Op dit laatste punt noemde hij de gevoelens tamelijk eenparig; omtrent het eerste — het ondoelmatige der drie IJselvestingen — bestaat niet alleen die eenparigheid niet, maar wijzigde hij ook zelf zijne meening. Door „latere onderzoekingen" leerde hij zoowel aan de IJsel- als de Grebbe-linie „grotere waarde als verdedigingslijn" toekennen. Naar 't ons voorkomt, vooral door de belangrijke beschouwingen over ons verdedigingstelsel van den wakkeren „oud-soldaat" den later zoo onverantwoordelijk verschopten Stieltjens. Ik was, vóór weinige dagen, bij een vriendschappelijk bezoek, in de gelegenheid, de zaak ook mondeling met dezen te bespreken, en vond hem nog altoos van zijn vroeger ontwikkelde meening.

¹ Ald., en *Strategie*, bl. 62.

² Ald. bl. 96. 't Mag, in 't voorbijgaan gezegd, merkwaardig heeten, dat juist dat punt wat ieder belangrijk acht, aan den mond der rivier, nog altoos niet versterkt is, terwijl de meer twijfelachtige punten van D., Z. en D. met de meeste nauwlettendheid worden in stand gehouden.

Wil men niet onmiddelijk het land, tot de Utrechtsche lijn toe, door den vijand zien overheeren, dan dient men den IJssel zoo mogelijk gedekt te houden. Bij de onzekere, wisselvallige diepte — of liever de doorgaande ondiepte — der rivier is dit echter niet doenbaar, zonder de mogelijkheid eener onderwaterzetting van den Rijn uit, en waartoe een kanaal — niet zoo droog als dat van Apeldoorn trouwens — zou moeten gegraven worden. Eerst daardoor wordt de tijdelijke dekking van den IJssel mogelijk. Ondersteld nu echter, dat men daartoe overging, zullen dan onze drie vestingen — en met name, wat ons hier het naast ter harte gaat, Deventer¹ — in haar tegenwoordigen staat gehandhaafd moeten worden, hare wallen ons op den duur insluiten en benauwen, en onze gemeente, in haar ontwikkeling en uitbreiding, belemmeren en stuiten moeten? — Volstrekt niet; de Deventer wallen zijn daartoe slechts een even omslachtig als onnoodig middel; men kan ze gerustelijk sloopen, mits men slechts, op betamelijken afstand der plaats, een paar fortten aanlegge, die in de dekking van den IJssel even goed voorzien, en die de regeering, door den verkoop der gesloopte werken, met betrekkelijk geringe kosten bouwen kan. Ik weet wel, dat de minister van oorlog, vóór eenigen tijd, ons gemeentebestuur welwillend veroorloofd heeft, om

¹ Het stuk werd, in de eerste plaats, tot mijne stadgenooten gericht. en daartoe, 10 Maart l.l., in de gehoorzaal van 't Athæneum voor hen uitgesproken.

des verkiezende, op eigen kosten, de wallen naar buiten te verleggen; daar de verdediging van den IJsel echter een zaak van algemeen lands-, niet louter gemeentebelang is, mag daarvan — wilde of kon men zich zelfs de kosten er voor opleggen — geen sprake zijn. Laten wij ons dus, door dit mingepaste ministeriële aanbod, niet afschrikken, maar volharden wij bij onze pogingen, de slooping der Deventer vestingwerken hoe eer hoe beter te doen bewerkstelligen. Wenden wij ons daartoe, bij den gebleken onwil van den minister, tot 's volks vertegenwoordigers, met ons verlangen, om onze wallen door een onzer gemeente minder hinderlijke, en den IJsel licht nog heilzamer versterking te zien vervangen. Trachten wij, in dien zin, bij beide kamers, bij de behandeling van 't volgende oorlogsbudget, sprekers en stemmen voor ons te winnen, die den minister tot de gevraagde verandering dringen, of hem een opvolger geven, die er de billijkheid van weet in te zien; en beginnen wij met ons daartoe schriftelijk, met den meesten aandrang, tot haar te wenden. En hebben wij ons daarin, in 't belang der gemeente en naar onzen Deventer hartewensch, werkzaam getoond, maken wij dan ook, in 't algemeene landsbelang en tot ons welzijn als Nederlanders — en dit brengt ons tevens op mijn hoofdonderwerp terug — een tweede verlangen nadrukkelijk aan de hoogere macht kenbaar; het verlangen, om met het oog op eene, hoe eer hoe beter, te verwerkelijken volkswapening, de nog

aanhangige wet op de schutterijen niet anders dan in verband met een nieuwe militiewet, in behandeling te zien nemen en gewijzigd te zien, met het kennelijke doel Nederland eene degelijke volkswapening te verschaffen ¹.

¹ Ook zonder zulk eene volkswapening te bedoelen, schreef reeds Knoop te recht: „Een van de groote gebreken, die thans de inrichting onzer schutterijen aankloven, is, dat de oefening, die aan de militie wordt gegeven, geen, of ten minste te weinig vruchten oplevert voor de schutterij; dat er geene eenheid, geen verband genoeg is tusschen militie en schutterij; dat men geene partij trekt van vele goede militaire bestanddeelen, maar die te niet laat gaan of op onbedachte, onverantwoordelijke wijze, nutteloos verspilt en verbrokkelt.” *Gids*, t. pl. bl. 21. — Van de volkswapening zegt hij wel (ald. bl. 23), dat „Nederland zich Zwitserland niet ten voorbeeld kan nemen”, dat „wij niet op (gelijke hoogte) staan, en wij daarop denklijk nimmer komen (zullen).” Maar op die laatste ontmoedigende bedenking, mag men te recht vragen: *waarom niet*, wanneer wij de zaak slechts, *van jongs af*, even krachtig ter hand nemen? — en wat het eerste betreft, zullen wij, in den eersten tijd natuurlijk, onze „militie nog gedurende wat langeren tijd dan in Zwitserland moeten oefenen, om haar de noodige strijdvvaardigheid te geven;” maar nemen wij dan daarbij de „kleine staande legermacht”, die wij, met Knoop, als kern en voor onze O.-I. bezittingen aannemen, dan zien wij, voor ’t overige, geenerlei onvermijdelijk verschil tusschen de Zwitsersche inrichting en de onze, gelijk die, na eenige jaren, worden moet.

EEN SCHRANDER EN WELMEENEND GODGELEERDE ¹.

Of heb ik geen recht den man zoo te noemen, die, van de veranderingen gewagende, door zijne denkbeelden in den loop der jaren ondergaan, de gegronde meening uit, dat „zulke veranderingen op zich zelf op lof noch blaam mogen aanspraak maken; dat de eenige vraag is, of zij het gevolg onzer ontwikkeling zijn en van vooruitgang doen blijken”? Den man, die dan ook, daarmede overeenkomstig, Saint-Martins gezegde tot leus neemt, dat „ons leven ons gegeven is, om elke van zijn minuten tegen een sprankjen waarheids te wisselen.” In de mengelingen, die hij ons hier aanbiedt, heeft hij beschouwingen van verschillenden aard, godgeleerde, wijsgeerige, maatschappelijke, kunstlievende, sedert negen of tien jaar in enkele Tijdschriften door hem geschreven, tot een vrij lijvigen bundel vereenigd, en legt ons zoodoende, naar zijn zeggen, als „een gedenkboek zijner verstandsontwikkeling” voor, die „in den verschillenden stijl en inhoud der meêgedeelde stukken haar natuur-

¹ *Mélanges de critique religieuse*, par Edmond Scherer; Paris, Joël Cherbuliez, 1860.

lijken weérklank vindt." Wij herinnerden ons het eerste van deze, de Geloofskrizis, in der tijd (1851) met te veel belangstelling gelezen te hebben, om niet gretig ook de anderen op te slaan, waarmee het hier te zamen op nieuw ons voor oogen treedt. Het kant zich, met al den ijver van een „modern Theoloog", tegen alle gezagsbeginsel in geloofs-zaken, en wil daar alleen 's menschen „rede en godsdienstgevoel als scheidslieden" in erkennen. Het schetst ons de eigenlijke richting, door de godgeleerde ontwikkeling in den loop der eeuwen genomen, als „van de godgeleerdheid tot den godsdienst, en van dezen tot de godsdienstige behoeften van den mensch." Het stelt zich daardoor geheel op het persoonlijke, het subjectieve, gevoelsstandpunt der Schleiermachersiaansche geloofsbegin-selen, en verloochent die ook in zijne voorstelling van 't Kristendom; als „den godsdienst bij uitstek", niet. Het opent ten slotte het uitzicht op een — vrij schemerachtig — „meer algemeen en geestelijk Kristendom, dat zijn heil zal weten te vinden, ook buiten de rechtzinnigheid en buiten de kerk, omdat het Evangelie grooter is dan elke kerk en ieder geloofsformulier." Een tweede artikel, van twee jaar later gedagteekend, is aan het vraagstuk van de „ingeving der Schrift" gewijd, en staat, ontken-nender zoowel als stelligerzijds, geheel op het standpunt van 't voorgaande. „Alleen het gemis" (zegt het) „van een innerlijk leven, krachtig genoeg, om den mensch te steunen, doet dien mensch zijn steun

in iets uiterlijks, in een vorm, een letter of wet, zoeken, en hem die eerste hulpmiddelen zijner opleiding alleen verlaten, naarmate hij innerlijk aansterkt. „Nimmer echter”, zoo beweert het, „zal hij ze geheel kunnen missen, omdat hij nimmer geheel geest wordt. Die geest”, zoo gaat het vervolgens voort, „heeft zich, met *volkomen zuiverheid*, in het woord en den persoon van Jezus van Nazareth geuit, en het Evangelie is daarom de *volstrekte godsdienst*, van welken zich evenwel de menschen steeds slechts *betrekkelyke* voorstellingen gevormd hebben; en zoo is met name de Heilige Schrift van 't Nieuwe Testament slechts een uitvloeisel van datzelfde Joodsche gezagsbeginsel, dat eigenlijk door 't Evangelie reeds verwonnen was. Het begrip van den Bijbel en zijn gezag is niet uit de Bijbelboeken zelve geput, maar van buiten af daarop toegepast; evenzoo heeft het afgetrokken begrip eener Openbaring, als eene bovennatuurlijke mededeeling van godsdienstkennis en zedelijke voorschriften, het eigenlijke evangelische openbaringsdenkbeeld van 's menschen wedergeboorte door vrijheid, liefde, en vertrouwen verdrongen, en ieder gezonde godgeleerdheid moet dus geen dringender taak kennen, dan den invloed van dat begrip op den godsdienst te weren”. Een derde stuk, „wat de Bijbel is”, sluit zich van zelf hier aan. „De Bijbel”, zoo heet het er, „die zijn eenheid en middenpunt in den geest en persoon van Jezus heeft, zal daardoor altoos het boek, de schrift

bij uitatek, het licht des geestes en 't brood der zielen blijven; te vergeefs, dat hij tot een bron van kinderachtige verzinselen, een versterking van 't bijgeloof, een tuighuis voor godgeleerde schermutselingen gestrekt heeft; hij heeft over de dwaasheid van den een, gelijk over de weërspraak van den ander gezegevierd, en zal dat ook voortaan blijven doen, alle smart blijven lenigen, gelijk alle bezwaren wegnemen." — Men ziet, dat, in 't een zoowel als in 't ander der drie aangehaalde stukken, de schrijver de nog vrij beperkte grenzen niet overschrijdt, binnen welke zich, ook ten onzent, zijn „moderne" medestanders — tot ergernis van velen — bewegen. Ook wat thans volgt, blijft nog geheel daar binnen; het bestrijdt het „volstrekte zondebegrip" der Hervormden door de voorstelling der „liefde Gods, als die haar aan zijn erbarmingsplannen zal weten dienstbaar te maken". Het verdedigt, als „evangelisch", de „waarheid, dat de zonde slechts bestaat, om geloochend te worden, dat zij slechts eene voorwaarde is der eeuwige ontwikkeling van 's menschen geest." — Van de nu volgende drie „godgeleerde gesprekken" (met het jaartal 1857) behandelen beide eerste de verhouding van Katholicisme en Protestantisme, en stellen dezer overeenkomst daarin, dat „het een evenmin alle onderzoek kan weren, als het ander alle gezag verloochenen"; hun onderscheid daarentegen „is beider zwaartepunt: het gezag voor 't Katholicisme, de vrijheid voor 't Protestantisme. De historische

beteekenis der Hervorming ligt in het verzet van het persoonlijke, het subjectieve oordeel, tegen de uitspraken der overlevering; in die richting moet zich het Protestantisme verder ontwikkelen, en daarom: al zijn ook als stelsel, als stellige leer, zijn dagen geteld, als beginsel is het onsterfelijk." Het derde gesprek brengt ons geheel van dit stellige af en in de sfeer van den twijfel over; de schrijver schetst er zich in betrekking tot een wijsgeerig gevormden vriend, Montaigu genoemd, met wiens *ontkennende* begrippen hij ten slotte betuigt in te stemmen, zich beklagende, „dat hij voor een tijdperk van algemeenen overgang, gelijk het onze, niet gemaakt is. Zijne neiging” (zoo zegt hij) „is naar 't verleden, en toch voelt hij, dat er in de menschelijke dingen een onvermijdelijke helling is, waartegen men zich niet weêr opwerken kan; hij voelt zich aldus, door zijne overtuigingen, naar een toekomst getrokken, die hem geen belangstelling noch vertrouwen inboezemt.” Geen wonder voorwaar, dat een godgeleerde, allengs tot dergelijke twijfelmoedige begrippen gebracht, weinig neiging in zich bespeuren moest, langer in kerkelijken dienst werkzaam te zijn. Hij vond zich blijkbaar in den weinig benijdbaren toestand, ons door den leekedichter geschetst:

Doe ik mijn oogen toe,
 Dan wil ik 't wel gelooven;
 Doch als ik ze open doe,
 Komt weêr de twijfel boven.

Zal hij in dien toestand blijven? — de verdere inhoud zijner mengelingen geeft ons geene gelegenheid, om die vraag te beantwoorden, daar de nu volgende stukken, deels van vroeger dagteekening, deels van geheel verschillenden aard, zich daaromtrent niet uitlaten. Het eerste bespreekt kortelijk de beide Openbaringen van Johannes en Commodianus, in haar door den tijd teweeggebracht verschil van inzichten. In het tweede worden de veroveringen geschetst, door de „moderne” zienswijze zelfs in 't vasthoudend Engeland gemaakt; „niet onnatuurlijk” zegt de schrijver, daar die zienswijze „slechts de ontwikkeling is van die der Hervorming, gelijk deze het van 't Katholicisme was”. En wanneer de slotsom van zijne beschouwingen ten deze dan ook is, dat „Skepticisme, Deïsme, Pantheïsme” de drierlei richting is, waarin zich de Engelsche godgeleerdheid, in haar drie moderne vertegenwoordigers, Froude, Newman, en Stirling, uit; dan vindt hij voor zich daarin „niets schrikwekkends, en gansch geen reden, om met de angstkreten van hen in te stemmen, die er slechts de noodzakelijke schipbreuk van allen uit voorzien, die 't gezag in geloofszaken ontkennen.” Hij noemt „zulk eene redenering louter kinderachtig. Een van beiden”, zegt hij: „of men moet alle onderzoek verzaken, en dus blijven wat men is, Protestant, Katholiek, of Mohammedaan, of wel van dat onderzoek gebruik maken, maar het dan ook op *alles* toepassen.” Ziedaar, wat ook drie van de vier

befaaude mannen dachten, die het onderwerp van Scherers volgende bladzijden uitmaken. en die daarom, zich aan gene zijde plaatsende, met den dolzinnigsten ijver aan hun eenzijdig geloofsstelsel vasthielden. De eerste der drie is de beruchte Jozef de Maistre, die in de Hervorming „een der grootste misdaden” zag, „ooit door de menschen tegen God begaan”. Scherer teekent hem ons, in al de heftigheid van zijn talent en dwaasheid van zijn onderwinden. „Hij heeft goed praten”, zoo schrijft hij ten slotte, „maar het beginsel van ’t onderzoek is alleen dat der beweging en van den vooruitgang; en door dit niet te willen erkennen, heeft zich die krachtige, somtijds zelfs zoo heldere geest alle begrip van de toekomst ontzegd, en is zijn eigen leeftijd hem een gesloten boek gebleven; alleen omdat hij in zijn stelsel geen plaats had voor de veranderingen, die in de maatschappij gingen plaats grijpen. Als alle harstochtelijke behoudslut, heeft hij de groote waarheid miskend, dat zoo ieder omwenteling tot terugwerking uitlokt, die terugwerking toch nooit enkel en alleen het verledene herryzen doet; hij vergeet, dat zulk een omwenteling nimmer nalaten kan, den vroegeren stand van zaken duurzaam te wijzigen. Voor een ijverig Katholiek *moet* trouwens de geschiedenis wel een raadsel blijven; verplicht, om de Hervorming — als een vrucht der dwaling en des kwaads — te verfoeyen, kan hij de latere geschiedenis onmogelijk doorgronden. Wat dan ook is er van alle ’s mans

hoopvolle verwachtingen, van al zijn vaste voorspellingen geworden? — Ze zijn door de gebeurtenissen zelve volkomen weêrlegd: de paus machteloos, de geestelijkheid in minachting, de staatsinstellingen hoe langer hoe meer verwereldlijkt, de verketterde wetenschap een macht in de geschiedenis geworden, die rekenschap eischen durft; het zwaartepunt (in één woord) der beschaafde wereld zelve verplaatst, en van Roomsch Protestantsch geworden.” Scherer bepaalt zich echter niet alleen bij deze ontkennende beschouwing van De Maistres streven; hij vindt zich ook tot die den Protestanten zoo heilzame opmerking gedrongen, die wij reeds elders gelegenheid vonden, hun, op zijn voetspoor, voor te houden ¹, en hun hier nogmaals op het hart drukken: „de tijd is daar, om die leerstellige levensbeschouwing, die in 's menschen bestaan op aarde slechts ² een overgang tot een toekomstigen staat ziet, vaarwel te zeggen, en den mensch te leeren, zich hier beneden reeds ² een hemel te scheppen, en in zijn hart zelf den schat te vinden, dien geen motte noch roest verteren”. De beide andere leden van 't door Scherer besproken Ultramontaansche driemanschap zijn pater Gratry en Veuillot. De eerste, die over logica en wijsbegeerte geschreven heeft, splitst alle denkers in twee klassen, die

¹ Aan 't slot der laatste bijlage op den *Baruch d'Espinoza*, enz.

² Persoonlijk zouden wij dat „slechts” en „reeds” liever ongeschreven laten; maar wij mogen Scherer niet anders laten spreken, dan hij 't doet.

der „wijsgeeren en sofisten”; de laatste klasse omvat natuurlijk allen, die niet denken als hij, en bij wie alles „verderf en dwaling”, gelijk bij hem daarentegen „licht en waarheid” is; eene voorstelling, die hij daarbij nog eene „welwillende, eerbiedige, bewonderende studie der menschheid” durft noemen. Geen heil voor deze, dan in een onderworpen terugkeer tot „het gezag der kerk en het leerstelsel van St. Thomas”; hij stelt tegen al „de verbrokkeling van ’t heden, de eenheid, kracht en grootschheid” der Roomsche middeleeuwen. „Een schoon verleden wellicht”, roept Scherer hem toe, „maar waartoe strekt dat?” ’t Is sedert lang voorbij, en de heilige kerk eene „eerwaardige matrone geworden, die, op den drempel van ’t verlaten huis, het jongeling geworden knaapjen beschreit, dat zij groot heeft gebracht, maar dat haar thans vaarwel zegt, om de taak zijner mannelijke jaren te aanvaarden. Te vergeefs strekt zij hare armen naar hem uit, en verwijt hem haar pijnlijk gevoelde verlatenheid; te vergeefs herinnert zij hem de onschuld en ’t geluk zijner kinderjaren, en waarschuwt zij hem tegen de misrekeningen en gevaren der toekomst. Zij spreekt de waarheid misschien, maar waartoe zal het dienen? de mensch kan niet eeuwig onder bakers handen noch bij moeders pappot blijven.” — En Veuillot? Veuillot, die in dezelfde beschouwingwijze deelt, gaat ook aan hetzelfde euvel mank. Even als de pater, wil ook hij ’t uitsluitend geloof van den kindertijd der volken

ook voor hun mannelijken leeftijd laten gelden, waarin alles betrekkelijk geworden en aan de beslissing van hun beter oordeel onderworpen is. „Ieder eeuw van den nieuweren tijd heeft dan ook” (naar Scherer opmerkt) „het hare toegebracht, om de aanmatiging van een onfeilbaar leerstellig gezag voor goed te fnuiken: de Herleving (*Renaissance*) door den geest des onderzoekes voor de kennis der oudheid; de Hervorming door de opwekking van 't godsdienstig gevoel; de wijsbegeerte door het streven naar een nieuwen grondslag der waarheid; geschiedenis eindelijk en staatsleer, beiden zoo bepaaldelijk op 't gebied van 't betrekkelijke werkzaam, en hoe langer hoe meer onze aandacht boeyende”. Naast dit ultra-katholieke drietal vergt Scherer onze aandacht nog voor een vierden man van minder uitsluitenden aard, dien hij juist om zijn waarheidlievende „ontrouw aan zijn eigen geschriften, verleden, jongeren, en kerk” roemt, den vermaarden abt De Lamennais. „Hoe weinig eenheid” (zegt hij) „men daardoor in zijn leven moge vinden; hoe veel vat dat op zich geven moge, is het, in al zijn ongelijkmatigheid, vrij wat waardiger, dan zoo veler anderen eenvormig, maar ondoordacht bestaan. Hoe veel meer liefde voor de waarheid in zijn onverdroten najagen, dan in menig welbesloten stelsel! hoeveel hechter trouw in dien schijnbaren weifelzin, dan in zooveler alledaagsche stellingen, als zich voor hun goeden naam overbodig bezorgd toonen! Zeker is het, dat Lamennais, zijn natuurlijken ijver gehoor

gevende, met te veel warmte eene zaak omhelsd heeft, die hij later gedwongen was er aan te geven; maar des te belangwekkender het schouwspel, dat die eerstgekozen partij hem zijn behoefte aan oprechtheid niet versmoren, noch de ontwikkeling van zijn geest niet stremmen liet!"

In het jongere Frankrijk onzer dagen hebben zich twee schrijvers van zeer uiteenlopende stemming, maar gelijke begaafdheid doen kennen: de beslissend scherpe Taine, en de weifelmoedige Renan. Zij, met nog een derde, van wat ouderen leeftijd en meer beruchten naam, Proudhon, maken het onderwerp van Scherers volgende beschouwingen uit. Den eersten der drie heeft hij, onzes inziens, het minste recht gedaan, den laatsten het sprekendst geschetst. Door al te veel aan een ongelukkigen naam van geheel onbestemde beteekenis — dien van Pantheïst — te hechten; een naam, dien men, als andere van die soort (Atheïst, Materialist, enz.) aan hen moest overlaten, die er, in hun bekrompenheid, menschen meê naar 't hoofd gooien, wier streven boven hun bereik gaat¹; — door zijn hechten aan dien onbepaalden naam dan, heeft Scherer Taine, die zich zelf blijkbaar te recht op Spinoza beroept, niet in betrekking tot dezen weten te vatten, niettegenstaande hij ettelijke zinsneden uit hem aanhaalt, die hij, bij minder oppervlakkige

¹ Gelijk o. a. Hofstede de Groot en voorts — in zijn jongste preek (*Nog eens oud of nieuw*, bl. 9) — ook Mr. Opzoomer.

voorstelling, kennelijk als geheel Spinozistisch had moeten beschouwen. Zoo bijv. dat zeggen reeds: „chaque type est bien comme il est, dans le monde pensant comme dans le monde animal; sa perfection et sa loi est de développer son être. Le critique est le naturaliste de l'âme; il accepte ses formes diverses, il n'en condamne aucune et les décrit toutes”, enz. Aan Scherer zelf daarom ook slechts de „plompe misslag”, de *bévue lourde*, die hij Gustave Planche verwijt, als deze in Taine een Spinozist wil zien; een misslag, die alleen uit zijn eigen onjuiste opvatting voortspuit ¹. Dat de toepassing van Taines zienswijs tot eenzijdigheid verleiden kan, en hem zelf wellicht hier en daar verleid heeft, is mogelijk; maar dat zij daar noodzakelijk toe leiden moet (gelijk Scherer ons wil beduiden) is minder

¹ Wanneer Taine zelf, in zijn *Philosophes Français* (p. 117) van Hegel zegt, dat hij een „Spinoza” is „multiplié par Aristote, et assis sur cette pyramide de sciences que l'expérience moderne construit depuis trois cents ans”, dan komt daarin slechts zijn misvatting van den eersten uit, door wiens schijnbaar „prodigieuse immensité” hij zich bij een eerste, oppervlakkige kennismaking heeft laten verblinden; zijn Spinozisme bleef er echter ongedeerd bij. Mij zelf schreef hij, na de ontvangst van mijn *Supplementum*, enz., omtrent Spinoza: „il y a peu d'hommes que j'ai lus davantage, et la beauté des trois dernières parties de l'Éthique est toujours la même à mes yeux. Pour ce qui est des deux premières l'étude des sciences positives m'a tourné plus particulièrement vers des idées voisines de celles de Hégel (!). . . . *Spinoza n'en est pas moins notre premier maître*” — Hoe geheel men 't nu echter met hem omtrent den vooruitgang der natuurwetenschap sedert Spinoza eens zal zijn, zal toch wel niemand voor gene bij Hegel om inlichting gaan, wiens kennelijke zwakke zijde zij vormde.

juist, en wordt door zijn eigen later woorden weêrsproken. Wij houden ons daarom ook liefst aan deze, in hun juiste waardeering van Taines aard, welks eigenlijke en oorspronkelijke kracht zij in de „soveraine impartialité” van zijn geest stellen. „A la critique qui loue et qui blâme” (schrijft Scherer) „il a substitué celle qui contemple et qui comprend. Il ne juge pas, il décrit. Au dessus de la distinction du laid et du beau, il fait planer le droit du réel et l'autorité du fait. *Il entre dans son sujet, il s'y absorbe, il s'identifie avec lui pour le mieux comprendre, il vit de sa vie, il aspire à le reproduire dans toute sa vérité*”, enz. Wat wil men meer en beter van een kritisch schrijver eischen? — Geen wonder daarom ook, dat Taines — door Scherer gewraakte — waardeering van den romandichter Thackeray, boven zijn eigen oppervlakkige beschouwing van dezes karakter de voorkeur verdient, waar hij hem ons slechts als „hekeelaar” (*un satirique, non un moraliste*) voorstelt, en de schoonste en degelijkste zijde van zijn liefdevolle dichtgaaf voorbij ziet — Renan wordt ons door Scherer, met treffende juistheid, als „un esprit eminentement circonspect” geteekend; en wij verklaren zelfs niet in te zien, hoe 't iemand mogelijk zou wezen, hem „tranchant et arbitraire” te noemen, gelijk Scherer toch beweert dat men doet; integendeel zouden wij ons veeleer met hem geneigd vinden „de lui reprocher sa timidité”. Van daar dan ook de kennelijke tegenstelling, die wij

boven met betrekking tot hem en Taine maakten. „Il ne sait pas prendre parti là où il le pouvait, où il le *devrait* peut-être.” Een volkomen juiste uitspraak, maar die ons dan ook de zwakke zijde van zijn veelzijdig begaafden aanleg geheel blootlegt: het miskennen der grenslijn namelijk tusschen onverschilligheid en onafhankelijkheid van oordeel en bestaan. Scherer houdt hem daaromtrent Alexander von Humboldts woorden voor, dat „de waarheid wel alleen zich zelf ten doel, maar alleen in betrekking tot de menschheid waarde heeft” Een waarheid zonder vruchtbare toepassing op het leven geeft inderdaad geen baat; er zijn ongelukkig — ook ten onzent — meer geleerden dan Renan, die t zich voor gezegd mogen houden ¹.

Scherers *Mengelingen* worden besloten met eenē beschouwing van Ary Scheffers kunstgaaf, naar aanleiding der algemeene tentoonstelling zijner schilderstukken. Hij verwijt haar van niet geheel op de

¹ In gelijken zin schrijft Edmond About over Renan: „plus je lis la *Vie de Jésus*, moins je comprends la véritable pensée de l'auteur. Il me semble tantôt qu'il est le plus joli chrétien du monde, tantôt que M. de Bonnechore [de bisschop] a eu raison de fulminer contre lui. Par moment je crois tenir un Déiste de l'école de Rousseau, mais en ouvrant la main, j'y trouve un coreligionnaire de Littré, de Laplace, et de Lalande. Est ce bien entendu? Non; voilà mon athée qui tombe à genoux et qui depose religieusement une âme dans le sein de Dieu. *Le Diable soit des gens qui ne savent pas ce qu'ils pensent, ou qui le savent sans le dire, ou qui le disent et le contredisent, comme s'ils avaient à coeur de brouiller toutes les idées du pauvre monde.*” (Causeries, Paris, 1864).

hoogte zijner gedachten te zijn", en dat „l'idée chez lui déborde la forme; il cède à une intention didactique; il veut trop dire et exprimer trop directement ses pensées". De opmerking mag allesins waar heeten, en verklaart mij althans volkomen, waarom ik steeds, boven al zijn schijnbaar meer gedachtenrijke schilderijen, de voorkeur geven zou aan die beide treffend ware voorstellingen uit het leven van graaf Eberhard (te Dordrecht bij den ouden heer De Kat), en naast deze aan zijn koning van Thule en zijn roerend schoone portretten van Gretchen en Faust.

HERINNERINGEN

UIT

TUBINGEN.

(1846.)¹

Du warst mir ein gar trauter, lieber
Geselle, komm du schöner Tag,
Zieh noch einmal an mir vorüber,
Dass ich mich dein erfreuen mag.
Lenau.

In Hechingen kon ik mij gelukkig weder van mijn eigen voertuig bedienen. — Ik had namelijk geen lust gevoeld, den dichten, dreinigen regen langer aan te zien, en mij daarom dien morgen, te Röttweil, de zorgvolle voorkomendheid van het Turn- en Taxische vorstehuis ten nutte gemaakt, die er, een maal of wat 's weeks, een regendichte, gewielde kas, onder den naam van postwagen, ge-

¹ Zie *Levensbode*, II. blz. 10, aant. 2. Men heeft mij de opmerking gemaakt, dat de (bladz. 17, aldaar) vermeldé, in den *Gids* geschetste *Spectator-avond*, er nog geen van de medewerkers van dat weekblad, in zijn lateren vorm, maar van die aan den *Kunsten Letterbode* was. Nauwkeurigheidshalve teeken ik dit hier aan; tot het wezen der zaak doet het echter niet af, daar de hoofdpersonen dezelfde waren.

reed houdt. Zoo was ik welbeschut den anders zeker minder eentoonigen weg, over Schömberg en Bahlingen, ingeslagen. Mijn geheele afscheid uit het Bader Zwartswald was ver van vrolijk geweest. De weelderige zomerweken, die ik er in het ongebondenste genot van Gods aangename natuur doorleefd had, schenen mij het onvermijdelijke afscheid althans wat minder bitter te willen maken. Nauwelijks toch had ik nog mijn voet langs den Triburger waterval heen, ter laatste wandeling op Badens bodem, opgeheven, en nog vóór ik Schönwalds verspreide hutten bereikte, of ik had mijne laatste oogenblikken van droogte achter den rug. De enkele droppels, waartoe het reeds den vorigen dag gekomen was, vielen al dichter en droever, tot ik blij was, na een nattig paar uren, den naakten bergrug met de welingerichte gelagkamer van — zoo ik mij niet bedrieg — den “Adler” te Furthwangen te verwisselen. Het spijt mij, dat ik voor den naam van het huis niet geheel durf in te staan, het verdiende de beste aanbeveling; zoo er iemands schreden hem voeren mochten, het ligt links van de kerk op de markt. De eerlijke Schwarzwalders die het hield, en zijn reeds opgeschoten telgen, kortten mij de uren van vertoef met gezelligen kout, laafden mij met morgendronk en middagspijze, en lieten de sierlijke speelkas, die in hunne kamer pronkte, al de dartele waltzen en deftige wijzen afspelen, die er de schrandere maker in gelegd had. Want Furthwangen is het middenpunt van de werkzaam-

heid dergenen, die zich, met kunstig vernuft, op de vervaardiging van uur- en speelwerken toeleggen.

De regen bleef aanhouden en ik moest den wagen binnenkruipen, die te drie ure voorbijkwam, en mij over Vöhrenbach naar Villingen meê zou nemen. Ik verloor bij den regen het uitzicht, waardoor ik echter weinig leed; want de streek is wel veel hooger, maar, vooral achter Vöhrenbach, weinig minder bruin en naakt, dan die tusschen Zeist en Amersfoort. Villingen deelt met Elburg de eigenaardigheid, dat er de markt het vereenigingspunt is voor den viersprong van rechtlijnige straten, die op de overoude poorten van het stadjen uitloopen. Wanneer we niet op weg naar Tubingen moesten, zouden we ons met de bonte lotwisseling kunnen bezig houden, waarin het van vroeg in de middeneeuwen af geslingerd werd, tot het eerst in onze dagen tot eene welverdiende ruste kwam, en ik zou hier de geschiedenis van dien Simson vertellen kunnen, die van een tocht tegen Rottweil een van de poortdeuren meêbracht, en daarvoor aan den N. O. ringmuur van zijne vaderstad staat uitgehouwen. Thans doen we geloof ik beter, om, tusschen de buyen door, de wandeling naar Schweningen te ondernemen, waar we den juist geboren Neckar in zijn morsige wieg kunnen gâs slaan. Even voor het dorp komen ons de zwart-roode kleuren van Wurtemberg waarschuwen, dat we een nieuwen schakel in de verscheidenheid van Duitschlands bonte eenheid voor ons

hebben. Aan de streek hadden we het zeker niet gemerkt; de grond blijft even hoog, kaal, en dor, en verandert eerst, wanneer we Schweningen een goed uur achter den rug krijgen en Rottweil, de oude rijkstad, beginnen te naderen. Jammer, dat te zelfder tijd ook de regen weêr komt vallen; het gezicht op het lager gedeelte van Rottenmunster, dat zich daar zoo teekenachtig aan onze voeten, langs den reeds breeder geworden Neckar uitspreidt, terwijl wij zelf over de brug het hooger deel van het plaatsjen doortrekken, zou zeker bij een enkele zonnestraal nog gewonnen hebben. Gelukkig dat we niet ver meer van de stad zijn, en de statige laan reeds voor ons hebben, die ons hare oude straten moet binnenvoeren. Rottweil draagt meer nog, dan het engere en kleinere Villingen, de heugenis van vroeger dagen, waarin het een zelfstandiger rol dan thans speelde, nu het, sedert 1813, een deel van Wurtemberg uitmaakt. Ook de breede, deftige herberg, met hare stevige muren, waarin we overnachten zullen, verloochent dat verleden niet. Het eigenaardigste doet het zich echter nog voor, nu we den volgenden morgen, de vesten uitgereden, de berghelling af en den Neckar overgerold, de hooge muren en oude torens, die de stad omgeven, door een plotselingen zwaai van den weg, zich hoog boven ons zien verheffen. — Achter Bahlingen vertoont zich, door nevel en regen heen, aan de rechterzij van den weg, alras de oude Hohenzollern, Pruisens stamburcht,

om ons te melden, dat we ons reeds op het enge gebied van Hechingens soeverein bevinden¹. Zijn „morgen gronds” had zich zeker onder een beter licht aan ons kunnen voordoen, dan met dien treurigen stofregen wel mogelijk is; nog een klein uur en we rijden zijn „kleine woning” voorbij, en zijn hoofdstad binnen. Hoe lang zullen we er vertoeven moeten? De kamer, waarin we ontvangen worden, ziet er met haar zindelijk gedekte tafel verlokkelijk genoeg uit, om ons den wagen, die er ons bracht, met niet al te groot hartzeer de reis zonder ons te zien voortzetten. We worden gespijsd in het gezelschap van den kastelein-postmeester en gade, een paar Berlijners, die in de Archieven van Hohenzollern de wording van het huis huns romantischen konings komen nasporen, en eenige ongehuwde beambten, waaronder de luitenant, onderbevelhebber van het leger. Een blik door de vensterruiten overtuigt ons, na afloop van het maal, dat we wèl zullen doen het verplichtende aanbod van den waard niet af te slaan, die ons, onder zijn regenscherin, naar de plaats van outspanning en onderhoud, het Heehinger Muzeum, brengen wil. Dáár plegen zich vorst en onderdanen, onder het genot van een gemoedelijk glas bier, met gullen kout en onschuldig spel den langen tijd te korten. Thans echter is het er stil en

¹ Thans, gelijk men weet, even als dat van Sigmaringen aan Pruisen overgegeaan.

doodsch; de vorst is uitlandig en de onderdanen slechts twee of drie in getal, en daarbij met hunne neuzen in verschillende dagbladen gedoken; — vieren ook wij des onze leergierigheid bot, het veld is ruim genoeg. — Een uur later, nog altijd regen; de kastelein heeft ons echter heuschelijk zijn regenscherm afgestaan, en we nemen het op, om, onder zijn schuttend dak, Hechingens verdere merkwaardigheden in oogenschouw te nemen. De vorstelijke woning zit dicht, de bewaarders schijnen van den mooyen zondag tot een familiebezoek gebruik te maken; zoo gist althans een der lagere bevelhebbers van het leger, die, met ons, een vergeefsche poging aanwendt, om er gehoor te krijgen, en ons nu zijn geleide naar de andere zijde der stad en den „Marstall” aanbiedt. Al wandelende onderhoudt hij ons over den staat der gewappende macht. Hij weet daarbij in zijn mededeelingen zulke hartroerende klachten over de moeiten en ellende van den tijd, en het onvoldoende zijner soldij, bij zijne verzwarende omstandigheden als huisvader, te vlechten, dat we ons, bij het afscheid, het kristelijk genot niet ontzeggen kunnen, den vorst van Hechingen met eene geringe bijdrage in het onderhoud zijner legerknechten te gemoet te komen.

„God is goed, de malsche regen houdt nu op”, en we ijlen naar het posthuis terug, slaan de reistasch om den schouder, de welmeenende waarschuwingen van den gastheer in den wind, en, niet-

tegenstaande het blijkbare gevaar dat we loopen, de stad niet drooghuids te bereiken, den weg naar het bisschoppelijke Rotenburg in. Vóór wij een vierde van den weg hebben afgelegd, is reeds het Hechinger grondgebied weder met dat van Wurtemberg verruild; de wandeling heeft echter nog weinig aanlokkelijks. Halverwegen wordt zij aangenamer, voert door een welriekend eikenwoudjen, en opent vandaar een vriendelijk uitzicht op het dorp aan den voet des heuvels, waarop het geplant is; thans is het onder de schemering, die begint te vallen, en de eerste droppels van den regen, die weêr aanvangt, wel wat beneveld. Zoo leggen wij de langste helft van den tocht, onder steeds toenemenden regen, grootendeels in het duister af. Nat en beslikt, vinden wij in den „Waldhorn” te Rotenburg een welkom nachtkwartier. Rotenburg ligt aan den Neckar, zoo als Bazel aan den Rijn ligt; — alleen strekt klein Rotenburg zich aan den rechteroever uit, heet niet aldus, maar Ehingen, en is door twee bruggen met het groote verbonden. Bovendien is de stroom minder groen, breed en grootsch, en de ligging op verre na zoo statig niet; 't welk alles niet belette, dat het, door een nauw verhoopte zon beschenen, zoo als ik het 's morgens reeds tijdig verliet, een aangenamen indruk en vriendelijke herinneringen bij mij achterliet. De weg, die zich een korte poos dicht aan de rivier aansluit, wendt zich weldra meer rechts, om tusschen zich en haar voor vruchtbare akkers plaats

te maken, terwijl hij aan de andere zijde vlak langs den voet der berghelling heenloopt. Aan weerskanten is hij, als alle Wurtembergs wegen, met eene reeks van vruchtboomen beplant, die maken, dat dáár alleen Uhlands dankbare versregels volkomen verstaanbaar zijn:

'k Trof laatst een waard, zoo gul en mild
 Als 'k nergens had vernomen;
 Een gulden vrucht hing bij hem uit,
 En noodde om in te komen;

Het was — de kostlijke appelboom
 'k Liet mij geen tweemaal nooden;
 Maar zoeter kost, maar frisscher sap
 Werd nooit mij aangeboden.

En 'k heb er onder 't groene dak
 Een gastenkor gevonden;
 Dat sprong er rond, en hield er feest,
 En zong er, wat zij konden.

Een leger was er me ook gespreid,
 Daar rustte ik vrij van kommer;
 Mijn waard heeft zelf me er toegedekt
 Met zijn verkwikkend lommer.

Ik vraagde, wat ik schuldig was;
 Daar wof hij niets van weten.
 Gezegend blijf hij te aller tijd;
 Ik zal hem nooit vergeten.

Tusschen de vruchtboomen door, vertoonen zich op de hellingen der hoogten, aan gene zijde van den

Neckar, vriendelijke dorpen, die flikkeren in de morgenzon, en licht ons, tusschen de beide dorpen beneden haar, de kapel van Wormlingen toe¹.

Iets verder nog schitteren ons de hooge, witte muren van Tubingens slot reeds in de oogen, dat zich aan de Z. W. zijde op het hoogste punt der stad verheft. De bestemming van dit gebouw is veel vreedzamer dan, naar zijn krijgshaftig uiterlijk, in zijn aard schijnt te liggen: — het bergt binnen zijne muren den boekenschat der hoogeschool. Ulrich, Wurtembergs ridderlijke hertog, gaf het de gedaante, waarin het zich heden vertoont, en bracht er, na zijn terugkeer in zijn gebied, zijn verdere levensdagen op door. Nog, zegt men, groent op het slotplein de linde, die de sage uit het twijgjen doet opschieten, dat hij, bij zijn feestelijken intocht, van zijn barek rukte.

Geen uitzicht — want waarom niet de eene herinnering in de andere versmolten en ons thans het bergpad reeds opgeleid, dat mijn voet eerst eenige dagen later betreden zou? — geen uitzicht rijker, dan lat slot zijn bezoeker aanbiedt. Voor hem, aan zijne voeten, de ruischende Neckar, verder op het lacheide, groene, vruchtbare, met dorpen bezaaide landschap, van Zwabens bergen, met hunne ver-

¹ Lustig, wie ein leichter Kahn,
Auf des Hügels grüner Welle,
Schwebt sie lächelnd himmelnan
Dort, die friedliche Kapelle.

Nik. Lenau (*die Würml. Kapelle.*)

strooide burchten, Achalm¹, Teck, en Neuffen en de herstelde Zollern omgord; in verder verschiet nog het vervallen slot van Urach en het liefelijk herrezen Lichtenstein; in het verre Westen de donkere hoogten van het Zwartswald, en meer nabij de met wijn beplante heuvels. — Ons echter, die nog op weg zijn van Rotenburg, begint zich langzamerhand de rij van huizen, aan het slot palende, daaronder ook de St. Joriskerk, met haar nederige spits, eindelijk de verdere stad te ontvouwen. Eensklaps wordt dat alles weêr aan ons gezicht onttrokken, en we zijn de weiden genaderd, waarop, aan den oever der rivier, zich een rij van statige oude linden tusschen ons en de stad komt plaatsen. Een breede laan van populieren voert ons haar dan even ras weêr onder de oogen, en, den hoek omgedraail, staan wij tusschen de weinige verspreide huizen der voorstad.

Wanneer men, van de Neckarzijde voor Tulingen gekomen, de stevige steenen brug over en voorbij Uhlands huis de stad binnentreedt, daarop links aanhoudende de berghelling opkloutert, door de enge, onbevallige straten van het stadjen omronkeld; — dan zal men zich weêdra voor de poort van een oud gebouw vinden, dat geen der wachters van Neêrlands Sion ons zonder huivering zou zien binnengaan, en waartegen ons zelfs het kettische

¹ „Ach Alm!“ stöhnt' einst ein Ritter; ihn traf des MördersStoss —
Almächtger! wollt er rufen — man hiess davon das Schlos.

Groningen slechts met woorden van liefdevolle waarschuwing en minzamen ernst zou weten te wapenen. Dáár toch, helaas! weten ze maar al te wel, hoe een zeventigtal twintigjarige knapen door den Booze zelf, in den verraderlijken dos des eenvoudigsten aller hoogleeraren, tot den dienst — of het verderf — van Kristus' kerk worden opgekweekt¹. De poort zit nog dicht, maar wanneer we, daar het toch in ons plan ligt haar binnen te gaan, nog een oogenblik toeven, besparen we ons de moeite om door het enge steegjen, dat we daar zoo voorbijgingen, af te dalen en het gebouw van de andere zijde binnen te treden. Een honderdtal breede trappen zou ons daar weder tot de bovenverdieping moeten voeren, die het ons straks gelukken zal, met een paar schreden, over den vlakken grond te bereiken; zoo vreemd en voor een Nederlander vermoeyend, is de stad Tubingen gebouwd. Lang zullen we niet behoeven te wachten; van de klok der kerk deed zich de slag van het uur reeds hooren, en, bedrieg ik mij niet, dan ontsluit zich daar ter rechterzij de deur der woning reeds van den man, over wien wij daar zoo spraken, en laat hem tot ons uit. Wanneer ge hem in oogenschouw wilt nemen, zult ge mij toe moeten geven, dat niemand onder de bedaagde en bezadigde, maar onschuldige blondheid van dat uiterlijke, „het vleesch” zou zoeken, waarin het „de menschenmoorder van den be-

¹ Deze en de voorgaande zinsnede waren 't, die 's Gidsen teder gemoed in 1847 verontrustten.

ginne" goed kon vinden in onze dagen te verschijnen. Wij hebben echter geen tijd er langer over te mijmeren; want hij heeft de poort reeds voor ons geopend, en wij volgen hem, den korten gang door, in het lage, maar ruime vertrek, vol verwelooze, bemorste en besneden banken en tafels, waar reeds eene schaar luistergrage jongeren verzameld is, om het gif zijner woorden in hunne onnoozele pennen op te vangen. Wij hooren met hen toe en — zou hij ook ons verschalken willen? — hij behandelt waarlijk onze eigene zaken — Dordtscher gedachtenis. De volkomen Duitsche argeloosheid, waarmede hij ons over Oeitenbokaard en Leuwestein onderhoudt, maakt werkelijk een blik op de muren rondom ons, eene gedachte noodig aan den grond, dien we betreden, om ons niet alle waakzaamheid te doen verliezen. Herinneren we ons echter, waar we ons bevinden: we steken in het broeinest zelf der Tubinger school. Op een dier banken zat, ruim vijftien jaar geleden, de „beruchte" schrijver van het „Leben Jesu" en hoorde er de lessen van denzelfden man, die ze thans tot ons richt; met hem hoorde ze Vischer, wiens „ergerlijke" openingsrede hem, bij de aanvaarding van zijn hoogleeraarsambt zelf, de tweejarige rust deed opleggen, waaruit hij nog niet ontwaakt is; een zestal jaren later vond er Zeller, en slechts ruim viermaal zoo veel maanden is het geleden, sedert Schwegler ze verliet, die er driestheid genoeg had opgedaan, om zijne verketterde schriften op te stellen. Dat alles, en hoeveel

meer nog, wat ik niet noemde, omdat het minder berucht en het zoo ook al erg genoeg is, groeide hier op onder de leiding des leeraars, die, onder den gehuichelden schijn van een Israëliet, in wien geen bedrog is, ook ons thans zoekt te verderven¹. Gelukkig is de les geëindigd, terwijl we ons dat alles nog ter rechter uur te binnen brachten, en we raken nog rein en onbesmet uit zijn gevaarlijke handen; zijn we zoo verstandig hem niet weêr te volgen, en zetten we liever onze wandeling door het „Sticht” voort. De eerste de beste zijner jeugdige bewoners brengt ons aan het verblijf van den Repetent Köstlin, opdat deze ons zijn heusch geleide geve. Het eenvoudige kamertjen, met zijne ongeverwde lessenaar en tafel en zijne gladhouten stoelen, zou weinig aanlokkelijks hebben, staarde niet ons oog door het voor de zomerzoelte geopende kloostervenster, over den Neckar heen, Tubingens vriendelijke omstreek in. Negen dergelijke woningen, met weinig meer ruimte dan voor den geleerden bewoner en enkele bezoekers noodig is, zijn, in het gebouw, voor even zoo vele jonge leeraars ingeruimd en tusschen de grootere vertrekken verdeeld. In ieder van dezen zijn acht der zeventig knapen, in hunne uren van huiselijke oefening en het beleid hunner studiën, aan het toezicht des naast hen huizenden „Repetenten” toevertrouwd. Strauss had die betrekking sedert twee of drie jaren vervuld,

¹ Als voren.

toen hij zijne bekende kritiek schreef, en deze werd oorzaak, dat hij ze met den Rectorsplak van Ludwigsburg moest verwisselen, — een ruil, die hem maar al te ras verveelde. Even zoo was Vischer repotent, tot hij, gelukkiger dan zijn broeder in Hegel, aan de Tubinger universiteit den leerstoel der *Æsthetica* beklimmen mocht. Ook Zeller leerde er, vóór hij zich als privaatchoort vestigde, terwijl Schwegler er daarentegen wel naar streefde, maar er zich door zijn schrijven onbruikbaar voor gemaakt had. Maar dwalen wij, met onze gedachten, niet van onze wandeling af; onze heusche gids heeft ondertusschen onze schreden naar beneden in de ruime eetzaal geleid, waar de Stichtenaren aan die lange tafel hun gemeenschappelijk maal doen, terwijl die kleinere disch voor hunne opziens strekt. De zaal dient tevens tot uitspanningsvertrek, en voor onderlinge oefeningen in rede- zoowel als toon-kunst; zij ziet er overigens even onopgesmukt uit, als de leeszaal of het repotenten-kamertjen. Zoo we nu nog een vluchtigen voet in de afzonderlijke boekerij van het Sticht met haren eigenen opzichter zetten, kennen we het „Klooster.” Dezen naam namelijk draagt het gebouw in den mond des volks altijd nog, al is het op het jaar af drie eeuwen geleden, dat het, met de hervorming opgeheven, en sedert ledige Augustijnen-klooster, door hertog Ulrich, in een protestantsch Seminarium werd herschapen. In den dertigjarigen oorlog doorworstelde dit benauwde dagen, maar bleef tot op den huidigen on-

verhinderd voortduren, en zag in 1817, bij de oprichting der katholieke faculteit in het oude „collegium illustre” — het gesticht voor adel en vorsten, — een katholiek Seminarium aan zijne zijde verrijzen. Het huisvest steeds een uitgelezen gedeelte van „de hoop des vaderlands”, uit de lagere seminariën van Maulbronn, Urach, Blaubeuren, en Schönthal ontvangen. Ook dit zijn oude kloostergebouwen, voor het vierjarig verblijf hunner 14- tot 18jarige bewoners ingericht, die er, na nauwlettend onderzoek en schifting, uit de gewone gymnaziën heentrekken. Zij hebben van oudsher een welverdienden naam door het grondige, vooral klassieke, onderricht, dat er gegeven wordt, en strekken, hoewel voor eigenlijke theologen bestemd, bij den nauwen samenhang van onderwijs en kerk in Württemberg¹, om kerk en staat van herders en leeraars te voorzien. Hunne eigene leeraars, onder het beleid van één hoofdbestierder (*ephorus*) geplaatst, ontvangen zij veeltijds uit de beste kweekelingen van het Tubinger Sticht, na afloop van den studietijd. Zoo was Strauss, vóór zijn bezoek te Berlijn in Hegels laatste levensdagen (1831), een half jaar in Maulbronn, waar toen juist Zeller zijn laatste opvoedingsjaar doorbracht. Beiden betrokken dus haast gelijktijdig het „klooster” in Tubingen, als meester

¹ Zoodat b. v. ook de Deken („Decanus,” 1e predikant) met een Diaken („Diaconus,” Helfer, 2e predikant) nevens zich, in iedere der 64 Oberamtssteden niet alleen met het toezicht der kerkelijke, maar ook der schoolzaken van geheel zijn „Amt” belast is.

en leerling. Zeller zelf werd na zijn studietijd een poos in Urach geplaatst. Acht jaren van vaste leiding onder beproefde meesters moeten zeker op de hun toevertrouwde jeugd den besten invloed hebben, al heeft ook die leiding door den strikten schoolvorm, waaronder zij plaats grijpt, hare erkende zwakke zijde.

Zoo oud als het Klooster is, zoo nieuw is het gebouw der Hoogeschool. Het staat eerst sedert weinige jaren aan het linker uiteinde der straat, die men met den naam van Nieuwstad zou kunnen doopen, en die door de twee rijen geheel nieuw gebouwde huizen gevormd wordt, aan beide zijden van den Stuttgarter straatweg opgetrokken. Het is een eenvoudig en net gebouw, even vrij van weidsche praal als karige naaktheid. Een ruim voorportaal neemt ons bij het binnentreden op, en op het zwarte bord lezen wij er, hoe een paar akademie-burgers, die geplukhaard hebben, worden weggezonden: een bewijs, dat de schooltucht er strenger dan ten onzent gehandhaafd wordt. Het portaal paalt aan een gang, waarin zich, langs de geheele breedte van het gebouw, een portierswoning en faculteitskamers bevinden, en in het midden, eenige treden op, een breede trap, die naar de lees- en gahoor-zalen boven voert. De eerste zijn hoog en ruim, overigens even eenvoudig als de Leidsche; in de laatste had ik eens de gelegenheid binnen te treden. Een medisch hoogleeraar hield er zijne intrêerede, en stond er,

achter den lagen leerstoel, zijn advokatenmutsjen op, in zijn zwarten mantel, om zijn hals de gouden snoeren geslingerd, die, trots den sierlijksten spoorweg-conducteur, tot het ambtsgewaad der Tübinger-hoogleraren behooren. Hij sprak zijne Duitsehe rede voor een woelig en onrustig gehoor van verstrooide, staande en zittende vrouwen, burgers, ambt- en studie-genooten, uit. De zaal zelve is een groot, vierkant vertrek, daarbij echter wat bont en opgesmukt.

Om zes uren 's morgens is des zomers alles reeds op de been, en begint ook het Academische leven. Geen kwartier later trad ik mijn „Gasthof zur Traube" uit, om mij onder de schare te begeven, die naar de school trok, waar op dat uur twee filozofen, Zeller en Reiff, hunne voorlezingen over nieuwere wijsgeerte hielden, of mij prof. Fallati, in zijne aangename taal en boeyende voordracht, over de geschiedenis der Europeesche Staten in het eerste derde onzer eeuw onderhield. Zeller behandelde op zijne eenvoudige, heldere wijze, de weinige uren, die ik hem hooren kon, Schelling en Krause — een uit den aard der zaak reeds minder belangwekkend onderwerp, dan dat zijner avondvoorlezingen: de vergelijkende beschouwing van Hegel en Schleiermacher; al speelde ook voor hem de eerste een belangrijker rol dan aan een onpartijdiger beschouwer, of mij, in mijn niet onbillijken voorkeur voor den laatste, kon welkom zijn. — Reiff hoorde ik niet; zijn gehoor is echter

weinig minder talrijk dan dat van Zeller, zijn voordracht, even als de stijl zijner geschriften, minder klaar, zijn standpunt een wat gewijzigd Hegelianisme. Een derden der Tubinger filozofen, den zoon van den ouden Fichte, had ik, ook met den besten wil, niet kunnen hooren, daar hij, hoewel nog meer dan een maand vóór den rusttijd, reeds uitlandig was. Zijne hoorders konden hem niet weêrhouden; hij telt er zelden meer dan vier of vijf; want, zei men in Tubingen: „Nehmet Holz vom Fichtenstamme, Doch recht trocken laszt es sein,” had reeds Schiller niet ten onrechte omtrent hem gepredikt. Hoe jammer echter, dat mij Vischers gedwongen stilzwijgen belette, zijne geestige voordrachten over schilder- of dichtkunst te hooren; ik moest mij met de onderhoudende lektuur van het eerste deel zijner „Aesthetik,” aan wier uitgave hij zijn tweejarigen schoftijd wijdde, tevreden stellen. Schwegler was juist uit Italië teruggekomen, waar hij het laatste halfjaar had doorgebracht, en zou eerst in het volgende weêr optreden; de droevige tegenwerking, die hij, van den aanvang af, op het veld zijner nasporingen had ondervonden, had hem hare beoefening wars gemaakt; en zijn reis in het Zuiden stond daarom ook met de studiën over Romeinsche geschiedenis in verband, waaraan hij zich voortaan hoofdzakelijk wilde wijden. In het Sticht hoorde ik, behalve Baur, nog den balling uit Göttingen, Ewald. Hij behandelde de geschiedenis der Israëlieten, en sprak

over het tijdvak der Hasmodeërs. Zijn voordracht is geheel vrij; het lange lichaam steekt ten halven lijve boven het leergestoelte uit; zijn linkerhand houdt een kleinen zakbijbel, terwijl zijn rechter aanhoudend bezig is, den dichtgeknoopten rok open, en den openen weder dicht te knopen; zijne woorden vloeyen aangenaam en gemakkelijk, en hun inhoud boeit. Zijn prikkelbaar gestel maakt het hem echter moeyelijk, zich van toespelingen op personen en zaken van den dag te onthouden; vandaar, dat zijne lessen slechts een zeer voorwaardelijken bijval vinden. Voor Indo-Germaansche talen vindt hij bijna geen hoorders. Dr. Roth echter, een jong en vlijtig beoefenaar der Veda's, die zich in Londen en Parijs op het Sanskriet en Zend had toegelegd, hoorde ik in zijn woonvertrek, voor een drietal discipelen, eene der eerste voorstellingen uit Böhrlings Leesboek verklaren. Een nog eerst flauwe straal van hoop voor de opkomst dier studiën.

Ongeveer een half uur verder dan de school, ligt, aan de overzijde van denzelfden weg, juist op het punt, waar hij zich rechthoekig Noordwaarts keert, het dorp Lustnau, dat in het gezellig leven der Tubinger stad- en school-wereld een groote rol speelt. Nauw ook nog had ik Zeller, den dag na mijne aankomst, de groete zijner Heilbronner vrienden gebracht, of hij stelde mij voor, om in de wandeling te deelen, welke hij dien avond met Fallati naar Lustnau was afgesproken. Wij legden den weg onder vriendschappelijken kout af, en voeg-

den er ons bij het overige reeds aanwezige gezelschap; behalve den langsten aller taalbeoefenaren, „den grössten der hiesigen Professoren”, als hij mij werd voorgesteld, prof. Rapp, maakte met anderen ook Vischer er een deel van uit. Niets eenvoudiger dan ons gemoedelijk gelag — de lange geleverde tafel met flesschen schuimend bier bezet — niets guller dan de gezellige kout der gasten. Toen de schemering geheel gevallen was, trokken wij gezamenlijk stadwaarts, de meesten naar huis of elders; mij voerden Zeller en Vischer, die door eene korte afwezigheid zijner jonge vrouw als jonggezel leefde, naar hunne avond-kneipe. Om daar te komen, gingen we een deur in de Neckarstraat in, toen een gang door, eenige trappen af, en traden zoo eene kamer in de achter-bovenverdieping binnen, die over dag een prachtig uitzicht over den Neckar hebben moet, maar waarin thans zelfs geen inzicht gegund was; zoo verdikte er tabaksrook den dampkring, en verduisterde, in het langwerpige maar lage vertrek, het verdrukte schijnsel der kaarsen. Een groot gedeelte van het jonger en ongehuwde Academie- en Sticht-personeel zat er, bij een halven „Zwölfer”, te dampen; of zijn avondeten te orberen. Bij het vroege etensuur, op den middag zelf, moest ook mij dat laatste welkom zijn, en „Rehbraten” en „Zwölfer” verschenen op een wenk voor mijne oogen. Ook menig later avond zat ik er zoo, trots walm en stiklucht, lachend, koutend, en etend, terwijl ik

mij met de onschuldige plagerijen vermaakte, waarmede Vischer de beide Noord-Duitschers vervolgde, die een onzalige inval naar de studie-veste des Zuidens gedreven had, en van welke de een er reeds een viertal jaren als privaat-docent gevestigd was, zonder iets te vorderen in toenadering tot den volkstrant en deelneming in het leven zijner Zuider-broederen. Hoe vruchteloos trachtte hij dan, met zijn gullen, slependen tongval, hunne gekunstelde taal na te bootsen, of deelde hun en ons genoegelijke voorstellingen van zijn leven in Berlijn, en de zeden hunner komische landgenooten mede! Nog vermakelijker dan zijn omgang met die zonen des Noordens, was echter die met *Hans*, zijn hond afschuwelijken aanschijs, dien hij altijd met nauwlettende zorg naast zich hield, en voor wien hij een geheel buitensporige gehechtheid aan den dag lei. De korte, stevige, blonde man, met zijn welwillend maar kitteloorig uitzicht, was op geen punt kwetsbaarder dan dit. Een der docenten, die 's winters ook voor een vrouwelijk gehoor lessen over geschiedenis hield, telde daaronder Vischers vrouw; daar echter Hans het zijn plicht rekende, er zijne meesteres te begeleiden, en hij zich zelden het geheele uur alleen aan afgetrokken hondenmijmering wist over te geven, had hij reeds meer dan eens hinderlijke stoornis veroorzaakt, en den spreker eindelijk tot een billijk beklag bij zijn meester gedrongen. Vischer echter zei, dat wanneer zijn hond niet komen mocht, zijn vrouw het

ook niet zou doen; en zoo bleven beiden weg. Ook mijn meeste middag-dischgenooten kon ik 's avonds in de Kneipe gewoonlijk terugvinden. Na den afloop van ons voedzaam maal, tweemaal zoo goed als men het in Holland voor tweemaal zooveel (20 bescheiden Kreuzers) zou krijgen — had zich onze voet naar het nette huisjen gewend, dat buiten de stad aan deze zijde van den Neckar lag, en waar ons door de heusche waardin de zwartste en opwekkelijkste koffij geschonken werd. Was deze, na gemeenschappelijke verdobbeling, genoten, dan zette zich Zeller, met nog één welgeschapen en één kleinen, krommen stadgenoot, die nooit verzuimden daartoe opzettelijk aanwezig te zijn, aan zijn partij *tarok*; de anderen bleven nog wat toekijken of keuvelen, en trokken daarop allengs naar hunne verschillende bezig- of onledigheden af, om elkaar later in Kneipe of Muzeum aan den avonddisch weer te zien. Het Muzeum staat in de nieuwstad, en is een dubbel huis van drie verdiepingen, de hoogste van welke door eene reeks van leeskamers met een schat van boeken, tijdschriften en dagbladen gevormd wordt; de tweede strekt voor spel, zang en dans of elk ander algemeen gezellig genoeg; de derde wordt door den kastelein en zijn gezin bewoond, wien er echter ruimte genoeg gelaten was om onze middagtafel te plaatsen, of 's avonds een kamer open te hebben voor alle gasten, die er dorst, honger of gezelligheid mocht heen drijven.

In Lustnau maakte ik ook Uhlands kennis; hij

was medelid eener wekelijksche krans; die, bij goed weder, daar 's zomers zamenkwam, en waaraan, behalve een paar andere stedelingen, ook Baur, Zeller en de dorpspredikant van het naburige Pfrondorf, Hermann Reuchlin, de bekende schijver der geschiedenis van Port-Royal, deelnamen. — Het portret, dat voor Uhlands gedichten staat, lijkt maar half; zijne trekken zijn dezelfde, maar zijn helder blauw oog ziet minder donker, zijn gelaat is veel voller, en de strakheid zijner beeltenis zou weinig voegen bij den gezonden blos, die over geheel zijn gelaat verspreid ligt. Niemand die, in zijn gansche voorkomen, zoo geheel den indruk weêrgeeft van den natuurlijken eenvoud, de treffende waarheid zijner gedichten. De vreemdeling, die hem op zijn gastvrijen bodem ziet, moet hem als hooren zeggen, wat hij zong:

„Treed binnen in mijn woning, wees welkom in mijn land;
 „Den mantel van den schouder, den reisstaf uit de hand.
 „Zet aan mijn disch u neder, u komt er de eerplaats toe,
 „Verfrisch uw matte leden, — wis maakte 't gaan u moê.

 „Slechts ééne, eene enkle bede: blijve immer onverlet
 „Der vaders vrome zede, des huizes heil'ge wet!”

Geen dichter ook, wiens liederen meer onder het volk leven: zijn *Hirtenknabe*, *der Wirtkin Töchterlein*, zijn *guter Kamerad* drongen met hunne roerende wijzen bij iederen stand en rang door. In die schreeuwerige Sleeswijk-Holsteindagen, die

hunnen „stamverwanten” voor geene andere zangen dan hun opgewonden lied adem of longen lieten, werden toch de zijne niet verdrongen, en uit meer dan een der zangerige kelen zijner landgenooten hoorde men het des avonds op helderen toon langs de straten klinken :

Hij wou mijn hand nog drukken,
 Juist laadde ik mijn geweer,
 'k Kan u mijn hand niet geven,
 Maar wees in 't eeuwig leven
 Mijn *trouwe makker* weêr!

Waar, dan bij Götthe, vindt men balladen als zijn „Waller” of „des Sängers Fluch?” Wie schreef „Vaterländische Gedichte” van een gezonder zin, een degelijker poëzy dan de zijne?

Baur is in voorkomen en inborst Uhlands waardige stamgenoot. Dezelfde krachtige eenvoud en blanke oprechtheid, dezelfde gulle lach en opgeruimde blikken. Beiden zijn bijna van één leeftijd¹. Wat deze voor zijn vaderland, is gene voor de wetenschap; — in haar leeft hij dan ook geheel. Vandaar de onvermoeide werkzaamheid zijner onuitputtelijke schrijfsen; vandaar de feilen zelve, die men zijn geschriften wijten mag, de omslachtigheid van hun inhoud, hun kunstgemis in vorm. Want hij zou zich den tijd niet gunnen tot omwer-

¹ Baar is van 1792, Uhland van 1787.

king zijner onderzoekingen en harer uitkomsten, maar deelt ze in geheel haar wording en uitgebreidheid aan zijn lezers mee; zoo haast zijn brandende ijver hem reeds naar nieuwe nasporigen, doet hem naar verder studie reikhalzen. Toen ik hem bezocht, vroeg hij naar de Heeren Van Hengel en Kist, van wier „Filippenzen” en „Kristelijke kerk” hij met belangstelling sprak. Hij vermaakte zich zeer met het denkbeeld, dat men juist hem lid had gemaakt van het Haagsche Genootschap¹, en zei dat hij zich altijd huiverig gevoeld had om het een zijner onkristelijke boeken, als hij meende dat men van hem verwachten moest, tot een bewijs zijner erkentelijkheid te zenden. Gelukkig zou nu haast zijne „Dogmengeschiede” het licht zien, die een onschuldiger aanzien had; daar de druk voor mijn vertrek niet voltooid zou zijn, gaf ik hem het adres van den secretaris op; bij wien ik hoop dat ze sedert ontvangen zal wezen. Het genootschap, van zijne zijde, scheen minder bezwaard en zond hem, naar ik merkte, bij voortdoring zijne verhandelingen. Juist nu lag die van Dr. Van Oosterzee op zijne tafel; hij had vergeefsche moeite gedaan haar te ontcijferen, maar lachte niet weinig, toen ik hem de sohrandere onderneming meedeelde, om de echtheid der Evangelien uit de Handelingen te bewijzen.

Den avond dat wij te Lustnau zaten, was het

¹ Waarschijnlijk om zijne meesterlijke wederlegging van Möhler.

er kermis; dan wordt er „macht van koek” verorberd, en ook de meerderheid van onzen kring voegde weldra bij het gewone glas bier de weelde van een wanriekenden „Zwiebelkuchen”, een stuk uitmuntende eyerstruif, maar met eene walgelijke dikte van uyen beladen. „Mij liefst een Träubiskuchen”, zei ik tot den Kellner; een woord dat mij het hart van mijne bureu stal: — „Wie, Sie reden unser Schwäbisch auch schon?” Ik had echter een vorigen avond gemerkt, hoe, op het uiten van dit tooverwoord, een even smakelijk stuk struif gebracht was, waarop een laag frissche aalbessen de leelijke uyen verving. Mijn smaak verschilde evenwel van dien der overigen, voor wie zij eene ware lekkernij waren. Toen wij opstonden om weg te gaan, liet zich Baur nog een versch stuk brengen, dat hij in papier wikkeld en bij zich stak. Het was eene verrassing voor zijn dochter, een lief en ontwikkeld meisje, dat sedert als Zellers vrouw de vaderlijke woning verliet.

PIERSON EN ZIJN BESTRIJDERS.

I.

RÉVILLE BLIJFT, EN ACHILLES-RÉVILLE ¹.

Heugelijke tijding,
Bron van hartverblijding,
Hoor: Réville blijft!
Mag ook Pierson wijken,
Hij zal niet bezwijken,
Neen, Réville blijft.
Wat u moog begeven
In dit angstvol leven,
Hij niet, neen; hij blijft.
Nog is, in Gods tooren,
Niet de kerk verloren;
Want — Réville blijft.
Waarom ook geweken?
't Is zoo zoet te preëken,
Kanseltaal te spreken,
Zalving voor en na;

¹ *Wij blijven*; brief aan dr. A. Pierson, enz. door A. Réville
Arnhem, D. A. Thieme 1865. — Volledigheidshalve neem ik dit
en 't volgende stukken hier uit den *Dageraad* (jaargang XI. 2 en
4) over.

Avondmalen, doopen,
 Texten op te hoopen —
 Knollen te verkoopen
 Voor citroenen, ja!

Anders toch doen deze heeren niet, en ook de zalvende Réville blijkt daarin zijn moderne kanselroeping maar al te getrouw. „Door den doop,” zegt hij (bl. 18) „druk ik het zinnebeeldig zegel der ware menschheid, die uit de geboorte des geestes voortspruit, op het voorhoofd van ieder in de wereld getreden kind. In het heilig avondmaal breng ik het allen te binnen, dat, de gemeenschap met Jezus zoet en zalig is, omdat zij de gemeenschap der toewijding en des offers is in het denkbeeld des vertrouwens op God... En gij wilt mij doen gelooven” (verwijt hij aan Pierson), „dat ik, dit doende, en mij daarbij aan zekere gebruikelijke (usitées; verbeter: usées en verbruikte) vormen houdende, tegen de ware belangen der menschheid zou handelen!” Zeer zeker doet hij dat echter; want deze thans versleten vormen zijn onder geheel andere omstandigheden geboren en ingesteld, en mogen maar niet zoo naar 't moderne welgevallen gewijzigd en verminkt worden; daargelaten nog dat die „geboorte des geestes” en die „zoete gemeenschap” wel kerkelijk en zalvend, maar niet minder onmodern en met alle gezonde levensbeschouwing in weêrspraak zijn. Is het om 't even, waartoe men een of ander kerkplechtigheid

aanvaardt, dan kan de Jood met hetzelfde recht zijn besnijdenis als zulk een zinnebeeldig menscheidszegel doen gelden, en ik zie volstrekt niet in, waarom de heer Réville ook de Kristen-zuigelingen niet maar besnijden laat. Vat hij niet, dat het eene even onnoodig, even verouderd als het ander is, en dat, om ons het voortdurende belang van een van beiden op te dringen, niet anders dan de halsstarrige handhaving van een kerkvorm is, dien men zonder eenig bezwaar missen kan? En zulk een knutselaar met verouderde kerkvormen durft een eerlijk man als Pierson, nu hij al 't kinderachtige van zulk een bedrijf inziet, en er daarom zonder omslag den brui van geeft, zijn „armen vriend” (*mon pauvre ami!*) noemen! De heer Réville wil de kerk maken tot iets, waarvoor zij niet geschapen is; hij wil hare vormen en plechtigheden misbruiken tot een doel, waarvoor zij onmogelijk dienen kan. En hij beroept zich daarbij dan nog wel op het voorbeeld van Jezus, die „zijn wakkere en blijde nieuwmare in de synagogen van zijn vaderland preëkte, in spijt van al wat er stuitends voor hem was in die wekelijksche zamenkomsten, waar de Schriftgeleerden den baas speelden; hij bediende zich dus van de synagoog tot hervorming der synagoog” (bl. 41.) Maar, mijn inderdaad „arme” Réville! springt u dan niet de weerspraak der vergelijking in 't oog, en dat dat „voorbeeld” van Jezus veel meer met Piersons dan uw handelwijze strookt? dat gene evenzeer de

Schriftgeleerden van zijn tijd in 't aangezicht sloeg, en hun synagoge-vormen ophief, als 't Pierson met die van onzen tijd doet, en hun kerkvormen den bons geeft? Uw geheele boekjen is slechts een aaneenschakeling van drogredenen en zelfbegoochelingen, die, in plaats van tegen, vóór Pierson pleiten en u tot een maar al te slechten voorpraak uwer kwade zaak maken. Wij willen er eenige van doorloopen. Pierson zegt, dat er in godsdienst-begrippen hoogstens van waarschijnlijkheid kan sprake zijn; Réville meent dit (p. 30) te moeten weêrspreken, en waant van zekerheid te kunnen gewagen; maar voegt er onmiddelijk bij, dat „God en het toekomstige leven zich niet mathematisch laten bewijzen”, en beroept zich op ieders „godsdienstig gevoel”. Hij verkiest dus zekerheid te noemen, wat een ander hoogstens waarschijnlijkheid heet, en zoekt zich met dit woordenspel te bedriegen. Pierson heeft ons meêgedeeld, dat hij Jezus niet specifiek van andere geschiedhelden onderscheiden achtte; Réville zegt dat hij in hem „niet één der uitstekendste, één der gezegendste, maar den uitstekendste, den eeuwig gezegende der kinderen Gods” erkent (p. 31). Doch begrijpt hij dan niet, dat hij zich daarvoor zelf op een geheel ander standpunt dan Pierson stelt, en dat dus van hem niet geldig is, wat van dezen wel geldt? Wat valt hij dan Pierson lastig, dat hij een kerk vaarwel zegt, die noodzakelijk Jezus als specifiek boven allen uitblinkend

stelt, en met welker begrippen hij zich niet langer vereenigen kan? Hij-zelf, die zulk een specifiek onderscheid schijnt aan te nemen, kan daar immers gerustelijk in blijven? In 't algemeen vat ik die gejaagdheid niet, waarmede ons, na Piersons afval, tal van moderne predikanten komen verzekeren, dat zij in zijne meening niet deelen. Hij heeft hun daar immers ten volle verlof toe verleend; wat behoeven zij ons dan met zooveel ophef hun aanblijven te verkonden! Denken ze als Pierson, zoo laat ze handelen als hij; doen ze dat niet, welnu, zoo laat ze blijven, en daarmee uit; waartoe echter al dat gezwets? — Pierson stelt te recht het denkbeeld der menschheid boven dat van 't Kristendom; Réville beweert daarentegen (blz. 61), dat „de menschelijke d. i. algemeene godsdienst, die uit de heiligste en zuiverste behoeften der menschelijke natuur voortspruit, in beginsel geleerd en feitelijk verwerkelijkt is door Jezus Kristus, die daardoor den grondslag gelegd heeft van 't koninkrijk der Hemelen op aarde.” Hij heeft dus ook hier blijkbaar een geheel andere voorstelling dan Pierson, en toch wil hij dezen naar zijn eigen maatstaf meten, en hem in de kerk houden, omdat hij zelf er in blijft. — Pierson heeft, in 't voorbijgaan, ergens van zamenkomsten gerept, waarin men van godsdienstige gedachten wisselen kon. Daaraan haast zich nu Réville lange bespiegelingen vast te knopen, over wat die zamenkomsten zijn zullen, onder welken vorm gene er in optreden zal; hij

schetst zich een allervermakelijkst beeld van al wie daar bij werkzaam zullen zijn, en de wijze waarop zij hunne — zijns inziens, onmisbare — plechtigheden zullen bestieren. Een voorbarigheid, die alleen het gebrek aan degelijke bewijsgronden bij hem doet uitkomen; daar, genomen, dat men ze in zulk een zin moest opvatten, zij toch minstens altijd Révilles kerk in de afschaffing van verouderde vormen vooruit zouden zijn. Maar niets dringt, alles weêrhoudt ons, Piersons uitdrukking zoo letterlijk te verstaan; godsdienstige voorstellingen, in den eeniglijk gezonden zin van het woord, laten zich onmogelijk zoo afzonderlijk opvatten, en dergelijke uitsluitend godsdienstige bijeenkomsten zijn voortaan eigenlijk niet denkbaar. Zulke voorstellingen, 's menschen afhankelijke verhouding tot de oneindige natuur, zijn persoonlijke ontoereikendheid en zwakheid rakende, kunnen hem overal en altijd (mits slechts niet ten onpas, en waar het juist op zijn zelfstandige werkkraft aankomt) bijzijn, zich in poëzy en proza, beeldende en toonkunst uitdrukken. In dien geest alleen acht ik ook Piersons voorbijgaande uiting daaromtrent van toepassing; niet in den kerkelijken zin, er door Réville met zooveel welbehagen aan gehecht, en er met zooveel ijdele zelfvoldoening bij uitgesponnen. Doch genoeg inderdaad van hem en zijn geschriftjen, welks dichtertelijke weêrgalm ons geheel in de Achil-liansche bespiegelingen toeklinkt der volgende

MODERNE ALLEENSPRAAK.

'k Zag u helaas! u van ons keeren,
 En 'k zeg dat het mij danig speet;
 Uw broederlijk verkeer te ontberen
 Was, Pierson! mij een bitter leed.
 Ik had, omdat wij moesten scheyen,
 Een zee van tranen kunnen schreyen,
 Maar 'k hield mijn smart in, en ontveinsde mijn verdriet;
 Met droefheid zag ik u hier mijne zij begeven,
 Maar — ik kan zonder u wel leven,
 Doch zonder kerk, neen, leeft Réville niet.

O Pierson, „armste” mijner vrienden!
 Was dat het eind dan van den strijd?
 Moest ik u zoo afvallig vinden,
 In wien ik steeds mij had verblijd?
 Maar ach! gij overtreft me in krachten,
 Gij dorst onze eed'le kerk verachten,
 'k Vertrouw het nauwlijks nog, ofschoon mijn oog het ziet;
 Doch, 't zij zoo 't zij, hebt gij dier kerk den bons gegeven,
 Ik kan dan zonder u wel leven,
 Maar zonder kerk, neen, leeft Réville niet.

Opzoomer! wat moet gij niet lijden,
 Nu Pierson u zoo wreed verstoot;
 Hij laat u voor 't geloove strijden,
 En stelt zich zich zelve buiten nood.
 'k Hoor, dunkt mij, elk moderne klagen,
 Dat hij dat boevenstuk dorst wagen,
 Daar heel 't Modernendom zich door beleedigd ziet;
 Doch moog zijn snoodheid u en mij en elk doen beven,

Wij kunnen zonder hem wel leven,
Maar zonder kerk leeft ook Opzoomer niet.

Modernen! die u mocht voorspellen,
Dat Piersons pen en dapperheid
De kerk ter hulpe steeds zou snellen,
Hoe deerlijk heeft hij ons misleid!
In plaats dat elk ons eer zou toonen,
Zien we ons, om dezen Pierson, hoonen,
En ieder juicht hem toe, nu hij de kerk verliet;
Dat hij mij dan voldoe, vóór nog die kerk ga sneven,
Want ik kan zonder hem wel leven,
Maar zonder kerk, neen, leeft Réville niet.

En daarom, 'k wil niet langer wachten,
Ik ga mij gorden tot den strijd;
Ach! werd de kerk, door mijne krachten,
Met zijn terugkeer nog verblijd!
Maar blijft hij snood haar schoot ontvluchten,
En laat hij ons, modernen, zuchten,
Ook daarom niet getreurd; het bare ons geen verdriet!
Laat waarheid, eerlijkheid, oprechtheid, alles sneven,
Wij kunnen zonder dat wel leven,
Maar zonder kerk leeft een moderne niet.

II.

MODERNE KERKVRIENDEN EN HUN BEDRIJF.

Ik neem de vrijheid verzet aan te teekenen tegen
de mij, door zekeren „Titus” (in den *Dageraad*¹) toe-

¹ XI Jaargang, bl. 227 en v.: *Is de zaak der verlichting gebaat door het wittreden der modernen uit de kristelijke kerk?*

gedichte bedoeling, als kwam mijn ingenomenheid („hemelhooge verheffing” noemt het de schrijver, en ook dáártegen kom ik op) met Piersons handelwijs vooral uit het bezef voort. dat in die handelwijs „een afkeurend vonnis opzichts de zijn voorbeeld niet volgende modernen” begrepen is. Zulk eene verklaring mijner toejuicing van Pierson strijdt geheel tegen de waarheid. Ik heb Pierson geprezen om zijn waarheidszin en moed, zich, nu hij de halfheid van zijn standpunt had ingezien, daar niet langer meê te vrede te houden, maar het vrijuit vaarwel zeggen. En ik heb Réville en zijn halfslachtige geestverwanten gelaakt, niet omdat zij niet deden als Pierson; integendeel, ik heb — even als Pierson zelf — ronduit verklaard, dat, wie met dezen niet instemde, ook niet gehouden is zijn voorbeeld te volgen; maar omdat zij, en met name de eerste, met de belachelijkste aanmatiging, den schijn aannemen, als had hun „arme vriend” een deernis-waarde dwaasheid gedaan, en als ware hun halfslachtigheid de waarheid zelve. Zij maken zich juist daardoor aan dien „moedwilligen stilstand” schuldig, van welken „Titus” (blz. 228) spreekt; zij, „de ketters van gisteren” zijn juist daardoor „de ketterjagers van heden” geworden. Zij stellen zich tegenover Pierson, gelijk vroeger de oudliberalen tegenover de Groningers, en de Groningers zelf tegenover de modernen. ’t Is verwonderlijk, dat „Titus” niet schijnt in te zien, dat al wat hij in dien zin, aan ’t slot van zijn schrijven, aanvoert, juist tegen Réville en zijn geestverwanten, in hun

geheel ongegrond en ongeroepen verzet tegen Pierson, geldt. Ik herhaal wat ik vroeger schreef: laat, wie met Pierson eenstemmig is, zijn voorbeeld volgen, laat „blijven” daarentegen wie „blijven” wil; maar voere men, in dit laatste geval, niet dien hoogen toon, schreeuwe men niet alsof men geslagen wordt, omdat Pierson doet wat hij meent dat hem te doen staat, zonder daaraan — hij zegt het uitdrukkelijk — iemand anders te willen binden.

Ook tegen 't geen „Titus” verder schrijft, zou vrij wat op te merken vallen. Zijne zonderlinge bezorgdheid voor de kerk bijv., als kon het kwaad, dat deze geheel in handen der „rechtzinnigen” viel, en als moesten er reeds daarom de modernen — hoe halfslachtig dan ook — in blijven. De kerk is nu eenmaal eene instelling voor een, 't zij meer of minder „rechtzinnig” leerstelsel; wie wil, kan daaraan deelnemen, wie niet, heeft volkomen vrijheid dat te laten. Maar of daar een Nonhebel, Scholten, Meyboom, of Opzoomer „zijn zetel” in „opsla”, is volmaakt onverschillig. „Titus” gaat bij zijne redeneering van de misvatting uit, dat er bij de kerk van „onderwijs” sprake is. „Is het wenschelijk”, vraagt hij, „dat het onderwijs alleen overgelaten worde aan hen, wier toelig het is, den menschelijken geest, door de banden van een zoogenaamd geopenbaard geloof, van alle zelfstandige ontwikkeling af te houden?” — Juist dat geheele zienspunt is fout. Het „onderwijs” heeft, God dank! met de kerk niets te maken. Het onderwijs is alleen op de school, bij de kerk leerstellige zalving en stichting

thuis; en of die laatste van Nonhebel of Scholten uitga, is een louter hoeveelheids-, geenerlei hoedanigheidsverschil. Het kwaad zit daarbij in de onware voorstelling der dingen, de onjuiste wereld- en levensbeschouwing, die beiden eigen is, en die alleen door een degelijk „onderwijs”, buiten de kerk, kan weggenomen worden. Wachten we toch, in 's Hemels naam, geen beterschap van de kerk zelf; dat in deze vooruitgang — in de laatste twintig jaar rassche vooruitgang — is, zal niemand ontkennen. Zij heeft dat echter niet aan zich zelf, maar alleen aan 't onderwijs en de wetenschap buiten haar te danken, die ten slotte dan ook wel tot haar geheele ontbinding zullen leiden.

Ik zeg opzettelijk „ontbinding”, niet „opheffing”; een hier geheel ontoepasselijk woord, dat door slechts al te velen zeer ten onpas gebezigd wordt ¹, en alleen tot misverstand aanleiding geven kan. Niemand denkt er aan, de kerk „op te heffen”; zij moet haar geheel natuurlijken levens-, dat wil thans zeggen kwijnens- en stervens-loop hebben: een langzame uittering en verbrokkeling door verval van krachten. Dat ligt in de natuur der dingen; — maar haar opheffen? wel foei! — Heeft zij levenskracht genoeg,

¹ Gelijk bijv. door een zich noemenden „Erasmus” in den *Nederlandschen Spectator* van 16 Jan.; met den „Desiderius” uit het voorgaande nummer, schijnt deze het bekende karakter van den grooten Rotterdammer zoo verdeeld te hebben, dat hij Desiderius al de loffelijke eigenschappen gelaten, en zelf de min prijzenswaarde zijner halfheid verkozen heeft.

het nog jaren te rekken, zij ga ongestoord haar gang, 't zij ze zich in moskee of synagoog, Griekschcn, Roomschen of Onroomschen tempel of vergaderplaats bewege. Wij zullen haar evenmin deeren, als wij van onze zijde ook niet verlangen van haar gedeerd te worden. Het eenigste, wat wij naar billijkheid eischen, is, dat wie niet met hare voorstellingen instemt, daar ook niet den schijn van aanneme; dat hij niet om eene of andere — altoos lakenswaarde — bijreden, handele als zou hij tot haar behooren, om zich zoo — in spijt van alle verlooche-ning harer leerstellingen — bij haar aan te sluiten. Wij leven — ook in onze betrekking tot de kerk — in een vrij land; toonen wij die vrijheid op prijs te stellen, en slaan wij haar niet laaghartig in 't aangezicht! Dàt alleen is verderfelijk; het kan wellicht strekken, het onware, schijnbare leven der kerk nog wat te verlengen; maar het is de dood voor alle maatschappelijke waarheid en goede trouw. Bij de lurven zou ik ze er willen uitsleuren, die vermeende verlichte mannen, die bijv., door geenerlei zielsbehoefte gedrongen, zich met kraamvrouw en kind naar de kerk begeven — waar ze anders geen voet zetten — om het jonggeboren wichtjen, door een of ander geestverwanten preëkheer, met wat lauw water te laten besprenkelen; waarbij zij zich dan met gemelden preëkheer te voren verstaan, wat hij, bij die vermeende plechtigheid, van de kerkelijke formulieren al of niet te zeggen en te verzwijgen hebbe. Jammerlijk schouwspel, meer

voor hen echter nog dan voor hem oonteerd, al vervult hij er schijnbaar de hoofdrol bij. Voor hem toch zijn er allerlei verzachtende omstandigheden aan te voeren: gehechtheid aan eene instelling, bij welke hij ettelijke jaren werkzaam is; zucht deze zooveel doenlijk op de hoogte van den tijd, en met dien tijd in overeenstemming te houden; ingenomenheid met het denkbeeld, maatschappelijk onmisbaar te zijn. Dat alles maakt het even verklaarbaar, als voor den zwakken mensch, in zekere mate, zelfs verschoonlijk, zoekt hij, op die wijze, „zieltjens” te winnen en te bewaren. Voor hen daarentegen pleit niets, en hun verachtelijke houding kan niets anders te weeg brengen, dan de goê gemeente in het denkbeeld te stijven, dat het toch wel een verheven instelling moet zijn, die men — hoe anders ook verwaarloosd en als geheel vreemd beschouwd — bij dergelijke belangwekkende aanleiding, geheel ongevergd opzoekt en om hare wijding vraagt. Zit er dan geen greintjen waarheidszin in dergelijke lieden? hebben zij een nog sterker behoefte, om het kerkelijk vooroordeel te stijven, dan — gelijk hun wetenschappelijke roeping en ontwikkeling dat zou meêbrengen — hun evennaasten het voorbeeld te geven van oprechtheid en goede trouw? „Waar kregen onze Godsgezanten”, vroegte in de vorige eeuw een schrandere vrouw¹, „de macht, om over ons te heerschen, toch van daan?” Helaas! alleen

¹ Elizabeth Wolf, in haren brief aan Ernst; zie haar *Leven en Verzen* (Schiedam, Roelants, 1866) bl. 222.

uit onze eigene zwakheid, die, ook waar wij, zedelijk en maatschappelijk, geheel aan hunne banden ontworsteld, er gansch en al van bevrijd zijn, ons toch laat doen, alsof wij hen niet missen kunnen, en hunne „apostolische” wijding behoeven. Neen, laten wij de kerk en hare „antieke of moderne” leeraren, rustig en ongestoord, den weg hunner ontwikkeling en eindelijke ontbinding vervolgen; maar geven wij ons niet den schijn, het met haar en hen eens te zijn, wanneer dat niet *werkelijk* het geval is. Het strekt er slechts toe, haar in hare maatschappelijke vooroordeelen te sterken, en ons zelf voor ieder weldenkende, als een oneerlijk comediant of onnoozelen bloed ten toon te stellen, die aan de waarheid en deugdelijkheid zijner eigen beginselen twijfelt.

III.

PIERSONS REPLIEK ¹ EN RÉVILLES WEDERANTWOORD ².

„Wordt het geen tijd, edele (?) ³ Réville! dat aan de heerschende spraakverwarring een einde komt?..... . Eenheid is schoon en vrede uit-

¹ *De moderne richting en de kristelijke kerk.* Arnhem D. A. Thieme, 1866.

² *Notre foi et notre doit; un dernier mot en réponse à M. le Dr. Pierson.* Aldaar.

³ Waar toch is van dien adel gebleken? zeker niet in 's mans boozen luim over den afval van zijn „armen” vriend, noch de deerniswaarde, ichtschuwe houding al aanstonds door hem aangenomen, en nog steeds met ingenomenheid gehandhaafd. Piersons gemoedelijke her-

nemend; maar een opgedrongen vrede" [gelijk vroeger in mijn misverstand, en thans in uw menscheidsdoop] „werkt verderfelijk. Er is, ten gevolge van de wetenschappelijke beweging onzer tijden, een richting geboren, die, krachtens hare tegenstelling met de oude kristelijke wereldbeschouwing, de denkende en gevoelende menschheid in twee kampen verdeelt, dat der Supranaturalisten en Naturalisten ¹. Deze twee richtingen staan op de meest aangelegen punten radicaal tegenover elkander. Deze twee richtingen evenwel zijn thans nog, in onderscheiden Protestant-sche landen, in den geheel uitwendigen band van eenerlei kerkgenootschap verbonden. Dien band te willen behouden, was, zoo lang men nog omtrent de mogelijkheid van een verzoening zich illuziën kon maken, geruimen tijd een edel pogen, waaraan medegewerkt te hebben niemand tot schande verstrekt. Thans echter, nu het principiëel verschil gebleken is; nu het voor de naturalisten eene *question antérieurement résolue* is, te moeten loochenen, wat voor de Supranaturalisten de eenige troost is in leven en sterven; thans, nu duizenden op het dwaalspoor gebracht door de uitwendige kerkge-

innering aan vroeger broederlijk verkeer maakt blijkbaar, dat hij zijn gewezen ambtgenoot in een te vleyend persoonlijk licht ziet. Een onpartijdig derde staat daarbij op een beter standpunt.

¹ Zoo lees ik, met Mr. Groen van Prinsterer, liefst voor het wanstaltige *anti-supra-naturalisten*, dat niets meer zegt, en hoogstens alleen te kennen geeft, dat het een naturalisme is, geboren uit tegenstelling tegen het supranaturalisme. Tot de zaak zelf doet het niets af.

nootschappelijke eerbied, die er nog tusschen beide richtingen bestaat, zonder te weten wat zij doen, zich onder een naturalistischen invloed begeben, dien zij anders ongetwijfeld vermijden zouden; thans, nu het onweersprekelijk is, dat de naturalistische richting het oude kerkgenootschap niet kan liefhebben, dan op voorwaarde van het eigendunkelijk geheel van karakter te doen veranderen; thans... laat ze uit elkander gaan, laat ze niet meer komen onder dezelfde tenten, laat ze elkander slechts blijven ontmoeten, op het ruime en door beide" [zoover het geloof dat althans bij de eene niet belet] „gehandhaafd gebied der innigste menschenliefde. Aan de eene: de oude kerk met hare geloofsbelijdenis, die zij o. a. in de sacramenten uitspreekt; aan de andere: de nieuwe maatschappelijke samenleving". enz. Ziedaar het eenvoudige, onbewimpelde antwoord, en waarbij ongetwijfeld „de punten op die zekere letter van 't alfabet" staan, „waarop zij behooren", door Pierson op Révilles „blijven" gegeven, nadat hij eerst dezes drogredenen ontzenuwd heeft. Slechts dan zou hij deze nog gangbaar — of liever geen drogredenen meer — achten, wanneer men er ronduit bij verklaarde: „vrienden! de hervormde kerk, als zoodanig, is dezer wereld eervol overleden; edoch, zij heeft hare lokalen, hare fondsen, en haar geestelijken stand vermaakt aan eene inrichting tot het organiseren van godsdienstige zamenkomsten, waarin elk vrij is, om aan de schare meê te deelen, wat

hij meent, dat stichten kan. De een predikt er de Triniteit, de ander den Mariadienst, een derde de moderne Theologie. De overledene heeft ons slechts verzocht, om de zinnebeelden, die zij gebruikte, over te nemen; evenwel, ook dit onder het voorrecht van boedelbeschrijving. Maar neen, deze nieuwe inrichting.... waarvan de vaders, deels zeer vreemd opgezien, deels een afschuw gehad zouden hebben, haar noemt men eenvoudig de hervormde kerk; en tot haar, die men immers met eigen hand naar de hartaar heeft gestoken, zegt men op den toon der innigste ontroering: *et toi, église réformée! tu peux compter sur tes enfants pour l'aimer et te défendre; Jérusalem, si je t'oublie!* — Ik houd niet van het aanroepen der dooden. En gij?" — Réville wel, Réville is 't niet eens met zijn voorgewenden meester, dat men „de dooden” liefst „de dooden moet laten begraven.” Réville houdt er van met lijken te sollen, en er een kunstmatigen schijn van leven in te brengen. Hij „blijft” doopen en avondmalen en hervormde-kerkjen spelen, als leefde hij in de tijden en met de indrukken van een Calvijn en Beza, als ware hij een geestverwant van Bogerman en Triglandt. Op het ronde voorstel hem door Pierson gedaan, antwoordt hij, met een omhaal van woorden, niet anders, dan dat het zijn „geloof” en zijn „recht” is te „blijven” en — Jeruzalem niet te vergeten. Zijn „ziel dorst” (naar 't Psalmvers van zijn motto) naar 't geen hij den „levenden God” noemt, maar wat

wij eer een „mummie uit de Joden” zouden heeten, die, hoe levend ook vóór ettelijke eeuwen, thans dezer wereld afgestorven is, en met geen modern kunst- en vlieg-werk in 't aanzijn te herroepen. Hij zelf zoekt het voortdurende „leven” van dezen Joodschen overledene uit 's menschen aangeboren „godsdienstige richting” af te leiden. Die strekking (zegt hij p. 14) „veronderstelt het bestaan van een levenden, oneindigen, aanbiddelijken God”; en had Dr Pierson (de „arme” man!) zijn „zienswijs in deze belangrijke zaak maar beter begrepen, dan had hij zich de moeite bespaard, om er in zijn naschrift nadrukkelijk tegen op te komen”. Volgens Réville toch (p. 15) „is 's menschen Godsbezef met het godsdienstig gevoel geboren, lang vóór dat zijn nadenken zich daarmee inliet; toen dat nadenken echter eenmaal aan 't werk was, zocht de mensch bevestiging voor die onwillekeurige verzekering van zijn bewustzijn”. Maar ziet de goede man dan niet, hoe hij daarmee zijn eigen bewering weërspreekt? en had niet het minste doorzicht hem tot de erken- tenis moeten brengen van 't geen hier ontgezeg- gelijk uit volgt: dat die God namelijk een schepping van 's menschen brein is, vóór dit nog verstandig had leeren *denken*? een vrucht zijner kinderlijke verbeel- ding, waarmee hij zijn onervaren geest rekenschap zocht te geven van dat onbestemde afhankelijkheids- gevoel, dat zijn eindige natuur oorspronkelijk eigen is? dat hem ook immer eigen blijven zal, met dit verschil slechts dat het voortaan, nu hij er over heeft

leeren nadenken, niet meer zoo onbestemd blijft, maar uit de natuur zelf der dingen verklaarbaar wordt. De mensch zoekt — en vindt ook inderdaad — bevestiging voor dat in hem werkzame gevoel; maar niet — en dit is juist waar het op aankomt — in den God der Joden en van Réville. Volgens den laatste, volgens Réville, moet zich (p. 19) alle „schijnbare weerspraak oplossen in de werkelijkheid van het Goddelijke wezen,” dat is, volgens zijn stilzwijgende veronderstelling, den God der kerk, maar, volgens een meer doordachte beschouwing, niet anders dan de „werkelijkheid” van 't oneindige leven, in en door alle eindige levensvormen heen. Dat is het, wat ons het later „nadenken” omtrent den eigenlijken aard en richting van het aangeboren (niet Gods- maar) afhankelijkheids-bezef heeft leeren inzien, en waarvoor de onnadenkende, voor geen denken nog rijpe verbeelding, in één of meer persoonlijke wezens, die men met den Godsnaam betitelde — gelijk thans nog Réville, naar 't schijnt — de verklaring zocht. En even als met dit vermeende Godsbegrip, gaat het hem met zijn persoonlijke onsterfelijkheids-zucht. Alleen is daar de begoocheling, waardoor hij zijn beter oordeel bijna moedwillig verblinden laat, nog wat sterker. „Wanneer ik bedenk” (zegt hij p. 21) „dat de ware persoonlijkheid eerst met den mensch in 't leven treedt; dat tot den mensch alleen op aarde de roepstem Gods gekomen is; en dat die stem zich niet tot de mensch-

heid in 't algemeen, maar tot ieder onzer richt; — dan kan ik niet aannemen dat God liegt, en ik onderwerp mij met vol vertrouwen aan Zijn wil, meenende, dat mijn persoonlijke bestemming ten slotte zegevierend de schijnbare of werkelijke hindernissen zal te boven komen, die haar konden stremmen. Dat niet te gelooven, is het God niet te doen." *Well roared, lion!* — uitnemend gepreëkt, dominee! — en ik ken er, zoo niet van uw hoorders, althans van uw hoorderessen, die er, met het onderwerpenst ja en amen, het hoofd bij zullen neêrleggen, en Pierson als Godloochenaar beklagen. Maar hoe fraai en voldoende voor een preek, als wetenschappelijke bewijsgrond hebben — gij zult het zelf niet kunnen ontkennen — al uw fraaye woorden bitter weinig om 't lijf. Vooreerst, waar haalt gij dien God — een waren *Deus ex machina* — toch van daan? In een anderen zin, dan die van 't oneindige natuurleven, kunnen wij hem, naar wij zagen, niet nemen; en tusschen dit en het eindige leven aller individuele dingen en personen, waarin het zich openbaart, bestaat niet de minste tegenstrijdigheid. De loochening van het oneindige leven dier persoonlijkheden, sluit volstrekt die van dat der oneindige natuur (dat gij ons nog altoos als „God” wilt opdringen) niet in. Verder is zeker de persoonlijkheid des menschen, als een hooger en denkend wezen, van die der dieren onderscheiden; maar niet in den zin, dien gij maar zoo klakkeloos aanneemt.

Op 't punt van een oneindig individueel voortbestaan, zijn beide volkomen gelijk. Het groote onderscheid — en men moet inderdaad al zeer weinig ontwikkeld mensch zijn, om dit niet te erkennen en waardeeren — is, dat het dier zijn kortstondig individueel bestaan slechts voor zich zelf en zijn naaste omgeving doorleeft; dat de mensch daarentegen, met zijn gedachten, in verleden en toekomst kan leven en zoo; in zijn kortstondig eigen bestaan, tot de deelneming in 't oneindig wereldbestaan geroepen is; dat hij zijn sterfelijk en eindig leven dus niet voor zich zelf, maar, in zich zelf, voor anderen, voor zijn gezin, zijn gemeente, zijn land, de menschheid en de natuur in haren ganschen omvang leeft; dat hem, dit wel bezzende, zijn korte leven dus een oneindige bron van het rijkst en edelst, voor hem zelf en anderen weldadigst genot kan zijn, zonder dat hij zich daarbij door het *eigenlievend* bezef zal laten kwellen, dat dat genot niet *eeuwig* duren zal. Inderdaad, wanneer men mag aannemen, en alles maant ons daartoe, dat de deugdelijke kern van alle — niet godsdienstig geloof, want dat is slechts een bekrompen en verderfelijk iets, maar van allen — godsdienst, in den goeden zin des woords, *zelfverloochening* is; dan zal men moeten erkennen, dat een wijsbegeerte, die, juist op het punt der persoonlijke onsterfelijkheid, die zelfverloochening, als een eerste en stellige waarheid leert, allerminst — en hoe tegenstrijdig het bij haar Godsloochening klinken

moge — ongodsdienstig heeten mag. Ook uit een zedelijk en waarlijk godsdienstig oogpunt, Eerwaarde Réville! rail ik dus de wetenschap mijner persoonlijke sterfelijkheid, niet met uw (on)redelijk onsterfelijkheidsgeloof! — Zoudt gij niet zelf ook maar tot bezinning willen komen, en er, op 't voetspoor van Pierson, toe overgaan? Volharding is goed, maar stijfhoofdigheid minder; en hoe gij u, in uwe dubbele hoedanigheid van Normandijer en Nederlander, tot de eerste gerechtigd moogt achten ¹, de laatate zou u niet anders dan oneer aandoen. Gij zijt, dunkt mij, nu lang genoeg „gebleven”, om van den eersten schok, door die plotselinge ontzegging uws „wapenbroeders van gisteren” u toegebracht ², hersteld te zijn. Zeg dan nu uw kerkelijke hersenschimmen, uw moderne doop- en avondmaals-bespiegeling, uw onsterfelijkheids- en Gods-vizioenen vaarwel! Eerst dan zult gij in waarheid „leve het leven!” kunnen roepen; thans mag het niet anders nog dan „leve der kerk!” bij u heeten. Een „kerk” daarbij, die u, in spijt der halstarrigheid, waarmee gij u aan haar opdringt, *met volle recht*, mistrouwt; die u hare geijkte termen hoort misbruiken, hare bijbel-texten verdraayen, hare plechtigheden misvormen, en haar

¹ „Quand on a amassé un peu de persévérance en Normandie, ce n'est pas en Hollande qu'on vient la perdre”. p. 39.

² „Autre chose est de savoir si la publication subite de ces vues nouvelles était conforme à ce qu'exigeaient et la gravité des questions soulevées, et les égards dus à *des frères d'armes de la voile*”. p. 3.

geheele roeping miskennen. En zoo niet aan mij, geef dan uw ouden vriend en wapenbroeder gehoor, die niets liever zal doen, dan u — gelijk vroeger in die der kerk — in de gelederen der menschheid aan zijn zijde te zien. Verklaar het, even als hij en met zijne woorden, ronduit en openlijk: „van nu af aan, voor mij en voor de kerk, tweederlei programma. Aan haar de prediking van de zekerheid des geloofs; aan mij de aanprijzing van het onderzoek der wijsbegeerte. Aan haar de beoefening der bovennatuurkunde: aan mij de kennismeming der natuur in haren ganschen omvang. Aan haar alles in het menschelijk leven te onderwerpen aan een (zoogenoemd) godsdienstige overtuiging; aan mij alles in dat leven dienstbaar te maken aan een steeds zuiverder schoonheidsleer. Aan haar het verkondigen van de (vermeende) wedergeboorte der menschheid, door werking van bovennatuurlijke krachten; aan mij de ontwikkeling der menschheid door het aanwenden van natuurlijke middelen. Aan haar het toereiken van den (denkbeeldigen) troost der eeuwigheid; aan mij de verbetering en veredeling van het tijdelijke. Aan haar het lied der (baatzieke) hope van een nieuwen hemel en een nieuwe aarde; aan mij de leus van het *excelsior* in de richting waarin wij ons bewegen.”

IV.

PATROCLUS - DE KEYSER¹.

Benauwd, bekommerd, en verlegen,
 Zucht mijne ziel in dezen nood,
 O, kerk! om uw aanstaanden dood,
 O, waarheid! om uw blijden zegen.
 Spant hemel, aarde, en zee en al
 In 't eind dan zaâm tot onzen val?
 De macht der Godheid is verdwenen,
 Wij zenden vruchteloos ons zuchten naar omhoog;
 Ach! geen gehoor meer voor ons stenen,
 Een wolk bedekt des hemels boog.
 De wereld, wreeder in haar woeden
 Dan hongerige wolf of leeuw,
 Verheugt zich in ons bang geschreeuw,
 Lacht ons modernen uit, als bloeden.
 Och Pierson, die de kerk verlaat,
 Wat brouwt gij ons geloove al kwaad!
 Als vrienden zich van vrienden scheiden,
 Wie zal den vijand in zijn woede dan weêrstaan?
 Hij gaat in onzen jammer weiden,
 En durft zijn hand aan 't Heilge slaan!
 Ik, die almeê, in vroeger jaren,
 In vriendschap en in broedermin,
 O Pierson! ééns met u van zin,
 Mijn pen wist met uw pen te paren;
 Moet ik het mede zien, hoe gij
 Ons allen deerlijk laat in lij?
 O, 'k voel mij dan op 't felst bespringen,
 't Modernendom in nood mijn bijstand aan te biên,
 Al schijnt ook vriendschap mij te dringen,
 Uw werk goedkeurend aan te zien.

¹ Zie *Een dolend herder*, in den *Tijdspiegel*, 1865, bl. 159.

Doch, vriendschap! hoe me ook waard in 't leven,
 Om u niet, neen, om u niet zal
 Ik heel 't moderne broedrental
 In zijnen jongsten nood begeven,
 Noch aanzien met een stil gemoed,
 Hoe Pierson trapt in 't kerkebloed;
 O kerk! o mijn moderne vrinden!
 Zou ik stilzwijgend zien, hoe Piersons pen u tart,
 Om me aan dien éénen vriend te binden,
 Die ons en alle Kristnen sart?

Mijn ziel, eerst slingrend heen en weder,
 Geeft thans er heel die vriendschap aan,
 En noopt mij, fel ten strijd te gaan,
 Om d'uitgelaten Pierson neder
 Te ploffen in het heilig perk,
 Ten dienste der moderne kerk;
 Al is dien broeder te verstoren
 Ook 't allerlaatste, waar ik me in den nood toe keer;
 Maar ging 't modern geloof verloren,
 Zoo stierf ik zonder roem en eer.

O Pierson! wil 't mij dan vergeven,
 't Modern geloof is meer mij waard;
 'k Zou zonder dat hier niet op aard,
 Al moest ik zonder vrienden leven.
 Uw vriendschap bracht mij in den nood,
 't Geloof verschaft mij eere en brood;
 Waar wilde ik zonder kerk die halen?
 'k Ga dus, en vat de pen, en schrijf mijn grieven neêr,
 Als „dolend herder” zal ik u den volke afmalen,
 En — acht u vriend noch broeder meer.

Niet anders wenschende, dan den „Keyser” te
 geven, wat des „Keysers” is, had ik dezen moder-

nen Eerwaarde in mijn vorigen Bode (bl. 142, aant.) een soort van eervolle vermelding toegekend, voor de betrekkelijke billijkheid, waarmee hij, tegenover Réville en consorten, Piersons welwillendheid jegens hem en zijn geestverwanten scheen te erkennen. Welk een gansch anderen toon hooren we dees Arnhemer „Godgezant” thans echter aanslaan! Wist men niet van ouds, wat al bittere wrok er in 't godgeleerd gemoed pleegt te gisten; men zou zijn ooggen nauwelijks gelooven bij 't lezen, hoe hij thans den „dolenden” broeder, met een vermeende meêwarigheid, over zijn afval onderhoudt, en in al den vermakelijken toorn zijner gekwetste hemelsche majesteit toegrauwet. Révilles aanmatigende „arme vriend” kan er geen handwater bij halen. De hoofdgrief — en 's Keyzers moderne aapjen steekt het verraderlijke kopjen daarbij heel argeloos uit de mouw — de hoofdgrief tegen den „armen” Pierson is, dat hij de wereld in zijn zaak gemoeid, en openlijk rekenschap van zijn veranderde denkwijns gegeven heeft. Had hij dat niet gedaan, ware hij in alle stilte uit de kerk geslopen; dan had hij die „wereld” ook niet tot vergelijkende bespiegelingen uitgelokt, en zijn modernen kanselbroeders waren alle lastige tegenwerpingen, en moeilijk te ontduiken navraag van hun meer rechtzinnige ambt- en kerkgenooten, bespaard gebleven. Dat is, van het begin tot het end, de niet te verloochenen strekking en kwalijk verborggen grondslag van zijn betoog, dat zich daardoor echter tevens in al zijn zwakheid

bloot legt. Welk een redeneertrant daarenboven! „een koopman” (heet het bl. 160) „wordt industriëel, een burgemeester laat zich tot notaris be- noemen, een advocaat associëert zich met een ban- kier; maar wie hunner krijgt het in 't hoofd, om daarover brochures te schrijven?” Maar eilieve, beijveren zich die allen dan niet, het gansche pu- blick zoo spoedig doenlijk van hun beroepsveran- dering kennis te geven, en zich in hun nieuwe be- trekking aan te bevelen? — En zou het tegendeel niet tot nadeel hunner zaak, en schade of vertraging der maatschappelijke belangen strekken? — En *mocht* en *moest* dan niet evenzoo Pierson, nu hij eenmaal besloten was, om van *dominee mensch* te worden, zijn landgenooten daarvan kennis geven, en zich — tot hun eigen welzijn — in zijn nieuwe betrekking bij hen aanbevelen? — Wat zou hem verbieden, de wereld — tot haar eigen heil — „op de hoogte van zijne meeningen (te) houden?” Tracht niet De Keyser het haar voortdurend ook op de „laagte” der zijne te doen? — Of is het juist de vrees, haar uit die „laagte” te zien verheffen, die hem voor zich en zijn geestverwanten alleen het recht van spreken en schrijven — in tijdschrift-ar- tikels, vlugschriften, en guldens uitgaven — verlan- gen doet, maar dat aan anderen weigert? Wanneer Pierson zich, op de waardigste en voor zijn moderne vrienden toegeeflijkste wijs, openlijk over den ge- danen stap verantwoordt, dan scheldt deze Keyser

dat voor „kerkelijke grootspraak, kerkelijke overspanning”, en durft hem een „laatsten zweem van klerikalen zuurdeesem” aanwrijven; terwijl hij zelf een zalvend artikeltjen vol van 't vuilaardigst klerikaal venijn van zich laat uitgaan! Heeft zijn Weleerw. nooit over de gelijkenis van splinter en balk gepreëkt? Of anders — daargelaten dat er hier zelfs van geen splinter kan sprake zijn — zoo weinig vruchten uit zijn eigen preëken, en de lessen van 't Evangelie geput? Arme Arnhemsche kudde dan, die met zulk een in zelfbedrog „dolenden herder” zijt opgescheept! — Volgde hij om uwentwil het voorbeeld van Pierson dan maar, en liet u onder meer beproefde leiding achter!

Naïef is de „ijdele wensch”, waarmede hij — in gelijken zin als de besproken redeneering — zijn betoog eindigt: „mocht Pierson zijn eerste brochure achtergehouden” hebben! „veel geschrijfs” meent hij „ware dan voorkomen.” Maar wie dreef er dan tot dat geschrijf? Wie gaf Réville en zooveel anderen de pen in de hand, om, geheel ongevergd — en terwijl Pierson hen uitdrukkelijk geheel op de inspraak van hun eigen geweten verwees, en alleen voor zich zelf besliste — zich te verontschuldigen en te verantwoorden? Wie deed dat? — Pierson? of niet veeleer hun eigen wroegend geweten, dat hen, meer natuurlijk dan voorzichtig, terstond deed vermoeden, men van hen zelf nu een dergelijken stap verwachten zou. Naïef mag daarom niet min-

der de opmerking heeten, dat Réville, naar zijn herhaaldelijk gegeven geloofsbelijdenis, geheel van Pierson in meening verschilt; hij had dat dan immers slechts te zeggen, en zich daardoor al dat geschrijf van „wij blijven” en ons „geloof en recht”, waaraan hij nu zijn tijd verspild heeft, besparen kunnen. „Een afgrond” zoo luidt het thans zelfs bij De Keyser (bl. 171), „een afgrond gaapt er tusschen Pierson en de moderne Theologen.” Zooveel te verblijdender of — al naar men ’t neemt — bedroevender voor hen. Verblijdender, omdat zij dan met een minder verontrust geweten, kunnen „blijven”, waar zij zich zoo nitnemend op hun plaats schijnen te vinden. Bedroevender, omdat het inderdaad niet voor hun doorzicht pleit, dat zij zich het bestaan van zulk een „afgrond” voortdurend zoeken op te dringen. Weten zij ’t zich en der gemeente echter diets te maken, ’t is ons wel; wij zullen ons dan echter veroorloven, des te krachtiger verzet aan te teekenen tegen dergelijke tegenstellingen, als ze hier de Arnheemsche herder (bladz. 172) aan de bewering vastknoopt: „als Pierson de kerk verlaat, kunnen de modernen juist dáárom blijven; zij staan lijnrecht tegenover hem.” Wij stellen daar van onze zijde, voor ieder min bevooroordeelde, de volgende meer proefhoudende tegenstellingen naast:

Zij hebben een persoonlijken God; *hij* het oneindig natuurverband.

Zij zijn daardoor in kerkelijken (d. i. slechten

zin) *godsdienschtig*; hij, in goeden zin, dat is waarlijk *religieus* ¹.

Zij zijn *Kristenen* d. i. bekrompen geloofshieden; *hij* streeft er naar, in den edelsten zin van 't woord, *mensch* te zijn.

Zij zijn voor ieder, die meer ontwikkeld is dan zij, *onverdraagzame* protestanten; *hij*, protestant in den deugdelijken zin van 't woord, teekent verzet aan tegen al, wat 's menschen ontwikkeling binnen de willekeurige grenzen van een of ander, antiek of modern, kerkgeloof beperken wil.

Zij „blijven” in de kerk om — allerlei redenen, die zij zelf 't best kunnen beoordeelen.

Hij verlaat de kerk, omdat hij in haar verouderde vormen te recht slechts een onwaardig en ijdel komediespel ziet.

Verloren heeft hij niet anders, dan een armzalig kerkgeloof, een overtollig en onbestaanbaar God,

¹ Er heerscht bij den heer De Keyser (gelijk bij maar al te veel anderen) een grove begripsverwarring omtrent hetgeen men „godsdienschtig gevoel” noemt. Volgens Pierson (zoo verwijt hem De K.), behoorde in 1863 godad. gevoel onder de kenmerkende eigenschappen van den mensch, en thans zou dat niet meer het geval zijn, daar zijne wereldbeschouwing ongeloovig is geworden. Maar het eigenlijk kenmerkende van 't godsdienschtig gevoel is volstrekt niet in een bekrompen Godsgeloof gelegen; het is het algemeene afhankelijkheidsbeze van 't oneindig verband, de onwrikbare wetten der natuur, aan welker werking en macht geen levend wezen zich willekeurig onttrekken kan. En dit bezef kan met ieder graad van ontwikkeling gepaard gaan, en zoowel een hoogst weldadigen als mitsgunstigen invloed op 's menschen doen en laten oefenen.

en den last van afmattenden monniken-arbeid, om vermeende „misverstanden” op te helderen.

Gewonnen: gezond verstand en levensvolle waarheid; en de instemming van ieder, die zich met geen verouderde en doode kerkvormen langer behelpen, noch alle geest en leven daaronder versmoren wil.

V.

DE BOOGSPANNER IN EENVOUDIGHEID ¹.

't Mag inderdaad een ware verkwikking heeten, uit den benauwenden kerkelijken dampkring, waarin De Keyser en Réville zich bij voorkeur „blijven” bewegen, in de frissche buitenlucht over te gaan, waarin ons de eenvoudige Jan Rap, met zijn bescheiden, maar doeltreffende vragen te gemoet treedt, al zal 't ieder „blijvenden” moderne niet weinig moeite kosten, die voldoende te beantwoorden. Gelukkig behooren we niet tot dat getal, en kunnen ons dus gerustelijk het genoegen vergunnen, ze wat nader in te zien, zonder — gelijk gene — dat „blijven” of in de waagschaal te stellen, of ten koste onzer goede trouw en eerlijkheid te handhaven. Persoonlijk mag ik mij daarbij des te meer over deze nadere kennismaking met den, in zijn ar-

¹ *Heeft Pierson gelijk? Eene vraag tot de aanhangers der moderne Theologie gericht door Jan Rap.* ('s Hertogenbosch, gebr. Müller, 1866).

geloopen eenvoudig te dikwerf onbillijk verschopten Jan verheugen, als ik er door bemerk geen ongelijk gehad te hebben, toen ik, bij 't eerste verschijnen der *Leekedichtjens*, tegen de dubbelzinnige rol opkwam, waarin de dichter hem daar liet optreden. Daar dezes naam ook door Jan zelf thans weder in den strijd betrokken wordt, haal ik hier, uit een van zijn brieven, aan, wat hij mij tot verdediging van zijn versjen schreef. Het zal Jan zelf, zoo niet van de juistheid zijner zienswijs, althans van zijn goede bedoeling overtuigen, al wordt er Jans naam — even als thans door Réville en Pierson — ook min vleyend in herdacht en toegepast. De Genestet is de eerste, die dien naam van de straat op 't gebied der moderne Godgeleerdheid heeft overgeplant; best, dat wij dus hem zelf ook hooren verklaren, wat hem daartoe bewoog. 't Is dan aan ons, er al of niet ons hoofd bij neêr te leggen. „Mijn *Jan Rap*” (zoo schreef hij) „hebt gij, geloof ik, verkeerd opgevat.... Ik heb willen aantoonen, dat die juiste en edele denkbeelden als „de liefde is 't hoogst, is 't meest”, „mijn tempel is het blaauw gewelf,” enz. in den mond van den oppervlakkigen en ploertigen” (de *Jan Rap* van thans, die noch ploertig noch oppervlakkig blijkt, vergeve 't der schim van den ook voor zijn nadere kennismaking te vroeg gestorven dichter!) „niet anders zijn dan frazen, waarmee hij zijn gebrek aan ernst, enz tracht te bedekken. Ik heb willen doen uitkomen, dat dergelijke „edele gedachten en woor-

den" geprofaneerd worden, uitgesproken door den ploertigen mond van een die eigenlijk niet vat, wat het is, „kerk te houden in Gods natuur" en die, zonder eenig begrip van humaniteit, verklaart, „dat de liefde het meest" is. Ik kan mij zeer goed verplaatsen in de gedachten van iemand, die met het zendingswerk *niets* op heeft; maar ik kan niet dulden, dat Jan Rap, die weinig of niets doet en denkt" (vergiffenis al weêr, gij, die zoo veel leest en zoo juist behartigt!). „afgeeft op een zaak, waarvan hij niet eens het rechte weet. De *leek* Jan Rap *moest* door den „Leekedichter" *geeeseld* worden, *uit liefde*" (dat hadt gij wellicht niet gedacht, dat gij alleen zoo uit liefde werdt ten toon gesteld; maar, wie weet, misschien ook dat de dichter het bij 't rechte eind had, en uw gunstige verandering, uw kennelijk gelukkige ontwikkeling van heden, uit zijne welgemeende kastijding is voortgesproten! Van den dichter althans hooren wij nu, dat dat gebeuren moest uit liefde) „en — gaat hij voort — in het belang van de waarachtige liberaliteit en humanisme. *Mijns inziens*" (zoo besluit hij) „gaat dus het versjen niet aan tweeslachtigheid mank ¹." Is nu Jan Raps gelukkige ontwikkeling, gelijk zich

¹ Schrijven van Jan. 1861; hetzelfde, waaruit ik boven (I, bl. 31) eenige zinsneden aanhaalde. — Niet onaardig mag, bij den tegenwoordigen stand van zaken, ook de volgende zinsnede daaruit heeten: „in *Dualisme* spreek ik niet zelf, maar de *Dualist*; ik heb dat rijmpjen in der tijd op *Pierson* gemaakt, toen hij nog *enthusiast-dualist* was."

die in zijn boekjen aan ons voordoet, niet alleen het gevolg van De Genestets kastijding; dan blijkt het, dat deze hem — zoo goed als Réville en Pierson — deernlijk miskend heeft, en mogen wij ons dubbel verblijden in zijn wakker optreden te hunner zake. Men zal nu een gansch anderen dunk van hem gaan krijgen, dan men tot dusver van hem had. Hij is, met zijn natuurlijk gezond verstand en onbedorven inzicht, zijn gezelschap wel zoo waard, als de gansche bent der modernen, met al hun zinverbijsterende, zelfbegoochelende begripswendingen en kerkelijke knutselarijen, die deerniswaarde vruchten van hun „wetenschap en (hun) geloof, Die spelen zaam en stoeyen.” Voor wie 't „een lust” moog zijn, dat „aan te zien,” ons verlustigt oneindig meer Jan Raps ronde en vermakelijke kout, die den boog spant in zijn eenvoudigheid, en, zonder „misverstand” of bijdoel, treft, waar hij treffen moet. „Heeft Pierson gelijk?” vraagt hij; „is het op modern standpunt onmogelijk te achten, dat er wonderen zijn geschied en verricht, en staat die onmogelijkheid in onafscheidelijk verband met het moderne Godsbegrip? Zoo ja, is dan de moderne God gelijk aan Piersons ijzeren noodwendigheid, zoodat Hij ophoudt, een persoonlijke, zelfbewuste God te zijn? Zoo neen, met welk recht wordt dan aan Hem het vermogen betwist, om te werken op de wijs, waarop Hij werken wil?” Op die vragen — welke bondigheid en duidelijkheid niets te wenschen overlaat — verlangt de wakkere Jan,

met volle recht, een even „helder en duidelijk antwoord.” Hij verlangt dat, even ondeugend als bescheiden, van — wie 't hem wel niet zullen geven, de „uitstekendste onder de moderneren; mannen” (zegt hij), „wier namen ik vereeer, en wier geschriften ik met eerbiedige instemming gelezen heb.” Of zij zich door die „eerbiedige” hulde gestreeld zullen achten, hun zoo praktisch gebracht, en nu niet veeleer dubbel terugdeinzen voor het onvermijdelijke antwoord? Er kan toch wel geen twijfel zijn, hoe dat moet luiden; zoo ooit het stellen eener vraag zelf hare oplossing met zich bracht, dan zeker in dit meesterlijk gestelde dilemma, dat Jans scherpzinnigheid niet minder dan zijn leergierigheid eer aandoet. En zoo'n Jan zou ons de Leekedichter voor een „ploert” willen uitmaken, en de „arme” Réville den neus over hem optrekken? 't Is trouwens dezelfde vraag, die — *les beaux esprits se rencontrent* — Mr. Groen van Prinsterer, in andere woorden, reeds herhaaldelijk aan Mr. Opzoomer gedaan heeft: of niet God zelf het grootste wonder was, en men, over dit heenstappende, alle andere licht kon aannemen? Gelijk echter deze redenrijke Mr. daarop, desniettegenstaande, steeds noch het afdoend antwoord is schuldig gebleven, haar hoogstens in een vloed van nietsbeduidende woorden heeft zoeken te verstikken; zullen ook zijne „geëerbiedigde” geestverwanten wel evenzeer in gebreke blijven, haar beslissend te beantwoorden. En gelijk ik zelf herhaaldelijk reeds de bondige tegenwerping

van Mr. Groen, voor den woordrijken maar zaakarmen Utrechtschen hoogleeraar, met de ondubbeltzinnigste toestemming kort en bondig beaamd hebt, zal ik ook thans Jan Raps dilemma, in gelijken zin en even onbewimpeld, beantwoorden. Zijn moderne kanselvrienden kunnen dan des te gereeder „blijven” zwijgen en preêken.

Inderdaad, weldenkende Jan! gij hebt het bij het rechte einde. God is òf niet, òf hij is persoonlijk, zelfbewust, en wondermachtig. In het laatste geval, bestaat er niet de minste reden „modern” te worden, en 't oude kerkgeloof te laten schieten; in 't eerste is alle kerkgeloof doelloos, en alle „blijven” een hersenschim. Men moet dan, willens of onwillens, zich bij Pierson of liever, met hem en mij, bij Spinoza aansluiten, gelijk ik dezès beginse-len, in verband met de latere natuurwetenschap, in mijn *Baruch d'Espinoza* ontvouwd en verklaard heb¹. Is het scherts of ernst, ondeugd of een vrij algemeen vooroordeel, wanneer gij (bl. 31) u huiverig toont daartoe over te gaan? „Ik was modern” (schrijft gij) „met hart en ziel; maar als het mijn God en vader geldt, dan ben ik het niet.” In de onderstelling, dat, zoo niet gij zelf, althans menig ander in 't laatste geval verkeert, en er tegen opziet, om een lang geliefkoosde, maar verouderde voorstelling

¹ De „wereldbeschouwing” (gelijk Pierson zelf, bl. 65 van zijn *Antwoord* schrijft, „onder den nawerkenden invloed van Spinoza en ten gevolge van de wijsbegeerte der natuurwetenschap, gelijk deze zich in onze eeuw ontwikkeld heeft”, geboren.

vaarwel te zeggen, aan welke hij meerder waarde hecht, dan zij verdient, schrijf ik er hier nog eenige regelen over neêr. Wij hebben slechts wèl te onderscheiden, en zullen dan weldra tot een juist inzicht geraken. „Kan ik modern blijven” (vraagt gij aan 't slot van uw boekjen) „en den godsdienst van Jezus belijden als den eenigen waren?” — Wat is de „godsdienst” van Jezus? — Zijn supernaturalistisch Godsgeloof? — Wat den vorm betreft voorzeker; stellen wij daarom ook al aanstonds voor „godsdienst” liever „godsdienstvorm”, en de vraag is dan tevens reeds ontkennend beantwoord: *neen*, gij kunt niet modern blijven, en dien godsdienstvorm tevens als den eenigen, waren belijden. Maar wat verliest gij daarbij? — alleen dat — of ik moest u nog minder kennen, dan De Genestet, Réville, of Pierson — wat gij op staatsgebied zeker, met alle andere middeleeuwsche begrippen, sinds lang, en althans sinds de dagen van koning Willem I — staatsvaderlijker gedachtenis — hebt prijs gegeven: den zoeten waan van een vaderlijk opperbestier, dat voor den mondig geworden mensch weinig aantrekkelijks heeft. Inderdaad kan deze, zoo min op wereld- als staatsgebied, een blijvende behoefte gevoelen aan een altoos meer of min willekeurigen, welmeenenden alverzorger, die — hier zoo goed als daar — in die alomvattende zorg vrij wat te kort schiet, en zich maar al te slecht van zijn plicht zou kwijten. Laten we dus dien ijdel godsdienstvorm daar, al werd hij ons „reeds met den papepel

ingegeven." Hij kan, zoo min als die „pap" zelf, op den duur voor ons lichaam, voor onzen ontwikkelden geest meer volstaan; wij hebben dan behoefte aan vaster stoffelijke en ziele-spijs. Maar wat *geen* ijdel en vorm in 't godsdienstig of liever religieus bestaan van Jezus was, dat is zijn, van elken uiterlijken vorm onafhankelijke, belangelooze en werkdadige liefde. Deze kunnen wij onder elken vorm — voor zoover hij door dien vorm zelf niet wordt buitengesloten, en gij weet hoe treurig het daarmee in 't Kristendom gesteld is — wij kunnen haar overal en altijd huldigen. Haar behoeft gij dus ook niet vaarwel te zeggen, al woude gij nog zoo modern zijn. „Had Jezus Spinoza maar gekend!" zegt gij schertsend (bl. 25); maar dat was inderdaad niet noodig; in die liefde waren beiden volkomen één, en de noodzakelijkheidsleer van den Amsterdamschen zoon Israëls had haar niet minder tot onweêrlegbare slotsom, dan zij de schering en inslag was van al wat de Nazareensche dacht, sprak, en deed. Reeds sedert lang ben ik van zins geweest eenige bladzijden aan een vergelijkende beschouwing tusschen beiden in dat opzicht te wijden; ik herinner mij zelfs er vóór een vijftien of zestien jaar reeds den aanvang van te hebben opgesteld. Wellicht zou zij thans nog meer aan de orde zijn, en ga ik er dus in een volgend stukjen wel eens toe over, haar te volvoeren; 't is mij voor 't oogenblik genoeg, er op gewezen te hebben.

Uw gemoedsbezwaren tegen 't vaarwel zeggen

van Jezus' godsdienstvorm betreffen, behalve 't thans besprokene — den persoonlijken God — nog twee andere punten; het verschil tusschen goed en kwaad, en het zoogenoemd eeuwige leven. Het eerste stelt gij min naauwkeurig zoo: „er is (bij de Spinozistische wereldbeschouwing) geen *werkelijk onderscheid* tusschen goed en kwaad.” Maar, Jan! wie zal dat immer beweren? — Dat *kwaad* niet iets anders, iets minder wenschelijks dan *goed* zou zijn? — beiden niet hemels-breed van elkander verschillen zouden? — Het inzicht in beider aard en natuuv is alleen wat gewijzigd; maar in geen anderen zin ook al weér, dan in 't door Jezus, bij zijn kruisdood, practisch beleden beginsel zijner bede: „Vader! vergeef het hun; ze weten niet wat ze doen.” Zedelijk en maatschappelijk *kwaad* toch is veelal 't jammerlijk gevolg van onkunde en bekrompenheid. Maar is het daarom minder verderfelijk? dient er daarom niet evenzeer tegen gewaakt, het zooveel doenlijk voorkomen, en de bedrivers gestraft d. i. in hun boes bedrijf gestuit, te worden? Wat doet het er toe, of het later al dan niet noodzakelijk blijkt? men weet dat immers te voren niet, en het voorkomen of stuiten van een kwaad kan dus niet minder noodzakelijk blijken, dan (in het tegenovergestelde geval) het volbrengen geweest waar. Slechts op de wijze; waarop men maatschappelijk en ander kwaad te keer zoekt te gaan en te straffen, zal de deterministische of Spinozistische zienswijs van invloed kunnen zijn; maar het *werkelijk* verschil tusschen

goed en kwaad kan zij evenmin wagnemen, als dat tusschen smart en genot, of ziekte en gezondheid; al heeft ons de latere kennis van natuur en mensch, ook omtrent dezer oorsprong en bestaan, geheel andere inzichten verschaft dan men vroeger deelachtig was. Aan het „eeuwige leven” echter, in den zin eener zoogenoemde persoonlijke onsterfelijkheid, kan ik u inderdaad niet helpen. Daartoe moet gij minstens het „redelijk geloof” bezitten, door Mr. Opzoomer verzonnen, en door de moderneren van hem overgenomen; en daarvoor hoef ik u voor te — redelijk en verstandig. Wat verliest gij er echter ook aan? — het zelfbehagelijk bezef, uw eigen dierbaar *ik* onverslijtbaar te weten, en u in uw onverderfelijk voortbestaan te verkneukelen? Ware dat u een werkelijk gemis, dan zou ik 't een goede straf voor uw kleingeestige zelfingenomenheid achten, dat er u 't uitzicht op benomen werd. Leer — mocht gij 't uit eigen aandrift al niet reeds doen — niet alleen voor u zelf, maar ook, maar hoofdzakelijk ook voor anderen, gelijk voor uw vaderland en de maatschappij, te leven; leer uw eigen welzijn en geluk bovenal in dat van anderen te stellen, het aan het hunne vast te knopen, en gij zult steeds in een leven kunnen deelen, dat niet met het uwe vergaat, dat, ook zonder u, onvergankelijk blijft voortbestaan, en in vrij wat hooger en edeler zin dan 't andere „eeuwig” heeten mag. Vindt gij 't hard, bij 't scheiden, door den dood, van dierbare vrienden en betrekkingen, het zekere be-

wustzijn te hebben, hen nimmer weder te zien; die hardheid bestaat in volstrekt geen minderen graad voor hem, die — naar de kerkelijke voorstelling — niet minder zeker weet, dat „op aarde” niet meer te zullen doen. In beide gevallen wordt gij op uw eigen dood verwezen; in 't eene, met het droombeeld gepaard, later, gelijk het heet, in onverderfelijkheid te herrijzen en uw „vrome, vroeg gestorven vrienden” terug te zien; in het andere kunt gij u met het denkbeeld troosten, dat met uw dood alle *persoonlijke* kwelling en behoefte, met uw persoonlijk bewustzijn een einde neemt, en gij dus ook geenerlei verdriet meer hebben zult. Laat het bezef echter, uw magen en vrienden, bij hun dood, voor goed van u te zien weggaan, de zucht steeds des te levendiger bij u houden, hun geluk — zoo lang zij leven — des te meer te bevorderen, hun leed en onspoed zoo veel doenlijk te verzachten en verbeteren, en, zoo veel in u is, hun levenslot te veraangemen. Laten wij, in één woord — en daarmee wil ik mijn antwoord op uwe vragen besluiten — bij de onweersprekelijke zekerheid, die wij hebben, met al onze medeschepselen, *persoonlijk* slechts voor een betrekkelijk korten tijd te bestaan, ons en anderen, dien tijd des te meer te nutte maken, door bevordering en aankweeking van hun en ons, zoo nauw verbonden, stoffelijk en zedelijk welzijn en genot ¹.

¹ Zie voorts het, boven bladz. 93, daaromtrent verder aange-
teekende.

VI.

EEN ONGEVERGD, MAAR ONBETAALBAAR ADVIES ¹.

Dit verkwikkelijke boekjen komt mij, onder 't nazien der proeven, nog juist van pas, om het hier, aan 't slot dezer anti-moderne bespiegelingen, kortelijk te vermelden, en der aandacht van allen te bevelen, dien het nog niet ter hand mocht zijn gekomen. Het ten volle bijna op 't geen in de vorige bladzijden geschreven werd, en geeft den modernen geloofspreëkers en hun medeplichtigen leeken al wat zij verlangen kunnen, om hun kerkelijk hart aan op te halen. Réville, Scholten, De Keyser, Rauwenhoff enz., tot Kuenen zelf ², in zijn synodale karakterloosheid, toe, worden er achtervolgens in 't verhoor genomen, en hun de maar al te verdiende les gelezen. Zij kunnen 't er inderdaad vooreerst meê stellen, en de goê gemeente, die zich anders door hun modern-geloovige zalving mocht laten begoochelen, zich thans voor goed gewaarschuwde houden. „O, mistrouw 't Sirenenzingen!” roept haar Huët, zij 't dan ook niet juist op dezen gemoedelijken Tollens-toon, toe. „Wanneer zij” schrijft hij „in ambtsgewaad tot u komen

¹ *Ongevraagd advies, in zake Pierson tegen Réville c. s;* door Cd. Busken Huët. Haarlem 1866.

² Ik heb mij nooit kunnen verklaren, hoe deze, even kalme en bezadigde als schrandere en verlichte, Hebreeuwsche taal- en geschied-kenner, in der tijd een Godgeleerden boven een Oosterschen leerstoel heeft kunnen verkiezen.

en met den deurwaarder van Molière zeggen: *je m'appelle Loyal, natif de Normandie* ¹; wanneer zij hunne onleerzaamheid en *parti-pris* voor lijdzaamheid en volharding willen doen doorgaan ², en zij de privatieve nitlegkunde zoo ver drijven van te beweren: wij verkondigen, ernstig en van harte, naar de gaven ons geschonken, den ganschen raad Gods, enz.; — laat u door die statige orgeltonen dan niet magnetizeeren, maar houdt vast aan uw onbedorven overtuiging, dat goed-gereformeerd en modern-theoloog te zijn twee is." — Indien zij desnietteenstaande beweren, dat zij „in de hervormde kerk volkomen thuis behooren, geen burger of boer zou 't gelooven, zoo er aan dat beweren niet een dier verblindende definitiën voorafging, aan wier schijn het gros der lezers zich vergaapt." Hun Kristendom is niets meer dan „een gelegenheden- en verlegenheids-Kristendom", een „liefhebberij Evangelie"; en dat o. a. „Réville, met zijne machtspreuken en cirkelbetoogen, bij velen in Nederland bijval vindt, dat er onder zijn eigen ambtgenooten, in enger kring, sommigen gevonden worden, die, met..... dergelijk woordenspel hun tusschenuren nuttig meenen te kunnen besteden, zou alleen dan iets bewijzen, indien het vast stond, dat de Waalsche predikanten hun herderlijk werk nauwlijks afkunnen; of indien er termen waren,

¹ Verg. boven, bladz. 94.

² Aldaar.

een hoogen dunk te koesteren van de bevattelijkheid van ons publiek. Het een is zoo min het geval als het ander." Ware, zegt dan ook Huët, ware „ik de hervormde kerk, ik zou verzoeken voortaan van (hunne) liefdebetuigingen verschoond te mogen blijven ¹. Réville drukt die kerk aan zijnen boezem, maar hij doet dit zoo krachtig, met zulk een forschen greep van dienzelfden rechterarm, dien hij eer zegt te willen vergeten dan haar, dat zij het besterft." Zijne hoog opgevijzelden „ingenomenheid" is er dan ook verre van „een waarborg van onschuldige bedoelingen te zijn." En De Keyser? De Keyser zou mede te vergeefs ieder onbevooroordeelde door zijn „opeengestapelde antithesen" te „verblinden" zoeken. Zoo min als in Réville, laat zich de louter „fantazy-Kristen" in hem miskennen. Hij staat geensins, als hij 't wil doen voorkomen, „tegenover, hij staat onmiddelijk naast Pierson; juister wellicht: zijne denkbeelden zijn Piersons denkbeelden van gister." Zijne „religieusiteit" gelijkt treffend op 't geen Réville zelf noemt: *la disposition largneuse, propre à certains genres d'irréligion*. Zijn opstel is eene dier vernederende daden, waardoor geheele richtingen gecompromitteerd plegen te worden; de beschaving haalt de schouders op over de vroomheidsbetuigingen van een

¹) Men kan, in 't voorbijgaan gezegd, waarlijk niet ontkennen, dat zij dit, bij monde van Mr. Groen en hoeveel anderen, doet; meer loos echter dan oprecht en eerlijk, blijft men zich aan dat oor ongeenselijk doof houden.

Kristenleeraar, die in één vel druks gal genoeg weet zaâm te persen, om een geheel Synode meê te voorzien.”¹ Na hem komt Kuenens synodaal verslag, zoo „merkwaardig in den zin van flauwhartig”, aan de beurt, waarin zich „eene richting” uit, „die, om haar nietig doel te bereiken, genoodzaakt is af te dalen tot zulke middelen, dat..... wie als Pierson met haar breekt, met één ruk en éénen sprong zijne wetenschap en zijn karakter redt.” Rauwenhoff „is er meer nog dan Kuenen in geslaagd, die zijde der moderne theologie te doen uitkomen, die men hare karakterloosheid zou kunnen noemen.” Hij „houdt inaugureele toespraken tot het openen van instellingen, waarvan hij zelf verklaart, dat zij naar den rommelzolder der geschiedenis behooren verbannen te worden.” Scholten speelt „een even onwaardig spel”, meent Calvijn en Spinoza tot één te maken², weigert in te zien hoe „klein, zwak, en het ergerlijk (het is), Calvijns kathedertje te bestijgen tot het verkondigen van Rousseaus denkbeelden,” en zoekt, hoewel „zich bewust tot Calvijn in dezelfde betrekking te staan

¹ Verg. onze eigen overeenkomstige meening, boven bladz. 100.

² Verre van dat voorwaar, zou gene, als „onbeminlijk, schrikwekkend maar geloovig Kristen”, had hij „den ongeloofigen Amsterdamschen Jood in zijn magere doch lange handen kunnen krijgen, geen Scholteniaanschen redestrijd met hem hebben aangegaan, wie van beiden de meeste kans had, eenmaal de profect van den nieuwen tijd te worden, maar hem op de markt te Geneve, met of zonder vorm van proces, laten verbranden.”

als Servede, den lieden diets te maken, dat (hij) Calvijns werk voortzet. Scholten, Kuonen, Rauwenhoff, Réville, De Keyser, het geheele geslacht der moderne Theologen, Calvijn zou ze al te gader en met een goed geweten, als even zoo veel Godloochenaren en Kristusverzakkers, hebben overgeleverd aan den wereldlijken arm; Beza, die het vonnis van Servede voor *fat* geteekend heeft, zou zich ook bij dat andere vonnis hebben neêrgelegd; en Melancton, die het te dezen aanzien met Beza hield, zou aan Calvijn, in naam van het Godsrijk, een tweeden brief van dankbetuiging geschreven hebben."

„Stilstand, achteruitgang, een ongunstig afsteken bij Piersons onverschrokken en waarheidlievend voorwaartsdringen" zijn de kenmerkende eigenschappen van al deze Godgeleerden en hunner richting. Haar „nut" ligt daarom ook „niet in haar zelve, maar in het afstootend vermogen, dat door haar wordt uitgeoefend op al degenen, die niet tot haar geschapen zijn." Het aantal derzulken zal en moet door haar toenemen, en, gelijk men zijn kinderen tegen wanhebbelijkheden te vrijwaren en in te nemen zoekt, door hen in anderen te laten opmerken, hoe leelijk die staan; zoo kan men ook op de kerkelijke wanhebbelijkheden der modernen in al haar smakeloosheid wijzen, om er zoo ieder tegen te vrijwaren, die er zich nog niet door belezen liet, of er zoo mogelijk ook van terug te brengen, die ze reeds aannam. Hen zelve kan men, met Huët, gerustelijk „onvatbaar achten voor

overreding." Dat zij voorts (zegt hij) „zich beter, omstandiger en waardiger verdedigen kunnen, dan dezer dagen door hen gedaan is, staat vast"; maar ook zoo dient men ze — heeft de kerk er vrede meê — in alle verdraagzaamheid, aan te nemen, voor wat zij wenschen te zijn. „*Wij blijven* hebben (zij) uit éénen mond gezegd, en is de prijs, waarvoor (anderen) hun licht en vrijheid koopen, (hun) te hoog, wie zal het wraken? Aan den adel van 's pausen *non possumus* wordt hulde gedaan; men eere desgelijks dat der moderne Theologen." ¹ Wenschelijk slechts acht hij het te recht in de hoogste mate, dat er, door wie niet meer gelooven, voor goed „een einde worde gemaakt in de praktijk aan 't geen, waarmeê de geest sedert lang gebroken heeft. Onkerkelijkheid moet in Nederland een aanbeveling worden even goed als kerkelijkheid, en bij voorkeur, meer nog dan deze." Dit kan echter niet geschieden; — en hij legt dáár den vinger op hetzelfde booze zeer, dat wij boven (bl. 81 en volg.) tegen de „moderne kerkvrienden" bloot leiden, en waarop wij hier, met zijn beamenswaarde woorden nogmaals wijzen; — dit kan niet geschieden, „indien de onkerkelijken, *gelijk zij tot heden slechts al te zeer gedaan hebben*, voortgaan met zich aan te stellen, *als behoorden zij tot eene kerk*. Moeders, die zich aan hare kinderen zouden meenen te vergrijpen, indien zij deze opvoedden in de begin-

¹ Verg. ons eigen overeenkomstig gevoelen, boven bl. 86.

selen van het, hoe dan ook verhaspeld, doopsformulier, tijgen nochtans, uit gewoonte of inschikkelijkheid, zoo vaak de melkboer bij haar aan huis een nieuw zoontjen of dochtertjen bezorgt, binnen de zes weken, met dien kreunenden zuigeling naar het kerkgebouw, en beloven aldaar al datgene, wat het toeval van het briefjen der predikbeurten" (of, voegen wij er bij, is men wat meer beredeneerd oneerlijk, vaders afspraak met den zelfgekozen preëkheer) „van haar vraagt. *Dit is niet goed, en daarvoor leven wij niet in de negentiende eeuw.....* De autonomie van den menschelijken geest, ziedaar het beginsel van den tegenwoordigen tijd. Daarop rust onze geheele hedendaagsche maatschappij. Geen soort van ontwikkeling, in welke richting ook, is met dat beginsel onvereinigbaar. Het is de springveer, die al onze sociale eigenschappen niet-alleen, maar ook onze zedelijke, onze intellectuële, onze artistieke natuur in beweging brengt. In de staatkunde heet dat beginsel de democratie, in de wijsbegeerte het denken, in het leven de wet der menschelijkheid. Wie daarna handelt en zich daarna vormt is, in zijn hart, een edel schepsel; terwijl uitsluitend aan hem het voorrecht toekomt, onvoorwaardelijk bruikbaar te zijn voor elke eervolle taak. Welnu, over dat beginsel wordt door alle kerkgenootschappen zonder onderscheid het anathema uitgesproken. Ook het (minst on)wijsgeerige daaronder zou niet kunnen bestaan, indien het buiten of boven den menschelijken geest en diens wetten, waarbo-

ven en waarbuiten geen wetenschap mogelijk is, niet juist in het bezit van een wetenschap beweerde te zijn, van eene stellige nog wel, eene onbedriegelijke, eene wetenschap voor geen discussie vatbaar. En gij zoudt, al ware het nog voor zulk een klein gedeelte, uwe persoonlijkheid aan het een of ander dier genootschappen ten offer brengen? *Bedenk, bid ik u, dat gij te doen hebt met eene macht, die slechts naar uw vinger verlangt, om zich meester te maken van de geheele hand.* Haar beginsel toch is een alleenheerschend beginsel, even als het uwe; en indien gij niet op uwe hoede zijt, zal zij u weldra aan het verstand brengen, dat uwe onafhankelijkheid zelve slechts een vorm is van de aan haar, en aan haar alleen, verpande heerschappij."

„Doch genoeg" (zoo besluiten wij met hem en herinneren voorts aan 't geen wij zelf, boven, bl. 77, v. schreven), „geheel ben ik het met Réville eens, dat er geen geopenbaarde waarheden bestaan, en ook door mij wordt de kristelijke revelatie voor denkbeeldig gehouden. Maar hetzelfde beginsel, krachtens het welk ik tot die gevolgtrekking kom, pas ik ook op Révilles eigen Godsleer en op alle verdere godsdienstige voorstellingen toe. Niet de ons omringende werkelijkheid, niet ons denken, maar alleen onze verbeelding doet ons aan God gelooven; en al hetgeen de moderne theologen ons van hun redelijken godsdienst verhalen is *woorden-
spel of grootspraak.*"

(10 April, 1866.)

DE LEIDSCHÉ MAATSCHAPPIJ IN 1865 ¹.

Nieuwe proeven van overdrachtigen schrijfstrant
en maatschappelijke grootspraak.

Weder zag de derde donderdag van Zomermaand het jaarlijksche aantal min of meer geletterde mannen van „heinde en ver”, maar — wij weten 't reeds — vooral uit Leiden en omstreken zamenkomen, om er zich, bij monde van hun voorzitter, met onberedeneerde zelfverheffing in de hoogte te hooren steken; en wederom heeft zich die voorzitter, op de hem eigen, geheel aan 't beoogde doel beantwoordende wijs, van zijn aanlokkelijke taak gekweten. Dat hem die nog niet gaat tegenstaan! dat hij niet, met dubbele bezwaarnis, begint op te zien tegen die, hem in 't volgende jaar beschoren, om niet één, maar honderd jaren van maatschappelijke herinnering met zoo betrekkelijk weinig vruchts, bij zoo lange tijdruimte, met de gewone, eentonige grootspraak te gedenken. Trouwens, hij moest dan niet, van nature en ontwikkeling, juist zoo uitsluitend en kennelijk

¹ Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, voor het jaar 1865.

voor zulk een gezwollen grootspraak gevormd en berekend, er niet — deerniswaarde roeping! — zoo geheel voor aangelegd zijn. En dat niet op 't bepaalde gebied der maatschappij alleen; ook bij ieder stap, daar buiten gezet, blijft zijn pen dier jammerlijke bestemming getrouw. Wil men een voorbeeld? men sla den aanhef zelf van zijn welkomstrede op, en zal er den slag van Waterloo als „den dag der dagen” verheerlijkt vinden, „die eens voor al den schepter der dwingelandij verbrak, en aan het *menschdom* een *toekomst van vrede en heil* ontsloot.” Dat de een of ander, in de eerste opgewondenheid over den behaalden zege, zich, *onmiddellijk* na de verkregen blijmare, zoo uitte, liet zich hooren. Hij had dan slechts een korte poos te wachten, om zich in zijn schoone menschheidsdroomen van heil en vrede deerlijk bedrogen te vinden; maar het hadde hem dan ook des te minder in de hersens kunnen komen, om, thans, één halve eeuw na dien dag, er zooveel hoogdravende onwaarheid over neêr te schrijven, als ons toen nog ongeboren De Vriesjen hier zijn hoorders en lezers ten beste geeft. Hij heeft daarbij kennelijk geen ander doel, dan hun maatschappelijk feest-gevoel des te „hooger (te) stemmen”, en hen zoo al aanstonds geheel tot den toon op te schroeven, waarin hij vervolgens, met gelijke hoogdravendheid, den heldenmoed der maatschappij, in 't afgeloopen jaar, het „zweeten harer persen” en 't zwoegen harer leden verheerlijkt. „In de volle kracht en werkzaamheid des levens” zijn

dezen steeds in de weêr, om „op *hunne* wijze” (gelijk hij naïef genoeg is er bij te voegen) „de belangen des vaderlands te bevorderen, en voortdurend het oude verbond te bezegelen tot handhaving van de kostbaarste panden onzer nationaliteit: onze taal, onze letteren, onze geschiedenis.” Arme „nationaliteitspanden” inderdaad! hadt gij geen krachtiger middelen u te handhaven, dan deze afgestorven maatschappij, en hare letter- en lekker-etende leden en voorzitter, hoe „heilzaam” deze ook, naar ’s mans eigen bescheiden meening, „in *alle* richtingen werken!” „De Nederlandsche letterkunde is (hunne) leuze, en de verstandelijke ontwikkeling, het *geestelijke* welzijn der Nederlandsche natie (hun) doel.” Van daar dan ook waarschijnlijk het aantal dominees, dat steeds lid der maatschappij is; zoodat er, naar een spotboef opmerkte, het *geestelijke* meer dan het *geestige* element op den voorgrond treedt, en kennelijk ook op ieder voorzittersrede zijn zelfbegoochelenden invloed doet gelden. Van waar anders dergelijke uitingen van ’t vermakelijkste zelfbedrog te verklaren, als de volgende Vrieziaansche „overtuiging”, dat de maatschappij steeds „in *jeugdige* kracht werkzaam blijft, en met *verhelderd* bewustzijn hare *schoone* taak behartigt.” Is het niet, als hoorde men een of ander geestelijk redenaar over zijn afgeleefde, maar voor hem nog altoos jeugdige en veelbelovende kerk spreken? — En, zij ’t dan met meer of minder jeugd, ware de maatschappij inderdaad meer degelijk „werkzaam” geweest, had zij inderdaad een *helder*

bewustzijn van wat hare roeping wezen, en hoe zij die alleen vervullen moest; men zou haar met genoegen haar eeuwfeest zien voorbereiden, en ook van hare toekomst iets verwachten mogen. Maar slaan wij haren arbeid in den afgelopen jaarkring gade: wat heeft zij te weeg gebracht? met welke tastbare proeven komt zij haar aanspraak op Nederlands dank voor haar werkzaamheid staven? — Met macht van hoogdravende woorden voorzeker; want ieder kent de kracht van haar voorzitter in dit opzicht; maar welke zaken? Vooreerst natuurlijk weêr een „lijvige bundel” levensberichten, van welke echter zelfs de breedsprakige redenaar bekennen moet, te „wenschen, dat deze of gene levensschets in een korter bestek ware behandeld”, al zou hij ons gaarne „die jaarlijks aangroeyende verzameling” als eene „voor de geschiedenis onzer letteren onschatbare bron” willen opdringen, „waarvoor de nakomeling ons niet genoeg zal kunnen danken.” Wanneer de maatschappij dezen echter geen beter reden van dank laat, dan die, naar sprekers meening zelf, gerekte en daarbij veelal verhelende of vergrootende, ijdel-tuitige mededeelingen uit de levensgeschiedenis eener reeks van voor twee-derden onbeduidende letterkundige grootheden, kan zij gerust hare „bron” stoppen, en haren „persen” alle verder „zweet” in dezen besparen. Beter dan aan die levensgeschiedenissen is het werk besteed aan de voltooying (*voltooying* schrijft de voorzitter met zijn even onooglijke als onleesbare spelling) van den catalogus der

maatschappelijke boekerij, die in de laatste jaren aanmerkelijk is uitgebreid. Met hare vermelding gaat de uitnoodiging aan de leden gepaard, hun nog niet ontvangen „werken” aan haar te vereeren; een verlangen, min gepast, naar 't ons voorkomt, in den mond van iemand, wiens eigen beide woordenboeken wij niet onder de geschonken, maar *aangekochte* boeken vooraan vermeld vinden. En dat bij een Maatschappij, wier laatste spaarduitjen — naar zijn eigen meêdeelingen — binnen weinig maanden, der honderdjarige feestviering zal moeten geofferd worden! Hadden 's mans drie „geachte vrienden” en uitgevers er dan zelfs niet één exemplaar van beiden voor over, om zich en hem deze natuurlijke maar beschamende tegenstelling te sparen? — In het deeltjen *Mededeelingen*, dat de Maatschappij in 't licht gaf, bekleedt — eere, wien eere toekomt — de „bezoldigde” bibliothecaris (gelijk wijlen de „onbezoldigde” secretaris, Mr. Bodel-Nyenhuis, dien broeder-ambtgenoot steeds met de hem eigen kristelijke nauwgezetheid plag te noemen), bekleedt Dr. Bisschop de eerste en verdienstelijkste plaats. Hij deelt de reeks der juiste lezingen van den door Visscher verminkten *Ferguut* meê; 't geen voor ieder die niet in de gelegenheid was, het handschrift met de uitgave te vergelijken, van veel nut is. De hoogl. De Wal daarentegen heeft zijn kostelijken tijd en 't nooddruftige geld der Maatschappij verbeuzeld met meer dan twee honderd bladzijden, vol „Nederlanders, die in vroeger en later tijd te Heidelberg en Genève gestudeerd hebben”, en waar-

onder er zeker geen vijftien van blijvende beteekenis zijn, noch die zijne magere toelichting verdienen.¹ Drie kleinere bijdragen, over de bruiloftsviering van Karel den Stoute, over Dr. Van Zumbach, en over den dood van Elias Beeckman vullen de overige bladzijden, maar vereischten geen van drieën den bijstand der maatschappij. Deze mag zich (naar het zeggen van den voorzitter) dan ook veeleer geroepen achten, „de afzonderlijke uitgave van grootere werken” op zich te nemen, „die zonder ondersteuning bezwaarlijk het licht zouden kunnen zien.” De zoodanige, beweert hij, zijn er „niet minder dan vier, welker uitgave in dit jaar is voorbereid.” Van ’t een zoo-wel als ’t ander „verklaarde zij zich zonder aarselen bereid, de uitgave tot stand te brengen.” Weidsche verklaring, maar ongelukkig volkomen gelijkstaande met die van een of ander brodeloos ondernemer, die met de meeste gulhartigheid bijv. aanbieden wou, op kosten zijner leêge geldbeurs, een of ander geldvereischend ontwerp ten uitvoer te leggen. Schaamtelooser grootspraak bij vruchtelooser bemoeying is er inderdaad wel niet te denken, dan zich hier de Maatschappij, bij monde van haar voorzitter, veroorlooft. Er zijn drie of vier van haar leden, die in hun snipperuren, de een dit, de ander dat werk onder handen genomen hebben en willen uitgegeven zien,

¹ De naamlijst alleen had kunnen volstaan; mannen als beide Marxen, Oldenbarnevelt, en enkele anderen lichten er zich zelf genoeg toe, en beter althans dan het hier gedaan is; en de asch der overige hadde best in vrede blijven rusten.

Verwijs de Nederlandsche vertaling der Roos, Bisshop den Hillegaersberch, Oudemans het Woordenboek op Hooft, en Vissering het onderzoek voor de verponding, in 1514 in 't werk gesteld. Zonderen wij die Roos uit, waarvoor men, gelijk bij den Fergunt, met eene aangifte der juiste lezingen volstaan kon, dan verdienen al die werken — en het laatste niet het minst — ten zeerste die uitgave. Maar hoe wil de Maatschappij die tot stand brengen? En hoe durft zij, als had zij er schatten voor veil, van haar „niet aarselen” zwetsen? Te „aarselen” zeker behoefde zij evenmin, als de vermelde geldeloze ondernemer, dien men dan echter wel hartelijk zou uitlachen. Maar kan men 't de Maatschappij dan wel minder? — Zij heeft juist *drie honderd* gulden, om de (*niet* door haar, maar) door den boekhandelaar Nijhoff ondernomen uitgave der Roos te ondersteunen, en daarvoor moeten hare leden dan nog afstand doen van hun wettig voorrecht, de door haar uitgegeven werken voor den halven koopprijs te erlangen. Voor geen der drie andere werken heeft zij echter iets meer te missen. Vinden dezen dus elders geene ondersteuning, dan blijven zij vooreerst nog onuitgegeven. Wat beweegt haar dan toch, de houding aan te nemen, als zou dit door haar gebeuren? — Wil zij er van deze of gene geld voor vragen? Dat ware slechts een noodeloze omweg, en dat geld ook zonder haar aan de betrokken bewerkers en uitgevers over te maken. Wij zonden dan ook niemand raden, dien omslachtigen weg te kiezen, om

gemelde uitgaven in 't leven te roepen. Heeft een of ander witte raaf onder onze geldmannen lust dat te doen, hij wende zich tot genoemde heeren bewerkers of hun uitgevers zelf. De tusschenkomst der Maatschappij zou daarbij niets anders doen, dan die uitgaaf vertragen, en haar hoogstens aanleiding geven, zich — naar haar ijdeluitigen aanleg, maar zonder eenige reden — een volgend jaar te beroemen, dat *zij* de zaak had tot stand gebracht. Reeds nu neemt zij daar een aanloopjen toe. Zij dreigt „te grond te zullen gaan, of haar werk te moeten staken... uit geldgebrek!” Maar waar is hier van *haar* werk sprake? Wat eenige harer leden, deels ver van haren zetel, in hun eigen studeervertrek, uit eigen belangstelling, gewerkt hebben; en waarbij van haar — had zij die te geven — alleen geldelijke ondersteuning verlangd zou worden; dat zal — nu zij die niet geeft — *haar* werk moeten heeten? en niet die leden, maar *zij* zou het zijn, die niet *hun*, maar *haar* werk onuitgegeven moeten laten, omdat er twee van haar viertal twee-en-een-halves — haar eenigst kapitaaltjen! — voor haar „achterstand” zijn weggegaan, en twee andere voor de „kosten” van „het naderende eeuwfeest” vereischt worden. Weet men, wat ons in deze omstandigheden het best zou schijnen? dat zij dat eeuwfeest, waar haar laatste „geldjen” thans aan gaan moet, tevens tot haar lijkfeest, en haar feestredenaar tot haar lijkredenaar maakte. Zij nam dan een echt feestelijk einde, terwijl hare boekerij met de academische Leidsche vereenigd worden kon. Dit zou

ons waardiger voor haar dunken, dan die algemeene bedelpartij, die zij thans voorloopig reeds aankondigt. „Geen hulp van de regeering” (zooals zij, zich in haar ijdele grootspraak gelijkblijvend, uitroept), „onze maatschappij heeft ze nooit gevraagd noch genoten; maar vrijwillige bescherming en *edelmoe-dige bijstand* van allen, bij wie geboorte, aanzien, of *vermogen* gepaard gaat met een ruimen blik op *het warachtige welzijn des volks*; ziedaar, wat eene Maatschappij, als de onze, moet sterken en steunen!” Behalve de deerniswaarde bedelaarshouding door de Maatschappij hier aangenomen, mag er tweederlei niet onopgemerkt blijven: vooreerst, dat „aanzien en geboorte” hier, waar het uitsluitend op *geld* aankomt, beter achterwegen waren gelaten, en dat „vermogen” alleen voldoende waar geweest; en voorts, dat, hoe-veel belang wij in de voorgenomen uitgaven stellen, en hoezeer wij hare staking betreuren zouden, „het warachtige welzijn des volks” toch nog wat meer beteekent dan dat, of al wat de Maatschappij (in haar tegenwoordigen staat en met haar Vrieziaansche beginselen, ook al wist zij wat geld bijeen te be-delen) kan tot stand brengen. Het is weder een dier onberedeneerde, hoogdravende uitdrukkingen, die het kenmerk van sprekers schrijftrant uitmaken, en waarvan wij daarom, als eindproefjen, hier nog aanteekening nemen.

Mr. A. BOGAERS EN DE LEVENSBODE.

Mr. A. Bogaers, een te prikkelbaar dichter (naar 't schijnt), om ook de billijkste weêrspraak te dulden, heeft zich onzinnig boos gemaakt, over mijn welmeenende opmerkingen omtrent „taalkundig wangevoel¹”, in 't vorig nummer van dezen Bode. Ik kan dat niet gebeteren, en nog te minder als niet één zijner tegenbedenkingen mij geldig schijnt. Ik zal nu, uit loutere welwillendheid, in 't volgende nummer van den *Taalgids*, nog ééne poging tot zijne overtuiging wagen, en hem kortelijk mijn redenen bloot leggen; hij dient dan echter zelf het verstand te hebben, die te vatten². Heeft hij dat niet, zoo make hij het verder met

¹ Daar hij tegen de uitdrukking „gevoel” in dezen iets te hebben schijnt, zal ik er gaarne „bezeft” of „begrip” voor in de plaats stellen.

² *I have found you a reason, Sir, I am not bound to find you an understanding*, gelijk Johnson tegen Boswell zei; tenzij hij 't met Drydens onverstandige Cleopatra eens ware — en dan valt er evenmin iets aan te doen:

Iras. *Call Reason to assist you.*

Cleopatra. *I have none,
And none would have.*

de natuur of de voorzienigheid uit, maar stelle er mij niet aansprakelijk voor. Ik heb mij steeds, met de meeste erkentelijkheid, alle gegronde bedenkingen ten nutte gemaakt, 't zij door hem of een' ander, mij meêgedeeld; hij kan echter niet van mij vergen, dat ik mij onvoorwaardelijk aan zijn bekrompen taal- en stelsel-leest onderwerpe. Taal-lijstjens, zoo als hij ze maakt, acht ik hoogst nuttig en aanbevelenswaard, even als een schoenmakers-leest een voortreffelijk werktuig is; men moet echter geen van beiden ten onpas bezigen, noch ze op dingen willen toepassen, waar ze niet voor berekend zijn. Hij zal mij daarom ook wel willen verschoonen, wanneer ik nu voortaan maar stilzwijgend aanneem, wat hij mij verder nog goeds, en even stilzwijgend ter zij schuive, wat hij mij min juist mocht opmerken en meêdeelen. Persoonlijk zal ik hem steeds ten hoogste dankbaar blijven voor alle vroeger betoonde belangstelling en welwillendheid, en vergeef hem daarom ook des te gereeder zijn latere bekrompen kwaadwilligheid en vitzucht. —

OORSPRONG VAN DEN KEEZEN-NAAM.

In eene bijlage op mijn *Radicalisme* (Utrecht, Bosch en Zn., 1863), heb ik den naam *Kees*, voor *Patriot*, van den Rotterdamschen wagenmaker Cornelis of Kees van Oeveren afgeleid. Ik vind mij in die meening op nieuw versterkt, door de volgende zinsneden uit Elizabeth Wolffs „opdragts-brief” voor haar *Arnold Geesteranus* (Hoorn, 1775): „het baat niet, of mijne tegenstanders, met *Kees van Oeveren*, doller memorie, zeggen, zoo als zijn Ed. eens van den Eerwaarden Kralinger Predikant ¹ zeide: zey doet haer werk uyt 'aat, en wey doen het uyt liefden voor het vaderland; zey twist voor een saak die niet en is, en wey wieren aengezедt door liefden voor het behouden van vaderland en godsdienst; want het sied er donker uyt met kerk en lant. — Dus verre de *Patriot Cornelius*.” — Niets natuurlijker dan dat, even als de naam *Patriot* van Kees en zijn medestanders later op de weêrpartij overging, ook zijn en hun *Keezen-naam* het zelfde lot weêrvoer. In déze regelen van

¹ De bekende held der *Krakingiana*, Ds. Th. van den Groe; zie vervolgens.

Elizabeth Wolff vinden wij beide namen, *Patriot* en *Kees*, naar hun oorspronkelijke opvatting, als die der stadhouders-gezinde „patriotten” van 1747, reeds bijeen.

De aangehaalde woorden van den Rotterdamschen Patriot en wagenmaker, kwamen voor in zijn vermakelijken brief aan de schrijvers der *Kralingiana*, door dezen in hun derde boek (Rotterdam, Arrenberg, 1757) opgenomen. „By gelegenheit” (naar zij ons daar verhalen) „dat (zy) de matigheid van den prijs, welken de drukker, met (hunne) goedkeuring, op (hunne) boeken gezet (heeft), defendeerden,” schreven zij o. a.: „wy stemmen toe, dat er geen nette evenredigheid tusschen den prijs is en de ordinaire onkosten van den geheelen druk, volgens welke elk boek niet meer dan 6 st. behoorde te kosten; maar zo ras men let op de herelijkheid van dat onderwerp, schijnt de prijs eer te laag als te hoog gezet te zijn. Men heeft met veel graagte het pourtrait van Kornelis van Oeveren, eertijts wagenmaker, doch naderhand den hersteller van Nederlants oude regeringsform, en daarom ook nu in den hoog aanzienlijken stand der helbaardieren verheven, voor 22 st. gekocht; niet-tegenstaande 's mans afbeelding met geen ander verhaal voorzien was, als hoe hy de fundamenten onzer herstelde vryheit, door een lepel Oranjebrandewijn aan de passanten uit te deelen, gelegd hadde. — Deze woorden zijn door K. v. Oev. in zoo kwaden zin opgenomen, dat hy daarover

aan den drukker een brief, vergezelt met een andere missive aan ons, heeft gezonden. Beiden zullen wy ze den lezer mededeelen:

1.

Goeden vriendt Arrenberg.

Ik stier u eengen pampieren en boekken, en ik versoek, dat gey die besurgt aan de scryvers van het boek genaamdt Kralingiana, en ik versoek dat zey meyn werk niet qualk nemen; ik heb noch meer stoft voor de Heeren.

2.

Aal maakt krakeel, liefde bedekt veel sonden.

Mijn Heeren.

Ik sie, dat gey u nomdt 5 persoonen, die scryven tegen Ds. Van der Groe en sijn werkken en dat gey smak heb in goede letteren, en dat het u aan geen lust nog tijt ontbrekt, om allis te onderzoeken, waar gey maar eenigsyns vatbaar sijt. Maar ik bemerk, dat gey de geburtenissen van ons vaderlandt niet hebbe gevat; als dat was, dan sou gey mijn niet bespot hebben en niet in UE spot-schryft stellen onder een tytel, die verkeert kan verstaen werden, en gey sou meyn niet vergeleken hebben bey Ds. Van der Groe, die gey vergelijkt

bey Ullespiegen, en een baggerboer met een scropnet; ik sie dat gey niet gevat ben op de netten, wandt dan soudt gey se niet verkeert genoemdt hebben: met een scropnet vis men, maar met een flordernet baggert men. In u 2^e boek, dat gey scrijft tegen Ds. Van der Groe, bl. 24, daer moet ik voor den dag komen met meyn prent, en de prijs daarvan; vat gey nu niet, dat daer veel lifhebbers sijn voor mijn werk van het jaer 1747? Ik leen u meyn dagveraal van die tijt; leest die met smakt, soo ik u boekken sel lesen; dan ken gey het werk vatten van meyn, en het weegen tegen Ds. Van der Groe sijn werk. Hey doet seyn werk uydt aadt, en ik doe het uydt liefde voor het vaderlandt; hey twist voor een saak die niet en is, en ik wier aangeset door liefden tot behouden van vryheyt en godtdienst. Dat moest Sijn Hoogheydt bekennen, toe wey bey de prins van Oranje waren, en in de voorreden van mijn werk, daar dit merk stat †, te sien is. Nu is meyn vriendelijk versoek, dat gey mijn werk in het kort in u boekken mag staen, en dat gey mijn ambt niet verkeert en beschrijft: gey spreekt van helbaardieren, maer segt wat voor dat gey daerdoor verstaet, van stat of staat; soo gey daardoor verstaet van de stat, dan ben ik in gevaar van het gemeen gesolt te worden voor een lusenvanger. Ik sendt UE de Blommen ¹ en mijn Dagveraal, en het 2^e deel van UE boek; ik ver-

¹ Versta die, door Hofstede, op het graf van Friso gestrooid.

wacht die weêrom; en het sterven van Pryn's Mouris, leest dat eens op pag. 33 en 34 of dat niet gena is ¹. Ik sie in het 2^e boek en ik al heb meer gesien op blatsey 37, dat gey de Blommen soo prijst; maar heb gey se wel geroken van naby? ik heb se gerooken met veel smak, maar ik vinter in die stinken bennen; siet met meyn eens op bl. 86, wat daar de strooyer op sijn aals ² aalt, van de goede gemeynte van Nederlandt, wat seyt hey daar niet van tot haar smat? een raasende menigte welke opgeruyt en aangeset en gaden gemakt door menschen, die in troffel water te vissen meenen; daer slaet den strooyer den bal in het geheel mis; daer gebruik hey een blom dat een ondig gewas is, daar scrijft hey tegen de last van Frysoo, die sijn wil was te swygen, soewel heer als burger menkander ongemoet te laten, en te swijgen van die saken; nu komt den strooyer voor den dagt met gouden letteren, maer ik niet ken begripen, hoe een man van soo een hooge geest is daer toe gekomen, om van die zaak te scryven, daar hey geen begryp adde; dat moest hey aen ons overgelaten hebben, an die dat van nabey verstaan en gesien hebben.

In het 2^e boek bl. 62 de 1^e aanm. spreek gey van het blijven van de kerk, maer spreekt daer

¹ „Op deze aang. plaats vinden wy niets ter materie dienende, als het woord *patriotten*”. (Aant. der *Kralingiana*.)

² Kees onderscheidt in zijn spelling blijkbaar niet juist tusschen de gewone en de zoogenaamde stoel-a (*aals* voor *hals*, *geael* voor *geheel*).

wijs van: het sieder donker uit met kerk en lant. Ik wenste wel, dat veel mensen wat meer verstandt van het landt adden en daer in geburden, dan sou daer soo veel twis niet sijn.

Gey kendt den scryver. —

„Het hantschrift is niet in q^o, noch aen beide zijden, maar (naar den trant der grooten) in f^o. en slegts aan eene zijde beschreven. Ook is zijn papier op den kant met root geliniëert, en, volgens alle regels van waarschijnlijkheit, een overblijfsel van hetgene door zijn Ed. gebruikt is in het jaar 1748, toen hij, met drie andere vrome *Patriotten*, zijn plan ontwierp van een moderaterfonds¹. De goudgele of oranjeouleur van het papier bevestigt deze gissing.” Hoewel nu het innerlijke der missive niet aan dit uiterlijke beantwoordt, en zij er niet met „die bescheidenheid” in behandeld worden, als dit uiterlijke zou doen verwachten, wijten de schrijvers dit „meer aan een misverstant (hunner) woorden als aen eenige malitie”, en beloven Kees dus „voor het oog der geheele warelt satisfactie (te) geven over (zijn vermeende) ongelijk.” Met zijn portret hebben zij niet de bekende spotprent, maer het „egte” bedoeld, door hemzelf „erkent en

¹ De volle titel van dit plan is: „Raisonnement of burgerlijke samenspraak over de tegenwoordige tijdsomstandigheid, om, voor de afschaffing der pachten, een Moderaterfonds in dezelfs plaats te vinden; geraiſonneert door drie *Prinsluden*, op de wagemakerswinkel van K. en A. van Oeveren,” enz. Rotterdam, 1748.

uitgegeven". Uit de toevoeging van „hoogaanzienlijken stand" bij 't woord „helbaardiers", achten zij 't „klaar genoeg" dat zij niet „dat soort van helbaardieren" op 't oog hadden, „die in het oog van het gemeen maar luizevangers zijn"; integendeel, hij is geen „stads maar een amiraliteits-helbaardier", en „zoo ver de kamenier van een schepensvrouw, in rang en waardigheid, een keukenmeid te boven gaat, zoo ver en nog verder verschillen die beiden van elkander. De amiraliteits-helbaardieren dragen blaauwe rokken met roode opslagen, daar het leverei der anderen bestaat uit witte rokken met groene opslagen. In de geheele natuur is geen aangenamer mengeling dan van blaauw met root. Dit is de couleur van den besten saphir; wat seggen wy? van den hemel zelf, boven welken niets in schoonheit halen kan. Ja, dat nog meer is, blaauw met root is de kleeding van de knechten van het huis van Oranje. De witte couleur daarentegen is een onfeilbaar teeken van een Franschgezint d. i. slaefagtig gemoet. Het groene geeft wel het levendige, maar ook teffens het onrijpe van het verstant te kennen; althans deze zinnebeeldige uitlegging gaat zoo zeker door bij K. van Oeveren, dat hy, al was het maar alleen om den witten rok met groen, geen stadshelbaardier zou willen wezen. Onder de am. helb. vint men, behalve K. v. O., nog meer dan één braaf *Patriot*, die zijn leven voor het vaderlant heeft durven wagen; dit verwondere niemant: het voor-

naamste deel van hun ampt bestaat in het wagt houden op de zeeschepen, tot dat de goederen gelost zijn, om dus doende, ter stijvinge van 's lants finantiën, den sluikhandel voor te komen; en de ondervinding heeft sedert het jaar 1747 overvloedig geleert, dat geen menschen bekwamer zijn, om het finantiewezen te bedienen dan de patriotten, waarom ze ook doorgaans tot collecteurs en opzieners van 's lants middelen worden aangesteld. Dog de stadshelb. hebben nog nooit het geluk en de eer genooten, om een patriot in hun collegie te hebben; ook hebben ze niet de minste betrekking tot het finantiewezen. Hun werk is voornamelijk, de hatelijkste deelen van het criminele waar te nemen."

Wat de „aangehaalde perioden uit de Bloemen” betreft, „ze zijn van vele voor de allerschoonste in dezen geurigen ruiker ¹ gehouden, dog K. acht se voor de slegtste. Het is (evenwel) niet te vatten, hoe hij ze zich kan aantrekken. Hij behoort immers niet onder die razende en miltzuchtige menigte, die, onder het klinken der glazen, doorgaans meer naar de lucht der stinkende geneverbeziën dan den wijn van Schiras riekende, de belangen van het vaderland wikte en weegde. Neen, toch niet; de geheele wereld weet, en K. van Oev. heeft het, tot zijn eeuwig roem, zelfs aangeteekent in zijn

¹ In dit opzicht zal men thans echter wel meer naar Kees' oordeel overhellen, dan dit vleyende — van den bloemstrooyer zelf — onderschrijven.

Historisch Verhaal, dat hij en de zijnen, in de dagen der herstellinge, niet anders gebruikten, dan Oranjebrandewijn uit een zilveren kom. Deze kom heeft hy naderhant aan de prins gepresenteert, verzoekende, Z. D. H. geliefde dezelve aan te nemen en te bewaren in zijn familie, als zijnde ruim zoo waardig, als de fles van St. Willebrordus, aan Z. H. vertoont te Vlissingen; waarop Z. D. H. de kom gunstig heeft aangenomen. De Heer Hofstede, die maar alleen van geneverdrinkers gewaagt, kan dus noch hem noch de zijne bedoeld hebben." Zij „vertrouwen ten slotte, dat hy in deze satisfactie zal berusten, hem toeroepende:

Leef lang, Kornelis! tot uw glorie,
 Zoo roem' de Rotte op uwen naam,
 Die zweeft, op wiken van de faam;
 Zoo blinkt ge, als goud in 's lands historie."

Patriot-Kees viel echter wat ongeduldig, en schreef zonder dit antwoord af te wachten, weldra op nieuw:

Seer goede vriendt, mijnheer Arrenberg.

Ik sendt UE. een brief aan de heeren sryvers van die 12 boeken; weest zoo goet, ze te geven aan de HH., gey selt mijn verpligten; en segt eens aan de 5 HH., dat sey moeten surg dragen, dat het oudt Hollans spreekwoort op hen niet toegepast wert: dat bennen yongens van Parijs, veel windt en geen werk.

Seer goede vrienden en heeren scrijvers.

Ik ben verwondert, dat gey meyn soo lank op-
houdt met meyn eer te repperen, die gey meyn
ontnomen hebt, met u verkeert setten in UE.
schriften; ik heb UE. aangetoent, wat ik heb ge-
daen op die tijt van het verkiesen van den stat-
houder. Nouw is nogmael meyn versoeck aan UE.,
dat gey meyn uyt het verlangen helpt, en laet
niet meer soeken in de wijvenkrandt, of het 3^e deel
van UE. boek niet uyt komt. Ik sel bescheyt
wagten soo lang dezen maendt durt, en dan sel
ik om sin [zien] na milden [middelen], om mijn
selven te helpen.

Geteykent op meyn boogert, genaemt
den Oever, yn het Swaans-als;
den 15 Oct. 1757.

C. van Oeveren.

De schrijvers verklaarden 't natuurlijk onnoodig
te achten, deze brieven te beantwoorden, daar ze
het reeds door hun antwoord op de vorige hadden
gedaan. „Wy” zoo eindigden zij daarom kortaf:

„Wy wenschen hem hiermede,
Voor ditmaal en altoos, veel voorspoet,
heil, en vrede.”

EEN NEDERLANDSCH TREURSPEL ¹.

Nederlandsch in den volsten zin des woords; zelfstandig Nederlandsch in taal en onderwerp niet slechts, maar ook in strekking en beginselen, en daarbij kennelijk toch van een maker, die, door klassieke studie gevormd, zijn rijmlooze maar vloeyende veraregels in antieken maatgang geschreven, en zich — met den gelukkigsten uitslag — antieken eenvoud en waarheid ten doel heeft gesteld. Geen vermeend klassieke voorstelling in Franschen of zelfs Latijnschen trant, maar Nederlandsche toestanden in Nederlandschen zin opgevat, in de zuiverste Nederlandsche taal geuit ², en in

¹ *Wolferd van Borsele, Treurspel. Amsterdam, C. M. van Gogh, 1865.*

² Slechts bl. 44 stuiten wij op een „lichterlaaye vlam”, dat tweemaal 't zelfde zegt, en voorts een enkele maal op een harden, maar licht te veranderen versregel, als bl. 24 „hetgeen 'k hem” lees: „wat ik hem”; bl. 26 „Indien 'k”, lees: „zoo ik”; bl. 54, „in d'afgelopen nacht heb 'k vruchteloos”, lees: „'k heb vr. in d'afg. nacht”; bl. 80 „maar wat 'k heb gezien”, lees: „maar wat ik er zag”; bl. 48 „'k zwierf tot 'k”, lees alleen: „tot ik”. — Bl. 103 staat voorts: „En eenge poorters met van Kats”, lees: „met eenge poorters en met Kats”, daar het voorzetsel *van* bij dergelijke Heeren-namen, niet

gaven en bondigen kunstvorm gegoten; — ziedaar wat ons de ongenoemde maker van dezen Wolferd van Borsele te genieten geeft. Zijn held, het welbekende slachtoffer van volkswoede en adelnijd, uit de dagen van Floris V's onmondigen zoon Jan, is die Heer Wolferd, van wien ons de Hollandsche Kroniek meldt, dat hij 't „allene op den dume” had „metten Grave, so dat hi cume Kende yement, die hem geleke. Wat men sprac of wat men riet, Dat en diede algader niet; Men dede wat Heer Wolfert woude.” En trouwhartig verzekert zij ons, dat had hij maar „met hem enigen Here Willen laten in den rade, Sine dinc waren bleven stade, Ende waer lichte te live bleven”; maar nu was hij „daer gehaet so sere, Daerne was man negeen, Hine begeerde sine doot.” Waarom ook wilde hij „wesen raet allene, Ende doen sinen wille, Beide lude ende stille? — Al haten sine, 't en was geen wonder!” — Was het enkel heerschezucht, die hem dreef, en ontving hij er, in zijn gewelddadigen dood, slechts het gerechte loon voor? De argelooze rijmer schijnt niet beter te weten; maar de dichter is aan zijne voorstelling — ook al trad zij nog kennelijker in 't licht — niet gebonden, en maakt van zijn vrijheid gebruik, om den hooghartigen Zeeuw-schen edelman in een, zijn tijd ver vooruitschrij-

gebezigd wordt; een regel, waarop de dichter niet vast gaat, daar hij dan eens — gelijk meestal, maar verkeerdelijk — „van Kats, van Borsele, van Zandhorst” schrijft, dan weder, en gelijk het behoort, eenvoudig „Kats, Borsele, Zandhorst,” enz.

dend, vertegenwoordiger van een zelfstandig Nederland te herscheppen, welks beeld deze in zijn gedachten voor zich ziet, al komt hij ten slotte tot de uitkomst, dat hij den loop der dingen niet eigenmachtig bespoeden kan, en dat eerst latere tijden zijn droombeeld zullen verwezentlijken:

Mijn eigen hoogheid is hierbij voor niets in 't spel;
 De Borslens staan, in macht, in rijkdom, en in eer,
 Zoo hoog verheven, dat zij door een graaflijk ambt
 Zich niet verheerlijkt kunnen voelen. Wat ik wil
 Is dit: te keer gaan, met de macht die in mij is,
 Dat Hollands Gravenkroon, als toegevoegd juweel,
 Aan die van Henegouwen worde vastgehecht,
 En mijn verwijdring (ware) een eerste stap daartoe;
 Weg dan, voor lang, elk uitzicht op een staatsgeheel
 Van stamverwante volken, met een levenskern
 Uit Holland en uit Zeeland zaamgesmolten, 'en
 Een eigen macht, die 't hoofd kan biên aan vreemden dwang.

.

Is mij het martlaarslot beschoren van den man
 Die, voor zijn land een uitkomst gissend in 't verschiet,
 Door 't drijven van zijn geest den afgemeten gang
 Van Hem, voor wien geen tijd bestaat, verstoren zou?
 Is 't vol genot van al wat schemerde in dit brein
 Nog niet verkrijgbaar voor de grofheid dezer eeuw?

.
 Eens allen één,

Het Hollandsch volk en Zeeuw en Fries en Gelder ook!
 Een dwerg verbreekt de losse pijlen één voor één,
 Een bundel vastgesnoerd weêrstaat ook reuzenkracht.

In Borselens wering van den vreemdeling Avennes, geeft de Kroniek zelf den dichter daarbij het punt aan de hand, waaraan hij genes zelfstandige staatsbeginselen vastknopen kan; in zijn vijandelijke verhouding tot den adel de aanleiding, hem — gelijk Graaf Floris — tot den man en leider des volks in den goeden zin des woords, den wegbeleidenden voorbode van het poorters-Nederland der 16^e en volgende, of liever onzer eigen eeuw te maken:

Het groot misbaar, waarvan ik nu het voorwerp ben,
 Heeft slechts de wederkomst diens vreemden Graafs ten doel;
 'k Zal dat weêrstreven tot mijn laatsten ademtocht:
 Geen wanregering van het Henegouwsche huis!
 Waan niet, 't regeeren van 't grondheerlijk titelrecht
 Zal eeuwig duren. Kennis wordt een macht.

Ha, waarde schout! gij zaagt in mij een dwingeland,
 Maar recht en plichtgevoel sprak luider tot u, dan
 De volkswaan van een dag. Groeit in die vroomheid op!
 Rechtschappen poorters, eenmaal is de toekomst u!

Ziedaar den held van het stuk, een Nederlander in den schoonsten, den heiligsten zin van het woord, maar die, in zijn land- en volkslievend streven, ten offer vallen zou aan het gekrenkte eigenbelang zijner standgenooten en de bekrompen misvatting van den grooten hoop uit dat volk zelf, dat zich door in- en uit-heemsche treken het spoor liet bijster maken. Gelijk in alle menschelijke en maat-

schappelijke zaken, laat de dichter echter ook hier, buiten die algemeene staats- en volks-, en daaruit voortspruitende partij-belangen, ook nog persoonlijke beweegredenen bij den lotwissel en het verderf van zijn held medewerken, en maakt hem daarbij (geheel naar 't begrip der oudheid, maar niet minder ook den gewonen loop der dingen) tot den speelbal van 't lot of eener oppermachtige en willekeurige Godheid, met geen andere schuld zijner zijds, dan die van een geheel zijdelingsch verband. Als balling op Vlaamschen bodem, is hij, in zijn jongelingsjaren, in nachtelijken waanzin en door een schrikbeeld zijner droomen bevangen, met het zwaard in de vuist van zijn legerstede opgesprongen, om zoo de argelooze moordeenaar te worden van de maagd, die hij lief had, de dochter van den Vlaming, die hem gastvrijheid schonk zonder zelfs zijn naam te kennen. Radeloos over dien — naar zijn natuurlijken waan — moedwilligen doodslag, is de vader zijn haardsteê naar Holland ontweken, en heeft zich — met rusteloozen wrok tegen ieder Zeeuwschen edele in 't hart — ter plaatse zelf neêrgezet, waar Wolferd — niet het minst door zijn toedoen en aandrang ook — den dood zou vinden. Deze zelf rekent een deel althans van het sterflot, dat hem verbeidt, uit het onheil gesproten door zijne hand over 't huis van den Vlaming gebracht:

Ik voel mijn kracht gebroken en mijn geest verlamd!
 Ik heb de stem gehoord des mans, wiens eenig kind —
 En welk een kind! — ik heb gedood¹. Zou mijne stem
 Door hem herkend zijn, als door mij de zijne? 't Is,
 Alsof de hoorbare uitdruk van der menschen ziel
 Zich 't langst gelijk blijft. Hoe was leest en aangezicht
 Van 't schoon en rustig lichaam van dien Vlaming nu
 Onkenbaar, en tot woeste vormen uitgegroeid!
 Gewis door diepte van langdurig smartgevoel,
 Verbolgenheid en rustloos wrokken van 't gemoed.
 Dat is *mijn* werk. Hoe heeft het noodlot van dien nacht,
 O God! drie levens uwer kinderen verwoest!

 O, misschien
 Zal deze schuld genoeg geboet zijn door mijn dood! —

Toch weet hij op andere oogenblikken zeer goed
 te bezeffen, dat die „schuld” inderdaad slechts voor
 een gering aandeel op zijne rekening komt:

Zond God zijn Engel niet aan Abram, om het mes
 Te keeren van de keel eens schuldelloozen knaaps?
 Een lichte wending van het zwaard had, in dien nacht,
 Voor drie onschuldigen den loop gekeerd van 't lot.

Zoo immers voerde hij den monnik toe, die hem zijn
 bemiddeling ter vereffening van zijn „bloedschuld”
 bij den in Krijn, den brouwer, herkenden Vlaming
 aanbiedt. Trouwens, de tijd drong en 't „oogen-

¹ Zoo veroorlove ons de dichter te schrijven voor zijn, ons hier
 wat te vleeschhouwerig, „geslacht.”

blik eischte andren raad." De landszaak vergde al zijn „geestkracht", en drong deze persoonlijke belangen op den achtergrond, tot het voor 't behoud van zijn leven — te laat was. Eerst in de stervensure zelf ziet hij, door den bemiddelenden monnik, den man voor zich gebracht, die haar maar al te zeer verhaast heeft:

Er is een man hier, zwaar beproefd, uw deernis waard,
 Verlangend u de hand te reiken tot een zoen,
 Om beide zielen los te maken van een schuld;
 Gij hebt de stem diens mans herkend, hij u. Door mij
 Werd hem de onschuldige oorzaak van zijn levensramp
 Bekend, en, wat een raadsel hem gebleven was.
 In 't wild geprevel en een laatsten wanhoopskreet
 Der stervende, is hem licht geworden en bewijs;
 Toen heeft hij, om het volk te stuiten, 't lijf gewaagd,
 Maar 't was, helaas! te laat; en nu is alle wrok
 Geweken uit zijn hart. Hij wenscht, met u verzoend,
 Als ook zijn ure komt, ten Hemel in té gaan.

Verplaatsen wij ons van dit verzoenende einde van 't spel bij zijn begin; wij vinden daar den recht-schappen en verstandigen Delfschen schout met den eer- en baat-zieken Hollandschen baljuw over de stribbelingen in gesprek, tusschen de Graaflijkheid en de Dordsche poorters gerezen. De Delfsche schepensraad is opgeroepen, om daarover te beraadslagen, en komt in 't tweede tooneel bijeen. Meesterlijk is het tafreel, ons in de sprekende en zwijgende schepenen, en hun verschillende zienswijjs

en stemming, niet slechts van een Nederlandsch raadslichaam hunner dagen, maar ook van later, van onzen tijd zelf opgehangen. De rechtschappen schout vertegenwoordigt er het heldere inzicht in de gemeenschappelijke ontwikkeling aller gemeenten tot een kloek volksbestaan; geen (zegt hij) geen „wraak en ijverzucht van stad tot stad,

Neen, vrede en vriendschap der gemeenten onderling
 Is mijne leus en die van elken vriend van 't volk,
 Dat op moet groeyen door de kracht van burgertrouw;
 Wij zijn aan 't groeyen hier in ons gezegend land!
 Het moog' den Duitscher nog gelusten en Françoos,
 Den rug te krommen voor elk heerschap, en gedwee,
 Elk burchtslot aanzierende als een schrikgevaarte, zich
 Te laten ringeloooren door elk edelknaap; —
 Wij zijn in Holland aan die slavernij ontwassen.

Gelijke kloeke en bezadigde taal uit ook Schepen Hermans, die vervolgens het woord neemt, en daarenboven vooral op de onmisbare eenheid van een krachtig hoog gezag aandringt:

. in de kracht van 't wettelijk gezag,
 Gehandhaafd door één Opperheer, ligt 't heil van 't volk,
 En onze plicht is 't schragen van de Graaflijkheid;
 't Is niet van daar dat onze vrijheid wordt bedreigd.

Hij brengt tevens het eerst den, in zijn bedoelingen miskenden, handhaver van dat gezag en weêrstrever van allen vreemden invloed, Heer Wolferd, op het tooneel:

't Is waar, de Heer van Borsle en van der Veere draagt
 Zijn wapen hoog; — ons burgers ergert dat altijd; —
 Maar meer te vreezen is veel grooter aantal, dat
 Te midden van 't nog argloes volk een warnet spant;
 Al dat geboefte, dat, ten koste van 't gemeen,
 Fortuin of eigen staat bejaagt — het kan alleen
 Door d' indruk van een man¹, als hij, en door een wil
 Zoo krachtig als de zijne, tot ontzag gebracht.

. Is hij streng? welnu,
 Gestrengheid van 't bewind is voor 't onmondig volk,
 Wat tucht voor kindren en voor wilde knapen is.
 Wie weet, hoe ras ons oud roemruchtig Gravenhuis
 In onzen kinderloozen Heer zal ondergaan,
 En wee dan 't land, wanneer er vreemde vogelaars
 Hun sluitjens hooren doen, zoo 't volk niet is gewend
 Alleen te luistren naar de stem van orde en wet.

.
 Voor mij, zoo wie met kloek beleid het land berecht,
 De kroon beschermt van Hollands wettig opperheer,
 Door rede en vaste hand ons burgers houdt in 't spoor,
 En vreemde heeren 't hoofd durft biën, is dat de man
 Die voegt in onzen tijd; — en zoo hij later dan
 Gerust de tengels van 't bewind wat vieren kon,
 Maar ze even strak blijft houden, dan is 't tijd te zien,
 Wat voor de vrijheid moet gedaan met kalm verzet.

Gehheel anders spreekt de doldriftige Schepen
 Wouters, die zich, in zijne onberedeneerde vrij-
 heidsdrift, door uitheemsche begoochelingen laat
 meêslepen, en Avennes boven Borselen verheft:

¹ De dichter schrijft „eens persoons”.

Een vreemde handsbeer, die een ieder in zijn recht
 En vrijheid handhaaft, en met vaderzorg regeert,
 Is beter dan een inlandsch dwingland en een kind!
 En nu die dwingland een is van een talrijk ras,
 Dat aan de steden elke vrijheid steeds betwist,
 Den poorter, die te dagvaart komt, den nek toedraait; —

.
 Nu klinkt elk hoogheidswoord, dat uitgaat van dien mond,
 Den burger, die gezonde hersens heeft, in 't oor
 Als 't schuiften van de slang die op haar prooye loert!
 Het voorstel ons gedaan is niets dan list, om ons
 Oneedle kerels, schobbejakken, of wat naam
 Ons wordt gegund, terug te sleuren in het niet
 Van burgerknechtschap! — Neen, dat nooit, dat nooit!

Gaan deze drie Schepenen, in hun beschouwingen,
 van een meer algemeen standpunt, het volks- en
 burger-welzijn, uit; wie nu nog het woord voeren
 of daarbij toeknikken, behooren, in verschillende
 schakeeringen, tot een meer alledaagsch en lager ras.
 Schepen Koensen, die met alle zelfvoldoening ver-
 klaart, dat

. wat is gebeurd en wat gebeuren zal,
 Daar breek ik nooit mijn hoofd meê; maar ik vind het dwaas,
 Dat Overheden eener stad, op hoog bevel,
 De handen zouden steken in het wespennest,
 Dat 's lands regeering heet. Het geldt een twist met Dordt,
 Elk zorgt voor zich zelf; er is daarboven één,
 Die zorgt voor allen
 . . . Ik wil niet, dat een ander zich bemoei
 Met ons bedrijf, maar laat ook andren gaarne vrij.
 Schepen Haveman, die nog baatzuchtiger denkt:

Wel ja, nu Dordt de weelde van haar koopvaardij
 Wat afgetakeld ziet, en toonen wil aan 't land,
 Dat zoo zich vorst of voogd, of wie het zij, vermeet,
 Een enkele ader van haar handelsbron van daar
 Te leiden, Dordt de tanden hem kan laten zien,
 Is 't onze taak, dat rustig aan te schouwen. Mocht
 Dan de aarden kruik in botsing met den ijzren pot
 Te gronde gaan, 't zal ons niet deeren. Omgekeerd,
 Krijgt de ijzren pot een scheur, dat zal te beter zijn.

Beide Schepenen krijgen van twee „zwijgende”
 ambtsbroeders de kennelijkste blijken van goedkeu-
 ring; terwijl Schepen Aartsen eindelijk met deze
 karaktervolle opmerking besluit:

Ik vind in alles, wat er is gesproken, iets
 Dat ook mijn meening is —

Vóór hij zich echter in verdere bespiegelingen
 verdiepen kan, wordt de raadszitting afgebroken,
 en komt Borselens aanhanger, Heer Nicolaas van
 Cats, den baljuw bericht brengen van 't verzet der
 Edelen in 's Graven raad, en Borselens voornemen,
 den jongen Graaf daarom nog dien eigen nacht
 met zich naar Zeeland te nemen. De baljuw voor
 zich neemt daaruit aanleiding tot het volgende wel-
 wijze overleg:

. wanneer men 's lands gemeen profijt
 Met zorg behartigt, is het plicht, tot zelfbehoud,
 Als 't onweêr dreigt, de huik te hangen naar den wind.
 Indien 'k geweten had, dat Borselen zoo ras
 Zijn laatste kans zou zetten op het spel, ik had

Ook straks de Delvenaars wat meer ontzien. 'k Geloof,
 In d'overmoed dier poorters schuilt een nieuwe macht,
 Die 't land beheerschen zal voor adeldom en vorst;
 't Zal ieder aan te raden zijn, die op den duur
 Een stem wil hebben in 't kapittel, niet te ruw
 De nieuwe heeren voor het hoofd te stooten.

Geen wonder dat, wanneer in een der volgende
 tooneelen Borselens edele gade hem vraagt, of hij
 van 's baljuws trouw „verzekerd” is, hij antwoordt:
 „neen, voorwaar,

Van niemands trouw ben 'k zeker dan van de uwe alleen;
 't Is alles masker.

Hij echter gaat „niettemin (zijn) weg, al leidt
 die tot zijn val;” want (zegt hij)

Ten dood te strijden, zonder hoop van 't eind te zien,
 Is 't proefstuk van 't geweten en van plichtgevoel.

Zij.

En in den strijd alleen te staan, verzwaart de zorg;
 Maar steun van vriendschap heeft mijn Borsle nooit gezocht.

Hij.

In 't welgegrond vertrouwen op zich zelve ligt
 De kracht eens staatsmans. Vriendschap en trouwhartigheid
 Zijn in 't gemeene leven van zeer hoogen prijs;
 Wie mede 't land regeert, moet weten zonder haar
 Zijn weg te vinden. — Kom nu, gaan wij.

Wanneer wij hem, in 't derde bedrijf, terug
 vinden, is hij reeds in verzekerde bewaring te Delft.
 Het opgehitste volk heeft hem en zijn reisgenoo-

ten op de Maas achterhaald, Graaf Jan vrij terug laten reizen, maar hem naar Delft gevoerd. De weldenkende Schout zoekt hem daar op 't Steenhuis in veiligheid te houden, terwijl zijn gade, door pater Boudewijn

Behendig aan 't gewoel onttrokken, is gebracht
In 't huis, tot herberg voor de paters ingericht.

Borsele.

En wie bewaard wordt door de mannen van de kerk
Is wel bewaard. — Maar kunt gij reeknen op de trouw
Der poorters, aan wier hoofd gij straks mij herwaarts bracht,
En op uw scheepnen?

De Schout.

Voor die poorters sta ik in;
'k Bespeurde ook, hoe 't gegoede deel der burgerij
Met schrik het dreigen van het grauw begint te zien,
En van de magistraat is Schepen Wouters zelf
Verslagen, nu aan hem en ons 't gezag ontvalt.

Borsele.

't Is meer gezien bij stokebranden onder 't volk;
De groote menschen zijn als jongens op de straat:
Eerst zwetsen, wie de sterkste is, uit baldadigheid,
Maar nauwlijks heeft een ingeworpen vensterruit,
Door 't rinklen, luid doen hooren, wat men dreef,
Of 't heldenvolkjen stuift van schrik niteen. —

Gelijk wij nu echter, in een volgend tooneel,
van denzelfden Pater Boudewijn vernemen, wordt
de Schout door een verraderlijk „edelman” wegge-
troond, en Borselen daardoor van den bijstand ver-
stoken

(Van) d'eengen man in Delft, in staat, om (zijn) gezag
Te doen ontzien! —

De pater vertelt hem nu tevens, hoe dat de „roervink”, die er de menigte „tot het uiterst op-hitst”, die Krijn de Vlaming is, met wien wij straks kennis maakten; waarop dan het verhaal van 't in Vlaanderen gebeurde volgt, en de mede reeds vernomen weigering van 's paters tusschenkomt.

Het vierde bedrijf leidt ons een raad van zelf-zuchtige edelen binnen, als meesterlijke tegenhanger van dien der poorters in 't eerste. De vuige Zandhorst, de trotsche Benthem treden daarbij op den voorgrond. De eerste versmaadt ook de diensten van 't gemeen niet, waar het zijn vijandigen toeleg kan dienen; de laatste wil daarvan niets weten, en den adel slechts met eigen krachten tegen Borselens overmoed handhaven:

Zandhorst.

't Is ver gekomen, Benthem! 's lands regeeringsraad
Bescheiden in een huis van gijzling! —

Benthem.

Wien de schuld?

Geen sterveling heeft hier iets meer te zeggen, dan
Het volk op straat. Dat komt van 't heulen met het grauw!
Gij weet, ik heb gewaarschuwd; — gijliên wilde't zoo.

Gevaarlijk is dat spel. In 't oog van 't laagre. volk
Is ieder edelman een trotschaard, een tyran;
Wilt gij dat volk nu leeren, welk een kracht het heeft,
Doe 't dan ter school bij oproermeesters op de straat,
Maar denk op 't einde! —

Zandhorst.

't Einde? — Wel, dat zal, naar 'k hoop,
Het einde van den Zeeuw zijn, en de wederkomst
Van onzen Hengouwer, 't geen de hoofdzaak is;

't Lag immers voor de hand, 't beweeglijk burgervolk,
 Dat met Avennes hier 't Luilekkerland verwacht,
 Te werk te stellen, om den eengen hinderpaal
 Voor diens terugkeer uit den weg te ruimen.

Benthem.

Neen! —

Wàt voor de hand lag: Velzen, Amstel, Woerden, en
 Hun vrienden hadden 't ons geleerd; zij hadden moed,
 Een Graaf van Holland zelf te slachten met hun zwaard
 Voor de eer en 't recht des adels. Wij, wat durven wij,
 Om ons van een van de onzen die ons krenkt, te ontdoen?
 Wij geven drinkgeld en beloven vrij gelag
 Aan vuige kerels, om voor ons te laten doen,
 Wat wij niet durven.

Borselen legt hun vervolgens zijn regeeringsbegin-
 sel bloot, leest hun zelven de les ¹, maar wordt in
 zijn verder spreken verhinderd door 't binnendrin-
 gen van Krijn, dat hem ontroerd de zitting ontbin-
 den en zich verwijderen doet. In 't laatste bedrijf
 vinden wij hem, „(zijn) kracht gebroken en (zijn)
 geest verlamd”, door zijn fiere gade bezocht, die

¹ Onze (graaf)

Behoeft het niet te leeren, dat er edelen
 Ook nu nog zijn, die aan het Hollandsch Gravenhuis
 Den dood gezworen hebben, zoo 't, zich zelf gelijk,
 De hand blijft reiken aan den burgerman en boer,
 Bedreigd gestadig door de dartle knevlarij
 Van eedlen, die hun adelbrief onwaardig zijn.
 Gijlieden, die alleen 't belang kent van het bloed
 Uws eigen stams, en die een kuil graaft voor mijn voet,
 Gij delft een groeve, waar onze adel, vroeg of laat,
 Met al zijn hoogheid in zal storten. Ridderdeugd
 Alleen moet ons verheffen tot een macht in 't land,
 En dan de oneedlen onder 't volk, beschermd, geleid,
 En voorgelicht, opheffen tot gelijke deugd!

hem te vergeefs tot een ijdel en gewapend weêrstand zoekt te porren. Hun voor- en schoon-zoon, de jonge Heer van Voorne, komt hem berichten, dat de edelen tot zijn opoffering aan 't volk besloten hebben en hem nu zoeken; hij noodigt zijne moeder met hem te gaan, en belooft haar, bij haar te blijven. Zij weigert:

Is uwe plaats bij mij,

De mijne is, tot mijn laatste kracht bezwijkt, bij hem.

Benthem komt hem nu nog zijn persoonlijken weêrzin betuigen, tegen „'t dwaas bedrijf van eedelen, die een edelman

Gaan werpen in den muil der hydra ginds op straat,
Tot lokspijs, die het monster smaken zal naar meer;

belooft Borselen hem later een „ridderlijken kamp” ten Godsoordeel, hij zal zich met hem door „'t gepeupel” heenslaan, en vrijen aftocht naar Den Haag banen. Borselen weigert, en de zaamgezworen edelen stuiven binnen. Op Borselens aandrang gaat nu zijn gade heen, maar — om zich, zoo mogelijk, ten zoenoffer voor hem aan te bieden. Borselen trekt zijn zwaard en tart zijn vijanden tot „Velzens moed”; Benthem alleen antwoordt en zoekt hem te doorsteken, maar wordt zelf in den arm gewond. Duivenvoorde stuift de kamer in:

't Volk rukt binnen; Cats en Voorne zijn reeds met hun
Door hun weêrstand rijst de woede! (handgemeen,

Zandhorst.

Spoed dan, spoed! ten venster uit.

„Hij rukt Borsele het zwaard uit de hand, een

der edelen opent het venster, de overige dringen Borsele daar heen."

Borsele.

Rechtvaardig God! ik geef mij over in Uw hand.

„Hij wordt uit het venster gestooten, en de edelen vluchten van het tooneel, behalve Benthem en Zandhorst." De laatste, aan 't venster:

Hier, Benthem! kunt gij d'afoop van het treurspel zien;
Uw wond is immers maar een schamp?

Benthem.

Ik kan wel gaan,

Maar 'k wil mijn ziele niet bezoedlen door 't gezicht
Van zulk een schouwspel.

.

De drie laatste tooneelen schetsen ons Borselens vrouw in 't voorhof van 't Steenhuis, uit een bezwijming ontwakende en door twee gasthuis-nonnen bijgestaan, Borselen „zwaar gewond op een draagbaar door poorters binnen gebracht", den Delfschen Schout, Pater Boudewijn, Krijn, en Benthem. Borselen richt tot ieder een afscheidswoord, en nadat hij ten slotte, op de toespraak van den Pater, Krijn zijn beide handen toegereikt, en deze ze in de zijne gedrukt heeft, legt hij zich te rusten. Wellicht had daar het gordijn kunnen vallen; de dichter echter laat nu Pater Boudewijn nog met eenige woorden besluiten, waarin hij, in afwachting der „komst van 't Heilge" en 's lijdens voorbereiding „voor 't Hoogwaardig Sacrament," de omstanders tot den gebede uitnoodigt. Allen knielen neder en 't gordijn valt.

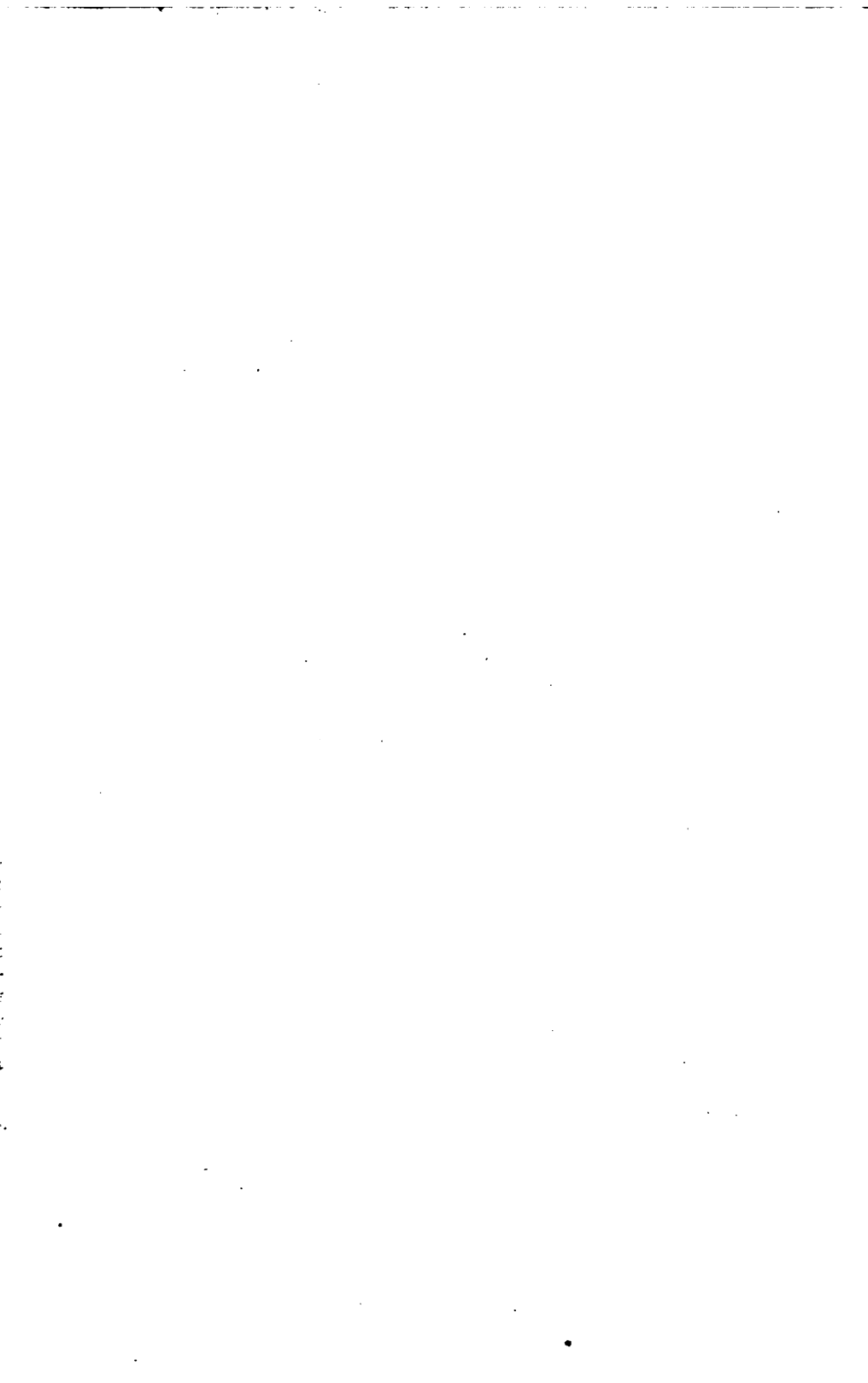
Ons vluchtig overzicht zou echter niet aan zijn doel beantwoorden, wanneer niet zijn lezers zich haasten, dat gordijn onmiddellijk weêr omhoog te halen, om zich, door de onverpoosde kennismeming van geheel het boeyende stuk, een even degelijk als zeldzaam Nederlandsch kunst-genot te verschaffen.

Naschrift.

Naarmate ik minder geschroomd heb mij overbiddelijk te keeren tegen een Réville, De Keyser, Opzoomer, en soortgelijke even bekrompen als aanmatigende modernen, voel ik mij te meer gedrongen, hier nog mijn ongeveinsde hulde te brengen aan de even edele als gemoedelijke taal, in zake Pierson ¹, door een ander »blijvend» moderne, den Eerw. Hooykaas Herderschee, in zijn juist ontvangen schrijven aan Huët, geuit. Ziedaar inderdaad de houding, die, van den aanvang af, allen hadden moeten aannemen, en zeker ook aangenomen hadden, wanneer niet louter gekrenkte klerikale ijdelheid, maar integendeel de inspraak van een liefderijk gemoed hun geest gedreven en hun pen bestuurd had. Ondubbelzinnig geeft dan ook Herderschee zijn afkeer van hun geschrijf te kennen; hij roemt zoo »menige welverdiende tuchtiging», als Huët heeft »uitgedeeld», en waarop hij voorzag, dat het »moest uitloopen»; hij misbillijkt »den toon», door de anderen »aangeslagen.» Hij-zelf legt ons zijn gemoedelijke overtuiging, zijn *harts-behoefte* om in de kerk te „blijven,” en zijn gehechtheid aan hare symbolen bloot, en niemand voorzeker, die hem dat euvel duiden, of, bij *zijne* overtuiging en al deelt men die niet, zijn recht, om zoo te doen, miskennen zal. In Herderschee vinden wij een »modern kerkvriend» met wiens »bedrijf» men allen vrede kan hebben, omdat hij, zooveel immer doenlijk, meer *mensch* nog dan *dominee* weet te zijn. Telle men er veel zijngelijken! — Zij behoeven inderdaad niet te vreezen, dat men hen naar den »Keyserlijken» maatstaf meten zal.

(2 Mei.)

¹ Ik bevroed alleen niet waarom deze een „martelaar” zou moeten heeten.

I N H O U D.

	Bladz.
Volkswapening	1.
Een schrander en welmeenend Godgeleerde	32.
Herinneringen uit Tubingen. (1846)	47.
Pierson en zijn bestrijders	73.
(I. Réville blijft, en Achilles-Réville. II. Moderne kerkvrienden en hun bedrijf. III. Piersons replek en Révilles wederantwoord. IV. Patroclus-De Keyser. V. Jan Raps vragen beantwoord. VI. Huëts advies.)	
De Leidsche Maatschappij in 1865	122.
Mr. Bogaers en de Levensbode	131.
Oorsprong van den Keezenaam	133.
Een Nederlandsch Treurspel	143.
Naschrift	160.

DRIE

VRAAGPUNTEN

VAN ALGEMEEN BELANG;

'S LANDS MINISTERS, HET NEDERLANDSCHE
VOLK EN ZIJN VERTEGENWOORDIGERS

TER BEHARTIGING ONTVOUWD

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

DEVENTER,
JAC. VAN DER MEER.

1866.

Widdowson
Delft

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAALENDE TIJDEN.

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doods-betrachting.)
SPINOZA.

IV.

EERSTE AFDEELING.

DEVENTER.
JAC. VAN DER MEER.
1866.

DRIE
VRAAGPUNTEN

VAN ALGEMEEN BELANG;

**'S LANDS MINISTERS, HET NEDERLANDSCHE VOLK
EN ZIJN VERTEGENWOORDIGERS**

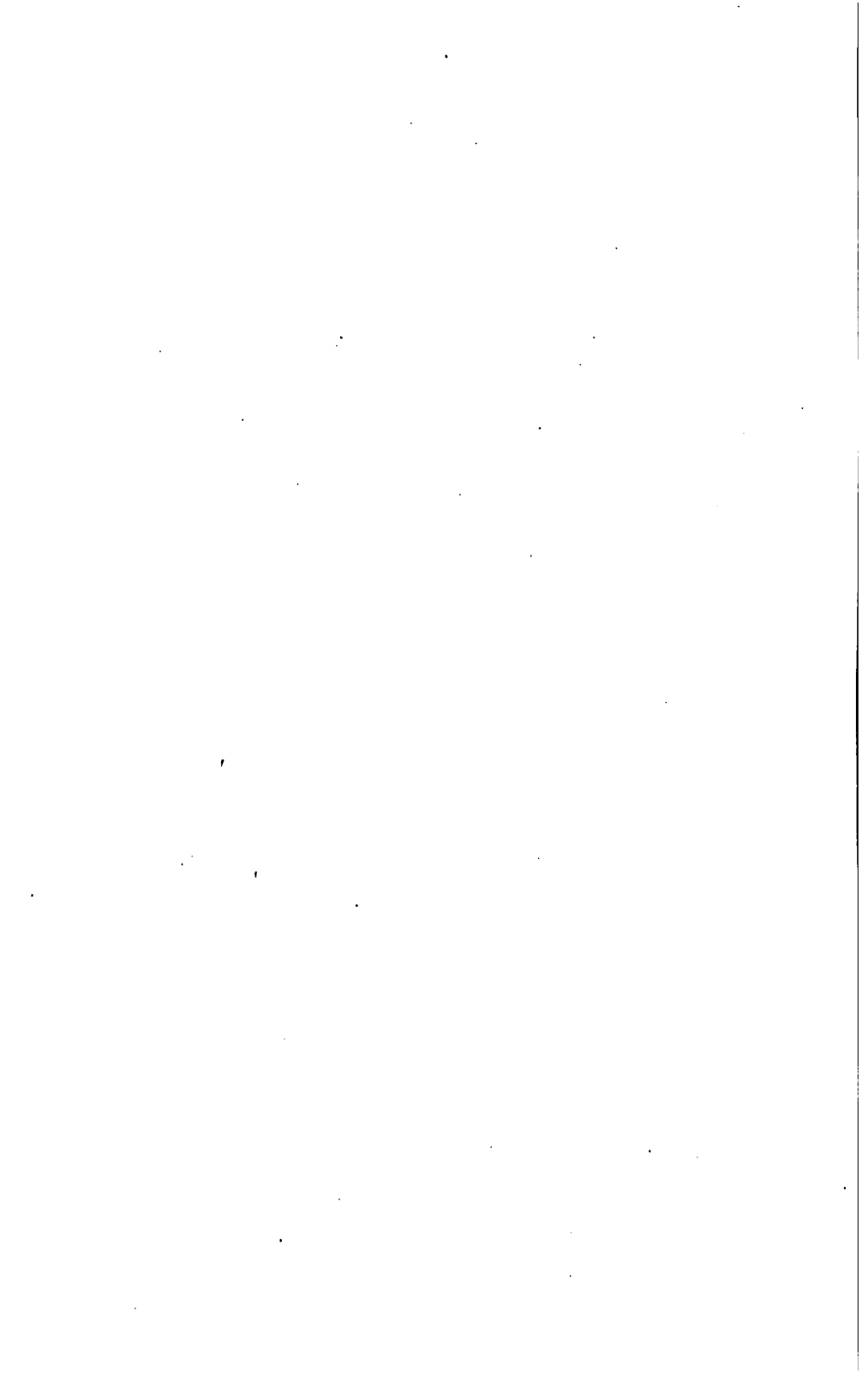
TER BEHARTIGING ONTVOUWD

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

**DEVENTER,
JAC. VAN DER MEER.**

1866.

DRIE VRAAGPUNTEN VAN ALGEMEEN BELANG.

Is Nederland inderdaad een uitgebrande krater? Zouden wij werkelijk niet meer dan een „uitgedoofd” volk zijn, zooals het een neuswijs Franschman een overmoedigen Brit heeft ingefluisterd, en 't ons, op zijn naam, door Mr. Groen van Prinsterer is overgebiefd? Zeker, wanneer men er, met dezen Mr., onder den naam van God van Nederland, een mummie Israëls op na houdt, voor derd'halve eeuw te Dordrecht herbalsemd, en sedert door sommigen nog altoos voor een levend wezen versleten; dan heeft men er alle aanspraak op, tot een slechts schijnbaar levend geslacht te behooren, en dat in tegendeel voor goed gestorven, welks levensvonk voor altoos „verdoofd” mag heeten. Wel niemand, die hem en zijn geestverwanten dus hun goed recht op dien naam betwisten, noch — vertrouwd ik — benijden zal. Doch voor 't overige? —

¹ *Parlementaire Studiën en Schetsen*, 18. Ik moet, tot schrijvers eer, zeggen, dat hij zelf in een der latere nummers tegen die algeheele verdooving van Neêrlands levensvonk opkomt; het sluimerende leven echter, dat hij er in zou willen wekken, is langs *zijn* weg niet herstelbaar.

Helaas! ik wenschte, dat ik de zaak volmondiger weêrspreken dorst; openhartig gezegd, voel ik daar echter geen volkomen vrijheid toe. Ik weet dikwerf niet, wat ik denken moet, wanneer ik — daargelaten alle nagebleven vereerders van een, 't zij Roomsch of Onroomsch, afgestorven verleden — wanneer ik al onze ongeloofigen zonder overtuiging, onze halfslachtige vermeende denkers, onze doctrinaire zwakhoofden, onze staatswijzen zonder veêrkracht of zelfstandigheid, onze — een enkel beteren niet te na gesproken* — ijdeluitige kamergeleerden en kleinmoedige bespiegelaars, en het even persoonlijke en partijdige, als karakter- en beginsellooze gros onzer vermeende „liberalen” aanzie. Er zit toch, in alle oprechtheid gesproken, in die allen geenerlei geest noch leven. Ik voel dan ook inderdaad oneindig veel meer nog voor den heiligen ijver des onverstands, waarmeê die beide hoogepriesters van den eerdienst des verledens, een Groen van Prinsterer en Alberdingk Thijm, voor hun verouderde staats- en kerkbegrippen zoo onverdroten beziel blijven, dan voor het ijdele bestaan, den noch kouden noch warmen zin, den deerniswaarden staat van verslapping en verdooving, waarin ik al die anderen zie voortkwijnen. En toch wil ik daarom nog niet wanhopen; toch laat ik, bij al die armzaligheid, mijn vertrouwen nog niet varen in de betere toekomst van mijn land en volk. Ik verwacht die slechts minder van hun wormstekig geslacht; ik stel mijn

hoop vooral op een nieuw en jonger, dat naast en na hen wast en opkomt, en dat wellicht oogen zal hebben, om, zoo goed als ik, te zien, hoe jammerlijk het met het hunne, en hoe leelijk hun hun beginsellooze slapheid staat. Ik zal daarom ook niet afdaten, het, met al de kracht die in mij is, voor den weg des verderfs te waarschuwen door die anderen ingeslagen; ik zal blijven trachten, het voor goed wakker te schudden, en te behoeden om voort te dommelen of eerst te ontwaken, wanneer het te laat, en Nederland voor altoos „geweest” zou zijn. Eerst dan, wanneer al mijn streven ijdel, en, door voortdurende versterving ook mijner jongere tijdgenooten, Nederland niet tijdelijk slechts verdoofd, maar voor goed uitgeleefd mocht blijken; eerst dan zou ik het, met kalme berusting, zijn onvermijdelijken doodslaap zien aannemen, in de overtuiging althans het mijne gedaan te hebben om dat noodlottig uur te vertragen, en des noods de laatste Nederlander te wezen, in wien, bij de verdooving aller anderen, nog een heldere vonk van 't vroeger leven blaakte.

Onmanlijke onwaarheid, uit een verholen bezef van zedelijke zwakheid en gemis aller geestkracht gesproten, ziedaar — naar 't mij voorkomt — de hoofdfeil van onzen tijd en staat, en op welke ik beginnen wil, in een sprekend voorbeeld dezer laatste jaren te wijzen, of ik er toe bij mocht brengen ook anderen de oogen te doen opengaan; of ik tevens bewerken mocht, dat het *persoonlijke* onrecht, daar-

door te weeg gebracht, weêr geheel hersteld werd. Wij hebben een nieuw ministerie, dat, zonder partijleus, in 't algemeen belang wenscht werkzaam te wezen; en ik heb helaas! onder de „liberale” vaan der vroegere te veel hoogst *illiberale* dingen zien geschieden, er te veel gewenschte zien verzuimen, dan dat ik niet gaarne de „daden” van dit kleurlooze, maar *constitutioneele* jongste belangstellend zal afwachten ¹. Er zijn bovenal drie punten, waarop ik het voorloopig al aanstonds met kracht zou willen zien handelen. Het eerste, het meer persoonlijke, maar voor de eer van 't volk allergewichtigste, dat ik bedoelde en hier aanstonds behandelen ga; het tweede: de te lang verwaarloosde, maar eindelijk toegezegde wet op 't hooger onderwijs; het derde: de bij het vorige ministerie reeds ter spraak gebrachte weerbaarmaking van 't volk.

Toont het nieuwe ministerie op die drie punten levenskracht, dan zal het voor het heil en de toekomst van 't land zeker niet onvruchtbaar werkzaam zijn; dan zal het een lof verdienen, waarop al de

¹ Den minst hoogen dunk koester ik daarbij van den biddenden Samuël onzer financiën. Ik kan het echter der liberale dagbladpers niet toegeven, dat de godvruchtige man niet — als minister van eeredienst — volkomen gerechtigd zou zijn, de hervormde kerk — tot afgrijzen van haar *moderne* leeraars en andere zoogenoemde verlichten — tot een biddagviering te nooden. Bidden hoort in de kerk t'huis, en wie dat niet verkiest te doen blijve buiten haar. Slechts bij afschaffing der eerdienst-ministeriën, en een gewenschte algeheele scheiding van kerk en staat, zou men geen verdere bemoeying der regering in kerkdienst en biddagviering kunnen vorderen.

vroegere, die ze verzuimden, geen aanspraak mogen maken¹. Er moet dan echter ook op geen der drie geschipperd worden; en het mag daarom — wat al dadelijk het eerste punt betreft — bij den eersten stap niet blijven, waartoe men, blijkens koninklijk besluit van 20 Juny l.l., reeds is overgegaan. Dat eerste punt, behoef ik nog te zeggen, is dat, waarop helaas! èn minister, èn volksvertegenwoordiging, èn het Nederlandsche volk zelf zich van de *jammerlijkste* en *onwaardigste* zij hebben laten kennen, en waarop ik te vergeefs, van den aanvang af reeds, de algemeene aandacht zocht te vestigen, de betreurenswaarde zaak van den ontslagen koloniale adviseur — Stieltjes.

I.

Even onwaardig als treurig heb ik de houding genoemd, èn door den minister, èn door 's lands vertegenwoordiging, èn door het Nederlandsche volk zelf tegenover Stieltjes aangenomen, en, in spijt der gedane waarschuwing, met weinig of geen uitzondering, hardnekkig volgehouden.

¹ Ik wensch daarmêe niet te kort te doen aan de goede vooruems van den laatst afgetreden minister van binnenlandsche zaken. Naar men zegt, was hij met een wet op 't hooger onderwijs bijna gereed, en mij zelf had hij toegezegd een nieuwe schutterij-wet nog dezen zomer te ontwerpen; ik mag echter niet ontveinzen, dat hij zich, op dit laatste punt, wel wat te afhankelijk toonde van zijn ambtgenoot van oorlog, om er veel afdoends van te verwachten.

Den minister — ik heb hem, in spijt van al mijn deernis met de Javanen, met zijn zich zelf weêrsprekende halfslachtige wet, die hun belangen meer roekeloos in de waagschaal stelde dan zorgvuldig behartigde, zonder leedwezen zien aftrekken. Ik deel volstrekt niet in de meening van hen, die Java's zaak nu, zoo niet reddeloos verloren, althans voor een langen tijd achter de bank zien geschoven. Ik verwacht vooreerst, voor 't belang zijner inboorlingen, veel meer van een beter geest der hun land beheerendè beambten, gelijk die — dank zij Multatuli's en anderer streven — allengs meer algemeen begint te worden, dan van een wet, die, in strijd met haar eigen dengdelijke beginselen, door kleinmoedige vrees, om ze vastberaden toe te passen, tot de noodlottigste gevolgen moest leiden; en ik acht het daarom tevens beter, vooreerst nog geen dan zulk een wet te hebben zien vaststellen, die voor jaren lang misschien alles bedorven had. Het wraakgeschreeuw over Java's druk en berooving heeft in de laatste jaren een te luiden weêrklank gevonden, dan dat het niet, door den drang der omstandigheden zelf, over kort of lang tot een afdoende verbetering leiden moet; maar met de karakterlooze, halve maatregelen, door deze wet in 't leven te roepen, ware alles voor jaren lang wellicht eer verergerd nog dan verbeterd. Hare bestrijding heeft ons daarenboven thans gelukkig van een minister verlost, die zich de belangrijke betrekking hem opgedragen, maar al te spoe-

dig, niet waardig had getoond, en daardoor, bij alle spreek talent en handigheid, aan de regeerings-tafel misplaatst bleek.

Een voorspoedig varens-gast, langs den kortsten en gemakkelijksten weg in de suikercultuur rijk geworden, vlug bespraakt en met de noodige vrijmoedigheid bedeed, hadden ongelukkig bij den weldra van kamerlid tot minister geworden heer Frans van de Putte, de eigenaardige manieren van zijn vroeger beroep te krachtig wortel geschooten, dan dat hij ze ook daar, waar ze allerminst thuis hoorden, vaarwel wist te zeggen. Hij wist 's lands verdienstelijkste ambtenaren niet van de scheepsjongens te onderscheiden, aan zijn vroegeren stuurmans-willekeur overgeleverd. Hij antwoordde op de eerste de beste zelfstandige, maar volkomen gewettigde handeling van een hunner; een handeling, waardoor zich deze juist van het karakterlooze ambtenaars-gros zoo edelaardig onderscheidde; door een even ongemotiveerd als onrechtmatig ontslag. Hij toonde niet alleen 's mans karaktervol streven niet te waardeeren, maar ook — onvergeeflijke misslag in een grondwettig minister! — niet het minste bezef te hebben van 't geen — ambtenaar of niet — een staatsburger, in ons vrije land, volgens de staatswet toekomt: het beroep op 's lands vertegenwoordigers, waar men 's lands belang verzaakt of in gevaar ziet, dat te worden. Een ambtenaar, niet laaggestemd genoeg, om stilzwijgend

te berusten, in 't geen hij van hooger hand ver-
knoeyen zag, jaagde hij als een weêrbarstig onder-
hoorige weg, zonder zelfs de moeite te nemen,
een oog in zijn stukken te slaan of die nader te
onderzoeken. De scheepsjongen was tegen den
stuurman in verzet gekomen, weg dus met hem
van boord! — Met het beste gevolg werd de bru-
tale maatregel toegepast, en de stuurman-minister
doorleefde, aan de groene tafel, nog eenmaal de
herinnering der schoonste dagen van zijn eigen-
machtig scheepsbewind en willekeurig kajuitsgezag.
Maar wat inderdaad schandelijker nog moet heeten,
dan dit schaamteloos vergrijp tegen de onschend-
baarheid van den Nederlandschen staatsburger; een
vergrijp, waarvoor men althans ter verklaring nog
de misplaatste hebbelijkheid van een oud-stuurman
kon aanvoeren en de doldriftigheid van zijn oploo-
penden inborst; — wat schandelijker heeten moet, is
de deels lijdelijke, deels zelfs welgevallige en toe-
juichende berusting van 't Nederlandsche volk in
's ministers onverantwoordelijke handelwijs. Zou
men niet gemeend hebben, dat er van alle zijden,
uit het zoogenoemd *liberale* kamp, een kreet van
verontwaardiging had moeten opgaan over deze
miskennis van 's volks vrijheid, in den persoon
nog wel van een zijner voortreffelijkste medebur-
gers? — Had zich inderdaad de minister de han-
delwijs, thans op een Stieltjes toegepast, tegen een
onverdienstelijk, onwaardig of onbruikbaar ambte-

tenaar veroorloofd, dan nog had men zulk een miskennis van zijn petitie-recht, als staatsburger, niet moeten dulden; men kon hem om zijn onwaardig- zijn onbruikbaarheid ontslaan, maar men mocht nimmer in zijn beroep op de kamer een blijk van die onbruikbaarheid zien; het recht daar-toe staat ieder Nederlander naar 's lands wetten vrij. Thans echter gold het niet een minverdienstelijk, het gold een hoogstverdienstelijk ambtenaar, tegen wien zich 's ministers onedele wrok zoo toemeloos geuit had. En het Nederlandsche volk zweeg en juichte toe, of beklaagde hoogstens den „armen“ Stieltjes ¹, die te veel zelfstandigheid bezat, om een deugdelijk (!) ambtenaar te zijn ². Slechts een enkele stem verhief zich, maar bleef als die des roependen verloren. „Zwak“ noemde haar daarom waarschijnlijk, vóór weinige weken, een na twee of drie jaar eindelijk opgedaagd voorstander van Stieltjes, in den *Gids*, zonder, naar 't schijnt, te bedenken, dat zij op zich zelf luid en duidelijk ge-

¹ Zoo hoorde ik hem hier te Deventer door een verneende kennis en vriend — ik zelf daarentegen kende hem toen ter nauwer-nood nog van aanzien — betitelen; „ik zie,” zei hij, „dat gij u de belangen van den *armen* Stieltjes hebt aangetrokken.” Ik antwoordde, dat in mijn oog „arm” was, niet wie onrecht leed, maar wie onrecht deed.

² Ik ben het, integendeel volkomen met den heer De Roo van Aldewerelt eens: „het behoort, bij uitnemendheid, tot de taak eener [werkelijk, niet slechts in naam] liberale regeering, om de vorming en ontwikkeling te bevorderen van zelfstandige karakters, van mannen, die onafhankelijk denken en zoo noodig handelen.” (*Gids*, 1866, Mei).

noeg sprak ¹, maar noch bij hem-zelf toen, noch bij anderen, den weêrklank vinden mocht, die haar tegenover den willekeurigen minister de noodige „kracht” had kunnen en *moeten* geven. Allen genoegzaam bleven, als Moffen (gelijk men 't heet), zwijgen; een hier te gepaster vergelijking, als er in die gedweëe onderwerping aan 's ministers wil, inderdaad' meer „Mofsch”, in 'den slechten zin van 't woord, dan Nederlandsch lag. Zochten enkele oppositie-bladen van 't gebeurde partij te trekken, dit deed der zaak, naar 't oordeel der weêrpartij, maar te meer afbreuk. De „liberalen” hadden er volkomen vrede meê, een vrijen Nederlandschen burger, door een als minister misplaatst scheeps-tyran te zien brutalizeeren, nu er maar een liberale vlag van zijn stengen wapperde. Hadden die „liberalen” zich inderdaad dien naam waardig getoond; hadden zij zich, als één man, bij de nu wegstervende stem des roependen aangesloten, om den vermeend „liberalen” minister op zijn misstap opmerkzaam te maken; geen de minste twijfel, of deze had op hun aandrang moeten wijken, en met een pennestreek of wat ware de fout hersteld, en de zoogenoemd „liberale” regeering inderdaad haar naam waardig gebleken. Zoo weinig denkbeeld toonde men echter van werkelijke „waardigheid” te hebben, dat men juist die der regeering gekrenkt waande, kwam zij op het begane onrecht terug, en erkende zij — ook maar stilzwijgend —

¹ Zie de drie stukjens, aan 't slot dezer punten herdrukt.

haar misstap. Haar „gezag” — zoo wendde men voor — zou daaronder lijden. Als of niet het gezag en de waardigheid der regeering van een vrijen staat enkel in haar zedelijke kracht, den manlijken trots harer onkreukbare waarheid en oprechtheid lagen, die evenmin schromen zullen een begane fout te erkennen, een gedaan onrecht te herstellen, als haar bedoelingen en beginselen onbewimpeld voor allen bloot te leggen. De minister en zijne partij achtten hem te *groot*, de vermeende „grootte” man bleek te *klein*, om het genomen besluit te herroepen, zijn eerste opwelling van drift voor zijn later beter oordeel te doen zwichten, en nog bij tijds te herstellen, wat hij zoo onbedacht misdaan had. Zelfs de engere kring van Stieltjes’ persoonlijke vrienden, van wie men, in de eerste plaats, een luid en krachtig verzet tegen zijn onwaardige behandeling had mogen verwachten, deelde in het algemeene vooroordeel en rekende het, in ’t vermeend belang van ’t „liberale” kabinet, niet oorbaar, openlijk tusschen beiden te komen. In plaats van door hun houding het voorbeeld te geven, en zich luide tegen het gedane onrecht te laten hooren, waardoor zij andere hunner liberale medeburgers tot gelijk verzet bewegen konden, en den minister voor den gemeenschappelijken, zedelijken invloed zijner medestanders doen zwichten; in plaats van dat achtten zij het wijzer, verholen bijeenkomsten tusschen den minister en enkele kamerleden, zoogenoemde vrienden en voorstanders van Stieltjes, te

bewerkstellingen. Als alle gekonkel echter, leidden ook deze natuurlijk tot niets, en kreeg daarbij dan nog Stieltjes' halsstarrigheid de schuld van 't geen alleen hun eigen zwakheid, tegenover 's ministers strafwaarden onwil, teweeg bracht.

Zoo flauw, zoo onwaardig en verachtelijk gedroeg zich dus het vrij en zelfstandig gewaande Nederlandsche volk, en zijn zich „liberaal” noemende burgers en dagbladen in de eerste plaats. Deze laatsten zochten daarbij 's ministers misdrijf nog te vergoëlijken, door een geheel onverdiend verwijt van onrecht, der „partij”, naar 't heette, vóór zijn vertrek naar Indië, door Stieltjes aangedaan. Zoo ook al niet ter kwader trouw wellicht, de voorstelling van het toenmaals gebeurde, en de daaruit afgeleide beschuldiging, was althans geheel onjuist, en had, zelfs al ware zij juist geweest, het thans aan den beschuldigde gepleegde onrecht in geen deele kunnen verontschuldigen. Stieltjes' ontslag was hem niet als straf voor een vermeenden vroegeren misstap, maar uit louter *brutalen* willekeur van een opvliegend oud-varengast gegeven, die van 's mans beter oordeel niet gediend beliefd.

En wat was, bij deze handelwijs van minister en volk, die der kamer? 's Volks vertegenwoordigers — hoe kon het anders? — toonden zich geheel dat volk waardig. Zij gedroegen zich even lauw en onwaardig, slechts bij de grootere verantwoordelijkheid, die op hen rustte, meer strafbaar nog dan dit. Niet alleen echter, dat ook de

„liberalen” onder hen den onafhankelijken Stieltjes, in hun eigen afhankelijk bestaan, aan het vermeen belang hunner „partij” opoffierden; zij brachten ook 's lands koloniale belangen, in spijt zijner waarschuwingen, aan hun onwaardige zucht, om het zoogenoemd „liberale” kabinet te believeu, ten offer. Zij gaven tevens, gelijk men 't hun te recht verweten heeft ¹, op nieuw blijk, dat ze „niet zeer gelukkig (zijn) in de beoordeeling van vraagstukken, die technische kennis en nauwkeurig onderzoek vereischen.” Stieltjes had, bij de blootlegging zijner bezwaren tegen de Indische spoorweg-ontwerpen, „blijkbaar een te goeden dunk van hen”, in zijn onnoozele overtuiging, „dat (zij) dergelijke vraagpunten grondig onderzoeken, en met kracht voor de waarheid opkomen zouden.” Op Java had hij, in den nieuw benoemden landvoogd, den baron Sloet van de Beele, een ouden tegenstander ontmoet, kleingeestig genoeg, als hooggeplaatst staatsambtenaar en met verzaking van 's lands belang, den wrok op hem te koelen, dien hij vroeger, ook al in spoorwegzaken, uit gekrenkt eigenbelang, tegen hem had opgevat. Hoewel overtuigd van de waarheid, dat „van de goede richting, aan den eersten spoorweg op Java te geven, mogelijk de geheele toekomst van het Indische spoorweg-stelsel afhing”, trok hij niet alleen een onbekwaam gebleken, ondergeschikten ambtenaar boven den hoofdadviseur

¹ De Roo, ter pl.

voor, maar zond zelfs het door dezen onderzochte, en met kennis van zaken afgekeurde ontwerp naar Nederland ter behandeling; een ontwerp, dat op onjuiste statistieke opgaven en kaart, en op naar de gis gestelde cijfers berustte, terwijl de nauwlettend berekende cijfers van Stieltjes werden weggelaten. In dien stand van zaken kan het voor ieder verstandig en vaderlandlievend Nederlander evenmin verwondering baren, dat deze 't plichtmatig achtte 's lands vertegenwoordigers tegen dergelijken geknoei te waarschuwen; als het tevens de hoogste verbazing moet wekken, èn dat de minister in plaats van het plichtmatige zijner handelwijs te erkennen, hem als een onwilligen kajuitsjongen wegjaagde, èn dat de kamer daarin en in de stukken berustte, haar door den minister willens en wetens overgelegd, hoewel de Raad van Indië zelf ze voor niet beter dan „scheurpapier” verklaard had! — Niet den heer Stieltjes, maar den baron Sloet had de minister, na behoorlijke kennisneming van 't gebeurde, moeten terug- of althans ter verantwoording roepen, en toen *hij* dat verzuimd had, de kamer 't van hem moeten verlangen. Dat ware de eenige billijke maatregel geweest omtrent de handelwijze van den Indischen landvoogd te nemen, en waaraan men, in 't belang van Indië en de rechtvaardigheid beiden, gerustelijk 's heeren Fransen van de Puttes ministeriëelen zetel had kunnen wagen, zoo hij bleef weigeren, om op de gedane zaak terug te komen. Wat dien zetel betreft, is

boontjen thans ook zonder dat om zijn loontjen gekomen, en de minister ten gevolge der onderlinge verdeeldheid zijner eigene partij gevallen. Zijn opvolger heeft ook den eersten stap reeds gedaan, om den onwaardig verschopten Stieltjes, in zijn eer te herstellen; het ontslag is althans reeds „eervol” verklaard ¹. Daarbij mag het echter niet blijven. Die eervolverklaring moet, vooreerst, met een maar al te billijke schadeloosstelling voor verloren inkomsten gepaard gaan, en voorts de hoofdmisdadige in deze, de baron Sloet, tot verantwoording van 't gebeurde geroepen en wegens plichtverzuim in verhoor genomen worden. Dat heeft Stieltjes, dat heeft het Nederlandsche volk recht van den minister te vorderen; en mocht deze verzuimen daartoe al aanstonds over te gaan, dan verwachten wij, dat er — onverschillig van welke kleur — althans één kamerlid gevonden worden zal, dat hem aan zijn plicht in dezen herinnert, en niet rust hem te interpelleeren, vóór er naar den eisch aan voldaan zij.

Wat de heer Franssen van de Putte persoonlijk betreft, er is, in mijn oog, slechts één weg, waar langs hij zich het gepleegde onrecht bij ieder wel-

¹ De afgetreden minister en zijne voorstanders beroemen er zich thans op, dat hij zelf dat „eervol” ontslag reeds, even vóór zijn aftreden, zou voorgeslagen hebben. Een schoone roem! men ontslaat — tegen alle recht- en billijkheid — een verdienstelijk ambtenaar, en waant zich dan gerechtvaardigd, wanneer men, drie jaren later, om een of ander bijreden, dat onbillijk ontslag „eervol” noemt.

denkende ook thans nog kan doen vergeven : wanneer hij namelijk , er ridderlijk voor uitkomend , dat hij door zijn overijlde handeling een hoogst verdienstelijk man geheel onverantwoordelijk in zijn recht en eer gekrenkt heeft , het openlijk betreurt , het gedane niet meer ongedaan te kunnen maken , maar — om van zijn grievende spijt door daden te doen blijken — van zijn ministers-pensioen voor minstens tweederden , ten behoeve van den ook geldelijk verongelijkten Stieltjes , afstand doet Weet hij dit van zich te verkrijgen , dan zal hij ook voor zijn karakter op die onderscheiding aanspraak hebben , hem nu — naar meer uiterlijken maatstaf — voor zijn spraakvaardigheid , zijn handigheid , en zijn suikerfortuin door een aantal lieden geschonken . Men bewere niet , dat het daardoor ten slotte tot een zeer prozaische geldelijke vergoeding van geleden onrecht komen zou ; een vergoeding , een man als Stieltjes geheel onwaardig . Er is daar niets van aan . Herstel van eer is geene geldzaak ; en daargelaten , of er , in 't oog van ieder onbevooroordeelde , eigenlijk wel zulk een herstel in deze zaak noodig waar ; of niet veeleer , door zoo te handelen , niet de eerloos ontslagen Stieltjes , maar de hem gewetenloos ontslaande minister , in zijne voor ieder edelaardige verloren eer hersteld zou worden ; daargelaten dit vraagpunt , is het daarmee gepaarde geldelijke — hoe prozaisch het schijnen moge — maar van al te veel belang . Ieder , die niet toevallig door geboorte , door erfenis . door huwelijk , door een

Indische landvoogdij ¹ of in de suiker, rijk geworden is, heeft, om in zijne en der zijnen behoeften te voorzien, een van elders te zoeken jaarlijksch inkomen noodig; en de minister, die dus te recht of te onrecht een niet aldus bemiddeld ambtenaar ontslaat, ontnemt hem tevens de middelen, om zoo niet geheel te bestaan, althans op meer onbekrompen voet te leven. Ontsloug hij den man nu te recht, dan heeft deze 't slechts aan zich zelf te wijten, en kan nu zelf zien hoe verder aan de kost te geraken; maar is dat niet geval, is (gelijk hier) het ontslag geheel ten onrechte gegeven, dan wordt natuurlijk dat onrecht slechts des te harder, en dient, bij later herstel, ook van die zijde vergoed te worden ². Er ligt daarin niets vernederends, en

¹ Het ware inderdaad te wenschen, dat men een einde kon maken aan die overdreven-rijke bezoldiging den Indischen landvoogden toegekend. Dat men ze, voor den noodigen luister van hun ambtsbediening, in Indië zelf, jaarlijks een ton gouds toekent laat zich nog hooren; maar dat men ieder jaar nog een tweede ton voor hen opspaart, is inderdaad belachelijk, en geeft slechts aanleiding tot dat voortdurend azen van allerlei gelddorstige lieden op de rijke betrekking. Een pensioen van zes of acht duizend gulden 's jaars ware meer dan voldoende; van 't aldus bespaarde geld kon men dan een Luitenant-g.g. bezoldigen.

² Men houdt die geldelijke zijde van dergelijke vraagstukken niet genoeg in 't oog. Ik heb lieden *op hoogen toon* hooren beweren, dat Stieltjes, vóór hij zich aan de kamer adresseerde, zijn ontslag als ambtenaar had moeten vragen; maar vat men dan niet, dat men op die wijs, alleen voor die ambtenaren, die toevallig ook buiten hun ambt ge-goed zijn, zou mogelijk maken, het land, naar hun beste inzicht en met nauwgezetheid te dienen? — Geen eerlijk en zelfstandig man, die niet toevallig tevens geld had, zou dat dan langer willen doen; en op wiens schade dit zou uitloopen, is duidelijk.

't zou slechts voor den minister des te vereeerender zijn, wenschte hij het door hem *persoonlijk* gedane onrecht, van geldelijke zijde, ook uit zijn *persoonlijke* beurs vergoed te zien.

Een dergelijke — hoewel niet zoo onvoorwaardelijke — aanspraak op persoonlijke schadeloosstelling van andere hand, heeft nog een ander Indisch oud-ambtenaar, omtrent wien Nederland mede een onrecht heeft goed te maken — Douwes Dekker. De gelegenheid ook omtrent hem iets te zeggen biedt zich hier zoo ongezoekt aan, dat ik dat niet verzuimen mag. Zeker heeft de oud-gouverneur-generaal, die hem, *op eigen aanvraag*, ontsloeg, zich geene dergelijke grieven te verwijten, als Stieltjes, met volle recht, den nu afgetreden minister van koloniën doen kan. Door hem echter niet persoonlijk te hebben willen hooren, hem het gevraagd gehoor onvoorwaardelijk af te slaan, heeft hij zich, meer willekenrig dan nauwgezet, den weg gesloten, om tot juiste inzichten, zoo omtrent Dekkers verhouding als de daarmee zoo nauw verbonden hoofdbelangen van Java's inboorlingen, te geraken. Zijn wij wel onderricht, dan moet hij later, na kennismeming van den *Max Havelaar*, wel zijn spijt ook betuigd hebben, dat gehoor niet te hebben verleend. Is dat echter genoeg? en moet hij zich, bij die erkenning van te haastig gehandeld te hebben, niet ook gedrongen voelen, een klein deel althans zijner in Indië overgewonnen schatten aan de leniging van Dekkers lateren nood te wijden? Slecht

financier en zonder het minste huishoudelijk overleg, heeft Dekker, door zijn onberedeneerde aanvraag om ontslag¹, na zeventien of achttien jaren dienst, zich en de zijnen van alle middelen van bestaan beroofd. Hij heeft daardoor wel het treurige voorrecht verkregen, zijn arme vrouw en kinderen, in meer dan een zijner schriften, zonder eteh en schoeisel te laten paradeeren. Hij had echter hun — gelijk den belangen der Javanen zelf — zeker meer dienst gedaan, behoorlijk zijn twintig jaren uit te dienen, om zich dan — door zijn pensioen — een zoo niet ruim althans onafhankelijk bestaan verzekerd en al den tijd gegeven te zien, zijn geniale pen voortdurend aan Java's belangen te wijden, en het met hart en mond voor te staan. Hoe onvoorzichtig echter zijn handelwijs was, en hij, in zooverre, zelf voor haar gevolgen aansprakelijk is, mag Nederland, mag het Nederlandsche bewind daarin berusten? Mag dit zich daarom van alle verdere bemoeying afzien, en zich voldoende verantwoord houden, wanneer het — zooveel of zoo weinig het wil — van zijn wenken partij trekkende, hem en de zijnen verder aan hun lot over-

¹ Men werpe ons niet tegen, dat hij wel gedwongen was dat te nemen, om niet langer een bewind te dienen, dat, zijns inziens, Java en de Javanen verdrukte en beroofde. Die verdrukking en berooving ging ook zonder hem voort, en hij ontnam zich zelf èn nu slechts de gelegenheid, de Javanen, in spijt van 't bewind, in zijn ambtsbedrijf van dienst te zijn, èn later, als oud-ambtenaar, in zijn geldelijk- zoowel als zedelijk-onafhankelijken staat, met het beste gevolg op den duur voor hen op te treden en te werken.

laat? — Heeft het daarvoor niet te veel verplichting aan den Max Havelaar, die Java's bloedige wonden even onbewimpeld als deelnemend bloot lei, Java's teérste belangen even welsprekend als overtuigend ontvouwde? Weegt de dienst, door het scheppen van dat werk bewezen, niet tien- en honderdvoud op tegen de twee of drie dienstjaren, die aan den vollen pensioens-termijn van den dichter ontbreken? En moet het dan niet een der eerste handelingen van den nieuw opgetreden minister zijn — daargelaten zijne persoonlijke inzichten omtrent Java's beheer — in de bedoelde zaak te voorzien, en Dekker en de zijnen, door een aan zijn diensten geëvenredigd jaargeld uit koloniale kas, te verzorgen? — Blijft hij daarvan in gebreke, dan is ook, op dat punt, de onmiddelijke tusschenkomst van een der kamerleden te wenschen; en zoo ook die mocht uitblijven, die van het Nederlandsche volk zelf, dat zich bij minister en vertegenwoordiging voor Dekker in de bres moet stellen, en niet rusten vóór het hem en den zijnen voldoende middelen van bestaan ziet verzekeren ¹.

¹ In afwachting van wat daaromtrent geschieden zal, heeft, reeds vóór eenige weken, steller dezès, met drie andere belangstellenden, ettelijke exemplaren eener uitnoodiging tot inschrijving eener jaarlijksche geldsom voor Dekkers gezin verspreid; tot dusver echter met nog maar al te weinig vrucht.

II.

't Is meer dan zestien jaar reeds geleden, dat ik, in afwachting eener wet op het hooger onderwijs — door 's lands wet en de omstandigheden beiden even dringend gevorderd — „enkele wenschen” daaromtrent uitte ¹. Nog steeds echter bleef die wet achter wegen, en die „wenschen” dus onverhoord. Op 's konings eigen aandrang, zal thans de nieuwe minister van binnenlandsche zaken die wet eindelijk ontwerpen, en biedt zich dus voor ieder belangstellende op nieuw de gelegenheid aan, zijn bescheiden wenschen kenbaar te maken. Ik neem daarom mijn zooveel te vroeg geboren boekjen ook op nieuw ter hand, om het hier kortelijk te doorloopen, en zijn nog altoos oorbare wenschen nogmaals te uiten. In een paar daarvan is men sedert, hoe langer hoe meer, vrij algemeen gaan deelen, en kan ik hier dus met hun aanduiding bijna alleen volstaan. Ik bedoel de afschaffing der godgeleerde faculteit ², en de overbrenging der voorbereidende studiën naar de Latijnsche school.

Wat de laatste betreft geldt het dan echter nog tweederlei vraag: wat er ook van de wis- en natuurkundige wetenschappen reeds aan de Latijnsche school zij over te brengen, en of beide dan wel

¹ *Enkele wenschen omtrent de wijziging van het hooger onderwijs.* Amersfoort, 1850.

² Verg. over deze daarbij *Nog een woord omtrent de faculteit der Godgeleerdheid*, enz. *Den Haag*, 1853.

slechts één der oude talen daar door de toekomstige studenten beoefend zullen worden. Er is er, die het voorbereidend onderwijs voor medicijnen en natuurwetenschap aan de hoogeschool bestendigen willen, en daardoor, voor de studenten in bei die vakken, een vijf- in plaats van drie-jarig verblijf aan haar noodig maken. Er bestaat echter geenerlei reden, waarom ook niet zij aan 't Gymnazium, of liever in hun gymnaziale jaren, hun voorbereidende opleiding ontvangen zouden. Men beginne daartoe slechts met die Gymnaziën alleen in zulke steden te vestigen, waar tevens een hoogere burgerschool gevonden wordt. Niets belet dan de aanstaande medici en natuurkenners, in hun beide laatste school-jaren, de daartoe betrekkelijke lessen aan de burgerschool te gaan bijwonen, op gelijke wijs als dit thans reeds te Deventer, door de studenten van 't Athenæum, voor die wetenschappen, plaats heeft. De studenten in de medicijnen konden daar dan tot aan hun voorbereidend examen, de natuur-beoefenaars tot één jaar voor hun Candidaats-examen blijven. Evenzeer kan men de toekomstige literatoren — onverschillig welke oude of nieuwe taal zij zich tot eigenlijk studievak kozen — tot één jaar voor hun Candidaats in de oude letteren — dat *allen* moeten afleggen — aan 't Gymnazium laten, de Juristen en Staatsgeleerden (voor de Godgeleerden heeft in 't vervolg alleen de kerk haar bepalingen te maken) tot hun voorbereidend examen toe. Daarop dus moet de — zes- of hoogstens zeven-

jarige — cursus aan 't Gymnasium berekend zijn.

Zal men daarbij echter beide oude talen blijven beoefenen? — Waarom niet? de toekomstige medici en natuurkenners, namelijk, met uitzondering van hun laatste of beide laatste jaren, waarin zij zich meer bepaaldelijk op de natuurwetenschappen gaan toelleggen; de overige de gansche schooljaren door. Men heeft, bij de warmste aanbeveling der Latijnsche schrijvers, ter „ontwikkeling van het schoonheidsgevoel,” en der „heerlijke taal,” waarin zij zich uiten, om hare „schoonheid, kernachtigheid, en sierlijkheid”, de aan 't Grieksch versleten uren „in de meeste gevallen voor geheel verloren”, en de studie van die taal daarom overbodig gerekend¹. Men heeft daarbij echter, in de eerste plaats, niet bedacht, dat wat ter aanbeveling van 't Latijn, nog veel meer van 't Grieksch geldt, en voorts, dat men de Grieksche uren in plaats van verloren, dubbel vruchtbaar kon doen zijn; wanneer men — overeenkomstig mijne „wenschen” van 't jaar '50 — in plaats van 't Latijn het Grieksch geheel op den voorgrond bracht, en met dit¹, in plaats van met het Latijn, het onderwijs van beide oude talen aanging. „Is het toch,” mag ik ook thans nog altijd vragen, „is het wel iets anders dan een ons uit vroeger eeuwen — wier aard en beschaving dien stand van zaken meêbracht — bijgebleven sleur, die

¹ Zie Harting in zijn *Gedachten over het hooger onderwijs*. Tiel, 1858 bl. 35 en v.

ons nog altijd aan 't Latijn gebonden houdt? Van in 't Latijn voorgedragen lessen, van Latijnsche redevoeringen zelfs, van Latijnsche twistredenen en stellingen raken wij hoe langer hoe meer vrij; maar eene voorbereidende beoefening van 't Latijn, alsof het onze moedertaal worden moest; als waren we nog, als onze middeneeuwsche landgenooten, gedwongen er ons in te uiten, schijnt ons nog steeds eigen te moeten blijven. Wij vangen er onze geleerde lessen meê aan, en, al krijgen we zelfs verlof de later bijgekomen Grieksche te laten varen, de Latijnsche schijnen we volstrekt niet te kunnen ontberen. *Moest het niet eerder juist omgekeerd zijn?* met het Grieksch begonnen en geëindigd? het Latijn daarentegen meer begeleidend slechts en naast het eerste, maar dit als het hoofdzakelijke en als leidsvrouw beschouwd? In alles, waartoe wij vroeger en later de klassieke letteren beoefenen — de ontwikkeling van ons denkvermogen, door den logischen bouw der taal; de vorming, de veredeling van onzen smaak door hare keurige schrijvers; de zedelijke sterking van onzen zin door haar gezonde geschriften; — in dat alles staat het Latijn verre bij het Grieksch achter. Hoeveel rijker, hoeveel vollediger in vormen is de taal! hoeveel schooner in gewrochten, hoeveel beloonender de letterkunde!... Beginnen we daarom onze voorbereiding tot de hoogere studiën met de beoefening van het Grieksch zij dit onze leidraad bij die van 't Latijn, en houden we liever het eerste nog aan, ook waar wij

het laatste later zoo niet geheel laten varen, althans meer als bijzaak beschouwen... Volgt men mijn voorstel, dan zal, bij een zooveel langer verblijf aan 't Gymnazium, en bij zulk eene voortdurende beoefening der Grieksche taal en schrijvers, de tot de hoogeschool bevorderde leerling, bij al zijn ijver voor de praktische studiën zijner maatschappelijke toekomst, genoeg op de hoogte zijn, om, met niet minder vrucht en genot, of de lessen bij te wonen over de dicht- en proza-kunst der oudheid, of zich door eigen lezing in de meesterstukken dier kunst te verpoozen, en zoo in werkelijkheid dat genot te hebben van de kennis dier oude beschaving, dat thans, ronduit gesproken, voor bijna allen meer in de voorstelling dan inderdaad, in schijn dan in wezen bestaat" ¹.

Onder de tegenwoordige lessen der voorbereidingsjaren behooren, behalve de beoefening der oude talen, ook die der redeneer- en ziel-kunde. Moeten ook deze op het Gymnazium overgebracht worden? Gelijk vóór zestien jaar, meenen wij ook thans nog van neen, en wenschen beiden voor de hoogeschool bewaard te zien, „waar zij wel voor enkelen slechts verplichtend, maar voor ieder gewichtig zijn, en op dien rijperen leeftijd meer vrucht zullen geven.”

Vinden wij ons hiermede van 't gebied der Latijnsche op dat der hooge school, en daar in de faculteit van geschiedenis en wijsbegeerte verplaatst:

¹ *Enkele wenschen*, enz. bl. 87.

dan kunnen wij hier tevens de vraag beantwoorden, wat in deze — vroeger met die der letteren zaamgesmolten ¹ — faculteit, verder te behandelen valt. Ook daarop heb ik heden geen ander antwoord dan vroeger. Voor geschiedenis wensch ik er minstens twee hoogleeraaren in aangesteld te zien, met het onderwijs der oude geschiedenis en beschaving, en die der latere en vaderlandsche belast. De verdere lessen zouden moeten loopen over staatsrecht, rechtsleer (zoogenoemd natuurrecht), zedeleer ², godsdienstleer en mythologie ³, algemeene spraakleer, kunstleer (*aesthetica*, waarmede tevens het beheer van 't prenten- en beelden-kabinet verbonden kon zijn), en geschiedenis der oude en nieuwe wijsbegeerte. Wat beide laatste betreft, zouden wij tevens eene voortdurende verklaring van

¹ Zie over 't onnatuurlijke dezer zamensmelting, t. pl. bl. 19 en verv.

² „Welke wetenschap die bij den weifelenden geest onzer tijdgenooten werkzamer belangstelling, krachtadiger beoefening verdiende? welke echter, die onachtzamer behandeld wordt? — Wat is er, behalve Schleiermachers eigen gelukkige proeven (in zijn *Verhandlungen* en *System der Sittenlehre*), bruikbaar nog geleverd, sinds zijne rechtvaardige maar onverbiddelijke hand het veld met het puin van ieder vroegeren bouw overdekte, slechts met een billijk ontzag voor Plato's en vooral Spinoza's arbeid? terwijl hij Aristoteles daarentegen te veel op den achtergrond stelde”. Ald. bl. 25.

³ Juist die wetenschap dus, die bij Ds. Tiele (in den *Gids* voor Mei 1866) als laatste overblijfsel der Godgeleerdheid gehandhaafd wordt. Hij ziet, dat wij 't reeds vóór 16 jaren volkomen met hem eens waren, haar naast de kunstleer eene plaats bij ons hooger onderwijs te verschaffen. Zij behoort daar echter, even als deze, bij de faculteit voor geschiedenis en wijsbegeerte thuis.

enkele geschriften, als uitgelezen gesprekken van Plato (Rep., Symp., Crito, Faedrus, enz.), de Staats- en Zedeleer van Aristoteles, en de Ethica van Spinoza wenschelijk achten; even als wij den hoogleeraar der *Æsthetica* die van Aristoteles' zoogenoemde *Poëtica*, en hare toepassing op alle latere en nieuwe letteren, aanbevelen. Met de beide hoogleeraren der geschiedenis zou het geheele getal der daartoe benodigde op zes komen; waarvoor dan echter in de faculteit der rechten één, in die der letteren twee wegvallen." ¹

Wenden wij ons van deze eene helft der vroegere literarische faculteit tot de andere, die voortaan alleen dien naam zal kunnen dragen. Indachtig wellicht aan het oude liedeken: *Het daget wit den Oosten, Het licht schijnt overal*, begreep de Commissie van 't jaar 1848, dat met eene gepaste verheldering van den Oosterhoek der letterkundige faculteit, haar geheele gebied weldra van een glansrijk licht zou overstraald zijn. Hoewel wij nu in die eenzijdige voorstelling niet deelen, voelen wij ons toch geroepen, om hare denkbeelden te dien opzichte bepaaldelijk tegen hèn voor te staan, die voor de Semitische taalstudie slechts ter wille der Godgeleerdheid een leerstoel wenschten op te richten, en van de Indo-Germaansche — o, gruwel! — in 't geheel niets weten willen. Wat vooreerst toch die Semitische talen betreft, hoe ware het mogelijk,

¹ Aldaar bl. 24.

zich met de beoefening en voordracht van ouder en nieuwer beschavings- en staatsgeschiedenis bezig te houden, zonder de nauwkeurige kennis der bronnen, waaruit beiden geput moeten worden? hoe ware dus ook aan een grondige behandeling der oude Israëlitische geschiedenis te denken, zonder de zorgvuldige studie der Schriften, waaruit die geschiedenis moet worden gekend en beschreven, de Hebreeuwse Bijbelboeken? Uit het oogpunt eener nauwlettende behandeling der geschiedenis en beschaving — en verder behoeven wij hier niet te gaan — is een leerstoel voor het Hebreeuwsch dus allerwenschelijkst. Wij wenschen er echter een voor 't Syrisch en Arabisch naast te zien. Behalve uit een taalkundig oogpunt, is het eerste ook voor het belangwekkend tijdvak der wording van 't Kristendom van 't hoogste gewicht; en, wat het laatste betreft, wat zou er van de kennis der middeneeuwsche geschiedenis van het Oosten, wat van die van Spanje en Zuid-Europa worden, lag niet de kennis van het Arabisch bij haar beoefening ten grondslag? — Wat den Indo-Germaanschen (of liever Indo-Europeeschen) taalstam aangaat, schijnt de Commissie ons met recht bepaalde leerstoelen voor Sanskriet en Perzisch voor te staan. Daar, door de benoeming van een hoogleeraar voor 't eerste, ook thans reeds in die behoefte voorzien is, behoeven wij op 't belang der zaak niet nader aan te dringen; wij kunnen haar eenvoudig in haar gewenscht verband met oude en nieuwe taalstudie beschouwen. Inderdaad toch

is voor ieder Westersch filoloog, die de paarden niet achter den wagen spannen wil, eene begeleidende beoefening van het Sanskriet allernoodzakelijkst; zij baant hem den geleidelijksten weg tot het inzicht en de kennis der taalwetten zijner eigene studie. Men werpe ons daarbij geen tijdverspilling of verbrokkeling van krachten tegen, als vorderden wij eene beoefening van 't Indisch, die den tijd zou rooven, zich aan eigen studiën in voldoende mate te wijden. Wat wij aanbevelen is eenvoudig dit: zich uit Bopps of Benfeys spraakkunst, uit Lassens of Böhtlingks bloemlezing en derg., de kennis der Sanskrietvormen eigen te maken; eene oefening, waartoe luttel uren 's weeks voldoende zullen zijn, en die dat geringe tijdbedrag in vlugger en vollediger inzicht, gemakkelijker behandeling en geleidelijker opvatting en bewaring der Westersche taalvormen, ruimschoots zullen betalen. Met die Westersche taalvormen bedoelen wij voorts niet die der Westersche oudheid alleen, maar ook de latere en hedendaagsche, de Germaansche en Romaansche in de eerste plaats. Naast beide Doctoraten of Meesterschappen in de Oude en Oostersche, zouden wij dus ook een in de nieuwe en bepaaldelijk de Nederlandsche letteren willen zien aannemen. Voor dit laatste zouden wij de beoefening eischen der overblijfselen van het Gothisch — „ohne welche es” (naar Jacob Grimms uitspraak) „in der geschichte deutscher sprache nur gedämmert, nie getagt hätte” — die van het vroeger en later Nederlandsch, en van de verschil-

lende ouder en nieuwer Opper- en Nederduitsche (vooral ook Oud- en Angel-saxische en Friesche) tongvallen; verder de oudheidkunde en oudste geschiedenis van 't vaderland, en de geschiedenis der Nederlandsche letteren. Wanneer men dan het hooger onderwijs der Romaansche talen aan één hoogleeraar opdroeg, die, behalve hare latere taal- en letterkunde, de spraakkunst van Diez zou kunnen verklaren; dan kon men het Engelsch met het Oud- en Angelsaxisch, het Hoogduitsch met de lessen over Gothisch, Oud- en Middenduitsch vereenigen, en de Nederlandsche tongvallen van vroeger en later tijd, met de vaderlandsche Oudheid- en Letterkunde, nog voor een vierden beschikbaar houden; terwijl één der drie laatstgenoemden ook de studie van 't Oud-Noordsch zou kunnen behartigen.

Even als hier de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, wordt door de Staatscommissie reeds de tegenwoordige Rechts-faculteit in tweeën gesplitst, en de eigenlijke Rechts-studie van die der Staatswetenschappen afgescheiden. Wij hebben ons daar dus verder niet over uit te laten.

Minder vrede hebben wij met hetgeen die zelfde Commissie omtrent twee hoogst belangrijke punten in de regeling van 't hooger onderwijs voorslaat: het aantal namelijk onzer hoogeschole, en de verhouding der lectoren of privaatsdocenten. Wat de laatsten betreft stelt zij voor, dat „ieder, die den graad van doctor in de faculteit, waarin hij wenscht te onderwijzen, verworven heeft, van *curatoren*, op

advies der faculteit, de tijdelijke vergunning bekomen kan, zich als *privaat-docent* te vestigen." Welk een voorslag! — men behoeft waarlijk niet te vragen, of er ook leden der „*faculteit*” in de Commissie zaten, die hem deed! Werd hij als wettelijke bepaling aangenomen, dan kon men gerustelijk geheel de heilzame instelling als doodgeboren beschouwen. Neen, wil men werkelijk door het toelaten van lectoren — gelijk wij die docenten liefst noemen zouden — leven en beweging aan het hooger onderwijs bijzetten; dan vergunne men elken doctor van ieder faculteit, van het hem toegekende onderwijzingsrecht, vrij gebruik te maken en als lector op te treden, en men treffe tevens geldelijke schikkingen, die niet — als die der Commissie — den toegang tot zijne lessen nog bezwaren, en de geheele instelling nutteloos zouden maken.

Wat het toekomstige aantal onzer hoogeschoolen aangaat, zoo begint de Commissie met den verstandigen wederstrevers van het tegenwoordige verbrokkelingsstelsel, dat van drie hoogeschoolen, alles gewonnen te geven. „Stelt men” zegt zij „zich het ideaal eener in alle opzichten ruim begiftigde, door stofelijke krachten uitmuntende Universiteit voor den geest.... de zamensmelting onzer drie hoogeschoolen is onvermijdelijk.” Zij voegt daar alleen, op de hier opengelaten plaats, ter loops en schijnbaar heel argeloos tusschen: „wenscht men dat ideaal na te jagen, schoon het onbereikbaar zij!” Wat zij met die ingelaschte woorden bedoelt, is vrij

duidelijk; maar even blijkbaar is het, dat ze, bij de minste overweging, niets ten haren voordeele uitwerken. Zij zoekt daardoor namelijk dat „ideaal”, tot welks bereiking die zamensmelting gevorderd worden zou, in 't voorbijgaan reeds als „onbereikbaar” voor te stellen. Zij vergeet daarbij echter, dat ieder niet geheel van verstand ontbloot lezer bezeffen zal, dat die „onbereikbaarheid” niet alleen van dit, maar van elk „ideaal” evenzeer geldt, dat dit anders op zou houden een „ideaal” te zijn; doch dat men desniettemin gehouden is en zeer verstandig doet, om ieder schrede, die ons nader tot zulk een „ideaal” kan brengen, onbeschoomd te doen. Zulk eene schrede nu is, volgens de eigen bekentenis der Commissie, de zamensmelting onzer hoogeschoolen tot ééne, en haar verraderlijke inlating kan dus tot niets leiden. Aan die zamensmelting echter, beweert zij, dat buitendien „grootte bezwaren” verbonden zijn. En welke dan wel? — zal men vragen, maar waarschijnlijk zijn lachen — of liever zijn tranen — niet bedwingen kunnen, wanneer men 't verneemt. Want het mag inderdaad een droevig verschijnsel heeten, met het opschommelen van welke jammerlijke drogredenen zich een negental beschaafde en kundige mannen hebben bezig gehouden, om zich voor het uiten van een gevoelen te dekken, tot hetwelk zij om geene andere dan geheel onverdedigbare bijredenen — dezen door kleingeestigen najver, genen door laakbare toegevendheid gedreven — besluiten konden. Wat

moet men toch wel van hen denken, wanneer men hen, in de eerste plaats, niet ziet schromen, tot het hersenschimmige schrikbeeld van een te vreezen staatsrumoer hun toevlucht te nemen? „Meer dan duizend jongelingen”, zegt haar *memorie*, „op ééne plaats bijeen te brengen, kan gevaarlijk zijn voor de orde en rust van stad en staat; de gebeurtenissen te Praag, Berlijn en Weenen zijn gevaarlijke voorbeelden.” En als vreesden zij, bij die fraaye bedenking, den onvermijdelijken glimlach van ieder met de „rustlievende hebbelijkheid” van den landaard bekenden lezer, haasten zij zich er bij te voegen: „wel heeft men hier niet gelijke uitspatting als ginds te vreezen”; maar komen dan ook, met verdubbelde kracht, hun aanval op het reeds geschokte gemoed van den minder menschkundigen hervatten, door te zeggen: „maar het vuur der jeugd, de prikkel der vrijheid, en de band des broederlijken levens”. — *que voulez-vous qu'il fût contre trois?* — „kunnen tot noodlottige stappen voeren!” En zoo spreken de geijkte gidsen en hoogere opleiders der Nederlandsche jongelingschap onzer dagen! Zulk een Jan-Salie-zin huist er in hun deerniswaarde borst, en schamen zij zich niet openlijk aan den dag te leggen! — Zou het wel te verwonderen zijn, dat bij een jeugd, door dergelijke „pruiken” voor maatschappij en wetenschap gevormd, inderdaad alle levensvonken uitgedoofd raakten, en zou wellicht ook die vreemdeling, die ons onlangs voor eene „nation éteinte”

verklaarde, toevallig kennis genomen hebben van deze commissoriale betuiging? — *Absit omen!* en laat ons — tot heil des lands — hopen, dat noch in den raad des bestuurs, noch in 's lands algemeene staten lieden zitting hebben, door dergelijke vreeswekkende schijngronden tot den noodlottigen stap te drijven, hier door de Commissie aanbevolen. Niet minder zwaarwichtig dan deze, mogen echter ook de overige drie beweegredenen heeten, tot handhaving onzer drie verbrokkelde scholen in 't midden gebracht: „het ophouden der nauwe betrekking tusschen den hoogleeraar en *al* zijn leerlingen”, als bestond die thans, als kon die immer bestaan, als ware die zelfs noodig; „de keuze, den ouders ontnomen van de instellingen, waaraan zij hunne kinderen toevertrouwen”, als werd niet die keuze zelve onnoodig, waar de eenige instelling zoo weinig mogelijk te wenschen zal laten; „de onderlinge mededinging eindelijk der hoogeschole, die weggenomen zou worden”, als ware zulk een mededinging niet dubbel vergoed door die der hoogleeraren en lectoren onderling. Men ziet het, alle bewijsgronden tegen de zamensmelting en vereeniging aangevoerd, zijn de een nog gezochter, onbeduidender en deerniswaardiger dan de andere; niet één, die het minste gewicht in de schaal legt. Neen, wanneer werkelijk het te wachten wetsontwerp of de later door de kamers aangenomen wet geen vereeniging en zamensmelting, maar verdeling en verbrokkeling blijft voorstaan, ons niet één

deugdelijke universiteit, maar — gelijk tot dusver — een twee- of drietal onvolledige scholen levert; dan zal de werkelijke reden van zulk een knoeiwerk, niet in de aangevoerde drogredenen der Commissie, maar in den kleingeestigen naijver liggen, die een plaatselijk en bijzonder belang boven dat van 't algemeen en 't geheel voortrekt¹. Ééne alleszamenfattende, onverbrokkelde Universiteit, zie daar de hoofdvoorwaarde der nieuwe onderwijswet, zal zij van werkelijk en afdoend nut wezen. De plaats, waar haar te vestigen, zou, mits slechts niet aan een der uiterste punten van 't land, onverschillig zijn, wees er niet alles bij voorkeur Leiden voor aan. Ik zou inderdaad wenschen, zelf niet daar, maar te Groningen of Utrecht, gestudeerd te hebben, om met des te schitterender onpartijdigheid Leidens rechten in dit opzicht te staven. En de schoone herinnering aan 't feit, dat het zijn hoogeschool verwerven deed, en de Europeesche naam, dien, in de volgende eeuwen, Leiden bij nitstek verwierf, en geheel de aard en gelegenheid der stille en deftige stad-zelve, maken deze, ver boven eenige andere, als zetel ook der Universiteit verkieslijk. De tegenwoordige minister, zelf te

¹ Eere daarom ook dat ééne Commissie-lid, dat, naar de mededeeling der Commissie, de door haar gewraakte meening is blijven voorstaan, en den aandrang der van den aanvang af andersgezinden weerstaan heeft; een aandrang, waarvoor andere zijner medeleden, naar ons de memorie bespeuren laat, in twistmoeden maar lakenswaarden wrevel alleugs bezweken zijn.

Amsterdam gevormd, en zoo ook boven den minsten zweem zelfs van partijdigheid verheven, zal er zijne keus ook des te geruster toe kunnen bepalen, en — hopen wij — dan in beide kamers eene meerderheid vinden, die hem, in deze en alle andere wenschelijke wetsartikelen, schragen zal.

Vatten wij onze eigene hoofdzakelijke wenschen kortelijk zamen: de voorbereidende studiën, ook voor medicijnen en natuurwetenschap, op de Latijnsche en hoogere burgerscholen overgebracht en daardoor de voorbereidende schooljaren tot zes of hoogstens zeven verlengd, de Universiteitsjaren tot drie ingekort. Niet het Latijn, maar het Grieksch daar als hoofdtal, van het begin tot den einde, beoefend¹. Aan de Universiteit: afschaffing der Godgeleerde faculteit of liever haar afstand aan de hervormde kerk, opdat deze, even als de Luthersche, Doopschgezinde, Remonstrantsche en Roomsche Katholieke haar eigen kweekschool, 't zij te Leiden of elders, waar zij zal verkiezen, hebbe. De faculteiten voor Wijsbegeerte en Letteren en voor de Rechten beiden gesplitst, en het aantal der hoogleeraren en vakken dienovereenkomstig vermeerderd. Het doctoraat en meesterschap, als gevolg dier splitsing, in ieder dier faculteiten niet slechts verdubbeld, maar voor die der Letteren daarenboven naar

¹ En dat, dan niet meer volgens de ouderwetsche, beperkte taalbeginselen, maar de nieuwe, op taalvergelijking gegrond, en in Duitschland o. a. door G. Curtius, in zijne — reeds zeven of achttmaal herdrukte — *Schulgrammatik* toegepast, ten onzent onlangs in de nagelaten Grieksche Spraakkunst van Bruining ontvouwd,

de verschillende talen, waarop zich de candidaat heeft toegelegd — 't zij Oostersche of Westersche en van de laatste oude of nieuwe — ingedeeld. In plaats van den vermeenden wedijver der drie verbrokkelde scholen, een werkelijken wedstrijd tusschen hoogleraren en lectoren, bij volkomen vrije vestiging der laatste, in 't leven geroepen. En dat alles — voegen wij ten slotte hier nog bij — niet onder toezicht onzer verouderde curatoren-instelling, maar van een of meer bezoldigde inspecteurs, die voortdurend een wakend oog over de geheele inrichting laten gaan, en den minister van raad en inlichting dienen. Dat voorts ook het stelsel der collegie-gelden afgeschaft, en den verschillenden hoogleraren eene gelijkmatige vaste bezoldiging verleend worde¹, is een allengs te algemeen gevoede wensch, dan dat wij er hier bij behoeven stil te staan. Niet minder wenschelijk ware 't voorzeker, zoo men, in 't belang van den studietijd, naar den Duitschen trant, een halfjari- gen schoolcursus invoerde.

¹ De studenten betalen dan ieder schooljaar eene bepaalde som, voor alle door hen waar te nemen lessen, aan de schatkist. Ten einde den lectoren gelegenheid tot vrije mededinging te verschaffen, zou men hen, voor elk hunne lessen op den duur volgend student, een zekere geldsom kunnen verzekeren. Studenten, die — voor hun examens of uitbreiding van studie — van hun diensten gebruik wenschten te maken, zouden natuurlijk gehouden zijn, hen, even als thans de *repetitoren*, naar onderlinge overeenkomst, daarvoor te voldoen. Van Testimonium-lessen mag voorts geen sprake meer zijn; in alles wordt examen afgenomen.

III.

Ik heb mij, bij een vorige gelegenheid ¹, beklagd over de onwaardige taal door een Leidsch hoogleeraar en eenige kamerleden omtrent 's lands weerbaarheid gevoerd. Deze wordt echter nog overtroffen door 't geen ons, in de laatste dagen, enkele Nederlandsche dagbladen te lezen gaven. In een van hen werden o a. in een beredeneerd vertoog — naar aanleiding van den Pruisisch-Oostenrijkschen oorlog — de volkomen ongewettigde kansen besproken, die Nederland, in 't hersenschimmige brein van den steller, hebben kon, door Frankrijk aan Pruisen ter inlijving afgestaan te worden. Als ware 't een geheel lijdelijk en onzelfstandig, volstrekt machteloos brokjen gronds, een onbewerktuigd dood voorwerp, ter beschikking van den eersten den besten eerlijken of oneerlijken vinder, die er 't oog op werpen zou, werd daar stellers roemruchte vaderland, met de kennelijkste argeloosheid besproken, en zonder blikken of blozen over dien vermeenden krijgskans gehandeld ². Een land nu, dat,

¹ *Volkswapening* (*Levensbode* III bl. 2).

² Tegenover deze ergerlijke beuzeltaal, verdient het aanneemlijke betoog in een ander dagblad lof, waarin ik er (onder 't afdrukken dezes) op zie aandringen, Nederland voor goed onzijdig te verklaren. Dit ware inderdaad geheel overeenkomstig zijn zelfstandigen aard en bestaan.

zonder de minste aanleiding dan 't onmanlijk gevoel zijner weerloosheid, op dien toon, over zijn inlijving bij anderen; een volk, dat zonder 't minste zelfvertrouwen, op zoo onwaardige wijs, over zijn insmelting bij een zijner naburen kon spreken, verdiende niet anders dan hoe eer hoe beter ingelijfd en versmolten te worden. Zulk een volk toch zou inderdaad, gelijk men 't onze reeds gescholden heeft, voor goed „uitgedoofd” mogen heeten. Ik hoop echter, dat wij nog niet al onze landgenooten naar dit deerniswaard gebeuzel van een paar coerantiers, enkele kamergeleerden en staten-leden moeten beoordeelen. Ik verwacht, dat een aantal anderen — mocht ik zeggen de groote meerderheid — het met mij eens zal zijn, dat een land, dat zich, in 't bezef van zijn eigen zelfstandigheid, niet *wil* laten inlijven, ook niet ingelijfd worden *kan*; dat, zoo goed zich Nederland, vóór drie eeuwen, aan den onverkwikkelijken moederschoot van 't overmachtig Spanje, met bovenmenselijke inspanning, tot een eigen krachtig bestaan ontworsteld heeft, het zich ook thans — is het nog zijn vroeger levensvonken rijk — in spijt aller stakkers en zwaarhoofden, in dat bestaan handhaven moet en *kan*. Ik heb het, in dat opzicht, als een goed voortteeken beschouwd, bij mijn eerste opwekking tot kloekhartige zelfverweering, al aanstonds van alle zijden, zooveel weêrklank, en zooveler brein voor het denkbeeld toegankelijk te hebben gevonden, dat 's lands weerbaarheid in de eerste plaats

van die zijner ingezetenen moet uitgaan. Alom zie ik zich, door mannen van jonger en ouder leeftijd, gewapende burger-corps en vereenigingen tot oefening in den wapenhandel en 't scherpschieten vormen; een treffend bewijs, dat mijne stem, ditmaal althans, niet die des onverhoord roependen was. Moge zij dat verder ook blijven; hoe gelukkig toch die aanvankelijke stemming ook te achten zij, is daarmede nog weinig of niet gewonnen. Zij kan, op zich zelf, voor 't heden slechts luttel, voor de toekomst nog minder afdoen. En juist op die toekomst vooral komt het aan. Om voor haar iets goeds tot stand te brengen, het Nederlandsche volk — niet slechts voor een deel en voor 't oogenblik, maar — op den duur en in zijn geheel weerbaar te maken, is — als ik reeds vroeger met een woord aanstipte ¹ — bovenal een nieuwe schutterijwet in verband met die op de militie noodig; een wet, die ons, bij de deugdelijke toepassing van doortastende beginselen, minder in naam dan wel inderdaad, een ware „volkswapening” verschaft. Het is — als ik meer uitvoerig reeds betoogde ² — het is buitendien noodig, dat onze jongens zich, van hun jeugd af, door de daad zelve met het denkbeeld gemeenzaam maken, dat 's lands verweering en behoud — tegen den buitenlandschen vijand — in de toekomst, van hen vooral afhan-

¹ *Levensbode* III. bl. 24.

² *Aldaar*, bl. 14.

kelijk zal zijn. Om deze beide redenen wendde ik mij dan ook, vóór nu ruim twee maanden, tot den minister van binnenlandsche zaken, met het volgende adres:

„De ondergeteekende neemt de vrijheid, Uwer Exc^{ie}. een afdruk aan te bieden zijner te Deventer gehouden lezing over *Volkswapening*. Behalve de belangrijkheid van 't onderwerp, dat voorzeker ten allen tijde de aandacht van 's lands hooge regeering ten zeerste verdient; — wat toch kan haar meer ter harte gaan, dan Neêrlands afdoende weerbaarmaking tegen elken buitenlandschen vijand? — noopte hem daartoe bovenal de weldra te wachten behandeling eener nieuwe wet op de schutterij, die niet alleen met dat onderwerp ten nauwste samenhangt, maar eigenlijk ook zelve geen ander doel heeft. Bij de gewenschte nadere wijziging van het daartoe strekkende wetsontwerp, ligt de wensch voor de hand, dat ontwerp, in verband met de bestaande — of evenzeer liever nader te wijzigen — militiewet, zóó in te richten, dat ons de nauwe aaneensluiting eener, in alle opzichten, verbeterde militie en schutterij, met voortdurende deelneming *aller* daartoe van nature en leeftijd geschikte Nederlanders, aan eene krijgsmacht helpe, ten allen tijde gereed en bekwaam, den indringenden vijand buiten de grenzen te werpen.”

„Die gewenschte aaneensluiting, die vereeniging liever, in meerder of minder mate, door de voortref-

felijkste mannen van 't vak ten onzent aanbevolen, zal van zelf tot zulk eene *volkswapening* leiden, als door het 177^e art. der staatswet gevorderd, maar, bij de tegenwoordige inrichting, op verre na niet verkregen wordt. Het kan Uwer Excie. niet moeilijk vallen, eenige der bedoelde mannen, wier namen hier aan te geven overbodig zou zijn ¹, tot eene voorlichtende commissie bijeen te roepen en hun de taak op te dragen, in dien geest een nieuw wetsontwerp voor de schutterij op te stellen, met aangifte tevens van de noodwendige wijzigingen daardoor in de militiewet te brengen, u voorbehoudende, om over de laatste met uwen ambtgenoot voor de krijgczaken in overleg te treden."

„Onafhankelijk van dat wetsontwerp, maar in gelijke bedoeling — de Nederlanders tot een *weerbaar* volk, in den waren zin des woords te maken — zou een andere maatregel kunnen werken, dien Uwe Excie. geenerlei bezwaar kan hebben, al aanstonds in 't werk te stellen; de aanbeveling namelijk aan uwe inspecteurs voor 't middelbaar onderwijs, om het door de wet voorgeschreven onderrecht in de gymnastiek, aan hun avond- zoowel als dag-scholen zóó in te richten, dat daar doorgaande oefeningen in den wapenhandel het hoofdbestanddeel van uitmaken. Een maatregel, waartoe ik mij verheug te kunnen zeggen, dat de Deventer com-

¹ Ik bedoelde natuurlijk dezulken, als de gen. Knoop, Jhr. Storm van 's Gravesande, Stieltjes, de majoor Booms, de kap. de Roo van Aldewerelt, en and.

missie voor dat onderwijs reeds uit eigen aandrifft besloten heeft ¹, en dien men ook elders overal gemakkelijk ten uitvoer kan leggen."

„Men heeft den Nederlanders, vóór nu twee eeuwen, den minder prijslijken „aard" nagegeven, „dat zij. den dood en periculen niet klaar voor oogen ziende komen, geensins gedisponeerd zijn, voor hun securiteit te waken." Men heeft die uitspraak ook in onze dagen nog op hen toepasselijk genoemd. Het is aan Uwe Excie., om, door het indienen eener wet en het nemen van een maatregel, als de bedoelde, den eersten stoot te geven, dat zulk een — wellicht niet geheel onverdiend — verwijt voortaan niet meer geldig zij."

„Een en ander Uwer Excie., ter ernstige overweging, eerbiedig voorstellende," enz.

Deventer, 14 April 1866

Bij een mondeling onderhoud, dat ik, weinig dagen later met den — thans afgetreden — minister had, betuigde mij deze zijne persoonlijke ingenomen-

¹ In het reglement der burgeravondschool althans zijn, door toedoen vooral van den directeur Dr. Burgersdijk, de bedoelde oefeningen reeds voorgeschreven. Gelijk men weet, heeft buitendien de verdienstelijke Lt-instructeur der schutterij Triebart zich met de warmste belangstelling ook der Deventer straatjeugd aangesloten, en oefent zich deze, ten getale van ruim honderd, onder zijn leiding, Zondagsmiddags in 't exerceeren. 't Is merkwaardig om te zien, welk een gunstigen invloed dit aanvankelijk reeds op houding en voorkomen dier jongens uitoefent, die slechts op de noodige wapens wachten, om met nog meer vrucht werkzaam te zijn.

heid met de uitgedrukte denkbeelden, beloofde mij, nog dezen zomer, in overleg met zijn ambtgenoot van oorlog, een nieuw wets-ontwerp voor de schutterij — bij 't aanstaande vervallen van het nog door zijn voorganger ingediende — in den aangegeven zin in overweging te zullen nemen, en nu al aanstonds met zijn inspecteurs voor 't middelbaar onderwijs over het laatst aangeroeerde punt — de oefening in den wapenhandel op de hoogere burgerscholen — te zullen spreken. Zijne eerste belofte na te komen, verhinderde hem zijn weldra gevolgd aftreden; omtrent de tweede liet hij mij, nog vóór dat aftreden, den 31^{en} Mei, door zijn secretaris-generaal het volgende melden:

„Naar aanleiding van hetgeen in uw schrijven van 14 April l.l. voorkomt, met betrekking tot de oefeningen in den wapenhandel aan de middelbare scholen, heb ik de eer u mede te deelen, dat de inspecteurs voor het middelbaar onderwijs reeds eenigen tijd geleden op dat belang, voor zooveel de rijksscholen betreft, mijne aandacht hebben gevestigd, en dat dien ten gevolge *maatregelen in overweging* zijn. Uit hunne gebleken belangstelling schijnt af te leiden, dat zij ook, voor zooverre daartoe bij machte, de gemeentebesturen zullen trachten te bewegen, aan dit onderwerp hunne opmerkzaamheid te schenken.”

Wij zullen dus waarschijnlijk weldra, althans

voor de rijksscholen, voorschriften in gemelden zin mogen verwachten, die dan ook op de gemeentescholen — en, hopen wij, evenzeer op onze gymnaziën en Latijnsche scholen — navolging zullen vinden. In Zwitserland wordt de jeugd van beiden — de gymnaziën zooveel als de nijverheidsscholen der verschillende kantons — gelijk die der burgerscholen in veel gemeenten, die geen kantons-hoofdplaatsen zijn en dus geen kantonscholen hebben, in den wapenhandel voor infanterie en artillerie geoefend. De leerlingen moeten zich hun eenvoudige maar doelmatige uniform zelf aanschaffen, maar worden van staats- of gemeente-wege van (Luiksche) geweren, patroontas en patronen, en trommels en muziek-instrumenten voorzien. De kanonnen (twee- en vier-ponders) worden uit 's lands tuighuizen geleverd ¹.

Wat de schutterij-wet betreft, hopen wij, dat de nieuwe minister niet dralen moge, zich een ontwerp van de gemelde strekking, door mannen, als de bedoelde deskundigen ², te laten voorleggen, en in overleg met zijn ambtgenoot van oorlog, bij de kamer in te dienen.

¹ Zie *Die Schweiz*, in ihren bürgerlichen und politischen Zuständen, u. s. w. von G. F. Kolb. S. 115.

² Met toevoeging trouwens, tot tegenwicht, van een enkel min bepaaldelijk militair element.

B I J L A G E.

(Zie bladz. 10, aant ¹.)

1.

Eene overijde handeling van den minister van koloniën ¹.

Niemand zal het bij steller dezes als een blijk van weêrzin in vrijzinnige, in *radicale* regeeringsbeginselen beschouwen, wanneer hij openlijk meent te moeten opkomen tegen de inderdaad onverantwoordelijke handelwijz van den Minister onzer Koloniën tegenover den heer Stieltjes; eene handelwijz, die hij zich dan ook liefst maar uit overijling zal verklaren. De minister, tijdens het hangen zijner wetsontwerpen bij de beide kamers, in een toestand van spanning verkeerende, werd bij het inzien van Stieltjes' *Memorie* onaangenaam aangedaan, en wist voor den wrevel daardoor bij hem geboren, geen beter uitweg, dan de onmiddellijke wegzending van den zelfstandigen ambtenaar uit 's lands dienst. Hopelijk, dat hij, in de kalme, meer tevreden stemming, hem thans door het welgelukken zijner pogingen bij de beide kamers, gegeven, zich des te meer gedrongen zal gevoelen, het gedane onrecht te herstellen. Hij mag zich gelukkig rekenen daartoe nog in de gelegenheid te zijn, en kan daardoor, bij ieder welkenkende, niet anders dan den meestverdienden lof, de hoogste achting verwerven. Stieltjes toch heeft inderdaad niets gedaan, dan wat, als nauwgezet ambtenaar en vaderlandslievend

¹ *Overijsselsche Courant* van 6 July, 1863.

staatsburger, zijn *plicht* was. Overtuigd — ik laat daar met welk recht; dat doet hier niets ter zake — dat de concessie Poolman tegen 's lands belang zou zijn, laat hij 't niet bij zijne inlichtingen aan de regering, die zijn advies gevraagd had, maar meent ook de wetgevende macht in de gelegenheid te moeten stellen, het vóór en tegen van zijn en 's Ministers beginsel te overwegen. In plaats van hem dat euvel te duiden, verdient hij er den lof van ieder voor, die het wel met 's lands belangen meent, die (evenals hij) bezeft, dat een rechtschapen ambtenaar geen werktuig is, tot een bepaald doel in beweging gesteld, en met de voleinding van dat doel van zijn taak ontheven; maar dat hij zich ook voor de gevolgen van zijn tijdelijke werkzaamheid aansprakelijk rekent, en die met alle hem bij de wet gegeven middelen in dien zin moet zoeken te leiden, als hem zijn geweten zegt, dat zij alleen heilzaam kunnen zijn. In plaats van daarvoor, als een belemmerend struikelblok, door een regeering, die zijn zienswijze niet volkomen deelt, ter zij gesteld en voor onbruikbaar verklaard te worden, moest een *inderdaad vrijzinnig* bewind hem dat als een verdienste toerekenen, en er naar streven, om dergelijke zelfstandige, *niet als werktuigen bruikbare*, mannen aan 's lands dienst te verbinden. Ik roer hier dat vraagpunt opzettelijk in 't openbaar aan, omdat ik, vóór weinige dagen, met ettelijke mijner stadgenooten, volbloed-liberalen, de zaak besprekende, slechts één onder hen — een der schranderste en verlichtste raadsleden, gelukkig — vond, die in mijn ruimte van inzicht in dezen deelde, en de zelfstandigheid van den ambtenaar, als staatsburger, bij verschil van gevoelen met de regeering, wilde gewaarborgd en gehandhaafd zien. Stieltjes (zoo redeneerden de anderen) had geen andere taak, dan den minister te adviseeren; daarmede was zijn werk uit, en kon hij, in 't bewustzijn zijn *plicht* ten volle gedaan te hebben, zijn hoofd in den schoot leggen, onverschillig of de minister zich al of niet aan zijn advies hield. Zeer juist gedacht, zoo de man een redeloos werktuig, een liniaal of passer was, welks taak een einde neemt, wanneer het de hand, die het bezigt, heeft voorgelicht. Maar zeer *onjuist* ge-

sproken , tegenover een man van erkende kennis en rechtschapenheid, dien 't niet genoeg mag zijn, in 's lands belang, een of ander regeeringspersoon te hebben ingelicht; maar die, om dit zelfde belang — naar zijn beste weten — te bevorderen, als staatsburger *verplicht* is, die voorlichting meer algemeen te maken, om, bij verschil van meening, tusschen zich en de wederpartij te laten beslissen. 's Menschen plicht bepaalt zich niet binnen de grenzen eener instructie; hij gaat zoo ver als zijn inzicht. Een werktuig, dat geen inzicht heeft, kan daarom niets anders doen dan lijdelijk zijn taak te verrichten; maar een met rede begaafd wezen zou zijn edelen aard verzaken, zijn roeping als mensch te kort doen, wilde het zich tot zulk een lijdelijk bestaan *vernederen*. Slechts bij despotieke regeeringen — als de Pruisische bijv. dezer dagen, of die van den Franschen keizer — kan men een dergelijke verlaging van den staats-ambtenaar eischen, maar maakt dezen daardoor niet minder verachtelijk dan zich zelf. De Hemel beware ons echter, in onzen *cordaten* Minister van Koloniën — al is hij een oud-scheepsgezagvoerder, en daardoor wellicht aan zulk een werktuigelijke wijze van beheer gewend — een bekrompen despoot als Zijne Pruisische Majesteit te moeten vinden. Nog eenmaal dus: hij herstelle 't gedane onrecht en Stieltjes in zijne eer, behoude hem minstens als adviseur bij zijn ministerie, en erkenne daardoor, eerlijk en rondborstig en de *cordaatheid*, die men hem algemeen toeschrijft, waardig, dat hij, in een niet onnatuurlijken staat van wrevel en spanning, zich overijld heeft, maar zich hoe eer hoe beter haasten wil, het daardoor misdane weder goed te maken.

Deventer, 3 July 1863.

Nog een woord in zake Stieltjes ¹.

Wanneer men den lossen en lichtvaardigen toon nagaat, waarop de ministeriële dagbladpers — *N. Rott. Courant*, *Handelsblad* ², *Arn. Courant*, *Koloniale Jaarboeken*, enz. — het willekeurig ontslag van een bekwaam en nauwlettend ambtenaar bespreken; dan schijnt er nog weinig uitzicht, dat de minister het gedane onrecht herstellen zal. Iets, dat toch voor ieder, *die het welmeent met den eerlijken naam en de waardigheid van 's lands bestuur*, zoo uiterst wenschelijk ware. Men zoekt zich met de behoefte aan een vermeend *prestige*, met de noodwendige afhankelijkheid (naar 't heet) van ieder ambtenaar, met den onverzettelijken eigenzin van den hier betrokkenen, en de moeilijkheid daar tegenover zich te handhaven, te dekken. Wat echter dat *eerste* betreft, dient de regeering van een *vrijen* staat en een *zelfstandig* volk, gelijk ten onzent, haar *prestige* in de voortreffelijkheid van haar bewind, niet in handelingen van gewelddadige machtsontwikkeling, gelijk deze, te zoeken, waarbij een ambtenaar — *niet* wegens plichtverzuim, wegens tekortkoming in de hem opgelegde taak, wegens strafbaar verzet tegen den hem gegeven last — wordt weggezonden; maar alleen omdat hij zich, door zelfstandige en nauwgezette handelwijze, het persoon-

¹ Ald. 20 July.

² Voor 't *Handelsblad* vervalt dit verwijt eenigermate na de meer uitvoerige beschouwing in het nummer van 14 July. De daar tegen mij aangevoerde bedenkiugen zal men echter hier reeds weêrlegd vinden, en met name zien, dat het verre van mij is, den minister in de keuze zijner ambtenaren te willen beperken. Ik wensch alleen de *onafhankelijkheid* en *waardigheid* dier ambtenaren (in den verongelijkten Stieltjes als met voeten getrapt) *gewaarborgd* te zien.

lijke misnoegen van eene der Excellenciën op den hals haalt, die het staatstoneel ten ontijde met een scheepsdek verwart. Wat het *tweede* betreft, schijnt er mij omtrent die ambtenaars-afhankelijkheid een noodlottige begripsverwarring te heerschen. Een ambtenaar is — mijns bescheiden oordeels, dat ik gaarne voor beter geef — een staatsburger, die, tegen een *bepaalde* bezoldiging, *bepaalde*, bij de wet of bij eene instructie omschreven diensten op zich neemt, en voor de behoorlijke, nauwlettende volvoering van die diensten, verantwoording schuldig is; maar die daar buiten even *onafhankelijk* moet blijven, als ieder ander staatsburger zich, in dit *vrije* land, en voor zoover zijn eigen aard het hem niet beletten mocht, verheugen mag het te kunnen zijn. Zoo lang men dus het punt niet zal hebben aangevoerd, waarin de heer Stieltjes of tegen de hem gegeven instructie gehandeld, of van de hem opgedragen taak zich niet behoorlijk gekweten heeft, is men voor dat gewelddadig ontslag ook niet verantwoord, en hij in zijne rechten als staatsburger gekrenkt. Wat het *derde* betreft, zouden wij kunnen volstaan met de opmerking, dat er inderdaad meer moeite toe vereischt wordt, om deugdelyk te regeeren en zich in eene onpartijdig bewind te handhaven, dan rijk te worden door een suiker-contract; maar dat, wie die moeite schuwt, dat bewind niet aanvaardt, en zich te vreden stellen met den zoo gemakkelijk verworven rijkdom. Wij willen echter verder gaan dan dat; wij willen aannemen, dat het voor een of ander hooggeplaatst bewindvoerder, door zijn persoonlijk aard, te lastig wezen kan, zelfstandige ambtenaren onder zich werkzaam te zien; wij willen toegeven zelfs, dat het verschil in zienswijs tusschen den minister en zijn adviseur, het hem ondoenbaar maakte, dezen langer onder zich te houden. Hij had dan echter niets anders te doen gehad, dan hem, met volmondige erkenning zijner bekwaamheid en verdiensten, tevens beleefdelyk zijn leedwezen te kennen te geven over dat verschil van standpunt, de moeilijkheid hem, bij dezen stand van zaken, langer aan zijn dienst te verbinden, en te zeggen, dat hij hem daarom, *in alle eer* en onder dankbetuiging voor zijne nauwgezette

ambtsvervulling, *onder toekening van een behoorlijk wachtgeld*, ontsloeg. Maar hij had er nimmer het recht aan kunnen ontleenen, hem dat ontslag, *in arren moede en bij wijze van straoefening*, toe te dienen, en een man als Stieltjes, als een scheepsjongen, weg te zenden. Men zou het, in 't eerste geval, hebben kunnen betreuren, dat de minister de diensten van een zoo bekwaam ambteenaar niet langer bezigde, of dat Stieltjes te zelfstandig bleek, om met vrucht onder hem te kunnen werken, maar beider karakter ware ongekrenkt gebleven, en de *vrijzinnige* minister had zich aan geen *onvrijzinnige* daad schuldig gemaakt. Thans, wanneer hij zijn naam wil waardig blijven, kan hij niet anders doen, dan het gedane — op eene of andere wijs — weder goed te maken. Meent hij Stieltjes niet langer in dienst te kunnen houden, het zij zoo; maar hij late hem niet als een kwājongen weggejaagd. Een bewind, dat zoo hoog als het onze — en *ik* zal dat waarlijk niet misprijzen — de vrijzinnige vlag in top voert, moet zorgvuldig toezien, dat niet de minste kreuk hare fiere plooyen ontsiere.

Deventer, 14 July 1863.

3.

Vergrijp van een Nederlandsch Maandschrift tegen de waardigheid van 't Nederlandsche volk en van 's lands ambtenaren'.

De vogel is alleen geboren , om te snijden
 Met vleugelen de lucht ; de paarden , om te rijden ;
 Het muilnier , om het pak te dragen , of de lijn
 Te trekken met den hals ; maar wij om — *vrij* te zijn .

Zoo zong , in vier welbekende versregels , de Nederlandsche dichter Heinsius , nu dert'halve eeuw geleden , en hij had het volste recht dat te doen . Hadden niet zijne land- en tijdgenooten zich met hem vrij verklaard van het Spaansche dwangjuk , zich tot een zelfstandig volk verheven , en de deugdelijke grondslagen van een eigen , zelfstandig , en vrij bestaan gelegd ? Zij en hij zouden echter thans waarschijnlijk met weêrzin opkijken , werden zij van de zoo verschillende beginselen bewust , bij hun nakomelingen werkzaam ; leerden zij den onzelfstandigen , onvrijen geest kennen , waarvan wij dezen gedreven zien . Mij althans kwamen , in de laatste maand of twee , de versregels van Heinsius meer dan eens in de gedachte , als een weinig vleyende tegenstelling van het toen en thans , het heden en verleden . In plaats van zelfstandigheid en vrijheid , zou men in de verzoeking komen , afhankelijkheid en slaafschheid , als hoofdtrekken van 't Nederlandsche volkskarakter te beschouwen , van zoo veel inschikkelijkheid , instemming , en toejuiching zelfs , deed dit , met maar al te luttel uitzonderingen , blijken , bij een maatregel van willekeur en onrecht , door een te kwader uur verbolgen minister , tegen een even verdienstelijk als zelfstandig ambtenaar genomen . 't Is echter niet om nog eens terug te komen op hetgeen ik reeds elders in zake Stieltjes schreef , dat ik hier , naar aanleiding dier zaak , de pen opneem . Ik vind mij daartoe genoopt door de allerploertigste voorstelling , in een Maandschrift , dat zich — op maar al te weinig grond dikwerf ! — als een toonvoerster op 't gebied

¹ *Dageraad* , XVI. 2. bl. 521.

der Nederlandsche letteren en wetenschap opwerpt, van die zaak gegeven. En ik kom daar te eerder toe, omdat ik, helaas! in de voorstelling, hier in prent gebracht, de uitdrukking tevens herkennen moet der zienswijs van een aantal mijner — niet reactionnaire, maar zoogenoemd volbloed-liberale — landgenooten, uit welker mond ik zelf haar meer dan eens heb kunnen opvangen. Nu ze daarbij openlijk in prent gebracht en, als een onomstootelijke waarheid, den volke met zelfbehagen is voorgelegd, wordt het tijd, dat er zich, willen wij Heinsius en zijne kloeke tijdgenooten niet van billijke verontwaardiging uit hun — vel, kan men niet wel meer zeggen, maar althans uit hun — graf zien springen; — dat er zich ééne stem ten minste tegen die onwaardige voorstelling verheffe, waarbij het Nederlandsche volk in zijne vertegenwoordigers gehoond en 's lands ambtenaren verguisd worden. Wie het bedoelde prentjen niet onder 't oog mocht hebben gekregen, wete dat het een mijnheer met zijn vrouw en rijknecht voorstelt, en dat de mijnheer (blijkens 't onderschrift) den knecht den dienst opzegt, omdat deze hem noodzaken wil, met mevrouws goedkeuring, op een zaal te rijden, dat hij zelf niet verkiest. Men weet inderdaad niet, wat onjuister en belachelijker te noemen, de rol, in deze maar al te bevattelijke vergelijking, aan mijnheer den minister, in vrouw de Nederlandsche volksvertegenwoordigers, of Jan, den verongelijkten ambtenaar, gegeven. De eerste toch is er even veel te hoog, als beide laatsten er te laag gesteld zijn. Een minister is geen heer en meester over de ambtenaren van 't land, die hij, naarmate hij persoonlijk min of meer met hunne verrichtingen is ingenomen, naar welgevallen weggagen kan. Komen zij in hunne ambtsverplichtingen te kort, dan kunnen zij — even als de minister, op zijne beurt, wanneer hij in zijn ambt zich misdragen mocht — ter verantwoording geroepen en naar de wet gestraft worden. Zijn er buiten die ambtsvervulling redenen, waarom de minister liever dezen of genen ambtenaar niet onder zich werkzaam ziet, dan staat hem, op eigen verantwoording, het eervol ontslag van den betrokkene, onder toekenning van een wachtgeld, aan zijn ambt en zijn persoonlijke verdiensten geëvenredigd, vrij; even

als het den koning vrij staat, in 't belang des lands of wat hij daarvoor houden mocht, van ministers te verwisselen; maar de minister heeft niet het recht, genen, als een heer zijn rijknecht, in een of ander booze lui weg te zenden. Verwisselt de koning van ministers, dan doet hij dat daarenboven vooreerst onder 't oog van en tegenover diezelfde volksvertegenwoordigers, die hier zoo onwaardig bejegend worden, en die, bij de eerste de beste beraadslaging, zijne nieuw benoemden kunnen wraken; en voorts onder het oog van het volk zelf, dat zich — bij ontbinding der vertegenwoordiging — weder door dezelfde personen kan laten vertegenwoordigen, en dat dus, bij de keuze van 's konings kroondienaren, toeziet en hem leidt. Dat alles is even overeenkomstig den aard en de waardigheid van een vrij en zelfstandig volk, dat in het beleid zijner staatsbelangen gekend wil zijn, als van een constitutioneelen, d. i. niet door persoonlijken willekeur, maar naar een eigen staatswet bestuurden staat. Wat echter maakt ons prentjen van dat volk en zijn vertegenwoordigers? Het stelt hen en hun invloed niet hooger, dan dien eener mevrouw in de stal-behoeften van haren echtgenoot. Volgens zijn verheven voorstelling zouden dus de vertegenwoordigers van 't Nederlandsche volk, in het hun uitdrukkelijk opgedragen toezicht op 's lands belang, niet meer in te brengen hebben, dan een mevrouw bij de keuze van het — zadel, dat haar man (zoo hij niet onder curateele verdient te staan) zeker beter, dan zij, voor zich zal weten te kiezen. De prentverbeelder van den *Tijdspiegel* schijnt de Nederlandsche volksvertegenwoordiging, voor een ijdele tooneelvertooning te houden, een offer welstaanshalve aan den geest des tijds gebracht, maar waarom de kroon en hare dienaren zich verder niet hebben te bekreunen; even min als Mijnheer Mevrouw om raad hoeft te vragen, wanneer hij van Jan wil verwisselen. Een fraaye vergelijking inderdaad, met welke wij echter twijfelen, of de leden onzer beide kamers en hunne kiezers vrede zullen hebben; zij verdienden dan althans noch kamerleden noch kiezers te zijn, en zouden op zijn best voor medewerkers aan den *Tijdspiegel* geschikt wezen. En nu die Jan ten slotte nog, die ongelukkige rijknecht, die te vergeefs bij Mevrouw zijn troost

zoekt, om Mynheer zijn zadel op te dringen. Evenmin als Mevrouw met onze kamers en hare kiezers, even min is Jan met onze ambtenaren te vergelijken. Vooreerst toch, wanneer een ambtenaar zich tegenover den minister op onze vertegenwoordigers beroept, doet hij zijn stem voor een rechtbank gelden, die hem van staatswege, naar de staatswet van 't land, als burger van dat land gegeven is, en heeft hij het volste recht, die daar te doen hooren, en te verlangen, dat er op zijne billijke voorstellingen worde gelet. Hij kan zich niet met een knecht gelijk achten, die zijne vermeende bezwaren over Mynheers aankopen aan de ongevergde en onbevoegde rechtspraak van Mevrouw onderwerpt. Hij komt — gelijk ieder staatsburger het recht heeft en het zich een plicht moet achten dat te doen — in 's lands belang eene meening voorstaan, die hij — te recht of te onrecht, maar altoos op weldoordachte gronden en na deugdelijk onderzoek — voor beter acht dan de van hooger hand voorgedragene; eene meening, die hij dus moet trachten zoo zorgvuldig mogelijk te doen onderzoeken, opdat niet het land zelf in de toekomst schade lijde. Wilde hij zich liever achter dat zoo herhaaldelijk te berde gebrachte voorwendsel verschuilen, zijn ambtsplicht vervuld te hebben, wanneer hij den minister maar heeft ingelicht, om dezen nu, onder zijn eigen verantwoording, alles verder over te laten; dan zou hij, als tot een bepaald doel gebezigt werktuig beschouwd, daarmee volstaan kunnen; maar als staatsburger en mensch kwam hij in zijne roeping te kort. Een mensch, dien naam waardig, een zedelijk vrije en zelfstandige mensch kan niet louter werktuig zijn, noch begeeren zich met de verantwoording van anderen te dekken. Hij stelt zich zelf voor zijne ontwerpen aansprakelijk, en het is hem niet om 't even, welk gebruik een ander daarvan verkiest te maken. Is hij ambtenaar, dan begint hij met, als zoodanig, zijn plicht te doen, de hem opgedragen taak, naar zijn beste weten, te vervullen; maar het doet hem eer aan, zoo hij zich daarmede niet tevreden stelt, zoo hij — ook buiten het hem opgelegde ambtswerk — zijn werkzaamheid ten nutte van den staat zoekt te doen gedijen, en zoo hij uitsluitend dat tot stand tracht te helpen brengen, wat

hem in 's lands belang het beste dunkt ¹. Heeft hij daartoe alle wettige pogingen aangewend, dan eerst acht hij aan zijn plicht voldaan te hebben. Maar ook ten tweede: Jan is wel de knecht en in dienst van Mijnheer, maar de lands ambtenaar is dat niet van den minister; een ambtenaar, al wordt hij op voordracht van den minister door den koning benoemd, is noch in dezes noch in genes dienst, maar, zoo goed als minister en koning zelve, in dienst van den staat; en hij heeft het recht — ook als ambtenaar — volgens de wetten van dien staat, en niet naar de persoonlijke nukken en willekeur van minister of koning, behandeld en in zijn werkzaamheid gehandhaafd of daarvan ontslagen te worden. Mijnheer de minister mag hem niet, als Jan den rijknecht, op hoogen toon wegzenden, omdat hij zich veroorloofd in gevoelen met hem te verschillen en dit verschil kenbaar te maken — niet aan mevrouw, maar — ter plaatse waar dat van rechtswegen behoort, aan de vertegenwoordigers van 't volk ².

Katwijk a/d. Rijn, 18 Aug. 1863.

¹ Ons werd juist dezer dagen een geval verteld van een welbekend postdirecteur, die zich bij het nieuwe, door de eerste kamer verworpen wetsontwerp, tot die kamer met bezwaren tegen het ontwerp gewend had. Wij zijn den man daar zeker weinig dank voor schuldig, althans zoo ver hij iets tot de verwerping mocht hebben toegebracht. Maar in zijn recht was hij; en de minister, van wien 't ontwerp uitging, heeft er zich dan ook toe bepaald, hem schriftelijk zijn ongenoegen te kennen te geven. Ook daarmee ging deze echter, onzes inziens, nog te ver.

² Wil men den vorm, waarvan zich Stieltjes, wellicht door noodwendige overhaasting, tegenover den minister tot de kamer gewend heeft, wraken, wij willen dat gaarne laten gelden; maar op zijn beroep had hij recht, en de minister niet, hem daarvoor weg te jagen, gelijk hij deed.

Ter perse, om weldra te verschijnen:

LEVENSBODE

IV.

TWEEDE AFDEELING.

INHOUDENDE:

Godsdienst (naar aanleiding der bespiegelingen van
Mr. OPZOOMER over dat onderwerp.)

Een Fransch reiziger in Nederland.

SPINOZA door een stamgenoot beoordeeld, en Brief van
een Spinozist.

George Sand in haar zwarte en verhelderde dagen.

Indeeling der wetenschappen.

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAAALDE TIJDEN.

DOOR

Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is *levens*-bespiegeling, geen doods-
betrachting.) **SPINOZA.**

IV.

TWEEDE AFDEELING.

DEVENTER,
JAC. VAN DER MEER.

1866.

Wednesday
1877

DE
LEVENSBODE.

TIJDSCHRIFT

OP ONBEPAALENDE TIJDEN,

DOOR

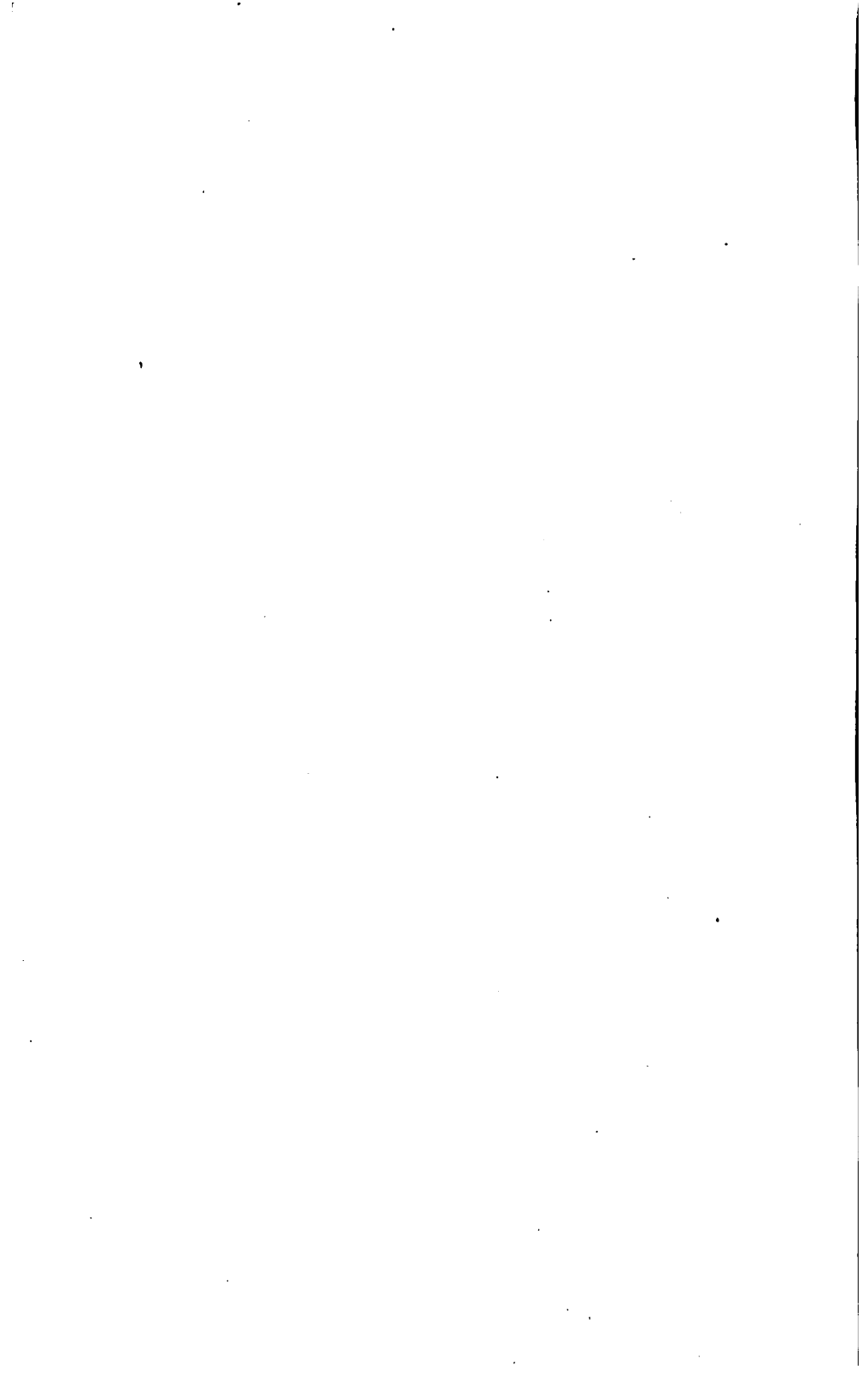
Dr. J. VAN VLOTEN.

Philosophia vitae, non mortis, meditatio.
(Wijsbegeerte is levens-bespiegeling, geen doods-betrachting.
SPINOZA.)

IV.

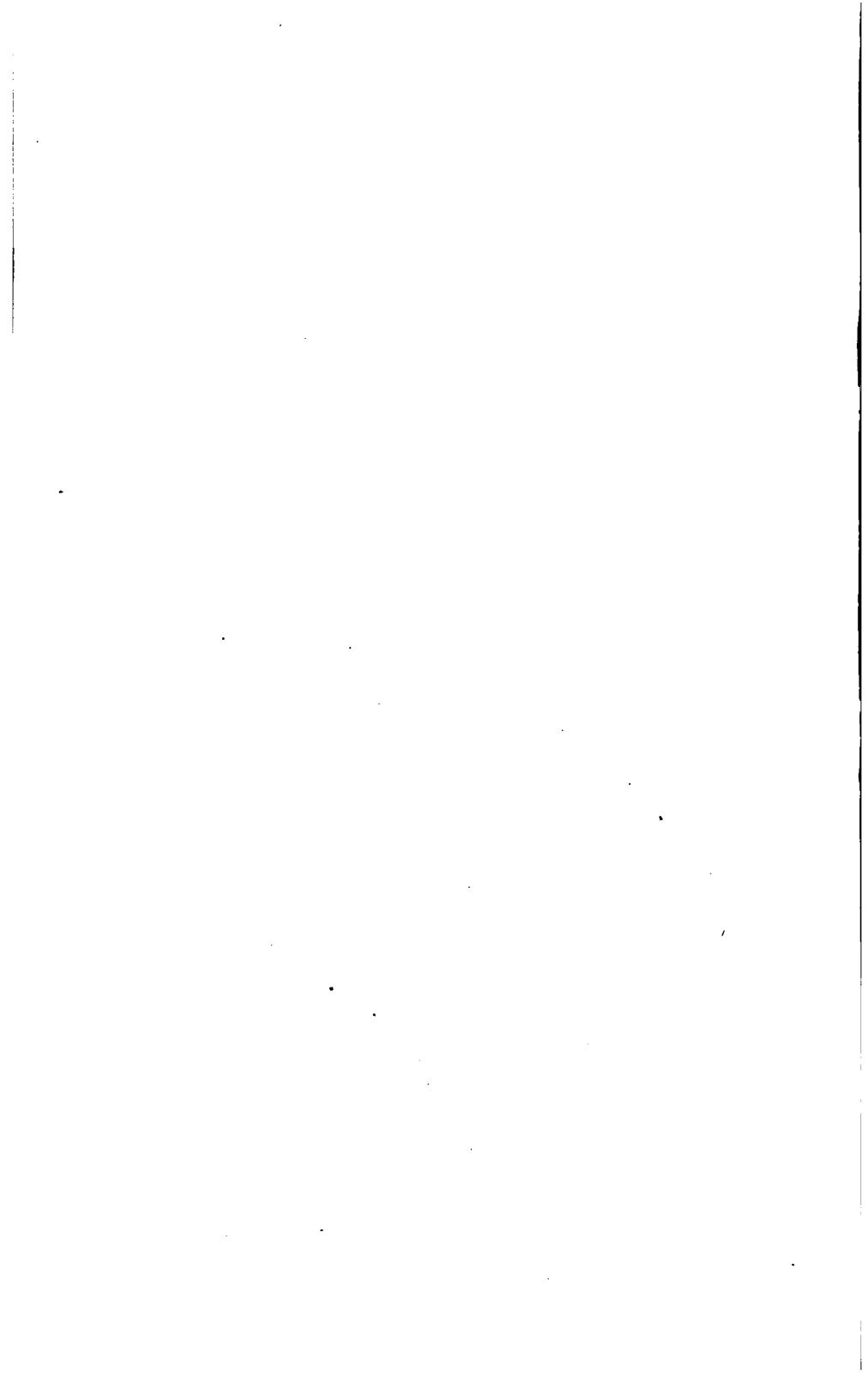
TWEEDE AFDEELING.

DEVENTER.
JAC. VAN DER MEER.
1866.

I N H O U D.

	BLADZ.
Godsdienst	57
Een Fransch reiziger in Nederland	91
Spinoza door een stamgenoot beschouwd	110
George Sand in haar zwarte en verhelderde dagen . . .	125
Indeeling der wetenschappen	155

GODSDIENST¹.

't Is nu juist twintig jaar geleden, dat mr. C. W. Opzoomer, met die schitterende oppervlakkigheid, die zijne wijsgeerige bespiegelingen sedert voortdurend is blijven kenmerken, voor 't eerst als de vermeende prediker eener nieuwe wijsheid optrad, thans door hem zelf met den naam van een „schoonen droom” bestempeld, waaruit hij „pijnlijk” ontwaakte². Men zou denken, dat hij daardoor geleerd moest hebben; dat hij, vóór ons nu verder met zijn ondoordachte bespiegelingen lastig te vallen, en ze ons nogmaals, gelijk die vroegere, als het toppunt aller menschelijke wijsheid dezer dagen uit te venten, ze eerst nadenkend toetsen en niet zoo onbedacht aan den man brengen zou. Maar neen; als ware hij alle „pijn” des ontwakens vergeten, zet hij zijn „schoone droom” in wat gewijzigden vorm, in de zaligste zelfver-

¹ *Godsdienst, door mr. C. W. Opzoomer*; 1e—5e aflevering. Amsterdam, Gebhard en Cie. 1864—66. — *Theologie en Godsdienstwetenschap*, door C. P. Tiele, in den *Gids* voor Mei 1866.

² *Godsdienst*, bl. 87: „toen ik in den aanvang mijner loopbaan onder den invloed van Krause, dien schoonen droom mede droomde; een pijnlijk ontwaken moest er op volgen”.

blinding voort, en onthaalt ons op nieuw op de doorslaandste proeven zijner zich zelf voortdurend weersprekende wijsheid. In vijf afleveringen — of liever preeken — de vrucht van omstreeks twintig maanden „godsdienstigen” mijmerens, geeft hij ons zijne halfslachtige God- en wereld-bespiegelingen ten beste, en ziet thans evenmin als vóór twintig jaren in, dat, wat hij zich en ons als den onwrikbaren grondslag van een nieuwe, levenwekkende waarheid opdringt, op nieuw slechts een ijdel woordenspel is, dat bij 't minste nadenken in de lucht vervliegt. Op nieuw, als „in den aanvang zijner loopbaan, doortintelt (hem) het genot de borst, (in) de zekerheid, waarmede hij het groote geheel der wereld onder de macht van zijne rede (en zijn Godsgeloof) meent te hebben”. Maar ach! op nieuw zal, zoo fiet hem ¹, dan anderen, maar al te spoedig, minder de schoonheid dan wel de ijdelheid ook van dezen droom weder blijken, waarvan wij 't aan den tijd moeten overlaten, of er een nieuw „ontwaken” en weder nieuwe „droomen” op volgen zullen.

„Wat is godsdienst?” vraagt hij in zijn eerste — laat ik liefst maar „preek” blijven zeggen, want geen modern kanselredenaar zou 't hem verbeteren; —

¹ Hij zelf toch heeft, vrij onwijzegeerig voorzeker, steeds het bekende voorbeeld van den struisvogel gevolgd, die de oogen, in dommen moedwil, voor het dreigend gevaar sluit, in den waan dat het hem dan niet deeren kan. Hij drijft daarin — moet ik zeggen zijn zelfbegoocheling of zijn onbeschaamdheid? — zoo ver, dat hij, terzelfder tijd waarop hij zelf inziet gedroomd te hebben, hen, die zijn droomen doorzagen en weerleiden, voor ijdele keffers uitmaakt.

en zijn eerste antwoord luidt: „*liefde tot God*, godsdienst, is een *stemming van het gemoed*, een blijde, dankbare, berustende, hopende, volgzaam stemming. Maar gemoedsstemmingen staan niet op zich zelf; zij hebben een grond waarop zij rusten, en die grond is een overtuiging, een *geloof*, een *leer*, een *dogma*. Het is onmogelijk *tegenover eenig wezen* eene gezindheid te hebben, zoo men niet daarvan althans overtuigd is, dat het wezen werkelijk bestaat... Zoo moet dus ook de liefde tot God, de godsdienst, op een leer, op een geloof gegrond zijn. Wat is, roept men ons toe, een godsdienst zonder dogmen? Ik antwoord onbewimpeld: niets dan een onding. Ik kan God niet liefhebben, ik kan hem niet dienen, als ik in mijn hart zeg: daar is geen God" (bl. 10). Inderdaad, men moet wel in een fantastische *droom*-wereld rondzwerven, om op zoo verwarde wijs, alleen op den ijdel klank af, zooveel onzamenhangende dingen, zonder het minste erg dooreen te haspelen. In die gansche, argeloos doordravende redeneering, is alleen deze stelling waar, dat „godsdienst eene stemming van 't gemoed" is, en wel, in zuiveren zin genomen, een „blijde, dankbare, berustende, enz. stemming." Waarom echter die stemming nu juist Godsdienst heet, en wat er al of niet uit de letterlijke beteekenis van dat woord voor afgeleid mag worden, gelijk een gezonde redeneering vereischen zou, daaromtrent vernemen wij niets. Integendeel Mr. Opzoomer maakt het schromelijkst

en meest willekeurig misbruik van die beteekenis, om nu die stemming maar met een „gezindheid” te vereenzelvigen jegens een bepaald „wezen”, dat den kerkelijken naam van „God” draagt, en zonder wiens „geloof, leer, en dogme” die „stemming” een „onding” zou zijn. „Gemoedsstemmingen” toch, zoo heet het, „hebben een grond waarop zij rusten”, en geen mensch die dat weërspreken zal. Maar waaruit volgt nu, gelijk hier zoo klakkeloos wordt aangenomen, dat die „grond” een „geloof, leer, of dogme” moet zijn? en dan nog wel het geloof aan een bepaald kerkelijk wezen, aan God? In de kristelijke kerk ja, gelijk ook in andere vroeger en later godsdienststelsels, is die „stemming” met dat „dogme en geloof” verbonden; maar waaruit volgt dat dit nu ook voor hem, die buiten die kerk en stelsels leeft, die die kerk- en stelsel-leer te boven is, zoo wezen moet? Dááruit alleen, dat mr. Opzoomer dat zoo goed vindt, omdat zijn halfslachtige hersenen vrede hebben met dit „niet onredelijk” verklaarde, maar inderdaad met de rede onbestaanbare „geloof”, dat hem zoo heel „eenvoudig” voorkomt „Zoo eenvoudig, als de godsdienst zelve is”, roept hij (bl. 11), „zoo eenvoudig is ook het geloof, waarop hij rust; is hij niets anders dan liefde tot God, dan heeft hij ook geen anderen grond noodig, dan de overtuiging, dat er een God is, die onze liefde verdient.” Maar, mijn goede mr. O.! waar haalt gij dien „grond” en die „overtuiging” van daan? Uit de lucht, uit

uwe verbeelding, of liever die der kerk en der oude Joden, van wie die kerk hem, door Jezus en zijne volgelingen overnam. Wilt gij dus zeggen, dat „Kristelijke godsdienst” — in naam althans — een stemming is, uit „liefde tot God” en „geloof aan God” voortgevloeid, en u zelf op dien grond, en als in dat geloof deelende, voor een Kristen, uw wijsgeerte voor een Kristelijk geloovige verklaren, niemand die er iets tegen kan hebben; mits dat gij haar dan tevens maar niet, als de „hoogste, thans voor ons bereikbaar”, gelijk gij vervolgens doet, noch dien Kristelijken Godsdienst voor „de Godsdienst” bij uitnemendheid en uitzondering uitgeeft. Dit is niets dan een jammerlijke begripsverwarring, een hoogleeraar in de *logica* ten eenenmale onwaardig. En evenmin als hier dat „geloof aan God” zoo onberedeneerd en uitsluitend verheffen, moogt gij van den anderen kant die „gemoedsstemming”, zonder dat geloof, niet zoo miskennen en uit uw vermeende hoogte verwerpen, als gij 't vervolgens doet. Die „blijde, dankbare, berustende stemming”, die ook wij onder den min juiststen naam van „godsdienst” verstaan, wordt volgens u — gaat ze niet met het geloof aan het Gods-dogme gepaard — enkel een „zich niet aantrekken van de wereldsche zaken”, dat niets met „het genot eener godsdienstige onderwerping, en een kinderlijk berusten” gemeen leeft. Lees voor beide laatste liever: „mannelijke berusting en onverdroten werkkraft”, en ik zie waarlijk niet,

wat de „godsdiensstige” man in *mijn* zin, aan 't godsdiensstige volwassen „kind” van Mr. O. te benijden hebben zou. Die „onverschilligheid”, genen door hem zoo gretig toegekend, blijft voor zijn eigen rekening; wij willen er niets meê te doen hebben. Wij zeggen met Göthe: „Lust, Freude, Theilname an den Dingen ist das einzige Reëlle und was wieder Realität hervorbringt”, en hoe meer daarvan en hoe veelzijdiger 't in iemand gevonden wordt, des te „godsdiensstiger”, in den gezonden en werkdadigen zin van 't woord, mag men hem achten, al gelooft hij volstrekt niet aan dat onbestaanbare gewrocht der kerkelijk-Opzoomeriaansche verbeelding, een zoogenoemd „volmaakten bestuurder aller dingen.” Wij zijn 't volkomen met mr. Opzoomer eens, „dat al wat waar en groot is zich kenmerkt door eenvoudigheid”. (bl. 19). Maar wanneer hij daaruit afleidt, dat daarom „één enkel dogme” genoeg is, dan is dat, wil men volstrekt van dogmen gediend, zeker zoo eenvoudig als 't wezen kan; maar nog „eenvoudiger” is het, in 't geheel geen „dogme” aan te nemen, en daartoe zouden *wij* liefst uit dit eenvoudigheidsbeginsel komen. „Gelijk de liefde de vervulling is der geheele wet, is het geloof aan God het hart (lees liever: *de kern*) der geheele geloofsleer” (bl. 20). Weder volkomen waar, maar ik behoef zoo min die kern, als de geheele leer zelf; ik kan even goed ook buiten die „ééne” zoogenoemde „grondwaarheid”. Mr. Opzoomer spreekt (t. pl.) van een

„vromen zin, die het lijden berustend, de vreugde dankbaar aanneemt, *als van God ons gezonden.*” Bezéft hij niet, dat dat laatste toevoegsel geheel overtollig is? Dat men in vreugde even goed „dankbaar”¹, in lijden „berustend” gestemd kan zijn, al rekent men beide door geen onbestaanbaar persoonlijk alwezen „gezonden”, maar alleen uit de natuur en den loop der dingen geboren? Hij heeft waarlijk volkomen gelijk, als hij tegen de rechtzinnige geloofsvrienden de „ondervinding” aanvoert, dat „dogmatici (niet altoos) de meest godsdienstige menschen zijn”. Maar dat geldt zoo goed van zijn ééne, als van hun vele dogmen; en men mag daarom ook juist omgekeerd stellen, dat, naarmate in iemand die „gemoedsstemming”, die men met een oneigenlijken naam „godsdienstzin” noemt, van een of ander dogme afhankelijk is, hij des te minder kans heeft die „stemming” onvoorwaardelijk en in waarheid te bezitten. Mr. Opzoomer — is hij er vatbaar voor — moge er zich door zijn eigen woorden van overtuigen: „Wat is” vraagt hij (bl. 26) „wat is in de oogen der rechtzinnigen altijd de grootste misdaad geweest? wat anders dan onrechtzinnigheid, dwaalleer?... En wat (was) het voorwerp van het voortdurend twisten en strijden

¹ Men mag dan natuurlijk niet bekrompen genoeg zijn, op den letterlijken klank van 't woord dood te blijven (gelijk Mr. O. bl. 12 bijv. doet). Dankbaarheid geldt voor het blijde gevoel, dat een naar zijn eindigen aard en aanleg afhankelijk wezen, gelijk de mensch, in gelukkige omstandigheden, bezielen moet.

der kristelijke kerk? Nooit iets anders dan de leer, de rechtzinnigheid; om haar heeft men elkander verketterd, gehaat, vervolgd... Het viel (echter) zoo gemakkelijk een leer te belijden, op geloofsartikelen een eed te doen. Zoo bleef de rechtzinnigheid in bloei, maar de godsdienst kwijnde. En die dezen godsdienst hebben hersteld' (lees liever „gezuiverd”) „in welke eeuw dan ook, waarvoor zijn ze in den aanvang uitgekreten? Voor sloopers, voor omwentelingsvrienden, die niets begeerden dan omver te halen en af te breken. En die beschuldiging was zoo vreemd niet. Want inderdaad zij hadden niet ten doel, de rij der dogmen te vergrooten, maar te verkleinen. Om vereenvoudigen, niet om uitbreiden was het hun te doen. In hun voetstappen zijn wij getreden. En daarom dragen wij roem op de eenvoudigheid onzer leer. Het is waar, slechts één dogme wordt”: (lees in ons verband liever: „er wordt nog altoos één dogma”) „door ons gepredikt, maar het is het ééne noodige. Wij hebben den ballast over boord geworpen; nu eerst zijn wij in staat, door de branding heen, het schip naar de veilige haven te sturen.” Ziet hij niet, dat dit alles even krachtig tegen zijn „ééne”, zoogenoemd „noodige” dogma, als tegen al die anderen, die hij als ballast heeft weggeworpen, spreekt? Ook deze worden door hen, die ze belijden, niet minder uitsluitend „noodig” geacht. En valt het „gemakkelijk een leer te belijden en op geloofsartikelen een eed te doen,” dit

zal des te gemakkelijker vallen, naarmate die geloofsartikelen minder talrijk zijn. Zoo ten slotte dus de rechtzinnigheid maar van één enkel afhangt, loopt het getal harer oneerlijke belijders des te meer kans toe te nemen, en zij zelve te „bloeyen”; maar de zuivere, onvermengde „godsdienstzin” (om dit oneigenlijke woord te blijven bezigen) zal in dezelfde mate „kwijnen”, totdat men eindelijk de thans nog verketterde stem der vermeende „sloopers” gehoor geeft, die ook *dat* dogme nog voor „ballast” houden, en het hoe eer hoe beter „over boord” willen werpen. Een „dogme” is een „dogme”, en of er meer of minder, of er, ten slotte, maar één overblijve, de aangehaalde rede-neering van mr. O., waarmee deze zijn eerste preek besluit, geldt tegen ’t een zoo goed als het ander. Zijn beide „vol vertrouwen” geuite slot-stellingen: dat het godsdienstig geloof „de erkenning is dat God, met wijsheid en liefde, regeert”, en dat „godsdienst de gemoedstemming is, die den mensch vervult wanneer hij van dat geloof diep doordrongen” is, krijgt hij als onbewezen terug, en mogen hier voorloopig door de volgende meer aanneemlijke vervangen worden:

Ware Godsdienst is de oneigenlijke naam voor die, al naar de omstandigheden, blijde en dankbare, of berustende en gelaten, maar altoos onverdroten werkdadige stemming, die den eindigen en afhankelijk mensch in zijn verband met het oneindige natuurleven bezielen moet.

Zijn tweede preek geldt „Gods albestuur.” Ook zij gaat aan een begrips- en woordverwarring mank, die der kwade zaak van den preêker geen voordeel doet, welk een verblindend zand hij er enkelen, min nauwlettenden, ook in de oogen moge strooyen. Gelijk in de eerste met de namen „God en Godsdienst”, speelt hij hier met het woord „goed”, ’t welk hij — niet zonder voorafgaande waarschuwing trouwens — in twee zoo geheel verschillende be- teekenissen bezigt, dat hij den minder scherp toe- zierenden lezer het spoor geheel bijster maken moet. Vooreerst toch geldt het (naar Popes bekende zeggen: „whatever is, is right”) van al wat bestaat, als „van God afkomstig” en dus „volmaakt goed,” en in de tweede plaats wordt het in den gewonen, door ieder aangenomen zin gebruikt. Daardoor blij- ken dus verscheiden van die „volmaakt goede” zaken eigenlijk bijzonder „kwaad” te zijn, en zullen dat, in weêrwil zijner spitsvondigheden, ook wel blijven. „De een of ander gebeurtenis” zegt hij o. a. (bl. 40) „noemen wij *kwaad*, als we het oog vestigen op een bepaald eindig wezen, dat er door gestoord wordt. Dezelfde gebeurtenis noemen wij *goed*, als wij op een ander wezen letten, welks geluk er door verhoogd wordt.” (Wij nemen — tusschen twee haakjens — dan daarbij toch tevens aan, dat men niet opzettelijk het geluk van den een ten koste van dat des anderen mag beoogen). „In beide gevallen is het een eindig, een relatief goed en kwaad. Maar beschouwen we nu die gebeur-

tenis in 't geheel der wereldorde, *en als in die orde door God geplaatst*, dan kunnen wij haar onmogelijk een anderen naam geven dan den naam van *goed*." **Waarom niet? waarom zouden we dat „goed” hier in zulk een vreemdsoortigen zin gebruiken, van iets, dat (naar zijn eigen getuigenis) wel degelijk voor den een even *kwaad*, als voor den anderen *goed* was? Waarom zouden we, in onze naamgeving, hier alleen op dien ten koste van den ander bevoorrechte, en niet eerder of even zoo goed op dien in 's anderen belang benadeelde zien? — Blijkbaar alleen, omdat iets van God heet te komen, en dus wel „volmaakt goed” moet zijn. Maar wat leidt ons tot zulk een gevolgtrekking? — Ik kom tot een geheel andere slotsom, en zeg: deze of gene gebeurtenis, die voor den een ruim zoo kwaad als voor den ander goed was, laat zich *niet* als het doen van een „volmaakt goed” wezen, en slechts alleen dan verklaren, wanneer men aanneemt, dat hier niet een naar 's menschen verbeelding gevormd volmaakt wereldregent, maar alleen de onpersoonlijke natuur, die naar betrekkelijk kwaad noch goed vraagt, in 't spel is. Opzomer komt er zelf (bl. 39) bijna even rond als Spinoza voor uit: „voor God is er geen *kwaad* en evenmin een *eindig goed*, dat enkel tegenover het kwade gedacht kan worden?” Wat moet hier echter dat bijvoegsel *eindig*? — Dat is alleen weêr een hulpmiddeltjen ten dienste van dien onmisbaren God, dien hij er toch niet meê redden kan. Hij had dus èn veel duidelijker èn veel juister gesproken, door**

eenvoudig, geheel als Spinoza, te verklaren: „voor God is er geen kwaad noch goed” Maar dan mocht hij, natuurlijk ook niet dien naam „goed” bezigen voor ’t geen de natuur doet, onverschillig of het voor dezen of genen betrekkelijk kwaad of goed is. En zijn God, zoo hij er een houden wil, mag dus ook, zoo min als de natuur, niet „volmaakt goed”, maar moet, even als zij, eenvoudig „onverschillig” heeten voor ’t geen hij, ’t zij goed of kwaad, verricht. Wat men dan echter aan zulk een God had, en hoe men, bij die onverschilligheid, van een „liefderijk albestuur” en derg. zou kunnen spreken, laat zich moeilijk bevroeden. De gansche zaak komt blijkbaar hierop neêr: zijn kerkelijk geloofsstelsel geeft hem, naar de Joodsche overlevering en ’t Kristelijk formulier, een persoonlijken God, dien men er hem als „albesturend, liefderijk vader” afschildert, en dien hij ’t — waarom zie ik niet — noodwendig acht daaruit over te nemen. Gebeurt dit, dan moeten echter tevens al die in ’t oneindige natuurleven voorkomende onregelmatigheden op rekening van dien persoonlijken bestuurder gesteld worden, en daarom „volmaakt goed” heeten, al zijn ze betrekkelijk ook nog zoo „kwaad.” Zijn volmaakt en zijn betrekkelijk goed — voor welke beiden hij denzelfden naam van „goed” gebruikt — helpen hem hier dus blijkbaar geheel in de war; en hij zou daarom best doen, dien naam „goed” voor dat zoogenoemd „volmaakte goed” maar te laten varen, en al dat betrekkelijke

kwaad, dat hij ons voor „volmaakt goed” wil uitventen, niet op rekening van een hersenschimmig alvader, maar louter van die voor 's menschen wel en wee onverschillige natuur te stellen, die het den mensch is opgedragen, in haar blinde en gevaarlijke werking zooveel doenlijk te temperen, te leiden, te bedwingen, en in 't algemeen zich dienstbaar te maken. De zoogenaamde „oneindige levensbeschouwing”, uit welke ons Mr. O. zijn God te voorschijn tooveren wil, en die hij daarom als de „godsdienstige” tegenover de „eindige” of (met min gelukkigen naam) „wetenschappelijke” stelt, onderscheidt zich dáárin alleen van die laatste, dat zij menschen en dingen niet in hun eindig bestaan, maar in hun oneindig natuurverband — Spinoza zou zeggen *sub specie aeterni* — beschouwt. Het is echter even onjuist als onbillijk, die „eindige” — alleen ten believe van een verwerpelijk Godsbegrip — tegenover de andere de „wetenschappelijke” te noemen. Ware wijsgeerige wetenschap, wil zij met recht op dien naam aanspraak maken, blijft niet bij die eindige verbrokkeling staan, maar beschouwt en behandelt de dingen wel degelijk in hun oneindig verband. Opzoomers onderscheiding is dus geheel ijdel. *Zijn* zoogenoemd „godsdienstige levensbeschouwing” onderscheidt zich van de echt-wetenschappelijke alleen daarin, dat zij zich in de bespiegeling van het oneindig verband der dingen, onder bepaalde geloofsbeelden en kerkvormen, vermeit, terwijl de wetenschappelijke tot den waren

zamenhang der dingen zelf zoekt door te dringen, en dezen in zijn eigenlijken aard zoekt te leeren kennen.

Zoo scheef en onwaar nu deze geheele voorstelling van een wetenschappelijk-eindige, tegenover een godsdienstig-oneindige natuur- en levensbeschouwing heeten moet, zoo juist mogen wij daarentegen de geheel Spinozistische vrijheidsleer van den schrijver noemen, dien wij, bij de onverbloemde afkeuring van al deze minloffelijke bespiegelingen, met te meer genoegen even onbeschroomd kunnen prijzen, en ieder ter lezing en behartiging aanbevelen. Hij meldt ons ergens in een aantekening, dat „niets (hem) zooveel moeite en strijd heeft gekost, als de volkomen consequente ontkenning der wilsvrijheid.” Het zou zijner wijsbegeerte niet anders dan tot voordeel kunnen gedijen, liet hij zich nu, in plaats van aan verouderde kerkelijke inspraken toe te geven, en preeken over 't Godsbegrip en den Godsdienst op te stellen, zich een zelfde „strijd en moeite” welgevallen, om ook op dit punt tot volkomen helderheid te geraken. Voor 't oogenblik schijnt daar evenwel nog weinig kans op. Wat 's menschen wil echter betreft, schrijft hij o. a. (bl. 69) het volgende, en toont zich, als wij reeds aanmerkten, daarbij geheel Spinoza's waardigen jonger: „Voorzeker, wij zijn ten deele meester van ons eigen lot, en er is geen kracht buiten ons, die tegen onzen wil ons voortstuwt. De wereld, die ons omringt, oefent grooten invloed op ons uit. maar zij beheerscht en dwingt

ons niet. Integendeel, zij ondervindt wederkeerig den invloed van ons bestaan, van onze werking. Wat zij met andere wezens doet, dat kan zij met ons niet doen, juist omdat wij van die andere verschillen en onze eigen natuur hebben, die zij eerbiedigen moet. Met al hare krachten is zij aan den toestand, waarin wij verkeeren, gebonden, en moet er hare werkzaamheid naar richten. Wij zijn in het groot heelal medewerkende deelen, die even goed als iets anders tot het geheel behooren en het helpen uitmaken. In de groote keten der dingen zijn ook wij, hoe gering, hoe nietig ook, schalmen, die wel zonder de overige niet kunnen bestaan, maar die ook wederkeerig de overige helpen samenhouden. Wij spelen mede een rol op het tooneel der wereld, en van onze vervulling dier rol hangt de ontknooping van het drama ook voor een gedeelte af. — Wij zijn (daarbij) geen blinde werknigen in de hand van een ander; wij staan met al het andere in kracht en werkzaamheid gelijk, ja, zijn er als redelijke wezens zelfs boven verheven. Als wij op den weg der zonde ver zijn afgedwaald, en wij *willen* terugkeeren, dan *kunnen* wij, en er is geen macht buiten ons, die ons verhindert. De drang der omstandigheden moge sterk zijn, wij kunnen er tegen strijden, en ieder oogenblik van strijd is een oogenblik aan den dienst des kwaads onttrokken. En als wij, nadat wij ons voornemen tot verbetering hadden verklaard, toch weder voor de verleiding bezwijken en ons op nieuw

aan de ondeugd verbinden, dan klinkt, zoo dikwijls wij ons met onzen goeden wil en de kracht der verleiding zoeken te verontschuldigen, bestraffend de stem van hetgeen wij ons geweten noemen in de ooren: gij hadt kunnen zegevieren, zoo gij maar gewild hadt — Ziedaar wat ons gevoel, ons bewustzijn ons luide verkondigt; maar ziedaar ook het eenige wat zij ons prediken: gij *kunt* zoo gij *wilt*. En niets anders is er ook noodig, om ons vertrouwen te schenken op onze zedelijke kracht. Willen wij het goede doen, niets kan het ons beletten; dat is alles, waarvan ons de overtuiging onmisbaar is... Moesten wij, al wilden wij niet, dan juist zouden wij blinde werktuigen zijn; maar kunnen wij niet zonder onzen wil, dan blijkt juist daarin onze zelfstandigheid.... Wij *kunnen* (dus) als wij *willen*; maar kunnen wij ook willen naar ons welgevallen? Hierop geef ik een ontkennend antwoord. Zoodra wij van den weg des kwaads willen terugkeeren, kunnen wij het ook; maar of wij het ooit zullen willen, hangt geheel van de omstandigheden af, waarin het leven ons brengen zal, en van het karakter, dat reeds in ons gevormd is.... Omdat wij met de oorzaken onzer wilsbepaling nog niet bekend zijn, daarom is het ons nog niet geoorloofd haar bestaan te ontkennen; al is dan ook die ontkenning niet onnatuurlijk en zeer goed verklaarbaar... Of onze wil (echter) zoo dikwijls hij zich bepaalt, al dan niet zonder oorzaak is, waardoor alleen die bepaling en geen

andere hoegenaamd mogelijk is; of wij, wanneer wij na ons overleg, na onze slingering, tot rust komen, ook een andere keus hadden kunnen doen, daarvan spreekt het bewustzijn ons niet. Ook de slinger schommelt langen tijd tusschen twee uitersten heen en weder; hij schijnt naar het punt te zoeken, waar hij rusten kan; eindelijk is het, alsof hij het gevonden heeft; hij beweegt zich niet meer; zal het ons in ons hoofd komen te beweren, dat hij ook op een andere plaats tot stilstand had kunnen komen?"

Even als met geheel deze, inderdaad boeyende bewijsvoering, kan men ook vrede hebben met hetgeen in de derde preek, „het recht van den godsdienst”, ter volledige weêrlegging der verschillende bewijzen voor Gods bestaan wordt gezegd. Daarna heet het dan echter (bl. 128): „niet op bewijzen rust ons godsdienstig geloof, maar op ons godsdienstig gevoel...” Heel wel; maar wat volgt er nu uit dit „godsdienstig” genoemde gevoel, en hoeveel mag men er uit laten volgen? — Ziedaar waarover ons verstand moet uitspraak doen; en alleen naar gelang dit achtervolgens, van den plompen Fetischdienaar af tot den *modern*en Kristen, tot Mr. Opzoomer zelven toe, beslist heeft, zijn ook de godsdienstvormen allengs gewijzigd en gelouterd geworden. Maar met die „vormen”, zoo valt ons nu de laatste in de reden, met die allengs gezuiverde en vereenvoudigde vormen wierp men „den inhoud niet weg” (bl. 129). Daaruit blijkt dat hij zijn Gods-

dogme tot den eigenlijken inhoud van 't godsdienstig gevoel moet rekenen, het niet als een vorm beschouwen, waaronder zich dit in een bepaalden godsdienst uit. Toch durft hij dit blijkbaar niet stellen; hij noemt het slechts „den besten en reinsten *vorm*, zoo als die in het Kristendom gepredikt is”, maar raakt nu daardoor natuurlijk van den anderen kant met zich zelf in weerspraak, door te beweren, dat men ook dezen niet prijs geven mag, omdat men daardoor slechts tot „lagere, slechtere vormen verval(len zou), die men integenstelling met den beteren bijgeloof noemt.” Als *pis-aller* dus neemt hij zijn éénig dogme, zijn Godsgeloof; en hij waagt het zelfs zich daarbij op een — „Frederik de Grootte” te beroepen, die zei, dat „als de wijsgeeren zich een regeering moesten stichten, het volk zich in vijftig jaar een *nieuw bijgeloof* zou aanschaffen, zich *andere afgoden* maken zou.” Zoo maakt hij zelf dus zijn kristelijk Godsdogme voor een vereenvoudigd „bijgeloof” uit, zijn God voor een „anderen”, slechts minder onreinen en slechten, „afgod” Zijn geheele betoog omtrent het „recht van den godsdienst” komt dus op die alledaagsche bewering neêr, dat het volk wel zoo wat hebben moet, en 't beter is, om het zulk een gezuiverden Opzoomeriaanschen, dan zijn eigen „afgod” te laten. Daarvoor was toch waarlijk al die beweging, die reeks van nu reeds tot een vijftal uitgedijde preeken niet noodig! — Laten wij intusschen deze onhandige aanhaling voor wat zij is, en zien wij wat ons

verder wordt voorgespiegeld. De groote koning leidt als van zelf tot zijn eeuw, in welke „de zaak van den godsdienst verloren scheen.” — Slechts „weinige jaren later (echter) en het tooneel was veranderd... Men had (toen) van *licht* alleen genoeg gehad, en verlangde naar *warmte*.” Een fraaye tegenstelling, die hier echter weinig baat geeft, en bij 't minste nadenken, naar Opzoomeriaansche wijs, even oppervlakkig als schitterend blijkt. Die *warmte* toch heeft volstrekt niets met het Godsbegrip te maken. Het eenzijdige verstands-*licht* der vorige eeuw, waartegen de schrijver hier opkomt, ging o. a. van den *Deïst* Voltaire uit; de naar O.'s inzien bij 't ongelooft te vergeefs gezochte *warmte* gloeide — een halve eeuw later — in niemand krachtiger dan in den *Atheïst* Shelley. Willen wij dan ook al met den schrijver instemmen, „dat onze eeuw geroepen is, om zich te verheffen boven alle eenzijdigheden, om den geheelen mensch te ontwikkelen, met al wat in hem is, *om het leven van het hart niet te dooden met de scherpte van het verstand*”; dan kunnen wij daarbij toch alleen in geheel gewijzigden vorm de tegenstelling der beide volgende zinsneden opnemen: „om bij den vrijen en onbevooroordeelden blik op de aarde, den mensch het uitzicht niet te ontnemen in de eeuwigheid”; waartegen wij schrijvers eigen betuiging, in een vroeger aflevering (bl. 15) dat „de hoop der onsterfelijkheid buiten den godsdienst ligt en in den mensch ontbreken kan” aanvoeren; — en: „om bij al

het gevoel zijner grootheid hem *hem te doen buigen voor God,*” waarvoor wij liefst lezen: „hem tevens zijn afhankelijkheid te doen in 't oog houden van 't oneindige natuurverband.”

Niets dan kerkelijke willekeur en beeldspraak kan ons noopen dit verband, gelijk Mr. O. ook vervolgens nogmaals doet, met den kerkelijken God te vereenzelvigen. „Als wij de feiten slechts zoeken te begrijpen” (zegt hij, bl. 133), „dan is er niets anders voor ons noodig dan de wereld, waarvan wij zelf een deel zijn; slechts omdat wij iets anders zoeken, hebben wij niet genoeg aan die wereld, en komen wij tot God” Onjuiste voorstelling; wij kunnen die feiten niet juist en volkomen begrijpen, zonder ze in hun oneindig natuurverband te vatten, en dit is heel iets anders dan die eindige „wereld”, die men er hier voor in de plaats stelt, en bij welke men dan nog te recht een „God” ter aanvulling verlangt. Wil men 't gevoel van dat natuurverband, ook in den nog ontwikkelden mensch aanwezig, „godsdiens-gevoel” noemen, 't is mij wel; maar men leide dan niet uit den ijdel en vorm van dien naam het vermeende recht af, tot een persoonlijken God te besluiten, en der wetenschap — gelijk men (bl. 137) doet — den weg te versperren, het aan zijn voortdurend en eind-onderzoek te onderwerpen. „De weg van den godsdiens” (heet het daar) is altijd een andere (dan die der wetenschap) geweest: een man, van innig geloof beziel, spreekt, *zonder bewijzen, zonder aan een stelsel van wetenschap te den-*

ken (!!), in weinige maar krachtige woorden zijn overtuiging uit, en wat hij spreekt vindt weêrklank in de harten zijner tijdgenooten; dat is de manier, waarop de godsdienst in het leven treedt." Geheel onwaar! — geen geloofshervormer toch — geen Jezus, noch Luther — die niet evenzeer met zijn verstand als met zijn hart te rade ging bij de verwerping der oude, de ontwikkeling zijner nieuwe denkbeelden. En geen geloofstelsel ook, dat niet vervolgens door het verstand zijner meer ontwikkelde aanhangers getoetst, en zoo voortdurend gewijzigd en hervormd werd. Geven wij dus in 't algemeen ook de slotstelling toe, door den schrijver uit het betoogde getrokken, dat „het godsdienstig geloof de uitdrukking is van het godsdienstig gevoel, en het eerste in het laatste zijn grond en 't recht van zijn bestaan vindt"; dan moeten wij daar tevens, om alle misverstand te voorkomen, bijvoegen, dat dat geloof, wat zijn vorm betreft, door 't verstand voortdurend is ontwikkeld en ook verder steeds gelouterd moet worden, zoodat er zelfs eindelijk alle eigenlijke geloof — hoe vereenvoudigd ook — bij verdwijnt. — Godsdienstig gevoel is, naar onze opvatting, oorspronkelijk niet anders dan afhankelijksg gevoel, gelijk het het eerst door Schleiermacher genoemd is; 's menschen onwillekeurig afhankelijkheids-bezef van 't algemeene natuurverband; van welk bezef zich eerst zijne nog plumpe verbeelding meester maakt, om er, in verband met de verschillende natuurverschijnselen, vooral die van 't schitterende hemel-

vuur in zijn afwisselende vormen, allerlei fantastische voorstellingen uit te scheppen. Naarmate dan zijn nog kinderlijk verstand meer ontbolsterd, zijn gemoed in minder of meerder mate voor redeneering vatbaar wordt, louteren zich allengs die voorstellingen, en splitsen en perken zich af tot een reeks van godengroepen en mythen die, hoe langer hoe meer vereenvoudigd, eerst op den drieënen Hemelgod der Kristenen, en ten slotte op het „eenig dogme” van den God der modernen en Mr. Opzoomer neêrkomen, tot ook dit door voortdurende verstandsloutering te loor gaan zal. Een voor ieder, naar 't mij voorkomt, vrij duidelijke en aanneemlijke voorstelling; voor Mr. Opzoomer echter, bij al zijn eenvoudigeheidszucht, niet. Hij toch, met deze of soortgelijke voorstelling niet tevreden, begint zijn vierde preek, over „de ware godsdienst”, met dat „godsdienstig gevoel” voor een geheel opzettelijk daartoe ingericht, eigenaardig „orgaan” te verklaren, dat tot zijn „God” in dezelfde verhouding heet te staan, als het gevoel van het aangename, het schoone, het plichtgevoel en derg. tot de begrippen waarop zij zich richten. Nu heeft men echter nog van niemand vernomen, die òf die verschillende gevoelsoorten — gelijk men hier veronderstellen moet — voor even zoo veel eigenaardige „organen”, òf dat aangename, dat schoone, en die plicht voor persoonlijke wezens hield, waarop zijn gevoelsorgaan zich richtte. Dit zal dus wel evenmin ook met betrekking tot zijn godsdienstig

gevoel behoeven plaats te grijpen. Ook op deze vrij zonderlinge redeneering mag men dus geen Gods-dogme bouwen. Mr. Opz. doet echter nog veel meer dan dat. Hij spint er (bl. 148) eene gansche reeks bespiegelingen uit voort over al datgeen, waartoe de mensch al zoo door dat godsdienst-orgaan geleid wordt. De mensch „gevoelt” daardoor, naar zijne meening, niet alleen het bestaan van God, maar ook, dat hij zelf „deel heeft aan Gods natuur, dat hij geroepen is om Gods werk te helpen volbrengen, dat hij in den geest en naar het plan van God werkt, zoo dikwijls hij, in zijn wetenschap, het verband, de eenheid der dingen tracht op te sporen.” Hier hebben we dus, in 't voorbijgaan gezegd, die „oneindige” wetenschap, van welke hij eerst niet weten wilde, en die hij ons, in weerspraak met zich zelf, zoo onverhoeds op 't tapijt brengt. Omtrent dat verband, door alle ware, wijsgeerige, doortastende wetenschap gezocht, kan men 't natuurlijk geheel met hem eens zijn; maar op welken grond rust nu de vereenzelviging dier eenheid met zijn uit de lucht — of de kerk — gegrepen God, dien hij „met de tederste woorden, die hij vormen kan, zijn Vader in de hemelen noemt”? — In de belijdenis van dien „Vader” op t voetspoor van Jezus, ziet hij dan den „waren godsdienst”, voor geen meerder volmaking en zuivering vatbaar. „Zal er” vraagt hij bl. 174 „op den zuiveren godsdienst van Jezus, een nog betere, weder meer volmaakte volgen? Het is mij niet

mogelijk het te gelooven. Wel zal die godsdienst telkens beter gekend, hooger gewaardeerd, rijker toegepast worden, het gemoed meer verkwikken, den wandel meer heiligen; maar welk ander karakter zou hij kunnen aannemen?" — En als om ons de moeite te besparen, deze vraag voor hem te beantwoorden, laat hij er, slechts een regel of wat verder, onmiddelijk op volgen: „Zeker, die *zuivere* godsdienst kan met eene *betere* beschouwing der eindige dingen verbonden worden, dan er vóór achttien eeuwen mogelijk was." Hij schijnt dus niet te bezeffen, dat juist die betere (d. i. vooral ook „juistere") beschouwing der „eindige" dingen noodwendig ook met een beter en juist inzicht in hun oneindig verband gepaard moet gaan, en dat even noodwendig dit ook tot een, zoo al niet „teêrder", althans juist en beter bezef van 's menschen verhouding tot dat natuurverband leiden moet, dan ons in de kristelijke beeldspraak van Jezus' God en Vader gegeven is. Mr Opzoomer wil daar volstrekt niet van weten; hij draaft op den eenmaal ingeslagen weg, het eenmaal gekozen thema, onbesuisd door, en valt daardoor zelfs in noodelooze herhaling van 't geen wij hem vroeger (bl. 129) reeds hoorden verkonden, en toen in al zijn zwakheid blootlegden. „Omdat", zegt hij namelijk ook nu weder, „het geloof aan God' (versta: de godsdienst) „menigen zeer verschillenden inhoud kan hebben, kan het daarom ooit zonder inhoud zijn?" — De „inhoud," wij herhalen het nogmaals, door

hem in zijn kristelijk Gods- en Vader-beeld gevonden, is niet minder enkel „vorm”, is slechts een meer beschaafde en edele vorm, dan ieder ander beeld, in vroeger of later dagen van den vermeenden wereldschepper en bestuurder ontworpen. De kristelijke God en Vader der menschen staat, wat den aard der voorstelling aangaat, op dezelfde lijn met den „Vader der Goden en menschen” door 't oude Heidendom in Vader Zeus of Ju-piter vereerd. Hij is echter zoo verblind voor zijn eenmaal ingenomen standpunt, dat hij ook in de slotstelling zijner bespiegelingen over „de ware godsdienst”, ons met het meeste zelfvertrouwen op nieuw verzekert, dat het door hem aan Jezus ontleende „geloof reeds daarom een bepaalden inhoud moet hebben, omdat zonder allen inhoud, zonder alle dogme, volstrekt geen geloof aan God denkbaar is”. Een stelling, die, daar zij eigenlijk niets anders zegt, dan „het geloof aan God is niet denkbaar zonder geloof aan God”, even overbodig als krachteloos is, en zeker geen verstandig mensch voor Mr. Opzoomers „waren godsdienst” zal winnen.

Even als wij dien Mr. zich hier op nieuw aan de reeds vroeger begane fout zien schuldig maken, volstrekt één enkel dogme, als noodwendigen geloofsinhoud te willen handhaven; zien wij ook een ander godsdienst-bespiegelaar, den heer Tiele, in zijn anders zoo lezenswaarde opmerkingen over „Theologie en Godsdienstwetenschap” in den *Gids*, aan zulk een geloofs-*minimum* hangen. „Zien wij” zegt

deze „dat zelfs de ruwste godsdienstvorm zekere geloofsvoorstellingen en een soort van *eerdienst* huldigt, dan zullen wij de gevolgtrekking wel mogen maken, dat *geloof en aanbidding*, zoo niet de eenige, althans de *noodzakelijke* elementen van den godsdienst zijn. En tevens zullen wij dan kunnen bepalen, in welken vorm van godsdienst zijn wezen het zuiverst en volledigst' (lees: het minst onzuiver en onvolledig) „is uitgedrukt, welke de hoogste en welke de ware godsdienst is.” Hij ziet bij deze redeneering over 't hoofd, dat de ruwste godsdienstvorm ook de ruwste geloofsvoorstellingen en eerdienst heeft, en dat die voorstellingen en eerdienst — tot in zijn eigen moderne Kristendom toe — steeds meer gelouterd en verfijnd worden, om eindelijk, *als* „geloof en eerdienst”, geheel te loor te gaan. Uit zijn verderè stelling: „heeft men (het) wezen (van den godsdienst) gekend en zijn oorsprong gezocht, dan zal men daaruit kunnen leeren, hoe hij gekweekt en versterkt, verbreid, bevorderd, *gezuiverd* en *hervormd* moet worden”, blijkt daarom ook alleen die zuivering en hervorming geldig, die den godsdienst ten slotte van den vroegeren maatschappelijken „eerdienst”, waarin hij zijn uitdrukking vond, tot die weldadige persoonlijke gemoedsstemming maken moet, waarin wij zijn eigenlijk wezen, in den aanvang reeds, leerden kennen. Dat is, in den zuiversten zin, zijn geheele inhoud, onder alle geloofsvormen van vroeger en later dagen, veelal tot onkenbaar wordens toe verscho-

len, maar voortaan alleen en uitsluitend te handhaven.

Doch wij hebben nog Mr. Opzoomers vijfde — en tot dusver laatste — preek te doorloopen over de „geschiedenis van den godsdienst.” Hoe gaarne ik er de bekende spreuk van de „leste” en „beste” op zou willen toepassen, ik zie er bij geen mogelijkheid kans toe. Zij is inderdaad door al haar innerlijke weêrspraak, haar ijdele woordspelingen en veronderstelde beginselen, verreweg de zwakste der vijf. Zij begint (bl. 182), ten behoeve van haar Gods-dogme, met een niet minder onhandig beroep op Alexander von Humboldt, als wij er straks van een op Frederik den Groote kennis namen. Te onhandiger, als gene er ons tevens nadrukkelijk als „de man” wordt voorgesteld, „die van alle stervelingen misschien den ruimsten blik op de wereld geslagen heeft.” „Zelfs bij wilde volken”, schrijft deze man nu, in zijn „heerlijk tafereel des heelals, zelfs bij wilde volken wordt een huiverig gevoel aangetroffen van de eenheid des natuurlevens, van den geheimzinnigen band, die het zinnelijke aan het bovenzinnelijke verbindt. En op dien weg, in de diepte en levendigheid van het gevoel, ligt de eerste drijfveer tot godsdienstige vereering, tot heiliging der weldadige en der vernielende natuurkrachten.” De opmerking mag zoo juist en waar zijn als zij wil, maar wat bewijst zij voor het Godsgeloof van Mr. Opzoomer? Volstrekt niets, en dat vooral, omdat juist diezelfde man, met zijn

zoo ruimen blik op de wereld, zich met het uit de geschiedenis afgeleide Godsbegrip van zijn broeder Wilhelm niet vereenigen kon ¹, en het zeker nog minder met Mr. Opzoomers eenig en onmisbaar dogme zou gekund hebben. Veel meer zeker nog, dan over die meening zijns broeders, zou hij het schrandder hoofd glimlachend geschud hebben over een betuiging bijv. als deze: „nog altijd vertrouwen wij, dat de ontwikkeling op het gebied der kennis ons niet, op het gebied van den godsdienst, tot het standpunt der wilde volken zal terugvoeren, *die leven zonder God in de wereld*” (bl. 201). Hij had er waarschijnlijk, met de hem eigen welwillende schalkheid, met de vraag op geantwoord, of men *zijn* leven dan voor dat van een „wilde” hield, al leefde hij ’t „zonder” dien Opzoomeriaanschen „God”? Dergelijke zinsneden inderdaad, met hoeveel kansel-bespraaktheid voorgedragen, en voor ’t groote kristelijke kerk-publiek zeker niet zonder werking, hebben voor al wie zich wel overtuigen, maar niet „overrompelen” ² laten wil, niet de minste beteekenis. Even zeer als het leven van een „wilde” van dat des beschaafden mans van de wetenschap verschilt; even zeer verschilt natuurlijk

¹ Zie zijn *Briefe an Varnhagen*, S. 40.

² Gelijk Mr. Opzoomer dat (bl. 127) als doel der „redeneering” voorstelt: „gij acht het uwe taak, niet door eene *redeneering* hem te *overrompelen*”, enz. De uitdrukking is inderdaad karakteristiek, en legt ons, in een enkelen trek, den ganschen aard van Mr. Opzoomers wijsgeerige werkzaamheid, allernaiefst bloot.

ook beider natuur- en wereldbeschouwing, al is de een daarbij nog niet tot de voorstelling van een of meer persoonlijke Goden doorgedrongen, en de ander die voorstelling sinds lang ontwassen. Maar Mr. Opzoomer is zoo ontegenzeggelijk van zijn vereenzelving der hoogste godsdienstwaarheid met zijn kerkelijk Godsbeeld overtuigd, dat hij zich niet alleen geen ander einddoel van 's menschen afhankelijkheids-, of wil men „godsdienstig”, gevoel kan voorstellen; maar ook met telkens grooter nadruk, bij herhaling en tot meer dan vervelens toe, weêr op zijn kristelijke beeldspraak als „hoogsten godsdienstvorm” terug komt. „Waar eens” (schrijft hij, bl. 207) „die hoogste vorm bereikt is, waar men zich God heeft leeren voorstellen als den volmaakten geest, den oneindigen vader van al wat is, daar is op een nog hooger en vorm van voorstelling niet meer te hopen. De *ontwikkeling, waarvoor de mensch vatbaar is, is hiermede ten einde.* De godsdienst van Jezus, die er ons toe gebracht heeft, het goddelijke met zulke namen te vereeren, kan in dit opzicht door niets meer overtroffen worden, en van een volmaakbaarheid des Kristendoms kan hier geen sprake zijn.” Toch vindt hij zich verplicht in een aantekening daarbij te voegen, dat men bij die kristelijke voorstelling van „onze vader, die in de hemelen zijt” natuurlijk aan niets „plaatselijks, aan geen wonen Gods niet op de aarde, maar ergens daarbuiten, denken mag. Niet om plaatsbepaling” (zegt hij), „maar om godsdienst

is het hier te doen." Hij vat niet, dat hij, met dergelijke allesins noodzakelijke ophelderingen, zich zelf weërspreekt, en (gelijk het heet) hoogst onvoorzichtig zijn eigen glazen inslaat; dat, al verkiest *hij* daarbij aan geen „plaatsbepaling" te denken, door den oorspronkelijken uiter dier woorden, daar wel degelijk aan gedacht werd; en dat het ieder ander dus ook even vrij staat, hier aan dat persoonlijk Vader-beeld niet te hechten, en het met die plaatsbepaling op gelijke lijn te schuiven, als hij zelf zich, in zijn negentiendeeuwsche wereld- en hemel-kennis, veroorlooft, zijn God en Vader die verouderde hemelwoning voor goed te doen ontruimen. Gelijk hier tot deze ongelijkmatigheid in zijn redeneering, vervoert hem zijn ingekankerd Godgeloof elders weder tot allerlei even onhoudbare als onware beweringen. Of wat anders te zeggen van redeneeringen als de volgende (blz. 211): „hoe hooger de godsdienst ontwikkeld is, des te meer stemt hij overeen met den geheel, in alles, ook in wetenschap ontwikkelden mensch." Een stelling, die wel niemand weërspreken zal. Maar nu het volgende: „gaat hij (de mensch natuurlijk) in de kennis van de natuur, van den geest, van de maatschappij vooruit, de godsdienst wil in dien vooruitgang hem niet hinderen, hem niet als waarheid opdringen, wat zijn wetenschap hem leerde verwerpen, niet als ketterij in hem vonnissen, wat hij als waarheid gevonden heeft." Als of niet integendeel ieder godsdienst van ouds met de wetenschap in strijd geleefd, en al

wie zijn — 't zij meerder of minder talrijke — dogmen niet geloovig aannam, verketterd en verdoemd had; en alsof dat ook niet hier, bij Mr. Opzoomers uiterst „vereenvoudigde” geloofsleer, evenzeer het geval was! Hooren wij slechts: „zijn doel — het doel van den godsdienst — is bereikt, als hij den mensch nooit zonder de overtuiging aantreft, dat — *God regeert.*” En als nu juist zulk een persoonlijk Godsbewind tot die dingen behoort, die onze wetenschap ons „leerde verwerpen”, wat dan? Dan zal men dit of, met de wetenschap, tot die „valsche voorstellingen” moeten rekenen, waarmêe de godsdienst van oudsher „verontreinigd” was, of zich tegen die wetenschap, als „ongodsdienstig”, keeren moeten. En hoe dan dit laatste met die „volkomen” vrijheid te rijmen, waartoe zich de „godsdienst, naar Mr. Opzoomers zeggen (bl. 212) „verplicht rekent”? Hij weet daar — heel natuurlijk — geen anderen uitweg op, dan te verklaren, dat de godsdienst „zich (wel) met groote bereidwilligheid aan de uitspraken der wetenschap onderwerpt”, maar „wederkeerig (ook) eischt, dat die wetenschap luisteren zal, naar 't geen hij — godsdienst — *in zijn eigen sfeer*, als waarheid verkondigt.” Zoo blijven wij steeds in denzelfden cirkel ronddraayen, en dienen ten slotte tot de eenvoudige bekentenis te komen: dat, zoo goed als in ieder ander geloof, ook in dat van Mr. Opzoomer, de „waarheid” van wetenschap en godsdienst tweederlei is. Hij komt er dan vervolgens (bl. 218)

ook rond voor uit, dat hij eigenlijk „meer een deeling tusschen geloof en wetenschap, dan wel een zamensmelting van beiden” bedoelt. Geen „slechte deeling” natuurlijk, gelijk anderen, gelijk „verreweg de meesten”, en „waarbij er tusschen de deelen voortdurend strijd is, men als godsdienstig man erkent, wat men als wetenschappelijk man verwerpt.” Neen, *zijn* geloofs-„voorstelling” is zoo „bescheiden”, zijn „theïsme” (gelijk hij 't in onderscheiding van 't Latijnsche „deïsme”, en als stake er in dien Griekschen woordvorm een geheime tooverkracht, die hem tegen alle onwetenschappelijkheid vrijwaart); zijn „theïsme” dan is zoo voortreffelijk, dat wel niemand, zijns zelfvoldanen inziens, kan aarzelen het te aanvaarden. Het is (bl. 216) de „beste” voorstelling, waarvoor wij vatbaar zijn, de hoogere eenheid van twee richtingen, die beide hun grond hebben in onze natuur,” enz. Wel „voldoet” gelijk het dan, met eenige aarzeling, weder verder heet, wel „voldoet zij niet aan alle behoeften, en lost niet alle bezwaren op... maar toch zij is volmaakter” (lees vooral: minder volmaakt) „dan alle andere voorstellingen, en het beste en reinste, dat wij nu althans kunnen bereiken;” versta: dat binnen 't bereik van Mr. Opzoomers denkvermogen ligt, maar waaraan dan echter nog geen ander, wiens denkkraft wellicht verder reikt, gebonden is. Zoo komt dus ten slotte deze geheele Godsvoorstelling op den aard en aanleg van Mr. Opzoomers persoonlijke bevattingsneêr; *hij* kan zich

niets beters voorstellen. Hij mag zich dus persoonlijk ook geheel verantwoord achten, met ons het „beste” te geven, wat hij heeft. Maar hij mag zich en ons de zaak dan niet tevens zoo voorstellen, als ware dat nu inderdaad het „beste”, wat er, ook op dit oogenblik reeds, te geven viel. „Het is een oude spreuk” schrijft hij, „dat het volmaakte de vijand van het goede is; het past ons, rusteloos naar volmaaktheid te streven, maar wee ons, als wij met niets vrede hebben, zoo lang het volmaakte niet verkregen is.” Dit alles mag goed en waar zijn, het zou echter wat te veel gevergd wezen, wilde men, uit schuwheid voor dat volmaakte, ons nu maar dwingen, het met het betrekkelijke „goede” van Mr. Opzoomer voor lief te nemen. Wij verwerpen dit laatste niet voor zoo ver het „goed” mag zijn, noch uit een hopeloos streven naar een onbereikbare volmaaktheid; maar omdat wij inderdaad de mogelijkheid voor iets beters, dan zijn „beste”, inzien en gestaafd hebben. Zijn „deeling”, hoe „goed” hij ze tegenover al die „slechte” achten moge, is ons nog altijd te — „slecht”. Het blijft er eenvoudig de vraag van een meer of minder bij, en hij blijkt er alleen geen scherpzinnig denker genoeg door, om te bezeffen, dat dit hier alles afdoet. Hij trekt (bl. 223), met kracht van wapenen en woorden, tegen al „het valsche en onhoudbare” der talrijke „geloofszaken” van Wagner en and. wetenschappelijke geloofsmannen op, zonder in te zien, dat zijn ééne geloofszaakjen, hoe bescheiden en eenvoudig, hoe schijnbaar onbeduidend en nie-

tig, bij 't vraagstuk, waar het hier op aankomt, wetenschappelijk niets minder „onhoudbaar” is. Het komt hier inderdaad niet op het *gebul*, het komt alleen op den *aard* der behandelde zaken aan; of er, door zulk een arglistige deeling, veel of weinig geloofsartikelen op 't gebied der wetenschap worden binnengesmokkeld, is van gering belang; ook het minste is er reeds te veel. En gelijk Mr. Opzoomers eenig geloofsdogme dan ook slechts een hoogst vereenvoudigd kerkgeloof is, is hij zelf slechts een vereenvoudigde Wagner, maar die, met dat dogme, zich evenmin als scheidsrechter op 't gebied der godsdienstwetenschap mag laten hooren, als Wagner met zijn tal van anderen. Zijn onderscheiding van het „zuiver godsdienstig geloof”, als eigenlijk „godsdienstige kern, van al de dwalingen die het als harde schil omringen”, houdt volstrekt geen steek. Het is niet de deugdelijke kern, het is de laatst overgeblevene dier dwalingen zelve, voor een doordenkend verstand even onhoudbaar, als de hopelooze onderneming, om zijn „door ervaring gevormde, op ervaring rustende wereldwetenschap” met zijn „onveranderd godsdienstig geloof” te verbinden. „De rechtzinnigen zelf” zegt hij „kunnen ons dat niet betwisten.” Wij hebben dat niet te beslissen; hij kan het des noods met zijn ambtgenoot Doedes uitmaken; maar wel teekenen wij hier, tegen een dergelijke onbestaanbare geloofswetenschap, uit naam aller ware wijsbegeerte, nadrukkelijk verzet aan.

EEN FRANSCH REIZIGER IN NEDERLAND¹.

Het boekjen is al een jaar of zeven oud, de reis nog een paar jaar vroeger — in het vroege voorjaar van 1857 — gemaakt; het kwam mij zelf echter eerst vóór eenige maanden in handen, en zal waarschijnlijk ook wel mijn meesten landgenooten onbekend gebleven zijn. Niet te laat dus, om er ook thans nog een blik in te werpen, en de indrukken na te gaan, die de vaderlandsche beemden op den veelbereidsen, natuur- en kunst-lievenden, dichterlijken schrijver gemaakt hebben. Met geen ander vooroordeel, dan dat tegen de Hollandsche kaas en taal behept, werd hij van 't eerste in Friesland genezen, maar bleef hem 't laatste daarentegen niet onnatuurlijk bij. Het moest hem toch gemakkelijker vallen, zich door eigen tong en verorbering van gener aangenamen smaak te overtuigen, dan zijn Fransche ooren en spraakspieren, in luttel weken, naar de vreemde

¹ *En Hollande. Lettres à un ami par Maxime du Camp. Paris, 1859.*

klanken en woorden te zetten, waarmeê zij hier in aanraking kwamen. Zoo ging hij nog geheel met de onaangename herinnering weg van „dat afgrijslijke Hollandsch, die basterdtaal, die een speelkind van 't Duitsch en Engelsch schijnt.” Voegen wij er tot zijn versooning bij, dat hij dezen uitval, na 't aanhooren van eenige vloekende en scheldende matrozen deed, in wier gezelschap hij, op den volgepropten wagen van Harlingen naar Leeuwarden zat. Maakte het hem voorts ook minder geschikt, zijn landgenooten de juiste verklaring van velerlei namen en zaken te geven; komt het hem op menig gemakkelijke misvatting te staan van 't geen hij hier en daar hoorde en las ¹; het weêrhiield hem niet, om, aan 't slot van zijn uitstapjen, op zijn betuigde spijt, van midden in den winter, in Nederland geen andere schaatsen te hebben gezien, dan dat eenige paar, dat „rustig en roestig” in een schuur aan den wand hing, de vleyende verzekering te laten volgen, dat hij zich „van die kleine teleurstelling spoedig getroost had; want, geloof mij” (zoo besluit hij) „ik heb wonderen van kunst, een snedig en verstandig volk, en schoone landouwen gezien. Wat kan ik meer verlangen? Wanneer gij u daarom te Parijs vervelen mocht en een veertien dagen vrij af hebt, ga naar Holland, waarde vriend! 't is

¹ Behalve enkele later aan te halen staaltjens, spreekt hij o. a. van de *Rotter*, de *Boompjies*, le cheval dans *un panier* te Rotterdam, *Vassenaard* (voor *Wassenaar*), van de *Welde*, van der Eeckhout, *hoofd-ijzer*, *Liesken* (voor *Liefkens*), enz.

het merkwaardigste, bekoorlijkste, en verste land, dat men bereizen kan, zonder uit Europa te gaan." Doch zien wij, hoe hij zelf er gekomen is. Van Antwerpen met den spoortrein naar Rozendaal gestoomd, is de eerste indruk, dien hij, aan 't grenskantoor, van den landaard krijgt al aanstonds gunstig. Ik heb dikwerf dezen en genen mijner landgenooten, bij hun terugkomst uit het buitenland, op de onwellevendheid, plompheid, en stugheid der eerbare ambtenaren hooren smalen, die, in 't belang van 's lands financiën, hen aan de grenzen opwachtten. Tot hun straf mogen ze thans vernemen, hoe voldaan daarentegen deze beschaafde Franschman is over de wijze, waarop zij hem behandelen. „Ik kan u niet zeggen," schrijft hij, „hoe bekoord ik ben door de beleefdheid, neen, de uitstekende hoffelijkheid der Nederlandsche doeanen; terwijl bij ons de ondergeschikte agenten in 't algemeen stug, onaangenaam en onwillig zijn, heb ik hier niets dan wellevendheid en voorkomenheid gevonden. Hun oppersten beijverden zich ons, op de beminlijkste wijs, met allerlei kleine oplettendheden van dienst te zijn. terwijl hun hoffelijke manieren, nog verhoogd werden door hun jeugd en goed figuur. Zou de adem der vrijheid daarover gegaan zijn?" — Wij zouden zeker nog meer aan zijn loffelijk getuigenis hechten mogen, lazen wij niet op de volgende bladzijde: „vertrouw niet te veel op mijn indrukken; ik ben heel filozofisch op reis, en heb een zoete neiging om alles bekoorlijk te vinden". Hij doet dat dan ook de Holland-

sche molens niet minder dan de doeanen. „Overal”, zegt hij, bij zijn rid in den vollen wagen van „Villemtdorpt” naar Dordt, „overal en altijd een draaijende molen; naar welken kant men uitziet, naar welke windstreek men zich keert, vindt men een molen, die zijn breede wieken vrolijk in 't ronde slaat. Don Quijote had in dit land niet lang geleefd. Sedert ik Rhodes en Syrië verliet, had ik er zoo veel niet gezien; zij zijn *bekoorlijk*. Veelal van hout, blauw geverwd, en met wit afgezet; soms ook met zwaar riet bedekt, zoo glad geschoren als het vel van een mol, en zacht voor 't oog als donkerkleurig fluweel. 't Is niet onze afzichtelijke molen van Montmartre, leelijk, stomp, en ongemanierd gebleven in spijt van Hoguets pogingen hem dichterlijk te maken; 't is de nette, levendige, blijde, bevallige, onafhankelijke molen, van alle kanten ongedwongen door den wind omspeeld, en die niet noodig heeft zich op de hoogten te vestigen, om er de schaarsche ademtichten van een teringachtig luchtjen op te vangen; 't is de molen, rond of achthoekig als een middeneeuwsche slottoren; de onvermoeide molen, wiens zeilen altoos gezwollen, wiens spil altoos in beweging is, wiens geklap zich altoos hooren laat; 't is de schildermolen; de molen van Rembrandts vader, van Cuyper en Van der Meer; 't is de Hollandsche molen; in één woord — de *molen*.” — Minder „bekoorlijk” evenwel, en dat met volle recht, dunkt hem de gevel van 't Rotterdamsch gemeentehuis, die hem „door een of ander getatoeëerd kun-

stenaar der Sandwich-eilanden gebeeldhouwd" schijnt. Ook heeft hij er geen vrede meê, dat een gothieke kerk, gelijk de St. Laurens, in dien hij uitstek katholieken stijl, voor den Protestantschen eerdienst gebezigd wordt. „Die ten hemel strevende gewelven" zegt hij, „die omhoog gepunte bogen, die pijlers met hun versierde kapitelen zijn er toe gemaakt, om lange optochten in schitterend prachtgewaad te zien houden, van wierookgeuren omwalmd te worden, en al den praal der papistische plechtigheden te helpen vieren; de Protestanten daarentegen moeten zich in die weidsche ruimten weinig thuis en als verloren voelen." Nog meer in strijd met zijn bestemming, dan de protestantsche Groote kerk — die daar dan ook door den loop der omstandigheden slechts toe geraakte — vindt hij, en 't pleit voor zijn zuiver kunstgevoel, het Gothieke stations-gebouw van den Hollandschen spoorweg, dat een „allerongelukkigsten indruk" maakt; „zoo min toch als het Protestantisme, kan ook de nijverheid zich in gothieke vormen hullen. Moeten" (vraagt hij) „onze hedendaagsche bouwmeesters dan altoos onoorspronkelijk blijven? Waarom altoos Gothieke gebouwen of Grieksche tempels nagebootst? Waarom zich altijd slaafs aan het namaken dier vormen van 't verleden gehouden? Wat ontbreekt hun toch? moed? wetenschap? geloof? Men raakt als verbijstard door zooveel middelmatigheid, en ik zie inderdaad liever het glazen paleis van Sydenham nog, dan de Madeleine of Sinte Clotilde; daar is ten

minste nog een streven naar iets anders!" Uit het Gothieke Rotterdamsche komt hij, Delft en Rijswijk voorbij gestoomd, in 't niet minder onverkwikkelijke „Dorische" Haagsche gebouw, en haast zich dus naar zijn hotel. Zoo goed men daaromtrent echter met hem kan instemmen, zoo weinig zal men 't zeker met zijn gelijkmatige verwerping der drie Haagsche standbeelden eens zijn, „twee van welke Willem den Zwijger voorstellen, maar die alle drie even middelmatig, en met onbekende namen geteekend zijn." Voorzeker duldt het afzichtelijke beeld op 't Buitenhof — dat men, zoowel ter eer van den vorst, dien 't gewijd is, als der kunst, die er door gehoond wordt, hoe eer hoe beter omverhalen moest — geen vergelijking met beide anderen, de namen van wier makers dan ook evenmin onbekend mogen heeten op 't gebied der kunst, als hun werk — en met name dat van 't derde — zoo „middelmatig." En dat buitendien de graaf van Nieuwerkerke zijn reizenden landgenoot zoo onbekend was!

Meer dan met zijn standbeelden, heeft deze met Den Haag zelf op, en zegt, bij 't inslaan van den weg naar Scheveningen, dat het „in den zomer een eenige plaats moet zijn." Hij roemt van zijn inwonsters — thans (als men hooren zal) zou hij dat sedert lang niet meer kunnen — dat ze „nog niet die bespottelijke, bedriegelijke en opgezwollen mode gevolgd zijn, die de Parijsche vrouwen misvormt en belachelijk maakt. Ik heb ook te Brussel reeds" (zegt hij) „aan sommige winkels van die

ijzeren hoepels zien hangen, thans te Parijs in gebruik. Hier althans slaat de schoonste helft van 't menschelijk geslacht nog niet dien noodeloozen omzwaai om zijn lijf." Hij begreep blijkbaar niet, dat hij er maar wat te vroeg voor kwam, en de nog altoos heerschende wansmaak — langs den gewonen weg — weldra ook over Brussel in Holland zou binnendringen.

De Gevangenpoort en 't Groene Zoodjen brengen hem natuurlijk op den moord van beide de Witts, en tevens tot de minbekookte opmerking dat, van dien dag af „*de zaak der vrijheid in Holland verloren was*. Het stadhouderschap," (zoo gaat hij voort) „werd, op een veertigjarigen tusschentijd na, erfelijk in 't huis van Oranje, om, na de bezetting door Frankrijk, in een koningschap over te gaan." Noch het oude stadhouder-, noch het grondwettig Nederlandsche koningschap laten zulk een voorstelling toe. Beiden vereeuwigen, door den naam van 't regeerend vorstenhuis zelf, den „opstand", waardoor zich dit, als een deel van 't Nederlandsche volk, met dat volk zelf, aan Spanje ontscheurde, en die door 's lands vrije instellingen gehandhaafd, en door dien ijdel koningspraal en titel natuurlijk niet verloochend wordt. De moord der De Witts heeft dus ook geen ander „ongeluk over 't land gebracht", dan de onuitwischbare klad, door dat feit zelf op 's lands geschiedblad geworpen, voor welken echter de schrijver niet Prins Willem III „als aanstoker van 't feit" aansprakelijk had moeten stellen.

Het Haagsche bosch is „het schoonste park van Europa en met geen ander gelijkbaar; het *bois de Boulogne* met name kan er geen oogenblik de vergelijking mee doorstaan; zoo het zijn Haagsche genen zag, liet het zijn blaren van spijt vallen, zouden de kiezels zijner watervallen naar Fontainebleau terugkeeren, en zijn vlietnat schaamtevol wegsluipen in de vergaärbakken van zijn brandspuitewater.” Het Bosch doorrijdt onze reiziger naar Valkenburg en Katwijk, en wordt „niet mee het te bewonderen; de bladeren dekken den grond, de wateren rusten, de vogels zwijgen, de grijze en als verstijfde boomen strekken hunne dorre takken om zich heen, en toch is het prachtig en 't schoonste dat men zich voorstellen kan.” Had de arme Gérard de Nerval toch maar niet verteld, dat het „op palen” gepoot was; zijn naam wordt in Holland nu niet anders dan „met afgrijzen” genoemd! Ik geloof echter, dat men er om zijn koddige vergissing meer gelachen dan zich boos gemaakt heeft, en er de schim van den ongelukkigen schrijver geenerlei wrok voor toedraagt. De Wassenaarsche weg valt niet minder dan 't Bosch in Du Camps goeden smaak. „De wegen schijnen in feestdosch”, zegt hij, „zoo liefelijk zijn ze voor 't oog; door de witte rijp bedekt, glinsteren ze in de zon als een waas van diamanten op een tapijt van smaragd; de runderen keeren vreedzaam de koppen naar ons om, bij 't geratel van ons rijtuig over een weg, die met meer zorg in orde gehouden wordt, dan de lanen onzer tuinen.

Aan beide zijden van den straatweg strekken zich, achter een smalle vliet, grooter en kleiner landhuizen met bosschen en tuinen uit. Het moet daar goed zijn te leven, ver van alle wereldsche zorg, er te werken, naar de lucht te kijken en reisontwerpen te maken naar de keerkringslanden, de polen, en den evenaar. Die huizen en buitens worden met een zorg onderhouden, waarvan men in Frankrijk geen denkbeeld heeft. Die netheid, op 't eerste gezicht, voor vuilken, als wij, wellicht belachelijk, trekt ons weldra aan als een gelukkige eigenschap, en een den lande eigenaardig schoon. Zoo men er bij toeval, in deze of gene straat, of aan den hoek van een weg, een hoop van dat vuilnis liggen ziet, waarmeê ten onzent de heele grond bedekt is, vindt men zich, als door een wanklank, pijnlijk gestoord."

Van Katwijk rijdt hij langs Valkenburg terug naar Leiden. „de roemrijke vaderstad van Rembrandt, de Elzeviers, Otto van Veen, Mieris, Gerard Dou en Jan Steen, en die hem onder den nevel verscholen, tusschen de ontbladerde boomen door, met haar hoogen klokketoren, haar talrijke molens, en roode daken tegenblinkt. Welk een land, dat Holland!" roept hij uit, „al zijn steden zijn verrukkelijk!" Van binnen komt hem Leiden echter wel wat weduwlijk en uitgestorven voor, en het Leidsche raadhuis, in al zijn opgesmukte platheid, meer grillig dan schoon. Het kunstwerk „door van Bree's penseel gewrocht," dat „middelmattigste" aller schilderstukken, dat ik hem gaarne prijs geef, boeit er hem minder

dan de snijderstafel van Jan Beukelsz., met wien hij een wel wat misplaatste ingenomenheid ver-raadt, kennelijk meer aan de indrukken van Meyer-beer's *Profète*, dan die der geschiedenis te danken. Vergete niemand voorts in 't Rijksmuzæum die beide welbekende hoofden op wijngeest te gaan zien; het eene vooral dunkt hem de schoonste „Sint Jan”, dien hij ooit zag; Salome zou er voor geaarzeld hebben.” Leidens beide hoofdkerken lachen hem meer toe, dan de graftomben en gedenkteeken, die er in gevonden worden, dat van Boerhave niet uitgesloten. Den Leidschen studenten zijn wij 't verplicht, zoo hem het „al te stille en eenzame” Leiden niet geheel dood voorkwam. „Op mijn kamer gekomen, hoorde ik eensklaps een luid gejoel van stemmen en blij gelach op straat; verwonderd dat de Hollanders, die stille menschen, zoo ingetrokken en schijnbaar droefgeestig, zich met zooveel gedruisch konden vrolijk maken, keek ik naar buiten en zag een troep studenten, die elkander nazaten. Men zag het zonder veel bezorgdheid aan, daar Leiden een der drie academiesteden van 't land is.”

Volgen wij hem van daar naar Haarlem en Amsterdam. „Ik zou 't u te vergeefs verbergen willen, waarde vriend!” zoo vangt hij zijn zesden brief aan, „maar ik ben verliefd op Holland. Niets bekoorlijkers in Europa dan zijn ruime velden, op 't eerste gezicht wellicht wat eentoonig, maar voor een nauwlettend oog vol van een altoos nieuwe en lachende verscheidenheid.” Daarbij „het beschaafdste

land ter wereld, met voortreffelijke herbergen, en spoorwagens zoo weelderig en gemakkelijk, dat zij aan die van geen ander volk iets te benijden hebben. In enkele wagens van de eerste klasse mag men rooken, gelijk een bordjen dat aanwijst, en bij ieder raampjen staat daar een net koperen doosjen, voor de cigarenasch bestemd. De wagens, grootendeels met fraaye roode trijp gevoerd, zijn ruim en goed gevuld. De opmerking, die ik voorts over de beleefdheid der doeanen te Rozendaal maakte, heeft zich ook verder bij niemand verloochend; de heuschheid en voorkomendheid zelfs van alle beamtten, bij de posterij, de muzeën, de spoorwegen, zijn buitengemeen, en dat bovenal voor ons, die daar zoo weinig aan gewend zijn. In de hotels, waar de bedienden vaak een Fransch spreken, waarvan Noël en Chapsal de haren te berge zouden rijzen, bieden ze u toch niets aan zonder een vriendelijk *si-vi-plé*. Te Amsterdam vond ik er één, die 't nog mooyer maakte dan de rest; terwijl hij me aan tafel snijboonen aanbood, voegde hij er met den verleidelijksten glimlach bij: *excusez moi de haricottes!*"

De drooggemaakte Meer perst hem de vraag der bewondering af: „wat zegt ge van dit kleine volk, dat zijn land van den bodem der zee gehaald heeft, en die zee van zich uitdrijft wanneer het verkiest? 't Is er niets te trotscher om, en denkt er, in alle bescheidenheid aan, thans ook de Zuiderzee droog te leggen. Wij mochten wel eens trachten het in

die grootheid na te volgen; wij, die, met niet het minste recht, het ijdelste volk van den aardbodem zijn, en die in Frankrijk, blijkens de officiële aangifte, 9,285,430 bunders onvruchtbaar land, en 600,000 bunders moeras hebben, en ons nog niet eens tegen overstroming weten te dekken."

Amsterdam „schijnt van den handels-God verlaten; met zijn slangenstaf heeft deze het jongere Rotterdam bevrucht, dat nu den Nederlandschen handel dagelijks meer aan zich trekt en boeit, Amsterdam alleen het effecten- en beurs-spel laat, en de Amsterdammers *coupon*-knippers noemt." Met het paleis heeft hij zoo van binnen als van buiten minder op, en vindt het, in elk geval, als *paleis* misbruikt. Van het Eendrachtsbeeldjen op den Dam maakt hij zich een geheel verkeerde voorstelling, en vraagt, wat België wel doen moet, wanneer Holland op die wijs zijn neêrlagen en verliezen viert. Daargelaten, dat er niet de strijd buiten, maar de onderlinge zamenstemming binnenslands meê herdacht wordt, vergeet hij, dat niet België in den tiendaagschen strijd overwonnen heeft, maar de wapenmacht der moegendheden het weder losgemaakt van den band, waarmee het te Weenen aan Holland gesnoerd was. Op den Dam zag hij, bij gelegenheid van 's konings verjaardag, „haast even veel soldaten, als in 't paardenspel van Franconi. Lach er niet om!" schrijft hij; „mij ontroerde dat gezicht. Een volk toch, dat in onze eeuw en na de duizeling waardoor Europa vóór weinig maanden werd aangetast, den moed

heeft, een volslagen onnut leger te hebben, moet een dagelijks, wijs, en eerbiedwaardig volk zijn. Er zijn — 't is waar — in Nederland weinig soldaten; maar er is geen duim gronds bijna, die niet bebouwd wordt, de steden bloeyen er door handel en nijverheid, men maakt er het water tot land, men wil er de zee tot voor de kaayen van Den Haag brengen, men bezit er rijke Indische koloniën en een uitgebreide zeevaart; men werkt er in één woord, brengt er zijn kinderen groot, en sterft na zich in zijn leven wel gekweten te hebben. Het luttel kompanjiën, dat ik daar op den Dam zag scharrelen, trof mij inderdaad meer dan het tragisch-grootsche schouwspel van tien legers op het slagveld had kunnen doen." De koningsparade ging met het levendigste spel aller klokken gepaard, „die hun klinkende tonen door het luchtruim deden gieren; klanken, nu eens krachtig en zwaar als 't geloei der kudden, dan weder licht en levendig als het lied van den leeuwrik, en die elkander lokten, riepen, beantwoordden, vrolijk springende en dansende op de maat, en zich als buiten adem reppende. 't Was een aaneenschakeling van koperen tonen inderdaad, van dolzinnige trillers, buitensporige klanksprongen, en welluidende toonladders, die zich, als een concert in de lucht, in 't luchtruim verspreidden; een waar feestgeschal."

Natuurlijk dat hij, als ieder vreemdeling, het IJ overstak naar de Zaankant en Broek. Als liefhebber van molens, was hij te Zaandam in zijn ele-

ment; „nooit” zegt hij „zag ik er zooveel als daar; 't is een oneindig gedwarrel van molenwieken, waar men zijn blikken wendt.” De plaats ligt „levendig en vrolijk en draagt haar naam naar de Zaan, die er doorvloeit; dat men 't daarentegen soms *Zaardam* noemt, komt, naar zijne meening, „van den *Tsaar*, die er timmerde; de Hollanders zijn echter met die vleyerij weinig gediend, en handhaven met kracht de oorspronkelijke benaming.” De gissing is voor een vreemdeling zeker niet onaardig, maar niet minder gewaagd, en geen Nederlandsch lezer, die, hoe weinig Tsaarsgezind en op vleitaal uit, niet het aloude Zaar- (d. i. Zaanre- of Zaaner-dam) niet zoo goed als Amster- (d. i. Amstelre- of Amsteler-) en Rotter-dam zal laten gelden. In Broek is de Hollandsche zindelijkheid tot ziekelijkheid toe ontaard. „Ik heb” schrijft Du Camp aan zijn vriend, „reeds herhaaldelijk van gene gesproken; ik heb in de steden kooplui langs de straat zien slenteren en den huismoeders allerlei soort van vochten en poeders, schuyers en zanden zien slijten, om te poetsen en te schuren; ik heb, op macht van aanplakbiljetten, gelezen, dat het verboden is stof en vuilnis op straat te werpen; ik heb karrelui huis aan huis zien rondgaan en aankloppen, om asch en vuil op hunne karren weg te halen; ik heb overal bij de Hollandsche vrouwen een ingeschapen aandrift tot wasschen, wrijven en poetsen; ik heb alom, in één woord, een alle bevattende boven gaande netheid gevonden; maar in Broek is die

tot een dolheid ontaard, en een ware woede geworden; zóó, dat het — zijns inziens — afgrijselijk moet zijn er te wonen." En toch, troost u, wansmakelijk-zindelijke Broekenaars! hij laat er terstond zonder aarselen op volgen: „toch is die buitensporige netheid ver te verkiezen boven de alle beschrijving te boven gaande vuilheid onzer Fransche dorpen." Beter dan het afzichtelijk nette Broek bevat hem het landschap, waardoor zijn weg er hem heen voert, en men moet bekennen, dat, zoo iemand, hij de poëzy van Noord-Hollands vlakke beemden — door den landgenoot zelf zoo vaak onbillijk miskend — inderdaad heeft weten te vatten. „Wij rijden (schrijft hij) het kanaal langs, waarin wij groote schepen naar zee zien slepen en markt- en andere schuiten van Amsterdam keeren, waar zij hun koopwaren, groenten en melk zijn gaan brengen. De lucht is frisch en koel, de hemel helder; de weilanden, door 't flikkerend zilver hunner vlieten omzoomd, strekken zich, met een oneindige bekoorlijkheid, vruchtbaar en zacht voor onze oogen uit; in de verte groepeeren zich enkele boomen om de roodgedakte huizen; kievitten scheren langs den grond en trippelen onder de schapen rond; eenden ploeteren in de kleine vijvers en sloten; ganzen, zoo blank als zwanen, pluizen en poetsen haar veëren met den bek; zwart- en rood-bonte runderen grazen in 't veld en heffen de koppen loeyend op; van de markt gekeerde boeren lichten vriendelijk hun hoofddeksel, om ons in 't voorbij-

gaan te groeten. Alles ademt er de blijmoedigste kalmte, overvloed en kracht. Holland is een schoon land, en ik laat niet af het te bewonderen."

Van Amsterdam steken wij de zee met hem over naar Friesland en Groningen. Als ieder, die ooit met de Harlinger boot de reis gemaakt heeft, hoort hij 't, bij 't aanleggen te Enkhuizen, op den Dromedaris half twaalf spelen, en daar 't juist Zondag is, wordt hij in de haven te Harlingen door een macht van heerlijk uitgedoste sabbath-slenters verwelkomd. Leeuwarden is een nette en vrolijke plaats, die „den goeden inval gehad heeft haar wallen in wandelingen te herscheppen. Zij is weldadig voor 't oog door haar met boomen beplante grachten, en haar ruime en heldere straten, waarin de winterzon zijn volle stralen schiet. Wat haar vooral prettig maakt, is de rijkgeschakeerde verscheidenheid van haar bontgeverwde gevels; een bonte schakeering, wel wat schitterend voor 't oog, maar vrij wat levendiger en vrolijker dan de eentonige rijen geel, groen of grijs gepleisterde huizen, die men elders ziet'. Zoo vriendelijk als hem Leeuwarden toelacht, met zulk een ongunstig oog heeft hij daarentegen het waarlijk niet minder fraaye Groningen gezien; dat de arme stad, in plaats der Leeuwarder wandelingen nog altoos haar stijve en verouderde wallen heeft, kan ze waarlijk niet helpen, en mag haar niet het verwijt, maar een „onaangename stad" te zijn, op den hals halen. Alleen haar (*Matthæus* lees:) Martini-kerk vindt genade in

zijn oogen; het achttiende eeuwsche stadhuis daarentegen is „afschuwelijk.” De postwagen voert hem van Groningen naar Assen; de *trekschuit* van daar naar Meppel. „Geen aangenamer manier van reizen dan deze; men gaat wel langzaam, maar de vaart is zoo effen en kalm, men glijdt er zoo zachtjens op voort, dat men niet de minste beweging bespeurt, en geen ander geluid hoort, dan dat van den gang der schuit op het water, tenzij men door een averechtsche wending op een zwaar geladen vaartuig stoot. Dan rollen de pakgoederen de passagiers op 't lijf, de vrouwen schrikken en gillen, de mannen lachen, de schipper vloekt als een ketter; men hoort ettelijke scheldwoorden wisselen, maar gaat weldra weêr ieder zijn eigen weg; de passagiers zetten zich weêr op hun gemak, om te slapen, te rooken en praten, of — als ik — te kijken.” — Meppel is een net stadjen, dat in 't klein aan Leeuwarden herinnert; maar zijn vrouwen, met hun leelijke, gestreken, getuite, en gestijfelde mutsen, met stijf geplooiden kanten en slap hangende boorden, steken heel ongunstig tegen 't bevallig hoofdtooisel der Friezinnen af.

Van Meppel maakt hij een uitstapjen ter zij, langs de Dedemsvaart naar de Ommerschans, waarvan hij een trouwe beschrijving geeft, en rijdt van daar naar 't fraai gelegen Zwol, waar hij te recht de schoone Sassenpoort bevordert, maar dat hij te onrecht de geboorteplaats van Gerard ter Burg noemt. Had hij zijn schreden nog een uur of wat verder

Zuidwaarts gewend, hij had in Terburgs werkelijke geboortestad, zich in zijn meesterstuk van 1667, den Deventer gemeenteraad van dat jaar, kunnen vermeyen. In plaats van dat echter scheept hij zich te Zwol op de Amsterdamsche stoomboot in, en stevent over 't Zwarte water, dat hij voor „een der takken van den IJsel”, houdt, zeewaarts.

- Onderweg verontwaardigt hij zich, met volle recht, over 't misbruiken der schippersvrouwen als trek-dieren, en werpt te Amsterdam een meer partij-digen dan juisten blik op de Hollandsche keuken, die hij „verfoeilijk” vindt. „Even als de taal” zegt hij „is ze half Engelsch, half Duitsch. Uit Engeland heeft ze den *roast-beef*, de aardappels, en de gekruide sausen; uit Duitschland de zuurkool en de gekookte appelen onder 't vleesch; Frankrijk heeft het zijn *beefsteak* gegeven, maar op Hollandsche wijs” — zeker vrij wat smakelijker dan de Fransche — „d. i. met gebraden boter toeberaid. Eigen dranken heeft het niet; het bier komt uit Beyeren of Portsmouth; de wijn uit Frankrijk of van den Rijn; het water is er niet drinkbaar; alleen de likeuren worden er met de meeste zorg bereid en zijn dan ook uitstekend; welken smaak men echter ook in den jenever, de *curaçao*, de *persico* en de *anizette* vinde, men kan ze moeilijk tot zijn gewonen drank maken. Heil daarom de Moezel, die mij met zijn lichte en aangename wijnen laven kan!”

Zijn laatste bezoeken in Nederland gelden Utrecht

en de Zeister Hernhutters; van deze komt hij met den min bemoedigenden, maar vrij natuurlijken indruk terug, dat er „geen volslagener dwingelandij dan die van den godsdienst is. De ketenen die het lichaam boeyen zijn weinig of niets tegenover de wets-bepalingen, die den geest aan banden leggen, en zijn vlucht stremmen. Ik ontken, dat het geloof zich voorschrijven en kerkelijk regelen laat; een wijsgeerigen krijg zou ik alleen als zelfstandig partijganger kunnen meêmaken.” Utrecht is hem als de gewezen moederstad van het trijp, dat er thans niet meer geweven wordt, en als de plaats belangrijk, waar dat „grootsche staatstuk”, de Unie van 1579, geteekend werd. Den Dom houdt hij, naar de volksspraak, voor den naam van den toren alleen. In 't overgebleven brok kerk betreurt hij de verknoeying ter wille van 't Protestantendom, maar doorschrijdt met welgevallen en kunstgenot de staand gebleven gangen van het kapittel-klooster. Van de stad zelve heeft hij na een uur wandelens genoeg, en haast zich naar Zeist, waar wij hem reeds waarnamen. Naar Utrecht teruggekomen, trok hij den volgenden dag weder over Rotterdam naar Antwerpen en Parijs. In Nederland had hij, in de veertien dagen die hij er — van 13 tot 28 February — doorbracht, zeker heel wat gezien en afgereisd.

SPINOZA,

DOOR EEN GEMOEDELJK STAMGENOOT BESCHOUWD ¹.

Bij den jongen Joodschen Godsdienstleeraar, van geboorte onzen landgenoot, maar in Joodsch-kerkelijke betrekking, thans daar buiten, op Oost-Duitschen bodem gevestigd, strijden blijkbaar twee beginselen om den voorrang: zijn onmiskenbare gemoedelijkheid en zijn vrome geloofsijver. „Geen haat”, hij betuigt het met warmte, „leidde hem bij zijne bespiegelingen over den Jood, die afvallig werd van het geloof zijner vaders; ernst alleen bezielde hem en liefde tot de waarheid.” Maar hij meent tevens, dat „de omstandigheid zijner vorming tot Joodsch Godgeleerde, hem gelegenheid gaf op vele (?) punten tot een nitkomst te geraken, die den meesten overigen Spinoza-beschouwers vreemd blijven moest.” Ons komt het daarentegen voor,

¹ *Spinoza, sein Lebensbild und seine Philosophie.* Inaugural-dissertation u. s. w. von J. B. Lehmann, aus Nimwegen. Würzburg 1864.

dat juist die laatste „omstandigheid” de hoofdoorzaak is, waarom zijn ernst en waarheidszin niet tot die uitkomsten geraken kon, die tot Spinoza's juiste waardeering noodig zijn, en dat hij daarin dus achterstaat bij de voordracht, weinig maanden na hem, door Kuno Fischer aan de korte schets van Spinoza's „Leven en Karakter” gewijd ¹. Beiden, vooral de eerste, maakten een ruim en erkentelijk gebruik van de verschillende brieven en mededeelingen in het *Supplement* op Spinoza's werken vervat, en van de ontvouwing zijner wijsbegeerte in den *Baruch d'Espinoza* daaraan geknoopt, en noopen ons als van zelf tot een vergelijkende beschouwing hunner uiteenlopende gevolgtrekking uit het gelezene.

„Wanneer” (zegt Fischer) „het tegendeel van zelfzucht liefde heeten moet, dan was in Spinoza's leven en karakter alles alleen door *liefde tot de waarheid* gedreven en voorgelicht; zijn geheele leven was zelfverzaking om harentwil! — De grondtoon van zijn leer is godsdienstig” (natuurlijk in den zuiversten zin van het woord); „want zij heeft met den godsdienst die beide karaktertrekken gemeen: bevrijding van de zelfzucht, toewijding aan 't geen onvergankelijk is.” F. spreekt in die weinige woorden het inzicht uit, waartoe ieder onbevooroordeelde, bij de belangwekkende beschouwing van Spinoza's leer en

¹ *Baruch's Spinoza's Leben und Charakter*. Ein Vortrag von Kuno Fischer. Mannheim 1865.

leven, onvermijdelijk komen moet, en waartoe dan ook zijn medebeschouwer, Dr. Lehmans, slechts in zoo ver niet kwam, als hem zijn ingekankerd Jodendom het oog benevelde. Wel toch aarzelt ook hij niet, Spinoza „den tol der oprechte hoogachting” te brengen; maar meent tevens in zijn karakter „leemten en gebreken ontdekt, er hebbelikheden in bespeurd” te hebben, die hem onbruikbaar maken als voorwerp onzer „verheerlijking en vergoeding.” Beide laatste woorden — men bevroedt het — zijn niet gelukkig gekozen. Stel er „vereering en bewondering”, in zuiver menschelijken zin, voor in de plaats, en de afstand tot de „oprechte hoogachting” wordt minder onoverschrijdbaar. Was Dr. Lehmans niet een zoq geloovig Jood, hij had ze er gewis met Fischer voor laten varen. Wat zijn echter zijne grieven, die hem nu verbieden die „achting” in „vereering” te verkeeren? — de „karakterfeilen” die hem alle „bewondering” onmogelijk maken? — Ze komen op louter misvatting ten gevolge zijner — hij duide ’t ons niet ten kwade — Joodsche vooroordeelen neêr. Zoo min, als eenig ander mensch, was ook Spinoza niet volmaakt; hij zou dan ophouden mensch, en juist „bewonderenswaardig” mensch te wezen. Maar hij heeft het, door dien grootschen hoofdtrek van zijn karakter, zijn onvoorwaardelijke, zijn grenzenlooze „liefde tot de waarheid”, tot een mate van mannelijke zelfbeheersching en zelfverloochening gebracht, die hem met recht de ongeveinsde hulde aller edelaar-

digen in de hoogste mate waardig maken ¹. Slechts niet, wanneer men, in spijt aller ernstige zucht geen vooroordeel gehoor te geven, zoo bovenmatig Joodsch gestemd blijkt als Dr. Lehmans. Hij duidt het ons reeds euvel, dat wij, in woorden, wier „dichterlijke vlucht” naar zijne meening „een woordelijke vertaling bezwaarlijk maakt”, ter verklaring van Spinoza’s zeldzaam vereende gaven eener Westersche scherpzinnigheid met Oosterschen eenheidsdrang, op den eigenaardigen aanleg van beide beschaafde hoofdstammen — de Semitische en de Indisch-Europeesche — gewezen hebben. Hij duldt zulk een beperking van zijn Semitischen volksaard niet. Zijns inziens, wordt „bij ieder volk de aanleg tot alles gevonden”; en wanneer men hem het verschil van ontwikkeling tusschen Grieken en Joden daarbij zou willen tegenwerpen, dan antwoordt hij, dat de reden, waarom de laatsten het op ’t gebied der kunst niet zoo ver brachten als de eersten, „niet in hun minderen aanleg en bekwaamheid” lag; „maar deels in hun staatkundige geschiedenis, deels in hunne godsdienstige toestanden.” Zulk een antwoord — men ziet het — zegt niets, en komt hoogstens op een ijdel woordenspel neêr; want ook die eigenaardige geschiedenis en kerkelijke toe-

¹ Zelfs een ouderwetsch maar eerlijk predikant, zoo geloovig-bekrompen als de gemoedelijke Colerus, bleek — naar Fischers opmerking — bij alle afgrijzen van Spinoza’s leerstellingen, door de zedelijke reinheid, de belangeloosheid, en den grootschen eenvoud van zijn karakter, kennelijk getroffen.

standen behooren tot beider eigenaardig volkskarakter; en dat de eenen zich staatkundig en kerkelijk zóó, de anderen geheel anders ontwikkelden, bewijst juist hun verschillenden en uiteenloopenden aanleg. Denkt u de Joden in Griekenland en de Grieken in Palestina gevestigd, en kunt gij u dan Fidias als Jood, een David als Griek voorstellen? — Neen voorzeker, ieder stam en ieder volk heeft zijn eigenaardigen aanleg en karakter, die het, zoo niet bij uitsluiting dan toch hoofdzakelijk, zich langs dezen of genen weg, in gene of deze richting laten ontwikkelen en uiten. In enkele veelzijdig begaafde personen kan dan echter die aanleg de grenzen overschrijden, aan stam of volk in 't algemeen gesteld, en zoo vinden wij een Spinoza o. a. met die gloedvolle scherpzinnigheid begaafd, die 't lauwe Westen als aan 't gloeyend Oosten huwt, Indisch-Europeeschen aan Semitischen aanleg, in de weldadigste vereeniging, paart.

Gelijk mij mijne noodwendige beperking van het Joodsche volkskarakter, duidt Dr. Lehmanns, in veel sterker mate, den jongen Spinoza zijn on-joodsch ongelooft ten kwade. Wanneer deze ons (in zijn *Tract. theol. pol.* 9) verzekert, dat eerst „een herhaalde studie der Joodsche Bijbelboeken zijn geloof aan hun Goddelijken oorsprong deed wankelen”, dan weigert hij daar geloof aan te slaan, en komt met die inderdaad aller-naiefste bedenking op 't tapijt, die ons zijn ganschen geestelijken mensch op de sprekendste wijze kenschetst, dat „hem integendeel toen reeds ieder geloofsvonk ont-

broken hebben moet, of hij had voor zijn godgeleerde bezwaren, wat de meeste vragen betreft, rust kunnen vinden bij die Joodsche schriftverklaarders en uitleggers, met welke hij zoo vertrouwd was!" Stel tegenover deze naïeve Synagogen-bespiegeling, de onwraakbare uiting van Fischer: „zijn klare en heldere kop zocht naar licht en vond slechts duisteris; hij wilde waarheid en wetenschap, en het moest hem, hoe meer hij zich ontwikkelde, ook hoe langer hoe duidelijker worden, dat de gansche Joodsche Schriftgeleerdheid op geheel andere dan wetenschappelijke beginselen berustte; dat haar boeken ver van alle heldere kennis der dingen waren, en dat het Mozaïsche wetstelsel in 't geheel er niet toe bestemd was, wetenschappelijke inzichten te geven. Die overtuiging was hem helder geworden, en had zich rustig in hem gevestigd. Hij had in de Schriften des Ouden Verbonds een reeks van tegenstrijdigheden, een gebrek aan samenhang en overeenstemming bespeurd, dat hun gezag, in zijn oogen, noodzakelijk moest doen wankelen. En zulke bedenkingen moeten reeds bij hem hebben wortel geschoten, toen hij er zich noch op toeleit, Rabbijn te worden. Want hij merkt (in zijn *Theol. Pol. Tract.*) uitdrukkelijk aan: ik schrijf hier niets, wat ik niet reeds lang, reeds heel lang bezeft heb." Tegenover zulke, alle Joodsche kerkbeginselen verre overschrijdende gedachten, treffen wij in Dr. Lehman een Joodschen leeraar aan, zoo slaafsch met gene bezield en ingenomen, dat hij alle veroordeeling dier

beginselen als heiligschennis wraakt, en het Spinoza als een liefdeloozen lak aanwrijft, wanneer hij, in de inleiding van zijn meergemeld Vertoog, zijn voormaligen leermeesters eene en andere harde waarheid voorhoudt. Dat toont, meent hij, geen „stillen en zachten geest,” en hij vindt er daarom ook gansch geen been in, dat men hem, den onge-loovigen afvallige, met den strengsten banvorm uit-wierp; hem, „die de profeciën voor gewrochten der verbeelding, het geloof aan voorzienigheid en openbaring voor een zelfzuchtige en baatzieke herschenschim verklaarde, die de hand sloeg aan de dierbaarste zaken, om welke zijn eigen ouders en verwanten, weinig jaren vroeger, hun leven ge-waagd, en hun vaderland verlaten hadden.”

Niet slechts tegen zijn onmiddelijke leermeesters vgreep zich Spinoza, naar Lehmans' inzicht, door de onverbloemde afkeuring hunner onverdedigbare stellingen, ook tegen de reeds vereeuwigde wijzen des volks, tegen een lichtende geloofsbaak, als Mozes Maimonszoon, kante zich zijn overmoed, den man, aan wien hij zelf een zijner hoofdbeginselen te danken had. Wat dit laatste betreft, haalt L. dan een paar plaatsen uit zijne schriften aan, welker algemeene overeenstemming van inhoud met Spi-noza's beginsel der verwerpelijkheid aller louter zinnelijke dingen, tegenover 's menschen zedelijke ontwikkeling, en de zamenvloeying aller kennis in die van God, zich licht erkennen laat, en in welke hij dus inderdaad, al betrekkelijk vroeg, een eersten

wenk tot zijn later ontwikkelde leerstellingen erlangd hebben kan. Die ontwikkeling zelve echter is zoo geheel verschillend van Maimonides' opvatting, dat zij onzen schrijver tot die misvattende tegenstelling vervoert, waarin hij genes vermeende hoogere doeleinden tegenover Spinoza's gansch en al miskende beginsel *sum esse conservandi* verheft. Dit laatste neemt hij daarbij natuurlijk in den zin van den baatzieksten eigenmin, zonder te bedenken, dat het, hoe eigenlievend in schijn, juist in zijn Spinozistische ontwikkeling tot de meest belangelooze liefde leidt. Hij vat daarbij zoo weinig het verband dezer stelling met die ontwikkeling, en haar verhouding tot geheel het stelsel, dat hij het „hoogste goed” en „de volmaaktheid”, tengevolge van die stelling, als 's menschen ideaal en doel gesteld, slechts als een „beminlijken ontrouw aan zich zelf” zoekt te laten gelden, en in Spinoza's levens- en wereld-beschouwing niet anders dan de „aanbidding van een blind en doofstom, wil- en gedachte-loos *absolutum*” ziet. Ook in zijn Bijbel verklaring heeft zich Spinoza — volgens Lehmans — aan Maimonides bezondigd, door de letterlijke opvatting en daardoor — naar 't heet — misvatte strekking der woorden van Jehova tot Mozes (XXXIV 22), dat hij slechts zijn „achterste deelen”, maar niet zijn „aangezicht” zou zien. Van deze woorden geeft Maimonides de verheven verklaring: „mijn aangezicht d. i. mijn persoon, gelijk die in werkelijkheid is, kan niet begrepen worden; maar gij zult zien wat achter mij is, d. i.

gij zult begrijpen, wat zich naar mij richt, mij gelijk is, door mijn wil noodwendig geschiedt, met één woord: mijne schepselen." Het behoeft nu wel geen betoog, dat zulk een verklaring slechts op de onhebbelijkste schriftgeleerde textverwringing en zinsverdraaying berust, alleen uitgedacht, om den, in zijn vermeende platheid verworpen, letterlijken zin der woorden te ontduiken; en dat Spinoza daarentegen, in zijn woordelijke vertaling, even goed in zijn recht is, als de onjoodsche Bijbelverklaarders onzer dagen, wanneer zij nog altoos op gelijke wijs te werk gaan¹. Ook Aben Esra, den Joodschen Pentateuch-verklaarder, heet Spinoza niet verstaan te hebben en zijne meening niet juist weër te geven. Daar Lehmans er intusschen zelf voor uitkomt, dat de bedoelde plaats ook „letterlijk” en in Spinoza’s zin kan opgevat worden, doet het weinig ter zake, en laten wij hem gaarne de overtuiging, dat de „scherpzinnige” Aben Esra Mozes voor altoos als schrijver van den Pentateuch gehandhaafd heeft, en dat „de rots des Jodendoms tegen de golven eener kritiek, als die van Spinoza, onwrikbaar vast staat”. Liever dan daaromtrent in een noodeloozen en onvruchtbaren redetwist met hem te treden, haasten

¹ Verg. derbelnst slechts Von Knobels, in „zijn Bücher Exodus u. Leviticus”, tpl. — Nog een andere plaats van Maimonides, door Spinoza zeer juist weërgegeven, wil L. door een verandering van *nec* in *sed* redden, zonder te bedenken dat dit na het reeds voorafgaande *nec* geen zin geeft. Doch wij houden ons daarbij niet langer op.

wij ons, hem onzen welgemeenden dank te betuigen, dat hij Spinoza's partij, even warm als eerlijk, tegen de onbekookte uitvallen van een Foucher de Careil, Saisset, en Van der Linde gekozen heeft. Zij noopen hem tot de gegronde opmerking, „hoe weinig het vooringenomen en hartstochtelijken beoordeelaars gelukken kan, een zuiver geschiedbeeld van het karakter des grooten denkers te ontwerpen”. Hem zelf stuiten dan ook slechts zijn vermeende „heftigheid en bittere verwijten tegen 't Jodendom en de Rabbijnen”, waarvan wij ons straks reeds op de hoogte stelden, maar die ons niet kunnen noopen, een „tweeledigen aard” in Spinoza aan te nemen. „Wanneer wij nagaan” zegt L., „hoe hij zijn leven, zijn rust, en zijn krachten aan onderzoek en wetenschap wijt, zonder hun immer ontrouw te worden; hoe hij stoffelijke voordeelen, geld en waardigheden versmaadde, om zijn levensroeping niet te ontwijden, dan toont hij zich groot en verheven. Beschouwen wij hem daarentegen in zijn arbeid als schrijver, in zijn betrekking tot den kring der overige denkers, in de oogenblikken, waarin hij denkbeelden of personen bespreekt, die met zijn eigen aard in tweestrijd zijn, dan vinden wij hem der gebreken van een gewoon sterveling deelachtig”. Wij kunnen hem die kleine zonden, die men hem in dit opzicht zou willen toedichten, niet zoo hoog aanrekenen, en schrijven hunne onbillijke verzwaring liever op rekening van het Joodsche gezichtspunt, waaruit de gemoedelijke en geloovige schrijver enkele hoog-

gevierde wijzen Israëls door Spinoza's onbevooroordeelden blik onbeschroomd heeft zien meten. Spinoza's natuur echter was één, en, zoo iemand, hij uit één blok gegoten. „Nooit”, zegt daarom ook Kuno Fischer te recht; „nooit werd zelfstandiger leven met zwaarder strijd verworven, nooit kalmer en ongerepter geleid en gehandhaafd dan hier, waar een man met zijn ouders, zijn gemeente, zijn geloof, en alle gewone levensgeluk moest breken, om voor zijn denken alleen te kunnen leven; en waar hij dit alles zoo onbekommerd ondergaat en verdraagt, zonder dat zijn gemoedsrust er onder te loor gaat. Zijn vaderlijke godsdienst verwierp hem, gelijk hij weêrkeurig genen. Tot geen ander geloof treedt hij echter toe; tot geen der in de wereld gangbare godsdiensten behoort hij, ook niet niterlijk en in schijn; allen schijn toch versmaadt hij. Hij heeft de grondslagen vaarwel gezegd, waarop alle maatschappelijke vereenigingen zijner dagen rusten; hij is als losgereten van den band der menschelijke maatschappij; hij is volkomen onafhankelijk en staat volkomen alleen. In die onafhankelijkheid en die verlatenheid heeft hij zich tot zijn laatste ademtucht gehandhaafd, nadat hij ze, met de onbuigzaamste volharding, aan 't lot ontworpen had. Zij waren zijn eenigste en zijn grootste goed, de levensvorm, waarin hij zich thuis voelde, de eenvoudige en ware uitdrukking van zijn karakter”.

Bij deze volle waardeering van Spinoza's verheven bestaan sluit zich, als van zelf, het volgend onuitge-

geven schrijven aan, mij voor een paar maanden uit het Ruissisch Noorden geworden, en hier met de ongevergte vergunning van den schrijver, maar onder de aanbevolen verzwijging van zijn naam meêgedeeld:

..... 1 Mei 1866.

Uit het hooge Noorden van Rusland waag ik 't eenige woorden van dank tot u te richten voor uwen *Baruch d'Espinoza*. Drie jaren leefde ik hier in de eenzaamheid, midden onder eene bevolking, die, ofschoon gezond van aanleg en rijp voor ontwikkeling, tengevolge eener eeuwen lange slavernij, zelfs de waarde der vrijheid nauwelijks gevoelt en schaars begrijpt; die zelden lezen en schrijven kan, wijl nergens volksscholen zijn, en welker kennis en godsdienst niet verder gaan, dan wat pope of synode mondeling of schriftelijk in hunne vermeende wijsheid en heiligheid gelieven te geven, en gij weet het beter dan ik, dat de geestelijkheid nooit anders dan gedwongen den voet voorwaarts zette. Midden onder zulk een bevolking, zoo goed als zonder verbinding met de wereld buiten de grenzen van mijn gezicht, las ik uw *D'Espinoza*. De groote wijze schonk me veel genotvolle uren, verzoette mijne eenzaamheid, en bracht me tot dieper inzicht der waarheid... Wel had ik gehoord van Spinoza's „*Substanz und Modificationen*”, van zijn God, die in de natuur onbewust eerst in den mensch tot bewustzijn komt; wel wist ik, dat Schleiermacher ergens zegt, dat de groote dag der opstanding moest

aanbreken, wanneer de wijsgeeren godsdienstig zouden zijn als Spinoza; maar dat alles en meer was voor mij te kerkelijk en onduidelijk, om meer van Spinoza te begrijpen, dan dat hij een God aannam, die geen God meer was, en dat hij toch voor een edel mensch gehouden werd. Dat Spinoza (daarentegen), in plaats van een ongerijmden God aan te nemen, juist de man was, die aan de halsbrekende metafyzika, zoowel als aan de vermolmde theologie voor altijd den genadeslag heeft gegeven, wist ik nog niet; dat hij door de kracht van zijn denken tot dezelfde resultaten was gekomen, die Moleschott en anderen, als de uitkomsten der natuurwetenschap, eerst in onzen tijd hebben gevonden, was me nog onbekend. Ofschoon ik me niet onder de onbeschaafden — wie is zoo bescheiden? — en de der kerk niet-ontwassenen reken, en God en onsterfelijkheid reeds lang had laten vallen, waren er toch nog altijd veel vragen, hoofdzakelijk van zedelijken aard, die ik niet kon beantwoorden. Spinoza's *Ethica* gaf me, in haar, met kalmte en klaarheid, tot het einde toe doordachte beginsel der deugd, het antwoord.

Hartelijken dank voor dat alles; hartelijken dank u, die me hier, in Ruslands wildernis, in *Baruch d'Espinoza* zulk een edelen, diep- en door-denkenenden vriend gegeven hebt.

Waarlijk, er kan geen andere wijsbegeerte zijn dan die van Spinoza; zij is niet de beste, maar de *ware*; en de waarheid is één en oneindig, als de

zelfstandigheid met hare eeuwige wijzigingen, waarvan zij de uitdrukking is. Zoo min de zelfstandigheid veelvuldig zijn kan, zoo min kunnen er verschillende wijsgeerten bestaan. Kant, Schelling, Hegel zijn allen slechts in zoo ver waar, als ze Spinozistisch zijn Spinoza, die nergens *verdicht* maar steeds *bewijst*, heeft de grondslagen der wijsbegeerte gelegd, die met den vooruitgang der wetenschappen in omvang en duidelijkheid kan toenemen, maar toch ten eeuwigen dage gegrond zal blijven op de fondamenteen, door hem, met bedachtzame en vaste hand gevestigd. Iedere niet Spinozistische wijsbegeerte is een hersenschim, en haar naam onwaardig. Zoo min bewezen worden kan, dat de drie hoeken van een driehoek vier rechte hoeken zijn, zoo min zal men Spinoza weêrleggen kunnen; en zoo zeker als die drie hoeken, thans en in alle eeuwigheid, twee rechte hoeken zijn, zoo zeker is de door Spinoza bewezen wijsbegeerte eeuwig. Van welken aard en gevolgen de waarheden, in 't Spinozisme vervat, zijn mogen, is onverschillig. De hemel vraagt niet, wanneer de zonne schijnt, wanneer het stormt of regent, of 't ons menschen behaagt, en de waarheid niet, of ze geliefkoosde meeningen omverstoort en 't zoogenoemde „heiligste” wegneemt. ¹ Voor mannen, als Spinoza, die te „groot” zijn, om in Spinoza's heelal een plaats te vinden, wijl die voor hun *ik*

¹ Zij toont slechts, zouden wij zeggen, dat men dat „heiligste” op een verkeerde plaats gezocht heeft en 't elders moet weten te vinden.

te klein is, zal er in den zevenden of wellicht nog hooger hemel wel een plaatsjen zijn naast den wonderkijker Spurgeon. Voor mij, en ik geloof voor allen, dien 't om waarheid te doen is, bestaat er geen midden tusschen verstand en openbaring, wetenschap en geloof, tusschen Spinoza en Spurgeon; en 't verschil tusschen dezen en Saisset schijnt me zoo groot niet. Voor 't oprechte denken moeten God en onsterfelijkheid met al hun aanhangels noodzakelijk vallen; en allen die verstand en wetenschap met het geloof willen vereenigen, die onderzoeken tot zekere grenzen, door hen zelf willekeurig gesteld, zijn weinig beter dan een bekende van mij, die niet aan hekserij gelooft, maar wel aan boschgeesten en weerwolven. Wie 't grootste aller wonderen, een persoonlijken God, aanneemt, die door de wetenschap als ongerijmdheid is verworpen, heeft geen recht zich, bij andere gelegenheden, op die zoo roekeloos versmade wetenschap te beroepen. Geloof en wonderen, engelen, boschgeesten, weerwolven, hekserij en tafeldans zijn allen kinderen ééner moeder, de onberedeneerde waarneming, en daarom ook allen even natuurlijk of liever onnatuurlijk. Wie een dier kinderen liefkoost en de anderen van zich stoot, begaat een onrecht. Voorzeker òf zijn òf niet zijn. òf wetenschap òf openbaring; er is geen middenweg, er is geen vereeniging mogelijk. *Was man ist, muss man ganz sein.* — Maar reeds meer dan genoeg u voorgekeuveld; met de meeste hoogachting, enz.

GEORGE SAND,

IN HAAR ZWARTE EN VERHELDERDE DAGEN ¹.

Er treden twee personen in de laan, die ten toegang strekt tot dat grootsche kasteel. Den een, een man in de beste jaren zijns levens, hebben wij de vrijheid ons voor te stellen onder welk uiterlijke en houding wij willen; in den ander zouden wij ons door de kleeding laten verschalken, meenden wij er zijn gelijke in geslacht in te zien. De tengere leest, de kleiner gestalte, de fijner gelaatstreken, zullen ons alras doen bemerken, dat niet de natuur, maar een gril harer verbeelding, of de inspraak van haar geest misschien, haar het gewaad koos, waarin zij optreedt. Het kasteel, dat zij vóór zich hebben, is de woning van vorst Talleyrand.

„Zeg mij toch, waartoe dienen wij?” vraagt de eerste, de man onzer verbeelding, terwijl hij zich op den steenen bank tegenover het slot plaatst; „welk gebruik maken wij van onze vermogens? wie zal winst trekken uit ons verblijf op aarde?”

¹ Herziene en aangevulde schets uit het jaar 1843.

„Wij dienen,” antwoordt de ander — de vrouw onzer schets — die zich naast hem neêrzet, „wij dienen om niet te schaden. De vogelen des velds maken geene plannen voor elkaâr; ieder hunner waakt over zijn broedsel. Gods hand voedt en beschermt ze.”

„Zwijg poëet! als begreep ge niet, wat deugd is. Is ze dan een stilstaande poel, waarin het riet verteert, of een onstuimige stroom, die voortsnel in zijn loop, om altoos vollen, telkens nieuwen boorden frischheid en leven te geven? Is ze een diamant, die zijn glans verbergt in de ingewanden der aarde, of een licht dat vonkelen moet als een vulkaan, en zijn gloed over de wereld verspreiden?”

„Misschien is de deugd niets van dat alles, noch de begraven diamant, noch het troebele water; het allermint de stroom die over zijn oevers schiet, of de verslindende lavagloed. Ik heb de Rhône zich in drift naar omlaag zien storten, aan den voet der Alpen. Zijn ongeduld deed onophoudelijk zijn oevers bersten, en het gras had den tijd niet er op te schieten en te groenen. De boomen werden weggerukt vóór zij nog weêrstand hadden leeren bieden aan zijnen aanval, en menschen en kudden vloten verschrikt op het gebergte. Geheel de streek was eene woestenij van zand en steenen en verdorde twijgen, waarin de eiber schuwen zou zich een enkelen nacht ter ruste te zetten. Maar niet ver van daar heb ik niets beteekenende beeken gezien, die stil en kalm ontsprongen in een verborgen grot,

en vredig over het mos der velden vloeiden, dat zij drenkten met haar helder water. Geurige planten ontkiemden er, en het vogelnestjen boog zich spiegelend over het effen kristal.

Misschien is deugd genie noch geestdrift, maar goedheid."

„Gij bedriegt u, zij is het een zoowel als het ander. Wat is goedheid zonder geestdrift? wat kracht van verstand zonder gevoel? Gij zijt goed, ik vol geestdrift; geloof mij, wij zijn geen van beiden deugdzaam."

„Welnu, zijn we tevreden dat we niet gevaarlijk zijn; zie dat slot, denk aan zijn bewoner. en zeg mij dan, of gij niet verzoend zijt met u zelf?"

„Schitterende troost! omdat wij geen adder zijn, zouden wij er op roemen moeten een slak te wezen. Neen, wij zijn niet geschapen om werkeloos te zijn; wij moeten sterk wezen en de wieken uitslaan, en met adelaarskracht het vuige gebroed der ondeugd vernielen, dat om ons sluipt en gluurt. Wat wilt ge met uw kalme beek en uw verholten grot? Geloof ge, dat een tiental weldenkenden, in 't verborgen verscholen, en binnen de nauwe grenzen van hun afgezonderd leven besloten, meer nut doen dan een enkel kloek man, die rondtrekt en aanspoort? Laat de zieners opstaan en zich doen zien en hooren!"

„O, wees geduldig: ze zijn op weg, die zieners; ze komen langs verschillende wegen en in kleine afdeelingen. Ze noemen zich met verschillenden naam, en hun gewaad is van verschillende kleur.

Maar wat zeggen hunne verdeeling, hunne dwaalingen, hun tegenspoed en hunne gebreken? Met kalmte spreken zij: wij zijn sterfelijk, want wij zijn menschen; maar de gedachten sterven niet, en wij hebben een woord der waarheid in de wereld des geestes gezaaid, dat ontkiemen en vrucht dragen zal ook na onzen dood.

Ja, deugd is sterkte; het is de toewijding van een menschelijk bestaan aan den dienst van een krachtigen, verheven wil, die er het brandpunt van is. Het is vertrouwen en geloof, het is wetenschap, het is kunst, al de vormen, die de Godheid aanneemt, om zich te openbaren onder de menschen."

„O, waarom zijt gij niet altijd zoo? Waarom zoo veel dagen van onverschilligheid en bitterheid? zooveel uren van spot en verachting?"

„Omdat ik een mensch ben van een zwakke gezondheid en met een zwak hoofd. Maar mijne gramschap en mijne verwijten, mijn klachten en mijn haat, werken op mij zelf terug. Vermoeid en afgemat kom ik tot berusting en gelatenheid, en tusschen die buyen van toorn en onverschilligheid zijn veel heldere dagen soms van kalmte en rust, waarin ik mij getroost en tevreden gevoel.

„Welnu, wanneer gij in die dagen zijt, ga dan op uwe kamer en schrijf; maar zwijg in die andere. Zeg nooit, dat er tijdvakken zijn in de geschiedenis, waarin de mensch zich handen en voeten moet binden, om niet te handelen; zeg niet, dat Simeon op zijne zuil een heilige, maar beken dat hij een

dwaas was. Neem den schijn niet aan dier koele onverschilligheid en dier vrijwillige werkeloosheid, die uw krachtigen onwil zoo slecht verbergen. Of wanneer gij dat zeggen wilt, zeg het ons, die u zullen trachten te bestrijden; en wanneer gij lijdt, lijd onder ons, die in uw lijden willen deelen." —

Zulke toespraak heeft zij noodig gehad; maar zij heeft ook gehoor gegeven aan zulke beden. „O, vriendschap!” schrijft zij ergens, „zoo vurig in betuigingen en zoo rijk in opoffering; wie zal u de droevige uren vergelden, die gij doorbrengt bij een kwijnend gemoed? Als een arts zit gij aan de legerstede van den zieke, en vat zijne pols en telt de slagen en berekent den loop zijner krankheid.” En elders: „gij weet niet, welke vrienden de Hemel mij gegeven heeft, noch de uitgestrektheid hunner weldaden. Gij weet niet, uit welk eene diepte van verslagenheid zij mij zoo vaak hebben opgericht; hoe onuitputtelijk in geduld, hoe verheven in meêwarigheid zij waren, terwijl ik hunne handen in drift van mij stiet, en hun mijn ondank en mijn twijfelzucht met hardheid toebeet!”

„Ondank en twijfelzucht”, die haar bezochten in die dagen van onzekerheid, vóór zij tot die vastheid en dat vertrouwen gekomen was, waarvan wij haar hoorden gewagen. Dagen, waarin zij de *Lelia* schreef: „een verfoeilijk boek, voor wie er een roman in zagen; hinderlijk en ongerijmd voor wie er een wijsgeerig vertoog in zochten; dat slechts zij

begrepen, die het beschouwden als een afgebroken klacht, koortsig en snikkend; een gruwelijk ondiep met zorg ontleed; een bloedend hart, dat geheel was blootgelegd; een voorwerp van afschrik en medelijden." „Er zijn oogenblikken” (zei ze) „waarin ik mij verbeeld, door arbeid en smart versleten en voor niets meer geschikt te zijn op aarde: maar bij de minste gelegenheid word ik gewaar, hoe mijn geest nog al zijn kracht, mijn gestel nog al zijn sterkte bezit. Geen lichaamskracht is het, die mij ontbreekt, maar die van vertrouwen en wil. Wanneer eene omstandigheid buiten mij mij uit mijne afmatting oproept, het toeval mij aanzet en mij dwingt, om volgens mijn aard te handelen, dan doe ik het met meer kalmte en tegenwoordigheid van geest dan vroeger ooit. Zóó ben ik nog, bij al den hoon, waar men mij meê overlaadde, al het slijk dat men op mij wierp, in de ijdele hoop de levende bron mijner kracht te doen opdroogen. Zij is wel troebel geworden, helaas! en de heldere hemel spiegelt er zich niet meer in af, zoo als vroeger; maar wanneer een lijdend wezen haar nadert, dan vloeit zij nog altijd en weigert haar weldadig vocht niet. Dan gevoel ik nog, hoe sterk mijn geest is; want, zonder dat ik het weet, bloeit de liefde voor het goede op zijn treurig puin. O, dat er slechts ééne overtuiging, één drang, ééne begeerte in opkwam! Maar ik doorzoek te vergeefs zijne ledige ruimte. De deugd bestaat er slechts als eene ingewortelde gewoonte, onvruchtbaar voor

mijn geluk; het vertrouwen als eene verre schemering, schoon in haar smartelijk bleek, maar dof en onverschillig; de wil is niet meer dan de zwakke, gebukte dienaar van het overblijfsel dier beiden. Hij evenredigt zijne werkzaamheden naar de behoefte, die men aan hem heeft; — maar misschien heeft hij eene derde raadvrouw, sterker nog dan vertrouwen en deugd — de trots. Ja, de trots, niet gebogen onder de wonden, niet gekrenkt door den smaad, waarmee men hem heeft willen knakken. Geen ùie meer gehoond, meer gelasterd werd dan ik; niemand ook, die zich vaster aan de hoop op een hooger recht, aan het gevoel zijner onschuld heeft gegrepen!" — En die onuitputtelijke levenskracht in hare drukkendste jaren, die trots onder de hardste bejegeningen, dat meêgevoel ook in hare dofste lusteloosheid, hebben haar bewaard en behouden, tot zij er tegen gesterkt en uitgerust was; — dat alles, en dan nog de liefde, haar *instinkt* — als zij zegt — voor hare kinderen. Met deze dweept zij, en later, wanneer zij tot rust is gekomen, verzoend is met hare bestemming, in hare dagen van tevredenheid, van levensgeluk en levensgenot; wanneer zij lacht met hare vijanden, en schertst met hare vrienden, en toch nog al haar moed, al haar trots, al hare welsprekendheid bezit; — later schrijft zij uit Zwitserland aan Didier:

„Het schoonste wat ik te *Chamouny* gezien heb, is mijne dochter. Gij kunt u de kloekheid en fierheid dier achtjarige schoone niet voorstellen. Haar

bloeyende gelaatskleur weêrstaat allen invloed van lucht en zon Haar lange, blonde lokken golven in losse vlechten tot op haar lenige lendenen, die niets vermoeyen kan. Altijd vol ernst en moed, bloost ze van trots en spijt, wanneer men haar gang wil schragen. Krachtig, als een ceder van het gebergte, en frisch, als een bloem uit het dal, is het als giste zij reeds nu, dat Gods vinger haar voorhoofd wijdde, en zij bestemd is, om, in zedelijke kracht, later hen te beheerschen, wier lichamelijke haar nu beschermt. Op de ijsvlakte van Borsons zei ze mij: „wees gerust, George! zoodra ik koningin zal zijn, zal ik u den *Mont-blanc* geven.” — Haar broeder, hoewel vijf jaren ouder, is minder sterk en minder vermetel dan zij. Tengere en zacht, erkent en vereert hij, als bij instinkt, de meerderheid zijner zuster; maar hij weet òók wel, dat goedheid een schat is. „Zij zal u *trotsch* maken”, zegt hij vaak, „maar ik, *gelukkig*”.

Nu is zij dat nog niet; nu is zij nog in haren tijd van verslagenheid. Zullen wij zeggen, dat het haar *zwarte tijd* is? O, zwarte tijd! duistere dagen, waarin jonge menschen lange gezichten zetten met wanhopige blikken, en jonge dichters lange verzen maken met wanhopige zinsneden. Wij willen ze niet hard vallen die dichters; één hunner heeft eerlijk boete gedaan voor de vervelende zonden zijner zielijke stemming; en toch — zijn droefgeestigheid was slechts napraten en nadoen van een groot zanger geweest. Maar de verheven bard, die zoo onbillijk

de schuld moest dragen van al de dwaasheden zijner ontijdige lezers, al den gemaakten weemoed en de ingebeelde teleurstellingen der zwakkeren van zijn gild, had er niet bij genoemd moeten zijn. Zou men Goethe aansprakelijk willen stellen voor de honderd — en mogelijk nog meer — dwazen, die zich om hals brachten, toen hij in zijn *Werther* de ziekte zijner eeuw van zich had afgeschud? En toch was dáár meer gelijkheid van stemming nog, dan hier voor die poëeten, die zich in Byrons mantel zochten te wikkelen, en Byrons blik en somberheid aan te nemen, maar geen dichters en vooral geen *menschen* wezen als hij: gemaakt waar hij waar, ijdel waar hij trotsch, belachelijk waar hij grootsch, klein, in één woord, waar hij groot was, en die huilden waar hij geschertst zou hebben. — En Byron is de eigen aanverwant van den auteur der *Lelia* en der *Consuelo*. — Men heeft Da Costa's „onze vleugels gerept, onze boeyen geslaakt”, met recht, aan die droefgeestigen voorgehouden, die zich vermeden in hunne gezochte smart, zaligheid vonden in hunne ziekelijke ellende; die van „*vergeten? neen, vergeten niet!*” dweepten; maar indien ze zelfs voor een Hugo en Lamartine in hun wekelijkheid gelden konden, den godsdienstigen zanger van den *Manfred* en den *Childe*, den krachtigen schepper van *Don Juan*, den open, hartstochtelijk-waren dichter in het schijnvrome Engeland, die óók zijn leed, en óók zijn zwakheid geboekt heeft, maar meer nog zijn adel en zijne kracht — hem golden zij niet. George Sand nu is

geheel de aanverwant van Byron; slechts is zij zoo veel meer vrouw, als hij 't man is „Gij kent mij”, schrijft zij aan een harer vrienden, „gij weet, of er in dit gefolterd hart vuige driften of laagheid wonen, of er de minste ontrouw, de minste neiging voor eenige ondeugd, huist. Gij weet, dat indien iets mij boven zoo velen van een verachtelijke middelmatigheid, en waarvan de wereld vol is, verheft, het niet de ijdele glans van een naam, noch het wufte talent is, om eenige bladzijden vol te schrijven. Gij weet, dat het een krachtige hartstocht voor waarheid, een vurige liefde voor billijkheid is. Gij weet, dat het eene onmetelijke trots is, die mij verslindt; maar eene trots, die niets kleins noch schuldigs heeft, die mij nooit tot eenige schandelijke feil heeft gebracht. En wat wilt gij, dat ik met dit karakter doen zal? waartoe zal die geestkracht leiden, die mij altijd den band der meening en der mensche-lijke wetten, niet in hetgeen zij goeds en noodzake-lijks, maar hatelijks en verdierlijkends hebben, heeft doen versmaden? Wie zal mij hooren, wie mij gelooven? En kon ik nog maar mijne kinderen opleiden in mijne denkbeelden, mij met de hoop vleyen, dat ze geen slaven zullen zijn gebukt onder het juk, noch ledepoppen, knikkende en buigende naar ieder draad van meening en vooroordeel; maar zedelijke wezens, edel in hunne fierheid, onbaatzuchtig in hunne liefde, groot in hunne zelfverloochening; dat ik hen tot menschen maken kon naar de gedachte Gods! Maar dat zal ik niet kunnen.

Veroordeeld, in het slijk der betreden wegen te wandelen; bij ieder schrede, door mijne tegenstrevers gewaarschuwd, om mij, en hetgeen zij mijne droomen noemen, te wantrouwen; zelf toeschouwers bij mijn lijden, te midden dier eeuwige worsteling, bij mijn bloedend hart en altoos slapper knieën, zullen mijne arme kinderen zich misschien tot mij wenden en zeggen: „gij brengt ons op den dwaalweg, gij wilt ons met u laten verloren gaan! Zijt gij niet ongelukkig, verstooten, en gelasterd? Wat hebt gij gewonnen in dien ongelijken strijd, dien verheven twist tegen gewoonte en bijgeloof? Laat ons doen als alle anderen; laat ons alle voordeel trekken van de toegefelijke en verdraagzame wereld; laat ons die duizend kleine laagheden begaan, die de rust en het welzijn in de maatschappij verschaffen!” Zoo zullen zij misschien spreken; of wanneer zij door kinderlijke teêrheid of natuurlijke aandrift mij hooren en geloof aan mij slaan, waar moet ik hen brengen? — wat moet ik hun antwoorden, wanneer zij tot mij zeggen: „ja, het leven is ondragelijk in zulk eene wereld, laat ons te zamen sterven!”

Het is een verheven vertwijfeling onder al den smaad en grootheid, die haar deel was, en geheel de vrouw waardig, die, als zestienjarige, in kinderlijke vertoogjens over de billijkheid, hare *rechten van den mensch* ontwierp. Wij hebben gezien hoe zij ze moest leeren verdragen en verwinnen.

„Maëstro!” schrijft zij aan Meyerbeer, „ik moet u een kinderlijken zet vertellen, die mij geheel

persoonlijk raakt, maar waarvoor ik altijd heb voorgenomen, u mijn dank te betuigen. Twee jaar geleden, ging ik, midden in den winter, een paar van de treurigste maanden mijns levens buiten doorbrengen. Ik had dat, wat men *spleen* noemt, en wel zoo hevig soms, dat het was, als waren al de furiën, de demonen, de gebroken en slepende ketenen uit uw *Robert* in mijn gemoed losgelaten. Wanneer zulk eene krisis op te klaren, had ik een onfeilbaar middel om den overgang te verhaasten, en in weinig oogenblikken tot kalmte te geraken. Ik liet mijn neef, een lieven, blonden, doorgezonden jongen, vol deftigheid en met een soort van statige zalving in zijn trekken, aan de piano gaan. Op een gegeven teeken begon hij dan die heerlijke modulatiën uwer *Alice*, aan den voet van 't kruis, te spelen, die zoo volkomen het beeld mijner gemoedsstemming, het einde van den storm en de terugkeer mijner hoop, weërgaven. Welken zangerige, poëtische troost daalde er dan, als een heilige dauw, uit die zachte, doordringende tonen! Het sijsjen, op mijn witte sering, scheen de koude van het jaargetij te vergeten en, van lente en liefde droomend, zong het als in het midden van Mei. De bloem op mijn schoorsteenrand opende zich, en liet, haar zijden blaadjens ontplooyend, bij het laatste akkoord, haar maagdelijken geur over mijn hoofd uitgaan. Dan ontbrandde de aloë-pastielje in mijne Turksche pijp, het haardvuur verspreidde zijn helderen gloed, en mijn neef, geduldig

als een stoomtuig, en dienstvaardig als zoon, speelde twintigmaal achtereen het heerlijke stuk, tot dat hij mij de twaalf ellen flanel, waarin ik gewikkeld was, zag afwerpen, en midden in de kamer de sierlijkste passen uitvoeren. Hoe zou ik u niet zegenen, waarde Maëstro! die mij zoo dikwijls beter genezen hebt dan een arts, en hoe zou ik gelooven kunnen, dat de muziek eene kunst van bloot vermaak en ijdele bespiegeling is, wanneer haar uitwerking meer welsprekend en heilzaam voor mij was, dan al mijne boeken over wijsgeerte!"

Neen, thans zijn er geene ochtenden meer, als waarover zij vroeger klaagde, „van vermoeyenis en afmatting, geene nachten van wrange smart en harde slapeloosheid, geene achtermiddagen van spot en bitterheid". Er zijn lentemorgens van enkel genot, die zij wel weet dat hare vijanden haar niet ontnemen zullen; er zijn avonden als die in Venetië, waarin ze, in het zaligst *far niente*, zich overgeeft aan al de weelde van een Italiaanschen nacht, en den draak steekt met de pedanten der critiek, die hare sigaretten immoreel en hare boeken onzedelijk vinden. „Er is hier een heerlijk plaatsjen om te sluimeren", schrijft zij, „de wit marmeren trappen, die van den tuin des onderkonings naar het kanaal voeren. Als de vergulde traliën aan den tuinkant gesloten zijn, kan men zich met een gondel op die, van de stralen der avondzon nog lauwe, steenen laten brengen, zonder vrees er door eenig voetganger gestoord te worden. Uren lang heb ik

daar, zonder om iets te denken, alleen doorgebracht. Wanneer er de nachtelijke koelte over de linden gaat, en haar bloesems op het water schudt; wanneer de geur van geranium en violier zichtbaar opstijgt; wanneer de koepels der Sinte-Marie hun albasten halfbollen ten hemel heffen; wanneer het water, de lucht, en het marmer, Venetiëns drie elementen, allen even wit zijn, en een zware koperen stem boven van den St. Marcus tot mij komt; dan — begin ik alleen door mijne poriën te leven, en wee wie mij op kwam wekken uit mijn mijmeren; ik dommel er, en rust en vergeet! Hoe zou ik anders kunnen? Hoe zoudt ge willen, dat ik er mij over bekommerde, of mijnheer A. een artikel tegen mijne werken geschreven, mijnheer B. mijn beginselen gevaarlijk heeft genoemd, en mijn cigaren onzedelijk? Alles wat ik kan zeggen is, dat die heeren wel goed zijn, zich met mij bezig te houden; en dat, indien ik niet leven moest en mijn verteringen betalen, ik de trappen van den onderkoning niet verlaten zou, om aan mijn schrijftafel hun ergernis te geven."

Thans schertst ze met hare vrienden, met haren ernst en hare geestdrift: „Arme broeder!" spreekt ze er een aan, dien ze haren koning noemt, „ik heb mijn pelgrimsstaf liever dan uw scepter. Maar omdat het koningschap van den geest zijn vonkelende kroon op uw slapen gezet heeft; omdat gij geen afstand doen wilt van uwen troon, en de rust u eerder dooden zou dan de vermoeyenis, zal ik

wel verre van uw lot met die koele blikken ga te slaan, waartoe het gevoel mijner onmacht mij brengen moest, niet ophouden u te bewonderen en te beklagen, *verheven ongelukkige!* Doch omdat ik tot niets goed ben, dan om met de echo te kouten of de maan te zien opkomen, heb ik 't mij tot een gewoonte gemaakt, mijn dagen in wandelingen te verdoen. Het eenige wat ik voor u verrichten kan, is, te uwen behoefte een laurier in mijn tuin te planten, om er u bij ieder schitterend feit, dat men mij van u verhalen zal, een blad van te zenden, en u een oogenblik haar in het geheugen terug te roepen, die den spot drijft met alle verheven denkbelden door zotten vertegenwoordigd, maar zich eerbiedig neêrbuigt voor een groot hart, waarin de rechtschapenheid haar zetel heeft!"

„Gij vraagt mij, hoelang dat duren en wat het zijn moet, als ik heenga zonder tot eenig bepaald denkbeeld te komen? Waarlijk de arme George mag sterven, wanneer het God behagen zal, en de wereld zal er niet te erger bij varen, al wist ze niet, hoe hij dacht! Ik heb er volstrekt geen belang bij, eenige zekere meening vast te stellen. Sommige menschen, die mijne boeken lezen, hebben gedacht, dat mijn gedrag eene soort van geloofsbelijdenis is, en de keus der onderwerpen mijner vertelseltjens, eene soort van pleitgeding tegen zekere wetten. Mijne schriften hebben nooit tot iets gestrekt. Ik heb een afschuw van alle pedantisme in deugd. Misschien is het nuttig in de wereld,

maar ik heb te veel goede trouw, dan dat ik, door een geveinsde handeling, een verbittering zou willen verzoenen, die mijne onberadenheid mij op den hals heeft gehaald”.

Een ander maal is zij weêr wat ernstiger gestemd, en in een bui van welwillendheid gaat ze er zelfs toe over, dien van de Heeren der kritiek, die haar met de meeste goede trouw en de grootste verdraagzaamheid heeft aangetast, die de geoefendste pen en het meest ontwikkeld verstand bezit, te antwoorden. „Ik weet wel”, zegt ze tot Nisard, „dat er een zekere moed toe behoort, om een geheel geslacht in het aangezicht te zeggen, dat het slecht en bedorven is. Ik weet, dat men, door te schrijven wat men denkt, zich veel vijanden maakt onder hen, die zich wêl bevinden bij de gebreken der eeuw; en dat men, indien men zich die vrijheid gegeven heeft, er op verdacht moet zijn, het overige zijner dagen onder eene vervolging door te brengen, die zich niet bepaalt bij den drempel van het huiselijk leven. Maar ik weet ook, dat, indien sommige vrouwen dien moed gehad hebben, het een man, en vooral een man van talent en geweten, niet onwaardig zijn zou, haar te vergeven, wat er gebrekkigs in hare pogingen was, en hulp en steun te verleenen aan hetgeen er edels en oprechts in voorkwam. Indien gij in den tijd van den *Tartuise* geleefd hadt, zoudt gij zeker niet tot hen behoord hebben, die het stuk als goddeloos veroordeelden; maar gij zoudt, toen als nu, er voor inge-

staan hebben met uwe pen, dat de gedachte, die het voortbracht, prijzenswaardig was; dat God niet wordt aangetast in de persoon van een huichelaar, en dat de vrede en de rust eens gezins geen gevaar loopt, wanneer er een schandelijk indringer uit verjaagd wordt. Overigens moet ik bekennen, dat de *Tartuffe* een meesterstuk is, en, zoo in aanleg als uitvoering, het meêgevoel wekt van ieder edel gemoed. Maar zoo de pen van zulke schrijvers voor altijd werd weggelegd; zoo het krachtig penseel der groote eeuwen verloren ging, zoo, in plaats van Aristofanes en Molière, slechts George Sand en de haren overbleven, de zwakheid der menschen moest er toch, in de oogen van den wijsgeer, niet te minder een voorwerp van medelijden om blijven; en gij, mijne Heeren! geroepen om opstellen van een zooveel flauwer verf, een zooveel bleeker tint, te beoordeelen, zoudt dáárin misschien eene reden kunnen vinden, om tot den grond der zaken door te dringen, en den apostel te sparen, om zijne beginselen aan te moedigen. Zoo zoudt gij het onvoldoende onzer middelen aanvullen, en der eeuw vergoeden wat haar ontbreekt aan kracht en genie."

Het meest echter houdt zij zich onledig, om, zoo als ze zei, haar leven in wandelingen te verdoen; rond te dolen alleen, of met weinige harer vrienden en met hare kinderen, en zich geheel over te geven aan iederen indruk, aan elk genot van het oogenblik. Eene reis is voor haar „een natuur-

en ziel-kundige studie, waarvan zij zelve het onderwerp is, blootgesteld aan al de kwellingen en beproevingen die haar wachten, veroordeeld al de vleyerij en al de deernis te ondergaan, die ieder mensch zichzelf beurtelings toedraagt, naarmate hij opgewonden of neêrslachtig is, goed geslapen heeft, of slechte koffij gedronken, wanneer hij slechts ongekunsteld aan de stemming van het oogenblik gehoor geeft." Indien ze onder eene van Sternes klassen van reizigers te brengen is, het zal de sentimenteele moeten zijn, en de eer aan hem wezen; in de zwaarmoedige behoort ze zeker niet. Dan eens zien wij haar te *Chamouny*, met Listz en Puzzi en dien filozofischen majoor ¹, die, met een wijsgeerig vertoog op zijn muilezel vóór zich, er zich alleen meê bezig houdt over den grond van het heelal na te denken, en die den ganschen dag die ééne stelling herkauwt, die hem maar niet wil helder worden: dat het *absolute identisch* is met zich zelf ². Of zij is te Freiburg op het heerlijk orgel der St. Nicolaaskerk, waar Listz door zijn spel ³ de verontwaardiging van den orgelist opwekt, die zich haast hem af te wisselen, om er een *volledig* onweêr op uit

¹ De bekende Geneefsche linguist en æstheticus, majoor der Zwitsersche Bonds-artillery, Ad. Pictet; zie zijn eigen vermakelijk relaas van den tocht in *Une course à Chamouny, Conte fantastique*, par A. Pictet. Paris 1838.

² Zie het uitslaande prentjen, met begeleidende beschrijving, aldaar p. 144.

³ Zie voor de boeyende beschrijving van dat spel, ald. p. 186, ss.

te voeren; terwijl de oude Moser, de maker van het meesterstuk, die ook in een onweêr zijn ideaal vindt, het met strakke oogen aanstaart, en zoo diep ongelukkig is, omdat hij er den bliksem niet op uit kan drukken. Of ze wandelt op de Alpen te Oliëro, of langs de Brenta, of bevaart den Venetiaanschen Archipel en plaagt den armen Armenischen monnik, die er niet voor uit durft te komen, dat hij den abt De Lamennais vereert en zijne werken leest, sinds de Paus die verboden heeft. „Ik heb veel gereisd in mijn leven”, verhaalt zij elders weêr; „ik heb in menige dorpsherberg vertoefd; ik heb in menige kroeg tusschen stuk geslagen banken en gebroken flesschen moeten slapen: ik heb dikwijls bedreigd mijn hoofd aan 't bloeden te zien tusschen vechtende voerluf; ik heb veel dorpsfeesten bijgewoond, en joelende dorpelingen op hun zondagsch gâgeslagen; ik ben met beschonken soldeniers en vechtende matrozen in aanraking geweest; ik heb diligence-vernuften walgelijke aardigheden hooren wisselen met de dienstmeid uit de herberg; — ik heb alles gezien wat men gewoonlijk ziet, wanneer men veel reist en weinig kosten maakt; — maar zoo veel ik mij herinneren kan, heb ik slechts een paar malen eene bacchanaal gezien van patricische jongeluf; dat was op de tooneelplanken van 't *Odeon* en aan de *Porte St. Martin*. Het kwam mij heel koel en vervelend voor, maar alles ging er hoogst betamelijk toe. Twee of drie sprekende personen, die, vol van hunne zaken, zich daar ter zijde over bezig

hielden en zich om het feest niet bekreunden. Aan de tafel een dozijn feestgenooten, die hunne verguld-houten bekers op de maat ophieven, om ze met een dof geluid tegen elkander te stooten, en

.. op een droeven toon, en die het hart moest treffen
 Als of 't een lijkzang waar, een drinklied aan te heffen.

Ik was daarom ook thans weinig bekommerd over een *diner* van jonge menschen, dat, aan den anderen kant der tuin van de herberg, plaats moest hebben. Het huis was door de kermis vol, en ik maakte dus geen bezwaar, aan de andere zij, achter eene schutting, mijn bescheiden disch te laten aanrechten. Met mijne kinderen en hunne bonne, moet ik het voorkomen van een dorpspastoor, met zijn huishoudster en neeffens, gehad hebben. Het zijn lieden *comme il faut*, had men mij gezegd, de bloem van den adel der omstreken, en ik had alle hoop op een even rechtzinnig feest als dat in het Odéon. — De adel vergeve het mij, maar ik heb weinig omgang met hem gehad; ik weet, dat hij altijd net gekleed is en een gladde kin en geparfu-meerden baard heeft; ik weet, dat hij hoogst aange-naam is om te zien; maar — ik had nooit gedacht, dat hij zoo hoogst onaangenaam zou zijn om te hooren. Ik zal geen verslag geven van het festijn. Vooreerst heb ik alleen het muzikale gedeelte, de introductie, om zoo te zeggen, bijgewoond; daarenboven was ik er door de schutting van gescheiden, en zag vol-strekt niets; ook was mijn *diner* in tien minuten

afgelopen; maar toen ik heenging, was ik bijna verzoend met de hardvochtige maatregelen van Lucrece Borgia in het Odéon; want ik begreep, hoe ondragelijk zulke dronken heeren voor den toeschouwer worden kunnen."

„O gij, *commis-voyageurs!* — ik vraag er verschooning voor aan een ouden schoolmakker, die ik onder u heb, en die mij uitmuntenden wijn levert; ik vraag er verschooning voor aan diegenen uwer, die mij, om ik weet niet welke aardigheid, ik weet niet waar door mij geschreven, beleedigende brieven hebben gezonden; — ik vraag u verschooning, maar ik moet er gul voor uit komen, ik heb u nimmer goed kunnen zetten. — Doch thans, *miskenden!* — ik beken het, gij zijt hoogst vervelend en uw vernuft vloeit op eene wanhopige wijze over; maar, bij al den wijn — slechten of goeden — dien gij verkoopt! — gij bezit duizendmaal meer liefelijks en welluidends, meer bevallig- en wellevendheid, dan die jonge adellijken van het land. Zij de vrede tusschen ons gesloten, en schrijft mij nimmer beleedigende brieven meer; of, zoo gij het doet, weest dan zoo goed ze te — frankeeren”.

Doch een van haar liefste reizen heeft zij aan Frans Listz verteld:

„Gij weet, hoe ik de vorige maand op reis was gegaan, om u op te zoeken; maar een toeval of een gril heeft mij, van mijnen weg af, in eene der steden van het oude Frankrijk, aan de oevers der Loire gebracht. Een mijner vrienden had er een

klein, bescheiden, maar slecht onderhouden en geheel verlaten huis het verblijf wáárin ik echter verre boven ieder andere woning verkoos”.

„Zeg mij, van waar toch die heilige schroom, waarvan wij allen doordrongen zijn, wanneer wij onze schreden op een grond zetten, door geen ander menschelijken voet nog betreden? Van waar die liefde en die schrik te eener tijd, die ons de eenzaamheid inboezemt? Waarom doet ons de weêrklank onzer voetstappen onder de welfsels van een verlaten klooster trillen? Wat ligt er toch in die zanden zonder voetspoor, die vlakten zonder meester, die wanden zonder heer? Is het niet, als gevoelden wij er overal het bestaan en de tegenwoordigheid van onbekende wezens, die er hun zetel opsloegen en de goedheid hebben er ons te ontvangen, of het recht er ons uit te verjagen?”

„Dergelijke waren mijne gedachten toen ik, tegen de deur geleund, die ik achter mij gesloten had, er niet toe dorst besluiten den hof over te steken. Ik zou dan het lange gras hebben moeten treden, dat tot aan mijne knieën was opgeschoten, en waarvan de zonnestrallen den dauw des ochtends begonnen op te lekken. Welke nymf had er haren korf uitgeschud, en die tengere scheuten en tedere plantjens gezaaid, die zich in hun maagdelijk schoon, vrij voor alle schennis, verhieven? Vergeef mij, schoone luchtgeest! of leen mij uw luchten tred, opdat ik die ruimte doorzweve, zonder uwe welbeminde planten te deeren. Wie er mij gezien had,

hijgende en bestoven, en, mijn valies nog in de hand, tegen de deur gedrongen, had mij voor een mensch vol wroeging of wanhoop moeten houden; en toch had nooit reiziger met vromer geestdrift het heilige land begroet."

„De nymf had het niet versmaad, de weinige planten aan te kweeken, die de meester der verlaten woning haar gelaten had. Drie linden, die den hof in tweeën scheidde, met een zoom ridder-sporen langs de muren, een wingerd en wat pyramidalen, hadden er zich onder hare handen weelderig en rijk ontwikkeld. Ik ben thans nog altijd alleen in dat huis, en slechts 's middags open ik de deur, om er mijn sober maal den toegang te verleenen; maar ik heb nooit zoeter dagen in reiner genot doorleefd. Ook moet ik u een geluk vertellen, dat er mij te beurt gevallen is. Gij weet, dat ik tot de menschen behoor, voor wie de kennis van een boek een zedelijke weldaad worden kan. De weinige goede werken, waarvan ik mij sinds mijne jeugd doordrongen heb, maken mijn dierste herinneringen uit. O, wie onzer gedenkt niet met liefde de eerste boeken, die hij verslonden of genoten heeft? Heeft de omslag van een bestoven werk, dat gij terugvindt op de planken eener vergeten kas, u nooit de bevallige tafereelen van de jaren uwer kindschheid weder voor den geest gebracht? Waand het gij niet de uitgestrekte weide voor u te zien verrijzen, van den gouden glans der avondzon beschenen, toen gij het voor de eerste maal in han-

den naamt; — den ouden olm en de heg, die uw beschutten, en het water, welks boord u tot rustbed en leestafel diende, terwijl de lijster haar avondlied zong, en de schalmei van den herder zich in de verte verloor? O, hoe spoedig het duister zich spreidde over die heilige bladzijden! hoe wreed de schemering de letters op het grauwe blad deed wiegelen! Het is gedaan met lezen; de kudden keerden naar hunne stallen, en de krekkel neemt het riet der vlakke in bezit. De omtrek der boomen verliest zich in het grauw der lucht, zoo als daar aanstonds de letters van het boek dooreendwarrelden op 't papier. Gij moet heen, de weg is ruw, het vonder smal en glad, de hoogte steil en gevaarlijk; helaas! gij hebt goed spoeden, gij zult te laat komen en de avondmaaltijd zal reeds begonnen zijn. Te vergeefs dat een oude huisknecht, die aan u gehecht is, het gelui van de avondklok zoo lang mogelijk heeft uitgesteld; gij zult de schande ondergaan de laatste te zijn die binnenkomt, en uw goede grootmoeder, die onverbiddelijk is op dat punt, zal u op een zachten toon, een heel zacht, heel teder verwijt doen, maar dat u meer hinderen zal dan een strenge bestrafing. — En wanneer gij dan, na den afloop van het maal, rekenschap van uw avond moet geven, en gij blozende bekent u met lezen verlaat te hebben; wanneer gij, vol van vreeze hem te zien verbeurd verklaren, uw verleider voor den dag haalt; — dan lacht de goede vrouw, en zij geeft u

vriendelijk uw Robinson of uw Estelle en Némorin terug; — zorg maar, dat gij nooit weêr het uur van den avonddich vergeet!" —

Kortom, zij had een *Lavater* gevonden; — en zij leest het boek met de zorgvuldigste bedachtzaamheid, en zonder het van het eerwaardige stof, dat er zich opgelegd had, te ontdoen. — Als ieder lezer van *Lavater*, zoekt zij er een portret in, dat haar gelijkt; en zij is gelukkig genoeg het te vinden. Een gelaat schraler, mannelijker, en ouder dan het hare, heeft er toch een treffende gelijkennis in trekken meê; het is dat van een middelmatig Zwitsersch schilder; — doch wij deelen liever mede wat zij aan Nisard over zich schreef; bescheiden gelijk het is, valt er de overeenkomst met de woorden van *Lavater*, niet in te miskennen. — „Men verhaalt,” schrijft zij, „te Florence en Milaan, veel waars en onwaars over Benvenuto Cellini. Men vertelt er, dat het hem dikwijls gebeurde, eene vaas onder handen te nemen, waarvan hij vorm en verhouding met bedachtzaamheid schetste. Wanneer het dan echter tot de uitvoering kwam, liet hij zich, door het een of andere figuur of festoen zoo sterk innemen, dat hij zich gedrongen voelde gene te vergrooten, om er meer poëzy nog in te leggen, deze te verplaatsen, om ze in bevalliger golving te kunnen vlijen. Dan vergat hij, door de liefde voor die byzonderheden meêgesleept, het werkstuk voor zijn bijkomstigen opschik, en, te laat de onmogelijkheid inziende, om tot zijne eerste teek-

ning te keeren, bracht hij, in plaats van den beker dien hij begonnen had, een drievoet voort, een lamp in de plaats van een waschkan, of een degengreep in plaats van een Kristusbeeldjen; en zoo, hoewel over zich zelf voldaan, mishaaide hij hun, voor wie zijn werk bestemd was."

„Zoolang Cellini nog al de kracht van zijn oorspronkelijken geest bezat, was die willekeur een talent te meer; ieder werkstuk zijner handen was volkomen en onberispelijk in zijne soort; maar toen, in de wisseling zijns levens, zijn hand minder vast, en zijn inzicht minder vaardig was geworden, vereenigden zijne voortbrengselen eene verwonderlijke netheid der deelen, met eene onbegrijpelijke slordigheid van het geheel. Beker en drievoet, waschkan en degengreep liepen dooreen in zijne hersenen, streden er en vereenigden zich, en namen eindelijk gezamenlijk plaats in zamenstellingen zonder vorm en doel, zonder zin of eenheid. Dat nu, wat men den grooten Benvenuto, bij het verval zijner krachten, verwijt, gebeurt alle dagen aan het onvolwassen talent, dat nog niet tot zijn bloei kwam, en misschien nimmer uit zijne kindschheid zal raken. Al mijne werken dragen ongetwijfeld den stempel der aandrift van den haastigen en onhandigen kunstenaar, die behagen schept in de fantazie van het oogenblik, en die zijn doel mist, omdat hij zich door de middelen liet afleiden. — Helaas, mijnheer! er is niets, dat ik mij dagelijks meer verwijt, dan dat ik geen Bossuet noch Mon-

tesquieu ben; en ik moet bekennen, het is eene fout, waarvan ik weinig hoop heb mij te beteren."

Zeven of acht jaren, nadat het bovenstaande geschreven werd, in 1851, opende de begaafde schrijfter een gezamenlijke volks-uitgaaf harer werken, met een kort woord van inleiding. Wij voegen de hernieuwde zelfbespiegeling waaraan zij zich daar wijdde, als tegenhangster van deze, hier ter vergelijking nog bij. „Verscheiden werken” (zoo schrijft zij er) „uit deze lange reeks — ik mag wel zeggen de meeste — werden mij door de zucht ingegeven, het volk omtrent zijn plichten zoowel als zijn rechten in te lichten. Eenige, de eerste vooral, waren de natuurlijke ontboezemingen van een diep getroffen hart, bij wijlen aan twijfel en ontmoediging ter prooi, en huiverig, om een overijde slotsom te trekken; omdat het vreesde de menschheid te moeten vloeken, die het behoefte had lief te hebben. Langzamerhand, naarmate de jaren tot nadenken brachten, kwam er licht in dien bajert van verschillende aandoeningen. Ik voelde altijd een neiging tot verzet in mij, in dien zin, dat het onrecht een zaak was in strijd met mijn aard, en dat een groote zucht van billijkheid mijn leven, van mijn teêrste jaren af, bijbleef. Mijn vertrouwen echter in die neiging werd slechts langzamerhand bij mij geboren, met de zekerheid, dat vooruitgang de algemeene levenswet der mensch-

heid is, en naarmate ik die wet in mij zelf voelde werken. Wie zich voelt leven, voelt en vat dat leven ook in anderen; en dat leven dier anderen komt dan het zijne weêr voeden en sterken. Zoo ben ik, zonder groote moeite of uitgebreide studie, tot die helderheid van overtuiging gekomen, waartoe ieder oprecht gemoed geraken kan, zonder noodwendig een hooger vlucht te moeten nemen. Wat ik ben, kan ieder wezen; wat ik zie, ieder zien; wat ik hoop, ieder bereiken. Het komt er slechts op aan de waarheid lief te hebben, die 't ieder, naar ik geloof, een behoefte moet zijn te vinden”.

„Ik heb geen nieuwe waarheden in mijne werken geopenbaard. Ik heb — al heeft men 't mij verweten — er niet aan gedacht, om, gelijk zoo veel anderen, leerstelseltjen of sectetjen te spelen. Ik heb, zoo veel ik vermocht, de denkbeelden nagegaan, door mijn tijdgenooten rondom mij geopperd. Ik was ingenomen met die, welke mij waar en edel dochten. Voor mij zelf had ik genoeg te doen, om de weinige gaven, die mij ten deele vielen, aan de ontwikkeling van den rechts- en liefde-zin mijner naasten te wijden. Ik had een kunstenaarsnatuur, en heb — wat men moge zeggen — nimmer iets anders dan kunstenaar willen zijn. Zij die mij te vernederen en te kwetsen meenden, door mij te zeggen, dat ik niet mans genoeg was, om een wijsgeer te wezen, hebben mij veel genoeg gedaan; want ieder wil gaarne dat zijn, waartoe zijn bewerktuiging hem van nature roept, en beweegt zich daarin, als het

dier in zijn element. Wilde men echter beweren, dat mijn kunstenaars-roeping en bewerktuiging in strijd waren met het bezef en de ontwikkeling der eerste maatschappelijke en de liefde der eeuwige waarheden, door den leeraar van Nazareth verkondigd, dan zou men zich aan een kinderachtige drogreden schuldig maken. Wie heeft de kunstenaars der *Renaissance* ooit beschuldigd, als Godgeleerden te zijn opgetreden, omdat zij zich met gewijde onderwerpen bezig hielden? — Waar is toch de kunstenaar, die zich zoo geheel buiten aanraking met alle goddelijke en menselijke dingen zou kunnen houden, op wien de denkbeelden zijner eeuw niet den minsten weêrschijn wierpen, en die als een vreemdeling leefde in den kring, waarin hij ademt?... Ik heb dus op mijne wijs gesproken, gelijk het, vóór en om mij alle kunstenaars deden, en zullen voortgaan te doen. Ten allen tijde heeft men zich echter ook tegen hen te weer gesteld die — gelijk de rechtzinnigen dat noemen — smaak in nieuwigheden vonden d. i. aan vooruitgang geloofden, en de dwalingen en misbruiken hunner eeuw wilden bestrijden. Men kan het daar echter licht op wagen; alle tegenwerking toch in dat opzicht is slechts verloren moeite. De menschen zullen steeds en zich zelf blijven ontwikkelen, en zich moeite geven 't elkander, onder allerlei vormen, te doen, van den ouden luitzanger af tot den meest nieuwerwetschen schrijver toe."

„De waarheden onzer eeuw zijn den menschen onzer

eeuw kond gedaan. Sommigen onder haar vernuftigen hebben ze in een leerstelsel gegoten, dat men bestudeert, bespreekt, en beoordeelt. en dat, zelfs waar het onvolledig is, veel licht verspreidt. Wijsgeeren, geschiedschrijvers, en staatkunstenaars, ook dezulken daaronder, die zich bedriegen, gieten met volle handen geloof en licht uit. Ook zij, zeg ik, die zich bedriegen; want ook de dwalingen van een krachtigen geest zijn een onderrichting voor hen, die onderzoeken en schiften. Na hen komen de kunstenaars, die, te midden van veel onkruids wellicht, ook het goede graan zaayen. Over dat onkruid zullen de tijd, de goede smaak, en de gewijzigde zeden richten, want ook deze streven naar vooruitgang in het schoon. En het goede graan zal blijven. Onze nazaten zullen ongetwijfeld meesmuilen over het tal van woorden, verdichtselen, en manieren, die wij hebben moeten te werk stellen, om zooveel eenvoudige waarheden te zeggen; maar zij zullen ons dank weten voor den ernst en de zorg, die zij in onzen arbeid zullen bespeuren, en zij zullen uit de onzekerheid onzer taal, over den moeitevollen strijd kunnen oordeelen, dien wij te hunnen behoefte moesten strijden'.

INDEELING DER WETENSCHAPPEN¹.

Men kent het grootsche ontwerp, door den Franschen denker Auguste Comte, in de zes deelen zijner „stellige wijsbegeerte” aanvankelijk ten uitvoer gelegd: het aaneengeschakelde overzicht aller verschillende wetenschappen, van de meest afgetrokkene, die der meetkunst, af, tot de levendigst ingewikkelde, die der maatschappelijke zamenleving toe, en die allen aan dezelfde wetten van natuur en denkkraft onderworpen, uit dezelfde zuiver wetenschappelijke beginselen ontvouwd². De juistheid dier beginselen, het hoofddenkbeeld vanwaar Comte daarbij uitgaat, de gegronde wijsgeerige overtuiging, dat eenheid van beschouwing gelijk van aanzijn, bij alle levens- en wereldverschijnselen, tegenover alle vroegere kerkelijke en hovennatuurlijke bespie-

¹ *The classification of the sciences*; to which are added reasons for dissenting from the philosophy of M. Comte; by Herbert Spencer. London, 1864.

² Dat hij, in zijn latere werken, aan diezelfde beginselen ontrouw werd, is mede bekend.

gelingen, noodzakelijk is, laat zich niet miskennen. Het verband echter, waarin hij die verschillende wetenschappen, in de aangegeven reeks, brengt, is voor wijziging en verbetering vatbaar. Door niet behoorlijk te onderscheiden tusschen hetgeen „afgetrokken” en ’t geen „algemeen” is; door beide die zoo uiteenlopende begrippen als gelijkkluidend te nemen, is zijne indeeling min juist geworden, en laat, in spijt van ’t geen Littré tot haar verdediging heeft aangevoerd, veel te wenschen over. Een andere indeeling werd daarom door den Engelschen denker Herbert Spencer beproefd, en maakt den hoofdinhoud van ’t lezenswaardige boekjen uit, naar aanleiding waarvan wij deze regelen schrijven.

De hoofdonderscheiding, omtrent alle wetenschappen te maken, gaat van haar ’t zij afgetrokken, ’t zij zinlijk (*concreet*) doel uit, naarmate zij zich namelijk òf met de verhoudingen, waaronder zich de verschijnselen aan ons voordoen, òf met die verschijnselen zelve bezig houden. Tot de eerste nu behooren Logica en Mathezis, die zich uitsluitend bij den afgetrokken vorm der dingen bepalen, en daarom te zamen de groep of klasse der *afgetrokken* wetenschappen uitmaken. Al de overige wetenschappen zijn dan echter niet allen even zuiver onafgetrokken en zinlijk, maar vereischen kennelijk eene onderverdeeling in twee nieuwe klassen, die in strekking, doel, en gang onderling geheel verschillen. Ieder verschijnsel toch is òf min òf meer zaamgesteld, is eene stoffelijke krachtausiting in verschillende, uiteenloopende trant. Van-

daar tweederlei onderwerp van onderzoek. Men kan òf de zamenstellende wijzen van werking op zich zelf nasporen, òf ze in hare verhoudingen, als zamenwerkende factoren bij die ingewikkelde verschijnselen, bestudeeren. In 't eerste geval zal men, alle bijkomstigheden der byzondere gevallen daarlatende, de wetten van elken werktrant zoeken op te sporen, maar de werking zelf ongemoeid laten. In 't andere, zal men het gansche verschijnsel, met zijn bijkomstigheden, zoeken te verklaren, als door de verschillende zamenwerkende factoren voortgebracht. De waarheden, door de eerste soort van onderzoek verkregen, zijn, hoewel zinnelijk, voor zoover zij van werkelijk bestaande stoffelijke onderwerpen uitgaan, afgetrokken, voor zoover zij van elkander onderscheiden bestaanswijzen betreffen. De waarheden daarentegen, in het tweede geval als slotsom erlangd, zijn geheel zinnelijk; daar zij de feiten in hun zamenhangend verband en gelijk zij in de natuur voorkomen, ontvouwen. Wij erlangen daardoor, in de tweede en derde plaats, *afgetrokken-zinnelijke* en zuiver *zinnelijke* wetenschappen, die wel beiden werkelijke verschijnselen ten doel hebben, maar deze òf (gelijk de *werktuigkunde*, de *natuurkunde* in engeren zin, en de *scheikunde*) in hun beginselen, òf (gelijk de *sterrekunde*, *aardkunde*, *levenskunde*, *zielkunde*, *leer der maatschappelijke zamenleving*) in hun geheel beschouwen.

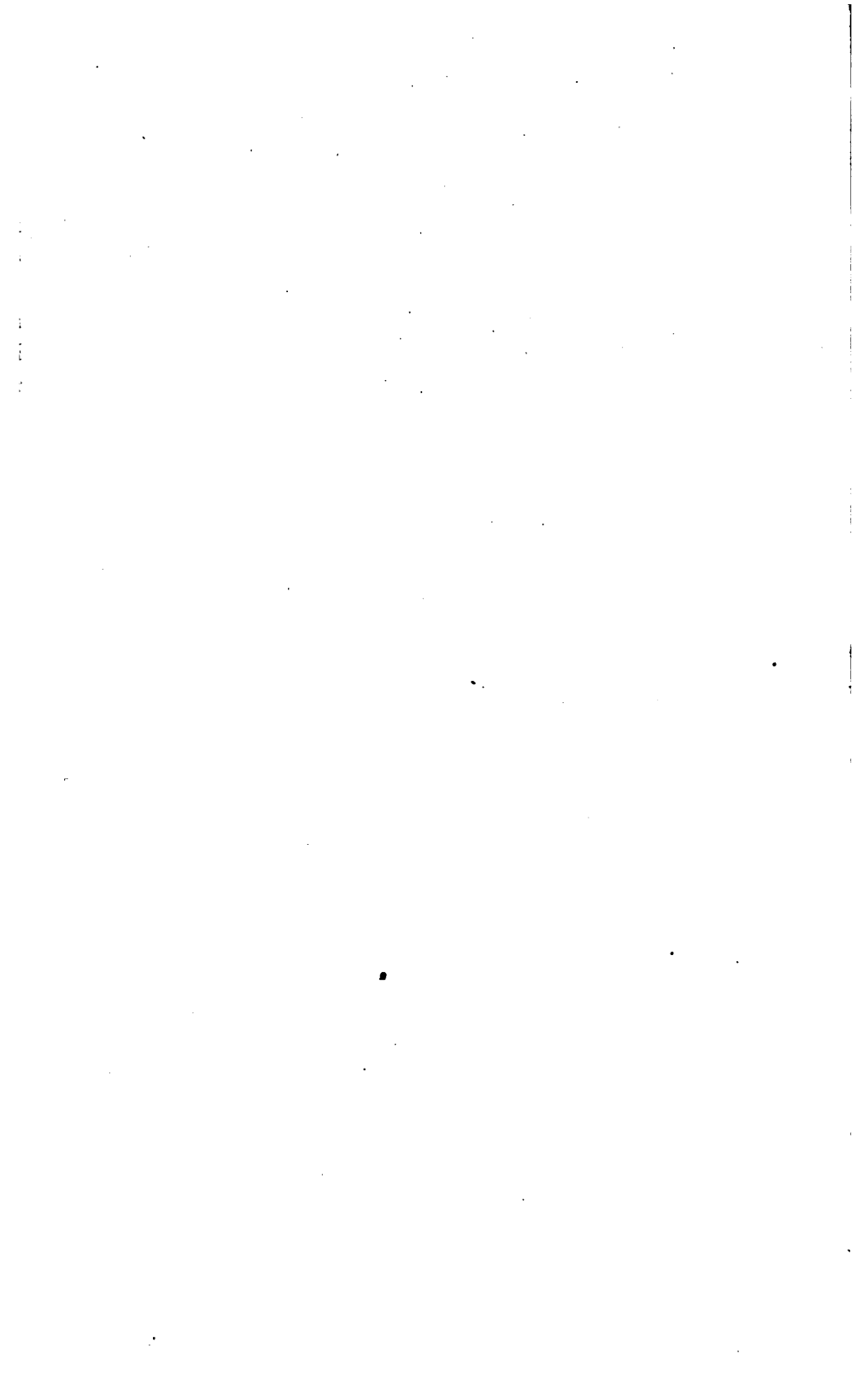
Alle drie nu deze klassen of groepen van wetenschappen zijn even algemeen. Elk verschijnsel hoe-

genaamd kan er de aanleiding of stof voor geven. Binnen iedere groep komen er meer of minder algemeene waarheden voor; er worden algemeene afgetrokken en byzondere afgetrokken, algemeene en byzondere afgetrokken-zinnelijke, en algemeene en byzondere zinnelijke waarheden gevonden. Maar terwijl er, in iedere klasse, soorten en ondersoorten van minder of meerder algemeenheid voorkomen, verschillen de klassen zelven onderling alleen in haar minder of meerder afgetrokkenheid.

Dat zulk een indeeling der wetenschappen aan de strikte eischen eener juiste verdeeling voldoet, lijdt geen twijfel. De onderwerpen van onderzoek, in ieder hoofdafdeeling gegeven, hebben wezenlijke eigenschappen met elkander gemeen, waarin zij niet met de onderwerpen eener andere afdeeling deelen. Zij hebben, dien ten gevolge, ook een grooter aantal gemeenschappelijke eigenschappen, waarin zij, op verschillende wijs, overeenkomen met de daar zaamgebrachte onderwerpen, en uiteenloopen met de onderwerpen elders zaamgebracht. Tusschen wetenschappen, die enkel over verhoudingen, afgescheiden van alle werkelijkheid, handelen, en dezulken die werkelijk bestaande dingen behandelen, is het onderscheid zoo groot mogelijk. Het verschil toch tusschen de ijdele vormen der dingen en die dingen zelf, is voor geen vergrooting vatbaar. En wanneer men vervolgens de laatste afdeeling der wetenschappen weder in zulke splitst, die de samenwerkende krachten afzonderlijk en die zelfde krachten in haar ver-

eenigde werking en uitkomst beschouwen; dan roept men daardoor weêr een grooter verschil in 't leven, dan er bestaan kan tusschen wetenschappen, die slechts de een of andere soort dier krachten of werkingen tot onderwerp hebben. De drie afdeelingen kunnen kortelijk als die van de wetenschappen der wetten 1. van den *vorm*, 2 van de *krachten* of *factoren*, en 3. van de *werkingen* of *producten* onderscheiden worden. Het wordt daardoor duidelijk, dat er van de een tot de andere geen overgang mogelijk is, en dat elke wetenschap uit eene der afdeelingen, geheel ongelijk in aard is met die der andere. Hoe groot haar onderling verschil is, kan vooral ook uit haar verschillende werkzaamheid blijken. De eerste afdeeling, die der afgetrokken wetenschappen, strekt tot middel of werktuig van beide andere; de tweede, die der afgetrokken-zinnelijke, evenzoo van de derde of zuiver zinnelijke afdeeling; terwijl ieder poging, deze verhouding te wijzigen of om te keeren, slechts de wezenlijkheid van dat kenmerkende verschil zou doen uitkomen. De tweede en derde afdeeling leveren de stof voor de eerste, gelijk de derde voor de tweede op; maar geen der waarheden, die de derde afdeeling uitmaken, is van enig nut bij de oplossing der vraagpunten uit de tweede; gelijk ook geen der waarheden uit de tweede afdeeling het voor die uit de eerste is. De juiste verhouding der drie afdeelingen onderling wordt, ten slotte, niet als volgreeks volledig bepaald. Zij laat zich slechts door een afleiding uit denzelfden

gemeenschappelijken wortel, naar verschillende zijden, voorstellen, waarbij ieder der drie steeds met de beide andere in verband blijft. De eerste toch staat niet alleen *middelijk* door de tweede, maar ook zelve *onmiddelijk*, met de derde in betrekking. Evenzoo kan ook de verhouding tusschen de onderafdeelen van ieder groep slechts op gelijke wijs juist worden voorgesteld.

I N H O U D.

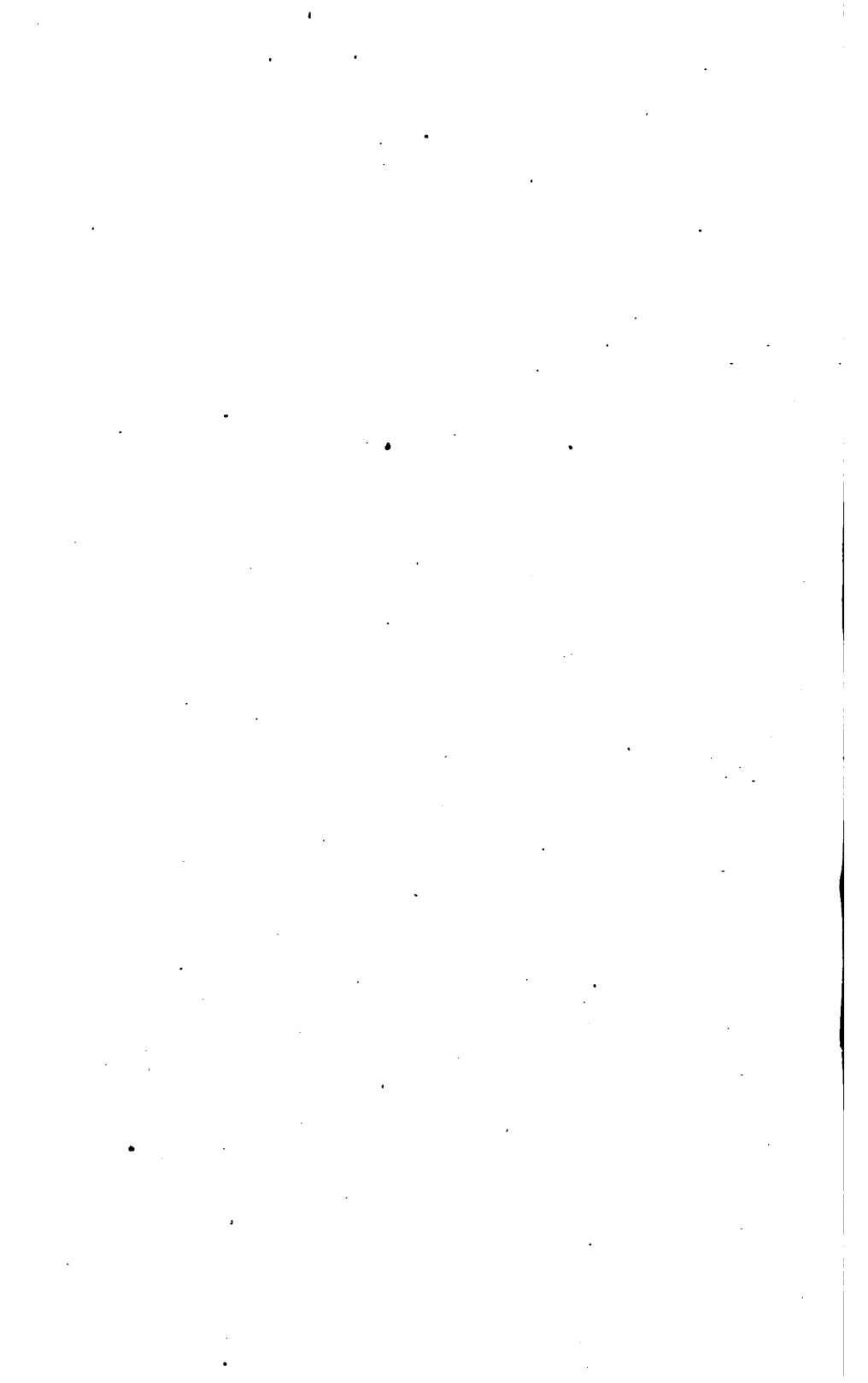
	Bladz.
Drie vraagpunten van algemeen belang. ⁽¹⁾	1
Godsdienst	57
Een Fransch reiziger in Nederland	91
Spinoza door een stamgenoot beschouwd	110
George Sand in haar zwarte en verhelderde dagen	125
Indeeling der wetenschappen	155

⁽¹⁾ Dit eerste stukjen is, als eerste afdeeling van dit nummer, ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

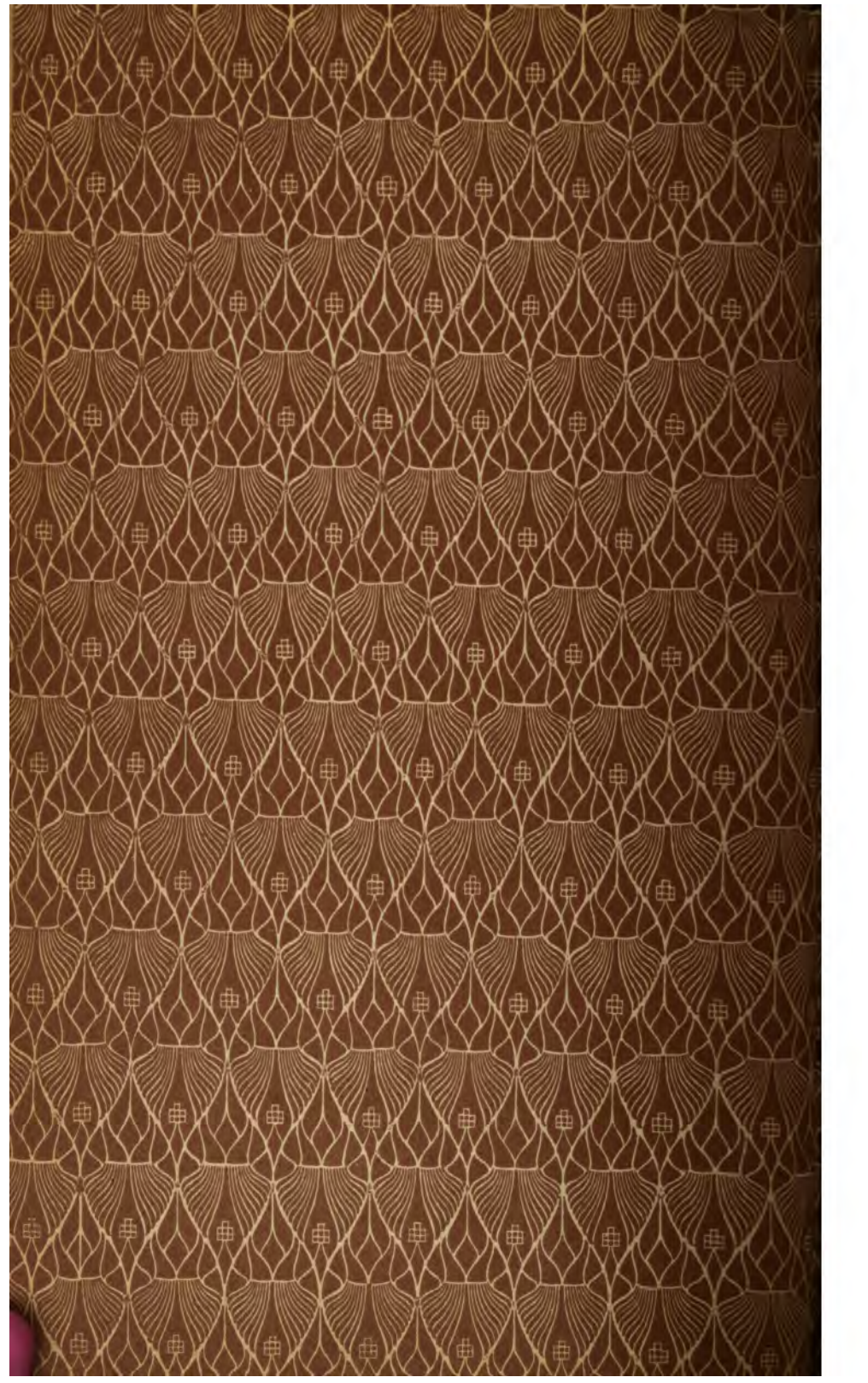

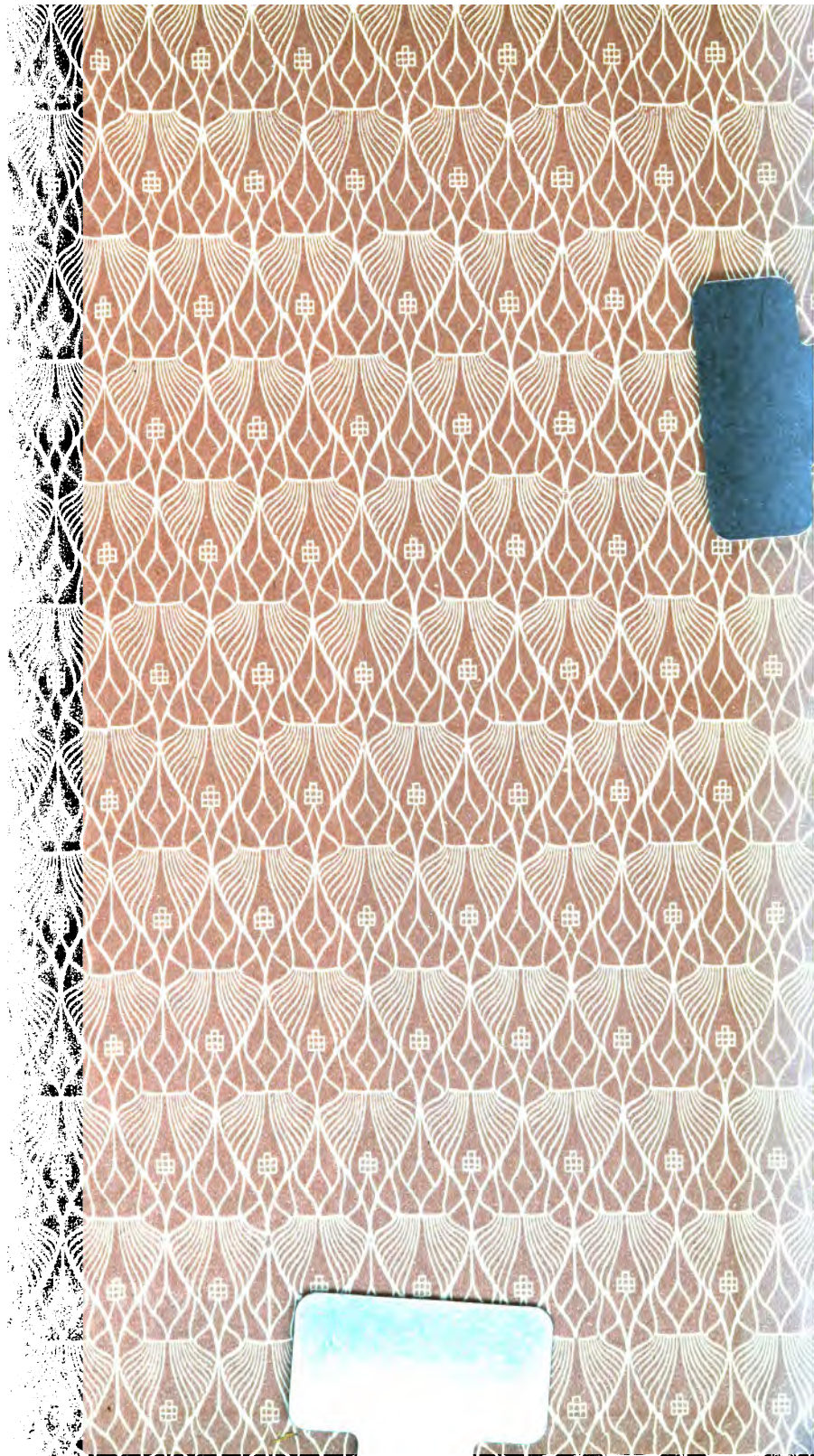

11

17

3 2044 105 180 921